

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK.

SZERKESZTI :

BERECZ ANTAL,

a Magyar Földrajzi Társaság főtítkára.

XXVII. KÖTET. — I. FÜZET.

BUDAPEST, 1899.

KIADJA A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

BULLETIN

DE LA

SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

REDIGÉ PAR ANTOINE BERECZ SECRÉTAIRE GÉNÉRAL.

TOME XXVII.

I. FASCICULE.

Le Bulletin contient de temps en temps un Abrégé, dans lequel les principaux articles seront publiés soit en abrégé, soit en traduction complète en langue française, ou allemande, ou anglaise, ou italienne

Ezen füzet tartalma:

A Hoverla tetején <i>Dr. Czirbusz Gézától</i>	1
Hazai földrajzi népregék <i>Hanusz Istvántól</i>	7
Korszakok az ázsiai felfedező-utazások történetében <i>Teleki Pál</i>	
<i>gróftól</i>	15
Könyvészet	20
Társasági ülések	23
Rövid közlemények	25
I. Expedíció. — II. Ethnographia. — III. Vegyesek.	

Kérelem a Társaság tagjaihoz !

A választmány meghagyásából tisztelettel kérem a t. tagokat hogy évdijukat az előző füzethez mellékelt postautalvány-lappal mielőbb beküldeni sziveskedjenek. Az évdíj beküldésének ez a legolcsóbb módja, miért is igen kérem a t. tagokat, hogy úgy magukat valamint a Társaságot minden további felesleges költségtől megkímélni méltóztassanak.

Csatolva volt továbbá az előző füzethez egy „*Aláírási ív*“, mely tagok gyűjtésére szolgál, s kérem a t. tagokat, hogy sziveskedjenek a tagok szaporítására gondolni, s t. ismerőseik köréből minél többeket tagul ajánlani.

A főtítkár.

A társaság rendes tagjaivá megválasztottak :

1. Bisicz Andor joghallgató Budapest. Ajánlotta: Bartos József.
2. Budapesti állami gyakorló gymnasium. Ajánlotta : Dr. Erődi Béla.
3. Dekáni Kálmán tanár Borbándon. Ajánlotta: Berecz Antal.
4. Egri állami felsőbb leányiskola. Ajánlotta: Berecz Antal.
5. Fiumei áll. elemi és polgári fiúiskola. Ajánlotta: Berecz Antal.
6. Gyulai Adolf gróf. Bécs. Ajánlotta dr. Gyurkovich Gyula.
7. Jankovich László m. kir. térképész Budapesten. Ajánlotta: Homolka József.
8. Mezőtúri állami felsőbb leányiskola. Ajánlotta: Berecz Antal.
9. Pallavicini György őrgróf Budapesten. Ajánlotta: gróf Teleki Pál.
10. Pályi Sándor leánygymnas. igazgató Budapesten. Ajánlotta: dr. Erődi Béla.
11. Strasser Alfréd kereskedő Budapesten. Ajánlotta: Hopp Ferencz.
12. Szegedi állami felsőbb leányiskola. Ajánlotta: Berecz Antal.

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK.

SZERKESZTETTE:

B E R E C Z A N T A L,

a Magyar Földrajzi Társaság főtítkara.

XXVII. KÖTET.

A szöveg közé nyomott 27 képpel és egy térképpel.

BUDAPEST, 1899.

KIADJA A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

.....

BULLETIN
DE LA
SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

REDIGÉ PAR ANTOINE BERCZ SECRÉTAIRE GÉNÉRAL.

TOME XXVII.

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK.

XXVII. KÖTET.

1899.

II. Külföldiek.

Berecz Antaltól :

Ustica.	22
Wanderung in Ost-Afrika	126
Handbuch für Diplomaten (Julius Szende)	237
The International Geography	243
Führer durch Dalmatien	293

Dr. Czirbusz Gézától :

Ziemje dawnej polszkii (Rehman Antal)	21
--	----

Hanusz Istvántól :

Bibliothek der Länderkunde	235
China und Japan	236
Shantung und Deutsch-China	236
Bilder fram Sverige....	237
Nordische Skizzen	237

Rövid közlemények.

I. Expedíciók.

		Lloyd Albert útja Közép-Afrikában...	162
		A Rudolf-tó	163
Deasy kapitány	25	A Kongó-folyó vidékén	163
Közép-Ázsia bensejében	25	A Nyassza-tó vidékén.	163
Tudományos kutató út Arábiában	25	Brazília déli részébe és Argentínába	164
A közép-afrikai nagy tavak....	25	Új-Guinea német részében	164
Foureau	25	Új-Guinea angol részében	164
Liberia keleti részein....	26	Borchgrevinck éjszaksarki expedíciója	164
A Nyassza-tó északnyugati részén...	26	Andrée expedíciójának nyomai	244
Wellby kapitány	26	Nathorst sarki expedíciója	245
Sokotra-sziget....	26	Armstrup expedíciója	245
Rottensberger Carlos....	26	Swerdrup expedíciója....	245
Andrééről	94	Peary expedíciója....	246
Angol expedíció a déli sarkhoz....	95	Milyen lesz a német antarktikus expe-	
Orosz expedíció a Spitzbergákra	95	díció hajója....	246
Ázsiai orosz expedíció	95	Andersson J. G. és Nathorst....	247
Fedcsenko B. A. expedíciója....	95	Az abruzzzi herczeg	247
Biró Lajosról	127	A Marquesas-szigetcsoponton	247
A belgica visszaérkezése....	127	Nieuwenhaus	247
Gondatti N. expedíciója	127	Foureau útazása a Szaharán át....	248
Futterer Károly kelet-ázsiai útja....	161	Dromaux missionarius	248
Andrée feltalálása....	161	A Tanganyika-tó	248
Új kutató út Közép-Ázsiában	162	A gallák földjén	248
Ibarreta Enrique	162	Brit Kelet-Afrika	249
Finckh Alfréd kutatásai	162	A Borchgreving expedíciója	334
Zimbabwe romjai	162	Tibeten keresztül Sanghóiba....	334

Dr. Steffen expedíciója chilei Pata-		Pamir s az Oxus forrásvidéke	165
goniában	336	A legujabb nagy kabel	166
		Vasút a tenger felett	166
		Az ausztráliai partokon kifogott pos-	
		tagalambok	166
Japán emelkedése	26	Dewesne-fok	165
Buenos-Ayres	27	A Nicaragua-csatorna	166
Szent-Ilona-sziget lakosai száma	17	Kharthum városa	166
Európa lakossága	249	Babylon romjai	167
Az angol tengerészet fejlődése	250	Új város Hátsó-Indiában	167
Japán népessége	250	Buenos-Ayres-tartomány	167
Rumánia számokban	250	London elnevezése	167
		A Kairói Földrajzi Társaság	167
		A Kalmuk-steppe	168
		Cook János	168
		Id. Buchholtz György	251
		Dr. Baumann Oszkár	252
		Új cseppkőbarlang Trencsén-várme-	
		gyében	253
		Mesterséges oázisok a Szaharában	255
		Az orosz hadsereg operációja Indiában	256
		A Londoni Földrajzi Társaság	257
		Geographiai megfigyelések a szibériai	
		vasútvonal mentén	257
		Meteorológiai viszonyok az Amur-folyó	
		mellékén	258
		Árvíz a Szaharán	258
		A Szibérián átvezető vasút	258
		Új aranymezők	259
		Felső-Nilusra vonatkozó francia-an-	
		gol egyezség	259
		Angmagsalik	260
		Pitkairn-sziget lakói	260
		Leitner	260
		Új vasút Afrikában	260
		Dalmáciával és a Dalmáciában való	
		közlekedés	296
		Ragúza	297
		Dalmácia területe és népessége	299
		Ragúzába utazók	339
		A Samoa-kérdés	339
II. Statisztika.			
Léghajóval a Szaharán át	27		
A sarkvidék áramának kikutatása	27		
A Kongo-állam	27		
Aldabra-szigeteken	27		
A Hawaii-szigetek	27		
Néger menedékhelyek	28		
A nagy csatorna európai Oroszország-	28		
ban	28		
Alagút Afrikába	28		
Svédország északi vidékeinek gyar-	28		
matosítása	28		
Coronadó expedíciójáról	29		
A dél afrikai vasutak	29		
A tenger hullámairól	29		
Új sziget	29		
Kola-félsziget keleti partján	30		
Ázsia legészakibb keleti foka	30		
A Föld legközelebbi szomszédja	30		
Villamos vasút a Gotthard-hegyre	30		
A kőszéntermelés	30		
Új-Guinea	30		
A Kaukasz fő lánczán vasút	31		
A Kongo medenczéje	31		
Észak-Amerika legmagasabb csúcsa	31		
Transvaal	31		
Új sarkvidéki sziget	31		

TARTALOM.

CZIKKEK.

<i>Bakos Jánostól</i> : Aranyország...	63
Port-Aján	125
A pinguinek birodalma	150
<i>Bartek Lajostól</i> : A magyar városok, mint a nemzeti műveltség főhelyei ...	81
Az éghajlatról	186
<i>Berecz Antaltól</i> : A Berlinben tartott VII-ik nemzetközi földrajzi congressus	274
<i>Czink Lajostól</i> : Pago	300
<i>Dr. Czirbusz Gézátlól</i> : A Hoverla tetején	1
Az Ecsedi-láp lecsapolása	97
<i>Dr. Erődi Bélától</i> : Elnöki jelentés 1898-ról	65
<i>Gubányi Károlytól</i> : Levél Mandsuországból	33
<i>Hanusz Istvántól</i> : Hazai földrajzi népregék	7
Az iparüzés földrajzi elosztakozása Magyarországon ...	129
Nemzetünk erősödése az Alföldön	217
Magyarország határai	261
<i>Dr. Havass Rezsőtől</i> : A felvidék eltótosodása	56
<i>Horváth Zoltántól</i> : Plinius ismeretei a szittyák hazájáról és Európa éjszaki részeiről	205
<i>Lasz Samutól</i> : A délsarki expedíciók	174
<i>Milhoffer Sándortól</i> : Főbb statisztikai adatok a földről	48
<i>Mocsáry Béláné-Fáy Mariskától</i> : Ágra	283
<i>Pompéry Elemértől</i> : Bouvet-sziget	153
A Rhodes-féle afrikai táviró vonal	211
<i>Dr. Szántó Károlytól</i> : Felső-Csalóközről	138
<i>Szende Gyulától</i> : A búrokról	325
<i>Teleki Pál gróftól</i> : Korszakok az ázsiai felfedező utazások történetében ...	15
Novaja-Zemlja felfedezésének története	195
<i>Téglás Gábortól</i> : A Karas-folyó legrégibb névváltozatai	78
A Rómaiak első hadi útja az Alduna jobb partján Dacia ellenében	169
A Marosra és Tiszára vonatkozó legrégibb földrajzi elne- vezések	320
<i>Virter Ferencztől</i> : Florida	37

Társasági ügyek.

Közyűlés	89
Felolvasó ülések	23, 24, 89, 156, 291
Választmányi ülések	23, 90, 156, 159, 290, 292
Bevételek és kiadások 1898-ra	91

Könyvismertetések.

I. Hazaiak.

Berecz Antaltól:

A szentföldön (Erődi Béla)	21
Német-Új-Guinea (Berlinhafeni) néprajzi gyűjtéseinek jegyzéke (Bíró Lajos)	125
Régi Egyptom mezőgazdasága (Milhoffer Sándor)	243

Bakos Jánostól:

Kaukázia és népei	238
-------------------------	-----

Dr. Czirbusz Gézáltól:

Kalauzok irodalma	21
-------------------------	----

György Aladártól:

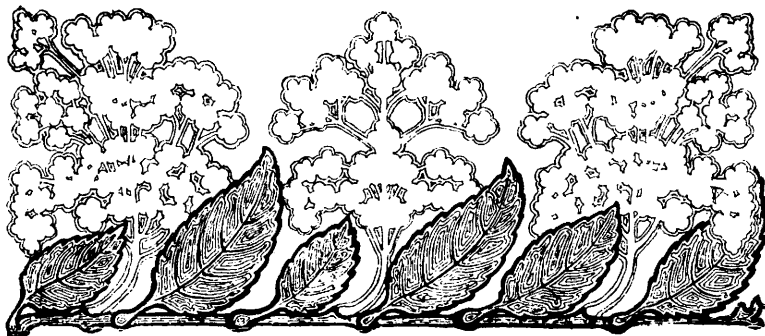
Német-Új-Guinea (Berlinhafeni) néprajzi gyűjtéseinek leíró jegyzéke (Bíró Lajos)	226
--	-----

Hanusz Istvántól:

Földrajz a gymnasiumok és reáliskolák számára az új tanterv szerint írta Lasz Samu	229
A magyarországi Kárpát-egyesület évkönyve	229
Debreczen rövid ismertetése	230
Földrajzi és statisztikai tabellák (Hickmánn A. L.—Péter János)	230
A mezei munkás-viszonyok hazánkban (Milhoffer Sándor)	230
Parád gyógyhely Hevesmegyében	231
Parád gyógyfürdő ismertetése (dr. Brém János)	231
Magyar könyvtár (Radó Antal)	231
Úti jegyzetek a Kaukazusból (dr. Hollós László)	232
Nansen útazása (Szivos Béla)	232
Újabb útazások az éjszaki sarkvidékeken	232
Bács-Bodrog-vármegye földrajzi és történelmi helységnévtára	253
A Csendes-óceán. Utazási élmények (dr. May Károly)	233
Természeti és vadászképek (Lakatos Károly)	233
Történelmi iskolai atlasz (dr. Acsády—Brózik—Cherven)	233

—sz.—tól:

A csillagászati földrajz elemei (Berecz Antal)	238
--	-----

A HOVERLA TETEJÉN.

A karpatológiában *Suess Ede* korszakos kutatásai óta más szempontok mértékadóak ma, mint voltak csak tíz évvel is ezelőtt s midőn *Rehman* lengyelül írt könyvében ¹⁾ mégis a vizek szerint való felosztáshoz ragaszkodik, talán *Umlauftra* hallgatott, ki az Osztrák-Magyar monarchiáról megjelent legújabb földrajzlati művében ²⁾ kereken kimondja, hogy lehetetlen a Kárpátok felosztásánál a genetikus módszert alkalmazni, azaz Suess szellemében a gyűrődés momentumait figyelembe venni.

Geographiám V. kötetében megkísérlem majd geol. alapon a genetikus módszer szerint tárgyalni a Kárpátok bérczivezetét s épp ez ok ösztökélt a Keleti-Kárpátok meglátogatására, hogy közvetlen benyomások alapján írjak róluk s besegítsem az újabb felfogásokat az Éjszak-keleti-Kárpátok beosztásánál, a mennyire ez tudásunk mai állása mellett lehetséges.

Rehman az Éjszak-keleti- vagy *Orosz-rutén-Kárpátokat* galicziai összefüggésükben négy részre osztja u. m. 1. *Keleti-Beszkidekre* a Poprád és Laborcz-folyók között, 2. *Tulajdonképi Beszkidekre* (Bis-ciadi) az Oszlava és Nagy-Ág (Szroicza)-folyók között, 3) a Talabor- és Taracz-völgyek között elfoglaló *Gorgan*-hegységre s 4) a Tisza, Prut, Cseremosz és Bisztricza forrásait rejtő *Cserna-Hola*-csoportra.

¹ Dr. *Anton Rehman*: Ziemic dawnej Polski. Opisane wzgledem fizyczno-geograficznym. Lemberg (Lwow) 1895. – ²) *Umlauf*: Die oestr.-ung. Monarchie. III. kiad. 202. l.

Suess felfogása szerint a Kárpátok gyűrődött bérceinek és éjszak felé görbülő ívezetének külső meg belső öve van. Mivel a Kárpátokat keleti és nyugati szárnyra osztom s határnak a Biala-Toplya folyók völgyelése által jelölt horpadékot veszem: az Éjszak-keleti-Kárpátokat a keleti vonulat darabjának tartom, mely az említett horpadéktól a töröcsvári orographiai résig terjed. Következésképp a keleti szárnynak külső öve a kárpáti homokkőből álló láncz, mely homokkő Visó-Besztercze völgyek fölött miocennel kevert, s egymástól szorosan el nem különíthető eocen-oligocen korbéli képlet, azon alul mezozoós közép (gault) krétakorbéli kősegekből áll. Kristályos vonulata bár megszakításokkal, de jól kivehető folytonosságban a Kabola-Pojánától (pojána, havasi mező, legelő tisztás) a Gimesi-szorosig tart. Az egész vonúlattal párvonalosan haladó 555 km. hosszú trachyt-lánczolat a Vihorlattól a Hargita végéig az ívrendszer belső szegélyzetét u. n. vulkános részét teszi. Suess szintén egynek vette a Kárpátok ívezetét s még a déli havasokat és a Bihar is hozzászámítja s avval okolja meg eljárását, hogy a gyűrődés különböző korú kősegekből is egy bérzivet csinál, de a Bihar-hegységet mégsem lehet e gyűrődésrendszerbe illeszteni. Ez ősz sziget-hegység, akár a Mecsek. (Suess: *Antlitz der Erde* I. 303 és Taf. III.)

A Hoverla a rutén Kárpátok legmagasabbik (2058 m.) csúcsa a külső homokkőség övében, még pedig annak mállástermékeivel vegyest emelkedik. *Posevitz* Záplovecz véleményére támaszkodva alpi homokkőnek nevezi a Hoverla homokkő-képletét s az oligocenhez sorozza. *Tietze* és *Paul* ellenben cocennek tartják úgy a Hoverla, mint szembenálló társának a 2022 m. *Pietrosznak* homokkőségét. A mármarosí archaikus vonulattól gaulttal beszegett felső kretakorbéli pászta különíti el, melynek területén a Fehér- és Fekete-Tisza összeér. A Hoverla-Pietrosz oligocen vonulata tovább folytatódik Galicziában és Bukovinában s mint Cserna-Gora a Fekete-Csere-mosz felső völgyében s mint alkalmam volt látni Galicziában is ugyanoly orogr. jelleget visel, mint nálunk. (*Posevitz*: A Fekete-Tisza területe. A földt. int. évi jelentése 1889. 72. *Zapalovitz*: Jahrb. d. geol. Reichs-Anstalt 1886. 554. *Tietze* u. ott. 1879. 212.)

Azt a nagy szaggatottságot, a bérceknek azt a vadságos pusztaságát és ijedelmes kietlenségét, melyet többi között Hunfalvi János is említ két rendbeli művében, én sehol sem láttam a Kárpátok homokkő területén, ellenkezésképp a hegyek tövüktől tetejükig bevoltak növe és a Hoverla tetején csakúgy süppedeztem a mohás gyöpségen, a pojánák ez ismertető növénytakaróján, mint akár a

Runa-Polonyinán vagy Ozirnyán. Hisz épp ez a jellemző e Kárpátokon, hogy a pázsitos pojánakon még lóháton is felmehetünk legmagasabb tetejükre, p. o. Kőrösmezőről a *Blisnicza* 1780 m. tetejére. A Hoverla megmászása a Kőrösmező felől az u. n. Kis-Hoverláig a könnyebb tourok közé tartozik, csupán a Nagy-Hoverla csúcsára való kapaszkodás kissé fáradtságos a csúszók, a gyöpség és a lejtőnek hirtelenebb emelkedése miatt. 12 óra alatt kényelmesen bejárhatjuk a hegyet s ha reggeli 6 óra előtt elindulunk, esti 6 órakor már Kőrösmezőn uzsonnázhatunk. Ezt azért említem, hogy ha valaki Budapestről megakarná tenni a utat Kőrösmezőig, mi 20 órába kerül, másnap bizvást felmehet a Hoverlára s ha kedve tartja, az éjjeli vonattal visszaútazhatik Budapestre.

Mi $\frac{1}{2}$ táján a Lazescina-pataknak a Fekete-Tiszába való ömlésénél (647 m.) voltunk, azután a patak mentén kocsin az erdészlakig hajtottunk, hová reggel 8 órakor érkeztünk. Az erdészlak a Kozmicsek-pataknak a Lazescsinába szolgáló gégéje fölött (886 m.) taval (1898.) újonnan épült. Eddig az út igen kellemes, nagyrészt erdő aljában és réteken vezet. Az erdészlakban mindent kaphatunk, mire szükségünk van; de lóról az előttevaló napon kell gondoskodnunk, mert innen már csak lóháton mehetünk tovább.

Az erdészlakból két út vezet fel a Hoverlára; egyik a Kozmicsek-patak mentén a Kozmicseki-Pojánán át s ez a könnyebben járható út, mert 1898. márcz. havában egy lengyel társaság hócipőkön (szki) tette meg azt; a másik a Laszczinai grunyon nehezebb, mivel erős kapaszkodásra kényszeríti a lovakat és csak száraz, derült időben ajánlható, a minő nekünk kedvezett. Az erdős háton (gruny) egy óráig lovagoltunk kátyus, sáros, gidres-gödrös néhol rőzsével vagy szálfákkal kiegyencsített erdei úton, míg a Jaszinszka-Polonyinára (Kőrös-fák háta) jutunk; hol az erdő véget ér. Vezetőink medve-kalandokat beszélnek el nekünk. A medve a Cserna-hola gerincz legerdősebb magas tájain (gruny) tartózkodik, csak esős időben jó le a lankásabb hegyoldalakra, s hol egy juhot visz el a Pietrosz tisztásáról, hol tehenet üt le a Hoverla galicziai creszkedőjére. Ottjártamban tavasszal ökörre vetette magát, felét megette, felét elásta. Végre agyonverték, mert a szokása a medvének, hogy ha rákapott valamelyik csordára, mindig abból szedi zsákmányát. Az ember elől fut és csak akkor támadja meg, ha észreveszi, hogy megakarja sebesíteni, vagy ha üldözik. 1897-ben két finánczot támadott meg a medve. Egyet leütött s midőn az ijedtségében elájult s társa a medvére lőtt, a másikra rohant, le-

húzta fejbőrét és kitepte gégejét. Ha a ló megérzi a medve szimatját, vége nyugodt lépkedésének, egész testében remeg, csetlik-botlik s vissza fut a völgybe, nem törődve gazdája bátorító kísérleteivel. Az én gebém amugy sem törődött velem, szinte megkönynyebbülve üdvözöltem tehát a tisztást, mely erdei lovaglásunknak végét jelezte.

A tisztást embereim következetesen Gropa-tetőnek nevezték, hiába okoskodtam a katonai térképről leolvasott tudományommal, a Gropán voltunk, és a menedékház 1390 m. magasan a Gropa ankáján épült. A kilátás innen már igen szép. — Látszik a Dluhigruny, a Kozmecsek, Kukul-hegy, teljes nagyságában, a Pietrosz és a két ismert Hoverla. A kisebbik Hoverlára felmenni csak van merszünk, de a nagy Hoverla éles gerince innen alig látszik megmászhatónak. Egyik barátom váltig kérdi: „Hát oda akarunk mi ma menni?” — Igen! — hangzik a biztatás s mi újra lóra ülünk s kapaszkodunk a Gropa kurtafüves hátán keresztül fel a Pietroszt a Hoverlával összekapcsoló Jaszinszki-Pojanára. Öröm látni, mily nagy arányokban bontakozik ki alattunk a hátaik hosszúsága, a völgyek mélysége; mily szédületes a hegyoldal, melyre lovunk ziguezeges kanyarodásokkal kapaszkodott, mily mélyen fekszik alattunk a juh-karám, hol a juhok mozgó pontoknak látszanak és mily meredt a Hoverlának felénk fordult és kiárkolt szakadékos arcualata, melyen felkúszó boróka-bokrok és éger-cserjék jelzik a róla lecsurgó két-három csoronka medrét!

Fenn a gerinczen (1620 m.) hideg szél süvölt, pedig júliusban vagyunk s lenn a völgyben gyerekek fürödtek a Lazescsina-patakban, sőt még az erdészlak mellett is a patak habjaiban hűsítette karesu tagjait egy igen csinos orosz gyívojká. Ennek az igen gyakori erősen fújó éjszak-nyugoti szélnek és a sok esőnek nagy része van a Hoverla koptatásában, szikláinak hasogatásában. Az sem lehet pusztá véletlen, hogy a Hoverlának kopasz, málló és szakadékos oldala éjszakra és éjszak-nyugotra néz.

A Kis-Hoverla tövében forrás fakad. Vize hideg, de vajmi gyöngén ereszti. Valószínűleg a Nagy-Hoverláról leszivárgó víz-ér táplálja. A Kis- és Nagy-Hoverla között nyereg horpad, mely a hegy aljában levő tó-szemhez vezet. Ez a tó most marha-itató. A Breszkulon és a lengyel Kozmecseken legelő csorda jár ide inni. Visszajövet észre is vett minket a bika, de a pásztor más felé terelte a teheneket.

A mikor a forrás felől néztük a Hoverlának meredekül emelkedő hegybordáját s lepillantottunk a mellette tátongó Gropa-völ

gyület katlanába, — bizony gondolkodóba estünk, felmegyünk-e a csúcsára, vagy sem? Egynémelyik túrista megelégszik a Kis-Hoverláról látható panorámával, pedig a Nagy-Hoverlának kilátása hasonlítatlanul szebb és nagyobbyszerű, mivel nagy magaslatokon már 40—50 m. emelkedés is mértföldekre megnagyobbítja a látókörünket. Ez hatott s neki rugaszkodtunk a hegyélnék.

$\frac{1}{4}$ 12-kor indultunk a forrás mellől, küzködve a széllel s a csúcsos kövekkel. A hegycsúcsról leomlott, vagy a hegyoldalról levált s az esőtől, csúszástól kerekre koptatott síma kő, a rajta képződött mohás gyöp s a kövek között lappangó sok lyuk minduntalan megakasztotta lépteinket. E köveket morenák törmelékének nézték, én közönséges omladék-rakásoknak, (Schutthalde) a sziklák mállás termékeinek tartom. Hiszen *Primics* és *Inkey* még a magasabb Fogarasi-havasokon sem találtak jegesek kétségtelen nyomaira! A kőomlást az eső, szél, hótakaró, meg a Hoverlának porladó kőállománya eléggé magyarázza. A jegesek a hegyek vápájában keletkeznek, arra nincs eset, hogy valamely hegynek a csúcsáról nyúlnék le a jeges. De föltéve, hogy a Hoverla a Dancserez-csúccsal együtt valamikor fennsíkot alkotott, melynek párkányáról lecsüngött vala a jeges, miként ezt *Siegmet* Károly magyarázza, — akkor a morenának a Kis- és Nagy-Hoverla közötti nyerges horpadékot kellett volna feltöltenie s nem volna szabad a Nagy-Hoverla meredek oldalára támaszkodnia; ami pedig a hegyeknek a fennföldről való kihasogatását illeti, azt a Prut és Hoverla patakok a hátráló erósiójukkal jegesek nélkül is megeselekedhették, mert e kettő vájja a Hoverla és Dancserez közös alapzatát. (*Siegmet* Károly: Mármarosai úti vázlatok. Kárpát-Egyesület Évkönyve, VIII. 65, 67.).

Amint az említett nyergen s a törmeléken keresztül vergődünk, megszűnt a szél ereje s a mi fáradalmunk. Déli 12 órakor fenn voltunk a Hoverla tetején, mely a szél áramlata fölött van. Tojásdad, kurtafüves laposságon állunk, melynek hossza 75 m., szélessége 40 m. Közepére a galicziai határ jelölésére póznát tűztek, melynek kőrakásába mi névjegyeinket rejtő üveget dugtunk. Keresztünk ott mások üvegeit, mert az erdészlak vendégeknyvébe sok turista irta be nevét, de vagy nem jártak azok fenn a tetőn vagy a mi valószínűbb, pásztorok vitték el az üvegeket, kiknek nem nagy öröklődésébe kerül a Hoverlára felmenni.

A mi a kilátást illeti, meg kell jegyeznem, hogy sok részlet összefolyik amonnan felülről, a mit alant világosan látunk. Így a Cserna-Holanak délkeletre csapó főgerincze itt csúcsok halmazává zsúfolódik össze.

A gerinczen sorjában következik a Dancsercz 1822 m., Turkul 1935 m., Gutin Tomnatek 2018 m., Muncsel 2002 m., Szmotrecz 1901 m., Cserna-Hola 2026 m., de amonnan nézve egyik eltakarja a másikat. A főgerincz azután oldalágakat ereszt délnyugat felé, melyek között csermelyek kígyóznak. Így a Lancsynyeszki-gruny (Mencsil 1592 m.) és a Polonyina torkolata között a Hoverla-patak csurog, mely a vízfogó mellett a Brebenjeszku-csermelylyel s Luhi mellett a *Balzatul* vagy *Tiszora* vagy *Tiszicsora*-csermelylyel bővülve, patakká növekszik s *Fehér-Tisza* (Bila Tűsza) néven Bogdán felé folyik.

Az erdős Vaskul (1737 m.) és a Polonyina Lemszka között a Balzatul erdős katlana mélyed. A galicziai oldalon a Polszka Kozmieszka és Porizevszka-Polonyina között a *Prut* gyűjti csermelyeit. Azon túl több a Cserna-Holával párvonalos, de egyre kisebbedő láncz következik, melyek azonban a Hoverla tetejéről tekintve, nagy feltérséges polonyinává olvadnak össze.

A többi hegygerincz a körképben hármashatosrendben csoportosult. Sorjában felvonódnak előttünk a Rehnyeszka-Polonyina, a Sumnyeszka, Hermanyészka a Hoverla-patakkal (Lollin - völgy), a Breszku háta, a gerebenszerű Blezsnycza, Kracsunyeszka, Dragobrad, Mencsul, Gorgan, a Beszkidek dereka (gyil.), Szerisora, Kozmecska, Kukul, Berlibaszka (1740 m.), Pop-Ivan (1940 m.), Turkul, Dancsercz, Gutin-Tomnatek. Legszebben látszik persze a Pietrosz meg Séza, de a Rodnai-Pietroszt (2305 m.) nem láttam, sem Kolomea tornyait, pedig délben pompás, derült időben messzelátóval néztük a vidéket. A Hoverla és Tomnatek között a katonai térkép két tószemet (ozero) jelöl, *Siegmeth* Károly talán esős évek cyclusa után tized látott a Dancsercz és Turkul közti főgerinczen, én a hoverlai kerek fertő kivételével egyet sem láttam. Lehet, hogy kiszáradtak, mert csekélyek ezek a tószemek. Mindazáltal érdemes kilátó pont a Hoverla s ha más nem, a Fehér-Tisza és a Prut vízválasztójáról e kétfélc víz-rendszer völgyeibe lepillantani nemcsak érdekes, hanem izgalmas a geographusra nézve, kivált ha alkalma volt mindkét folyónak völgyét bejárni, mint nekem 1898. nyarán.

A gyöpös tetőn néhány vajsárga *Ranunculus*, piros mécsvirág *chrysanthernum* örült a napsugárnak, oldalt a sziklák árnyas helyein *Silene acaulis montana* és *Saxifraga oppositi folia* rózsaszín leple ékeskedett. A pillangók közül a rókaszöglencz felkísért minket a tetőig, nekem a ló-legyekkel volt sok bajom a kis Hoverláig, azon felül egy sem mutatkozott, lovamat pedig a havasi muslincza bán-

totta úgy felmenetkor, mint lejövetelkor a Kis-Hoverla alatt elterülő pojánákon és grúnyokon. A tető alatt elnyúló pázsiton sok apró barna és sárga szárnyú (Betula, Japygia, Lachesit) pillangócska libgett, míg lejjebb az áfonyabokrozat és borókafenyű, meg a juhkarám tájékán sok nappali pávaszem, sárga póstás-pille (Edusa), vérfoltos Jakoea, Atalanta és admirál-pille kerengett. A Hoverla oldalait két dm.-es mohás pázsit, lejjebb áfonyabokor és borókafoltok fedik. Kaszafát, vagyis törpe-fenyűt nem láttam a csúcs környezetében, sem ereszkedőin. A Hoverláról gyalog jöttem az erdészlakig, mert a lejtős bukkanókon, cserjés hegyoldalakon és kátyus erdei úton jobban bíztam lábaimban, mint az oroszok hátsó lovaiban.

Dr. Czirbusz Géza.

HAZAI FÖLDRAJZI NÉPREGÉK.

Gazdag a külföld irodalma ilyenek felsorolásában, de természetesen keveset törődik a magyarországi hasonló népköltési gyökökkel, --- holott nálunk sem hiányzanak szépek és jellemzők.

A Tisza kettős forrásvidékén emelkedő zord hegység keletkezését mármarosai ruthen hazánkfiai csinos népmondával úgy magyarázzák ki, hogy a gonosz emberiség megbüntetése végett Isten parancsára ördögök rakták halomba azokat a borzasztó hegyóriásokat, ők alkottak közéjük iszonyú mélységeket, sötét sziklahasadékokat; de mivel a művük oly rémítő lett, hogy maguk is elijedtek tőle: Szűz Mária megszánta népét és addig könyörgött az igaz bíró előtt, míg megengedte neki a büntetés némi enyhítését. Erre a szent szűz, kinek a képe előtt ma is lámpát gyújt a jámbor ruthen, betakargatta a zordon hegyoldalakat szép zöld havasi legegőkkel, a magános sziklák vadonába igéző tengerszemeket helyezte el s körülültette azokat gyönyörű fenyvesekkel; az ő parancsára fakadt az óriási fatörzsek lábánál forrás, mely kristálytisza vizével a völgyek virágos ölébe alá csörgedez. Így lett szép a vadvidék, melynek tündéri bájt az őserdő kölcsönöz.

Összefoglaló rege szól a Popadja (papné) és Pop-Iván kettős hegyről Mármarosban. Elrabolták Iván pópá feleségét és mivel az

a banda főnökét szeretni nem akarta, sőt inkább vett annak a kezéből halált, tiszteletére nevezte el a nép a hegyet, a hol ez történt, papné-nak (Popadja). Elment keresni hű nejét Iván pap és midőn 1735 m. magasban megölve találta, meghasadt bánatában a szíve. Így kapta a másik hegy a Pop-Iván nevet és azóta egyszerre lepi köd, felhő e kettős hegyet, egyszerre éri napsugár, — együtt sírnak, együtt örvendenek tehát ma is. (Kárpát-Egyesület. Évkönyv 1881. 114.)

Az Ünökő és Korongis hajdan szintén éltek; az Ünökő tündérszép leány volt, a Korongis deli barna ifjú; de mivel megszerette a tündér a föld fiát s a keblén viselt piros virágot neki adta; villám csapott le az irigy felhőből, megrengette a Földet, gyomrából tűz tört elő, megemésztette a szerető párokat s hamvaikból nőtt föl e merev hegypár, — minek emlékére a tündér keblén díszlett piros virág is meghalaványodott és mint hófchérke (Gnaphalium) szerénykedik ma a Korongis lejtőin.

Az Oncsásza környékén álló sziklakő regéjét az Erdély (I. 91—92.) mondja el szintén. Egy nem messze fekvő sziklatömeget „Ördögök csűrő“-nek nevez a nép, mert a Nyimoásza oldaláról tekintve csűrhez és megbontott asztaghoz hasonlít. Azt hiszik felőle, hogy az ördög-fejedelemnek valóságos csüre volt az, de Isten haragja asztagostul együtt változtatta kővé. Más rege egyenest ördögöknek tartja azokat a sziklaromokat és ördög lakadalomról szól, melyen tüzes szekerekkel sok ördög jelent meg. Mivel egy közbejött felhő elsötétítette a holdvilágos éjt, az ördögvőlegény elnyelte a felhőt; mire Isten villámokat küldött, szétesapták azok a nász népet és kővekké változtatták, alig birt az Oncsásza barlangba menekülni néhányok. A szétszórt sziklák tehát ördögsekok.

Az oncsászai barlang csont-törmelékeinek keletkezését pedig úgy fejt meg a néprege, hogy szerinte egykor ördögök birodalma volt az a barlang, közelébe emberi teremtes nem jöhetett, mert elragadták. Egy napon nagy lakzit tartottak az ördögök; előbb a barlang fölött tánczolt a fölgyűlt sereg s azóta kopár ott a hely. Megjött utóbb kétkerekű szekéren a fejedelmük is, keréknyomát ma is őrzi szikla; ekkor bementek a barlang ívei alá terített asztalokhoz vendégeskedni s azt éltették legjobban, ki a legistenkáromlóbb fölköszöntőt tudta mondani. Fölkelt Isten haragja ellenük, istenyinla csapott közéjük, a barlangbeli csontok tehát az ott sujtott ördögök csontmaradványai. (Kőváry L. Erdély földé ritkaságai 1853. 105.)

Hunyadban a ponoriczai mészkőbarlang cseppkő képződményé-

ről úgy szól a néprege, hogy hajdan rablólovag éléskamrája, rejtékhelye volt az az üreg, a hol szalonnáját tartotta, kincseit dugdosta. Herczegkisasszony volt a kedvese, aki nem tudta, ki a lovagja és midőn egyszer utána ment, bámúlva látta ott a tömérdek kincset. Félt azonban a rabló az elárúttatástól, összekötözte tehát a leányt, hogy egy mellék üregbe lökhesse. Az életeért könyörgő leány pedig megátkozta, hogy váljon kővé az egész élete, a mint a szíve kőkemény; nevetve vitte véghez a szívtelen rabló a gyilkosságot, de midőn megfordult és kincseit, élelmét mind kővéváltaknak látta, megrémült. Menekülni akart a barlangból, de rá szakadt az és eltemette, csak a leánynak hallszik még olykor a nyögése a mély üreg feneketlenségéből.

A Firtos alján tündér Ilona kocsia van, imitáló sziklaalakulás; ezen kocsikáztak ki egykoron a Firtosvár tünderei hoklvilágos éjjeleken, - de egyszer kakas-szólásig feledkeztek bele a mulatozásba és azért változott a szekerük kősziklává.

Torda-Aranyosban Kövenden az Óriásdomb úgy keletkezett, hogy egy óriás-leány öntözgette oda a szemetet s abból nőtt föl a domb. Mészkon a Kőnyom Szent-László király lovának a patkónyoma. A tordai hasadásnál előbuzogó forrás szintén Szent-Lászlótól veszi a monda szerint eredetét. Kúsmáját vágta a szent király oda a sziklához és azonnal bő vízer serkedt, a mennyi elegendő lett a szomszéd seregnek. A ki nem hiszi, nézze meg a berkeszi oldalon, mondja önérettel a mészkei ember.

A románok Alexander vitéznek tulajdonítják a tordai hasadék létrejövetelét, mikor az ugratott át rajta lovával és ez az Alexander hősük III. Károly király (VI. Károly német császár) volna, kinek Ducipal (Bucephalus, Decebal) nevű lova Gyula-Fehérvárott a várkapu fölött látható.

A Detunáta keletkezését a népmóda a kereszténység behozatalával hozza kapcsolatba.

E sziklaképződés hajdan szép leány volt, kire Vulkán istenség többet nézegetett, mint a felesége, Vénusz elnézhette volna. El is vitte panaszát Jupiterhez, az istenek fejéhez, de az sem mert bíró lenni e kényes természetű ügyben, mert magának is volt törött cserepe. Végre az igaz Isten lett bíró és változtatta kővé Detunátát is, — Vulkánt is. A Detunáta ma is, mint kőorgona emelkedik ki és hallatja csöndes éjjelenként mélabús, fájó zenéjét, melyet csak a vele szemben álló, könyökére támaszkodó-Vulkán (hegy) ért meg. (Erdély 1893. 317.)

Az aranyregékkel összefüggésben álló „Rapsonné útja“ elnevezést a nép „Ördög útja“ névvel is váltogatja, annak nyaktörő, rossz tulajdonsága miatt. Hogy az olyan, Rapsonné az oka, ki cizfrán fizette ki a kocsisát. Annak egész hegy arany és egész völgy ezüst volt a szegődsége, de mikor az esztendő kitelt, az ujjá hegyére tett a szép asszony egy aranyat, a tenyerébe pedig egy ezüst pénzt és azzal fizette ki a kocsisát, ki maga a sátán volt. Meg is haragudott az, fölszakgatta dühében a köveket Szováta és Parajd között s járhatatlanná tette az utat, melyen Rapsonné a szeretőjét látogatni szokta.

A Bucsos tetején egy sziklát Omu (ember) névvel jeleznek a románok, mert messziről nézve embert imitál, ki a néprege szerint azért változott kővé, mert nagyon káromkodott. (Turisták Lapja 1895. 203.)

Háromszékben az Asztag-hegy onnan vette nevét, hogy a rablók oda halmozták föl asztagba, amit mástól erőszakkal elvettek, de Isten kővé változtatta igaztalan kereszményüket.

Szotyor mellett az Óriáskő sziklatetején másfél méteres átméretű bemélyedés van, melyet imitáló alakja miatt a nép az egykoron ott lakott óriás sarka nyomának tart. Ökle nyomát lkavár bércezen hagyta, a lábnyomát pedig Borosnyó határán a Várnicza-forrás mellett emelkedő sziklán.

A tusnádi szoros egyik nevezetessége a Likaskő; a folyó közepéig bekszőkellő sziklakő az, melyen keresztül a hánzkodó víz kerekded kaput vájt, a menyezetét szép indák és vízi növények lepik, de csak az látja, a ki alája úszva megy, mi az örvények miatt veszélyes is. A nép regéje szerint egyik üregben óriási kígyó rejtetik, s az arra járókat elnyeli, mond De Gerando Attila.

Gyergyó-Szent-Miklós közelében a Nagy-Czohárd-tető szakgatottsága okát a székely rege úgy fejtí meg, hogy a Moldvából oda szökött Nucu Dumitru ott ölte meg fiatal feleségét s azután a hegy sziklabarlangjában lakott és rablásból élt. Ditróból is elrabolta Ferencz Anikót, a szép szűzet és noha térden állva hasztalan könyörgött az kegyelemért, bele markolt a vad rabló a szép leány hajába; ekkor a könyörülő Isten angyala hegyi-szellemi képében előjött és a megnyílt hegy belsejébe rejtette a szép Anikót. Dumitru erős vasat ragadott és dühösen káromkodva követelte vissza zsákmányát, de megingott a Nagy-Czohárd-hegy és legördülő sziklái eltemették az istentelen rablót.

A kaláni fürdőmedence kialakulását tündérek munkájának rója fel a néprege. Az aranyi tündér versenyre hívta fel két nővé-

rét; a dévai vár tündére és a kaláni el is végezték a munkájokat egy nap alatt, de az aranyié összeomlott, mert Istent káromolta. (Erdély 1892. 165.)

Az erdélyrészi földrajzi regék gazdag tárháza az a cikksorozat, melyet Herrmann Antal dr. tollából az Erdély folyóirat 1893. évfolyamában (24—30, 100—109, 137—141, 180—188, 238—242, 346—355,) „A hegyek kultusza Erdély népeinél” czímen hozott, — de azt a szépen rakott dús kazalt húzogatatlan hagytuk.

Hogy újra visszatérjünk Mármárosba, ott Majdánka községben kőolaj forrásra bukkantak 1897. júniusban s a ruthen nép rögtön azt beszélte, hogy II. Rákóczy Ferencz lábnyma az a pont, hol az az új áldás fakadt a munkakereső nép számára. Mutogatnak a Gutin-hegy aljában sziklabevágást, állítólag Pintye rabló dárdejától származik az, midőn üldözői elől menekült.

Eperjes közelében a bodoni várromnál az ábrányi erdőben van a Roszlav-kő, 2 m. magas, 1 m. vastag magánosan álló szikla, melyet a nép regéje Roszlav cseh lovag megkövesült alakjának tekint, — holott erős képzelődés kell hozzá, hogy valaki abban emberalak imitációt lásson. A monda úgy szól, hogy bűnös szövetségben élt e lovag egy eperjesi asszonynyal s az ég büntetése folytán meredt kővé. Babonás tisztelettel nézi a nép és nagyon roszzúl esnék nekik, ha valaki azt a kőgerendet fölrobbantaná

Szinnye-Lipócznál szintén Sárosban a Kamena-Baba (vén mostoha) gyermekét tartó asszonyhoz hasonló alakúnak látszik. A néprege szerint 6 gyermekű mostoha volt az, ki egyenkint dobálta le őket a mélybe és akkor merevedett kővé, mikor a karján ülő 6-ikat készült alázúditani. Ennek láttára meredt kővé a férje is, az a magas kolosszus, melyet ma Mózesnek neveznek.

A branyiszkói Ördög-lyukról, mely a hágón átvívó országút legmagasabb pontjára épült kápolnához csak néhány száz lépésnyire van, az a nép regéje, hogy az öreg ördög készítménye; midőn ugyanis a fiatal ördög utána menni nem akart, úgy vágta a földhöz, hogy az a hegyen keresztül repült. Ma az oda beeső patak útja az. A másik oldalon a völgy sziklafalának alján jön elő ismét a víz és Polyanócznál malmot hajt már.

A tátra-füredi hegylejtő savanyúvíz forrása fenekének vörös színét úgy magyarázza ki a néprege, hogy Szmok, a Kárpátok gonosz lelke egy ízben megsebezte hosszú fogaival kék nyelvét és a belőle kiömlött piros vér festette meg a földet, mely a forrás fenekén színét ma is megtartja. (Kárpátgyesületi Évkönyv 1893. 13.)

Nagybányán Szatmárban a Kereszt-hegyből szivárgó vörös-vízről úgy tartja a néprege, hogy rég eltemetett bányászok vére az.

A magas-tátrai Zöld-tó fölött álló Karbunkulus-torony nevű sziklacsúcon egykor karbunkulus kő ragyogott, úgy írja a monda nyomán Lindner Ernő; a Tátraaljban pedig csodaszép leány lakott, ki annak ígérte a kezét, a ki neki azt a ragyogó drágakövet onnan lehozza, a zöld-tavi tündérek ama féltékenyen őrzött kincsét. Nem egy vállalkozó ifjú lakolt már életével miatta, Thököly azonban pisztolylyal lőtte le, de estében elkapták a tündérek e drágakövet, Thököly utána ugrott és elveszett a habokban ő is, a kő is.

Liptóban Deményfalva közelében van a könnyező szikla (Placsliva-Szkala), melynek hasadéakai folyton szivárognak. Ott is egy óriási tojásalakú követ „baba” névvel illet a tót nép, a mely sziklát minden átmenő hajdan köteles volt megcsókolni; ha jószántából meg nem tette, lefogták a gyöpre és röktön elverték ostor-nyéllel vagy fenyűgallylyal. Regéje már elkallódott épen úgy, mint az Ördöglakodalma nevű hegyszorosé, mely veszedelmes átjáró a Gyömbér-hegységben, Liptóból vezet át Gömör-vármegyébe.

A trencsén-vármegyei Margita-sziklák keletkezése regéjét Mednyánszky Alajos báró úgy mondja el, hogy a Vág ama sellős szakaszánál élt Margita szép hajadon, a kinek ifjút az ő még szintén fiatal mostohája akarta elszédíteni; de mivel nem hajlott a legény a csábító szóra, azon ürügy alatt csalta ki a rossz asszony a leányát a sztrechnői sziklák meredek ösvényeire, hogy rokonaihoz kíséri el és belökte őt a folyóba. Alighogy a szerencsétlennek holt testét kifogták, azonnal mostohájára hárult a gyilkosság gyanúja és csak úgy menekült meg a földi igazság büntető keze alól, hogy ugyanott ölte magát a Vág vadul zúgó habjaiba, — és azóta lesekszik ott hegyes kiálló sziklák képében az átmenő tutajos élete után. Más regét mond el a Margita-sziklákról Ipolyi püspök. (Földr. Közl. 1893. 338.)

Szintén Trencsénben a szkalkai-szikláról az a regé jár, hogy Zoerárd remete épen imádkozáshoz készült, midőn három rabló támadta meg; de megnyílt az ő szavára a kőszikla és annak oly mély ürege nyelte Zoerárdot el, a hová a rablók utána menni nem mertek. Kikerítették azonban utóbb az erdőben és a szikláról a Vágba lökték, tulsó partra vitték át a hullámok a testét, mely fölött jajveszékelve vijjogott egy sasmadár. Ugyancsak a szkalkai sziklafalakba mélyedő kézűjj nyomokról úgy szól a néprege, hogy a ki érinti, fölgyógyul az a betegségéből.

Torna-Abaujban Telki-bánya mellett a Kánya-hegyből eredő Veres-patak regéjét, valamint a harangodi (Szabolcsban) Sárkány törés nevű hűs forrás eredetéről szóló mondát Tompa őrzi meg a feledéstől. A tornai hegyszakadást és lópatkó nyomot szintén ő néprege után úgy éneklí meg, hogy Szent-Lászlót 40 kún vette körül, de

Földig ketté hasadt az izmos szikla bérez,
Egymástól messze eltágulván két felé,
Közben fejszedítő üres mélység leve,
Mely őt elválasztá vad üldözőitől.
És míg a szent király bizton odább megyen,
A csodának jele maradt azon helyen,
Mély lópatkó nyomot hagyván a mén lába,
A tetőt borító kemény kősziklába.

A gyöngyösi, sólymosi és benei határok összeszőgelésén maig is láthatók azok az óriási szikladarabok, melyekkel az ördög a gyöngyösi barátok templomát agyon akarta zúzni, de tovább nem bírta, elejtette s ma ott hevernek a Bábakő-ligetben.

A Vértes-hegységben van Alsó-Galla vidékén a Szelimlyuka. Felőle azt mondja a rege, hogy sok keresztény csontja porlik ott. Réges-régen, mikor a török pusztította hazánk népét, e tájat csak magyarok lakták, ma nagyrészt németek és tótok; ellenség elől a nép abba az ekkor támadt barlangszerű üregbe menekült, a nyílását sziklával, fallal torlaszolta el és biztonságban élt ott, míg egy asszony kis gyermekével a karján titokban elhagyta a rejtekhelyet, hogy a hegy lábánál csörgő patakból a szomját oltsa. Az ott álló malomban leselkedtek a pogányok és addig kínozták az asszonyt, míg elárulta honfitársai hollétét. Ekkor a vezérok Szelim rözsét rakatott a nyíláshoz és füsttel fojtotta meg a lyukban rejtőzőket. Ezóta nevezik a malmot, hol a törökök lappangoltak, Lappatár-nak, a magyarok rejtekhelyét pedig Szelim-lyukának. (Turisták Lapja 1894. 42—43.)

Badacsonynál van a Rózsakő, azt tartja felőle a néphit, hogy kővé vált tündér, s a mely legény arra valamely leánynyal ráül, a Balatornak hátat fordítva, belőlük még azon esztendőben jegvespár lesz.

Baranyában a nagy-harsányi-hegy barázdáiról más változatban (szóltunk az egyikről a Földrajzi Közlemények 1893 341—324. lapján) azt jelzi a rege, hogy tüzes macska és kakas vont a sátán ekéjét és hogy a vén banya ment a tyúkólhoz kukorékolni, mire

fölserkentek a falú kakasai mind; a hol pedig a gonosz lélek munkája félben szakadt, ott a hegyből kénészvízű forrás buzog elő. (Turisták Lapja 1892. 278—279.) Bámulatos szépen írja le a harsányi kúp regéjét Baksay Sándor. (Az osztrák s magyar monarchia írásban és képben. Magyarország, 1896. IV. 327—328.)

Pécs közelében a Jakab-hegyről meglepően látni Kővágó-Szöllős mellett az egymást követő páros sziklaoszlopokat, azok a rege szerint kővé meredt lakodalmas menetet ábrázolnak. (Turisták Lapja 1895, 25.) Baranyában is van patkónyomos szikla Szent-László község határában, hol e hagyomány szerint szikla-barlangba menekült zivatar elől a szent király és a lova patkójának ott maradt a nyoma.

Fiumei népmonda szerint az ördög hordta össze a világnak minden ártogató fölösleges követ, szikláját a magyar tengerparti kikötő város és Fiume-vármegye érintkező pontjára; a dalmát kő-sivatagokról pedig úgy szól a rege, hogy elvétette Isten a terem-téskor a mértéket, több követ csinált, mint a mennyi kellett, a fölösleget pedig mind Dalmáciába hordatta. (Herman O. Úti rajzok és természeti képek. 1894. 4, 15—16.)

Krassó-Szörényben Resiczától délkeletnek Ferenczfalva felé áll a Muntye-Szemenik; rajta a havasi réten egész sziklacsomó hever szétszórta; az felőlők a rege, hogy egy vén banya vált ott kővé 14 bárányával együtt, mert azért verte a menyét, hogy az a fekete szőrű bárányokat fehérre mosni nem birta. Az aninai barlangról az a néphiedelem, hogy a szerencsétlen véget ért bányamunkások ott karácsony éjjelén szoktak összegyülekezni.

Szász-kabányán, melyet Chyzer Kornél 1886-ban „magyar Aussee” névvel ruházott föl, a Malom-völgyben Ördög-szoros (Teufels-Schlucht) a neve egy pontnak, merőlegesen elvágott alakú sziklafalai miatt; e monda szerint mennyasszonyt ragadott el ott az ördög és vele való szökésében a sziklához érve megakadt, de varázs szavára ketté nyílt az.

A szerb nép regéje szerint a bánati síkot fehér- vagy édes-tenger borította egykor, hajók jártak rajta s azok a verseczi Vár-hegyen, meg Belgrádban az Avala-hegy oldalában megerősített vaskarikák mellé kötöttek ki; és Hadrián római császár volt az, a ki áttörte Kazánban a szorost és a tengert arra csapolta le a Fekete-tenger felé.

A Babakai szikla regéi között egy szép töröknő is szerepel, ki magyar vitéz buzdítására hagyta ott férjét, utólérték azonban

a bosszús férj janicsárjai és a Dunából magánosan kiálló sziklához lánczolták. A közel hegyek visszhangzottak a szerencsétlennek jajgatásaitól és onnan nyerte a szikla e nevét, mely törökül „bánom“-ot jelent. Más rege szerint egy golubácsi előkelő szerb vasaltatta oda féltékenységből a feleségét és úgy kapott az Babakai nevet, hogy az szerbül jajgató asszonyt jelent. Mind a két monda onnan credhet, hogy mikor vihar van a Dunán, nyögnek, üvöltenek a sziklához vadul csapkodó hullámok. Oly veszélyes volt hajdan ott a Klisszura kezdetén a hajózás, hogy a hajósnép megkeresztelt minden először arra menőt, az ég kiengesztelése végett, hogy valamiképen pogány ne találkozzék a hajón. Szólnak erről a regéről ott ma is.

Hanusz István.

KORSZAKOK AZ ÁZSIAI FELFEDEZŐ-ÚTAZÁSOK TÖRTÉNETÉBEN.

(Felolvastatott 1898. december 15-iki ülésen.)

„Minthogy a földrajz oly ismeretek összegéből áll, melyekhez Európa minden népe egy-egy részszel járult, — története érdekesítő összehasonlításokra ad alkalmat, mert tetteikben tükröződnek vissza az egyes népek szelleme és politikai sorsa!“¹⁾

Jelen értekezésem tárgyául nem az egész föld felfedezésének történetét választottam; — kivettem belőle egy önálló részt, egy területi egységet, — Ázsiát. Azért választottam pedig ezen földrészt, mert véleményem szerint, úgy általánosságban, mint jelen esetben is, midőn a nemzetek vállalatait és kutatásait össze akarjuk hasonlítani, ez bir legtöbb érdekléssel reánk nézve. Európának majd minden nemzetét a származás vagy legalább a rokonság fűzi Ázsiához; nevezetes események színteréül örökítik meg a történelemnek már legelső lapjai; azóta is nem egyszer szerepelt és szerepel ma is az európai nemzetek történetében. E világrész belsejében ringott a magyar nemzet bölcsője is, és sok neves tudósunk, közéletünk oly sok rokonszenves és lelkes alakja szentelte életét e bölcső s azok

¹⁾ Oscar Peschel: *Gesch. der Erdkunde* S. V.

felfedezésére, kiket a közös származás fűz hozzánk. Jelen esetben azért épen Ázsia a legérdekesebb földrész, mert legrégibb idő óta kutatjuk tudományosan, sőt azelőtt is már régen ismertük s mert az európai nemzetek mindegyike több-kevesebb részt véve felkutatásában, ezek huszonnégy századon át való viszontagságainak s történelmének élénk és tanulságos képét nyerjük.

Időrendben legelsők, de érdemekben sem utolsók, az Ázsiát kutató európai nemzetek között a görögök és méltán mondja Peschel, hogy jelenlegi földrajzi ismereteink nem egyebek a klasszikus ó-kor meggazdagított örökségénél és ha az újabb kor érdemeit akarjuk megállapítani, le kell vonnunk előbb, mi régibb munkálatok eredményeiből maradt fenn.¹⁾

Mellőzve a phöníciaiak s más népek, valamint a görögök régibb, mert nem tudományos és igen homályosan ismert utazásait, 484-ben Herodotossal kezdem az utazók sorát, ki a Földközi-tenger keleti országainak beutazásával szerzett érdemeket. Ő inkább történész volt, a történelem atyja, de művében a földrajznak is kiváló helyet adott. Utána az orvos Ktesias és Xenophon, a híres hadvezér és történész következnek. Majd fellép N. Sándor és seregeivel, hajórajáival s vezéreivel, köztük nem egy tudóssal és kutató geographussal, elárasztja egész Elő-Ázsiát az Indusig. A történészekhez sorakoznak Strabon s mások és kereskedők s követek egészítik ki a csoportot. — „Azonban a régi világnak ezen kíváncsi bejárói kevésbé voltak utazók, mint inkább turisták, — nagyjából kötve magukat az ismert részekhez, többet utazva tengeren, mint szárazon, meglátogatva a Földközi-tenger által mosott gazdag s híres vidékeket, kikötőből-kikötőbe, tartományból-tartományba menve, kíváncsian megvizsgálva a tanulságos különlegességeket. leírva a benyomásokat s feljegyezve a távolságokat, végre kiegészítve megfigyeléseiket mások által szerzetteknek s a történeti műveknek felhasználásával.“²⁾

De ime, jön a népvándorlás, s áradatja négy századra megbénítja a tudományos kutatást. E nagy mozgalom, kis időre lecsillapodván, a mongolokban új anyagra talál s elsöpörni látszik már Európa fiatal államait. Ennek megakadályozására sietnek a pápa- és világi fejedelmek követei a mongolok khánjainhoz s megint föllendül a földrajzi kutatás, mert a követek bejárják egész Elő- és Közép-Ázsiát. Kimagaslanak közülök Plan Carpin, Lonyumel, Ruysbroek,

¹ O. Peschel. *Gesch. d. Erdkunde*, S. 1.

² Vivien de St. Martin : *Histoire de la Géographie*.

IX. Lajos francia király követe és Pordenonei Odorico. Közéjük sorolható bár csak mellékesen volt követ s mint kereskedő utazott, minden idő s világrész legnagyobb szárazföldi utazója, Marco Polo. Néhány kalandoron s kereskedőn kívül a követek mellett még az arab utazók is állanak, élükön Ibn Batutával.

Ezalatt Diaz körülhajózta a jóreménység fokát s Vasco da Gamával élükön megindúlnak ez új úton a portugál hódítók India felé. Albuquerque és d'Almeida egész hajórajjal jönnek ide s elfoglalják Calcuttát, Goát, Malakkát, Ceylont s más partokat. Más úton, a Tűzföld felől, jön a spanyol Magellan, az első földkörüli utazó. Laurezzel végeszakad a portugál hódításnak, e nemzet csillaga Ázsiában letűnik, s ezentúl alig látunk portugált a felfedezők és utazók között s így befolyásuk állandó nem maradhatott.

A XVI. század vége azon fordulópont Ázsia történetében, midőn színterére lép az orosz s az angol nemzet, kik első megjelenésüktől fogva mai napig főszerepet játszanak s uralkodnak, az egyik éjszakon, a másik délen. 1577-ben lépi ugyanis át Timofejev Jermák az Uralt s a kozákok gyorsan előnyomulva, kutatva, felfedezve és foglalva 1639-ben már elérik a Csendes-oczeánt, 1690-ben Kamcsatkát. Desnef és Bering — a Beringszoros páros felfedezői, — Gmelin, korának egyik legnagyobb geographusa, ki Ázsia határát — igen helyes okokból — a Jenisseiig tolta vissza, végre pedig Tseljuszkin, az oroszok kimagaslóbb alakjai. Timofejevvel egyidejűleg 1579-ben lép az első angol, Stephan, India partjaira. 1600-ban megalakul a „British Ostindian Compagny“ és évről-évre, napról-napra nő az angolok hatalma és területe Indiában.

A XVIII. és XIX. századokban is folyik tovább e hódítás és kutatás. Az angolok részéről Joës, Forrest Cook, Chapman, Marsden, Turner, Macartney. Webb, Fraser, Moorcroft az első nagyobb utazók, kik nemcsak Indiát, de Ázsia más részeit is nagy szorgalommal járják be, majd felfedezve, majd átkutatva tanulmányozva, a mit már elődeik felfedeztek volt. Eközben 1763-ban fellép Niebuhr Carsten, ki óriási tudományos apparátussal, nagy tudással és sokoldalú képzettséggel kutatta át Arábiát, s kit méltán nevezünk az első „tudományos“ utazónak. Vele kezdődnek meg tényleg a tisztán tudományos utazások és Európa nemzetei előbb-utóbb több-kevesebb részt vesznek bennök. Az oroszok is ebben az időben kezdik felmérni az elfoglalt területeket. Gmelin, Rosmuislov, azután II. Katalin expedíciója, melyben Pallas, Güldenstädt és Gmelin, az előbbinek fia, vettek részt, Ljacchov, Krusenstern, Humboldt és még

számosan, bár nagyrészt németek és más nemzetbeliek voltak, az oroszok áldozatkészségét hirdetik. Velök egyszerre lépnek fel a francziák; Legentil, La Pérouse, Lemonnier a legelsők; aztán mind többen-többen sorakoznak utánuk.

A XIX. sz. már a valódi, alapos, tudományos kutatások százada, s nem a felületes felfedezések és hódításoké. A nagyszámú tudósok sorából csak a következőket akarom felemlíteni. Arábiában s a többi Elő-Ázsiában Niebuhrnak követői voltak: Szíriában és Palesztinában Seetzen (1805.) Duc de Luynes, Lortets s a Palestine Exploration Fund; Kis-Ázsiában Kiepert. Barth, Kotschy és Tsiha-tseff; más részekben Diener, Rawlinson és Abich; végre Arábiában Burckhardt, Burton, Palgrave, Wrede, Maltzan, Sadlier és mások, kik közül Burckhardt látogatta meg először a szent Mekkát és Medinát 1828-ban. Az oroszok és angolok s a többi birtokkal bíró európai nemzet saját területén még mindig nagy szorgalommal kutat s Szibéria, India és a délkeleti szigetvilág ma már teljesen ismereteknek tekinthetők. — Legfontosabbak azonban az oroszok és angolok kutatásai Középső-Ázsiában, kikhez kisebb mértékben a németek és francziák is csatlakoznak. Az ötvenes években kevesen hatoltak be ez ismeretlen és vad területekre; Huc és Gabet francia térítők bejutottak Lhassába 1846-ban s kívülök még Fuss, Bunge, Manning és hazánk legnagyobb utazója, Kőrösi Csoma Sándor említhetők fel, ki e század elején dejárta India és Tibet határhegylánczeit s a tibeti nyelv és irodalom tanulmányozása körül halhatatlan érdemeket szerzett.

1856-ban lépik át a Schlagintweit testvérek a Himaláyát, hogy Indiában megkezdett nagyszerű kutatásaikat és felfedezéseiket Középső-Ázsiában is folytassák. Ugyanez évben nyomulnak elő éjszakon az oroszok s elsejűk, Semenov, átkutatja a Thiansant. Az 1858—60. évi angol—francia—khinai háború a mennyei birodalom számos kikötőjét megnyitotta a külföldi forgalomnak s így Khina belsejébe is igen megkönnyítette az utazást. — 1854. ez év Japán történelmének forduló pontja; az ódon, elzárkózott, despotikus Mikádó-államból, európai műveltségű, haladó, a kutatásnak és kereskedelemnek megnyílt, alkotmányos ország lesz. Ezek által aztán óriásit lendül Középső- és Kelet-Ázsia ismerete. Az orosz nemzetnek babérokot szereztek Severzow, Musketow, Oshanin, Grombtschewsky. Pjewtzw, de főleg Przseválszkij, ki aránylag csekély eszközökkel rendkívül alaposan kikutatta Középső-Ázsiát. főleg Tibetet s a Kuku- és Lob-Nor vidékeit. Az angolok közül Belső-Ázsiában Hayward, For-

syth és Shaw, kik egy időben járták be Turkestant. Younghusband és Carey utaztak. Középső-Ázsiában még leginkább a francziák: Bonvalot, Desgodins és Henri orleánsi herczeg, szereztek nagyobb érdemeket. Rendkívül sokat dolgozott Kis-Ázsiában, Örményországban, de főleg a Kaukazusban az orosz szolgálatban álló, német Radde. Nagy hírre tett szert Vámbéry elő-ázsiai útazása. Hazánk-fiai közül még Széchenyi, Cholnoky és Zichy szereztek babérokat. — Legyen elég ennyi; a cél többet nem kíván és ha mindenkit felakarnék említeni, minden mozzanatot meg akarnék örökíteni, nem rövid értekezés — vaskos kötet lenne belőle.

Ezeknek előrehocsátása után áttérek tulajdonképeni tárgyamra: az ázsiai felfedező-útazások történeteinek korszakaira. Már az előbbieken is arra törekedtem, hogy bizonyos csoportosítást hozzák létre az utazók hosszú sorában. Most az akarom bemutatni, hogy e tárggyal való bővebb foglalkozásnál, véleményem szerint, mily korszakfelosztásra kell, mint alapra helyezkedni.

A nehézkesség elkerülése végett 5—6 korszaknál többre ne terjedjen a felosztás s az alkorszakok is elkerülendőek.

Az ázsiai felfedezőútazások kora, Kr. sz. e. 484-ben kezdődik Herodotossal. Strabon, ki a Kr. u. I. században élt, még nagyon egyezik honfitársával, ha nem is a felfogásra és célra, de munkálkodásának, útazásainak egész turista jellegére nézve. Nagy Sándornak és vezéreinek kutatásai s felfedezései is részben ilyen, részben egészen laikus jellegűek. A kereskedelmi útazások tudományos szempontból nem jöhetnek tekintetbe. Mivel tehát mindezen útazások 484-től Kr. e. 160-ig Kr. u. egyazon természetűek, és mivel a népvándorlás következtében ekkor az útazások több századra fennakadnak, az első korszakot 484-től a népvándorlásig, illetve 160-ig terjedőnek veszem. Ez a görögök kora.

A népvándorlás lezajlása után a követségi útazások kezdődnek, melyek 569-től (Zemarchus) 1404-ig (Ruy Gonzalez de Clavijo) tartanak. Közbeesnek néhány kalandor s Marco Polo kereskedelmi útazása. Végre ugyanez időbe esnek az arabok útazásai és hadjáratai 950-től (Massudi) 1377-ig (Ibn Batuta). — Bár ezen útazások három oly külön csoportba tartoznak, melyek közül csak az első kettő mutat némi összefüggést és rokonságot, de a mennyiben idő tekintetében teljesen összeesnek, külön korszakot alkotunk belőlük, s ez a második lesz a követek és arabok kora.

1498-ban lép Vasco da Gama, az első portugál, India partjára; Laurez (1526.) az utolsó hódító Indiában; s de Moto (1542.)

kit szélvihar Japán partjára vet ki, az utolsó portugál, ki nagyobb fölfedezést tett. Ugyanez időbe esik a Philippineknek a spanyolok által való meghódítása, mely 1565-ben Manila elfoglalásával ér véget. Néhány kalandoron kívül e korszakot senki sem köti össze a következővel, s ezért azt különválasztva, mint a portugál hódítások korát harmadik korszakká tesszük.

1577-ben Timofejev-vel és 1579-ben Stephan-nel új korszak kezdődik, melyet mindvégig, sőt át a másik korszakba az oroszok és angolok hódítása jellemez. De ezen negyedik korszak, melyet az orosz és angol hódítások korának nevezhetünk, csak 1763-ig tart.

Ugyanis 1763-ban lép fel Niebuhr, s vele kezdődnek, mint már említettem, a tudományos utazások, melyek azonban 1856-ig csak a partokra és külső részekre terjednek, s csak 1856. után Bel-Ázsiára is. Épen ezért az 1763-tól 1856-ig terjedő időt, mint ötödik korszakot a tudományos utazások, az 1856-tól máig terjedő időt, mint hatodikát, Bel-Ázsia felkutatása korának nevezhetjük.

Ma talán, — és ezt reméljük, — ismét új korszak hajnalát éljük, melyet a japán-khinai háború, Khina kikötőinek a németek, oroszok, angolok és francziák által való megszállása s a szibíriai vasút kiépülése fognak előreláthatólag előidézni.

Teleki Pál gróf.

KÖNYVÉSZET.

Rehman Antal: *Ziemia dawnej polszkii sasiednich Krajow slawianskich.* Opisane pod wtgledem fizyczno-geograficznym prez R. A. Lwowie 1895. 657. l. Ára 10 frt. E kissé drága könyv címe ez: A hajdani Lengyelország és szomszédos szláv tartományai geographiai és phis. tekintetből leírta R. A. Lemberg 1895.

Az első kötet a Kárpátokról szól — sajnos — hydrographiai beosztással, a geológiai részt csak közbul tárgyalja, de bőven kiterjeszkedik völgyek, barlangok, karsztjelenségek, bányavidékek leírására s lehetőleg új (majd kizárólag német) forrásokat használ. Magyarul nem tud, így Hunfalvy műveit sem használhatta. Nagyobb baj az, hogy a németül vagy francziául is megjelenő hazai publikációkat sem méltatta kellő figyelemre. Ilyenek p. o. a Kárpát-Egyesület német, a Földrajzi Közlemények franczia és német cikkeit nem ismeri, de még a Magyar Földtani Társulat közleményeit sem sze-

reti használni. Másik hibája, hogy a katonai térképek javított kiadású lapjait mellőzte. Máskülönben oly terjedelmességgel aligha írt idegen a Kárpátokról s a hol maga járt p. o. a Felvidéken, ott igazán élvezetes és tanulságos olvasmányt nyújt. Gyöngébbek az erdélyi Kárpátokról, Biharról és Dél-Magyarországról írt fejezetei. De helyenkint önálló felfogást tanúsít p. o. az éjszakeleti Kárpátok felosztásánál, melyeknél csak azt hibáztatjuk, hogy a trachythegyeket külön nem választja; vagy midőn az erdélyi Kárpátokat következő részekre osztja: 1. Rodnai-havasok, 2. Kelemen-havasok, 3. Csakló-Csukás csoport, 4. Bárczasági-havasok, 5. Fogarasi-Alpok (sic! németek után) 6. Szeben-vulkáni-havasok (a Retyezátot nem választja külön) és 7. Bánsági-hegyek. Az utóbbiak folytatásai ugyan a déli erdélyi havasoknak és átmenetül szolgálnak a Balkán-rendszerhez, de erre, mint egyáltalán Suess, Supan, Penck műveire kevés súlyt helyez. Mint geographus tehát a régibb iskolának híve, mely a hydrographiát tolta előtérbe, holott ma a völgyek csak másodrendű tényezők hegycsoportok határolásánál.

Dr. Cz. G.

Kalauzok irodalma. A turistaság föllendülését a kalauzok egymás után való megjelenése mutatja. Az erdélyi Kárpát-Egyesület kalauzát követte *Erdélyi* Károlynak délmagyarországi kalauza, ezt *Hanák* Kolos-Mátravidék, *Kiss* Józsefnek Pécs és környéke a Mecset-hegység kalauza, most *Traskovszky* Gyula a Bükkvidéki kalauzt adta ki Miskolczon, több képpel, csinos kiállításban, olcsó (50 kr.) árban. A Bükkhegység leírásánál az a feltűnő, hogy nem írja le legmagasabb hegyének a Bálványosnak körképét. Nem járt azon senki? A szerző azt mondja, az Erdődy grófok uradalma el zárta a tetejére vezető utat. Hohenlohe herczegnek tehát, ki a Magas-Tátrán levő birtokaitól tiltja el a turistákat, akadt magyar párja. Az a feltűnő a Bükkvidéki Kalauzban, hogy a Mátra s a Bükk közti részt a Bükknek² arrogálja, így kerül aztán Eger leírása a Bükkvidéki, nem a Mátra kalauzába. Hiányát érezzük továbbá a néprajzi feltűnőségek megemlézésének. Az Emke³ és Erdélyi kalauza még csak hoz ebből is némi útmutatót, de a Mátra, Bükk specziális palócvidéke semmit sem árul el egyes helységek vagy vidékek feltűnőbb ethnogr. adataiból.

Dr. Cz. G.

A Szentföldön. Irta Erődi Béla, 110 képpel és Palesztina térképével. Budapest, 1899. Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai). Ára diszes kötésben 2 frt 80 kr.

Dr. Erődi Béla tollát t. olvasóink sokkal jobban ismerik ezen füzetek lapjairól, sem hogy mondanunk kellene, hogy jelen mun-

kája is világos és szép iránylyal van megírva. A könyv minden sora elárulja, hogy író tárgyát alaposan ismeri s hogy azzal szeretettel foglalkozik. Kétszer járt ő a szentföldön, de az így szerzett ismeretekkel sem elégedett meg, — hanem tanulmányozta a Szentföld rengeteg irodalmát is s így nagy tudással írhatta meg ezt a valóban szép és érdekes munkát.

A könyv tartalma a következő:

A Földközi-tengeren Jaffáig. — Palesztina földrajza dióhéjban. — A Szentföld története főbb vonásokban. — Jaffa. — Jaffától Jeruzsálemig. — Jeruzsálem. — Betlen és környéke. — Hebron. — Kirándulás a Jordán-folyóhoz. — A Jordánon-túli Palesztina. — Galilea. — Szamaria. — Hazafelé.

A könyv kiállítása oly díszes, hogy ezért a kiadót teljes elismerés illeti meg.

— ba —

Ustica. Prag Druck und Verlag von Heinr. Mercy Sohn. 1898.

Ez a czíme, Salvator Lajos főherczeg tiszteletbeli elnökünk legújabb munkájának.

A kiadás nagy folio I—XII és 1—132 lap terjedelemben, két térképpel és 58 nagy képtáblával, vastag finom velinpapíron. A képek mind a fenséges író tollrajzai után készült pompás fametszetek.

A vaskos kötet tárgyát, miként a czím mutatja a Palermótól éjszaknyugatra 67, és Alicuritól nyugatra 95 kilométernyire fekvő 3½ kilom. hosszú és 2½ kilom. széles, mindössze 8.65 négyszögkilom. területű „Ustica“-sziget képezi s két részre oszlik, — az általánosra és a különlegesre. Az első rész szól általában Usticaról s ennek népéről; továbbá az ottani földművelésről, marhategyésztésről, vadászatról, halászátról, hajózás és kereskedelemről. A második részben leírja Ustica községét, a Falcunara-hegyet, a sziget többi magaslatait, s a sziget partjait. Végül elősorolja az Ustica-ra vonatkozó könyveket és térképeket.

Kell-e mondanom, hogy mily szépek s költői felfogásúak a képek, mily alapos és részletes, minden érdekesre kiterjedő a leírás? Azt hiszem, nem. Salvator Lajos főherczeg eddigi munkái már elég bizonyosságát adták az ő sok oldalú készültségének, művészi lelkesedésének, melylyel művei kidolgozását vezeti. Elég ha annyit mondunk, hogy Usticaról írt munkája, úgy tudományos becsben, mint művészi értékben méltó helyet foglal eddigi nagy számú szép kiadványai közt.

— ba —

TÁRSASÁGI ÜLÉSEK.

Felolvasó ülés 1899. január hó 12-én a T.-Akadémia heti üléstermében.

Elnök: Dr. *Erődi Béla*, kir. tanácsos.

Az ülés tárgyai:

1. Dr. *Lóczy Lajos* tisz. tag bemutatja Gubányi Károly mandsu-oroszági levelét.
2. Dr. *Török Aurél* vál. tag előadást tart Amerika művelődéséről a Columbus előtti és utáni időkben.

Választmányi ülés 1899. január hó 19-én csütörtökön d. u. 5 órakor a társaság helyiségében. (Csengeri-utca 54.)

Jelen voltak: Dr. *Erődi Béla*, kir. tan. elnök, *Gersler Béla* és dr. *Havass Rezső* alelnökök, *Berecz Antal* főtitkár, dr. *Jankó János* titkár, továbbá dr. *Brózik Károly*, dr. *Demkó Kálmán*, *Findura Imre*, dr. *Gindele Jenő*, dr. *Kőrösy József* tisz. tag, dr. *Lóczy Lajos*, dr. *Pethő Gyula*, *Schneider János*, dr. *Thirring Gusztáv* választmányi tagok.

1. Elnök bejelenti, hogy 1898. december 18-án úgy ő, mint a választmány számos tagja *Zichy Jenő* gróf urat a perronon üdvözölte. A gróf úrral azóta folytatott tárgyalások alkalmával pedig meggyezett vele abban, hogy a gróf úr társaságunkban márcz. 9-én fogja ismertetni útazásának a nagyközönséget is érdeklő részleteit. — Örvendetes tudomásul szolgál.

2. Főtitkár jelenti, hogy *Dániel Ernő* báró, *Ludvig Gyula*, *Halmos János*, *Homolka József* és dr. *E. Richter* igen megleghangú levelekben megköszönték tiszteleti-illetőleg levelező-taggá történt megválasztásukat; hogy *Francisco Coello* tiszteleti tagunk a Portugal Földrajzi Társaság örökös főtitkára és később elnöke meghalt; hogy a londoni Royal Geographical Society gyűjtőívet küldött be az antarcticus expeditió céljaira; s hogy a pápa a római Specola Vaticana igazgatójává *P. Angel Rodriguez de Prada*-t nevezte ki. — Tudomásul szolgál s *Francisco Coello* halála felett az elnök részvétünket ki fogja fejezni a Portugali Földrajzi Társaságnál,

3. Felolvastatik a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének átírata, melyben megismerteti szabályzatát, s kérdő-ív kitöltését kéri; főtitkár előterjesztésére — a választmány elvben hozzájárul a főfelügyelőség kívánalmaihoz, de részletes határozat hozását a jövő ülésre halasztja.

4. Felolvastatik a főváros tanácsi határozata, mely értesíti a társaságot, hogy a kért anyagi támogatást fedezet hiányában meg nem adhatja. — Tudomásul szolgál.

5. Főtitkár jelenti, hogy beküldetett a párisi kiállítási kormánybiztosság szabályzata; jelenti továbbá, hogy a VII. nemzetközi földrajzi congressus Berlinben szept. 28-tól okt. 4-ig fogja üléseit megtartani s hogy ennek következtében a német geographusok nagygyűlése ez évben elmarad s 1901-re halasztatott. — Tudomásul szolgál s a választmány felkéri *Berecz Antal* főtitkárt, hogy társaságunkat a congressuson képviselje s ugyanezen kérést intézi társaságunk mindazon tagjaihoz, kik abban részt óhajtanak venni.

6. Elnök jelenti, hogy a társaság azon határozatát, hogy a párisi kiállításra társaságunk története írássék meg s kiadványainkkal együtt állítassék ki, egy újabb javaslattal óhajtaná kiegészíteni; e szerint a társaság egy nagy világtérképet állítana ki, melyen fel volna tűntetve az összes magyar tudományos földrajzi expedíciók útvonala, az utazóknak a térkép keretébe foglalt arczképeivel, munkáik jegyzékével; a térkép költségeiről a kormánybiztosság hajlandó gondoskodni. — A választmány üdvözlí az eszmét, megvalósítására biztosságot küld ki, ennek tagjaiul dr. *Erődi Béla* elnökle alatt *György Aladár*, dr. *Thirring Gusztáv* és dr. *Brozik Károly* urakat kéri fel s elhatározásáról a kormánybiztosságot értesíti.

7. Főtitkár jelenti, hogy a választmány határozatából a társaság könyvtára a tud. egyetem földrajzi semináriumából, a VIII. ker. gymnasiumba áthelyeztetett, — a választmány ezt tudomásul veszi, *Demkó* igazgató urat felkéri, hogy a szükséges állványokat 50 ft erejéig rendelje meg, azok elkészülte után dr. *Jankó*tól a könyvtárt tételesen vegye át s végül *Lóczy* tanár úrnak megköszöni, hogy a könyvtárnak 6 éven át helyiséget adott.

8. Dr. *Lóczy L.* kijelenti, hogy mindössze az 1 : 75.000 katonai térképek maradtak nála s miután ezekre szüksége van, kéri, hogy ezek egyelőre még nála hagyassanak. — A választmány ehhez hozzájárul.

9. Főtitkár jelenti, hogy a január 26-iki felolvasó ülésen dr. *Havass* és *Cholnoky* urak, az első februári úésen *Lász* és dr. *Pehány* urak fognak felolvasni.

10. *Lóczy Lajos*, mint a Balaton-Bizottság elnöke az évi számadások megvizsgálására két számvizsgáló kiküldését kéri, — a választmány a Balaton-Bizottság számadásainak megvizsgálására *Gindler* és dr. *Findura* urakat kéri fel,

11. Dr. *Havass* alelnök előterjesztésére — a választmány elhatározza, hogy a tót-magyar nyelvhatár változásának kérdéséhez szükséges anyaggyűjtésben — különösen Bereg-, Ung-, Zemplén- és Máramaros vármegyékben — *Körösy József* dr. tiszttagunknak segítségére lesz s ez irányban a Földr. Közl.-ben felhívást tesz közzé.

Felolvasó ülés 1899. január hó 26-án a tud. egyetem ásványtani termében.

Elnök: dr. *Erődi Béla*, kir. tanácsos.

Az ülés tárgyai:

1. Dr. *Havass* Rezső társ. alelnök ismerteti dr. *Körösy József*nek „A felvidék elvtótosodása“, című tanulmányát.

2. *Cholnoky Jenő* r. tag értekezik Khinában és Mandsuországbán tett útazásáról vécített képek bemutatása mellett.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

I. EXPEDITIÓK.

+ **Deasy kapitány** újból kísérletet tett, hogy a Kuenlün-en át utat keressen Tibet éjszaki részébe. A Khotan Darja forrásvidéke, mely a Keriadarja felső völgyéhez közel esik, alkalmasnak látszik erre a célra, bár maga a Kuenlün egészen kopár havas s nagyon nehéz rajta a közlekedés. Deasy azt hiszi, hogy ezen az úton a Pamirhoz is eljuthat.

+ **Közép-Ázsia bensejébe** a Kazáni Földrajzi Társaság Sorolin kazáni egyetemi tanár vezetése alatt kutató társaságot küldött ki, melynek feladata lesz a geológiai és földrajzi kutatásokon kívül főképp néprajzi tanulmányokat tenni.

+ **Tudományos kutató útra** indult el közeleab egy svéd és osztrák szakférfiakból álló társaság Dél-Arábiába. Az expedíció vezetője Lendberg Károly svéd gróf, híres arab szakférfiú, részt vesznek benne többek közt Müller Dávid és Simon Oszkár bécsi egyetemi tanárok. A társaságnak Oszkár svéd király közvetítésére „Gottfried” nevű külön hajó áll rendelkezésére s a svéd Treitel-alapítványból nagyobb összeg. Mintegy fél évig fognak főképp Hadramaut bensejében tartózkodni, melynek egyes részeiben újabban nem járt európai ember, mely pedig az őskorban a világkereskedelem egyik központja volt. A kutatásoktól, különösen régészeti szempontból, nagy eredményeket várnak.

+ **A közép-afrikai nagy tavak** vidékének floráját akarja részletesen kikutatni Kirk János kezdeményezésére egy angol tudós társaság, főképp a Tanganyika éjszaki részén levő nagy depressio vidékén, hogy ez által a tavak geológiáját alaposabban megismerhessék. Moore sajátos hasonlóságot talált e tavak virányában a tengeri növényzettel s másrészt nagyon jól ismerik ennek különböző voltát a Nilus növényzetétől. Az expedíció Moore vezetése alatt először a Tanganyika-tó partjait kutatná ki, innen fölhatolna éjszakra a Kivu és Albert Edward felé, azután keletre menne, majd Ugandán át térne vissza. Mintegy 5000 font sterlinget gyűjtenek erre a célra.

+ **Foureau** ismét kísérletet tesz, hogy behatoljon a tuaregek földjére s ezen keresztül utat nyisson a Szaharán át a Szudánba. Most Lancy ezredes vezetése alatt 180 algeri katona fogja elkísérni,

mely erő valószínűleg elegendő lesz a tuaregek ellenállásának legyőzésére. Útjának irányát Vargla, Mac-Mahon és Miribel erdőkön át jelölte ki.

+ **Liberia keleti részein** igen érdekes kutató utat tett a francia Hostains, különösen a Cavalli-folyó felhasználásával. Ennek a folyónak partjain a dsutu-törzs a leghatalmasabb, mely még egészen műveletlen s inkább hasonlít a Szudán déli részén lakó törzsekhez. Éjszakkeletre tőlük van a Zo-folyó, mely sokkal nagyobb, mint a Cavalli; az itt lakó zacknek állítólag még farkcsontjaik is vannak. A vidék fában szegény, de elefántok és vízilovak nagy számmal találhatók.

+ **A Nyassza-tó éjszaknyugati részén** fekvő szénteletet, melyet 1896-ban Bornhardt mérnök fedezett fel, Zenke újabban kikutatta s a Kivira-folyón több mázsát hozott belőle. Mivel a szén közel fekszik a felszínhez, Zenke számítása szerint tonnáját $22\frac{1}{2}$ rupia költséggel teherhordók is képesek volnának hajóra szállítani. A széntelet közelében van a Bundali kerület, mely igen termékeny és népes, itt kávé, sőt búzát is jól lehetne termesztetni. Nevezetes, hogy a Songve- és Kivira folyók mintegy 30 kilométer távolságra torkolatuktól alig egy kilométernyire közelednek egymáshoz s a vízvázlastó igen alacsony emelkedés.

+ **Wellby kapitány**, ki mint tibeti utazó is ismeretes, újabban a gallák földjén a Rudolf-tó vidékén tett érdekes utazásokat s a Sobat forrásvidékén keresztül akar eljutni a Nilushoz. A mérész utazót az abesszinai király is támogatja.

+ **Sokotra-sziget** faunáját tanulmányozza jelenleg egy angol tudományos társaság Forbes liverpooli múzeumi igazgató vezetése alatt. A sziget állatvilága, mely általában jobban hasonlít az indiaihoz, mint az afrikaihoz, még mindig kevésbé ismeretes, bár Balfour, Riebeck és Schweinfurth a 80-as évek elején komoly tanulmányokat tettek az igen érdekes földön.

+ **Rottensberger** Carlos tudományos kutatásokra ment Brazília bensejébe, különösen a Minas Geraes és Mato Grosso államokban lakó műveletlen indián törzsek tanulmányozása végett.

II. STATISZTIKA.

+ **Japán emelkedését** élénken tanúsítja, hogy az utolsó 10 év alatt külkereskedelme megháromszorosodott s 15 év alatt hatszor oly nagy lett. 1880-ban az áruforgalom értéke 62 millió dollár volt, 1885-ben 131 s 1897-ben már $382\frac{1}{2}$ millió dollár.

+ **Buenos Ayres** lakossága az 1898. július 31-iki számlálás szerint 751.685 lélek, egyetlen év alatt a szaporodás 26.131 főre megy.

+ **Szent-Ilona-sziget lakosai száma** 1896. végén 2890 volt s ebben az évben már 9160 font sterling volt az állami bevétel, a kereskedelmi bevétel értéke pedig 30.650, a kivetel 4780 font sterling. Újabban két meteorologiai állomást létesítettek a szigeten. A legnagyobb csapadék 1.41 hüvelyk volt a sziget közepe táján. Az egészségi állapot jó, kivéven, hogy nagy a gyermekhalandóság.

III. VEGYESEK.

+ **Léghajóval a Szaharán át.** Hourst hadnagy, a néger Középső-Afrikának kikutatója, Dex Leo léghajóssal és Dides kapitánnyal léghajóútra indul a Gabesi-öbölből abban a hitben, hogy kedvező éjszakkéleti széllel átnehet a sivatagon a Niger forrásvidékére. A léghajót 13.000 köbméter nagyságban készítik s azt hiszik, hogy 40—60 napig lebeghet fenn. Ezenkívül 4500 láb hosszú ércsodrony segítségével állandó összeköttetést tartanak fenn a föld színével, s ezzel esetleg villamos szikrákat bocsátanak le ijesztésül a támadni akaró bennszülöttekre.

+ **A sarkvidék áramának kikutatása** végett Melville parancsnok, egyike a Jeannette szerencsés életben maradottainak, úszó hordók alkalmazását ajánlja. Az általa meghatározott alakú tölgyfahordókat ötösével kellene elhelyezni a Bering-szoros mellett, mindenikbe gondosan elzárt üvegeket tennének, melyekben különböző nyelven felhívást intéznének a megtalálóhoz, hogy a hordókat a legközelebbi hydrographiai hivatalnak küldjék be. A legelső öt hordót Herald-sziget mellett helyeznék el, a többit egymás után feljebb éjszak felé. Melville meg is jelöli az áramok valószínű irányát az amerikai szigetvölgy felé.

+ **A Kongo-állam területére,** különösen annak éjszaknyugati részére újabban számos hausza-néger vándorolt ki s ott Carnot, Benia és Hola vidékén kereskedelmi telepeket létesítenek. A francia hatóságok a kereskedelem előmozdítása érdekében igyekeznek a vállalkozó négerok kivándorlását elősegíteni.

+ **Aldabra-szigeteken** az Indiai-oczeánban újabban Schinz tesz tanulmányokat. A három szigeten eddig 71 növény-fajt talált, melyek közül 10 másutt nem fordul elő, a többi a madagaszkári és afrikai növényzethez tartozik, vagy általános tropikus növény. Igen sok faj hasonlít a Sokotrán tenyészőkhöz.

+ **A Hawaii-szigeteket** az Amerikai Egyesült-Államok kor-

mánya a múlt év július 7-én végleg annectálta s rögtön kiküldte a különböző hatóságokat, hogy az annexiót végrehajtsák.

+ **Néger menedékhelyek.** Nem érdektelen, hogy a németek délnyugat-afrikai birtokaikon az Egyesült-Államok mintájára, reservált területeket akarnak kijelölni a bennszülött néger törzsek számára. A kerületek hatóságait már fel is hatalmazta egy császári rendelet, hogy ily területeket kiszemeljenek. A reservált helyek kizárólag a négereké lesznek, idegenek az ország kormányának beleegyezése nélkül itt nem telepedhetnek le és nem űzhetnek ipart vagy kereskedelmet; idegenek alatt értve azokat a négereket is, kik nem a kijelölt törzshöz tartoznak

+ **A nagy csatorna európai Oroszországban** az építés küszöbén van. Ez a hatalmas csatorna, mely a Keleti-tengert a Fekete-tengerrel köti össze, 1600 kilométer hosszú lesz, 65 méter széles és $8\frac{1}{2}$ méter mély, hogy a legnagyobb tengeri hajók is jár hassanak benne. A csatorna Rigánál kezdődik és Chersonnál végződik. Mesterségesen csak 200 kilométert kell építeni, különben a Duna, Berezhina és Dnieper folyókat használják fel és az út mentén 16 jelentékeny nagyságú kikötőt építenek. Ezenkívül, hogy a nagyobb városok is bevonassanak a csatorna körébe, több új vasutat építenek. Az építési költség mintegy 400 millió korona lesz. A munkálatok, mivel egyszerre öt különböző helyen kezdik meg, valószínűleg öt év alatt elkészülnek.

+ **Alagút Afrikába.** Barbier francia mérnök tervet készített, mi módon lehetne a Gibraltári-szoros alatt alagútat készíteni, hogy vásúttal lehetne atmenni Európából Afrikába. Vaqueraöböltől a tenger nem mélyebb 400 méternél; az alagútnak így legfellebb 41 kilométernyi hosszúnak kellene lenni 55 : 1000 legmagasabb emelkedéssel. Európából a malaga-cadixi vonallal lehetne összekötni az alagútat, Afrikában pedig Tangerből Ceután és Tatuanon át juthatna a sín az algiri hálózathoz. Maga az alagút 123 millió frankba, a vasúthálózat 90 millióba kerülne és 8 év alatt készülnhetne el. A bevételeket évenként 13 millió frankra becsülik.

+ **Svédország éjszaki vidékeinek gyarmatosítása** gyorsan halad előre. A körülbelül százezer négyzetkilométernyi területű Norsbotten tartományban jelenleg csak 130.000 ember él, de szakértők állítása szeriut tíz millió lakót is kényelmesen eltarthatna. Most, midőn az Atlanti-oczeán partjáról Norvégián és Svédországon át a finn határig a nagy vasútnak építését megkezdték, a természet kincseivel megáldott éjszaki tartomány gyarmatosítására is

kiváló gondot fordítanak mindinkább, mivel Svédországban a kívándorlás az utóbbi időkben aggressiv lett. Újabban több vasútvonalat is terveznek ide éjszak felé.

† **Coronado expedíciójáról** (1540—42), melynek feladata volt Cibolit vagy a hét mesés várost felkeresni, az amerikai ethnologiai hivatal megbízásából Winship terjedelmes tanulmányt készített. Amerika felfedezése után ez volt a legnevezetesebb kutató út a mai Éjszak-Amerikába, mely Új-Mexiko- és Arizona-államokra és a Colorado nagy canonjára terjedt ki. A tanulmány több eddig kéziratban maradt jelentést ad ki, melyek közül Castanede Péter útja a legjelentékenyebb. Ebben már a bölényekről is van szó. Winship műve mindezeket a leírásokat bíráló jegyzetekkel közli, számos régi térképet ad ki s ezenkívül Új-Mexiko mai indián lakosairól is közöl ismereteket.

† **A dél-afrikai vasútak** tulajdonkép csak 25 éve állanak fenn. Azelőtt csak két kisebb vonal volt Captown-tól; ma azonban már igen nagy a Cap-földön a vasút-hálózat, különösen éjszak felé egész a Zambezi-folyó vidékéig. A leghosszabb vonal Buluvájoig 2122 kilométernyi. Igen jelentékeny még a Port-Natalból Johannesburgig vezető vonal is. Mindezek nagyobb részt az utóbbi években épültek ki s átalakították az egész vidéket, hol az előtt a zulus és matabelek harczias törzsei miatt a közlekedés életveszélyes volt. A nagyszerű vasúti hálózat, melynek fejlesztéséről különösen a Rhodesiában székelő vagyonos British Chartered Company gondoskodik, előreláthatólag egész Dél-Afrikát — természetesen a kopár sivatag vidékek kivételével — rövid idő alatt virágzó állapotba fogja hozni.

† **A tenger hullámairól** érdekes tanulmányokat tett Dr. Schott. Viharos időben a hullámok hossza 200—426 lábnyira is nő, de ez a hosszúság csak 9—15 másodperczre terjed. A legnagyobb hullámot az Indiai-oczeánban észlelte, ez 1150 lábnyi volt, gyorsasága óránként 46 tengeri mértföld s tartama 15 másodpercz. A hullámok magassága ellenben sokkal kisebb, toronymagasságú tényleg nagyon ritka. Dr. Schott csak 32 lábnyi magasságot látott, de elismeri, hogy néha 60—70 láb is lehet. Rendes légáramlatnál 4—5 láb a legmagasabb hullám.

† **Új sziget** keletkezett közelebb földrengés következtében Borneo éjszaki partján Labuan-nal szemben. A sziget, mely azonban még mindig emelkedik, agyagból és sziklából áll, mintegy 200 méter hosszú s 150 méter széles. Nyílásaiból forró gőzök szállanak fel.

+ **Kola-félsziget keleti partján** az orosz kormány hathatós támogatása mellett egy Jäkatärininszk nevű város alakult, melyet jelenleg már a legszükségesebb kulturalis intézményekkel, többek közt villamvilágítással és vízvezetékkel is ellátták s közelebb Kola városból a nagy félsziget közigazgatási hivatalait is ideköltöztetik. A város jégmentes s jól használható kikötő mellett fekszik, melylyel már külön vasút köti össze s e mellett tervben van, hogy e sarkvidéki várostól Oroszország bensejébe is vigyen vasút. Ily módon a sarkútazók rövid idő múlva kizárólag vasúttal juthatnak el egész a jeges tenger partjáig.

+ **Azsia legéjszakibb keleti fokát** az orosz kormány hivatalosan Desnef-foknak keresztelte el fölfedezője után. Desnef tényleg már 1648-ban járt itt keleti Szibiria partjain, bár 80 évvel később 1727-ben Bering, ki elődjéről semmit sem tudott, azt hitte, hogy ő fedezte fel először az Ázsiát és Amerikát szétválasztó tengersizorost.

+ **A Föld legközelebbi szomszédja.** Witt berlini csillagász fényképészeti úton egy kis bolygót fedezett fel, mely a Föld és Mars között van s melynek pályája 25 millió kilométernyire közeledik a földhöz, míg a Mars mindenkor legalább 57 s a Venus legalább 40 millió kilométernyire marad tőle. A Naptól közepes távolsága valamivel kisebb, mint másfél földkörátjáró s körülfutására 645 napra van szüksége. A kis bolygó különben még ily közelségben is 10—12 rangú csillagnak látszik. Méreteit pontosan nem lehetett eddig megállapítani.

+ **Villamos vasutat** épít egy nagy angol társaság a 2500 méter magas szent Gotthard-hegy tetejére az olasz Aosta városból kiindulólág Martignyig. A vasút fogaskerekű rendszer szerint épül, mintegy 70 kilométer hosszú lesz s építési költségét 15 millió frankra teszik. Az építési engedélyt, mivel subventiót nem kérnek, már megkapták.

+ **A kőszén termelés** a földgömbön 1896-ban 600,105,000. tonna volt, melyből 198½ millió jut Angliára, 173 millió az Amerikai Egyesült-Államokra s 112½ millió Németországra s így csak 126 a többi országokra. 1894-ben az összes termelés még csak 554,948,000 tonnát tesz ki.

+ **Új-Guinea** angol részén egy Londonban alakult részvénytársaság 250.000 acre területet szerzett meg örök áron oly kötelezettséggel, hogy 8 év alatt azon telepítéseket fog eszközölni. Egyelőre 15.000 hektárnyi területen ültettek el kókuszdiót, szágót, dohányt, s más tropikus növényeket.

+ **A Kaukázus fő lánczán** át építenek most nagy vasutat az oroszok, mely Vladikavkasztól Rostovig fog terjedni és így Trans-Kaukázust összeköti a Fekete-tengerrel. A vasút 280 kilométer hosszú lesz és az óriási Elbrus hegy alatt 8 kilométer hosszú alagúton megy át, azután főkép a Kuban és Teberde folyók mentén halad. A vasút végül két ágra szakad a Csalta-völgynél, egyik Suchumkaleig visz a Fekete-tenger partján, a másik Novosekani állomásnál fog a trans-kaukázi vasúthoz csatlakozni.

+ **A Kongo medenczéjének** folyói nevére nézve Cerckel belga hadnagy figyelmezteti a földrajzírókat, hogy itt közös elnevezése a folyóknak Lu vagy Lui, s ezt azért — akár elől, akár hátul áll — nem kell a szóhoz számítani. Ezért Lomami nem helyes név, hanem Mami-folyó, Sankuru vagy Sankulu helyett Sanku-folyó a helyes név, így Sibü is. A „Ba-lu-ba“ csak kettőztetett név, amennyit tesz, mint: Ba-folyó. Kis folyóknál a „lu“ helyett „ka“ szótagot használnak, mely általában kicsinyítő szócska.

+ **Éjszak-Amerika legmagasabb csúcsának** eddig az 5520 m. magas Eliás-hegyet tartották. Most Eldredge expedíciója Alaskában a Sushita-folyó jobb partján talált az indiánok által Bullshoenak nevezett hegyet, mely előleges mérések szerint 6100 m. magas.

+ **Transwaal** egyesülése az Oranje-köztársasággal a közel jövőben meg lesz. Az angolok fenyegető túlsúlya miatt a boerek egyesülésben keresnek menedéket, annál inkább, mivel látják, hogy különösen a bányászat napról-napra több idegent hoz országaikba.

+ **Új sarkvidéki sziget.** Nilssen kapitány a Spitzbergegek közelében a 80° 8' szélességi és 37° 17' keleti hosszúsági fok alatt egy kisebb szigetet fedezett fel, mely körülbelül középen fekszik a White-sziget és Ferencz-József-föld között. Victoriának nevezte el. Körülbelül 15 km. hosszú, 8 km. széles és 500 láb magas. Nem lehetetlen, hogy a többször emlegetett Gilies-földdel ugyanaz, bár Gilies leírása a nagyon magas hegyekről inkább a White-szigetre emlékeztet.

Hetedik nemzetközi földrajzi congressus. Az 1895-ben Londonban tartott hatodik nemzetközi földrajzi congressus aug. 3-iki ülésén a legközelebbi congressus helyéül *Berlint* választotta, s rendezésére a Berliini Földrajzi Társaságot (Gesellschaft für Erdkunde) kérte föl. Ennek folytán a Berliini Földrajzi Társaság elkészítette a congressus előzetes programját, s kibocsátotta meghívóját a földrajz művelőihez s barátaihoz, valamint az összes földrajzi társaságokhoz s a rokon társaságokhoz is.

A congressus ideje 1899. évi szeptember 28 és október 4. közé eső hét lesz.

Az ülések előtt és után kirándulások vannak tervezve Németországnak phisikai és forgalmi földrajzi szempontból nevezetesebb vidékeire. Hamburg város senatusa az ottani földrajzi társasággal egyetértőleg meghívta a congressust a város meglátogatására.

A congressus következő csoportokra oszlik föl:

1. Mathematikai geographia. Geodaesia. Kartographia. Geophysika.

2. Physikai geographia. (Geomorphologiai. Oceanologia. Klimatologia.)

3. Biogeographia. (Állatok és növények földrajza.)

4. Anthropogeographia. (A vándorlás és forgalom geographiája). Ethnologia. Politikai geographia.)

5. Topographia. Népismeret. Kutató utazások.

6. A geographia és kartographia története.

7. Methodologia. A földrajz tanítása és taneszközei. Bibliographia. A földrajzi nevek orthographiája.

Kiállítás nincsen tervezve.

A congressuson férfiak és nők egyaránt részt vehetnek mint rendes tagok (20 mark díjjal), nők úgy is mint résztvevők (10 mark díjjal). Utóbbi esetben nem bírnak szavazati joggal.

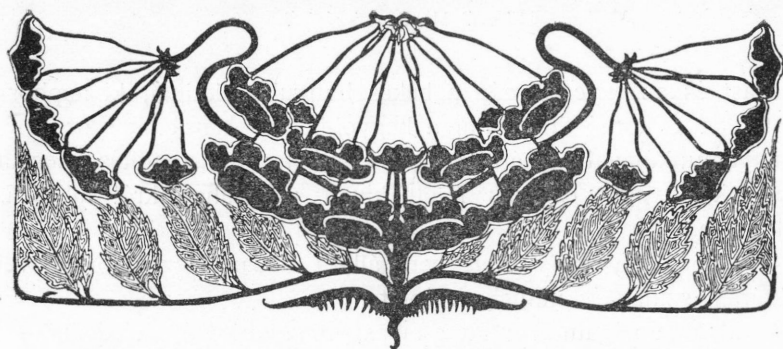
Tárgylásra való tételek s előadások f. é. április hó 1-jéig jelentendők be s az előadások kézírata június hó 1-ére nyújtandó be.

A congressus levélcíme a következő:

„An den VII. Internationalen Geographen-Kongress“

Berlin S. W. Zimmerstrasse 90.

 Társaságunk azon t. tagjainak, kik ezen congressuson részt venni kívánnak, *bejelentő lappal* a társ. főtítkára szívesen szolgál.

LEVÉL MANDSUORSZÁGBÓL.

(Dr. Lóczy Lajoshoz írta: *Gubányi Károly*.)

Igen tisztelt Tanár Úr!

Már jó hosszú ideje, hogy mitsem hallattam magamról, de eddig alig juthattam hozzá, hogy kissé részletesebb levelet írhassek. Talán nem kell magamat mentegetni, ha elmondom, hogy félévi itteni tartózkodásom ideje alatt sokféle nehézség leküzdése után positiót szereztem magamnak és ma már azon a ponton vagyok, hogy vállalkozásomnak nem csak erkölcsi, de anyagi sikerét is látom.

Az egész tavaszt és a nyarat az építés előkészületeivel töltöttem és csak augusztus hónapban tudtam a tulajdonképeni vasútépítést megkezdeni.

Munkám legjelentősebb részét két mély sziklabevágás képezi, melyek egyike a legmélyebb helyen 13 orosz öl* mély leend. Ugyancsak 13 orosz öl (tehát közel 28 m.) magas töltésbe kell a rengeteg bevágási anyagot hordanom.

Ilyen óriási töltések és mély bevágások a vasútak történetében alig fordulnak elő. Az európai vagy amerikai mérnök a mély völgyeket viaducttal áthidalja, a hegyen keresztül alagútat fúr és a modern technika másféle segédeszközeit veszi kezébe, hogy gyakorlatban megoldhassa feladatát. Itt, nagyon takarékosan bánnak a vashidakkal, jó kőműves hiányában lehetőleg elkerülik a komplikált

* Egy orosz öl (arsin) annyi mint 2:153 méter.

falazást és az egyedüli gép a békés hangulatú khinai, ki naphosszat tolja csikorgó talicskáját a hegyoldalon. A százak szorgalmas hangyamunkájával azután naponkint nő az óriási töltés-colossus, melynek anyagát egymás fölött kivájt munkahelyekről talicskázák előre.

Gyönyörű, mély völgyben áll a házam, egy sorban vele raktáarak, színek és műhelyek épültek.

Magam vágattam a fát a tavaszon, saját lovaim hordták össze, khinai ácsok faragtak házat belőle. Az összes bútorom is helyben készült és az asztal, a melyen e levelet írom, június hóban még zöld lombú nyírfa volt.

Nagy boldogságomra szolgált, a mikor a házam elkészült. Nem igen fogom elfeledni az estét, mikor a sátorlakást szétszedtem és cselédeimmel beköltöztem a végleges lakásba.

Elég különleges dolog mandsuriai háziúrnak lenni.

De utóvégre mindenbe beleszokik az ember és lassanként az egész állapot nagyon természetesnek látszik.

Eleinte sokat törtem a fejemet azon, hogy honnan veszek földmunkást, valjon hogyan fogom őket beoktatni, meg hogyan fogok velük megegyezni? De lassan-lassan ez a gondom is egészen cioszlott. A mint a házépítést megkezdtem, rendesen két hetenként kifizettem a munkásaimat, becsületesen megadva mindenkinek a kialkudott bért. Igen csodálkoztak a jámbor khinai ácsok, hogy mind megkapták, a mit ígértem nekik és igen elégedett ábrázattal dolgoztak tovább. Aztán híre ment, hogy az erdőben lakik egy idegen vállalkozó, a ki nem orosz és nem ver meg senkit, meg sohasem részeg, — mire egymás után jöttek értelmes khinaiak 20—30 emberrel. Olyan kubikos-féle emberek, kik már az Ussuri-vasúton dolgoztak és a kik köből számra vállaltak munkát. Azóta teljes megelégedésemre dolgoznak és boldogok, hogy nem csalom meg őket.

Az első hónapban álmatlan éjszakákat okozott a munkásaim élelmezése. Nehány száz khinait etetni nem gyerektség. Nikolszk, honnan a rizs, liszt, hal, olaj kikerül, 125 versztre* esik a munkától. Ma már rendesen hetenként jó az élelem-szállítmány és a raktáram tele van liszttel, magam pedig már ép úgy értek a rizskészítéshez, babhoz, káposztához, mint akár Steiner Jónás Veszprémben.

* Egy verszt 1066·78 méter, tehát 125 verszt = 151 km.

Elég sok bajom van az építés-vezetőséggel és a fizetések alkalmával nagy hadakozások vannak, meg gyakran a szememre vetik, hogy elkényeztetem a munkásaimat, de mindezeket a bajokat jól kiállok és becsülettel dolgozom tovább.

Teljesen nyugodt és elégedett azonban csak akkor leszek, ha már a „könnyelműen koczkára vetett“ magyar tőkét kivehetem a vállalatból és visszaküldhetem régi helyére, a szép hazába.

A napok és hónapok a gyors elfoglaltság közepette gyorsan folynak és én naponként közelebb érzem magamat azon időponthoz, midőn már megtudom mutatni, hogy „kalandos vállalkozásom“ jól meggondolt, reális üzlet, mely kifizeti magát.

Az erkölcsi siker már eddig is biztosítva van. Sokat érintkezem orosz mérnökökkel, kikkel együtt dolgozom és néhány hó alatt oda jutottam, hogy magas állású mérnökök hallgatják meg a véleményemet építési dolgokban. A múlt évben Amerikában és Khinában volt alkalmam szakkörökkel érintkezni és mindezek összbemnyomásaként állíthatom, hogy azzal a tudománnyal, amit a budapesti polytechnikumban szerzett valaki, bátran beutazhatja az egész világot: mindenütt elfogják ismerni a szakértelmét.

Május havában Vladivosztokba utánnam jött a kínai császári vasútak igazgatóságának levele, melyben mérnöki állást kínálnak számomra, amit nagy megtiszteltetésnek vettem, mert eddig a kínai császári vasúton csak angol mérnökök voltak alkalmazásban. Nem régiben pedig Kerbecz A. a mandsuriai vasúttársaság alelnöke (elnök az orosz pénzügyministeriumban) és Oroszország első tunelépítő mérnöke adott megbízást, hogy egy itt építendő alagútra, a helyviszonyoknak megfelelő előleges költségvetést kidolgozzam.

Mindezek után azt hiszem, jogosan reménylem a legjobbat.

Egészség dolgában igen jól állok. Az egész nyarat a szabadban sátor alatt töltöttem, a mi pompásan megedzi az embert. A kellemes, hűs-klíma, a szabadban való foglalkozás kitűnően hatnak és folyton a legjobb kondícióban tartják a szervezetet. Aztán itt az isteni természet ölében a kedély sem megy tönkre. A munka haladása folyton friss lelkesedéssel tölt el, azonkívül az ős erdő a leggyönyörűbb vadászterületet kínálja. A rengetegben való bolyongás természetimádóvá alakítja az embert. Ma már annyira vagyok, hogy szinte nehezemre esik, a nagy város zajába belevegyülni és mindig nehéz szívvel hagyom el a kis telepet, ha bevásárlások céljából Vladivosztokba kell mennem.

Még egyet. Kelet-Ázsiai utazásaim közben mindig fá jó szívvel láttam, hogy Európa csaknem minden országa képviselve van az itteni óriás-piaczon. Hong-kongtól Japánon át Vladivosztokig a kikötők Európa és Amerika gazdasági terményein élnek és szép hazánk egyedül Hunyady-vizzel van képviselve.

Asztalomra a szerény ebéd a világ négy tájáról került és napról-napra új elnélkedésre indít, a mikor elképzelem, hogy a kenyerem Oregon lisztjéből készült és londoni sóval van megszóva. Angol húskonzervet fogyasztok hozzá, a reggelimbe a tejet New-Yorkban sűrítették, a cukrot Odessában adták hajóra, a palackbor Krim vidékén termett, a gyümölcsöt Kaliforniából küldték pléh dobozban. És ezt a felsorolást még tovább lehetne folytatni, mig-nem egész elszomorodik az ember, hogy a tejjel-mézzel folyó szép hazámból mi sem kerül a világpiacra és a magyar gazda az áldott földön a nyomorúsággal küzködik.

Liszttel, szeszszel, cukorral, borral, sőt talpfával (az összes kínai új vonalak oregoni talpfákkal épültek) lehetne egyelőre a világpiacra lépni.

Khina ma-holnap teljesen megnyílik a világkereskedelem számára és itt volna az ideje előkészíteni az útját az ide irányuló kivitelnek.

Ha némi útbaigazítást kapok hazulról, évenként egy utazással Hong-kongtól Vladivosztokig, sokat lehetne tenni és könnyen végezhetnék hasznos munkát hazám közgazdasági érdekeinek előmozdítása körül.

Ezek záradékaul még megjegyzem, hogy ha isten segítségével talpra tudok állani, 4—5 évet okvetetlenül kinn töltök, hogy a keletázsiai vasútépítések teljes fellendülésénél kivegyem a részemet a munkából és a jutalomból.

Most pedig kedves tanárom, fogadja szíves jóindulatáért hálás köszönetemet. Felemelő érzés itt a távolban tudni, hogy a Föld másik felén van valaki, a ki igaz rokonszenvennel és bizalommal nézi ezt a köznapi sablontól elütő munkát. A bizalom lelkesedéssel tölt el és a célhoz vezérel.

Szívből jövő üdvözleteim mellett maradok hálás tanítványa:

Gubányi Károly,

Mandsuria, Tahejás völgy, 1898. okt. 28.

FLORIDA.

Az Éjszak-Amerikai Egyesült-Államok eme legdélíbb tartománya mintegy átmenetet képez a mérsékelt öv és a tropusok között. A félsziget természeti bújja gazdagsága egészen a déli-öv típusát viseli magán; a nap hevét azonban megtörik a háromoldalt mosó tengerek minden hőmérsékletet kiegyenlítő légáramlatai. A tél hónapjaiban, midőn az éjszak tájait, különösen az Atlanti-oczeán partja mentén fekvő nagyobb városokat, mint New-York, Philadelphia, Boston stb., teljes ridegségével sújtja a tél zordsága: — Florida napsütötte partját ellepik a gazdagok. Különösen az utóbbi években vett óriási lendületet ez a téli üdülés, mióta New-York pénzkapacitásai körében megalakult a „*Florida East-Coast Hotel-system*“-társasága, mely a félsziget keleti partja mentén kiépítette a *Miami* városkáig lefutó vasutat s a nagyobb parti helységeket elárasztották ama fényes szállodákkal, melyekben a kényelem s pompa káprázatos túlságig fokozva, lehetővé teszik a legnagyobb igények kielégítését.

Csakis Amerikában, a vakmerő vállalkozások e hazájában, volt lehetséges Florida félvad elhagyatottságát a modern igények magaslatára emelni. Éjszakkal a „*Royal Blue-Line*“ vasúti vonala, továbbá a „*Clyde Steam-Ship Company*“ gőzösei közvetítik az összeköttetést s ezek vonalai a tartományi fővárosban, *Jacksonville*-ben futnak össze.

*Jacksonville*től délre *St. Augustine*, *Ormond*, *New-Smyrna*, *Titusville*, *Lake Worth*, *Palm Beach* és *Miami* városok mentén terjed ez a hirtelen támadt civilizatio. A régi spanyol uralom emlékeivel bővelkedő romok helyén hatalmas szállodák homlokzatai mosolyognak ki az oczeánba, melynek parti hullámaiban december elsejétől április elsejéig zajos vígsággal csapong az élet, fényűzéssel, gazdagsággal, a minővel nem vetekedhetik Európa semmiféle Nizzája sem.

Április elsejével azután beáll a csönd. A szállodákat becsukják; az üdülők felhúzódnak az éjszakai nyhe vidékekre. Minden kihál, csak *Jacksonville* egyetlen szép utcájában, a „*Bay-street*“-en

van még némi élet s a legdélibb városkában, *Miami*-ban ; mindkettő tengeri kikötő lévén, állandóan fenntartanak bizonyos élénkebb forgalmat.

Ez az élet azonban, mely *Florida* keleti partja mentén pezseg, nyomban megszűnik, mihelyt a félsziget belsejébe hatolunk. A civilizatio elmosódik és vad pompájukban, ős eredetiségükben terülnek el a végtelenbe húzódó lakatlan síkságok s erdők, meg-megszakítva emberi kezek gondozásának nyomai által, — terjedelmes ültetvények, — majd süppedékes lápok, tömérdek apróbb-nagyobb tó, gazdag vizek — a folyamoknak egész hálózata — miknek mélyében tanyázik az alligátor, százféle mérges vízi kígyó ; a fűben pedig alamuszin kúszik a csörgő-kígyó, erdeiben a kaguár s az ehető vad.

Florida-félsziget földrajzi fekvése az éjszaki szélesség $24^{\circ}30'$ -tól 31° -ig s a nyugoti hosszúság (Greenwichtől számítva) $79^{\circ}48'$ — $87^{\circ}38'$ -ig terjed. Keleten az Atlanti oceán mossa partját, nyugaton a Mexicoi-öböl, déli csúcsa pedig a *Bahamák* és *Antillák* sziget-tengerébe nyúlik.

Kevés oly látványossága van a földnek, mint a mit a pillantás az oceánról *Florida* partjára nyújt. Maga a tenger vize is csodálatos tisztaságú, átlátszó a fenék homokjáig, itt a Nyugat-Indiák sziget-világában.

Engem a vágy, látni, tapasztalni, úzött a tengerekre, s noha sok nehéz óra, keserű küzdés volt is osztályrészem : sohasem fogok megszűnni áldani azt a vágyat, mely a tropusok e gyöngyére segített eljutnom.

Florida káprázatos florájának méltó pendantja az a regényes szépség, mely a félszigetet kívülről körülöleli : t. i. a korall-szigetek ezrei, mikkel az oceán e része van telerészorva.

Ez év (1898) márczius és április hónapjaiban volt alkalmam gyönyört meríteni ama eddig vajmi kevesek által megtett út alkalmával, melyet egy amerikai nábob kéj-yachtja — a „*Dungeness*“ — a félsziget teljes körülhajózásával befutott.

A tengerfenék rejtett zátonyai sok helyen teljesen lehetetlenné tették a nagy hajóknak a part megközelítését mindenkor. Már *St. Augustinetől* délre kezdődik ez a zátonyos víz. A félsziget déli csúcsához közel, ott, hol a *Biscayne Bay* kanyarodik be *Miami* városkánál, kezdetét veszi a szigetek hosszú láncsora. Névtelen, lakatlan csaknem valamennyi ; legfelebb néhány halászkunyo fehérlik itt-ott a narancserdők árnyékából.

Miami, ez a legdélibb városka a keleti parton. Lejebb már csak a lakatlan part húzódik. Miami tulajdonképen nem is város. Nehány ház, a patika, a pósta s a boltos-bódék: ennyi az egész. A nagy szálloda, mely két év óta épült, csak télen van nyitva. Nyáron pang itt minden, csak hetenkint 2—3-szor van egy kis forgalom, a mikor *Nassau*-ból (a West-Indies főikikötő városa) vagy *Key-West*- s *Havannából* hajók érkeznek. — Iskola, törvénykezés nincsen.

Miaminál kezdődik a délnek húzódó szigetsor; ezek közt a *Rodriguez-Island* s az *Old Rhodos* a legnagyobbak. Ezekről ismét délre az *Elliot's Key*, majd a terjedelmesebb *Key Largo* bukkannak ki az oceánból, s mintegy folytatásképen sorakozik a *Florida Keys* lánczolata, végén a legjelentékenyebb: *Key West*-tel.

A régi kalóz-világ bujkáló hőseinek igen alkalmas búv helyök volt e veszélyes zátonyok közt, hova csak a leggyakorlottabb hajós merte megkockáztatni a behatolást. A tenger e rablói zsákmányait itt letéve, családjaik részére s tivornyáik helyeül megalapították *Key-West* városát. Az amerikai Unio hadihajói később szétvervén e népség fészket, a szigetet elfoglalta s anektálván azt Floridához, modern hadikikötőt épített az Államok e legdélibb pontjára, mely a Cuba-szigettel és Közép-Amerika távolabb eső pontjaival érintkező európai kereskedelmi hajók által hozott forgalom folytán jelentőségében napról-napra növekedett, úgy, hogy ma ott a viszonyokhoz mérten igen csinos, terjedelmes város áll, a régi rablók fészke helyén.

*Key-West*től délre 90 tengeri mfd. távolságra fekszik *Havannah*. Nyugat felé pedig a *Dry Tortugas* négy kis szigetekjét mossa a Mexikoi-öböl vize. Ez utóbbiakról nem lesz érdektelen megjegyezni azt, hogy e szigeteken semmiféle ivó-víz sem található (innen az elnevezés is „Száras Tortugas”); tengereken át hozzák a vizet Havannahból, vagy destillálják.

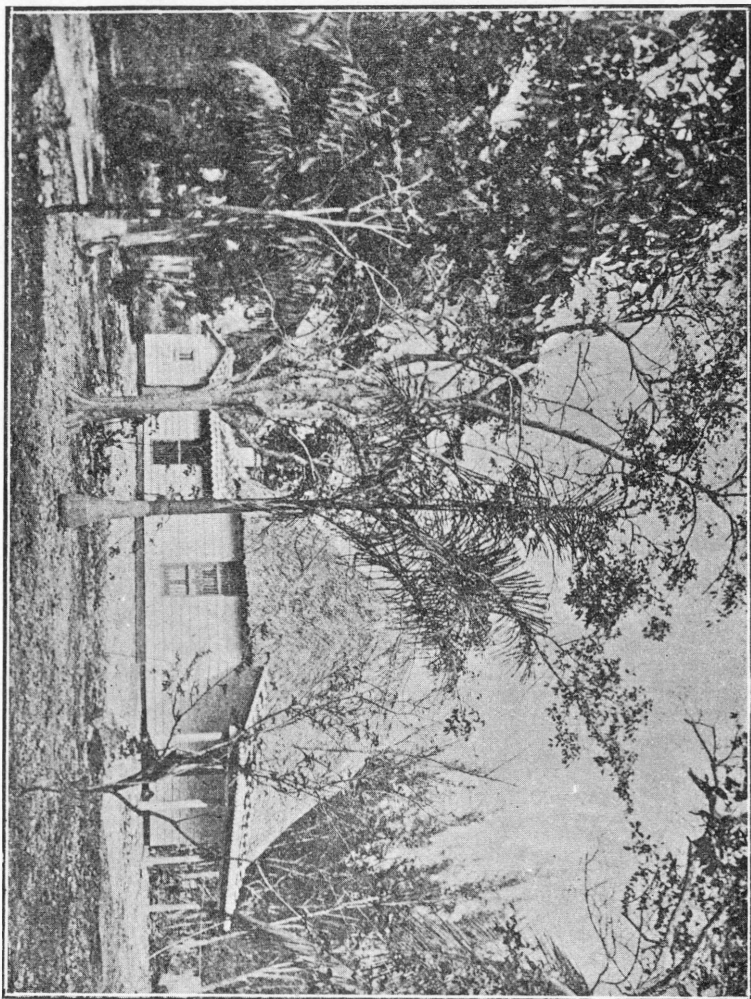
A Floridát övező sziget-világ népessége a tengerből szedi megélhetését. A halászat igen gazdag eredménynyel jár itt s legfontosabb zsákmányuk a „tarpoen“-hal, mely 2—3 méter nagyságot is elér. Azonkívül az óriás-teknős, a különböző rákok s egy faja a sardiniáknak találhatók. Legjelentékenyebb azonban a *szivacs-halászat*. Itt-ott gyöngyöt is találnak, ez azonban ritkaság.

*Key-West*től éjszak-nyugotra terjed el a Mexikoi-öböl. Florida-félsziget délnyugoti csúcsa, a *Cape Sable*, már eme vizekre nyúlik, a *Whitewater*-öblöt képezvén, melyet teleszór a *Thousand Island*

tömérdek szigetkéje, köztük, illetve fennebb, az *Estero*, *Sanibel* s *Cayo Costa* szigetekkel.

A *Charlotté Harbor*-nál kezdődik ismét egy-két parti-város feltűnése, mint *Punta Rassa* és *Punta Gorda*; feljebb már egy-

Floridai ültetvényes háza.

mást érik az apró falvacskák, mignem elérkezünk a félsziget nyugoti partjának „gyöngyéhez”, *Tampa* városához.

Tampa egy kis gúnynyal a Mexikoi-öböl Párisának volna nevezhető, a mennyiben itt már nyitott, tetőnélküli színházak, spanyol és szerezsen dalsarnokok zsúfolódnak a zajos városkában, hol

New-Orleans francziáitól Közép-Amerika minden népfajáig találkozót ad egymásnak az a mindenfelől összeverődött csőcselék, mely a kikötővárosok legfőbb sajátossága.

Tampa felett éjszakra még *Cedar Key* és *Peusacola* nagyobb parti városok fekszenek

Floridai fiú.
(Jacksonville.)

Florida-félsziget egész területe 151.980 km². Ezt a nagy kiterjedést azonban csak 391.422 lélek népesíti be, a mi □ kilométerenként 25 embert jelent.

Florida territóriális karakterét általában jellemzi a mocsarak

(swamps) és lápok roppant kiterjedése. Ezek közt a legnevezetesebbek az *Everglades* és a *Cypress Swamps*. Tömérdek kisebb-nagyobb tó lepi el a félsziget egész területét, melyek közt legnagyobb a *Lake Okeechobee* (64 km. hosszú és 50 km. széles). Esőzések idején (június—október) a vidék átutazása teljesen lehetetlen, különösen déli felében a félszigetnek s ez által csak az éjszakai fele használható a lakosság által. A magasabb fekvésű talajt („hammock“), mely a 28°-tól éjszakra húzódik, már gazdag fenyvesek borítják; narancs- és gesztenyefák s a pálmák töméntelen faja, mik közt a cocos-datolya és az olaj-pálmák (*palma christi*), a miből a „castor-oil“-t préselik) nyújtanak jelentékeny hasznót. A pizangfa (bananas), továbbá az ananász, pamut, indigo, kávé, cacao és némirészt dohány gazdagon tenyésznek. Erdeiben a pompás szál-fák kitűnő hajóépítési anyagot adnak.

A vizenyős, süppedékes talaj, mely Florida déli felét teszi néptelenné, nagy kiterjedésű pusztákat (u. n. „savanes“) képez. Embermagasságú fű-tenger hullámzik beláthatatlan messzeségig, megszakítva itt-ott valami láp vizétől, melyben sűrűn tenyészik a százféle színes-tarka szárnyasvad, pelikánok, gólyák, darvak s a gázlók csaknem valamennyije. Ez elhagyott részekben húzódnak meg a félvad *seminole-indiánok* néhány családja, kik az invasio alkalmával ide rejtőztek a civilizatio elől. Számuk azonban oly kevés, hogy tényezőként már nem szerepelnek. Életmódjuk is békés; hirt sem hallani felőlök, hacsak néha el nem vándorolnak valami helységbe szükségleteik beszerzése végett.

A *savanes* szegélyei, ott hol a félsziget parti népe hozzáférhet, vizenyős talaja miatt igen alkalmas cukornád- és rizs-ültetvények számára. S ezek az ültetvények képezik a félsziget leggazdagabb termeléseit.

Nagy hátránya azonban e vizenyős talajnak az, hogy mérges gőzölgése járványszerű betegséggel sújt a nyár hónapjaiban. A *sárgaláz* már régi időktől fogva lehetlenné tette a fehérbőrű népnek a talaj kihasználását. Ez okból indult ki azután a szerencsenek roppant behozatala, mely népfaj egyedül képes a halálos láznak ellentállani. A rabszolgaság idején (vagyis e század első felében még) ezrével hozatott be ez értékes emberanyag, úgy annyira, hogy manap az egész félsziget lakosságának száma *kétharmad részben* szerencsen. — A rabszolgaság eltörlése után ez a bejövetel annyira növekedett, hogy a míg 1830-aan Florida csak 34.730 lelket számlált, a déli államok megtörése után néhány évvel,

1870-ben már 187.748-ra emelkedett a népesedés. Nem lesz érdektelen, ha egy kis statistikával mutatjuk be, mily nagy jelentősége volt ama harcznak, melyet az angolszellemű éjszakai államok a déliek ellen vívtak, embertársaik felszabadítása végett.

A lakosság száma következőképen emelkedett.

1830.	---	---	---	34.730	lélek.
1850.	---	---	---	87.445	„
1870.	---	---	---	187.748	„
1880.	---	---	---	269.493	„
1890.	---	---	---	391.422	„

A New-Yorkban összpontosuló kereskedelmi hálózat lehúzódik Florida-félszigetre is. A nép ültetvényeit éjszakai kereskedők hozzák forgalomba s a kereslet folytán az anyag értéke nöttön nő. Útőbbi időben sokat foglalkoznak már a mocsarak lecsapolásának, a talajviszony megjavításának eszméjével, — óriási munka, aminőre bizony más gondolni sem merne, mint az angol.

Az 1866-ban eltörölt rabszolgaságnak ma már itt semmi nyoma sem látszik az ültetvényes szerezsenek közt. Szabadokká lettek a szó legteljesebb értelmében: munkájok fejében rendes bért kapnak. Állampolgárokká lettek, kik hivatalt viselhetnek, szavazhatnak s igen gyakori a városokban a szerezsen rendőr, levélhordó, vasúti kalauz; épen úgy, mint szerepelnek a szállodákban pinczerek s szakácsok gyanánt, — sőt a színpadokon, mint művészek is.

A *Lake Oke-cho-bee*-től éjszakra gyöngysorban húzódnak az apróbb tavak, miken keresztül fut egy-egy folyó árja.

Gyakori jelenség itt ama csodálatos természeti tűnemény, mit némely folyó képéz. Ugyanis a folyók mentén húzódó mocsárszerű képződésekben gyakran rendszeres patakok törnek elő, melyek aztán néhány kilométernyi folyás után hirtelen ismét eltűnnek. A víz által vájt földalatti üregekben történik ez az eltűnés, mely számos babonás hitet támaszt a népben.

A kisebb patakok nagy sokasága mellett azonban igen gazdag Florida nagy folyamokban is. Leghatalmasabb a *St. Johns River*, melyet 480 km. hosszú, széles medre éjszakai folyással, közben egy kisebb tavat képezve (*Lake George*). Jacksonville közelében torkollik az Atlanti-oczeánba.

A *St. John*-folyót Florida Gangesének nevezik; benne tanyázik ezsrével a félelmetes *alligator*. E folyó iránt sajátos félelemmel viseltetik a nép. Vízében ember sohasem fürdik s még az állatok,

is ösztönszerű tartózkodással húzódnak tőle. Medrében tekergőzik ugyanis számtalan faja a mérges vízikígyóknak, miknek harapása halálhozó.

Egyéb folyói közül felemlitendők az *Indian River*, mely lagunát képezve, a 27°30 ész. szél. alatt torkollik az oczeánba; — továbbá az *Oklokonny*, *Apalachicola*, *Chattahoochee*, *Escambia*, *Perdido*, *Oklawaha*.

*

Ismertettük a fennebbiekben Florida általános jellegét. Térjünk tehát át a népeletre.

Legérdekesebb karaktere Florida népességének az, hogy az eredeti őslakók helyébe új népfaj talált itt megtelepedést: az afrikai négek egyik törzse. Ethnographiai szempontból valóban sok tanulságos eredményt érhet itt el a kutatás, amennyiben világos képen nyilatkozik meg a még nem is oly régen vad népfaj civilizációjának fejlődése. Alig néhány évtized előtt még barom-számba vették. Az adás-vevés tárgyát képezett emberanyag csak mint munkaerő szerepelve, annak oktatására természetesen ki sem vették ügyet; annál érdekesebb tehát látni most rohamosan haladó civilisálódásukat, melyet megszerzett számukra a rabszolgaság eltörlése.

Erős gondolkozású nép ez. A szabadság, mely felnyitotta szemeiket, érdeklődést tamasztott bennünk a társadalmi élet, a vallás és a tudományok iránt. Szabadságuk kivívása után ezrével siettek fel az éjszakibb államok nagyobb városaiba, hogy ott maguknak kellemes megélhetésen kívül, positiót is kiküzdhessenek. *Ambíció* van bennünk, a mi már magában véve is igen sokat mond. *Louisiana*, *Dél-Karolina* és *Virginia* államokban számuk meghaladja a bevándorlott európaiakét. Tényezőkké váltak, kik belejátszanak a politika életébe is s a könnyedén elsajátított angol nyelv kitűnő birása folytán, nem egy szerezsen népszónokot láthatni, különösen Virginiában. Itt a kereskedelemben is már nagy szerepet játszanak. Saját szemeimmel láttam Norfolk Portsmouth (Virginia), de még inkább Charleston (Dél-Karolina) városokban tömérdek oly kereskedést, melyeknek tulajdonosa s összes személyzete szerezsenekből áll. S ez nagy szó ott, hol az angol és német kéz igyekszik mindent magának elkaparítani.

A nagy városokban már nyom sem látszik a négek ősi karakteréből, — ruházatúktól gondolkozásukig modern itt minden. Gyermekük együtt ülnek az iskolák padjain a fehér gyermekekkel

s már az anyatejjel együtt szívják magukba ez új haza szeretetét, mintha örök idők óta itt élt volna ősök törzsöke. A törvény ugyanolyan jogokat nyújt nekik, mint a fehéreknek, s a bíróság kártérítést ítél meg nekik, ha *becsületükben* megsértettek. Washingtonban, hol a népesedés $\frac{1}{3}$ -át ők teszik, igen sok a szerencsen üggyvéd, sőt orvos is. Éppen úgy van Philadelphiában is.

A civilisálódás e teljes diadala, mely éjszaken mutatkozik, alig van azonban túl a kezdet stádiumán a dél vidékein, főképen pedig Floridában. Az átmeneti állapot Florida bensejében nyújt tanulságos képet. *Jacksonville*, *Tampa* s főként a parti nagyobb városokban, hol az éjszakkal összekötő tengeri forgalom az európaiakkal való közvetlen összeköttetést létesíti a szerencseneknek, — még inkább vehető észre a civilisálódás, mint a félsziget bensejében, az ültetvények félvad állapotában. Afrikának nyoma azonban már itt sem található s hátramaradottságuknak egyedüli bizonyítékai a laza erkölcs s a lelkiismeret gyenge megnyilatkozása. A civilizációból azonban elsajátítottak egyet, s ez: a *hiúság*. A nevetségig fokozódott bennük, ez a hiúság. Tarka czifraságaik képezik legfőbb büszkeségüket. Egy ócska köcsögkalapért eladná még a lelki boldogságát is. A vallás eme tanáról ugyanis csodás fogalmuk van. Hitük általában igen erős, gyakran a babonáig fokozódik, ami azonban nem zárja ki azt, hogy ingerült állapotukban a legvadabb átkozódásra ne fakadjanak.

A legörvendetesebb lelki momentum a négerek életében a *költészet*. Nagy érzékük a *zene* iránt számos dalt teremtett, miközketűek New-York utczaiban is. Költészetük alapja a szerelem, van azonban hazafias is. A *tánczban* csak egy fajt ismernek, az u. n. *Jack-dance-t*, mely hasonlít a magyar csárdáshoz, csak annál vadabb s főkép a lábfej, különösen a talp gyors ütemében áll. A férfi mindig magában járja a tánczot, nők abban sohasem vesznek részt.

A zene és táncz lévén főtényezője a népeletnek, némely vidékeken főfoglalkozásuk a színpadokon való szerepelés. Színpad híján természetesen megteszi a szolgálatot az utcza is Florida keleti partján a gazdagok téli üdülésének hónapjaiban, tömérdek az útczai énekesek száma, kik piros, sárga, zöld színű egyenruhában, vagy a komolyabb fekete frakkban, de természetesen köcsögkalappal a fejükön, — az alkonyat óráiban a szállodák nyitott verandái előtt tartják előadásukat; valami „banjo“-hoz hasonló szerszám nyújtja a zenét, a mihez a „primás“ a *Jack-dancet* járja.

Hangorgánnumuk igen alkalmassá tevén őket az éneklésre, sok ezerre megy a száma azon szerencsen nőknek, kik a színpadokon keresik meg „dicsőséges“ kenyerüket.

A szerencsen jellemének fővonása azonban a *lustaság*. Dolgozni általában nem szeret; ez okból keresi a megélhetésnek azt a könnyebb fajtát, mit a zene nyújt. Restségük oly nagy, hogy nehezebb munkára csak akkor vállalkozik, ha már a nyomor éhhalállal fenyeget, s még akkor is inkább koldulni jár, ami az Egyes.-Államokban ugyan tilos, — vagy megkísérti szerencsését az éj árnyékában magánosan haladók kifosztásával. Csodálatos védő és támadó fegyverük ily esetben a *borotva*, mely minden fekete-bőrű gavallérnak a zsebében található.

Ezek a szálas ficzkók, kik a rendes napi életben az európaiakkal rendben állatiasan alázatosak, sőt gyávák is, — kegyetlenségig vakmerők, ha életveszélyes vállalatról van szó. A rendes dologtól való vonakodásuk s természetszerű kegyetlenségük bírja rá a floridai szerencsenek nagy részét, hogy a félsziget bensejében vadasszák ama vad állatokat, melyeknek anyagát kereskedelmi czikkékkül dolgozza fel a városok ipara. Elettök veszélyeztetésével hatolnak be a sűrűségekbe s a folyamok parti süppedékeibe, hogy megrabolják az alligator fészket kicsinyeitől s tojásaitól. Szót alig érdemlő fegyverrel megtámadják a hatalmas szörnyeteget is, mely a fészkekrablókra reáront. Felverik a fűben bujkáló csörgőkigyót s a halálos harapású állatot gyakran élve is kézre kerítik, csakkogy a jacksonvillei kereskedőktől néhány dollárt kapjanak, a mit aztán a legelső csapszékben eldorbézolnak vagy elkártyáznak, mert hajlamuk az ivás és a hazard játékok iránt lektüzdhetlen. Az alligatorok bőréből és szép fehér, éles fogaiból tömérdek czikk készül s mint floridai kuriozitások kerülnek a kirakatokba. Ebből áll Florida ipara St. Augustine és Jacksonville kereskedéseinek nyolcz-tizede, kizárólag ezek árusításával foglalkozik s keletjük az üdülők közt igen nagy. A tarantella-pók s scorpiók gyűjteményétől a tengeri kagylók minden fajáig kaphatók itt s a legcsodálatosabb a dologban az az olcsóság, a mivel a szemre csinos emléktárgyakat vesztegetik, noha megszerzésük sok-sok emberéletbe kerül néha.

Példátlan vakmerőségük jellemzésére szolgáljon az a vadászati mód, melylyel a kifejlett alligatort ejtik el.

Két végében kiélesített, két arasznyi rövid faág, — ennyivel indulnak a vadászatra. Már most, ha a felingerelt állat előtör, a szerencsen suhancz leguggol s kinyújtott kézzel tartva a függéles

irányú éles fadarabot, várja a támadást. Az alligator tátott szájával ront feléje s abban a pillanatban, midőn áldozatához ér, — az beledöfi a fát s az állat tehetetlenné van téve: hatalmas fogsorokkal éles alkapczája fel van peczkelve. Azután már könnyebben megy ez elbánás.

A csörgőkigyó harapása ellen rögtön alkalmazott nikotint vagy alkoholt használnak gyógyszerül. — Érdekes a csörgőkigyó természetrajzából az, hogy az állat a harapás után igyekszik rögtön továsietni, elbágyad, ingerlésre nem hajlik s ösztöne úzi a vízhez, mert ha marása után tizenöt perczen belül nem ihatik, elpusztul.

A négerek *családi élete* ugyan nem nyugszik a szigorú erkölcs alapján, mindazonáltal eléggé rendezettnek mondható. A törvényes egybekelés mellett, természetesen gyakori a „szabad szerelem“ idylli állapota is, noha a törvény a szerecsen nőket ép oly oltalomban részesíti, mint a legelőkelőbb ladyt, s szükség esetén a kényszer teremt házasságot ott, hol a férfi csalárdsága szerencsétlenséget idézett legyen elő. — A délibb államokban nem tartozik a ritkaságok közé a fehérek és négerek összeházasodása sem, a mit bizonyít a mulattó-faj mind nagyobb elterjedése. Általában véve a szerecsen nők rútak s a férflak előtt nagy becsben nem állanak. Már a mulattó-fajban gyakoribb a szépség. Erkölcsükhöz azonban sok szó fér, úgy a nők, mint a férfiak részéről s ez teszi őket még gyűlöltté a műveltek előtt. *Érzékiességük* szertelen nagy, s az a vágy, melylyel egy szerecsen férfi magát a fehérnő után veti, — a legaljasabb bűntényre teszi őket képessé.

Floridában a szerecsenek családi életében nincs meg a szeretetnek az a gyengéd megnyilatkozása, mely a művelt népeket jellemzi. A gyermeket nem tartják áldásnak, hanem tehernek. Oktatásukkal a szülék nem törődnek, inkább a hatóság oltalma alatt állanak s nagy részük lelenczházban nyerik felneveltetésüket, vagy az utcán.

A szerecsen lakóház sem bír az otthon ama fogalmával, mint nálunk. Az őket jellemző restségük folytán lakhelyük piszkos. Otthonukban a nők semmiféle háziiparral nem bibelődnek: tétlen ülik át a napot az árnyék hűsében, dohányoznak vagy alszanak, — a mi azonban nem zárja ki azt, hogy sétáik alkalmával fel ne czifrálkodjában s el ne halmozzák magukat ama tömérdek tarkasággal, mely szerintők a szépnek kifejezője. Mint minden déli faj, heves temperamentumuknak megfelelően keresik a feltűnőt, úgy az öltözékben, mint a viselkedésben, kaczérságuk azonban visszatartó s ez teszi őket képtelenné arra, hogy valaha is összeolvadhassanak a művelt társadalommal.

Virter Ferencz.

FŐBB STATISZTIKAI ADATOK A FÖLDRŐL.

A legnagyobb nehézségekbe ütközik a Föld összes egynemű teremtményeinek vagy productumainak egységes alapon való statisztikai feltüntetése. S a dolog nagyon érthető is. A civilisált világban történő minden mozzanatról gyűjtetnek a statisztikai adatok, a melyek többé-kevésbbé hitelesek is; a kultívalatlan, illetve civilizálatlan vidéknél ezt nem mondhatjuk el. Akárhányszor csak a becslések ingatag terére vagyunk utalva, a mi csak megközelítő képet nyújt, de a kérdés egészének pontos és hű képét nyújtani nem tudja. Így azután mindig, a midőn világstatisztikai adatokról van szó, csak a hozzávetőleges állapotot mutathatják fel a számadatok csoportosítása. Ott, a hol felmérésről van szó, ott az adatok pontosabbak; de például a *sarki területek* felmérése nagyon is illusorius, s ott nem lehet pontos adatról szó.

Földünk területét s népesedését a legújabb számadatok a következőkép tüntetik föl:

Földrész:	négysz. km.:	Lakosság:
Európa	9,729.861	378,625.000
Ázsia	44,142.658	836,793.000
Afrika	29,207.100	177,510.000
Amerika	38.334.100	135,933.000
Ausztrália és Oceania	9,594.426	5,979.000
Sarki területek	4,482,620	82.000
Összesen:	135,490.765	1,534,922.000

Ezek volnának a főbb adatok a Földet statisztikailag feltüntető számokból. Magától értetődik, hogy a részleteknek összeállításánál annál több a hiba, mennél inkább bonczolgatjuk az egészet — a civilizálatlan területeknél.

A tengerek kiterjedésének adatai a következők:

Tenger:	négysz. km.:
Csendes-oczeán	175,000.000
Atlanti „	89,860.000
Indiai „	74,890.000
Éjszaki- és Déli-jegestenger	33,700.000
Összesen:	373,450.000

Földünk köbtartalma köbkilométerekben 1.082,850,000.000.

Hangsúlyozzuk, hogy a különböző számítások szerint a föld köbtartalma változó, mert ha földgömb sugarát 860 mértföldnek vesszük, s ezen az alapon számítunk, más lesz az eredmény, mintha a felületet vesszük számításunk alapjául, a mely utóbbi helyes azért sem lehet, mert hisz a felületeket pontosan felmérni nem lehet.

A legmagasabb hegy Európában a Montblanc (4810 méter), Ázsiában a Gaurisankar (8840 m.), Amerikában az Aconcagua (6970 méter), Afrikában a Kilimandsaro (6000 m.), Polynesiában a Mauna Kea (4210 m.) s Ausztráliában a Mount Cook (3763 méter).

A legnagyobb tenger-mélység Japán mellett van a Csendes-oczeánban, 8960 méternyire a tenger színe alatt. Az Atlanti-oczeánban 8341 m. a legnagyobb mélység.

Európában a leghosszabb folyam a Volga, 3570 kilométer hosszúsággal; ezt követi a Duna 2860 kilométerrel. A Dnjeper csak 2150 kilométer hosszú, s több 2000 kilométeren felüli folyamot Európában nem is találunk. Ázsiában már sok 2000 kilométeren felüli folyam hosszát találunk. Az Ob hossza 5200 kilométer, a Lenáé 5200 km., az Amuré 4480 km., a Yangtsekiangé 5200 km., a Gangesé 3000 km., a Hoanghoé 4100 km., az Indusé 3180 km., az Euphraté 2780 km., az Amu Darjaé 2200 km. Ott tehát, a hol az emberiség bőlesője volt, vannak a leghosszabb folyamok; de ott is van a legmagasabb hegyesűcs. Afrikában a Kongo hossza 4200 km., a Nilusé 6000 km., a Nigéré 4180 km., a Sambésié 2660 km. s az Oranjeé 2050 km. Ausztráliában a Murray hossza 2500 km. Amerikában van a leghosszabb folyam a világon, s ez a Mississippi 7050 kilométerrel; az Amazon hossza 6480 km., a La Plataé 3700 km., a St. Lorenzoé 3820 km., az Orinocoé 2250 km., a Rio Grande del Norteé 2800 km., a Coloradoé 2700 km. s a Columbiáé 2180 km.

A legnagyobb szigetek, vagyis a 10.000 □-kmt meghaladók a következők:

Sziget:	négysz. km.:	Sziget:	négysz. km.:
Új-Guinea	786.000	Mindanao	96.300
Borneo	734.000	Nowaja Semlja	92.000
Madagaskar	592.000	Haiti	77.200
Sumatra	420.000	Sachalin	75.400
Japán	382.000	Ceylon	64.000
Angolország	315.000	Formosa	38.000
Új-Seeland	268.000	Hainan	34.000

Sziget :	négysz. km. :	Sziget :	négysz. km. :
Celebes	178.000	Sicilia	25.500
Java	126.000	Sardinia	23.520
Cuba	118.500	Új-Caledonia	18.000
Új-Fundlan	110.600	Hawaii	11.360
Luzon	106.000	Jamaica	10.860
Island	104.800		

A Föld legnagyobb tava a Kaspi-tó, területe 440.000 □-km., a többi tavak mind 100.000 □-kilométeren alúl vannak.

Magától értetődik, hogy itt mindenütt kikerekített számokról van szó.

A mi Földünk területének művelési ágak szerinti megoszlását illeti, arról az alábbi százalékos arányszámok adnak felvilágosítást :

	Európa :	Ázsia :	Afrika :	Amerika :	Ausztrália :	Sarkok :
Szántóföld	27	35	12	12	5	—
Rét	24			—	—	—
Erdő	28			25	30	—
Terméketlen	21	20	28	18	25	100
Használható, de vettetlen (legelő sth.)	—	45	35	40	70	—
Összesen :	100	100	100	100	100	100

Ezek után vegyük sorba az összes államokat, s nézzük azoknak területét s lakosságának számát, a mely azok állapotáról legalább általános tájékoztatást nyújt ; feltüntetjük azzal egyetemben a legnagyobb város lélekszámát is mindenütt az egyes államokban. Nem a főváros lakosságának számát adjuk tehát mindenütt, hanem a legnépesebb városét.

Európa.

Megnevezés :	Területe négysz. km. :	Lélekszám :	Évben :	Legnépesebb város :	Lélekszám :	Évben :
Andorra	452	6.000	—	Andorra la Viella főv.	600	—
Ausztria és Magyarország	673.091	44,251 289	1893/95	Bécs főváros	1,542.294	1897
				Budapest	627.413	1897
Belgium	29.457	6,495.886	1896	Bruxelles	521.011	1897
Bulgária	96.660	3,309.816	1893	Sofia	46.593	1893
Dánia	232.860	2,304.000	1896	Kopenhága	408.000	1895
Franciaország	536.408	38,517.975	1896	Páris	2,511.6.9	1897
Görögország	65.119	2,433.806	1896	Athén	111.486	1896
Hollandia	33.006	4,928.658	1896	Amsterdam	495.683	1897
Lichtenstein	159	9.434	1891	Vaduz	1.139	1891
Luxemburg	2.587	217.583	1895	Luxemburg	19.909	1895
Marino	59	9.000	1897	Marino	1.600	1897
Monaco	22	15.180	1897	Monaco	3.292	1888

Megnevezés:	Területe: négyysz. km:	Lélekszám:	Évben:	Legnépesebb város:	Lélekszám:	Évben:
Montenegro	9.080	227.841	—	Podgoritza	—	6.534 —
Nagy-Britannia	314.628	39,824.563	1897	London	főváros	5,656.909 1891
Németbirodalom	540.657	52,279.901	1895	Berlin	"	1,708.499 1897
Olaszország	286.651	31,290.490	1896	Napoli	"	529.446 1896
Oroszország (r. Ázsiában)	22,429.998	129,239.900	1897	Szt. Pétervár	főváros	1,267.023 1897
Portugália	92.157	5,049.729	1890	Lisboa	"	301.206 1890
Románia	131.020	5,417.249	1894	Bukarest	"	206.000 1897
Spanyolország	497.244	17,268.727	1887	Madrid	"	487.169 1897
Svájc	41.419	3,039.835	1896	Zürich	"	151.994 1896
Svéd és Norvég-ország	772.878	6,951.242	1896	{ Stockholm Christiania	{ főváros "	{ 267.100 1897 192.141 1897
Szerbia	48.302	2,345.837	1897	Belgrád	"	59.273 1897
Törökország (r. Ázsiában)	3,988.447	37,110.263	—	Konstantinápoly	"	873.565 1885

Ázsia.

Megnevezés:	Területe: négyysz. km:	Lélekszám:	Évben:	Legnépesebb város:	Lélekszám:	Évben:
Afganistan	558.000	500.000	—	Kabul főváros	60.000	—
Bhutan	34.000	200.000	—	—	—	—
Bochara	205.000	125.000	—	Bochara főváros	70.000	—
Khina	11,081.000	357,250.000	—	Canton	"	2,000.000 1895
Khiva	60.000	800.000	—	Khiva főváros	30.000	—
Japán	417.396	44,312.429	1896	Tokyo	"	1,268.930 1896
Korea	218.650	8,230.000	1890	Söul	"	192.440 1890
Nepal	154.000	3,000.000	—	Katmandau	"	50.000 —
Oman	194.200	1,000.000	—	Maskat	"	60.000 —
Perzsia	1,645.000	9,000.000	—	Tchcran	"	230.000 —
Samos	468	50.993	1897	Vathi	"	2.400 1897
Siam	623.000	10,000.000	—	Bangkok	"	200.000 —

Afrika

Megnevezés:	Területe: négyysz. km:	Lélekszám:	Évben:	Legnépesebb város:	Lélekszám:	Évben:
Abessinia	540.000	4,000.000	—	Addis Ababa főváros	80.000	—
Egyiptom	994.300	9,654.322	1897	Kairo	"	576.400 1897
Kongo	2,252.780	14,000.000	—	Boma	"	— —
Liberia	85,350	2,000.000	—	Monrovia	"	5000 —
Marokko	439.240	8,000.000	—	Fez	"	150.000 —
Oranje	131.070	207.503	1890	Bloemfontein	"	5817 1892
Transwaal	308.560	867.941	1896	Johannesburg	"	102.714 1896

A Kongo-állam Belgiummal van personalunióban, Liberia, Oranje s Transwaal külön-külön köztársaságot képeznek.

Amerika.

Megnevezés:	Terület négyysz. km.:	Lélekszám: Évben:	Legnépesebb város:	Lélekszám: Évben:
Argentína	2,885.620	4,015.000 1895	Buenos Aires főv.	730.534 1897
Bolívia	1,334.200	2,270.000 1890/93	La Paz	62.320 1896
Brazília	8,361.350	16,930.216 1890	Rio de Janeiro	800.000 1893
Chile	776.000	3,414.000 1895	Santiago	336.447 1895
Columbia	1,203.100	3,920.207 —	Bogotá	95.813 1884
Costarica	54.070	262.700 1892	San Jose	19.326 1892
Dominikán-közt.	48.577	417.000 1888	St Domingo	14.150 1892
Ecuador	307.243	1.400.000 1893	Quito	80.000 —
E.-Államok	9,212.000	72,288.000 1897	New-York	3,400.000 1896
Guatemala	125.100	1,364.678 1893	Guatemala	71.527 1893
Haiti	28.676	1,210.625 1897	Port au Prince	61.000 1887
Honduras	119.820	400.000 —	Tegucigalpa	18.000 —
Mexico	1,987.324	12,588.497 1895	Mexico	330.935 1895
Nicaragua	123.950	350.000 1890	Leon	34.000 —
Paraguay	253.100	432.000 —	Assuncion	45.000 —
Peru	1,137.000	2,980.000 1876	Lima	103.956 1891
Uruguay	178.700	843.400 1896	Montevideo	259.000 1895
Venezuela	1,043.900	2,444.816 1894	Caracas	72.429 1891

Az összes felsorolt államok mind külön-külön köztársaságot képeznek. Az Egyesült Államok 49 állam, s 2 tartomány egyesületéből állanak.

Ausztrália.

Megnevezés:	Terület négyysz. km.:	Lélekszám: Évben:	Legnépesebb város:	Lélekszám: Évben:
Hawaii	16.946	109.020 1896	Honolulu főváros	29.920 1896

Ez az egyetlen nagyobb állam mint köztársaság áll fenn, Samoa 36.000 l. és Tonga 20.000 l. királyságok: az előbbi 2787 □ km., az utóbbi 997. Fővárosuk Apia, illetve Nukualofa.

Földünk több mint másfél milliárdnyi lakossága nagyban egészben ily megoszlást vesz. A felsorolt részletek, ha összesítve a főösszegetől el is ütnek, áttekintést adnak Földünk lakott részéről, megmutatják, hogy míg a civilisált területen oly nagy a relatív, vagyis a quadrát kilométerenkinti átlagos népesség, addig ott, hova a kultúra még nem hatolt, csak minimális átlagokat találunk. Ami az egyes városok népszámát illeti, gyakran ellentétes adatokra is akadunk a különböző forrásoknál; ennek oka, hogy hol csak magát a szűkebb várost, hol pedig az összes hozzátartozó részeket veszik. Mi többnyire ez utóbbihoz tartottuk magunkat.

Földünk lakossága nagy arányokban szaporodik. *Ravenstein* angol statisztikus szerint el fog következni az az idő, midőn a Föld nem fog elegendő táplálékot adni az emberiségnek, ennek nagy száma miatt. Ezt a határidőt ő ugyan már 284 év alatt véli bekövetkezendőnek; de annak ily gyors léptekkel való közeledtében nagy okunk van kétkedni. Szerinte akkor az emberek száma 6 milliárdnyi tekintélyes számra fog felszaporodni, miután 10. év atatt

Európa népessége	87	%-kal
Ázsia	60	„ „
Afrika	100	„ „
É.-Amerika	220	„ „
D.-Amerika	150	„ „
Ausztrália	300	„ „

növekedik. Ez ugyan kétséges, de kérdés, nem-e fog ebbe a dologba valami más előre nem látható beleszólni, s ha nem, nem fog-e a termelés a szükség arányában fokozódni, s esetleg még más nagyobb hozamokkal kecsegtető arányban terjeszkedni. A vegyi uton való táplálék készítése nincs kizárva

Mindenesetre kérdés marad, hogy a felvett szaporulati arányok beláthatatlan ideig helyesek maradnak-e, mert tudjuk, hogy a rendelkezésünkre álló régi s újabb adatok nagyon különböző arányú növekedést mutatnak.

Földünk népessége, a meddig a múltba visszatekinthetünk, nem tartott valami nagy rendszert a szaporodásban: igaz azonban, hogy itt biztos adatokról sem nagy átlagban, sem pedig a részletekre kimenőleg, nem igen lehet szó. Legfőbb az utolsó évtizedek képezhetnek e tekintetben legalább részben kivételt. A régebbi időkben a statisztikai adatokat illetőleg főkép csak becslésekről lehet szó: igen sokat tett e tekintetben Éjszak-Amerika, hol az alkotmány előírja a 10 évenkénti népszámlálást. Itt az első népszámlálás 1790-ben volt. Európában a dolognak rendszeres keresztűlvitele csak az 1846-ik évi belgiumi népszámlálás alkalmával történt: ennek alapelveit az 1853-iki bruxellesi congressus a további alkalmazásra a leghelyesebb gyanánt ajánlja.

Hazánkban az első népszámlálás a József-féle volt 1787-ben; a további népszámlálások a következő években történtek: 1850, 1857, 1859, 1880 s 1890.

A Krisztus születése előtti földlakosságnak számáról hozzátétőleges adataink sincsenek; de hiszen korunkat pár évszázaddal megelőzőleg sem igen rendelkezünk elfogadható adatokkal. Egyes

adatok vannak a bibliában, de ezek csak az Ádám után származott emberekre vonatkoznak — ha ugyan azok számát felölelik — pedig ezek csak Európa, Ázsia nyugati s déli Afrika éjszaki részeinek bizonyos helyein voltak elterjedve. A Föld többi részének népessége, a mely Ádámmal nem összefüggésben, jóllehet hozzá hasonlóan önállólag fejlődött s szaporodott már néhány ezer évvel ezt megelőzőleg is (Khinaiak a Himalaya éjszaki lejtőjén), illetve 2—3 ezer évvel utána (Ausztrália, Afrika, Amerika bennszülöttei, mint a négerek, indiánok, malájok) a kérdésem adatokban nem foglaltatik.

Valószínű, hogy a szaporodás ez időben igen nagy arányú volt, mivel az emberek nagy életkort értek el.

Midőn Ádám 874 éves volt, az emberek száma az egykorú feljegyzések szerint jóval meghaladta a 2,000.000-t, kik mind Mesopotamiában laktak. Ádám halála után már számuk több volt 10 milliónál, ami az özönvíz előtt 50 millióra szökkent fel — a biblia tanúsága szerint.

A biblia szerint csak Noe családja maradt meg, a mely az Ararat tövében alapított várost. A lakosság száma, a letelepedés után 300 évvel meghaladta az ezret: csakhogy az özönvíz alkalmával Káin azon utódai, kik a Kaukázusban s attól éjszakra laktak, nem pusztultak el, szintén tekintélyes számra szaporodhattak föl.

Az újabb korig azután nem találunk semmi hozzávetőleges adatot sem a Föld népességéről, illetve annak egy kijelölt részéről.

A XVII-ik században a legkülönbözőbb adatokat találjuk. Behm és Wagner szerint ekkor a Föld lakosságát 500,000.000-ra becsülték, Riccioli 1672-ben azt 1.000,000.000-ra teszi. Ugyanczen eredményre jutott Süssmilch is a múlt században, s a jelzett számokat a múlt század végéig helyesnek is ismerték el.

A XVIII-ik században Voltaire-től találunk a földi nép számára adatot: Ugyanis 1753-ban 1.000,000.000-ra teszi azok számát, a melynek helyességéhez azonban sok szó férhet.

A XIX-ik század első évtizedében a becslések jóval alább szálltak. Volney 1804-ben 437,000.000-ra, míg Hassel 1824-ben 938,000.000-ra teszi az összes emberiség számát. A különbség tehát óriási. Bernouille 1840-ben 764,000.000-t állapít meg, míg Réden 1854-ben 1.135,000.000-t ad népszám gyanánt. Kolb szerint 1868-ban 1.270,000.000 volt Földünk népességének száma. Behm és Wagner 1873-ban 1.391,000.000-ra, 1876-ban 1.424,000.000-ra teszik e számot, mely a következőkép oszlott volna meg:

1873	Földrész :	1876
300,530.000	Európa	309,178.300
798,220.000	Ázsia	824,548.500
203,300.000	Afrika	199,921.600
84,542.000	Amerika	85,519.800
4,438.000	Ausztrália és Polynésia	4,748.600
<u>1.391,000.000</u>		<u>1.423,916.800</u>

Bizonyos, hogy az egyes becsléseknél állandóan pár száz millió eltérés mutatkozik, tehát valami nagy pontosságról szó sem lehet.

A most közölt számokat Kolb túlzottaknak tartja, a mennyiben Afrikára és Ázsiára semmi megbízható támpontot nem ad a felvett becslési adat, illetve rendszer, s a valószínűség — szerinte — a mellett szól, hogy a kimutatott népszám messze túlhaladja a valóságot. Kolb a népesség megszámlálását a következőkép állította össze a jelzett időre :

Európa	300,000.000
Ázsia	750,000.000
Afrika	120,000.000
Amerika	88,000.000
Ausztrália s Oceania	3,000.000
	<u>1.261,000.000</u>

Tekintve az egyes becslések bizonytalanságát, 1.250—1.300 millióra veszi föl a végösszeget.

1883-ban akadhatalunk számításokra, a melyek Földünk népességét 1.290,000.000-ra teszik, Levanuer 1891-ben 1.524,000.000-t vesz föl. De egyes statisztikusok szerint 1890-ben csak 1.487,600.000 volt a népesség száma. Mint fejtegetéseink elején kimutattuk napjainkban 1.534,922.000-ra veszik föl a népszámot, a mi, tekintve, hogy statisztikai adataink mindinkább tökéletesbednek, valószínű, hogy legközelebb áll a valósághoz.*

Milhoffer Sándor.

* Az összes statisztikai adatok helyességeért a felelősséget a czikk írója viseli. Szerk.

A FELVIDÉK ELTÓTOSODÁSA

(Felolvastatott az 1899. január 26-iki ülésen.)

Ki tagadhatná, hogy a nemzet ereje annál nagyobb, minél számosabbak annak tagjai; s ha a nagy nemzetek megbecsülik amaz elemet, a mely őket alkotja, kétszeresen kötelességük ez a kisebb nemzeteknek, a melyeket az államok hatalmi versengésének közepette ezer veszély fenyeget.

Mi is a kisebb nemzetek közé tartozunk, s reánk nézve bizonyára egyik legfontosabb kérdésnek tekintendő; vajon a magyar nemzet, a mely egyedül áll idegen népektől övezve, miképen küzd le az őt környező veszedelmet. Fogyóban van-e, avagy gyarapodik?

Nagy megnyugtatótatásunkra szolgálhat, hogy szívós nép vagyunk és sem a tatárjárás, melynek lezajlása után Magyarország nagy temető volt, sem a mohácsi vész, a melyről elleneink azt vélték, hogy kioltá nemzetünk életét, sem a törökkel s más ellenséggel századokon át folytatott harc s az oly gyakori belviszály nem sorvasztá el a magyarnak életerejét, s három év előtt, mint Európában számottevő nemzet ülhettük meg hazánk ezer éves fennállását.

Szívósságunk a jövőben is erős próbának lesz kitéve. Országunk számos vidékén a nem magyar ajkú lakosság szaporodása a magyar elem gyengítését vonja maga után, s különösen éjszak és kelet felől hömpölyög felénk lassan-lassan, de nagy hullámokban az a nagy áradat, a mely nemzetünkre nézve, ha idejében kellő védekezésről nem gondoskodunk, végzetessé válhat. Éjszak felől a tötség, kelet felől az oláhság nyomul be mindjobban a magyarok lakta területekre.

De hiszen -- mondhatná valaki -- minduntalan olvassuk, hogy a magyarosodás örvendetesen halad előre; ne lássunk tehát rémeket s majd idővel széles e hazában mindenütt fogják nyelvünket beszélni.

Tagadhatatlan, hogy a magyarosodás jeleivel találkozunk, de számbavehető eredményt úgyszólván csak a városokban tudunk felmutatni.

Nagy vívmányunk, hogy fővárosunk, melyben 30 év előtt az üzleti életben s a köznépnél a német nyelv dominált, ma 600.000 lakosával teljesen magyar, s utczáinkon magyar szó és magyar dal hangzik minden felől.

Más városokban is tapasztaljuk a magyarosodásnak öröndetes haladását, de fájdalom, a nemzetiségek lakta községekben csak itt-ott találjuk a magyarosodás nyomait, míg a nyelvek küzdelmében hosszú vonalon a magyar a vesztes.

Magam is fájdalmasan tapasztaltam, a midőn a Felvidék falvaiban megfordultam, hogy 10–14 éves gyermekek, a kiken tehát már az iskolának magyarosító hatását észlelni lehetne, képtelenek voltak a hozzájuk magyarul intézett kérdésekre választ adni.

Hazafias szolgálatot teljesít tehát az, a ki tanulmány tárgyává teszi a magyarság helyzetét s őszintén rámutatva a bajra, alkalmat ad, hogy annak mielőbbi orvoslásáról gondoskodjunk. Ily hazafias munkára vállalkozott dr. *Kőrösy József*, a székes fővárosi statisztikai hivatal érdemes igazgatója, társaságunk tiszteletbeli tagja, a ki a Felvidék eltótosodásának kérdésével nagy buzgalommal foglalkozik s széles alapra fektetett tanulmányt ír a következő czím alatt: „*A felvidék eltótosodása. Nemzetiségi tanulmányok Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Pest, Gömör, Abauj, Zemplén és Ung megyék területéről.*“ (Budapest. Grill Károly udvari könyvkereskedése. 1898.) A munka két részre oszlik s hat, térképekkel ellátott füzetben fog megjelenni. Első rész: Nemzetiségi tanulmányok kilencz magyar-tót vármegye területéről. Második rész: Eredmények és feladatok.

A munka tiszta jövedelmét felvidéki tanítók jutalmazására szándékozik Kőrösy fordítani.

Eddig két füzet jelent meg. Az elsőben *Pozsony és Nyitra**), a másodikban *Bars és Hont***) vármegyéről számol be Kőrösy s e két füzetet a következőkben ismertetem.

Pozsony-vármegye. A mit fentebb a városok magyarosodásáról mondtam, a vármegye székhelyére, *Pozsonyra* is alkalmazható. Magyarosodik, de lassan, mert 1830-tól 1890-ig, tehát hat évtized alatt a magyarság számereje hét százalékról mindössze húszra emelkedett, vagyis a magyar elem Pozsony lakosságának csak mintegy 20%-át teszi.

Még rosszabbul áll a magyarság ügye *Nagy-Szombatban*, mely három évszázaddal ezelőtt sokkal magyarabb jellegű volt, mint

*) 56. l. két térképpel.

**) 45. l. két „

ma, a midőn csakis $\frac{1}{7}$ részében magyar. 1683-ban a városi tanács magyarul levelez Tököly Imrével; de még Kielmanseg gróf császári tábornok is, a városhoz 1683. ugusztus 28-án intézett levelét magyarul írja. És midőn Tököly 1683-ban a várost beveszi, a polgárok magyar nyelven tesznek fogadalmat, hogy „sem urukat Ő Nagyságát, sem a bujdosó magyar nemzetet semmiképen el nem árulják, sem el nem hagyják.”

Szembeötlő a községek eltótosodása.

Iványi-ről írja Kőrösy, hogy még egy századdal ezelőtt magyarul vezették a plébánia számadásait, ma 712 lakos között csak 134 magyart találunk, de a tót nép ajkán még ma is élő magyar dülő-elnevezések (Farkasszeg, Sziget, Epreskert, Tőkéstáblák, Dombhely) fájdalmasan emlékeztetnek arra, hogy itt a magyarság sírja fölött járunk.

Pusztá-Födemes Bél Mátyás tanúsága szerint a mult század elején még túlnyomólag magyar volt, ma másfélezer lakója között már csak mintegy kétszáz magyar található.

Pozsony-vármegyéről szóló tanulmányát azon leverő eredménnyel zárja be Kőrösy, hogy *egyetlen egy ős tót falut sem találunk benne, mely 150 év alatt magyarosodott volna.*

Mint fájdalmas ténytet emlí hetjük meg, hogy Pozsony-vármegyének a magyar területtel szomszédos tót falvaiban, de még olyanokban is, melyek hajdan magyar ajkúak voltak, érezhető ellenszenvet tapasztalunk a magyar nyelv elsajátítása ellen.

Nyitra-vármegye. *Nyitra* városa erősen magyarosodik, de ma még túlnyomólag tótajkúnak tekintendő. A XVI. században kiválóan magyar jellegű volt, mit a város és a káptalan levéltáraiban levő oklevelek is igazolnak. A Felvidék eltótosodásának egy felette fájdalmas példájával állunk tehát itt is szemben s a mostani magyarosodás csak visszahódítása az elveszett területnek.

A vidéken is lépten-nyomon elszomorító jelenségekre akadunk.

Mártonfalva, mint nemesi hely, hajdan egészen magyar volt, egy negyed század előtt is még részben mint tiszta magyar, részben mint magyar-tót falu szerepel; most majd kétharmad részében tót!

Szentmihályúr eredetileg csupa nemesség (Tóthdióssy, Dióssy, Jánossy, Abafy, Turesányi) lakta, tehát magyar falu volt; még 30 év előtt is magyarnak mondták: ma a magyarság a népességnek csak egy ötödét teszi.

Ivánka hajdan tiszta magyar lehetett, mivel dülői kivétel nélkül magyar nevet viselnek s még századunk hatvanas éveiben is

magyar volt az egész birtokos osztály s a cselédség meg a zsellérség nagy része is. Ma Ivánkán a lakosságnak csakis negyedrésze írta be magát magyarnak.

Nyitra-vármegyében a magyar-tót határszélén fekvő 80 községben 1880-tól 1890-ig a magyarok szaporodása mindössze 3%-ot tesz. Ezen három százalék képezné tehát - írja Kőrösy --- fényes eredményét a tíz hosszú évre kiterjedő és a szláv sajtó szerint oly félelmetes erőszakkal fellépő magyarosodási folyamatnak! Az ő „Szent Oroszországuk“-ban, a hol a katolikus templomokat lebontják, a német egyetemeket megszüntetik, az orosz nyelven kívül mást sem iskolában, sem hivatalban nem tűrnek meg, de még Csehországban és Horvátországban is bezzeg más eszközökkel fognak a szlavizáláshoz és más lépésekben is halad az előre.

Végasunk, hogy Nyitra-vármegyében az elszomorító és aggasztó állapotok — hála a megye közönsége és a városok hazafias lelkiületének s a „Felvidéki Közművelődési Egylet“ tevékenységének — jobbra fognak fordulni.

Bars-vármegye. Valamint Nyitrában, úgy Barsban is a vármegye déli részeiben található tót szigetek, részben a törökök és csehek járása alatt beállt pusztulásnak, részben a magyar reformátusok kiűzésének a következményei. Akár csatában és rabszolgaság igájában, akár vallásos türelmetlenség üldözéseiben pusztult a magyar, mindkét esetben a tót telepedett a megürült helybe. A magyar reformátusok kiűzése oly nagy mérvet öltött, hogy a múlt század hetvenes éveiben egész Bars-vármegyében egyetlenegy református gyülekezet sem volt.

Bars-vármegyében *Verebely* és *Léva* tekintendők a magyarság végvárainak.

Verebely, mely ma tóttal elegyes magyarnak mondható, a török világban tiszta magyar volt, de később sok morva bevándorlót fogadott be; a múlt század második felében a tót nyelv erős elterjedését konstatálják, ma azonban túlnyomólag magyar.

Léván még a múlt században német lutheránus község létezett. A német czéhek nem adtak a magyar iparosnak legényt s a magyar mesterember sokszor e miatt kénytelen volt a német czéhbe állani, csak hogy legényekhez jusson. A múlt század második felében némi számot tett a tót elem is, úgy, hogy ezek részére külön káplánt rendeltek ki. Léva tót lakossága azóta egészen megmagyarosodott.

A magyarosodásnak ezen, fájdalom szörványosan mutatkozó

jelenségei mellett Kőrösy József hosszú sorban közli az eltótosodásnak szomorú adatait. Legsajnosabban érinthet bennünket *Ohaj* községnek, úgy látszik az utolsó húsz év alatt lefolyt és párját ritkító gyors eltótosodása. Ezt a falut az 1779-iki egyházi látogatás még magyarnak találta. A későbbi statisztikai források is magyarnak állítják egészen az 1880-iki népszámlálásig, a mikor a magyarság a lakosságnak még $\frac{2}{3}$ -ad részét tette. Az utolsó évtized alatt e falu, melyben pedig igen sok magyar nemes közbirtokos család tartózkodik, (Lipthay, Dióssy, Kopesányi, Molnár, Ruffy, stb) annyira eltótosodott, hogy jelenleg 683 tót és 40 német mellett csak 189 magyar lakosa van.

Egészben véve Bars-vármegyében a magyar- tót nemzetiségi határvonal mentén fekvő tót községekben a magyar elem az utolsó tíz év alatt, fájdalom, egy szemernyit sem erősödött, jelenleg is mint előbb, a magyarság száma itt egyformán 12%-ot tesz.

Hont-vármegye, 1881-ben írja Kőrösy — Hont-vármegyének jajkiáltása járta be az országot. A megye magyarsága hanyatlak, egész falvak, melyekről kimutatható, hogy egy vagy két század, de még néhány évtized előtt is magyar ajkuak voltak, nemzetiségi jellemükből kivetkőződnek és eltótosodnak, oly községek pedig, a melyek rövid idő előtt ugyan tót ajkuak, de hazafias érzelműek voltak, azóta államellenes panaszláv jelleget öltöttek.

Kőrösy a vidék ismételt meglátogatása alkalmával szerzett tapasztalatai, de főleg az 1890-iki népszámlálás adatainak segélyével behatóan tanulmányozta a helyzetet s kutatásainak eredménye a következő:

Hont-vármegye déli részein a tót nyelvszigetek a környező magyarságtól lassankint fölszívátnak, hogy azonban éjszaki felében a tótság nemcsak változatlanul tartja magát, hanem úgy a németiség, mint a magyarság rovására még hódít is; éjszokról dél felé lassan előrenyomul, két évszázad alatt számos magyar községet szorítván ki útjában.

Selmecz bánya-város hajdanában egészen német volt s a XVI. században a lakosok még féltékenyen őrzik németiségüket.

1544-ben a tanács megkeresi a czépezs ezéhet, hogy egy szegény tót ember ezéhükben megtűressék, megigérvén, hogy ezen-től tót embernek felvételét soha többé kívánni nem fogja. De 20 év múlva ismétlődik e kérelem két tót polgár érdekében. Az 1608. évi XIII. t. cz. a nemzetiségek külön jogait megszüntette s azóta a tótság mindinkább elszaporodott s alig 150 év alatt Selmecz vá-

rosa teljesen eltótosodott. A múlt század vége felé ismét szaporodott a német elem, mindazáltal Selmece erősen tót város maradt egészen a legutóbbi időkig, a mióta a magyarság ébredését és terjedését érezhetni.

Tíz évvel ezelőtt ugyanis csak 1500 magyar lakott Selmecezen, most már 2500-ra szaporodott számuk, vagyis a magyar elem a lakosságnak hatodrészét képezi.

Korpona, eredetileg szász telep volt, később magyarabb jellegű lett, de ma ugyyszólván teljesen eltótosodott. Még rosszabbul áll a magyarosodás ügye *Bakabányán*, mely a panszláv törekvéseknek egyik főfészke.

Ellenben a magyarosodás örvendetes jeleit észleljük *Szob* községben, mely még néhány évtizeddel ezelőtt túlnyomóan tót volt. Különösen *Luczenbacher Pál* főrendiházi tag és *Poliakovits Ignác* plébános működésének köszönhető azon meglepő és pártját ritkító eredmény, hogy e tót község 20—30 év lefolyása alatt alaposan megmagyarosodott.

A Szob környékén fekvő *Kóspallag* is rohamosan magyarosodik. E falut még ötven év előtt tótok lakták, ma pedig nincs ott ember, a ki magyarul ne beszélne. Iskolája is tiszta magyar.

De elég a példákból.

Hont-vármegye nemzetiiségi határvonalainak beutazását azon némileg mégis biztató benyomással fejezhetjük be, hogy e vármegyében a magyarosodás ügye nem fekszik parlagon.

Egybefoglalva az utolsó tíz év eredményét, azt találjuk, hogy a vármegye egész területén a magyarság $31\frac{1}{2}$, a tótság $21\frac{1}{2}$ %-al erősödött, míg a németiség 1%-al fogyott. Ha azonban csakis a nemzetiiségi határvonal mentében fekvő tót községeket vesszük szemügyre, azt tapasztaljuk, hogy ezekben a magyar elem 12%-ról 16%-ra emelkedett. A magyarosodás tehát Hont-vármegyében jóval jelentékenyebb, mint Pozsony, Nyitra és Bars-vármegyékben.

Kőrösy József, Pozsony-, Nyitra-, Bars- és Hont-vármegyékről szóló tanulmányának végeredménye az 1891-ben volt népességre vonatkoztatva a következő:

	Magyarosodott	Tótosodott	
Pozsony-vármegyében:	4	28	község
Nyitra	9	58	"
Bars	12	34	"
Hont	12	13	"
A négy vármegyében:	37	133	község

	Magyarosodott	Tótosodott	
Pozsony-vármegyében :	3838	38.046	lakos
Nyitra „	9892	71.750	„
Bars „	5886	18.418	„
Hont „	9032	3.767	„
A négy vármegyében :	28.648	131.981	lakos

A magyarság vesztesége tehát a négy vármegyében több mint 100.000 lélek !

A midőn véreinknek ily pusztulását látjuk, önkéntelenül felsőhajtunk Vörösmartyval :

Teremt-e Isten több magyart,
Míg a világ, míg napja tart,
Ha mink is elfogyánk !

Itt tenni, még pedig erőlyesen és sürgősen tenni kell, s igaza van Dr. Demkó Kálmán tagtársunknak „Asszimiláció, reasszimiláció és a magyar kulturpolitika“ czímű értekezésében, a midőn végzetes tévedésnek tart minden megalkuvást ott, a hol a vérünkbeli való vérnek egy cseppjét, a nyelvünkbeli való szónak egyetlen tagját veszni, pusztulni látjuk.

Ezt olvashatjuk ki a fentebb ismertetett tanulmányból is, melylyel Kőrösy nagy szolgálatot tett nemzetünknek s melyért megérdemli a magyar közönség háláját. Érdeklél várjuk művének további füzetait, de szerény nézetünk szerint, nekünk a „Magyar Földrajzi Társaság“ tagjainak, nemcsak érdeklődéssel kell fogadnunk Kőrösy József munkálkodását, hanem támogatnunk is kell őt törekvésében.

A földrajzzal szakszerűen foglalkozók az ország különböző részeiben megfordulnak, s bármily irányúak legyenek is tanulmányaik : gyűjtsenek adatokat a magyarság létszámának, növekedésének vagy apadásának alapos kimutatására, hogy hazánk minden pontjának helyzetéről oly hű képet nyerjünk, mint a minőt Kőrösy nyújt a Felvidékről.

Ha a valóságot őszintén feltárjuk s rámutatunk a veszélyes fejleményekre, úgy reméljük, hogy a törvényhozás, a kormány, a hatóságok és a társadalom késedelem nélkül meg fogják tenni amaz intézkedéseket, a melyek nemcsak megakadályozzák a magyarság megfogyatkozását, hanem annak erősödését is előfogyják mozditani.

Dr. Havass Rezső.

ARANYORSZÁG.

Amerika legéjszaknyugatibb kiugrását Alaska-félsziget képezi, melyet Ázsiától a Behring-szoros választ el. Éjszakon a Jeges-oczeán, délen a Csendes-oczeán határolja, keleten pedig a Brit-Amerikával függ össze. Az Egyesült-Államok Oroszországtól $7\frac{1}{2}$ millió dolláron megvették.

Területe négyszerte (1,376.292 km²) akkora, mint hazánké, de benszüllött lakóinak a száma alig haladja meg a 30.000-t. Partvidéke kopár, erdőtlen, igen szakgatott, Kotzebue, Norton és Bristol nevű nagyobb öblökkel. Belseje sziklás feltérseégekből és hegysorokból áll, melyeknek déli lejtőit jobbra erdők fedik. Területe keletről nyugotra a Behring-szoros felé lejtőssödik. Legnagyobb folyója a Jukon, mely nyugoti irányban foly. Éghajlata sívár, zord, kietlen. A folyók, a tavak, a föld az év legnagyobb részében be vannak fagyva. Talaja tundrás, sziklás, terméketlen, fátlan pusztákból áll. Belső vidékei teljesen lakatlanok. Helységei nincsenek, csak a tengerparton találhatók itt-ott halászkunyhók és kereskedelmi telepek. Lakói eszkimók (vagyis nyershús-evők), a csukások és korjások rokonai. Leginkább czethalak és fókák zsírával és húsával táplálkoznak. Öltözetüket is a fókák bőréből készítik.

Mindezen mostoha természeti viszonyok dacára újabb időben az emberek rajokban özönlik el Alaska pusztá térségeit, kopár, sziklás vidékeit, mivel pár évvel ezelőtt Klondyke vidékén gazdag aranybányákra bukkantak.* Az ide özönlöttek csekély része meggazdagodott, de a legnagyobb része a kincskeresőknek teljesen tönkre ment, sokan életökkel fizették meg kincsszomjukat. Így az 1898-ik év is sok aranykeresőt kiábrándított, s nyomorral sujtotta azokat, a kik ott hagyva civilisált hazájukat, összes reményöket s életök boldogságát az alaskai aranybányákba helyezték. A „Hamburger Nachrichten“ szerint 1898-ban aranykeresés végett Copper-River vidékére 8000 ember és Kotzebue-Sund környékére 2000 aranykereső rándult ki. Ezen 10.000 ember közül egy ember sem talált elegendő mennyiségű aranyat. Több mint 1.100 ember részint betegség, részint más szerencsétlenségek folytán odaveszett. Körülbelül 4.000-en szerencsésen visszatértek hazájukba, a többiek pénz

* Lásd Saxlehner K. Utazás Alaskába. Földr. Közl. XXVI. köt. 243 l.

hiányában Alaska déli partjain bolyongnak, napról-napra keservesen tengetve életüket.

Az 1897. év deczember havától 1898. év május haváig 19.000 ember szállt ki Skagway-ban Alaska partjaira és csak $\frac{1}{3}$ részének sikerült Klondykebe, a gazdag aranytermő vidékre bejutni, mivel legnagyobb részének se pénze, se élelmi szere nem volt.

Még rosszabbul járt ama 900 aranykereső, a kik Stikaen-River-Trail, — és ama 2.300 ember, kik Northwestern-Territory sivár, kietlen pusztáin kerestül akartak az aranytermő vidékre jutni. Ezen 3.000 emberből eddig csak 100-an tértek vissza Dawsonba.

Az említett lap szerint a múlt évben mindössze 15—18 millió font sterling (200 millió forint) aranyat bányásztak ki Alaska-félszigeten. Dawson-City lakóinak száma 18.000. Pár hónappal ezelőtt 40 háza leégett. Újólág felépült. Élelmi szerekben nincs hiány, de a tüzelőfa igen drága. Némely távolabb eső aranybányák tulajdonosai 40—50 font sterlinget (5—600 frtot) fizetnek egy öl fáért, mert a kiásott fagyos földet előbb fel kell olvasztani, hogy az arany-törmeléket belőle megkaphassák. Képzeltetjük tehát, hogy milyen nagy jelentősége van ott a tűzifa kérdésének. Mindamellett Klondykeban a munka sikerrel folyik, s egy néhány száz aranybánya fényes jövővel kecsegtet.

Bakos János.

ELNÖKI JELENTÉS 1898-RÓL.

(Felolvastatott az 1899. évi márczius hó 23-ikán tartott közgyűlésen.)

Ha végig tekintek a múlt évnek földrajzi eseményein, nem látok nagyobb jelentőségű mozzanatokot, melyeket krónikás tisztemhez képest elnöki jelentésembe kellene foglalni. Nem mintha nem folyna lázas munka a földrajzi tudomány vagy a felfedező utazások terén: de főleg azért, mert ez a munkásság nem tudott olyan eredményeket felmutatni, melyek korszakos vagy legalább fontosabb jelentőséggel bírnának. Azokról a kutatásokról, melyek a fölfedező utazások terén történtek és folyamatban vannak, mindig híven értesítette tagtársainkat társaságunk közlönye s így felmentve érzem magam azon kötelesség alól, hogy ezekről e helyen újra megemlékezzem.

Afrikában különösen az angolok és francziák szálltak versenyre egymással a még ismeretlen vidékek kikutatásában. *Gibbon* őrnagy a Zambezi felső részében, *Wallace* L. A. a Rukva-tó környékén folytatott kutatásokat. *Moore* J. E. már befejezte a Tanganyika tavának kikutatását s most ezen tó és az Albert-Edvard-tava közötti ismeretlen vidék átvizsgálására szervez tudományos vállalatot. Az Ugandában levő angol tisztek a Viktoria-Nyanzától nyugatra új tavat feleztek fel. *Macdonald* őrnagy érdekes tanulmányútat tett Ugandából a Rudolf-tó vidékéhez. *Delamere* Lord visszatért a Szomáli-földön tett kalandos sport-utazásáról. Szobat völgye, a Rudolf-tó és a Nilus-folyó közötti vidék még kutatóra

várnak. A francia afrika-utazók leginkább a Kongo vidékén, a Csad-tó és Afrika keleti partvidékein járnak. Az egyiptomi Bahr-el-Gazal tartomány már teljesen ki van kutatva. *Marchand* őrnagy a Felső-Niluson járt, de expedíciójáról még nem jött értesítés. Annyit tudunk róla, hogy a múlt év nyarán Fasodába érkezett.

Épen most vesszük az értesítést, hogy a közép-afrikai angol és francia birtokok határkérdésében megegyezés jött létre a két állam között, melynek értelmében Anglia megtartja a bahr-el-gazali és darfuri területeket, Franciaország pedig Vadait, Bagirmit és Kanenet és általában a Csad-tótól keletre és éjszakra az éjszaki szélesség 15 fokáig elterülő vidékeket.

Anglia elismeri, hogy Franciaország befolyásának sphaerája a Ráktérítőn alúl a Libiai-sivatag nyugati határáig terjed. A Nilus és a Csad-tó között, továbbá az éjszaki szélesség ötödik és tizenötödik foka között a kereskedelemre nézve mind a két nemzetnek egyenlő jogai vannak. Franciaország tehát a Nilus és mellékfolyói partján kereskedővállalatokat alapíthat. A két ország egyszersmind megtiltja egymásnak, hogy az egyezményben megjelölt határon túl politikai, vagy területiális jogokat gyakoroljanak.

Az angol-francia egyezés az újabb időben Anglia és Franciaország közt nagy mértékben kiélesedett érdekellentéteket kölcsönös engedményekkel enyészeti el. Anglia a keleti Szudánnak Vadai-ig terjedő részét biztosítja magának, Franciaország a nyugati Szudant Vadai-val együtt. Anglia tehát lemond nyugat-afrikai birtokának a keleti Szudánnal való közvetlen összeköttetéséről, Franciaország pedig Szenegaltól az Indiai-tengerig terjedő francia Afrika-birodalom álmáról. Amellett azonban Angliáé marad az egész Nilus völgye és még Darfur is, míg a politikai tekintetben a Nilus vidékéről leszorított francziák a Nilus partján kereskedővállalatokat alapíthatnak. Franciaország azonkívül megkapja a Csad-tó vidékét, minek következtében összekötheti Kongo-területét a nyugati Szudánnal és megakadályozhatja, hogy az angolok a Haussa-vidékről kelet felé előrenyomulhassanak.

Itt van helyén megemlékeznem arról a fontos eseményről, hogy a Szudánban az egyiptomi-angol hadseregnek sikerült rendet csinálni. A Mahdi országa tönkre téve s a térképen a régi színezés fog visszaállíttatni. Ennek szomszédságában viszont az olasz-afrikai érdekek szenvedtek rövidülést. Eritrea gyarmata lekerül a térképről, legalább arról a kézről, mely azt oly búzgósággal s annyi pénz- és emberáldozattal összeállította és görcsösen szorongatta. Az angol

érdekek itt is tért foglalnak s Egyiptomtól le egészen a Szomali-földre, a Földközi-tengertől az Aden-öböl, csekély terület kivételével az angol lesz az úr.

Ázsiában is pezsgő élet foly a kutatások terén. A földrajzi körökben élénk érdeklődéssel vették és olvasták *Savage Land*nak tibeti útjáról szóló művét, melyben élénk színekkel festi azokat a kínzásokat, melyeket szenvednie kelle a lámáktól, kik most is féltékenyen őrzik országukat az idegenektől. *Savage Land*nak mindazonáltal sikerült megoldani a Manszarovar és Rakasztal tavak összefüggésének kérdését. Az ifju angol utazónak érdekes művét társaságunk folyóiratában gróf Teleki Pál tagtársunk ismertette és Dr. Gindele Jenő választmányi tagtársunk egy felolvasó ülésben mutatta be társaságunknak.

Ezek a röviden előadott tények emelkednek ki a múlt évnek földrajzi eseményei közül, azokon kívül, melyekről társaságunk közlönyének apró közleményei beszámolnak.

A békés munkásság mellett ott találjuk a fegyveres erőt is a földrajzi térképek arczatának megváltoztatását czélzó törekvésekben. Amerika vizeiben vívott kemény harcot két hatalom egymással, hogy egyik az erősebb elvénél fogva rá tegye kezét a gyengébbnek birtokára. Nagy érdeklődéssel nézte a világ az Éjszaka-amerikai Egyesült Államok támadó hadjáratát Spanyolország ellen, hogy kezére kerítse a már évek óta forrongásban lévő Cuba szigetét. A rendesinálás címén, ezen a már régen ismeretes ürügy alatt, avatkozott be Amerika, ez a legújabb és hatalmas állam a régi fényéből nagyon aláhanyatlott Spanyolország szomszédos szigetére. A harcnak folytatását, mely átesapott a Filippinekre is, Spanyolorzágnak csendes-oczeáni gyarmataira is, valamint annak szomorú kimenetelét a spanyolokra nem szükséges ismertetnem. Ismeretes mindnyájunk előtt, hiszen az ellenségeskedés, a kölcsönös gyűlölködés pusztító lángja még ki nem aludt. Még füstölögnek a romok, még sajnának a sebek, melyek a háború folyását jelzik. Spanyolország elvesztette amerikai és ázsiai gyarmatait.

Míg a Pyrenci-félsziget egyik államát a létért, az ősi dicsőségért vívott kemény küzdelem foglalkoztatta, az alatt a félsziget másik kis állama, Portugallia fényes ünnepséget ült, India tengeri útjának 400 éves felfedezése évfordulója alkalmából. A világ minden számottevő állama és népe ott volt az örömmünnepen, mely méltó volt Vasco da Gamához, ahoz a nagy hajóshoz, aki az akkori kornak még kezdetleges, tökéletlen járműveivel útra kelve

szerencsésen megoldotta a maga elé tűzött feladatot ; de méltó volt az a portugall nemzethez is, mely nagy fiának emlékét így megbecsüli és ily világra szóló módon megünnepeli. Magyarország is részt vett ezen a nemzetközi nagy ünnepségen. Magam voltam szerencsés a Magyar Földrajzi Társaságot ott képviselhetni.

A magyar névvel gyakran találkozunk a múlt év földrajzi kutatásaiban és messze vidékek tanulmányozására rendezett tudományos expedíciók sorában.

Múlt évi elnöki jelentésemben már volt alkalmam jelenteni, hogy *Biró* Lajos tudós hazánkfia természetrajzi és néprajzi tanulmányokat végez Új-Guineában. Most újabb adatok fekszenek előttünk e fáradhatatlan buvár munkásságáról. De beszámol küldeményeiről is az a munka, melyet épen most vettem s mely német-új-guineai (Berlinhafeni) néprajzi gyűjtéseinek leíró jegyzékét adja. E jegyzéket a Magyar Tudományos Akadémia és a M. N. Múzeum költségén kiadja a M. N. Múzeum néprajzi osztálya. A 20 táblával és 20 szövegábrával illusztrált kötet, melyhez Dr. Jankó János tagtársunk és társaságunk titkára írta a Bevezetést és rendezte a jegyzéket sajtó alá, jegyzékét adja annak a gazdag és nagy gyűjteménynek, melyet *Biró* Lajos a Nemzeti Múzeumnak küldött. Vannak ebben ruházati és testékesítési házi eszközök és szerszámok, vallási tárgyak, végül fényképek. *Biró* Lajos hazánkfia még folytatja kutatásait és gyűjtéseit, különösen természetrajzi irányban.

Ázsiában tett kutató utazást *Cholnoky* Jenő tagtársunk is, aki bejárta Kelet-Ázsiának vidékeit, hol leginkább vízrajzi és geológiai tanulmányokat tett. Már múlt évi jelentésemben volt alkalmam megemlékezni fiatal tudósunk vállalatáról : azóta utazásának folyásáról *Lóczy* Lajos tiszteleti tagtársunk többször tett jelentést Társaságunk ülésein, melyek Közleményeinkben is napvilágot láttak. *Cholnoky* nem régen hazaérkezett s Khinában tett utazásáról Társaságunkban is tartott érdekes felolvasást. Reméljük, hogy még folytatólag is lesz alkalmunk hallani tőle egyet-mást azon érdekes vidékről, hol a politikai küzdelmek az európai államok és a khinai birodalom között még koránt sincsenek befejezve. Múlt évi jelentésemben már rámutattam arra a küzdelemre, az európai államok ezen állás- és területfoglalására. Feltevésemben nem csalódtam. Amit akkor erről az osztoskodásról mondtam, az megvalósult. Az európai hatalmak egymásután követelnek maguknak osztalékot a Mennyei birodalomnak testéből. A melyekről múlt évi jelentésemben megemlékeztem, azok már kivannak elégtve — egyelőre legalább s újabb jelent-

kezők is vannak. Épen most folyik az olasz államnak a tavalyiakéhoz hasonló törekvése, de beszélnek már az Ausztria s Magyarországról is, hogy hasonlókép részt kívánnak maguknak Khinából, ha egyebet nem, legalább egy kis kikötőt.

A múlt év egyik legjelentékenyebb földrajzi vállalkozása Zichy Jenő grófnak, társaságunk tiszteleti tagjának nevéhez fűződik. Nem új területek felfedezése, hanem kizárólag magyar érdek, mely őt vezérelte, ad az expedíciónak nagy jelentőséget. A magyarság őstörténetének kérdése adta a nemes gróf kezébe a vándorbotot, s terve minden részletének pontos betartásával sikerült is eredményeket, melyeket már előleges jelentés formájában ismerünk, elérnie.

A magyarság a honfoglalás előtt a mai orosz területen élt, vándorolt s valószínűleg ott is alakult ki. Zichy tehát feladatául tűzte ki, hogy kifürkészi és összegyűjti mindazon archeologiai, néprajzi, nyelvi és történeti nyomokat, melyek a magyarság oroszföldi tartózkodásának emlékei, s melyek a maguk földrajzi összefüggésükben a magyarság oroszföldi vándorlásának útjelzői, s elhatározta, hogy amennyiben különösen a történeti nyomok — a Batu Khán által Magyarországról állítólag elhurczolt okmányok révén — Pekingig vezetnek, azok felkutatását is megkísérli. Az expedíció néprajzi feladatait dr. Jankó Jánosra, társaságunk titkárára, az archeologiaikat dr. Pósta Béla múzeumi őrre, a nyelvészetieket Pápay Józsefekre bízta s azzal a liberalizmussal, mely a gróft tudományos áldozatkészségében jellemzi s mely nála a tudományok rajongó szeretetéből és tiszteletéből fakad, teljesen jól kiválasztott munkatársaira bízta, hogy feladatuk kereteit miképen állapítsák meg s kutatásaikat hol és hogyan végezzék. A szakérdekek különbözők lévén, természetesen az útirányok is eltértek, az egyes szakok által kívánt idő is különbözött.

Dr. Pósta Béla, az expedíció archeologusa, az u. n. honfoglaláskor s a népvándorlás korának avar és hun periodusaiból magyar földről származó arch. leletek analogiáit nyomozta. Elindult 1897. szept. 1-én s visszaérkezett 1898. szept. 1-én. Ezen idő alatt sorra tanulmányozta Varsó, Helsingfors, Pétervár, Tver, Moszkva, Kíev, Odessa, Kercs múzeumait egyedül, majd 1898. április 1-től kezdve Tiflis, Asztrakhán, Saratov, Szamara, Szinbirszk, Kazán, Perm, Jekaterinburg, Tobolszk, Tyumen, Omszk, Tomszk, Krasznojarszk és Minuszinszk múzeumait, ásatott Szaratov és Tomszk mellett, megtalálta a honfoglalás-kor emlékeinek analogiáit, az Uralig, a hun és avar periodus analogiáit az Altái-hegységig.

Dr. Jankó János, az expeditió ethnographusa a magyar halászat oroszföldi elemeit, a velünk nyelvrokon osztjások ethnographiáját és anthropológiáját és a samánkodás kérdését tanulmányozta; ő már 1897. július 19-én indult el. Tanulmányozta a Helsingfors, Sortavala, Viborg, Pétervár, Dorpat, Mitan, Riga, Vilno, Szmolenszk, Moszka, Kiev, Odessa, Sz Sebastopol, Kercs múzeumait egyedül, majd 1898, április hó 1-től a gróf kíséretében Toboloszkig ugyanazon múzeumokat, melyeket Pósta dr. útjában felsoroltunk. Dr. Jankó Tobolszkból a gróf külön megbízásával 1898. jul. 5. megvált az expeditiótól s egyedül hatolt be az osztják területre, felkutatta az Irtis, Demjanka, Közép-Ob, Salym és Nagy-Jugan osztjájait s Tomszkon keresztül utazott Budapestre, hová 1898. október 22-én érkezett vissza. Halászszerszámaink nagy részéről sikertült megállapítani, mely néptől, mikor és hol vette át a magyar azokat, mit hozott magával az őshazából. Az osztják kutatások folyamán arra a kérdésre keresett és kapott feleletet, hogy a nyelvileg már megállapított osztják-magyar nyelvi rokonságnak van-e néprajzi és anthropologiai bizonyítéka.

Pápay Józsefet az expeditió tartalma alatt a nyelvi kérdések foglalkoztatták. Feladatául az osztják-nyelv kikutatását, a Reguly-tól maradt osztják szövegek megoldását, egy csuvas-magyar és egy baskir-magyar szóolajstrom összeállítását állapította meg. Elindult 1897. decz. 12-én, Pétervárott és Helsingforsban kikérte a finnugor nyelvészet vezérebereinek tanácsát, aztán Kazánba utazott, összeállította a csuvas-magyar szójegyzéket, majd felment az éjszaki osztjásokhoz, ott megtanult osztjákul, megoldotta a Reguly-hagyatékot, f. é. februárban befejezván osztják útját, jelenleg már a baskirok közt dolgozik, mely tanulmányait ez év őszéig be is fejezi.

Zichy Jenő gróf magának tartotta fenn az expeditió történeti kutatásait. Ő 1898. márczius 12-én indult el s Tiflisben találkozott expeditiója összes tagjaival; itt a szakmunkatársai által eddig elért eredmények felől részletesen informáltatván magát, velük együtt utazott a már jelzett vonalon Minuszinszkig. Innen Csiki Ernő múzeumi zoológus kíséretében Irkuczkon, Kiachta és Urgán át a Gobi-sivatagon keresztül Pekingbe érkezett, a hol ép a palotaforradalom dühöngött. Ennek daczára a gróf a Czungli jamennel azonnal tanácskozásba bocsátkozott, s ennek eredménye a Czungli jamen által kiállított azon okmány, melyben a Czungli jamen megígéri, hogy a levéltári kutatásokat, mihelyt alkalmas embert talál, legott megindítja a gróf által tervezett irányban. — Ennél töb-

bet a gróf ez alkalommal nem végezhetett s ezzel expedíciója véget ért s ő maga 1898. decz. 18-án haza érkezett.

Az expedíció tartama alatt szerzett gyűjteményeket a nemes gróf a M. N. Múzeumnak ajándékozta s azok a múzeumban kiállítva megtekinthetők; gondoskodott arról is, hogy expedíciójának tudományos eredményei mielőbb feldolgoztassanak és megjelenjenek. Mi csak a legmelegebb szívvel üdvözölhetjük Zichy Jenő jól átgondolt vállalkozását s őszinte elismerésünket azzal a forró kívánsággal fejezzük ki, vajha példája minél több főurunkat vinné a hazafias felbuzdulás azon ösvényére, mely őstörténetünk forrásához vezet s ép ezért minden magyarnak szívéből fakad, szívéhez szól.

Expedíciójának tudományos eredményéről már tartott előadást gr. Zichy Jenő a M. N. Múzeum által rendezett ülésen, hol összefoglaló jelentésében az expedíció minden irányú működését és eredményét ismertette. Birjuk tiszteletbeli tagtársunk ígérletét, hogy legközelebbről társaságunk körében is fog felolvasást tartani expedíciójáról.

Expedíciójának ethnografusa Dr. Jankó János tagtársunk már ismertette társaságunk egyik ülésén osztjáföldi expedíciójának sikeres eredményét. Érdekkel várja a tudományos világ expedíciójának feldolgozását.

Meg kell emlékeznem Déchy Mór tiszteletbeli tagtársunk kaukazusi utazásáról is, melyet a múlt év nyarán rendezett a Kaukázus még ismeretlen vidékeinek tudományos kikutatására. Fáradhatatlan és energikus tagtársunknak ez már hatodik expedíciója, melyet a Kaukázusba vezetett s melyek mindegyike nevezetes eredményeket tudott elérni. A gyűjtött anyagnak feldolgozása mindenestre nemcsak alpinisztikai, hanem természetrajzi tekintetben is sok becses dolgot fog magában foglalni. Déchy tagtársunk expedícióját Közleményeinkben behatóan ismertettük, elismeréssel szólnak róla a külföldi földrajzi társaságok folyóiratai is.

Társaságunk körében a múlt évben is zajtalan de tudatos és tervszerű munkát végeztünk, hogy azt a tudományt, melynek előbbrevitelére és népszerűsítésére állottunk össze, mentől eredményesebben szolgálhassuk. Munkánkat két irányba tereltük Először, hogy lépést tartsunk és összeköttetésben álljunk azokkal a munkatársakkal, a kik velünk együtt a földrajzi tudomány egyetemes ügyét szolgálják. Törekvésünk volt, hogy fenntartsuk és gondosan ápoljuk a külfölddel a multban annyi fáradtsággal és munkával szerzett összeköttetést, hogy kivegyük a magunk szerény részét abból

a munkából, mely édes mindnyájunké s melyért a köz érdekében mindnyájunknak közre kell működni. Ennek a törekvésünknek köszönhetjük, hogy a Magyar Földrajzi Társaságnak nevét az internationalis tudomány concertjében tisztelettel említik, munkásságát mindenütt méltányolva elismerik és becsülik. Erről tanuskodik az a megtiszteltetés, melyben Társaságunk képviselőit minden nemzetközi találkozásokon részesítik. Így történt ez a Lisboában tartott Vasco da Gama négyszázéves jubileumán is, hol Társaságunk szintén képviselve volt. Erről más helyen volt már alkalmam megtenni jelentésemet. A külföldi testvértársaságokkal és tudós körökkel való jó viszonyról tanuskodik az a fényes díszülés, melyet Társaságunk a múlt év május hó 10-én tartott Nansen tiszteletére, s melyen a jégvilág rettenthetlen hőse és kutatója csodás utazásáról oly érdekes és tanulságos előadást tartott. Ez a díszülés a nemzetközi érintkezés ápolása tekintetében nagyon jelentős mozzanat Társaságunk életében, fényes sikere pedig igaz örömmel tölt el mindnyájunkat. Magam részéről őszintén sajnálom, hogy Társaságunk ezen öröndetes eseményén jelen nem lehettem s nem osztozkodhattam a szép ünnep örömeiben. Távol tartott a kötelesség. Spanyolországban voltam, útban Lisboa felé, hogy mint Társaságunk ké viselője egy más nemzetközi találkozásban vegyek részt, szintén az internationalis jó viszony ápolása érdekében. De ha nem osztozkodtam akkor Társaságunk örömeiben, most róvom le tartozó köszönetemet mindazoknak egyetemlegesen, a kik e szép ünnepet létrehozták, abban közreműködtek, sikerét munkájukkal, buzgalmmukkal és anyagi áldozattal is biztosították.

Társaságunknak második irányú törekvése, hogy a nemzeti, hazai földrajzi tudományt szolgálja, hogy kutassa, tanulmányozza azt a földet, mely a magunké, melyet ősünk karddal és vérrel szereztek meg nekünk, s a melyet nekünk okosságunk, munkánk, tudományunk, műveltségünk egész erejével megtartani szent kötelességünk. Erre a célra törekedni volt és lesz társaságunknak mindenkor első és legfőbb feladata. Megismerni, megszerettetni és megbecsülni azt, amink van kell-e ennél nemesebb és szentebb feladat? Bár volna e cél elérésére mentől több eszközünk és anyagi erőnk; mert a jó akarat, a buzgó törekvés, melynek hijában nem vagyunk, erre még nem elegendő.

Társaságunk múlt évi munkásságában az előbbi év mozgalmával kapcsolatban folytatta *Fiume* városa és vidékének ismertetését; mert a politikai kérdések napirendre hozták a *Quarnero*

gyöngyét. Az 1898. év eseményeihez tartozik Dalmácia visszacsatolásának kérdése is, mely még 1897-ben hozatott napirendre. Mult évi elnöki jelentésemben hosszabban foglalkoztam e kérdéssel; elmondottam ott mindazt, a mit a kérdés közjogi természetéről és annak megoldása szükségességéről elmondandónak tartottam. Hogy azóta e kérdéssel nem foglalkoztunk társaságunkban, ez nem egy jelentésű azzal, hogy levettük napirendről. Koránt sem, hiszen a Társaságunkban megkezdett actio széles körökben talált visszhangra s már más tényezők is foglalkoznak a kérdés fejtegetésével és az eszme megvalósításának módozataival. A Földrajzi Társaságból indult ki és hozatott a kérdés napirendre, s mihelyt újabb fejtegetése szükségesnek mutatkozik, a kérdéssel való foglalkozás elől nem fogunk kitérni.

A hazai földnek ismertetése körül a Balaton-bizottság munkálkodása képezi a legjelentősebb mozzanatot. Ennek a lefolyt évben való működéséről Lóczy Lajos tiszt. tagtársunk, mint a bizottság elnökének jelentése nyomán a következőkben számolok be:

A Balaton-bizottság munkatársai az 1891. évben megfogalmazott programm szerint a kutatásokat és külső munkálatokat az 1898-ik évben befejezték. Az adatok csoportosítása és feldolgozása közben azonban több irányban pótolni és kiegészíteni való munkálatok mutatkoztak.

A Balaton mellékének tűzetes geologiai és orohydrographiai reambulációja közben jelentékeny részeknek az 1:25.000 mértékű eredeti felvétel térképeire alkalmazott egészen új felvétele vált szükségessé. A m. k. földtani intézet ugyanis még 30 év előtt 1869—70-ben vette fel geologiailag a Balaton környékét, az akkoron rendelkezésre álló régi 1:28.000 mértékű topographiai térképek azonban felette fogyatékosak, sőt hibásak valának, úgy, hogy a geologiai adatok róluk topographiai hibák nélkül úgyszólván sehol át nem vihetők. Azonkívül 30 év alatt a geologia is nagyot haladt. Mint-hogy a tó környékének geologiai leírását a többi munkálatokhoz kellett viszonyítanunk, a reambulatio közben a nagyon tűzetes és részletes geologiai bejárásnak mindinkább nagyobb szüksége mutatkozott. Ezen fáradságos munkát Palota, Veszprém, Ajka, Nyírad és Révfülöp között 1898-ban *Lóczy Lajos*, *Cholnoky Jenő* egyetemi tanársegéd és *Laczkó Dezső* veszprémi kegyesrendi főgymnasiumi tanár úrakkal elvégezte. A különösen *Laczkó Dezsőtől* gyűjtött nagymennyiségű trias kövületet *Bittner Sándor*, *Diener Károly*, *Hoernes Rudolf* és *Kittl Ede* külföldi specialisták voltak szívesek

meghatározás és feldolgozás céljából átvenni, a fiatal harmadkori u. n. pontusi emeletbeli kövületek leírására pedig *Halaváts Gyula* m. kir. főgeológus urat kértük fel, ki a lelőhelyeket, melyek leg-többje a Balaton somogy—veszprémi partján van, a jelen év tava-szán maga is meg fogja látogatni. Ekként a Balaton partvidékének geológiai leírása is a tudomány mai állásához mérten a lehető leg-jobb munkafelosztás alapján készül el.

A palaeontológiai leírások egy része sajtó alatt, a geológiai térkép szerkesztése szintén előrehaladt állapotban van.

A Balaton-mellék dülő- és hegyneveinek revisiója lépést tartott a geológiai felvétellel, a vízszéli vonyó nevek följegyzése és tér-képezése pedig az egész partvonal mentén befejeztetett.

Cholnoky Jenő június havában hazaérkezve khinai tanulmány-útjából, azonnal hozzá kezdett a tó hydrographiai tanulmányozásá-hoz; szeptemberben újra megmérte a tóba folyó vizek mennyiségét, vizsgálta a hullámmarások hatásait, azonfelül segédkezett a zalai hegyek geotektonikai vizsgálatában.

Miután a szélesebbség-mérők *Konkoly Thege Miklós* úr szíves-ségből az ó-gyallai meteorológiai és földmágnességi intézetben meg-vizsgáltattak, a csopak-kövesdi Kereked öbölben följegyzések tör-téntek a szél sebességéről. A víz és a fenék hőmérsékletét az egész éven át minden nap, a mennyire az időjárás megengedte, két állo-más: Kereked-öböl és Siófok rendszeren jegyezte; a fenék hőmér-sékletet egy-egy 1'80 m. hosszú talajmérővel. A följegyzések mene-téből a víz és fenék hőmérséklete egymáshoz való viszonyának nagyon érdekes törvénye derült ki. A víz párolgását és a vízbe hulló finom por mennyiségét szintén a Kereked-öbölben kimacska-zott tutajról mértük. Felette becses feljegyzéseink vannak innét.

Az 1898/99-iki tél nem kedvezett a jégén tervezett megfigye-léseknek. A Balaton^{on} egyszer sem fagyott be úgy, hogy jégén járni lehetett volna. A jég hőátbocsátó tulajdonságairól jég naptűzést mérő fekete gömbű hőmérővel óhajtottunk meggyőződést szerezni, miután az 1896/97-iki télen tapasztaltuk, hogy a tó vízének hőmér-séklete a jég alatt is ingadozik és derült, verőfényes napokon emel-kedik. A jég egyéb phisikai tulajdonságaira vonatkozó megfigyelések elmaradtak.

Minthogy jég nem volt, *Dr. Jankó János* sem tanulmányoz-hatta a Tihanyon tul levő tórészen a balatoni jeges halászatot.

Dr. Kuzsinszky Bálint a Balaton partvidékeinek őstörténeti-archaeológiai kutatását befejezte.

Az archaeologiai kutatás az 1891-iki munkaprogramm szerint csupán a praelistoriai és római régészetre szorítkozott. A topographiai és ethnographiai munka közben azonban annyi középkori és újkori templomról, épületről, és várról szerezünk tudomást, hogy ezek ismertetését a Balaton tudományos monographiájában elkerülhetetlennek kellett tartanunk.

Bizottságunk *Dr. Békefi Remig* budapesti tudományegyetemi ny. rk. tanár urat nyerte meg a közép- és újkori emlékek műtörténelmi tanulmányozására és leírására. *Békefi* a nyár elején fogja beutazni a Balaton mellékét.

Még egy tárggyal szaporodott meg 1891-óta a programm; a balneologiai leírással. 1892—3-óta alakultak Siófok, Balaton-Földvár, Balaton-Berény, Fonyód, Boglár, Keszthely, Almádi fürdő- és nyaralóhelyek. Ma gyönyörű villasorok vannak ezen a még 10 évvel ezelőtt puszta helyeken, s évenként 10,000-nél több üdülő látogatja e fürdőtelepeket.

Nyilvánvaló, hogy gyógyászati rész nélkül hiányos volna monographiánk. *Dr. Bolemann István* kir. tanácsos úr vállalkozott ennek megírására.

Ekként a következő évben a geologiai, hydrographiai és ethnographiai tanulmányok befejezésén kívül még a következő új feladatok várnak megoldásra.

1. A Balatonvidék közép- és újkori emlékeihez fűződő művelődéstörténelmi tanulmányozása.

2. A Balaton-mellék fürdő- s nyaraló telepeinek balneologiai tanulmányozása.

Bizottságunk beható előtanulmányok után elhatározta a Balaton környék térképének kiadását. Meg kellett elégedni az 1 : 75,000 mértékű nagysággal. Egy topographiai és egy geologiai térkép készül, melyek az összes geographiai kutatások adatait is felölelik. A bécsi cs. és kir. katonai földrajzi intézet photolithographiai osztálya készíti el a térképet.

Az 1898-ik évben a következő kiadványok jelentek meg :

I. kötet, 4. rész, 1. szakasz. A Balaton környékének éghajlati viszonyai *Dr. Sáringer János Kandidtól*, magyarul és németül.

I. kötet, 4. rész, 2-ik szakasz. A Balaton környékének csapadék viszonyai *Bogdánfy Ödön*, kir. főmérnöktől, magyarul és németül.

I. kötet, 6-ik rész. A Balaton vizének chemiai viszonyai *Dr. Illosvay Lajostól*, németül.

II. kötet, 2-ik rész, 1-ső szakasz. A Balaton és mellékvizeinek kryptogam flórája *Dr. Istvánffi Gyulától*, németül.

Sajtó alá kerülnek legközelebb :

I. kötet, 1. részének palaeontologiai szakasza.

I. kötet 2-ik része: A Balaton hydrographiája.

I. kötet, 4. rész 3-ik szakasza. A Balaton környék növényfejlődése.

II. kötet, 2-ik rész 2-ik szakasza. A Balatonnak és környékének phanerogam növényzete.

Munkában van a térkép topographiai és geologiai kiadása és az őstörténeti-archeologiai leírás.

A kiadványoknak szám szerint több, mint fele tehát magyarul és németül elkészült és kerek számban 9350 frtba kerül.

A kiadványok összes költségeit eredetileg 16,000 frtra terveztük és ezen összeget a nagyméltóságú Vallás- és közoktatásügyi valamint a Földművelésügyi Minister urak kegyesek voltak az állami költségvetés keretében biztosítani.

Azonban a balneologiai művelődés történeti rész hozzájárulásával, valamint a néprajzi és geologiai kutatásoknak eredetileg nem várt kiterjedésével felszaporodott tudományos anyag közzébo-csátása az előirányzott 16,000 forintból, melyből már alig 6700 forint áll rendelkezésünkre, nem lesz lehetséges; mert magának a 6 lapból álló kettős térképnek kiállítása 3500 forintba kerül.

Bízva, bízunk a magas kormány jóakaratában, hogy az utólagos fedezetet munkánk teljes befejezéséhez, tőlünk megtagadni nem fogja.

Társaságunk választmánya 1898-ban 7 rendes ülést tartott. A királyné halála alkalmából volt egy rendkívüli ülése is.

Közgyűlés kettő volt, — egy rendes és egy rendkívüli s volt egy díszülés Nansen tiszteletére.

Felolvasó ülés volt 10, s ezeken értekeztek :

Dr. Havass Rezső (jan. 13-án), Dalmáciáról.

Dr. Borbás Vincze (jan. 28-án) : A Fátra-hegységről.

Dr. Lóczy Lajos (febr. 10-én) Cholnoky ázsiai útjáról s ugyanakkor *Fest Aladár* Fiuméről.

Matisz János (febr. 24-én) : A Quarnero faunájáról.

Dr. Havass Rezső (márcz. 10-én) ismét Dalmáciáról s ugyanakkor *Dr. Erődi Béla* a Szentföldről.

Dr. Lóczy Lajos (márcz. 24-én) Khináról.

Berecz Antal (ápr. 14-én) : Cubáról.

Dr. Erődi Béla (okt. 26-én) a Vasco da Gama ünnepségekről.

György Aladár (nov. 10-én) a Nilus vidékén történt újabb politikai átalakulásokról. Ugyanakkor ismertette *Kozma Gyula* Fellernek utazási jegyzeteit.

Dr. Gindele Jenő (decz. 15-én) ismertette Landor tibeti utazását. Ugyanakkor *Teleki Pál* gróf olvasott az ázsiai felfedező-utazások történetéről, dr. *Erődi Béla* pedig ismertette a földrajz szolgálatában álló amerikai vasúti reclamokat.

A *Földrajzi Közlemények* XXVI. kötete megjelent 25 $\frac{1}{2}$ ívnyi terjedelemben, egy térképpel s abban 21 nagyobb cikk, több könyvismertetés és számos rövid közlemény van közzé téve.

Tiszteletbeli tagul megválasztattak ez évben :

L. Cordeiro (Lisboa), Fr. Ferreira do Amoral (Lisboa), Dr. Radloff W. (Szt. Pétervár), Dr. Richter Ede (Gracz), Dániel Ernő br., Halmos János, Jekelfalussy József, Dr. Kőrösi József, Ludwigh Gyula, Rapaics Radó, Zichy Jenő gróf.

Levelező tagul pedig :

Homolka József.

Alapító tagjaink száma szaporodott 10-zel, a *rendes tagoké* pedig 75-tel, ellenben halálozás, kilépés és törlés folytán fogyott 36-tal, s így a r. tagok száma 1898. év végén volt 520, tehát 39-czel több mint az előző évben.

A halál elragadta tőlünk *Coello Fer.* (Madrid) és *Bethlen András* gróf tiszteletbeli tagokat, *Anderlik Ede*, *Fábry Gyula*, *Gyalóky Lajos*, *Gajzágó Salamon* és *Péchy Imre* rendes tagokat, kiknek emlékét tisztelettel fogjuk megőrizni.

Dr. Erődi Béla.

A KARAS-FOLYÓ LEGRÉGIBB NÉVVÁLTOZATAI.

Hazánk legrégibb földrajzi adalékait tanulmányozgatva a helyszíni viszonyok szorgos megfigyelése és egybehasonlítása alapján nem egy közforgalomban levő meghatározás téves voltáról sikerült megbizonyosodnom.

Ezek közé tartozik mindenekelőtt a **Karas**-folyó őснеveiről uralkodó elmélet is s épen azért kívánom idevonatkozó kutatásaim eredményei közzétételével szaktársaim mielőbbi tájékozódását megkönnyíteni.

*Tomaschek*¹ Vilmos jelenlegi bécsi egyetemi tanárnak támadt legelőször az az ötlete: hogy a *Peutinger*-tábla² **Apo** fl. statiójában keresse a **Karas** eredeti nevét. A szóban forgó tábla *Apoja*, **Anonymus Ravennatus**nál³ **Apio** és **Apo** alakokban ismétlődik, a mivel **Tomaschek** V. Dacia katonai székvárosának *Apulum*nak [*Apula*] is névrokonságot hajlandó tulajdonítani⁴.

Minthogy a szankszritban *ap* gyök vizet jelent s szerinte Phrygiában *Ἀπρία*, *Ἀρία* is folyóra vonatkozhatik: nyelvezetileg *Ἀπρος* s következőleg *Apó* is folyót és pedig épen a *Karast* jelentheti. Ezt a felfogást minden ellenmondás nélkül hangoztatják azóta hazai tudósaink is. Ilyen értelemben írt Goos⁵ Károly, *Dacia* földrajzának első monographusa. Ide csatlakozott **Böhm**⁶ Lénart, ki a délvidék állomásait először vette tűzetesebb helyszíni bírálat

¹ Wilhelm **Tomaschek**: Miscellen zur alten Geographie. *Zeitschrift für oesterreichische Gymnasien*. Wien, 1867 XVIII.

² Dr. K. Miller: Die Weltkarte des Castorius. Nálunk kiadta *Katanchics* Mátyás Péter 1826. *Orbis antiquus et tabula, quae Theodosii imp. et Peutingeri audit etc.* Budae 1824—1825.

³ *Ravennatis Anonymi* qui circa saeculum VII vixit geographiae libri quinque Lugduni Batavorum 1696. VIII. Ujabb kiadása *Cosmographia* et Guidonis *Geographica* Editae M. Pinder et G. Parthey Berolini VIII.

⁴ *Tomaschek* Vilmos: Die alten Thraken. Eine ethnologische Untersuchung II. *Die Sprachveste* II. Hälfte *Personen- und Ortsnamen* Wien 1894. Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien Band CXXXI.

⁵ Carl **Goos** Studien zur Geographie und Geschichte des Traianischen Daciens. Programm des evang. Gymnasiums in Schüssburg zum Schluss des Schuljahres 1873—74. Veröffentlicht vom Director Joh. Ziegler. Hermannstadt 1874.

⁶ **Böhm** Lénart A *Lederata Tibiscum* közti római útvonal Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Értesítő IX. évf.

alá. Ő *Torma* Károlyt is több utazásában kísérte a délvidéken s együtt állapították meg; hogy *Duplajnál* (ma *Temes-Váralja Fehértemplom*tól nyugatra s a *jaszenovai* vasúti elágazás tőszomszédságában a *Karas*-folyó mellett állhatott a *Peutinger-tábla Apo* statiója s az oda feltételezett átjáróval együtt viselhette a *Karas* az *Apo* elnevezést.

Schafarik ⁷ József, ki bámulatos szorgalommal gyűjtögette, ókori geographiánk emlékeit, hogy azokból ép oly bámulatos lelkesedéssel és leleményességgel a szlávság ősiségének bizonyítékait felépíthesse, Herodotos problematicus *Naparisá*val azonosította a *Peutinger-tábla Apo* statióját. Ennyi tévelgés után csoda-e: hogy a *Karasra* száradt teljesen az *Apo* elnevezés és helyi vizsgálatokra kevésbé kötelezett többi íróink, mint *Hunfalvy* ⁸ Pál „Magyarország Ethnographiájában“, *Borovszky* ⁹ Samu „A dákokról“ írt részletes monographiájában, *Ortvai* ¹⁰ Tivadar „Magyarország régi vízrajza“, valamint csak imént megjelent „*Temesvár és Temes megye monographiája*“ ¹² czimű műveiben szintúgy, mint *Tocilescu* ¹³ György bucaresti tanár *Dacia* őskoráról írt nagy művében, *Millecker* ¹⁴ Bódog, délvidéki archaeologiai repertoriumában, *Király* ¹⁵ Pál *Apulum* *Dacia* monographiájában, ¹⁶ sőt *Fröhlich* ¹⁷ Róbert ókori jeles geographusunk is **Szilágyi** Sándor nagy millenaris művében, mind erre az álláspontra helyezkedtek.

⁷ *Torma* Károly utazási észleleteit nem adta ki, de Böhm fennebb említett jelentése az ő megfigyeléseiből keletkezik s ezen alapon keletkeztek *Millecker* Bódognak, a verseczi muzeum érdemes custosának és megteremtőjének idevonatkozó feljegyzései is.

⁸ *Josef Safarik*. Slavische Alterthümer. Deutsch von Moritz *Aehrenfeld*, herausgegeben von Heinrich *Mutke*. Leipzig 1843 I. kötet. 506 l.

⁹ *Hunfalvy* Pál „Magyarország Ethnographiája.“ Budapest 1876. M. Tud. Akadémia.

¹⁰ *Borovszky* Samu A dákok. Ethnographiai tanulmány. Budapest 1883. Hornyánszky V.

¹¹ *Ortvai* Tivadar Magyarország régi vízrajza. II. rész. Budapest 1882. M. tud. Akadémia.

¹² *Ortvai* Tivadar Temesvár és Temes megye monographiája I. kötet Pozsony 1896.

¹³ *Grigor* Gl. *Tocilescu* *Dacia* înainte de Romani. Bucuresti 1886.

¹⁴ *Millecker* Bódog Délmagyarország régiség leletei. Temesvár 1892. 1—46 l.

¹⁵ *Király* Pál Gyulafehérvár története I. kötet *Apulum*. Kolozsvár 1892.

¹⁶ U. ö *Dacia provincia Augusti*. Nagy-Becskerek 1893. I. II. kötet Szabó Ferencz Földrajz-történelmi gyűjteményének XLVII és XLVIII. kötetét.

¹⁷ *Szilágyi* Sándor Magyarország története I. kötet Bevezető részében *Fröhlich* Róbert hazánk ókori földrajzáról szólva *Goos* adatait értékesíti.

Az utóbbi évek során ismételten alkalmam lévén az Al-Duna vidéket meglátogatni s régészeti felvételeimmel épen a Karas vidékére lévén utalva, bő alkalmam vala az eddigi megállapodások tartathatatlanságáról is megbizonyosodni.

A Tabula Peutingeriának Palánkától a Temes-Bisztra vizek egyesüléseig vezető *Lederata-Tibiscum* hadi utvonala azonnal feltűnt nekem: hogy az állomások legtöbbjét az útba eső folyókról nevezték el. Így a 7 állomásból háromról biztosan megállapíthatjuk ezt, mert a *Berzovia* s *Tibiscum* alig is szorul magyarázatra, miután azt *Berzova*, emezt a *Temes* folyókban ismerjük. *Caput Bubali* a harmadik is hamar felismerhető vala a *Poganişban*. Most negyedikül megjelölhetem Arcidava állomást is.

Arcidavat Apotó. XII. milliare örökíti meg a Peutinger-tábla. A ravennai *Anonymus Artidabanak* emlegeti; *Ptolemaeus Geographiájában* (III. 8. 9.) Ἀργιδάβα és pedig a szélesség $45^{\circ} 15'$, a hosszúság $47^{\circ} 30'$ alatt. Ez a földrajzi meghatározás rá is illik *Váradjára*, Temesvármegye szélső keleti határközségére Versecztől keletre a **Karas** partján.

Ha most *Arcidavat* illetőleg Argidavat *Arca + dava* és *Argas + dava* alkatelemeire tagoljuk s figyelembe vesszük: hogy a *dava*, *deva*, *δαβα* „vár“, „város“ jelentésű alapszót közelebbről meghatározó **Arcas** egyetlen hangváltozattal a **Karasra** csendül, azt hiszem alig is szükség tovább bizonyíthatnunk, hogy: *Arcidava* a mellette elfolyó **Karastól** kapta nevét s *Arcasvár* félélt jelenthetett. *Adeva*, *dava* összetételű helynevek *Dacia* többi részében még valami 25-ször ismétlődnek s többnyire ilyen természeti sajátságokra voltak összetételeikben alapítva.

Azt hiszem nem vala tehát felesleges ezekre a megfigyeléseimre felhívni, főleg tanártársaim figyelmét, mert megfigytésemmel sikerült *Herodotos* sokat keresett és czéltalanul találgatott Auras folyóját is kijelölnöm a **Karasban**. Az *Aurást* ugyan már a Zsilre ruházta a közvélemény Goos fennt hivatolt értekezése után.

Alig foroghat, tehát további kétség arra nézve fenn, hogy a Peutinger-tábla *Arcidavaja*, *Herodotos Aurasával* egy eredetű s lehet, hogy csak téves olvasás iratta a kiadókkal az Aurast s azt már *Herodotos* idejében Arcasnak emlegették, a mint fennebb sikerült kimutatnom.

Déva, 1899.

Téglás Gábor.

A MAGYAR VÁROSOK, MINT A NEMZETI MŰVELTSÉG FŐHELYEI.

A földrajz jelen állásában igyekszik kimutatni azon belső összefüggést, mely valamely ország földrajzi helyzete és annak lakói közt fenáll. Peschel Oszkár szerint: „Die Völker tragen die Livrée der Gegenden die sie bewohnen.“ --- Elysée Reclus szerint pedig: „Az emberiség fejlődése nagyszerű írásjegyekben előre fel volt vésve száraz földeink felföldjeire, völgyeire és partvidékeire. Nem csak külön-külön egyedi minőségünkben vagyunk oda tapadva a földhöz, magukban az egészben vett társadalmaknak is szükségképpen azon talajhoz kellett idomulniok, a melyen keletkeztek; belső szervezetükben vissza kellett tükröztetniök a continensi domborzatnak, a folyami és tengeri vizeknek s a környező légkörnek számtalan jelenségeit.“

Habár a nagy számú helyi viszonyok a föld különböző tartományaiiban a legnagyobb változatossággal párosulnak s azért azoknak a népességre való befolyása csak is egész általánosságban mutatható ki, czélunkhoz mérten nézzük át e szempontból csupán hazánknak területét.

Ha az ismert földrészek bármelyikének, vagy akár hazánk területét vizsgáljuk, azonnal szembeütnek, hogy a városok, mint az ember civilizációjának képviselői, aránytalanul vannak szétszórva. Némely vidéken nagyszámban, egymáshoz közel találjuk a városokat; másutt alig láthatunk néhányat s azok is nagy távolságban vannak egymástól. E tapasztalatok azon következtetésre vezetnek bennünket, hogy léteznek bizonyos tényezők, melyek valamint egész nemzetekre, úgy a városok alakulására is befolyást gyakorolnak.

Ily tényezőknek tekinthetjük a földrajzi fekvést, az éghajlati és társadalmi viszonyokat, melyekhez járulnak még a politikai okok is; szóval e tényezőket két főosztályba csoportosíthatjuk, úgymint: 1. társadalmi; 2. természeti okokra.

A társadalmi tényezők közé sorozhatjuk a műveltségi foknak, életmódnak, foglalkozásnak minőségét. Természeti viszonyok alatt pedig az úgynevezett földrajzi tényezőket kell értenünk. A hegy és folyamrendszerek a közlekedésnek szabják meg irányát; a légmérséklet s az esők míg közvetlenül befolyanak az ember egészségére,

közvetve gyakorolják hatásukat a táplálékhoz és foglalkozáshoz szükséges termények létrehozására; a föld belső szerkezete, kincsei által teremti az ipart.

Az emberek anyagi és szellemi művelődésére, valamint általában az államok fejlődésére is igen nagy befolyást gyakorolnak az illető földrészek és országok nagyon is különböző természeti viszonyai. Befolyásolják ugyan az emberiség és államok fejlődését az emberi intézmények is, ezek azonban a természeti viszonzokhoz képest sokkal változékonyabbak, semhogy olyan állandó befolyást gyakorolhatnának mint azok. Igaz, hogy a természeti viszonyok is változnak, mert a földön semmi sem változatlan, de ezen változások mégis csak sokkal lassúbbak, az emberre nézve csaknem változatlanoknak tekinthetők és éppen ezért gyakorolhatnak nagy befolyást az ember fejlődésére. Az ember, bár maga is oly hatalmas geológiai tényező gyanánt lép fel, bár sok vidéket idegen növényekkel és állatokkal tölt be, bár hegyeket mozdít el és folyókat szárít ki, az anyaföldnek hatalma alól soha sem szabadulhat fel. Annak minden sajátága visszatükröződik belsejében.

Guyot szerint: „Általános szempontból eltekintve azt lehet mondani, hogy lakosságukra legkedvezőbb hatást azon vidékek gyakorolnak, melyek folyók és patakok által öntözött völgyek s dombokkal váltakoznak, hol a föld szépsége nem hordja magán a vadság bélyegét, hol a természet is elősegíti a közlekedést.“ A síkságnak, kies völgyeknek és szelíden emelkedő helyeknek változása, Vas, Sopron, Győr és Komárom megyéknek nagy részét azon földek sorába emeli, melyek az emberiség fejlődését leginkább előmozdítják. Ezek Magyarországnak legsűrűbben népesített vidékei. Érsekújvár és Nagy-Szombat, Sopron, Szombathely, Pápa és Győr, oly helyeken keletkeztek, melyeken a hegyes vidék érintkezik a síkkal, melyeken a róna és hegység érdekeinek találkozása folytán leginkább fejlődött ki a forgalom.

A forgalomra az ember természeténél fogva utalva van. Forgalom és küzdelem nélkül e földön egy teremtmény számára sincs kenyér, nincs siker, nincs előmenetel, boldogulás. Naponkint való tevékenységeink végkimenetelükben főleg arra irányulnak, hogy több kevesebb kényelem közt számunkra a megélhetésnek feltételeit megszerezhessük s biztosíthassuk s hogy ez alapon fajunkat mindinkább elszaporíthassuk. Már Aristoteles társas lénynek nevezte az embert, ki magában tehetetlen, nyugtalan s elégedetlen, s e sajátosságai őt költözködésre s másokkal csatlakozásra készítik. Így

állanak elő a családok, nemzetségek, nemzetek s maga az állam is. Ám ha az ember egyszer letelepedett, s rokonsági vagy más kötelék által másokkal összekapcsoltatott: a tovább költözködés rendesen nehezen, vagy épen nem vihető ki; s a forgalom az emberek közt mégis folyton tart.

A forgalom értelmét három főcsoportba foglalhatjuk u. m. a) politikai; b) háborús és c) tisztán társalgási forgalom. Mindhárom forgalom gyűlöpontokat eredményez.

„Városoknak — mondja Venzel Gusztáv — oly községeket neveznek, melyek társadalmi létök teljesebb és több oldalú kifejtése, s közgazdaságilag nem kevésbbé jelentékenyebb, mint jogilag fontosabb rendezésénél fogva, a népelet és az államlét egészében nem csak kitűnőbb állást foglalnak el, hanem melyek szemben más községekkel az anyagi és szellemi művelődésnek megannyi összpontosító fókuszeit képezik.“ Nem kevesebbet mond Hetényi János: „Honi városaink befolyásáról nemzetünk kifejtésére és csinosbulására“ című művében, midőn a többek között így szól: „A városok elejétől fogva legbiztosabb mérlegei voltak valamely ország műveltségének; ezek külsője már nyilván hirdeti a nemzet izlését és műipara fokát; belső életök mutatja a tudományok és művészetek állapotát; nagyságuk és népességök gyaníttatja az ország erejét és nép-számát; s nem csak tükröi a nép műveltségének, hanem első rangú és hatalmas eszközei is“.

Központot, székhelyet választ magának a politikai forgalom. Itt telepednek le az államhatalomnak főbb közegzei, ide telepednek lassankint mások is, kik a művelődés különböző ágait képviselik s így alakúlnak a legnagyobb központok, az u. n. fővárosok.

A békés és háborús közigazgatás központjai rendesen mások. A háborúnak különféle eszközökre, támadó- és védő-szerekre, fegyverekre stb. van szüksége, melyeket bizonyos helyeken összpontosítani kell, mi által várak, erősségek keletkeznek. Egyébként a háború nagy forgalmi tényező volt már a legrégibb idők óta. A rómaiak idejében a katonai táborhelyekből városok keletkeztek; a középkorban az emberek a várak köré csoportosultak. A várak körüli törzs-polgárság lassanként a folyvást szaporodó vendégnépkel összevegyült, békésebb polgári életmód kezdődött, szóval a két elem közt az egyensúly helyre állott s a terhek és jogokban megosztottak. Az ily módon szerves egészsze vált népség képezése a központ körül községeink első elemeit.

A kereskedelem is hatalmas tényező úgy a gyarmatosításnál,

mint a város alapításánál. Más útát követ, mint a háború, mert hiszen a hadvezér szokatlan útai nem kedvezőek a kereskedésnek. De azért, a hol a hadvezér már egyszer útát tört, ott járni kezd a kereskedő is; bár rendszeren a kényelmesebb útát keresi fel. A kereskedés azonkívül rendszeren a legolcsóbb útát választja, melyenket a folyók s tengerek szolgáltatnak, s így jönnek létre a parti vagy kikötő városok.

Vége az emberi léleknek, kedélynek is vannak szükségletei, melyet politika és kereskedés ki nem elégíthetnek; ilyen a társalgás, mulatás, különféle szellemi élvezetek, melyek kis körben csak kisebb mérvben fejlődhetnek ki, s ép ezért rendszeren a központokban keletkeznek s gyarapodnak. Ilyenek a különféle, de különösen a magasabb tanintézetek, melyek a vidéki apróbbak erejét magukba gyűjtik; ilyenek a tudományok, művészetek, szép ízlés művelésére szentelt közintézetek; a civilizáció szülte kényelmi eszközök könnyű, gyors és olcsó megszerezhetését elősegítő gyárak; ilyenek a fürdők, színházak, gyűjtemények, mulató-helyek stb.

Hazánk fő gyűlöhelyét a magyar medencze képezi. A Kárpátoktól határolt medenczét a Duna futja keresztül, s a folyónak számos medenczéi között ez a legnagyobb, a mellett egyiket sem szeli oly tökéletesen közepén, mint a magyar Alföldet. A körülölelő hegység az ország felé lejtősödik, s ily irányban futnak le folyói is a Dunába. Még az erdélyi rész is szorosabban kapcsoltatik össze a főmedenczével a Tisza mellékfolyói által. Az Alpok folyói, a Mura, Dráva, Száva, szintén a Dunával egyesülnek, s e folyókon fölfelé a medencze öbölszerűleg benyomúl az Alpok hegységei közé. Így nyer a magyar medencze központosított helyzetet. Ezért természetes azon büszkeség és önértzet, melylyel a magyar Alföldjéről szól, azon szeretet és ragaszkodás, melyet irányában érez. Az országnak minden közlekedési vonala benne központosúl. Már a hegységeknek és rónáknak elosztása is a Duna könyöke körül azt mutatja, hogy hazánk orographiai tekintetben is egységes egészet alkot, de a magyar korona területének egységét leginkább hydrographiai viszonyai tüntetik fel.

Ha a történelmet vizsgáljuk, érdekes adatokat találunk azon állítás igazsága mellett, hogy a Duna hajlat vidékét kell megszerzenie annak, ki hazánkat bírni akarja. A hagyomány már Attiláról azt mondja, hogy ő Ó-Buda környékén telepedett le, s bár a hitelesebb Priëus után inkább azt lehet gyanítani, hogy az „Isten ostora“ a Tisza mellett tartotta állandó udvarát, de a hagyomány

jobb geographiai érzékkel látszik bírni. Anonymus szerint is innét, mint központból hódította meg a dunántúli vidéket. Árpádról is följegyezte a krónikás, hogy Csepel-szigetén nagyon szeretett tartózkodni; s a későbbi magyar királyok is mindig a Duna-hajlat körül tartották állandó udvarukat. Szt. István pl. Esztergomot kedvelte, s ez csakugyan ott fekszik már, hol a Duna a középhegységet átszelni kezdi. Később Visegrád virágzott fel, Róbert Károly korában királyi lakhelyül is szolgált. Székes-Fehérvár nem kevésbé volt nevezetes az Árpádok korában. E városok mind a Duna-hajlat közelsége által váltak ily fontosakká.

A környező magaslatokat már a rómaiak felhasználták s ott helyezték el őrállomásaikat. — A Duna jobb oldalán elhúzódo magaslatok azon tényezők, melyek a mai Budapest keletkezését nagyban előmozdították, mert mindenek felett megerősíthetők, s azon időben e szempont volt általában a mérvadó. A monda szerint, mind a hunok, mind a magyarok „Kelen földén“, a Duna azon helyén léptek Pannoniába, melyet a szt. Gellért hegye szórít össze. A Duna balpartján is a könyök körül elterülő hegységek, az éjszaknyugati felföldnek átmenetét képezik a síkságba. Így lett Budapest, mint ahol Duna legkisebb gátat vet a közlekedésnek, sőt legkönnyebben járható, az ország fővárosává.

Ily viszonyok fordulnak elő a Duna mentén Péterváradnál, s csakugyan a jobb parton a vár: Pétervárad, a balon a város: Újvidék keletkezett. Belgrád s átellenben Zimony hasonló helyzetet tárnak elénk még azon előnnyel szaporodva, hogy a Száva itt ömlik a Dunába. Ez utóbbi előnnyel dicsekedhetik pl. Győr, hol a Rába ömlik a Dunába, vagy pl. Komárom, hol a Vág egyesül vele, mely kanyargós folyásában mindazon vidékeket szintén a Dunához köti. A felföldeknek a Duna medenczéjéből való függése tehát szintén nagyon szembetűnő. — A földrajzi fekvés e nagy fontosságát igazolják városaink is.

Felföldeink közül még legnagyobb önállóságot mutat az erdélyi, az úgynevezett délkeleti felföld, s csakugyan sokáig külön részt, a fejedelmek korában pedig külön országot is képezett; nagy választó hegység különíti ugyan el mindenütt a magyar Alföldtől és mégis éppen folyói által van oly szorosan kapcsolva az anyaország testéhez. A Szamos és Maros völgyei nyugat felé mindinkább szélesbednek, kísérő hegységeik alacsonyodnak, és majdnem észrevétlenül lépnek a magyar Alföldbe. Így tehát vízrajzi tekintetben bátran állithatjuk, hogy ez is a magyar medenczéhez tartozik. Nagyobb

városai csakugyan az Alföldekre vezető völgyek és hágók nyílásán épültek. Ezen felföldet nem is a Királyhágó, hanem folyói egyesítik a hazával. Nagy-Várad a Sebes-Körös mellett oly helyen fekszik, hol az erdélyi hegyes felföld leereszkedik a síkság felé s így a két vidék kereskedését előnyösen közvetíti, a mellett megerősítésre is alkalmas.

Szembeszökő példánk a központ felé való csatlakozásra a felföldi városok közül, pl. Kassa is, hol szintén a felföld találkozik az alfölddel, melyeket az itt kiszélesedő Hernád völgye még inkább összekapcsol. A Bodrogh vidéke felé épített vasúttal pedig a Tisza vidékének is központjává, az ember tette.

Még alföldi városok is vannak, hol a földrajzi tényezők szerepe előtérbe jut a többiek felett. A Tisza mellett, az erdélyi felföldet az Alfölddel legegyszerűsebben összekötő Maros torkolatánál épült Szeged. Nem mutathat fel már földrajzi előnyt a szintén népes Debreczen. Nagy népességét inkább történelmi tényezőknek köszönheti, melyek még a török világ korából származnak, midőn ugyanis számos kis helység — melyeknek nevei most már csak pusztákat is jeleznek — csoportosult össze, hogy így könnyebben védhesse magát a török ellen. Így keletkezett Kecskemét, Nagy-Körös, Czegléd stb.

Hátra volna még hazánk területei közül a dunántúli vidék, mely változatosságánál és a középén elvonuló magasabb vidékeknél fogva legkevésbé birta ugyan folyóira a párhuzamosság bélyegét ütni, de azért vizei tekintetében szintén kétségbe vonhatatlanul a pesti medenczéhez tartozik.

A Duna, midőn Pozsonytól Váczig keleti, innét Eszékig déli irányban halad, az országnak délnyugati, dunántúli részét is egységi egészszé alkotja; már a rómaiak is küön tartománynak — Pannonia — tekintették. A török is itt vetette meg lábát legelőször állandóan; a magyar királyok s az osztrák uralkodók között szintén többször folyt küzdelem e terület birtatása végett, mert itt volt leginkább kifejlődve a városi elem. Manap is legélénkebb itt a magyar, ki a német és horvát elemekkel érintkezve, a létért való küzdelemben nem csak meg nem fogyott, hanem napról-napra gyarapodik és legfogékonyabb a nyugati műveltség befogadására és tovább képzésére.

A mi a felföldre nézve Kassa, körülbelül a dunántúli vidékre nézve Pécsről mondható. Nagy, változatos és termékeny vidéke nagy előnyt nyújt számára. Déli oldalon tágas sík nyúlik el, melyet

patak szeldel, ezen túl dombozat következik, mely közvetíti az átmenetet a Drávaig s Eszék városáig. Azonkívül tökéletesen védett állapotba is helyezhető éppen a körülfekvő hegyek segítségével. A rómaiak idejében is nevezetes volt már. A századok lefolyásában mindig megtartotta fontosságát, és különösen viszonyában a dráván-túli vidékekhez szép jövőnek néz elébe.

A Dráva mentén mocsáros síkság terül el és ezen folyó itt azért valóban akadályozója a két partvidéke közt való forgalomnak. A Dráva mellékén nem is jött létre nagyobb város. Csak azon völgyelés, mely a Mura és Dráva egyesüléséhez vezet, nyújtott elég előnyt nagyobb kereskedelmi központ, Nagy-Kanizsa alapítására, mint az anyaország és Horvátország közötti érintkezésnek közvetítőjére. A síknak és a meglehetősen meredeken emelkedő elszigetelt hegyeknek érintkezése, hozzá a Balatonnak mindenütt ki-villogó tükre mondhatatlan bájat kölcsönöz a vidéknek, mely hazánk legjobban művelt részeihez tartozik. Más tekintetben azonban a Balaton nem szolgál semmi nagyobb kereskedelmi útnak csomójául, partjain nem is alapúlt nagyobb hely, csak a déli partján elvonuló vasút köti össze idyllikus partjait nagyobb helyekkel.

Összefoglalva a fő tényezőket, melyek hazánk városainak kifejlődésére leginkább befolytak, azt látjuk, hogy a főtényező s az egész országnak összetartó kapcsa a Duna kanyarúlat, mely a dombos, hegyes és sík vidékeket egybeköti, az országnak minden közlekedési vonala benne központosúl. S habár annyi szomorú emlék is fűződik a Dunához, hogy nagy költőnk méltán énekelhette róla :

„Buda, Mohács, Nándornál elfolyó,

Tán honom könnye vagy te nagy folyó“

földrajzi jelentőségénél fogva hazánk virágzását mégis első sorban neki köszönheti.

Szerencséje ezenkívül hazánknak, hogy geographiai viszonyai nagy változásokat nem okoznak; éghajlatban is közép hely jutott számára.

Hazánkban a függőleges napsugarak hősege, az általuk és a víz bősége által szült tenyészet nem nyomja el az embert, de a fagy, a természet szegénysége sem törpítik el. Már pedig a vagyonosodás és jólét mozditják elő a népesség szaporodását, ez ad élénkséget a forgalomnak, sokoldalúságot a kereskedésnek, melyek pedig nem csak anyagi, hanem a szellemi gyarapodásnak is fő forrásai. Anyagi nagyság a szellemi nélkül nem képzelhető, mert a

szellem az, mely az anyagot hatalmába ejti, céljára fordítja. A szellemi képzésnek főeszközei pedig a városokban összpontosúlnak, mert csak a városokban van igazi tere a szellemi haladásnak, a nemes vetélkedésnek, mely nélkül a valódi műveltség nem is volna elérhető.

A városok tehát valóban legbiztosabb mérlegei valamely ország műveltségének.

Hazánk városai mindazon előnyöket, melyeket földjük nyújt nekik, a mint láttuk, eléggé tudják érvényesíteni, mely a jövőre nézve is jó előjelül szolgál. Nemzetünk életét a művelt világ eszméi is eléggé mozgásba hozzák; képesek vagyunk a civilizáció áldásait nem csak befogadni, de terjeszteni is, sőt talán már nem fognak szerénytelenséggel vádolni hatalmas szomszédaink, ha némely dologban az elsőség díjjáért is versenyre kelünk.

Hazánk székes-fővárosa, Budapest, bemutatta a millenniumra a tudományok és művészetek állapotát és a műipar fokát, s így az ország erejét. Igaz ugyan, hogy Budapestünk csak egy van, de az is igaz, hogy Róma sem egy nap alatt épült. „Ez azon idő, midőn a vetés csirázik s az erdő a távolról szemlélőnek még száraz ágakat mutat, de a közletről vizsgáló szem már észre veszi az erőteljes levélbimbókat, melyek csak egy meleg napsugárra várnak, hogy felfakadjanak.“ Nemzetünkön áll, hogy a földrajzi viszonyok kellő méltányolása által megfelelően rendezze be városait, mert Vörösmarty-val szólva:

„Szép vagy oh hon! hércz, völgy változnak gazdag öledben,
Téridet országos négy folyam árja fedi.
Am természettől mind ez lelketlen ajándék,
Nagygyá csak fiaid szent akaratja tehet.“

Bartek Lajos.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Felolvasó ülés 1899. február hó 9-én a tud. egyetem ásványtani termében.

Elnök: dr. *Erődi Béla* kir. tanácsos.

1. *Lasz Samu*, a társaság r. tagja, értekezett „*A délsarki expedíciókról a tudomány szempontjából.*” Az éjszakai sarkkutatások, éjszakai óriása, *Nansen*, nagy-hírű expedíciója után, a déli sarkkör felé fordul a geographusok és a művelt világ figyelme, mert ott legtöbb az ismeretlen vidék a nagy sarki oceán és a jégmezők között. Az ismeretlen „antarktis”-ról értekezett *Lasz* abból az alkalomból, hogy a *belga expedíció* De Gerlach vezetésével épp ez idő szerint jár odalenn a déli sarkvidék gyér földsegei mentén s az érdeklődők figyelme is a „*Belgica*” felé fordul. A londoni *Royal Society* egy ülését a déli sarkvidék tudományos megbeszélésére szentelte; az előadó *Murray* volt, a ki a Challenger-expedícióban is részt vett s a tudományos discussióban az angol tudósok egész serege osztozott. A Magyar Földrajzi Társaság felolvasója kartographiai ismereteinkre és az eddigi geographiai irodalomra támaszkodva s a társaság folyóiratában megjelent közleményeire való reflexióval vázolta a déli sarkvidéket nagy szabadsággal, majd tüzetesen ismertette *Murray* előadása nyomán, hogy mit remélhet a geographia és a természettudomány, a légkör, az antarktis jege és szárazulata, a mágnességi észlelések, a tengeráramlatok az oceán mélysége és hőmérséklete, állat- és növényvilágnak, a tengeri pelagikus (lebegő) szervezeteknek tanulmányozásából. Helyesen jegyezte meg az előadó, hogy a déli sarkkör körül szerzett tapasztalatokból fogja megállapítani a tudomány, hogy mikép oszlanak meg a mai szervezetek a Föld színén, belőlük következtetünk azokra a letűnt viszonyokra, melyek az organismusok mai elterjedését okozták volt. Ezekből az észleletekből fogja megismerni a tudományos geographia a Föld topographiáját és lesz biztos tudomásunk a szárazföld és tenger térfogatbeli viszonyairól.

Ezután *Pechány Adolf* mint vendég értekezett a felvidéki tót népről s erre vonatkozó vetített képeket mutatott be.

Felolvasó ülés 1899. márczius-hó 9-én a Tud. Akadémia termében.

Elnök: dr. *Erődi Béla* kir. tanácsos.

A rendkívül népes ülés egyetlen tárgyat dr. *Jankó János* lev. tag nagyon érdekes előadása képezte Zichy Jenő gróf megbízásából 1898-ban tett osztják-expedíciójáról.

A felolvasó ülést választmányi ülés követte.

Közyűlés 1899. évi márczius hó 23-án d. u. 5 órakor a Tud. Akadémiában, felolvasó üléssel egybekapcsolva. Jelen voltak: dr. *Erődi Béla* kir. tanácsos elnökle alatt *Gerster Béla* és dr. *Havass Rezső* alelnökök; *Berecz Antal* főtitkár; dr. *Jankó János* titkár; továbbá *Antalfy Andor*, dr. *Ballagi Aladár*, *Barlos József*, dr. *Boleman István*, *Borszéký Soma*, dr. *Brózik Károly*, *Ebner József*, *Eltvári Alajos*, *Farkasfalvi Imre*, *Ghyczy Béla*, *György Aladár*, *Hahóthy Sándor*, dr. *Heinrich Adolfné*, *Heim Péter*, *Hofer Károly*, *Homolka József*, *Horváth Zoltán*, dr. *Gindele Jenő*, *Jablonszky János*, *Jankovich László*, *Kogutovicz Manó*, *Körösi Albin*, dr. *Körösy József*, *Krécsy Béla*, *Lász Samu*, dr. *Lóczy Lajos*, *Odor Emilia*, dr. *Perger Ferencz*, *Pompéry Elemér*, dr. *Schafarzik Ferencz*, *Schneider János*, *Sleiner Jenő*, *Szende Gyula*, *Tiszay Kálmán* és *Vámossy Mihály* társ. tagok.

Elnök kijelenti, hogy a közgyűlés megtartására az alapszabályok értelmében a tagok elegenden vannak jelen, megnyitja a közgyűlést, felkéri *György Aladár* és

Hahóthy Sándor tagokat, hogy a közgyűlés jegyzőkönyvét hitelesítsék, mire felolvassa évi jelentését az 1898. évről.

A közgyűlés a jelentést tetszéssel veszi tudomásul s annak alapján köszönetet mond dr. *Wlassics* Gyula és dr. *Darányi* Ignác miniszter úrnak, a miért a Társaságot s annak Balaton-bizottságát állami segélylyel támogatták; *Salvator* Lajos főherceg úrnak, *Széchenyi* Béla gróf úrnak, mint a Társ. tiszteletbeli elnökeinek, az *Első m. áll. bizt. Társaságnak* s az *Egyesült fővárosi takarékpénztárnak*, a miért a Társaságot anyagi segélyben részesítették; a *Tud. Akademiának* s a *Tud. Egyetemenek*, a miért termeiket üléseink megtartására díjtalanul átengedték; továbbá *Lóczy* Lajosnak, mint a Balaton-bizottság elnökének ily minőségben tanúsított buzgó munkásságáért, valamint a bizottsági tagoknak kifejtett eredményes munkájukért.

Főtitkár felolvassa a Társaságnak és a Balaton-bizottságnak 1898-dik évi számadásait s jelentést tesz a Társaság vagyoni állásáról és a számvizsgáló-bizottság jelentéséről, mely szerint a bemutatott számadásokat tételesen átvizsgálták, az eredeti okmányokat összehasonlították s mindent teljes rendben találtak.

A közgyűlés a számadást szintén tudomásul veszi s a főtitkárnak és a Balaton-bizottság elnökének a felmentvényt megadja, az 1899. évi számadások megvizsgálására *Király* Pál, dr. *Pelthő* Gyula és *Telkes* Simon urakat kéri fel s egyben elfogadja a főtitkár által előterjesztett 1899-ik évi költség-előirányzatot 4,496 frt 50 kr. bevétellel s 2,500 frtnyi kiadással.

Az elnök előterjesztésére s a választmány ajánlata alapján

a közgyűlés tiszteletbeli tagul választja meg lovag *Sleeb* Christian altábornagyot, a bécsei cs. és kir. katonai földrajzi intézet igazgatóját.

Elnök jelenti, hogy a közgyűlés napirendjének legközelebbi pontja a tisztikarnak és 8 új választmányi tagnak választása.

A tisztikarnak lejárván mandátuma, annak nevében köszönetet mond a Társaság bizalmáért s a közgyűlés további vezetésére felkéri *Vámosy* Mihály korelnököt. *Vámosy* elfogalván az elnöki széket, a választás vezetésére felkéri *György* Aladár elnöklete alatt *Lász* Samu és dr. *Gindele* Jenő urakat, s a választás tartamára az űést felfüggeszti.

A szavazatok megszámlálása alatt dr. *Lóczy* Lajos t. tag értekezik a Balaton tudományos kikutatására vonatkozó munkálatokról, s annak végén a Balatonra vonatkozó vetített képeket mutat be.

Korelnök ezután megnyitja újból a közgyűlést, s *György* Aladár szavazatszedő bizottsági elnök felolvassa a választási jegyzőkönyvet, mely szerint 1899., 1900. és 1901-re megválasztott az eddigi tisztikar, vagyis elnöknek dr. *Erődi* Béla, alelnököknek *Gerster* Béla és dr. *Havass* Rezső, főtitkárnak *Berecz* Antal, titkárnak dr. *Jankó* János; míg a kisorsolt vál. tagok helyébe ugyanazon évekre megválasztottak: *Cholnoky* Jenő, dr. *Gindele* Jenő, *György* Aladár, *Hahóthy* Sándor, *Pompéry* Elemér, dr. *Thirring* Gusztáv, dr. *Török* Aurél és *Wodianer* Arthur. Korelnök ezeket megválasztottaknak hirdeti ki, az elnöki széket dr. *Erődi* Béla elnöknek átadja, ki a tisztikar nevében a megválasztást megköszöni.

Több tárgy nem lévén, elnök a közgyűlés berekeszti.

A közgyűlést megelőzőleg **választmányi ülés** volt, melyen a választmány a közgyűlés elé terjesztendő 1899-ik évre szóló költségelőirányzatot magáévá tette.

A Magyar Földrajzi Társaság 1898. évi bevételeinek évi kiadásainak kimutatása.

B E V É T E L :

1. A pénztárban maradt 1897-ről	308.07
2. Évdíjakból és évdíjhátralékból	2046.—
3. Előfizetésekből	214.50
4. Kamatokból	206.06
5. Államsegély	1000.—
6. Befizetett alapítvány	865.—
7. Vegyes bevétel	8.90
8. Adományokból: Salvator Lajos főherczeg úrtól 100 frt; Széchenyi Béla gróf úrtól 300 frt; Egyesült főv. takarékp.-tól 50 frt; Első m. ált. Bizt. Társaságtól 100 frt; összesen	550 —
Összesen	5198.53

K I A D Á S

1. A Földr. Közl. XXVI. kötetének kiadása :	
a) nyomdai költség	1128.80
b) írói költség	474.—
c) expedálásra	80.42
2. Tiszteletdíjakra	600.—
3. Pénztárkezelési díj és évdíjak behajtási költsége	226.05
4. Szolgáknak	97.50
5. Vegyes nyomtatványokért	263.50
6. Irodai átalány	80.—
7. Felolvasások költsége	80.—
8. Póstköltség	189.77
9. Könyvtárra	132.85
10. Helyiségbérllet, fűtés, világítás és tisztogatás	186.72
11. Vegyes költség	49.80
12. A tőkéhez csatolt 800 frt névért. magyar földhit. int. záloglevélért	792.62

A kiadások összege... 4382.03

Bevétel: 5198.53 frt. Kiadás 4382.03 frt. Marad: 816.50 frt.

Berecz Antal
főtitkár és pénztáros.

Jelen számadást tételenként megvizsgáltuk, az eredeti okmányokkal egybevetjük és rendben levőnek találtuk.

Budapest. 1899. márczius hó 22-én.

Király Pál s. k.

Dr. Pethő Gyula s. k.

Telkes Simon s. k.

A közgyűlés által kiküldött számvizsgálók.

A Társaság vagyonállása 1898. végén.

1. Alapítványi tőke:

a) 1300 frt névleges értékű és 5000 kor. névért. 4%-os m. földhitelintézeti záloglevél és 600 kor. 4%-os m. járadék kölcsön kötvény a Földhitel- intézetnél elhelyezve	4100.—
b) 3500 kor. 4%-os magy. járadék kölcsön-kötvény névértéke	1750.—

2. Ingóságok becsértéke 30.—

3. Könyvek és térképek becsértéke 3500.—

Összesen ... 9380.—

Berecz Antal
főtitkár.

Költségelőirányzat 1899-re.

B E V É T E L :

1. Pénztári maradvány 1898-ról	816.50
2. Évdíj és évdíjtartalékokból	2000.—
3. Előfizetésekből	200.—
4. Kamatokból	230.—
5. Állami segély	1000.—
6. Egyébb bevétel	250.—
A bevétel összege	4496.50

K I A D Á S :

1. Közlemények XXVII. kötetének s XXVI. kötethez való Abrégé kiadási költsége	2300.—
2. Tiszteletdíjak	600.—
3. Az évdíjak behajtásáért s pénztárkezelési díj	220.—
4. Folyóiratokra s könyvekre	300.—
5. Irodai átalány	80.—
6. Póstköltségre	150.—
7. Felolvasások költségeire	100.—
8. Szolgák díjazására	100.—
9. Vegyes kiadásokra	50.—
10. Helyiség, fűtés, világítás, tisztogatás és szolgálat	300.—
11. Előre nem látott költségre	300.—
A kiadás összege	4500.—

Budapest, 1899. márczius hó 23-án.

A választmány.

S z á m a d á s

a Magyar Földrajzi Társaság Balaton-bizottságának 1898. évi bevételeiről és kiadásairól.

B E V É T E L :

frt kr.

1. Áthozatal (pénztári maradvány) az 1897-ik évről...	1660.13
2. Á vallás- és közoktatásügyi m. kir. Minister segélye	3000.—
3. A földművelésügyi m. kir. Minister segélye	3000.—
4. Hölzel E. 1897-iki elszámolása eladott német kiadványokról	111.40
5. A magy. földr. társ. tagjaitól magyar kiadványokért befolyt	26.80

Összesen ... 7798.33

frt kr.

K I A D Á S :

1. Szerszámok és javítási költségek	334.85
2. Észlelői tiszteletdíjak	35.90
3. Vasúti szállítás	18.31
4. Utazási költségek	550.10
5. Napszámok	351.18
6. Könyvek és térképek	15.40
7. Anyag (petroleum a motorhajóhoz, stb.)	203.09
8. Posta és bélyeg	40.—
9. Publicatiók költsége (ideiglenes egybeállítás) :	
I. köt. 4. rész. térképek rajzoltatása	120.—
I. " 4. " ábrák rajzoltatása	50.—
I. " 4. " 1. szakasz magyar, írói díja	258.13
I. " 4. " 2. " " " "	18.75
I. " 6. " német fordítás díja	25.—
I. " 4. " 1, 2. szak. német fordítás díja	120.—
II. " 1. " német pótló fordítása díja	50.—
II. " 2. " 1 szakasz német fordítási díja	136.88
I. " 4. " 1. 2. szak. cinkographiákért	156.90
I. " 4. " 1. szak. térképek lithografálásaért	132.10
I. " 4. " 2. " " "	237.90
I. " 4. " 3. " " "	175.—
I. " 4. " 1. " magyar, nyomdai költség	462.21
I. " 4. " 1. " német, " "	471.36
I. " 4. " 2. " magyar " "	88.14
I. " 4. " 2. " német, " "	88.88
I. " 6. " német, nyomdai költség	135.23
II. " 2. " 1. szakasz, német, nyomdai költség	523.42
Irodai munkák tiszteletdíja	7.46
Előleg az I. köt. 2-ik részének írói díjára	100.—

Összesen ... 4906.19

Marad készpénzben 2892 forint 14 krajczár.

A bizottság működésének kezdete óta 28639 forint 01 krajczárt vett be és 25746 forint és 87 krajczárt adott ki.

Ezen számadást átvizsgáltuk, a kiadások tételeit az okmányokkal összehasonlítottuk s úgy a tételeket, mint az összegeket teljesen rendben találtuk.

Budapest, 1899. febr. 12-én

Farkasfalvy Imre,

Dr. Gindele Jenő,

a M. Földrajzi Társaság választmánya részéről
kiküldött számvizsgálók.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

EXPEDITIÓK.

+ **Andréeről** *Ljalin* tomszki vadász azt a hírt terjesztette, hogy léghajójával Szibériában, a tungúzok földjén lebukott, s az ő és két társának holtteste még mindig ott fekszik a fagyos földön. A hírt már illetékes hatóságok megczáfolták, de most *Ljalin* vadász levelet írt a pétervári *Novoje Vremjá*-nak s föntartja Andréeről szárnyra hocsátott hírét. Az érdekes levél a napilapok nyomán így szól:

A tungúzok mondták el neki az Andréeről szóló hírt és pedig pozitív formában. El is akarták őt kísérni arra a helyre, a hol a *Sas* lebukott, azzal a föltétellel, hogy nem árúlja el a hatóságnak a dolgot, mert félnek a sok zaklatástól. A három halotton, mondták a tungúzok, nincs orosz ruha, mellettük hever a léghajó szövete és sok műszer. Azonnal elakartam oda menni, írja *Ljalin*, de a kétszáz versznyi útra nem volt más felszerelésem, mint egy pár hóczipő. Elhatároztam, hogy Krasznojarkba megyek, hogy a jeni-szejszki kormányzó támogatását kérjem. Előbb azonban írtam *Preismann* úrnak, a Sibirski szerkesztőjének, hogy mielőtt odaérkezem, az illetékes körök már megbarátkozzanak tervemmel. De nem sejtettem, hogy privátlevelem az ujságba kerül. Krasznojarszkba való érkezésemkor rögtön a kormányzóhoz siettem, ki azonban, sajnos, nem volt a városban. Erre elúztam Tomszkba, a hol a

helyi sajtó már megírta az Andrééről szóló hírt. Elhatároztam, hogy a magam erejéből indulok Andrée felkeresésére s ha valami érdekes dologra bukkanok, rögtön tudatom a tomszki egyetemmel. Előkészületeim közben azonban táviratozott a jeníszjejszki kormányzó a tomszkinak, hogy az Andrééről szóló híresztelés csak durva tréfa s hogy az én előadásom nem érdemel semmi hitelt. A kormányzó, úgy látszik nem ismer engem. Tizenegy éve lakom Tomszkban, a tomszki kormányzó ismer és becsül. Eltekintve attól, hogy az említett táviratnak hivatalos karaktere van, nem tekinthető az utolsó szónak ebben a fontos kérdésben. Kár, hogy elmúlt már az az idő, mely alkalmas a hőcipőben való útatásra.

+ **Angol expeditio a déli sarkhoz.** A Royal Geographical Society márcz. 27-diki ülésén Sir Clements R. Markham elnök bejelenti, hogy Longstaff a társaság tagja az angol délsarki expeditio alapjához 25,000 font sterlinggel járult s miután ezzel ezen alap 40,000 fontra emelkedett, nincs többé akadály, hogy az angolok is részt vehessenek a déli sarkvidék kutatásában, miután most az expeditiót minden követelménynek megfelelően felszerelhetik.

+ **Orosz expeditio a Spitbergákra.** A pétervári hivatalos kereskedelmi és ipartügyi közlöny jelentése szerint május elsején expeditio indul a Spitzbergákra fokmérés végett. Az expeditió két évig marad oda. A tengerészeti és közlekedési ministerium két gőzhajót bocsátott az expeditió rendelkezésére. A pénzügyminister 50,000 rubelt engedélyezett két évi költségre. Az expeditiót Szergievszki vezérkari kapitány vezeti és tagjai lesznek Bjaliniczki zoologus és Bunge dr. sarkkutató is.

+ **Ázsiai orosz expeditio.** Az Orosz Földrajzi Társaság Közép-Ázsia kikutatására expeditiót szervez, melynek költségeit Miklós czár viseli. Az expeditió, melynek útazása valószínűleg 2 esztendeig fog tartani, márczius végén indul el Pétervárról Koszloy hadnagy vezetésével. Útja Nyugat-Mongolországon és a Gobi-sivatagon fog keresztülvinni, s a Nansan-hegységen s a Kukunor-vidéken át a Sárga-folyó felső folyásáig fog előre nyomulni.

Fedcsenko B. A. expeditiója a nyugati Tien-San a Talasz-Alatau gletsek tanulmányozása czéljából.

Fedcsenko 1897. év nyarán a középső Tien-San-hegylánczolatnak egyikét az u. n. Talasz-Alatau nyugati nyulványait kereste fel. A Talasz-Alatau-hegység fő hegygerince vízválasztót képez a Kara-Kul-tóba (Mujun-kum vagy Ak-kum homok sivatagban) ömlő Talasz-folyó és a Szyr-Darja egyik mellékfolyója,

a Csircsik folyó közt, melynek partjához közel fekszik Taskend város. A hegygerincznek absolut magassága 4920 m. Az expeditio Iszkem-folyó völgyén felfelé vette útját, mely a Csircsik-folyónak felső szakaszát képezi. Fedcsenko expeditiójáról írt munkájában ezen völgynek topographiai, orographiai, petrographiai viszonyainak s flórájának leírása után áttér az Iszkem völgyébe nyíló Majdan-tach völgyének ugyanezen szempontból való leírására. A Majdan-Tach-folyó mellékvizeinek, patakjainak forrásvidékén található a szerző által leírt 20 (husz) gletser, a Talasz-Alataui-gletsereknek neveztetnek. Mikép egyéb középázsiai, úgy a Talasz-Alataui gletsereknek fő jellemvonása abban culminál, hogy 3280 m.-nél lejjebb nem bocsátkoznak, s hogy alsó végeiken oly nagy mennyiségű morena-törmelék halmozódik össze, hogy a gletsernek alsó végét teljesen eltemetik s a gletser alsó határvonala tűzetes meghatározását megnehezítik. Egy másik jellemvonása a Talasz-Alataui gletsereknek, hogy csekély kiterjedésűek s nyáron alig van hó rajtok. Mindezekből Fedcsenko azt következteti, hogy eme gletserek kihaltó félben vannak.

Az expeditió átkutatta még a Talasz-Atalau hegység éjszaki lejtőit, a Kaski, Kurkurszu és Kumysz-tas folyók forrásvidékeit is.

B.

ERRATA.

A f. é. II-dik füzetben

33-ik lapon alul a jegyzet így olvasandó: Egy orosz öl (szasen) = 3 arsinna azaz rőffel s ez annyi mint 2-132 m.

50-ik lapon	Bruxelles 521011	helyett	531,011
51 „ „	Bochara 125,000	„	1.250,000
53 „ „	alulról a 4. sorban 1859.	„	1869.
55 „ „	1,391.000,000	„	1,391.030,000
55 „ „	Levanuer	„	Levasseur

AZ ECSEDI-LÁP LECSAPOLÁSA.

(Térképpel.)

Midőn 1894. aug. 9-én megalakult az érdekeltség az Ecsedi-láp lecsapolása végett s elfogadta a földmivelésügyi ministerium műszaki tanácsa által elbírált s az érdekeltségnek 1894. évi aug. 4-én 46.541. sz. a. küldött tervezetét: kérdés támadt, elég-e a kijelölt 6 év a Szamos árterében lefutó Kraszna, Homoród-Balkány, Sós-patak és nyíri folyások elvezetésére s az árterületen összegyűlemlő belvizek levezetésére? A Krasznát tavaly (1898.) február havában vezették új medrébe, a lecsapolás főfeladatával végeztek tehát; hátra van még néhány patak elvezetése, a vájások és a Szamos töltéseinek rendbehozatala, mivel szintén csakhamar elkészülnek, mert a munkálatok serényen és tervszerűen folynak, a száraz évek cyclusa nagyban elősegíti a mederásást, kotrást, kubikolást, hidak és töltések építését. Rövid idő multán tehát nem lesz lápunk többé, eltűnik az Alföld egyik jelleges képe: a lápi panoráma sugogó nádberkeivel, dalos kosárkötő, gyékényfonó lánykaival, némán evező csikász és pákász népével, himbálózó kaszálóival, vadruczás zombékjaival és darvas, gémes szigeteivel. Megszűnik a lápi poézis és beáll a lápi föld kihasználásának prózai kérdése, mivel a kül- és belvizek levezetésével vagy 100—130.000 hold szabadul fel s kerül kapa, kasza alá.

Alkalomszerű ezek után, hogy az Ecsedi-láp kimúlásakor *nekrologot* írjunk róla, visszapillantsunk múltjára s főbb vonásokban vázoljuk kimúlásának, illetve lecsapolásának phazisait, a lecsapolásával elért és elérhető eredményeket, mindezt persze szigorúan

geogr. határok között, mindig az egészre, nem a szakműveletek részleteire való tekintettel, azért bocsássa meg tévedéseinket a technikai tudás, ha netalán ilyeneket a geographia nevében esetleg elkövetünk.

a) *A láp multja.*

Az Ecsedi-láp a Szamos-folyónak árterén a síklápokhoz tartozik. Nagyterjedelmű ($432 \text{ km}^2 = 8.6 \text{ mf.}$) lápmedenceze, mely ó-alluvialis alapon a Szamos balpartjának felsankolása, a Kraszna rávezetése következtében támad és a vízi növények elhatalmasodása folytán egyre terjedt a Szamos és nyíri diluvialis plateau között.

Ámbár alapja alluvialis agyag és homok, mely 2—3 méter mélységben kemény feneken nyugszik, e kemény összeálló agyag-fenek diluvialis eredetű s abból a korból való, midőn a Szamos az erdélyi miocen medenczéből és a szilágysági pliocen fokozatokról magával hozott hordalékjával sekély tavat betemetett s partra vetett porhomokjából a szél felépítette a nyírségi homoktorlatos, homokbuczkás felsíkot, a szatmári medenceze nyugati határolóját.

Ez a plateau keríti be a Nagy-Alföld legéjszakibb tagját, a Kis-Alföldnek keleti hasonló mását: az *éjszaki trachytmedenczét*, mely nem csupán trachyt-vonulatáról, hanem sugarasan összefutó vizeiről nevezetes, melyek közös szájon, a medenczének Csap alatti száján ömlenek ki az Alföldre. A Latorcza-Bodrog szorosan a Hegyalja tövében halad, míg a Tisza veszedelmesen közeledik Csap alatt a Latorczához, de azután a nyíri diluv. felsík lelapult éjszaki szélén folyik tova a Hosszúréten (néhai láp) keresztül, miglen a plateau-nak diluvialis alapzata Tokaj felé tereli, hol a Latorcza-Bodroggal egyesül. A Tiszának e nyírségi szakasza igen nevezetes, mivel a trachytmedenczének, a rutén Kárpátoknak és az erdélyi miocen medenczének összes vizét levezeti: azért hág áradáskor Tokaj alatt oly magasra a Tisza, kivált mikor a Szamos árhulláma a kárpáti folyók áradásával találkozik.

A Szamos 350 km. hosszú hegyi szakaszából kiérve, a szatmári medenczébe zúdul nagy eséssel,¹ mi a trachytmedenceze valamennyi folyójára nézve jellemző. Eleinte nyugatnak folyik, de men-nél inkább fordul éjszakra, mintha kerülni akarná a Nyírséggel való

¹ Egész esése a Meleg-Szamos forrásától Olcsva-Apátiig 519 km. úton 1258 m.

összetűzést, jeléül és bizonyítékául annak, hogy a diluv. plateau régibb a Szamos medrénél. Sem a Szamos, sem a Tisza nem vág rajta keresztül, pedig mindkettőnek útjába esik; ellenkezőleg mindkettő kitér előre s felhatol Csapig, majdnem a Latorcza vízköréig; pedig a Maros, de sőt a sokkalta kisebb Kraszna medret ástott az útjába eső diluv. felsíkba, miként ezt a magyar geol.-társaság 1896-iki geol. térképe igen jól feltűnteti. Hogy a Szamossal erősödött Tisza ezt még sem cselekedte, annak okát valószínűleg periferális hasadéokban, a szatmári síkság süppedésében kell keresnünk, mely a plateau mentében, a trachytokkal párvonalosan eleve kijelölte a Szamosnak és Tiszának medrét és a szatmári síkságból régen sekély tavat csinált, míg azt a Kraszna, Tisza és Szamos hordalékjukkal be nem temették.

A feltöltött síkságon a Szamos azután részint megkisebbedett esése, részint a Tiszának visszahatása következtében zátonyos tekervényekben folyt, melyek miatt könnyen kiáradt és nagy mennyiségű iszapjával egyre magasabbra töltötte partjait. A kicsapott ár u. i. mindjárt a szélén rakta le durvább hordalékot, mert a parton menten megváltozott a folyó mélysége és sebessége, de a könnyebb és finomabb szemű iszap tovább hömpölygött az ártéren. Apadáskor a kiöntés az önalkotta akadály miatt egészen vissza nem folyhatott a Szamos mederbe, nagy része tehát künn rekedt tepsedő víznek s lerakta uszadékját az ártéren és a part mentében. Így keletkezett a Szamos felsankolt partja, az ártér mélyedékje, meg a meder széle közti partos lejtő, mely máig meg van és főakadálya a lápi vizek lehúzódnásának.

A lápba ömlő vizek közül a Sós-patakkal bővült *Homoród* Szamos-Dob alatt, a *Balkány*-folyás Csenger-Bagos alatt fulladt be a lápba. Bajosabb rábizonyítani a *Karaszra* vagy *Krasznára*, hogy az kezdettől fogvást Kis-Majtény mellett ömlött a lápi horpadékba, mert Mezőterem, Szaniszló, Ér-Mihályfalva s Diószeg vidékén a Kraszna régi medrét lehet találni, mely az Ér völgyével párvonalosan a Berettyóba vezeti máig a Kraszna fölös vizét.¹ Ez volt a Kraszna igazi, eredeti ősz medre, mert a Kraszna mai medre jobb felől Király-Daróczig diluvialis foltokra támaszkodik, balfelől pedig merő alluvium kíséri, melynek folytatólagos szalagja a nyírségi diluv. felsík déli tövén húzódó régi Krasznameder. Valószínű, hogy a Kraszna a feltöltött szatmári síkon meglassúdva, két fő ágra oszlott; kisebbik

¹ Szontagh: Nagy-Károly geol. felvétele. Földt. int. 1882 jelentése 86. l.

ága régi medrén keresztül a Berettyóba folyt, a nagyobbik Király-Daróc felől Ecsednek tartott s mivel iszapos meg tekervényes volt a meder, azonkívül áradáskor a Szamos vissza szorította folyását, könnyen elláposodhatott parttalan környéke. A Tudománytár 1836. évi IX. k. 135. l. értesítése szerint az Ecsedi-láp meghaladja a magyar történetírás kezdetét. *Szirmaynak* e század elején megjelent leírásából az tetszik ki, hogy a Kraszna kiérve a síkságra, régebben három ágra vált. 1. Déli ága Szt.-Mihály alatt Érnek neveztetett; 2. Középső ága Király-Daróc, Szt.-Miklós, Mező-Terem, Gencs, Pórtelek, Dengeleg, Iriny és Endrőd mellett folyt; 3. északi ága Daróczon túl megint ketté szakadt: *a)* egyik Tyukod és Porcsalma mellett elhaladva Gyórteleknél ömlött a Szamosba, *b)* másik Domahida, Kaplony, Kálmánd, Börvely, Mérek, Ecsed mellett, Géberjénynél ballagott a Holt-Szamosba. A Krasznának Olcsva és Olcsva-Apáti közötti torkát nem említi Szirmay,¹ csak annyit mond, hogy az északi ág megkerüli Ecsedet és a váromladék mögött egyesülve átfolyik az ecsedi tavon, melyről, illetve melyekről *Istvánffy* is tesz említést.² Ma az ecsedi tavon kívül Kis- és Nagy-Ecsed között van még kicsi tó, de Istvánffy idejében több lehetett, melyek felszivárgás folytán a Szamos és Kraszna vizéből tengődtek, míglen feliszaposodván, szintén hozzájárultak a láp öregbítéséhez. *Fényes Elek*³ igen rosszul kivonatolta Szirmayt, szerinte Kraszna „úgyszólván elvész az Ecsedi-lápban.“ Mivel a Kraszna folyása igen jellemzi a szatmári síkság feltöltött jellegét, iszapos folyóinak lassúságát és elágazásra való hajlóságukat, szószerint kell közölnünk Szirmay hí s a földrajzi tényeknek megfelelő leírását. „A Kraszna sík mezőre kapván, mocsárosodni kezd és több ágakra oszolván több szigeteket formál, melyeknek dél felé menő ágai alább összevesztetettván, *Érnek* neveztetnek (Ez hibás! Dr. Cz. G.) és a Berettyóba folynak. A középső ága közép szolnokiakat a szatmáriaktól elmesdélvén, Király-Darócznál szatmári részre hasad, a hol napnyugati partján Sz.-Miklós, Gencs, Mező-Terem, Verzend, Pórtelek, Iriny, Dengeleg és Endrőd faluk helyeztetnek; az *északra* forduló ágai pedig Nagy-Majtényt és Gebét mossák, a hol új, de igen restül mende-

¹ Szatmármegye fekvése, történeti és polgári esmérte. Írta és kiadta szirmai *Szirmay* Antal es. k. udv. tanácsos, a költés és a versszerzésben koszorús. Budán, 1809. I. r. 19. lap.

² Béla kir. névtelen jegyzője könyvének XXI. fejezete már említi a Saruvár (Ecsed) kiásott árkat, tehát Báthori előtt vezették a Krasznát Ecsed alá.

³ *Fényes*: Magyarország stat. és geogr. állapota 1839. IV. k. 239. l.

gélő folyóval (!), mely *Balkánnak* mondatik, meg-meg szaporított-nak. Ered ez Szatmármegyének szélén és Dob, Zsadány, Nagy- és Kis-Köles helységeknek határait nedvesítvén, Résztelek, Hirip, Amác, Madarász és Zsadány felé vitetik, a hol két szarvakra válván, egyikével a Krasznába, másikával alább Csenger-Újfalut, Tyukodot és Porcsalmát érintve, a Szamosba Tunyog és Győrtelek mellett mégyen. Kis-Majtényt elhagyva, a Kraszna megint kétfelé oszlik, bal ágával Domahidát, Kálmándot, Börvelyt, Fábíánházát és Ecsedet éri és a jobbra menő ágával az ecsedi sásnak omladékjai alatt egyesülvén s az *ecsedi-tavat* ketté vágván, Geberjénynél ugynevezetett Holt-Szamosba, ez után pedig *nem* oly régen ásatott árkon a Szamosnak valóságos folyásába ömlik. Ezen folyónak Szatmárba majdnem *semmi partja* nincs, azért igen *sármellékes*, a halai sárízűek, szélcin sok káka, nád és sás terem, a vidék, melyen mendedél, *Kraszna-köznek* neveztetik. Bél Mátyás a Kraszna vízének folyásáról feljegyezte, hogy régenten Majténynak bal oldalán Bohárt régi vár (a börvelyi vársziget?) N.-Károly és Kaplony mellett egyenesen a Tiszába folyt, hanem a Báthoriak az ecsedi vár felé vették folyását, a melyeknek igazsága kitetszik most is Majtény felől szemlélhető árkából. Mások pedig úgy vélekednek, hogy az Érmelléken által a Kőrösbe folyt és ott is szemlélhetni régi árkát . . .“

A Bél Mátyás említette Krasznameder meg volt Szirmay idejében is, csakhogy ez a Kraszna említett éjszaki ága, melyet Szirmay az igazságnak megfelelőleg Geberjény mellett viszen a Szamosba, mert csakugyan vízének legnagyobb része napjainkig Geberjény—Győrtelek táján csúszott be a Szamosba; de az is igaz, hogy Kocsord táján újra ketté vált kanyargós „restül mendedélő“ folyása. Egyik keletnek, Geberjénynek tartott, a másik éjszak felé Ólesva felé folytatta útját. Ez az éjszaki ága azonban Szirmay idejében, miként ma, csupán árvízkor és hóolvadáskor telt meg, egész nyáron át szárazon maradt, azért fölöttébb meglepő *Borsiczky* Pál földmérőnek 1780-ban rajzolt térképe, melyen Kocsord felett Panyoláig széles lápterületet találunk a Kraszna mindkét partján. A láp vízfelülete ekkor *Lóczy* dr. számítása szerint 6'58 földt. □ mfd. 360 km², vagvis 63.035 kat. holdra terjedt, míg Szirmay idejében, 1809-ben, 4 □ mf. a kiterjedése. Meglepő az első szám azért, mert már Mária Terézia idejében kezdték a lápot levezetni s Károlyi Ferencz gróf 1760-ban 3 csatornát ásatott bivalokkal, u. m.: a *Kis-vájást* a Szamosnak Czégény-Matoics közötti kanyarulata alatt 10 km. hosszúságban, a *Tyukodi-* vagy *Új-vájást* 12 km. Tyukodtól a Nagy-vájásig és a

Nagy-vájjást Ecsed és Pusztalak között. Az utóbbi annyira feliszapolta balpartját, a felső réteket, hogy majdnem lápteknőt csinált az ecsedi vápából; 1780-ig ezek után apadnia kellett volna a lápnak, ha nem is felényire, miként a történeti kézi könyvek szélében írják, de többre hetedfél □ mfnél. Mikovinyi Sámuel hites földmérő 1730-ban hosszát 7 mf., szélességét 3 mf.-re teszi. 1778—84. ásatta ki Károlyi Antal gróf 30.000 forinton a lápi Kraszna-mederrel párvonalosan haladó Kraszna-csatornát Majtény és Kocsord között (32 km.). Ugyancsak a XVIII. század végén ástak meg Kocsordtól Szamosszegig 13 km. hosszú medret a Kraszna olcsvai gégeje felé. Mindezen munkálatok következtében annyira leapadt a láp, hogy 1809-ben Szirmay területét csak 4 mf. s 25 ölnyinek mondja, mi $3\frac{1}{2}$ mf. kisebbedést jelent. Fényes megmaradt a 4 mf. területnél, miben Hunfalvy is követi,¹ de a láp szélességét 8—12 km., hosszát Szamosszegtől Domahidáig nyújtja, mi arra mutat, hogy a múlt századbeli vájások mind beiszapolódtak, mert a Tyukodi-vájjást 1830-ban, a Kraszna-csatornát 1884-ben újra felásták. Németh János mérő a 80-as években 432 km² becsüli a lápi vidéket, mi $8\frac{1}{2}$ mf. *Nyárády*, a tervezet módosítója 380 km² v. i. 7'6 mf.-re teszi a láp-medenczét, de a tulajdonképi láp ebben csak 290 km² foglal. A számok bizonytalansága azt mutatja, hogy a láp terjedelme az esős évek szerint változott, sőt néha ki is száradt, mint 1730. és 1863-ban, később újra megtelvény, a vájások feliszapolása az ingó lápok és vízinövények elhatalmosodása folytán századunkban megnagyobbodott. Mert tény az, hogy sok lápi hely nem is oly régen kert, kaszáló volt, vagy hogy sík víz terjedt ott, a hol ma kotús és hínáros lápi víz tesped. A láp a vízi növények felszívó ereje folytán úgy terjedt, miként a moha terjed rothadó fatörzsön. Régi térképekből világos, hogy Majtény, Szamosszeg, Olcsva határa a múlt század elején művelés alatt volt, nádas és kaszáló sem itt, sem Mérk és Börvely alatt nem volt, sőt tót-telep (Tótfalu) és lókertek valának a lápi helyeken. Ecsed vidéke tiszta síkvízből állott, mely nyáron teljesen lehúzódtott; sűrű nádasok később támadtak az Ördögös lápon. A közeli Sárvar-szigeten² (115 m.) a középkorban várdá volt, miként a

¹ *Fényes*: 1. m. 360. 2. *Hunfalvy*: A magyar birod. term. viszonyai III. k. 382. Magyar birod. leírása 202. Hunfalvy ez utóbbi helyen azt állítja, hogy a láp a múlt században terjeszkedett; ellenkezőleg a XIX. században, midőn a politika, nem közgazdasági kérdések foglalkoztatták a nemzetet.

² Valjon nem ez a Sárvar volt-e Béla király Névtelen jegyzőjének Saruvára? A vár a *Sárvány-tó* mellett épült, ezt a tavat is elnyelte a terjedő láp. (V. ö. Be-rey A. a Nagy-Károly és Vidéke cz. lap 1890. 35. sz.)

börvelyi várszigeten őrhely. Most sárvár s a Vársziget között a Krasznameder balpartján a legmélyebb láp terjeszkedik, u. m. az Ördögös-láp, Csicsor-láp, Pinczés-láp, Lókert-láp, még a börvelyi kis erdő az Irtovány is belekerült a ládba, a mint a tulsó parton az Ököri-tó, a tyukodi Lapos-tó is, melyről még a Tudománytár 1837. emlékezik, szintén elhínárosodott, folyófüves láppá lett. A Szirmay által említett s a ládban eltűnt 14 községnek azonban nem bírtam nyomára jönni. Talán mocsari legenda ez, minőket tavak s lápok környékén szívesen regélnek, mert Szirmay sem hivatkozik konkrét adatokra „egynémely népes helységeket úgy elnyelt a láp, hogy azoknak csak a régi papirosokon találtatik gyászos nyoma.“ Micsoda régi papirosok ezek; — nem mondta meg Szirmay.

b) A láp a jelenben.

Az Ecsedi-lápnak ármentesítendő területe 130—140 ezer kat. hold azaz 755—805 km², miből 380—400 km² lápmedence. Ez megint kis és nagy lápra oszlik. A Szamosszeg, Máté-Szalka, Győrtelek közti éjszaki darab — *Kis-lápnak* neveztetik, a Domahida, Ura, Csenger-Ujfalu, Porcsalma, Ököritő és Ecsed közti nagyobb déli szakasz *Nagy-lápnak*. A kettő közötti mesgye a Nagy-Vájást éjszaki szélét kísérő kaszálók. A Nagy-láp vízfelülete 50.000 hold 285.7 km², a Kis-lapé vagy 5—6 km²; a többi ártér. Mindkettő kerülete s elöntött felülete az esős évek cyclusa szerint változik. 1850 után egyre szárazabbra változott nálunk az idő, míg 1861—1865. legszélsőbb határát el nem érte. 1863-ban kiszáradt a láp. Azután nedvesebb évek következtek, melyek alatt újra megtelt a lápmedence. Ezek tetőpontjukat *Hegyfoki* Kabos észleletei szerint 1876—1880. évi lustrumban meghaladván, 1891—1894-ig ismét szárazabbaknak engedtek helyet¹, a midőn a lecsapolás munkájához fogtak. Jelenleg Kis-Majtény, Kaplony, Börvely, Mérk, Nagy-Ecsed, Tyukod, Ura, Csenger-Bagos községek alá ér a láp. Porcsalma, Fábiánháza, Nyír-Csaholy, Domahida és Kálmánd 4 km.-re esnek a láp szélétől. A láp medenczéje délről éjszak felé hajlik, mert a Karasz feneke K.-Majtény mellett, a ládba ömlésénél 114. m. a Szamosba ömlésénél Olcsva mellett 103 m. a t. sz. f. A medenczének nyugati határolója a nyírségi felsik kámvája jóval magasabb a

¹ *Hegyfoki Kabos*: Folyóink vízállása s a csapadék. Math. és term. tud. Közlemények XXVII. k. 1897. 72. 1.

Szamos legnagyobb árvízénél s hajlata meglehetősen éles, azért nagy eséssel törtetnek a nyíri folyások a láp medencéjébe, míg a Szamosnak felsankolt balpartja 3—6·3 m.-el magasabb a láp felszínénél. A lápnak északi partvidéke porhanyós, laza szerkezetű a vizet szivacs-ként könnyen felszívó és mégis magasabb a szemben álló keményebb talajú partvidéknél. Csenger-Bagosnál p. o. 1·1 m., Angyalosnál 1·7 m., Ökörítő mellett 2·7 m. magasabb a térszín, mint a láp tulsó vidéke. A lápi medencének lejtője a Szamostól a láp közepe felé kilométerenként 70 cm. a Kraszna mentében v. i. Majtény és Vásáros-Námény között km-ként 28 cm., mi eléggé bizonyítja a lápnak néhai tavi jellegét s igazolja soknak aggodalmát, hogy a Kraszna elvezetésével aligha szabadul meg véglegesen a lápi teknő tespedő, a föld árja s a hydrostatikai oldalnyomás folytán felbukkanó vizektől. A lecsapolást végző mérnökök tagadják ugyan, hogy a lápnak a felületét elárasztó külső vizeken kívül egyik fakadó vize vagy forrása volna, de a két Ecsedi-tó és a tyukodi volt Lapos-tó azt hiszem ellene mondanak ez állításnak. Azt pedig maga a tervezet kidolgozói is elismerik, hogy a föld árja közel jár (50—60 cm.) a láp felszínéhez, még a láp kiszáradása alkalmával 1863-ban is csak egy méternyire volt a talajvíz a láp feneké alatt.

A lápot kívülről elárasztó vizek között legfontosabb:

1. A *Kraszna* vagy *Karasz* a Meszes-hegységnek Oszój (520 m.) és a Perjei Magusa nevű előhegyéből (620 m.) fakad. Két forrása a Kraszna helység felett Peténynél egyesül s miután völgyi kitágulásában felvette a Kolicska-patakot, befordul a kies perecsenyi völgyön át Szilágy-Somlyó felé hol mély, de csak ritkán megtelő mederben kigyózik tova egyre lankásabb halmok aljában. Sarmaságnál a Zilah-patakot fogadja magába s Ákosnál a síkságra lép. Itt a királydaróczi és tasnádi diluv. dombok miatt párvonalosan folyik a Szamossal, de Király-Daróczon alul már tetemesen meglassítva folyását, elágazni kezd. Hossza 178 km. minek legnagyobb része a szatmári síkságra és az ecsedi medencére jut; vízkörményéke 1730 km², ebből 1585 km² völgyének hegyi szakaszára, 145 km² a síksági részére esik. Király-Darócznál lép Szatmárvármegye területére, K.-Majtény alatt a lápba és ezentúl két ázott árkon foly a Szamosba u. m. Győrteleknél a Nagy-Vájáson át s Olcsvánál a kocsond—szamosszegi árkon. Az előbbi magába fogadja a régi Kraszna, a régi Kraszna-csatorna s a Tyukodi-vájás vizét, az utóbbi a régi Kraszna-csatornának s a vele Ecsed felett egyesülő régi Kraszna fölös vizét, mely az ecsedi sík vízü keményfenekű tavon s a mögötte sűrűn felsarjadozott

nádasokon keresztül szűrődve Nagy-Kocsord mellett elhagyja a lápot s részben ásott, részben kitisztított régi mederben csammog a Szamos felé, amelynek már közepes vízállása is visszaszorítja. 1895-ben keresztülvágták a Szamos-folyónak Czegényk és Matolcs között kanyargó tekervényeit 23·5 km. h. átmetszéssel, ezóta majdnem párvonalosan folyik alsó szakaszában a Kraszna a sokallta nagyobb Szamossal.

A Kraszna elhord a lecsapolás régebbi tervezete szerint 171·018³, a revidiált tervezet szerint 163·5 m³ vizet, árvízkor 200 m³, miből 20 m³ a holt ágán keresztül a Berettyóba csap, 142,734 m³ az élő Krasznában s 28,284 m³ a holt Krasznában folyik; nyáron azonban az élő Krasznában csak 3—5 m³ (mp.) s aszálykor 0·3204 m.³ víz folydogál oly lomhán, hogy alig hajt zsili-pes malmot. Ez az oka, hogy nyártól fogva tavaszig Ecsedtől Olcsváig a Kraszna medre legtöbb helyen kiszáradt, vagy megáll a göb-benőkön p. o. Kocsord mellett, többi csekély vize pedig Györteleknél szivárog keservesen a Szamosba, feltéve, hogy a Szamos nagyon lent van, mert ellenkező esetben a Szamos vize folyik be rajta a lápba.

A régi Krasznában nyáron Domahida és Kaplony határától kezdve rendetlenül kanyargó vonulatot találunk, melyet lápkutak és csikászok útjai jelölnek 15 km. hosszában. Váralj alatt már folyó jellege van poshadt vizének, éger és fűzfa cserjék jelölik kanyarodását. Lejebb megkeskenyül a barna, iszapos, bűzhődő vízfolyás és Ecsed tájékán látható folyásnak indul. Talaja 1—3 m. ingoványos, feneke azonban kemény agyag.

2. A *Homoród*-patak a *Sós*-patakkal együtt a Bükknek szatmári oldalán ered; amaz 533 m. ez 195. m. magasságban, mivel a Homoród gégéje 117 m. van a tenger színe felett, egész esése 416 m. viszonylagos esése 0·0001178 m. Vízigyűjtője 147·5 km², ebből 130 km² a dombvidékre és 17 km² a síkságra jut. Síkságon való folyását Ivacsó (139 m.) mellett kezdi s Hirip és Zsadány között majdnem párvonalosan folyik a Balkány-folyással és a Szamossal, míg Szamos Dobon alul, K.-Majtény alatt ömlik a Krasznába. Vízbősége a zsadányi híd alatt 17·2—27·5 m³. Ugyancsak Zsadány mellett fogadja balról az Erdőd, Madarász községek mellett csordogáló *Sós*-patakot, melynek vízkörnyéke 59 km² és pedig 43 km² dombság, 16 km² síkvidék, vízholdása mpként 12·5 m³.

3. A *Balkány*-ér a Homoród völgyében folyik és a Szamos átszűrőmkezett vizéből táplálkozik. Ez érnek a láp felé kanyargó

iránya legjobban bizonyítja, mennyire tereli maga felé a lápi medence a dk. vizeket? Még a felsankolt Szamos is délfelé kanyarítja meanderjeit és délköri folyása meg Baer törvénye ellenére inkább a lápba, nem a jobb partra ömleszti fölös vizét. A Balkány medré Krassó, Amác és Csenger Bagos között határozatlan, vizének legnagyobb része a lassú folyástól ellankadva, útközben elsikkad, csak esős években vezet a lápba $7\cdot4\text{ m}^3$ vizet, máskülönben iszaplerakódásával a Homoród példájára szintén feltölti 55 km^2 környékét. (6 km^2 dombos táj 49 km^2 síkság). A két folyás melléki magas földeket eddig az ecsedi láp szabadította meg az árvizektől, innen az aggodalom, nem fogja-e azokat most a Szamos elönteni, ha a Homoród-Balkány vizét, ha mindjárt zsilipes csatornában is egyenest éjszakknak a Szamosba vezetik.

4. A *nyíri folyások* 1240 km^2 -nyi terület vizét vezetik le, mely a szabályozás első tervezete szerint $28\cdot8\text{ m}^3$ a módosított tervezet szerint csupán $19\cdot40\text{ m}^3$. A nyíri folyások a hasonló nevű felsik dombjai alól nagy eséssel elég mély árkokban zudúlnak a lápba, vízmennyiségük ingadozó meghatározása szerint végzetessé válhatnak az elterelésüket célzó felfogó csatornának onlatag partjára. Ily nyíri folyás 13 van u. m a) a *domahidai* folyás, melynek vízköre 13 km^2 , levezetett vízmennyisége $1\cdot40\text{ m}^3$, b) *Mér ges* N.-Károly keleti határában, vízköre 48 km^2 , vízdordása $3\cdot40\text{ m}^3$, c) *kaplonyi* folyás a hasonlónevű falu mentén, vk: 11 km^2 , vm: $0\cdot40\text{ m}^3$, d) *börvelyi* folyás, vk: 70 km^2 , vm: $1\cdot30\text{ m}^3$, e) *héderes-csanálosi* folyás vk: 126 km^2 , vm: $2\cdot50\text{ m}^3$, f) *mérki* folyás, vk: 131 km^2 , vm: $2\cdot30\text{ m}^3$, g) *fábiánházi* folyás, vk: 304 km^2 , vm: $5\cdot40\text{ m}^3$, h) *nyír-csaholyi* folyás, vk: 98 km^2 , vm: $1\cdot60\text{ m}^3$. i) *málé-szalkai* felső folyás, vk: 43 km^2 , vm: $0\cdot80\text{ m}^3$, k) *málé-szalkai* alsó folyás vk: 25 km^2 , vm: $0\cdot40\text{ m}^3$, l) *ó-pályii* folyás, vk: 13 km^2 , vm: $0\cdot30\text{ m}^3$, m) *nagydobosi* folyás, vk: 49 km^2 , vm: $0\cdot80\text{ m}^3$, n) *vitkai* folyás, vk: 18 km^2 , vm: $0\cdot30$, összesen 1239 km^2 és $19\cdot40\text{ m}^3$ vízfordás.

Áradáskor de még közepes vízállásnál is, a Szamos tolja be vizét a lápra, sőt a Tisza magas vízállását is megérzi a láp, mert az alsó szakaszában zátonyokkal feltartóztatott Szamos vize az áradó Tisza oldallökése következtében még inkább föltorlódik s visszazorítja a Krasznát medrébe, olykor annak medrén át behatol az ecsedi lápba. Azért a Szamost meg a Tiszát szintén a lápot elárasztó vizekhez kell számítanunk.

5. A Szamos vízgyűjtő területe igen nagy, hiszen fele Erdély-

nek, a Gyalúí- és Radnai-havasok egészen vízköréhez tartoznak, ez magyarázza meg állandó vízbőségét s folyássebességét sok hordalékát s nagy áradásait. Vízigyűjtő területének déli fekvése miatt előbb áll be a hegyein az olvadás, mint az északkeleti vagy ruthén Kárpátokban, legelőször tehát a Szamos duzzasztja fel a Tiszát. Mivel a Szamos árhulláma 5 nap múlva érkezik le az erdélyi részekből a Tiszához, fontos a szamosmelléki lakosokra, hogy a Kárpátokon legalább egy héttel később kezdjen a hó olvadni, különben találkozik a két árhullám s veszedelmet hoz a trahitmedenczére és a Bodroghözre. Árvízkor a Szamos 1415—1608 17 m³ vizet hömpölyget, a Kraszna 200 m³ árvízével együtt 1700 m³ sőt 1856·6 m³; de máskor 200—300 m³ a vízhordása, a Krasznaéval együtt 500 m³. Mivel a Szamos 3 medenczén az erdélyi misocen, a szilágy-sági pliocen s az északkeleti diluvialis alapzatu alluviális medenczén folyik keresztül, sebessége a hegyek között, a dombos tájakon és síkságon változó. A síkságot Szinnyér-Váralja alatt éri el, de csak Szatmár alatt Vetésen túl kezd nagyobb kanyarulatokban morotvák (morotvaholt meder) között folyni, azon felül Balotafalu s Lippó, Berencze, Krassó, Udvari mellett kisebb halványokat kanyarít. Legtekervényesebb folyása Sályi és Matoles között, habár 95.350 m. terjedő kanyargós folyását az almetészésekkel 24.750 m.-el megszorították. A Szamos viszonylagos csését a következő táblázat tünteti elénk méterekben:

Folyó szakasza	Fenék függője m.	Sebessége m.	Folyó szakasza	Fenék függője m.	Sebessége m.
Szatmárnál	125.124	0·00023861	Czégény-Bány.	117.108	0·00022975
Vetés alatt	122.988	0·00023861	Keér-Sewjén	113.472	0·00016293
Csengernél	120.955	0·0001783	Ó Apáti	111.331	0·000120
Sályi felett	119.440	0·0001800	V. Namény	111.060	
Rápolt-Gyügye	117.022	0·0001800			

Ma a Szamos Szatmárig tutajózható, régebben azonban Erdélyből szállítottak rajta sőt meg fát. Szirmay feljegyzése szerint: „Alkalmas volt régenten Báthory fejedelmek alatt az erdélyi kősoállítására, mely köteleességét most is (1809) véghez vinné, ha a sok *iszaptól* és elszülyesztett számtalan *tőkétől* megtisztíthatnók. Azonkívül 138 malmoknak kerekeit forgatni kénytelenítették, melyeknek mindenike különös gáttal elgátoltatott (?). Annyi gátok lehetetlen, hogy folyásában is útet meg ne gátolnuk, azért haragra gerjedvén, sokszor már az érett vetéseket árjával elborítja de hasznót is teszen, mert tavasz-

kor igen zsíros iszappal a földet kövériti“ . . Látni való, hogy már e század elején tetemesen feliszapolódott és elzátonyosodott, zákányos lett a Szamos medre, meg hogy már akkor is ösmerték a hóolvadással járó tavaszi és a júniusi esőzések okozta zöld árt. Áradáskor a jégnek a Szamos-torok zátonyain való torlódásakor máig gyakori a partok és töltések átszakítása, a Szamos víznek behatolása a vágásokon és Kronna gégéjén át a lápba s az iszapnak dús lerakódása, mi megint az elhinárosodást és a lapnak terjedését segítette elő. Ezért kellett a láp lecsapolásánál a Szamos balparti töltéseit emelni, mi ellen a jobb parti vidék, különösen Szatmár városa protestált.

6. A Tisza szatmármegyei szakasza annyiban érdekes, hogy határában ér véget felső szakasza s kezdődik középső szakasza meglassított folyással és 8—11 km. tekervények csinálásával. A nagy-szöllősi trahytdombok határjelelői körülbelül felső szakaszának. Tisza-Ujlakig sebessége 0'0056 m. és kilogrammos köveket is gördít fenekén; azontúl sebessége hirtelen megváltozik 0'000100 m. Vari vagy Korond alatt hordoványa éles kavics, mely alább megszűnik és kezdetét veszi a halványok képződése. Mind a mellett a kiáradt Tisza visszahúzódnó víze oly nagy esést kap, (0'80—1 m.) hogy fákat dönt ki útjában s nagy partszakadásokat okoz. A Szamos a Tiszának meglassított folyású medrébe szakad, ezért lehet hatással a megáradt Tisza a Szamos és az Új-Kraszna vízállására. A Tiszának Ganguillet és Kuttner képletei szerint kiszámított árvíz magassága következő:

Megfigyelő hely	A nagy viz esése	Közepes sebesség	Lefolyt vízmennyiség		összesen
			a főmederben	ártéren	
V. Naményi hid alatt	0'000120	2'042	3086 m ³	155 m ³	3431'2 m ³
Szamosstorok felett	0'0001387	1'8027	1342 m ³	35 m ³	1404'3 m ³

Nyarádi és Németh János számítása szerint a Tisza tükre közepes vízállása 103'75 m. van a t. sz. felett, legcsekélyebb vízállásnál V.-Namény alatt, mikor 48 cm.-nyi 101'36 m. szintjában folyik a t. sz. felett, 0 vízállásnál 101'84 m.; áradáskor 16 évnek (1876—1891) tapasztalata szerint átlag 109'300 m. szintjén, de már 1888-ban 9 méteres áradata 110'840 m. szintjén folyt, mi az Új-Kraszna-csatorna nagy vízének lefolyási szintje 6'8 méteres árnál, duzzasztásának hatása pedig 111'440 m. a t. sz. felett, fontos adatok árvizkor...

Ha most a lápnak normalis vízmennyiségét azaz 432 km^2 lápi területen novembertől februárig esett csapadékmennyiségét átlag 400 mm . vesszük, mi körülbelül összevág *Hegyfoki* átlagával s ezt a lápterületén elosztjuk, *Németh* János mérnök szerint következő eredményt nyertünk: A lápnak süppedékes felén v. i. a szatmári út, szamosbalparti töltés, ecsedi vájás és a nyírségi homokdombok közé eső területen a leesett csapadéknak $\frac{3}{4}$ elpárolog vagy beszűrődik és $\frac{1}{4}$ elfolyik, ez 45 napi lefolyásra elosztva mpként 11.1 m^3 ; a kötöttebb keményebb talajabeli déli részén a csapadék $\frac{2}{3}$ elpárolog s $\frac{1}{3}$ lefolyik, mi mpként 45 napi lefolyást számítva 2.95 m^3 .

A lápot elárasztja tehát a

Kraszna	--- --	171.018 m^3 vize
Homoród Balkány és Sós-patak	27.535 m^3 „	
Nyíri folyások	19.409 m^3 „	
Eső $11.1 + 2.95$	$=$ 14.101 m^3 „	
Mindnyája		$= 232.063 \text{ m}^3$ vízzel

Ezt a vízmennyiséget kell a lápról elvezetnie, hogy szárazra hozzuk fenekét, föltéve, hogy a lápnak nincsen semmiféle tulajdon vize, föld árja, forrás, tósága, sem a Szamostól beszűrőmkezett kelő vize vagy kiöntése. Az elvezetést a lecsapolás művelete hajtja végre.

c) A lecsapolás.

Az Ecsedi-láp lecsapolását az 1870 és 1881. nagy árvizek hozták napirendre, ámbár már a 40-es években foglalkoztak a Kraszna Szamos szabályozásának gondolatával. Az árvíztől sujtottak több ízben fordultak a kormányhoz a kérelemmel, készíttesse el a szükséges tervet, mire a m. kir. földmiv. Ministerium a vásáros-naményi folyammérnökséget bízta meg a lecsapolás és Szamosbalparti szabályozás tervezetének elkészítésével. Az első tervet 1888-ban Krassay Jenő, Németh János és Hirschler Soma csinálták, de azt költséges volta miatt módosítani kellett. A módosított tervezettel *Nyarády* László 1893. aug. havában készült el. Mindkét tervezetnek elkészülte után megalakult az érdekeltség: 1888-ban az első, 1894-ben a második. Az első a tanácskozás kezdeténél maradt, a másik a minister és Károlyi Tibor gróf kezdesére megalakulása után való 1895. évben május 1-én azonnal munkához látott és 2000 munkást rendelt a lápterületére.

A lecsapolás abból a tapasztalatból indult ki, hogy lápterületén lehetetlen a szabályozás, mert a lápterületére vezetett vájások és árkok a talajnak vízáteresztő sajátsága s a vájások gyors feliszapolása miatt csak növelik a lápot. „Csatornái, mondja a jelen-

tés alkalmasok, sőt mondhatni alkalmasabbak a vizet a lápra vezetni, ott is, hol levezetésére kellene szolgálniok; így aztán tavasszal vagy nagyobb áradáskor minden felől tolúl a lápra a víz és csak a nyári hőség vagy az őszi szél párologtatja el a tavaszi vizeket“. A láp földje medernek vagy partnak nem való, mert beszívja a vizet; a Kraszna-t tehát nem a lápon keresztül, de a láp keményebb déli szélén kell elvezetni, mert kijebb a Nyírség felé a magas földek és hátsabb dombok miatt igen sokba kerülne a meder kiásatása és a földek kisajátítása. Az Új-Kraszna meder a Tiszába vezetendő, ahogy a Szamosnak betolulását örökre megakadályozzák, azonkívül a Szamosnak kiöntésétől kell a lápot megvédelmezni a folyó balmcllékére huzandó erős töltések segítségével. A Homoród, Balkány, Sós-patak külön ásott mederben rövidebb úton a Szamosba terelendő. A külvizekből imígyen megmentett ártéren a belvizek levezetésére a láp déli és északi részen csatornák ásandók legyenek. Mind erre 5 $\frac{1}{2}$ millió forint előirányoztatott.

A külső vizek 230—240 m³ mennyiségének elvezetésére már a 40-es években többféle tervet csináltak. Egyik terv szerint a Kraszna-t régi medrén keresztül a Berettyóba kellene visszavezetni, mi ellen természetesen az Érmellék protestált legjobban; másik terv szerint a Nyírségen át a Tiszába vezetendő a Kraszna, mely esetben 12 m.-rel esnék azonkívül a nyírségi dombok tövébe ásandó új igen hosszú medre sokba kerülne. Továbbá *keleti* vagy egy nyugati csatorna ásatását hozták javaslatba. Kecskési Károly 1847-ben kidolgozott terve a *keleti Kraszna-csatornát* Kis-Majténról Csenger-Bagos felé hozza, hol a Homoródot felvéve Angyalos mellett ömlött volna a Szamosba. 1853. Boross Frigyes Sályi alatt vezeti a Kraszna-t a Szamosba. A nagy-károlyiak felette megörltek a tervezetnek, de pénzük nem lévén, a dolog abban maradt. 1870 egy szatmári mérnök terve szerint a Kraszna K.-Majténytől Rápoltig, innen a czégény-matolcsi Szamosmederbe jutna 3·5 m. mélységgel, de mivel víztorlódáskor Gilvácsig felhatolhatott volna a Szamos vize, azonkívül behordta volna a csatornát iszappal, el kellett ejteni a tervet.¹ Ökörítő mellé is akarták a Kraszna-t hozni. Ez esetben 3·5 m. mélységű medre a Szamosnak czégény-matolcsi holt medrébe nyílt volna (23 km.); csupán attól tartottak, nem fog-e a Kraszna-nak és esetleg a behatoló Szamosnak iszapos vizével megtelt holt meder hamar elzakányosodni és elfüzesedni? A fő ok, mely a keleti csatorna

¹ A fentiek megértéséhez elég bármely kézi kis megyei térkép p. o. *Kognoviczé* vagy *Gönczi* Pálé.

ellen szól, a Szamosnak említett sok tekervénye és zákányos medre, miért 3—4 m. vízállás mellett vagy jégzajláskor nagy a torlódás, ehhez képest nem látszott tanácsosnak a Szamos vizét tekervényes szakaszában még inkább szaporítani. A keleti csatorna tervezetétől tehát elállottak s a Kraszna *nyugati* elvezetése kínálkozott legjobbnak. Irányításával szem előtt kellett tartani a főelvet, hogy lápterületen át nem mehet a csatorna; következésképp a nyugati csatornát nem volt szabad a láp körül oly módon vezetni, hogy ez az Ecsedi- vagy Nagy-vájáson keresztül jusson a Szamosba. Másrészt figyelemmel kellett lenniök a tervezőknek a lápi medenceze éjszaki és keleti kámvájára, melynél fogva Ökörítő közelében még láp van, míg Kocsord környékén kaszálók terülnek. A csatornának a láp szélén kell haladnia, hol a töltések nem élesek, a földek nem magasok ez okból a láp nyugati szélén nem igazodhatik a Szamosba mert 6—7 m. magas töltések között kellene abba folynia, de nem is szabad abba ömlenie, hanem a Tiszában kell végződnie, hogy a Szamos vízállása tovább ne hátráltassa lefolyását.

A magas Ministerium ezek után a Kraszna elvezetésére a láp szélén Gilvácstól V. Naményig a Tisza éjszaki fordulójába vonuló csatorna kiásatását rendelte el. Az új meder kezdőpontja v. i. az *Új-Kraszna-csatorná*nak feneke Gilvács-Kis-Majténynál 113 m., végpontján a Tiszába nyúló végén 104 m. A kettőnek szintájbeli különbsége 9'174 m. A Kraszna tükrét a kis-majtényi híd alatt a csatorna tövéen közepes vízállás mellett 116'72 m., végén 110'226 m. a t. sz. felett. Az Új-Kraszna érinti Gilvács, K.-Majtény, Domahida, Kaplony, Kálmánd, Börvely, Vállaj, Mérk, Előtelek, N.-Ecsed, Kocsord, Ó-Pályi N.-Dobos-Szamosszeg s Olcsva Vitka községek határát és Vásáros-Namény felett egyesül a Tiszával. Kocsordtól Olcsváig felhasználja a Kraszna régi medrét, innen éjszakknak Vitka és Namény felé veszi útját a nyíri felsík keleti széléhez simulva éri el a Tiszát. Hossza 66'45 km. Töltései az 11 km-ig v. i. Kaplonyig mindkét parton a meder közepétől 100—100 m. vannak. Kaplonytól lefelé (11—58 km.) Szamosszegig csupán jobb parti töltés van, hogy a balparton az esetleges nagy víz szabadon terjedhessen a nyíri magaslatokig. Szamosszegtől Olcsvaig megint egy oldalú a töltés, még pedig a Szamos felől való oldalon, azontúl keskenyedő előtérrel, de szélesebb koronával két oldalról van töltés. A nagy előtér a víz raktározására van szánva. Árvizkor u. i. elzárhatják a csatorna szilipjét s a felduzzasztott víz az ártéren, előtéren, szükség esetén a belviz-csatornák nyíri folyások töltéses medreiben vagy a Kraszna holt medrében

elhelyezkedik. 3—5 napig ily módon visszatartják a vizet az áradó Tiszától. Ezért Olcsvaig megint csak egy oldala a töltés, de azontúl N.-Dobos Vitka és a Tiszapart között igen erős töltést vontak a baloldalra 4—8 m. koronaszélességgel. A töltések magassága az előtér felett 2—3 m. a fenék felett 3—10 m. koronaszélességük 3—4 m., a nagy-dobos-vitkai úton a baloldali töltésé 8 m.; a rézsű mindkét oldalon 1:1⁵, kivéve a vitkainál 1:1. A töltés koronája még a duzzasztott vizet is egy méterrel meghaladja. A töltések köze Szamosszegen alul a koronaszélek között 40—45 m. lenn 30 m. széles 7¹/₂ m. jutván a töltések oldalára. A csatorna levezetendő mennyisége 173—182 m³ (pontosabban 184·447 m³). A csatorna kezdetén a kis víz szintje 115·18 m. van a t. f. végénél 109·30, mely a Tisza legnagyobb (1876—1891) árvizeinek átlagos mérczéje; a lefolyó közepes nagy vízé 110·226 m. a kipuhított árvízé 110·84, a mi a Tiszán 1888-ki 9 méteres árvízének niveauja, a duzzasztott vízszín felszíne pedig a csatorna elején 118·502 m. végén 111·440 m. van a t. sz. felett. Összehasonlításúl: a Tisza 270 cm. közepes vízállása 103·75 m. folyik a t. f. vagy is 5·5 m.-rel alantabb a csatorna legkisebb vízállásánál. 0° vízállás mellett a Tisza szintje 101·84 m. s a legalacsonyabb (48 cm.) vízállás mellett 101·31 m.

A Tisza- és Új-Kraszna-csatorna vízállása.

	A K r a s z n a		A Tisza	vízállása
Tűkrének szintje	Majténynál	V. Naménynál	101·36	Legkisebb 48 cm.
Legkisebb vízállás	115·18 m.	109·300	101·84	0°
Közepes vízállás	116·72 „	110·226	103·75	270 cm.
Nagy víz	118·32 „	110·840	109·30	9 m.
Duzzasztott víz	118·502 „	111·440	?	?

A Kraszna-csatorna méretei

Szakasz	Fenék függő	Esés	Folyás sebessége	Fenék szélessége	Mélység	Víz-cmésztés	Töltések korona függője
Elején 0—17 km.	113·930	12‰ azaz m.-ként 0·00012 m.	1·34 m.	8 m.	1—4 m.	163 m ³	119·5—117·69
Közepe I. 18—35 km	111·770 108·710	18‰	1·39 m.	10 m.	4·50	173 m ³	117—114·95
Közepe II. 35—52 km	108·710 106·646	38 kmig 18‰ 38—53 kmig 12‰	1·20	10 m.	5—4·2	180 m ³	114·95—113·7
Végén 53—66 km	106·646 104·946	12‰	1·20	10 m.	4·2—4·9	182 m ³	113·7—112·4

A módosított tervezet szerint tetemes a víz esése és folyássebessége, evvel a Tisza esetleges felhatolását akarják lehetetlenné tenni, mi rövidebb ideig tartó kisebb áradásnál sikerül is. Az első tervezet szerint az első 24 km-ig a víz esése 0'00012 m. a 24—37 km. között Ecsedig 0'000138 m. M.-Szalka és Ó-Pályi v. i. a 36—53 km. között 0'000199, az erre közetkező 53—59 km. között 0'000358 ; az 59—66 km. 0'000244 m. A duzzasztott víz függője 1'2—0'203 m-el nagyobb ; mennél távolabb esik a csatorna torkától, annál kisebb a duzzasztott vize, tehát nagy vízének függője aránytalan az Új-Krasznameder igazi függőjével. A nyugati felsíkról a levezetett nyíri folyások a régebbi tervezet külön felfogó u. n. övcsatornáknak akart elvezetni, az új tervezet pedig a Kraszna új medrébe viszen. A csatornának 38 km. hosszúnak, a töltések között 130 m. szélesnek kellett volna lennie, levezetendő vízmenynyisége 28'8 km³, fenékszélessége 1—12 m., mélysége 1'5—2'1 m. közepes esése 0'000193 m., töltéseinek koronája 2 m. száraz oldaluk rézsűjé 1 : 1 $\frac{1}{4}$ víz felől való hajlásuk 1 : 2 m. E felfogó csatornának elejtése nézetem szerint bajt hozhat az Új-Kraszna medrének, mert a hirtelen lezúduló folyások egyszerre sok romboló vizet és hordalékot lódtanak a mederbe ; de el kellett ejteni, mert magas, tehát értékes földeken haladva, tetemes költségbe került volna. Így is többbe került az Új-Kraszna-csatorna az előirányzott 2,753,936 frtnál, mert 5 millió 900 ezer m³ földet kellett kiemelni, 2500 kubikost foglalkoztatni, a felbukkanó talajvizet 14 körszivattyúval eltávolítani s több helyen kotrógépekkel (excavator) dolgoztatni. Az új medret 1898. márczius 20-án nyitották meg. Két év és 8 hónap előtt *Károlyi* Tibor gróf, az Ecsedi-láp lecsapoló társulat elnöke emelte ki a csatorna medréből az első ásónyomot, a megnyitásnál megint *Károlyi* Tibor gróf tette meg az utolsó kapavágást ugyanavval az ásóval, melylyel a csatorna munkálatainak megkezdésekor az első ásó földet kiemelte. Csakhamar a Kraszna vize kilépett a régi mederből s a kis vágott nyíláson át kezdett szivárogni, perczről-perczre nagyobb rést törve magának a vizgát többi részének elmosásával, úgy, hogy 10 percz múlva az egész vizgátat elhordta s teljes erővel tört be új medrébe búcsút mondvá örökre a Szamosnak s a lápnak — gyors hömpölygéssel a Tiszának vette útját.

A csatornán 18 vashid emelkedik, legnagyobb a 72 m. hosszú és 3 nyílású májthényi vashid. A hidak átlagos magassága 3'6—5'3 m., a fenék és földszín között 2'9—3'6 m. magasak.

2. A *Homoród-Balkány-Sós-patak* rendszertelenül áradó vizét

felső folyásukon megszakítva terelik Szatmár felett közös csatornában a Szamosba. A csatorna kezdőpontja az erdő terebesi úton levő Sospatak hidja 124·20 m. fenékfüggővel, innen követi a Sospatakot Homoród pusztáig Madarasz Hirip és Oroszfalu, Amác mellett kilométerenként 50—100 cm. eséssel, átmetszi feljebb a Homoród-patak medrét, behatol Amác mellett a Balkány medrébe, honnan a szatmár—nagy-károlyi úton keresztül a szatmári vasúti híd felett a Szamosba terelődik. Jobb lett volna az első megállapodás szerint a méntelep körül a szatmár—vetési országút mellett szintén töltések között, Vetésen fölül a Szamosba vezetni. A csatorna hossza 28·10 km. szélessége 2—4 m., mélysége 2·90—3·96 m. viszonylagos esése 0·00018—0·00002, folyási sebessége 0·70—0·96 m, vízemésztése 13—36·85³, levezetendő vízmennyisége 37·1 m³. Töltései a víz felett 50 cm.-nyi 3 m. széles koronával a víz felől 3, az ármentesített oldalon 1:1·5 lejtővel a 15 km.-től kezdve 1:1·5 rézsűs padkával haladnak és 10 db 15 m. nyílású vashiddal és hét 10 m. nyílású fahiddal vannak áthidalva. A 783,243 m.³ földanyag kiemeltetése, a vasúti töltés felmagosítása és kavicsozása s a hidak együttvéve 435108 frt kerültek.

A Kraszna, Homoród, Balkány, Sós-patak elvezetése a *külső vizeket* terelik el a láptól. Hátra vannak még 3. a *belvizek*, u. m. az esővíz, a földárja, a fakadó víz és a Szamos kiöntése. Az esős hónapokban 11—14 m³ víz gyülemlik össze, melynek befolyása 45 napig tart. Ebből a Kis- és Nagy-vájásokon lefolyt 7 m³, a Krasznán 4 m³, a többi a kisebb vájásokon. A Szamos rendszeren tavasszal szokott kiönteni, árvize 4—5 nap alatt lefolyik. Legutóbb 1897-ben tovább tartott az áradás. Míg a Szamos magosított balparti töltései el nem készülnek, mindig lesz gátszakadás és a Szamos mindig előnti a lápot. Kisebb áradások kiöntése elpárolog vagy lehúzódik a meglevő vájásokon, de nagyobb árvíznek levezetésére a belvizek szabatos rendezése szükséges s azért a lecsapolás erre való tekintettel négy csoportba foglalta a belvizek rendes elvezetését. Az éjszaki belvizeket a Szamosba, Olesva mellett, nagy víz esetén pedig a Nagy-Ecsedi zsilip felhasználása mellett az Új-Kraszna-csatornába vezetődik, a délieket pedig a Szamos czégény-matolcsi holtágába vezeti. Az öt csoport kisebb-nagyobb *töltések* közé fogott csatornái következők: a) keleti belvízesatorna, b) lápi belvízesatorna, c) tyukodi belvízesatorna, e) éjszaki belvízrendszer árakai.

E sorok írásáig valamennyivel még el nem készültek, de mivel kevés van hátra: egy rovatban közöljük valamennyinek levezetés-

módját, mert az esetleges módosítások a miniszterileg jóváhagyott terven már csak költségkimélésből sem fognak nagyot változtatni.

a) *A keleti belvízcsatorna* a zsadányi Homoród-hidjától a Szamosig 41 km. hosszú. Belvízgyűjtőde 40700 hektár, levezetett vize 14'42 m³ és pedig a 7-ik km-ig 9600 hektáron levezet 3'45 m³ vizet 0'00036 eséssel; a 7 km. — a nagy-károly—szatmári útig 4500 ha.-ról levezet 1'62 m³ vizet 0'00036 m. eséssel; a szatmári úttól a zsadány—szamos-dobi útig 2400 ha.-ról elvezet 2.48 m³ vizet 0'00036 m. eséssel; onnan Csenger-Ujfaluig 5800 h.-ról 2'9 m³ vizet; a 28 km.-nél 5400 h.-ról 1'9 m³ és a 36-ik kilométertől kezdve 6100 h.-ról 2'20 m³ vizet. A csatorna szélessége 2'5—4 m. fenékfüggője az Adriai-tenger felett 116'60—109'51 m., átlagos esése 0'00035, közepes folyássebessége 0'56—0'68, vízemésztése 3'63—14'78 m³ a déli belvizekkel 30 m³. A földanyag kiemelése, földek kisajátítása, 15 fahídja stb. bekerül 265,692 ft.

b) *A lápi belvízcsatorna* a Keleti-csatorna a régi Kraszna-csatorna és a Nagy-vájás által bezárt agyagosfenekű terület belvizét vezeti le. Hossza 32 km. Kezdődik a majtényi Kraszna hidjánál, követi a Kraszna régi csatorna árkat Ecsedig s innen a Nagy-vájáson át a Szamosba takarodik. Belvízgyűjtőde 25,460 hektár, tervezendő vize 6'60 m³, fenékfüggője 114—108 m., szélessége 2'5—5 m. esése 0'00016 m., közepes folyássebessége 0'63—0'74 m., mélysége 2'5—2'8 m. Levezet 0—10 km. között 1'05 m³ vizet, 10—17 km. között 2'33 m³, 17—23 km. között 4'03 m³, 23—29 km. között 6'06 m³ és 29—32'5 km. között 6'60 m³ vizet. Innen a keleti csatorna 14—42 m³ vizével egyesülten 21'02 m³ ömleszt a Szamosba.

c) *Tyukodi belvízcsatorna* Új-vájás czímen ismeretes, belvízgyűjtője 5910 hektár, levezet mpként 1'54 m³ vizet, fenékfüggője 112'162—109'312 m., hossza 29'3 km.

d) *Éjszaki belvízrendszer* alatt értik a Nagy-vájás és a Szamos balparti töltése közé ékelt 8400 hektárnyi térséget. Csatornája az ecsedi Kraszna-hidjától a kocsordi Kraszna-hidjáig, innen Szamoszeg fölött a nagy-dobosi Krasznahidig vonul s innen Olesva mellett a Szamosba kanyarodik, melynek betöréseitől zsilipek védik. A Kraszna hajdani alsó szakaszából eszerint belvíz levezető árok lett. Sic transit gloria fluviorum! A levezető árok vízmennyisége 3 m³, fenékfüggője 109'25 m., esése 0'00016 m., szélessége 1 m. — 5 m. parti lejtője 1—1'5 m.

A belviz-csatornák $43\cdot68\text{ m}^3$ vizet bírnak elvezetni, pedig rendes körülmények között csak $11\cdot14\text{ m}^3$ esapadékvizet kell eltakartaniok, a többi $29\cdot68 - 32\cdot58\text{ m}^3$ víz a Szamos kiöntéseinek, kiszivárgásainak, föld árjának stb. levezetésére van szánva. Mivel a Szamos torkát nem szaporítja többé a Krasznának 163 m^3 vize, elfér a Szamos medrében a Homoród, Balkány, Sós-patak, mondjuk $36\cdot85\text{ m}^3$ és a Szamosba folyó belviz-csatornák $25\cdot56\text{ m}^3$ vize összesen: $61\cdot61\text{ m}^3$ vagyis 100 m^3 kevesebb víz, mint a Kraszna beömlése idejében és így elméletben a láp csakugyan megszabadul belső és külső vizeitől.

Gyakorlatilag beválik-e minden tekintetben a lecsapolás munkálata, azt majd csak a tapasztalat mutatja meg.

A szatmáriak aggodalmát, hogy a város felett bevezetett Homoród, Balkány, Sós-patak 38 m^3 vize a tavaszi áradattal egyesülten nyakukba zúditja a Szamost, a mérnökök azzal csitíttatták, hogy a patakok vize a 28 km -nyi s elég nagy esésű csatornából hamarabb folyik le a Szamoson, mint az erdélyi részekből későbbben érkező árvíz, miben igazuk is van, mert az innen jövő víznek nagy útát kell megtennie, míg Szatmárig jut, a patakoknak kicsit.

Nem itt a baj! . . .

A veszedelem azt hiszem, most nem Szamos és belvizek, hanem a Tisza felől fenyeget. Igen okos gondolat volt ugyan a Karaszt a Tiszába vezetni, evvel megszabadult a hordalékos Szamos torka a Kraszna iszapjától és áradatától, a Tisza vize pedig könnyebben elbánik talán a Karasszal és iszaplerakodásával annyival is inkább, mivel a Kraszna-csatorna zsillippel zárható nyílása közel van a Tisza éjszaki fordulójához, mely a Kraszna-csatorna folyásirányába esik. De a Szamos iszapjától még sem szabadult meg végleg a csatorna. A Szamost ugyanis átmeteszésekkel tetemesen megkurtították és mindkét felől, Pálfalvától Olesváig, az eddigi ismert legnagyobb vízszint fölé emelt erős töltések közé szorították. A bal parton vezetett töltés koronája 3 m . vízfelé való rézsűje $1:3\text{ m}$. az ármentesített oldalon $1:2\text{ m}$., azon felül tetejét $1\cdot2\text{ m}$. koronadomborúság védi. A jobb partnak érdekeltsége miniszteri felhívás folytán szintén hasonló töltéssel kénytelen védekezni gátszakadások és kiömlések ellenében. A töltések közé szorult és megkurtított Szamos vize ez okból nagyobb esést nyervén, árhulláma gyorsabban érkezik le a Tiszába és igen könnyen találkozhatik a Tisza áradatával. A Tisza nagy vize M.-Szigettől 24 óra alatt ér T.-Ujlakra és innen ugyanannyi idő múlva V.-Namény alá, v. i. 2 nap

kell a Tisza áradatának, míg M.-Szigetről a Szamos torkához ér. Szatmártól V.-Naményig a meanderek átmetszése előtt a Szamos ár-hulláma 1'948 m. átlagos sebesség mellett egy nap alatt lefutott, a megkurtított Szamos-mederben 10—12 óra alatt jut el a Tiszába, s így könnyen megeshetik, hogy találkozik és *összegeződik* a Tisza áradatával. A Tisza medrében elfér ugyan, mert a vásáros-naményi híd alatt 3431'2 m.³ víz folyhatik el áradáskor, mivel pedig a Krasznával egyesült áradó Szamos 1700—1850 m³ vizet hord, a Tisza pedig T.-Ujlak és V.-Namény között 1404'2 m³ ömleszt mpként, az $1700 + 1404 \text{ m}^3 = 3104 \text{ m}^3$ víz még mindig 327'9 m³ kevesebb a naményi híd alatt elfolyó víznél¹ azaz egy közepes víz-állású Szamos elérne még a naményi Tisza medrében. Csakhogy a Tisza és Szamos évről évre növekedő árvizei csúffá teszik az elméleti számításokat. V.-Naménynél a Tisza 1850-ben 7'43 m. há-gott, 1867-ben : 8'74 m., 1869-ben : 9'14 m., 1878-ban : 8'18 m., 1881-ben : 9'27 m., és 1888-ban : 9'58 m. s hogy a Szamosé szin-tén emelkedett, mutatja a tiszai-újlaki Tisza vízállása. 1830-ban 3'85 m., 1855-ben : 4'33 m. 1867-ben : 5'63 m., 1869-ben : 5'53 m. 1878-ban : 6'30 m., 1881-ben : 4'85 m., 1888-ban : 4'34 m. mert Tisza-Újlak és V.-Namény között a Szamos legjelenté-kenyebb mellékfolyója a Tiszának. A Szamos 1881-ben Szatmár alatt 7'02 m., Nabrádnál 8'86 m. és V.-Naménynél 9'71 m.-ig emelkedett. Nőhet még nagyobbra, kivált a két áradat összegező-désénél, mit az átmetszésekkel és töltésezéssel siettebnek s ekkor teljesen közömbös a Tiszára, hogy a Krasznával bővült Szamost nyomja vissza medrébe, vagy hogy V.-Namény alatt gyarapszik a Krasznával és annak kisebb vagy áradó 200 m.³ vizét szorítja vissza ujonnan ásott medrébe, mert a Kraszna-csatornának du-zasztott vízszintje 111'440 m. van a Tisza felett, nagy vize 110'84 szintén folyik a Tiszába, de az 1888-ki árvízkor a 9 méteres Tisza elérte ezt a 110'84 m. niveaut, mi neki még 2 dm-el emelkedni, (111'440 — 110'84 = 0'200 m.) hogy a duzzasztott Kraszna szintjét is meghaladja? A Szamosnak növekvő áradatát *Hieronyni* katego-ricé kimondja: „A Szamos árvizei most rendesen később érkeznek a Tiszába, mint a felső Tisza áradásai Naményhoz, de a Szamos-nak *töltések közé* szorítása után előbb fognak beérkezni “ (i. h. 456.)

Mi lesz most ennek a következése?

Az, hogy a Tiszának az Alföldön való csekély esése miatt le

¹ *Hieronyni*: A Tiszaszabályozásról. Bpesti Szemle. 54 k. 450 l.

nem folyhat a sok víz, árhulláma megnyúlik, hetekig tarthat (miként az 1881-ki 4 hónapig, vagy az 1897-ki egymásután megújuló árvíz) — s kiöntésre kényteleníti mellékfolyóit, tehát az Új-Kraszna-csatornát is színültig megtelíti. Igaz ugyan, hogy az ártéren szükség esetén a holt medrekben s a belvíz-csatornáknban temérdek visszatartott víz elfér, de ha megnyúlik a Tisza árhulláma vagy a Tisza egész vízgyűjtő területén tartós nagy esőzések folytán (szegedi árvízkor így volt) a Kraszna, Szamos, Tisza egyszerre áradnak s árhullámuk összegeződik, végre is nem lehet hétszámra megakadályozni a lefolyást, mint mondani szokás, elraktározni a duzzasztott vizet s akkor bizony megint megtelik a láp. Azt nem is akarom különösebben kiemelni, hogy valamennyi a helyszínen járt a Tisza lefolyását s egyéb hydrologiai viszonyait közvetlen tapasztalásból ismerő szakférfiu p. o. *Matina*, *Bogdánffy* Ödön únos-úntig hangsúlyozták¹, hogy a felső vizek rohamos lefolyását késleltetni kell a Tiszának tavi, vízraktározó és ár-összegező természete miatt, különben megint úszik az Alföld s lesz megint szegedi árvízveszedelem. Persze a szatmári érdekeltség csak a maga érdekeit tarthatja szeme előtt, a pártatlan s mindig az egészet szemmeltartó geographiának azonban rá kell mutatni mások károsodására is.

Még egy eshetőségre is el lehet készülv a lápi érdekeltség. A Tisza éjszaki fordulója előtt meglassítja folyását a Kraszna uszadékját a Tiszába veti, hol az a Szamos fenékbéli hordalékját fogja gyarapítani. Az sem lehetetlen, hogy a nagyvízű Tisza a kicsi nyílású csatorna elejét egyszerűen telihordja a saját és a Szamos iszap uszadékjával, a mint ezt p. o. a Szamos feletti *Túr* vizével tette, mely a Nagy-Ar melletti gégéjét a Tiszának oldalnyomása következtében kénytelen volt odébb nyugatra a 15 km-rel lejebb eső Olcsva felé átneni. Az érdekeltségnek tehát folyvást kotortatnia kell majd a Kraszna-csatorna gégéjét. Hogy a hirtelen megdagadó és gyorsan leiramló nyíri folyások is behordják az Új-Kraszna medrét, és partomlásokat okoznak, amiért a meder középső szakaszát is gyakrabban kell majd kikotorni, azt rövidesen említettem már.

Ezek természetesen aggodalmak, *nem* kifogások, mivel a lecsapolás a helyi viszonyok kitűnő figyelembe vételével igen helyes elvek szerint történt.

¹ *Matina* : A Tisza szabályozásáról 1890. *Bogdánffy* : A Tisza árvizei. Math. és term. tud. Értesítő 1899. XVI. 5. f. 500. 1.

d) *A láp értékesítése.*

Az Ecsedi-láp elvezetésének költségeit $5\frac{1}{2}$ millió frtra számították, tényleg azonban majdnem $7\frac{1}{2}$ millió frtba került a külső és belső vizek elvezetése, a Szamos balparti töltéseinek emelése, hidak, zsilipek, őrházak állítása. Kérdés most, meghozza-e az ármentesített föld a hasznát, fölér-e az a haszon a ráfordított költségekkel s a miatta felhagyott foglalkozásmódok halászat, csikászat, nád-lás, gyékény-fonás népies keresetével?

Miután a hozzájáruláshoz az egész lápterület érdekeltsége bele vonatot, kétségen kívül való, hogy a láptól csak ideiglenesen előntött magas földek tulajdonosai nyernek a láp lecsapolásával. Ármentesítő adójuk is kisebb és nem is kell földjeiket a szántás-vetésre külön előkészíteni. Másképpen áll a dolog a mély lápi földekkel, melyek jobban meg vannak adóztatva, de 0'8—1 m. vastag televényrétegük annyira zsombékos turfás meg taraczkos, hogy 2—3 évbe telik, míg a tömérdek zsombékot kivágják, a gödröket kiegyengetik¹ azok szemes terményekkel bevethetők legyenek. Azonkívül a beszűrődött lápi víznek s a nyirkos nádfoltok végleges kiszáritására szintén idő kell, e földek után tiszta haszon e szerint csak később várható; mivel pedig a lápi vidék adóköteles tulajdonosai legnagyobb számmal kisbirtokosok s napszámosokban nagy a hiány: jogosult az aggodalom, megbírják-e művelni a kisbirtokosok lápi földjeiket s betudják-e teremteni rajtok azt a hasznát, mely a megmunkáltatás költségeivel és az ármentesítés terheivel arányos? Nem üti-e föl fejét itt is a föld-spekuláció s nem túrja-e ki a nagy uradalom a törpe birtokost, mire nagy a hajlandóság országszerte?

Az ármentesített terület a Szamos balpartjával együtt összesen 164,000 kal. hold, ebből felső ártér 71,312 hold, mélyebb vagy alsó ártér 92,693 hold. Az utóbbinak szorosabb értelemben vett lecsapolt lápi területe v. i. a nagy láp 51,000 hold, melyben ezer hold dombosabb, 50,000 víztől felszabadított terület, a többi a kis láp területe s a Homoród, Balkány, Sós-patak vidéke. A nagy láp mellékének szamosmelléti része a Szamos áradásaiból visszamaradt homok és termő iszap. E kitűnő minőségű homokföld mintegy 23,000 hold. Közötte és a láp széle között magas televény húzódik

¹ Tyukod és Börvely között ezrekre mennek holdankint a mély gödrökkel, körülvevett zsombikok, melyeket bivalokkal kell letiportatni s disznókkal feltúrtni, mert a nádvágókkal ki nem írhatók.

Győrtelek felől Kis-Májtény felé gyűrű alakjában körülfogván a lápot. Ez a televényes föld 18,000 hold. Azon belül következnek a mély lápi földek évszázadok óta lerakodott elkorhadt szerves maradványokkal, melyek az iszapréteg alatt 0·5—4·0 m. mélységben találhatók s a víznek végleges lehúzódása után kitünő termő földeket adnak. A Kislápon Győrtelek M.-Szalka és Szamosszeg között a lápi természetű, de használható föld 6000 hold, homokos termő föld 9000 h. Az egész lápnak 66,000 holdja különböző megmunkáltatást kíván. A homoki föld alkalmas a váltógazdaság bármely nemére, a gyűrűstelevény leginkább repce, kukorica és egyéb kapás növénynek termelésére, kivéve a czukorrépát, mely vastagra nőne ugyan, de kevés lenne a cukor tartalma. A nehéz fekete földü belső lápi földeket, míg a nádtól, zsombéktól teljesen megszabadulnak, kaszálóknak, később dohány, napraforgó virág termelésére lehet használni, mert ez utóbbinak nem árt a korhadó talaj vegyi bomlása, sem a nyári meleg fűledt levegője, de csak később lehet azokon szemes terményeket vetni. A repce s tanyér-virág termelésével p. o. föllendülne az olajútés, mely nagy keletre számíthat, mivel a környék oláh lakossága avval zsirozza krumpli-ját, puliszkáját; az ágas kender termelésével a zsák s ponyva-szövés ipara; a kaszálókon pedig, két holdat számítva egy darab szarvas-marhára, legalább 10,000 drb márhát lehetne fölnevelni, mi szintén biztos kiviteli s belföldi árú, mellette talán tejgazdaságot lehetne berendezni, így megvalósulhatna az agrariusok követelése, hogy a termelést mindig mezőgazdasági iparral kell kapcsolatba hozni.

Mindez azonban csak nagy uradalmakon lehetséges. Az elaprózott birtoknak nem lehet termelés-módokat megszabni. Annyi közszellem, gazdasági élelmesség és társulás meg nincs a szatmár-megyei földmivesben — a svábot kivéve — hogy mint közbirtokosság közösen megállapodnék egyfélének termelésében közösbe megmunkálva a nagy birtoktestbe kebelezett lápi részttelkét. A kisbirtokos ki nem elégitő pénz és munka erejével maga fogja akarni megmunkálni régi hármas forgási rendszere szerint kicsi lápmentes telkét s valószínűleg beléveszt, nem lévén sem tőkéje sem a kitartása az állami és ármentesítő adó pontos lefizetésére. Így eladósodik telke dobra kerül: s ezzel tág kaput nyit nagy, talán idegen tőkének, nagy birtoktestek alakítására, hol a pénz, a kitartás, gazdasági tudás és géppel végzett munka könnyebben megvalósíthatja az előbb említett gazdasági feltételeket.

Állításunk igazolására hivatkozunk a birtok-statistika adataira.

A láp lecsapolásánál 39 község, 2 város és 98 magánbirtokos van érdekelve. A községek és 100 holdon alul való kisbirtokosok 67.590 holdat bírnak és pedig 11.431 hold ebből községi birtok, 56.159 hold kisbirtokosoké, a többi a 98 magántulajdonosoké. Láptulajdonos községek: Amacz, Börvely, Csenger-Újfalva és Csenger-Bagos, Gilvác, Kálmánd, Hirip, Madarász, Mérk, Ökörítő, Szamos-Dob, Vetés, Szatmár (5000 h.) és N.-Károly (246) városok. A 100 holdon alul bíró ártér- és láp-kisbirtokosok pedig a következő községekben laknak: Amacz, Angyalos, Börvely, két Csenger, Domahida, Gilvác, Győrtelek, Hirip, Kálmánd, Keér, két Majtény, két Kocsord, Madarász, Máté-Szalka, Mérk, N.-Dobos, Nyir-Csaholy, Olesva, Óvári, Ökörítő, Pálfalva, Pályod, Porcsalma, Rápolc, Szamosdob, Szamosszeg, Szatmár, Tyukod, Zsadány, N.-Károly (260), Sályi, Tunyog, Ura, V.-Namény (223), Vetés, Vitka összesen 38 helyen, tehát eléggé széjjelszórva. A birtokos családok között egyedül a Károlyi családnak van 16.350 hold birtoka a lápon és lápvidéken, de az sincsen egy tagban, hanem megoszlik több község határában. Szatmár városán kívül a Károlyi család képviseli a nagy birtokot, a többi tulajdonos között a Tisza, Váilly, Odescalchy hg., Csökö, Kerekes F., Szerdahelyi, Uray s a Degenfeld gróf család birtoka 1500 holdon felül való; Csaba, Kende, Dessewffy, Domahidy, De Gerando családok 500—1000 holddal bírnak. 500 holdnál kevesebbet a következő tulajdonosok: Szuhányi, Bodoky, Gyene, Jékey, Németh, Bezerédi, Ujfalussy, Reök, Irinyi, Keresztúry, Piret báró, Császy, Kerekes J., Kölcsey, Jenei, Madarassy, Vladár, Perényi báró, Luzsinszky, Urai báró, Eltető, Pápolczy, Elefánthi, Luby, Gál, Bagossy Antal, Harsányi, Galgóczy, Péchy, Képesi, Koos, Szarka, Péterffy, Izsak, Dankó, Balla, Pinkász, Groszmann, Feldheim, Kaufmann, Weisz, Roth, Schwarz, Klein, Rooz, Spitz, Leitner, Spiegel, Unger, Wellner, összesen 63-an, kik a közép birtokot képviselik. Ide számolható ezenkívül a nagy-károlyi főgymnasium, a szatmári jezsuiták és az ecsedi templom ártéri birtoka s más kisebb birtokosok, kiknek legalább is 100 holdjuk van.

A birtoknak megosztlása tehát ez idő szerint eléggé kedvező, mert a nagybirtok úgy aránylik a közép- és a kisbirtokhoz, mint 2 : 63 : 300, illetve 1 : 30 : 150, más szóval 30-szor több a közép- mint a nagybirtokos és ötször annyi a kis- mint a középbirtokos. Társadalmi tekintetben ez kedvező, de a lápvidék kimerítőbb és kiadóbb gazdasági és ipari kihasználásának szempontjából a törpe és kis értelmességi színvonalon álló gazdálkodás miatt nem kedvező; nem még az esetben sem, ha az ármentesített földek megadóztatását a

kishirtokosokra való tekintettel 5 osztályba u. m. holdankint fizetendő 68, 90, 1 frt 50, 2 frt 21 és 4 frt 8 kros kategóriába osztják. De különben sem lehetnek e kategóriák fix adótételek, mivel az ilyen behajtott 200.000 frt évi járulék nézetem szerint, kevés a törlesztésre (60.000 frt) a munkálatok fenntartására, (40.000 frt) esetleges hibák és előre nem látott kiadások fedezésére. A terhek és költségek szaporodni fognak, de a népnek ethnogr. sajátossága, conservativ hajlandósága, csekély vállalkozó kedve alig fog változni.

Szatmármegyében, de az egész éjszakkeleti trahyt-medenczében annyira szívós a föld s a functionális állások szeretete s nagy az idegenkedés mindennemű ipar és ipari vállalat iránt, hogy még a meggazdagodott kereskedőkből is földbirtokosok lesznek s a jobb módú iparos nem iparának fejlesztésére, hanem földek, szőlők vásárlására fordítja vagyonát. Egész Szatmár-, Ugocsa-, Bereg- és Szilágymegyékben *egyetlen* reáliskola nincs, nem is birna ilyen megmaradni, mert a kállói és beregszászi reáliskolákból is gymnasiumot csináltak. Ez az oka, hogy p. o. a lápvidéki gyékény-fonásra, n.-károlyi szatyor-kötésre maig sincsen gyár, mindamellett, hogy a népnek arra való ügyessége és szorgalma, az árú elég nagy kereslete fenn birna tartani egy gyárat; ez az oka, hogy a szatmári Bükk-hegység erdeit Lamarche belga vállalkozó fűrészeli föl deszkának, parkettnek stb., hogy a diplomás embert egymás között lateinernek, az iparost, kereskedőt schleifernek csúfolják, mert a társadalmi érvényülésre többet ér a földbirtok, functionális hivatal, mint technikai tudás, ipari ügyesség vagy kereskedelmi rátermettség. Ily conservativ s korunk szabad irányzatával homlokegyenest ellenkező gondolkodástól alig lehet várni industrialis fölbuzdulást és kedvet, hozzáértést a nagy vállalkozások keresztülviteléhez! Hiába építik a vicináli s vasutat a láp éjszaki szélén, nem lesz, mit kivigyen Budapestre, ha csak meg nem változik a következő nemzedék gondolkozásmódja, vagy föl nem merül a látóhatáron valamelyes idegen tőke és vállalkozás, mely a lápvidéket iparilag és gazdaságilag kitudja használni. Akkor lesz mit felszednie s elszállitania a vicinálisnak, mely Szatmárról kiindulva, éppen a lápvidéket szeli, mert útjába veszi Vetést, Óvári, Csenger-Újfalú, Porcsalma, Ökörítő, Győrtelek és Kocsord községeket s innen kapcsolatot nyer a máté-szalka—nyíregyházai vonallal Debreczen felé.

Dr. Czirbusz Géza.

PORT-AJÁN.

Port-Aján fekszik az Okhotszki-tenger partján, az északi szélesség $56^{\circ} 28'$ és a keleti hosszúság (Ferrótól számítva) $155^{\circ} 53'$ alatt. Okhotszk községtől dny.-ra 318 km.-re esik, de e két községet semmiféle szárazföldi út sem köti össze.

Port-Aján' öble négyszög alakú, hossza $1\frac{1}{2}$ km., szélessége szintén $1\frac{1}{2}$ km. A félkör alakban húzódó Landor-Negotni-hegyláncz által védve van az északi és az északkeleti fagyos szelektől, s így a Csendes-oczeán orosz partvonalán levő jobb kikötők sorába tartozik. Dagály idejében az öböl mélysége 12 m., apály idejében 8 m. A nagy tengeri hajók 200 m.-re megközelítik az öböl partját, holott Okhotszkban 5, Gizsikinszkben 12 és Udszkban 15 tengeri mértföldre kénytelenek a parttól horgonyt vetni.

Az első jég az Ajáni-öbölben november elején mutatkozik, s bár e hónap második felében a kikötő jelentékeny részét beborítja mindazonáltal teljesen csakis december elején fagy be és a jégtől végtelenül csakis július végén szabadul meg.

A kikötő partján az árucikkek beraktározására a kor igényeinek megfelelő három áru-csarnok emelkedik. E három nagyobb épület háttérében látható egy kis házcsoport templommal együtt. Az 1844-ben alakult orosz-amerikai kereskedelmi társaság fennállása idejében a községnek 300 lakója volt. Azóta a lakók száma évről-évre fogy, s jelenleg csak 38 lakóst számlál, kik közelebbi s távolabbi kötelékeknél fogva valóban egy családot alkotnak. Főszűl a lakók halászatra és vadászatra helyeznek, s e mellett pásztorkodásból is élnek. Télen favágással és faragással foglalkoznak. Nincs közöttük sem szegény, sem gazdag ember. Van papjuk. A főfelügyelő, a rendőr-főnök, kántor, ingyenes tanító, orvos s meteorologus egy személyben. Meglepő az utazókra nézve, hogy itt e félreeső zugban rendes tanulmányi naplót vezet a tanító az iskolában és az emberek olvasni és írni tudnak mindnyájan. Az évnek csak két hetében, t. i. augusztus végén és szeptember első napjaiban kapnak hírt a külvilágról. Tehát $11\frac{1}{2}$ hónapig senki sem kap itten sem levelet, sem újságot. Mindamellet az emberek megelégedettek s boldogok, jobb életmód után nem vágnak. Podviszovszky utazó ama kérdésére, vajon nem unatkoznak-e ebben a világtól félre eső zugban, s nem érdeklődnek-e a világ eseményei iránt, azt felelték, hogy unalmat nem ismernek, mivel mindig találnak foglalkozást, s a mi a külvilág eseményeit illeti, elég, ha akkor

szereznek róluk tudomást, a midőn egyszer egy évben ide érkeznek a hajók. S valóban egy hajónak megjelenése az Ajáni-öbölben eseményszámba megy, s akkor nemcsak az ajáni lakosságot fogja el az öröm, a leírhatatlan lelkesedés láza, hanem a szomszéd, a közelebb s távolabbi vidékek gyér lakossága is ide özönlik, sőt van eset rá, hogy 500—600 km. távolságból jönnek ide jakutok a hajók megérkezésekor munkát keresni. A munkásokat újonnan vert ezüst pénzzel fizetik ki, kik mint a kis gyermekek roppantul örülnek a csillogó fémnek.

Egy évben csak egyszer, még pedig augusztus végén érkezik ide egy posta-hajó, magával hozván az árucikkeken kívül hivatalos iratokat, leveleket és újságokat.

Szeptember elején még két hajó, nevezetesen az amerikai Welsch-czégnek és az Amurmelléki keresk. társaság hajója köt ki az Ajáni-öbölben, a hol igen sok teát, élelmiszert, gyarmatárúkat s a kézi iparnak gyártmányait rakják ki. A kirakott árucikkek súlya 500—600 ezer kgr. közt változik. Az árukat Sakutszkba szállítják, mely 1280 km.-re esik az Ajáni-öböltől. Emé hosszú útvonalból a Sztanovoj-hegységen át vezető útra Nelykán községig 214 km., a további részint szárazföldi, részint vízi útra (Maya-folyó) 640 km., s végül a hátralevő útra Jakutszkig 426 km. esik. Ezen útvonalnak, a mely csakis őszi időben élénkül meg, főbb állomáshelyei: Isztyándinszk, Csöpandinszk, Agimszk, Chandöksz, Csabdingsz, Nemudörszk, Uszt-Majszek és Notorszk, a mely állomások részint a hegyeken, részint a völgyszurdokokban vannak elhelyezve. A Sztanovoj-hegységen át vezető útvonal a legnagyobb bajjal és veszéllyel jár, kivált ha a hózivatar meglepi az utazókat, segítség hiányában, sokszor odavesznek.

Az ajáni főfelügyelőség feljegyzései szerint a vidéknek évi középhőmérséklete $3^{\circ}6'$ C. Januáriusnak, mint a leghidegebb hónapnak, közép hőmérséklete $-20^{\circ}9'$ C. A legmelegebb hónapnak, t. i. júliusnak középhőmérséklete $+13^{\circ}4'$ C. Évi légköri csapadék 89 cm., vagyis kétszer akkora, mint a vele ugyanazon szélesség alatt fekvő ázsiai Szibériának a csapadék. A tél Ajánban általában véve enyhébb, mint az Amur-melléken, mivel az Ajáni-öblöt az északi fagyos szelek ellen megvédi a már említett hegyek. Nyáron a tengerparti meleget lehűtik a tenger felől jövő hűs szelek, s ez az oka annak, hogy a jég az öbölben még augusztusban is látható. A legtöbb hó esik márczius, április s májusban. A hó júliusban olvad csak el végképen. Télen az ég elég tiszta és derült,

nyáron és ősszel azonban sűrű köd borítja a vidéket. Szép, derült napok nyáron a ritkaságok közé tartoznak.

A folytonosan borult ég, a rendkívül nagy légköri csapadék és a kellő meleg hiánya, sajátoszerű jelleget nyomtak rá az itteni növényzetre, a mely úgy fajok változatosságára, mint alakra nézve, rendkívül szegény. A fák törzsei rendkívül vékonyak, görbék, gyér levelekkel. A csodálatosan elfajult faalakokon a szakálzuzmó, akár csak a len-csepű, sűrűn lép fel, s sokat szenved tőle a gazdája. Harasztok, zuzmók, mohféle növények bő anyagul kínálkoznak a botanikus megfigyelő szemének.

Bakos János.

KÖNYVÉSZET.

Bíró Lajos, Német-Új-Guinea (Berlinhafeni) néprajzi gyűjtéseinek leíró jegyzéke. A M. T. Akadémia és a M. N. Múzeum költségén kiadta a M. N. Múzeum néprajzi osztálya, 23 táblával és 20 szövegábrával. Budapest, 1899.

Új-Guinea magyar kutatója, *Bíró Lajos*, annyi érdekes néprajzi tárgyat küldött a Nemzeti Múzeumnak, hogy a Múzeum néprajzi osztálya immár szükségesnek látta földolgozásukról gondoskodni. A kutató jegyzeteinek fölhasználásával *Jankó János* dr., az osztály vezetője, meg *Semayer Vilibald* dr. és *Bátky Zsigmond* írták meg 13 negyedréti íven magyar és német nyelven a 23 tábla melléklettel bővített kötetet, mely az Akadémia segélyével jelent meg. A rajzokat *Richter Aurél* készítette. A Magyar Nemzeti Múzeum ma már olyan tekintély a tudományos világban, hogy gyűjtéseiről a külföldnek is be kell számolnia, azért kellett a leírást egy külföldi nyelven is kiadni. Német-Új-Guinea népe alig tíz esztendeje ismerte meg a fémeket, még ma is a kőkorszakot éli, melynek Európában csak földbe temetett ősi emlékeit ássák ki. A benszültöttek öltözete csupán kötényre szorítkozik, a férfiaké hánccszövet, a nőké fűből van szőve. Annál több az ékitőszertük, persze madártoll, csont, teknősbékahéj vagy fahajtűk, virág, bambusz-karikák, kutya-fogak, csigák, denevérbőr-paróka, nyakbeli fűzerek és csüngők, mellpaizskák, kagyló-karpereczek stb. Házi eszközök közül tűzdörzsölőfák, kanalak, szatyrok, tarisznyák, kő- és kagyló-balták, csontszerszámok, alvózsámolyok, faedények vannak a gyűjteményben. A vallás tárgyai: szobrocskák, talizmánok. Vannak tánczhoz való eszközök, jeladó dobok, fegyverek fából, csontból, fogakból. Különösen érdekesek a nép művészetét föltűntető szobrocskák s a fegy-

verek díszítései, ebben jókora ügyességre tettek szert. A most kiadott kötet a néprajzi gyűjtemények első kötete, mely 3 frtért kapható. Hornyánszky Viktornál jelent meg. —ba—

Wanderungen in Ost-Afrika. Von Eduard Grafen Wickenburg. Mit vielen Illustrationen und drei Karten. Wien, 1899. Gerold et Cie.

Wickenburg gróf ki már Indo-Khinát, Sziamot, a malai szigeteket, Japant s Amerikát bejárta, Afrikába tervezett útazásával tulajdonképen Soa déli részét s az ezzel határos Gallaországot akarta kikutatni s a Rudolf-tó nyugati partján haladva Ugandán át remélte az Indiai-oczeánt elérni. Ez a terve azonban nem sikerült, mivel nem volt ajánló levele II. Menelik császárhoz Abesszinia uralkodójához. A gróf 1897. márczius havában indult útnak, de az abessziniaiak már Harrarban útját állották s csakhamar belátta, hogy eredeti útitervéről le kell mondania, s így aztán, hogy előkészületei és felszerelései kárba ne menjenek Afrika más vidékeire vetette szemét.

Első útja (1897. április—június) Zeilából Harrarba vezetett s innen oroszánvadászatra Dsig-Dsigába ment. Június elején ismét Harrarba volt, s onnan visszafelé indult Zeilába, hova június hó 14-én érkezett meg. Zeilából Berberába utazott, hogy onnan nagyobb körutat tegyen a Soma'-földön. Karavánja ezen alkalommal 30 tevéből, 2 lóból, egy öszvérből, 20 tevehajtsárból, két vezetőből s egyéb cselédségből állott. Berberából június 28-án indult el s bejárta a Dolbohanta-vidéket, Ogadent, Rer-Amaden és Molengur vidékét s a Dserrer völgyét. Október végén ismét Berberában volt. Innen tengeren utazott Mombasszaba majd Zanzibarba. Itt új karavánt szervezett s aztán útnak indult a Kilima-Ndsaro felé. A karácsont *Matete*-ban töltötte, 1898. január elején érte el *Tavetát*. Innen meglátogatta a *Dsipe*-tavat s csak márczius hóban jutott fel a Kilima-Ndsaróra Mosi-ig (1467 m.), miután előzőleg bejárta a hegység keleti és nyugati részén elterülő Masszai-földet. Adent április hó elején érte el, s ezzel befejezte útazását. Útazásának leírása vonzó és érdekes, kiválóképen touristák s vadászok számára. A diszes kiadás *Gerold* bécsi céget dicséri. —ba—

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

EXPEDITIÓK.

* **Biró Lajosról.** Bíró Lajostól, aki most Új-Guinea környékén gyűjti a madarakat és bogarakat, újabb levél érkezett, amit Szalay Imrének, a nemzeti muzeum igazgatójának írt. E levélből napilapok nyomán közöljük a következőket. „A mult hajó érkezése óta körülményeink nagyban változtak. Azelőtt erősen látogattak a ben-születtek, kivált kigyót, békát és gyikot hoztak, de most teljesen kimaradtak. Épen akkortájt nagyban jelentkezett köztük az influenza, a népség nagy része beteg lett, több haláleset is volt; az a hit terjedt el köztük, hogy a nagy hajó hozta a betegséget, hát kerülnek bennünket. Hét fiú szegődött volt hozzám, azok is elszökdöstek: csak kettő maradt, az is csak arra a fenyegetésre, hogy különben meglövöm őket. Tőlem nagyon félnek, mert én vagyok a „Bumbum“, a ki sokat lövöldöz. A hittérítőket nem igen respectálják, mert sohasem járnak fegyverrel: a jó embereknek már majd a fejükre másznak, még a saját növendékeik is; ha nem tetszik nekik valami munka, a szemökbe mondják egész nyíltan az ő tört angolságukkal: me no like! s keresniök kell másikat, a ki nek tetszik. Én lettem a rendőrség, mert könnyen a borzas ha-jukba ragadok; nem tudom megállani, hogy egy „fehérnek“ a sza-vára ne ugorjanak mindjárt... A vadászás gyönyörűségét nagyon megzavarja a számtalan piócza, a miktől hemzseg az erdő ta-laja a levelek alatt. Minden lépésre egész sereget zavartam föl s pillanat alatt czipőmön termett néhány gyors, araszoló lépésével; szó se lehetett róla, hogy mind eltávolítsam magamról, az is elég munka volt, hogy lábaim sebes helyeit megvédelmezzem a harisnyán keresztül szopóktól és eltávolítsam az ingem alá tola-kodókat. Haza jöve, az átöltözködésnél csupán a harisnyám helse-jéből húszonhét darab került ki. Azontúl hármaz harisnyával véde-keztem ellenök.

* **A Belgica visszaérkezése.** Newyorkból jelentik, hogy a Bel-gica teljes sikerrel tért vissza déli sarki útjából. A hajó sok új or-szágot földözött föl a Weddell-tengeren és új tengereket a déli sark felé. Az expedíció útjában működő vulkánokat is talált. A Belgica a jövő télen nem tér vissza a déli sarkhoz.

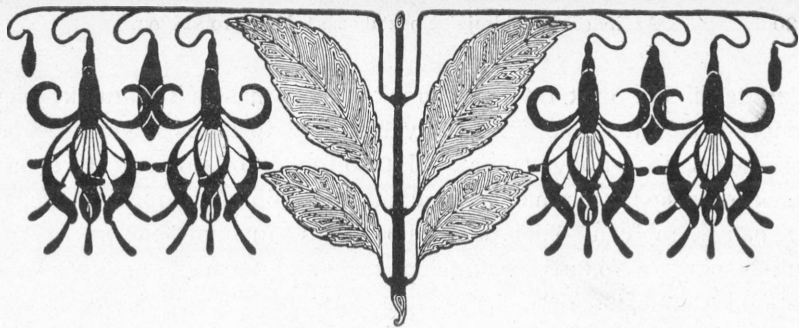
Gondatti N. expedíciója az Orosz Földrajzi Társaság Amur-melléki fiókjának tudósításai szerint három évet töltött a csuk-csok földjén azon czélból, hogy e nép életviszonyaival, az ameri-

kaiakkal való kereskedéssel megismerkedjék, a bennszülött lakosságot összeírja, s kiderítse ama okokat, melyeknél fogva e nép kihaló félben van. Kisérete állott egy kozákból, egy tolmácsból, két csukcs szolgából, négy szánból, melyek mindegyikébe 12 kutya volt befogva. A vezetőket, mihelyt új községekbe s új állomásokra érkeztek, felváltották. Az expedíció tagjai bejárták az Anadyr-folyó mellékét és a csukcsok félszigetének tengerpartjait. Útközben meglátogattak 38 nomád csukcs-tábort, a hol 250 férfit, 237 nőt és 101 szánt számláltak össze. A félsziget tengerparjain összesen 42 községgel találkoztak 427 lakóházzal, 1.242 férfival és 1.319 nővel.

Ezen útazás eredményeit összehasonlítva a 30 évvel ezelőtt ezen a vidéken megtett útazások tapasztalataival, az expedíció arra a meggyőződésre jutott, hogy a Jeges- és Csendes-oczeán partján található minden községnek a lakossága jelentékenyen megfogyott, sőt egyes községek lakói egészen kihaltak. Az állandó lakosság apadásának oka tisztán a tengeri vad (bálna, rozmár, fóka, medve) csökkenésében, és abban a körülményben keresendő, hogy az amerikai bálnavadászok, kik nagy hajókon jelennek meg e vizeken, a tengerparttól messzire elriasztják a tengeri vadat, melyeket a szegény csukcs barkások megközelíteni nem képesek, hogy a hajító fémeszközökkel hatalmukba ejthessék. Továbbá a csukcsok állítása szerint az utolsó 25 év alatt az éghajlati viszonyok is változtak ezen félszigeten. A telek szigorúbbak, zordonabbak, korán kezdődnek s későn végződnek. Az őszi és a téli erős fagyos szelek nagyban hátráltatják a vadászatot és a halászatot, a mely körülménynél fogva valamint a vad hiánya folytán a csukcsok éhínségben szenvednek, s évről-évre pusztulnak.

A csukcsok nem egy, hanem több nemzetiséget képeznek. A Jeges-oczeán partján lakók tulajdonképeni csukcsokon kívül még három más nemzetiség tartózkodik, kik az atlanti szigetekről s Amerika partjairól telepedtek le ide. A legnagyobb számmal augutanatok laknak a félszigeten, kik Szt.-Lőrincz-szigetről vándoroltak be ide, valószínűleg eszkimók lesznek. A mi a másik két nemzetiiséget illeti, kellő adatok hiányában keveset tudunk róluk. — B.

AZ IPARÚZÉS FÖLDRAJZI ELOSZTAKOZÁSA MAGYARORSZÁGON.

A világpolgáriaskodó fölfogás erősen gyalulja a nemzeties irányt minden téren ; pedig hazájától az embert elválasztani nem lehet, tőle függ nemcsak élete, de sokrészt eszejárása, gondolatvilága is. Azt hajtogatják a tudományra nézve, hogy tiszta forrás legyen az, ne zavaros folyadék, melyet előbb a specialis talaj földjéből kell megtisztítani. Elégnek tartják a szellemi alkotásban a tartalmat, szerintök a nyelvi forma mellékes. Ki is gúnyolja Heine a lengyelnek rajongó honszeretetét, midőn így szól : „Szétnézett Lengyelország egyik szomorú képű mocsáros vidékén a francia, fölrúgott egy darab iszapos röögöt, ezt nevezik hát itt, ugymond, „hazá“-nak.

Holott speciális talajon s annak jellemző ege alatt él az embervilág, onnan meríti fönntartása föltételeit, az szabja meg foglalkozása módjait és boldogulását a benne rejlő vagy fölötte kiterített kincsek kihasználása útján ; számításán kívül nem hagyhatva azt a függelékét sem, melynek éghajlat a neve ; vagy a társadalmi viszonyokat, a melyek már kijegeczesedtek. Áll pedig ez az őstermelőre úgy, mint a nyers anyagok földolgozójára, áll a közvetítő kereskedőre úgy, mint a fogyasztó magasabb osztályokra nézve, a melyek kizárólagosabban értelmiségi munkát végeznek.

Szép faj a magyar s áldott a földje is, de gyarapodása eszközeit annak a talajnak kincseiben köteles keresni, a mely lábai

alatt terül. Ha azok ott hiányzanak vagy másfélék vannak jelen, tengés-lengés az élete, és ez kiváltképp az iparüzés sikerességéhez szükséges, úgy hogy vannak helytálló foglalkozás módok. Ki akarna jelentős vasipart teremteni az áldott Alföldön? hol nincs közelben vasbánya, mely a földolgozni való nyers anyagot olcsón szolgáltatná; nincsen föltárt kőszéntelep, mely még e háztartás szükségletét födözhetné is. Mert elérhetetlen nagy mélyben van ott az ősi szikla, homok és agyag rétegek alatt, mely a két nélkülözhetetlen anyagot adhatná.

Az erdélyrészi keleti szép vármegyéknek van ősi sziklájok a fölszínen bővebben, mint kellene, — de mivel vasérczeknek a bányászat ma ki nem fizeti magát (a Zsigmond király idejében még híres csik-madarasi kohók tüze kihamvadt): találni ott még ma is fakószekeret, mely egészen a bognár műhelyből kerül ki, a nélkül, hogy használatba vétele előtt a kovácshoz vándorolna; fából van annak még a kerékszöge is és irmagul sem talál rajta a szem vas-szilánkot. Ott tehát sok munkától elesik a kovács, de a lakatos is, mert az a vidék a fakilincs hazája. De már Füzesen (Verzár) Biharban minden ember űzi a kovácsmesterséget, el is látják a vidéket vasmunkával bőven.

Trencsén-vármegyében is több a merész alakulású, bájos kőszikla, mint a vas vagy a kenyérke. Ez okon a vidék népe mint vándoriparos járja be a Föld kerekességét és fölleli munkáját mindenütt, a hol csak repedt fazék van. Letelepszik a drótos mester a földre, szétveti a két lábát, közé rakja le ipareszközeinek szertárát, a bőrtarisznyáját, kihalássza belőle csipetőjét, harapófogóját és dolgozik Isten szabad ege alatt; készít még pipa-szurkálót, egér-fogót, habverőt és becsületére válnak azok neki. Anyaggal könnyen ellátja magát bárhol, van vasáros meg fazekas. Az utóbbi iparosnak legnagyobb versenytársa a drótos, a ki minden cserepet egészszé szorongat össze. Kövesfalva (Kamjonka), Rovne Trencsénben, Folyvárk, Haligócz, ma Halivágás, Nagy-Lipnik Szepesben a telepek, hol nyáron csak aggok, asszonyok és gyermekek vannak, a munkabíró férfi nép mind vándoriparos.

Van Zólyom-vármegyében 24—30 olyan posztós, a kik évente átlag 80000 méter posztót készítenek; de a posztókészítő ipar ősi fészke Nyitra-vármegye nyugoti része, hol a szomszéd Morvaország mintaszerű juhászata megteremtette a gyapjú földolgozását. Óhatatlan volt pedig, hogy a közel községek népe el ne tanulta legyen; így települt át az a derék iparág a Morva-folyó magyar

partjára és sok a posztós Vág-Újhelyt, Verbón, Miaván, Érsekújvárt, Tapolcsányban, Német-Prónán, de legtöbb Szakolczán, hol a 40-es években 109 posztós mester volt 6000 lakos között. Dunántúl úgylátszik hajdan volt virágzóbb a posztó-ipar, mert annak az országrésznek Pannonia nevét a pannus (posztó) névtől származtatják.

Jelentős iparág a tímárkodás. Volt Segesvárt csertörő-malom már 1367-ben, a XVIII. században pedig évente 300 mázsára menő gubacsot vittek onnan külföldre. Zalában Turnisa községnek annyi a bőrkészítője, hogy a göcséji palócz csak pofabőr-árusoknak nevezi a turnisai tímárokat. Nyitrában a brezovai tímárok évente 30 ezer forint értékű nyers bőrt dolgoznak föl és küldenek Budapestre. Trencsénben Rajecz-városnak alig 3000 lakosa között 40 év előtt 200 bőrkészítő volt.

Van is ott cser elég, szolgáltatják az erdők bőven, csörög a tiszta vízü patak lépten-nyomon, a mely nélkül a tímár nem dolgozhat; olcsó a mész, mert sok az égetésére szükséges fa; ellensúlyozzák ezek a nyersbőr drágább voltát, ha messzebből kell is szállítani. De a közel Pozsony úgylátszik kiadós, mert a város már 1376-ban határozta meg, hogy ott csak 28 mészáros lehessen, ugyanannyi húsvágó székben.

A bőrkészítő ipar legtermészetesebb függeléke a csizmadiaság, melyből már rég válakozott ki a cipészet, — 1376-ból ismeretes a pozsonyi cipő-készítő iparosok czéh-szabályzata, mely szerint évente két czéh-mestert választottak. Elrendelte az erdélyi országgyűlés 1688-ban, hogy mivel a csizmák és sarúknak nagyon magasra emelkedett az ára: ezeket tímárok s más mesteremberek is árúsíthassák; a sarúk, csizmák és kész bőröknek az országból való kivitelét pedig megtiltotta. Kézdi-Vásárhelyt annyira virágzik ma is a bőripar, hogy 4700 lakos között 180 a csizmadia. Nagy-Küküllőben Kőhalmon is hirre vergődött a lábbeli-készítés.

Igazi hazája a csizma-készítő iparnak ott van, a hol hazánk hegyvidéke a síksággal érintkezik. Fél száz év előtt annyi volt a csizmadia-mester Váczon, hogy midőn az Úrnapi körmeneten saját zászlóik alatt a czéhek testületileg megjelentek, akkora számot tett a csizmadiáké, mint 8—10 más czéh együtt véve. Meg is volt valaha ott a csizmadiáknak a saját öltözetük. Ránczos (rámás), gomb-sarkantyús csizma; ellenzős baka-foltos magyar nadrág, pitykés mellény, százgallérú karbonári köpönyeg, gácsi sötétkék posztóból és magas tetejű kalap, — megismerhető volt erről mindig a fontoskodó arczczal járó csizmadia-mester.

A gyöngyösi mesterek ma is híresek. Miskolcra pedig nem volt szabad többnek lennie 999-nél, az 1000-ik hasztalan remekelt meg, kényszerült bevárni, míg valamelyik mester az élők sorából kidúlt, hogy helyébe léphessen. Esztergomban az iparosok $\frac{1}{4}$ -e csizma-készítő. Ó-Turán, Nyitra-vármegyében évről-évre többet össze-
 ütöttek 12000 pár csizmánál. Rozsnyón 1888-ban 535 mesterember között 178 csizmadia és 36 czipész volt, tehát 40%. Szatmárt 300, Nagy-Károlyban 150 csizmadia-mester van és mindenikük tudja, mely vidéken kelendő a rámás, hol a ványolt csizma és azt saját szekerükön viszik el oda vásárra, búcsúra.

Selmecz kitűnő pipaagyagot szolgáltat. Híres is a selmeczi pipa, ezüstre is kupakolják és sok utánzata kering országszerte. Alakját ugyan ellesték a gerencserek, de meg nem tudják adni neki azt a mondhatatlan jó tulajdonságot, mely a selmeczinek kiválóan jellemzője. Szabad utánozni, rányomható a selmeczi bélyeg is, de köteles minden utánzó még egy csillagot is belepréseltetni a pipa nyakába, mi tájékoztatja az avatott vevő szemét, hogy valódi vagy imitációval van-e dolga. A nógrád-vármegyei palócz-süveges dobóczi és a debreczeni makra-pipáknak is meg van a jó nevük, de nem versenyezhetnek a selmeczivel, mert gyarlóbb anyagúak.

Nagy-Lévárd pozsony-vármegyei község fekete fazekas művei kelendők külföldön is. Mező-Telegd Biharban híres a cserépedényeiről. Udvarhely-vármegyében Korond a fazekasok fészke, ott készül a sok máztalan cserépedény, mely a Székelyföld konyháit ellátja. Faluról-falura hordja a korondi ember, az egy-, két-fülű fazekat, bögrét, csuprot, lábatlan lábast és adja pénzért, gabonáért; ráesküszik pedig a székely asszony, hogy a korondiban föl meg legízletesebbre a puliszka. Csik-Madarason annyira helytálló az agyagipar, hogy minden ház fazekas műhely; úgy is szól a székely közmondás, hogy :

Az a falu Madaras,

Hol a pap is fazekas.

Baranyában a hertelendi leányok ügyesek a gerencsér munkában; bugyogós korsóikban sokkal tovább hűvösen marad a víz, mint másvidéki kontár-művekben. Szintén Dunántúl Mágocsnak neves az agyagipara: az ott készült, szilárd, kékesbe hajló színű kőedények az úri családok előtt becsben állanak, — az ott való népies iparág fönntartása végett 1887-ben agyagidomító-iskolát alapított az állam. A herendi és pécsi edénygyáraknak európai nevök van.

Része van az aradi liszt külföldi kelendőségének el nem ha-

laványuló dicsőségében Sehesi István zarándi ácsmesternek, ki a Körösbe ömlő Tasnyik patakra 1778-ban szárnyas malmokat kezdett építeni, a melyekhez hasonlók Arad vármegyében ma is 30000 métermázsa gabonát őrlenek föl. De mióta a svájci malmok átalakították őrőlköveiket a bányászi aczélos búzához, ők is tudnak olyan lisztet előteremteni, mely erőre vetekszik az aradival. Legnagyobb malomváros hírében Éjszak-Amerikában Minneapolis áll; de kimutatta a statistika, hogy Budapest malmai teljes erővel 7 millió métermázsa lisztet bírnak előállítani, 2000-rel többet, mint Minneapolis. Pozsony-vármegyéből a nebojszai keményítőt angol, német, olasz, orosz piacokra is elszállítják.

Vas- és Zala-vármegyék déli síkjain a lakosság a XIX. század elején és részben ma is tímár, csizmadia, szabó és kovács. A kádár, pintér, bognár ipar törzshelye Horvát-Szlavonország, mert igazán hővében van a tölgy és egyéb haszonfának s rengeteg donga anyagot szolgáltat külföldre is. Csak 1894-ben Fiumén át 5,526,255 drb dongát vittek ki; úgyszintén sok tölgyfa edény megy ki onnan Európa különböző országaiba, még Amerikába is. Nem rég történt, hogy Párisból pompás hintót hozatott egy magyar főúr Budapestre és nagyra nőtt a csodálkozása, mikor annak a kerékagtyában meglették cselédei egy váczi kocsigyáros czéggjegyét. Alaposan mutatja ki Tóth Béla, hogy a kocsi tulajdonképen magyar találmány.

A hegyvidék népét általában inkább utalják viszonyai arra, hogy iparral keresse kenyerét, mert mostohábban szolgáltatja ott a föld a haszonvelhető területet és a szélsőségekben járó éghajlat kevésféle terméknek biztosít gyümölcsözést. Augusztus második felében vágják Szepességben a zabot, szedik a lent, áll virágban a stajer lóhere. Egyikök sem közvetlen eledel az ember szájának, de előmozdítja a tej-ipart és vászonszövést. Az ostyepka nevű füstöltsajt és a lipcai túró messze földön nevesek.

Árvában háziipar a vászonszövés, a gyolcsos tótok ország-szerte vándormadarak a vásárokon, mert a vármegyéjük eladni valóra többet sző évente 3 millió méter vászonnál. A bártfai vászonszövés már 1450-ben annyira fejlett, hogy szabályozni kellett az előállított készítmény mennyiségét, bizonyos szélesség mellett 400 vég volt a maximum hossza; annyi fonalat hoznak be a szomszéd Lengyelországból, hogy majd minden polgárnak ma is tulajdon szövőszéke van és annak takácsot tart. Komáromban a XVIII. században még 43 takácsmester volt.

A csipkeverés Pozsony, Nyitra, Trencsén, Túróc, Bars és Zolyom asszonyai közt van elterjedve; téli estéken egymástól tanulják s akkor gyakorolják, mikor a mezei munka szünetel. Kőhalmon Erdély részben a köteles mesterek voltak híresek. Segesvár szövőszékeinek ütemes csattogása, az üstkovácsok kalapácsolása, a kádárok hordó döngetése miatt nem régen még igen zajos volt.

Egész Zólyom-vármegyében nincs 100 fésűs, de az évi munkájok eredményét 25000 tuczatra becsülik, a főfészkök Radvány. Késes van 43, a termelésök 15000 drb konyha- és mészároskés, 12000 tuczat gyapju-nyíró olló, 3000 tuczat budli-bicska, 500 tuczat zsebkés. Pozsony-vármegyében Szent-Jánoson a vágó, metsző eszközök gyártása virágzik. A brassói késesek 1543-ban 26000 brassói bicskát adtak el a külföldre. Rimaszombatban híres a csutora és a csontból készült függő, meg gyűrű; Diós-Győrött a csikóbőrös kulacs.

A zirczi taplóból készült fővegek és más tárgyak a vidék sajátos ipartermékét alkotják. Mosony-vármegyéből Pusztá-Somorja népe évenként vagy 20000 kosarat ad el Budapestre és Pozsonyba, Szered-város egy-maga 28—30 ezer frt értékű kosár készítményt állít elő. Pozsony-vármegye Vága községének lakossága is fűzfa fonatokat készít nagyban. Deáki híres ott a teknőíró, de nem ütnék össze annyit, mint a Hargita-hegység alatt az oláhfalusiak, a kik tömérdek csöbröt, kádat, hordódongát, deszkát, zsindelyt hordanak szét egész Erdélybe.

Hálófónással a Balaton mellékén és Komáromban 2460 ember foglalkozik. Nagy-Károly népe ügyes a gyékény-fonásban, készít belőle csinos szatyrokat, kötő-kosarakat, dohány-tartókat, szivartárczákat, nyári kalapokat és eljutnak azok Svajczba, meg Franciaországba. Kalapokat a pozsonyi gyárakból Szerbia, Svájc, Németország, Belgium, Dánia, Svéd- és Norvégországokba is visznek; ugyanonnan a kefc-árúk nagy mennyiségben kerülnek nemcsak Angliába és annak tengeren túl fekvő gyarmataiba, hanem a kiválóan iparos éjszak-amerikai Egyesült-Államokba, sőt még Dél-Afrikába is. Ugyan mi hasznát veszi a kefének az Ádám-kosztümben járó kap-földi kaffer?, ha fogyasztja, jól teszi.

Kivált a papírkészítés hazája a fölvidék, hol az elnyűtt ringyetrongyot számtalan malom nemesíti papírrá. Ott van a rohanó patkok ingyenes mozgató ereje, szolgálatra készen. Sándor István „Sokfélé“-je 1795-ben már úgy ír, hogy „az első papírmalom nálunk Szepesben, Lőcséhez közel Tepliczka helységben állítottott

fel 1613-ban.“ A diósgyőri papír ma sem vesztette hírét. Hajdan az ipar-csodák közé sorozták, hogy a hermándi (Hermanecz) papírgyár az öreg Ferencz király hintaja elé az országútra egy egész mértföldnyi hosszúságban vont fehér papirost. Segítségére van a papíriparnak a tömérdek fogyasztás, mely századunkat jellemzi s papír-korszakká avatja. E mellett meg híres ujságolvasó nép is vagyunk, úgy hogy alig van nemzet Európában, a melynek kedvéért annyi árnyalatú politikai lap tengene, mint a hogy nálunk van.

Turóc-z-vármegye népe nagy faipart űz. Onnan jönnek a fakanalak, fatálak, favillák, gereblyék, lapátok, fafaragványok, újabban hajlitott fából készített bútorok. Nem egyéb a kanalas tót, mint vándor iparos, ki midőn 6 fillérért 2 fakanalat árul, valóban nem tudja a vevő, mit fizetett meg, az anyagot-e, vagy a munkát, a helybe való szállítás fáradságát-e, vagy az árusításra vesztegetett időt?, mind a négyet semmi esetre. Az Alföldön helytálló iparág nem lehetne az, éhen halasztaná emberét.

Liptó-vármegyében hajdan üveg-huták voltak, de a forgalom tágabb ereitől elestek, s a versenyt olcsó munkaerő mellett sem bírták ki. Ezek munkásaiból kerültek ki az üveges-tót ősök, a kik kisebb-nagyobb unokái utczáról-utczára lesik a törött ablakokat és midőn azt befoltózzák, olyan vándor-iparosok, mint a drótos atyafiak. Liptó üveges tótjai bekalandozzák az egész hazát; ezek iparügyességének dajkái a bóczai, gombai, novotti üveghuták. Esztergom mellett Szentléleken a XIX. század elejéig volt üveghuta, melynek számára a közel Fehérkőről hordták a földolgozásra alkalmas kvarczot.

Erdélyrészből roppant mennyiségű botnak való faágat hordanak szét mindenfelé. Meggyfa pipaszárról Fegyvernek (Nógrád), Nagy-Tapolcsány és Savanyúkút verődnek hírre. Turóc- és Trencsénben az 1 m. hosszú, 41 cm. vastag meggy-ágakat vaggonszámra szedik bajor-sör tisztításához. Német- és Angolországba a pálcza, csőernyőnyél és pipaszárnak való kivitel Magyarországból 1889-ben 755 métermázsát tett 450 ezer forint értékben. Nyitrában Ó-Túra, Lubina, Botfalu és Hruszóban 300 család 100—200 ezer drb faeszközt készít 65 ezer frt értékben s azokat Boszniába, Szerbiába, Bulgáriába és Romániába szállítja el.

Hogy Székely-Keresztúron mennyiben helyi gyökerezésű a rosta- és szita-készítő ipar, bajos okát adni. Nincs ott közel lótenyésztő, mely a nélkülözhetetlen lószőrt szolgáltatná, csak fenyőfa van bőven a Hargita lejtőin. De az bizonyos, hogy megharagusz-

nak a székely-keresztúriak, ha sok szitájok miatt a városukat valaki Szitás-Keresztúrnak csúfolja. 1514-ben Székelyország nemesei ki-mondották, hogy a varga nem ért a kovács vagy szabó mesterség-hez, sem ezek amazhoz, tehát nem művelhetik.

Pozsonyban 1376-ban csak 16 pékműhelynek volt szabad dolgoznia. Erős volt a sörfőzés Bártfán már 1450-ben. El akarta terjeszteni ezt az iparágat Mária Terézia királynő is egész Magyarországon, van még rozzant sörház majd minden községben, de a jó és sok bortermő hazában nem bírt az árpalé készítő ipar terjedt gyökeret verni.

A szegedi szappanfőző ipart indokolja a sziksó-telepek kimeríthetetlen gazdagsága ama legnagyobb magyar város tőzsomszédságában, pedig még azt sem mondhatni, hogy titokban tartaná a szappanos mester az ipara receptjét. Elmondja szíves kérésre, hogy a jó szappanhoz annyi zsiradék kell, a mennyi épen dukál; sziksót úgy kell hozzá vetni, a hogy épen megkívánja és addig kell főzni, míg jó lesz, — és csodálkozik rajta, ha a világos oktatás mellett mindenki jó szappanfőző nem lesz.

Hajdan Komáromnak majd a fele super, vagyis hajóács volt, mert az a 200 hajósgazda, kik a gabona szállítást Titeltől Bécsig eszközölték, sok hajómunkát adott. Míg Komáromban erősen virágzott a hajóépítő iparág és sok embert vagyonossá tett, az a közmondás járt, hogy a komáromi úr, a győri csak ember. A komáromi super-gazdákat még Bécsbe is szerződtették hajó-építőkül, ma azonban utódaik már az ó-budai hajógyárban keresnek alkalmazást. A czéhek között Úrnapkor teljes díszbe tett zászlajukkal jelentek meg a körmenetben a superek és jelmezbe öltözött fiatalbjaik fűlszalagozott szerszámaikat is kivitték; az ácsfejszére nancsot tűztek s a körmenet után zeneszóval tisztelték meg öregebb mestertársaik házait sorra.

Arad-vármegyében már a török világ elmúlása előtt szervezkedtek a ruházati iparúzők; a jenei vargák 1625-ben szerezték meg czéh-szabályaikat, a szabók 1638-ban, a csizmadiák 1648-ban. A mely vármegyéből a kuruczság legtömegesebben került ki, ott Miskolcz, Debreczen, Szatmár, Nagy-Károlyban ma is feltűnő nagy számban él a magyar iparos: csizmadia, szűrszabó, timár, gubás és sok ideig nem vegyült el a többi mesteremberekkel; összetartva részint a czéh-rendszer, részint a hitfelekezeti kötelekével. Maig is megkülönböztetik magukat névszerint, a mellett megvan a hagyományos különbség vallás szerint is.

Nagy-Károlyban 120 gubásmester van, Szatmárt vagy 250. Avas-Újfaluban a gubások külön kallót tartanak, mely őket a czéh-rendszerben marasztalja együtt, — noha ma már gubás-ipartestület nevet viselnek, de legényeik ma is kötelesek minden vasárnap dél-előtt délután templomba járni. Eljutnak e mesterek Lengyelország széléig és az ország eme része földnépét a szatmári gubásokkal együtt látják el gubával, melynek változik a kiállítása magyar és oláh ízlés szerint.

Tudja a nagy-károlyi meg a szatmári gubásmester, hogy Szatmár vidékén olyan guba kell, a melynek hosszú az uja; Erdőháton, Paládok, Kölcse és Milota felé a fehér guba kapós, Mármarosban a kétszer fésültet szeretik; a csinosabb apró fürtű gubát a magyar nemes legények veszik, hol a gubák remekének, az apró fürtű feketének kelendősege van. A viselt guba mondja meg, melyik ember szatmári, ugoctai, mármaros.

Debreczenben a külön iparágakat űző mesterembereknek ma is egyenruházat-szerűleg illik öltözködniök. A vásárokon ponyvasátor-utcákban külön helyt árulják a tulipántos szűrt, a gubát, a cifravarrású bundát, a csizmát, a mázos kancsót, a debreczeni pipát. Sok itt a taligás

Kivül fürtös guba,
Kiben ember vagyon,
Mögötte taliga
Egy ló huzza nagyon.

Hajdan Nagy-Szeben vára minden tornya közül egyet valamelyik czéh-nek kellett védelmeznie. Rozsnyón 1888-ban 535 iparos között 43 szűrcsapó volt, Tatában 1836-ban 136 csapómester. Az ipartörvény életbelépésekor Magyarországon 3357 czéh alakult át ipartestületté s azzal a régi ideális állapotok regényességökből sokat veszítettek; de a mindenható közlekedés is kivetkőzteti az egyes tájakat abból, hogy termékeik szerint különlegesen maradjanak; mihez képest elhalaványul sok régi jellemű szokás.

A mint a korát sokban megelőző II. József betiltotta a jelmezek általános viselését és hogy a czéhek tagjai iparuk jellemző öltözetét használják ünnepi alkalmakkor: hanem kötelesek hordani a közélet részéről elfogadott ruházatot, mely az emberre rá nem üti magánfoglalkozása bélyegét, — de meg a közlekedési eszközök is erősen fölszaporodtak; megváltozott az iparágak helyállósága, földrajzi elosztakozása nagyon. Dolgoznak ma némely iparosaink külső világrészek czikkeiből is. A tímár kezébe akárhány

olyan szarvasmarha bőre kerül, melyet Dél-Amerikában a montevidoi kikötőben adtak hajóra; a posztosok ausztráliai gyapjából dolgoznak, a szövőmesterek a tengeren túli eredetű gyapotot fonják föl.

Hanusz István.

FELSŐ-CSALLÓKÖZRŐL.

Felső-Csallóköz árvédekezésének története. Irta Guthori Földes Gyula. Pozsony. Kiadja A Felső-Csallóközi Ármentesítő Társulat. 1896. 171. 1. Térképmellékletekkel.

Az árvédekezések történeteiben igen sok becses földrajzi adatot találhatunk. A lapályos terület földrajzi viszonyai kevésbé feltűnő voltuknál fogva nem oly szembeötlők mint a változatosabb, élesen kidomborodó felszínei. Annyival becsesebb róla az új adat. Valamely egyenletes terület felszínét még az 1:75000 katonai térkép sem nyomja úgy be emlékünke, mint a hegyvidékét. A lapály felszíni viszonyait csak a rajta élők ismerhetik alaposan.

Szerző a Felső-Csallóköz szülötte s területét alaposan ismeri. E mellett felhasználta Ortvai vízrajzát s lehetőleg a helyszínen mutatja ki az újabb elnevezésekkel együtt a vizek folyását, itt-ott kiigazítva, másut kiegészítve. Használt más műveket is, családi leveles ládákat és levéltárakat kutatott át, szóval a területnek majdnem monographiaját írta meg. Alaposságán kívül élénk tolla, zamatos magyarossága is ajánlja e mű olvasását. *Oly területről szól, mely elzártágánál és sík voltánál fogva kevésbé ismert a nagy közönség előtt.*

Vízrajzilag és történetileg érdekes területről van pedig szó!

*A Duna-folyónak Dévénytől Gőnyőig terjedő szakasza egészen hegyi-folyó jellegű. A 100 km. hosszú szakaszon mintegy 27 m-t esik. A saját hordalékával feltöltött területen, a laza kavicsos talajban a folyó nem bírt állandó s mélyebb medret vájni, a vízbőség szerint ott tört magának útát, hol legcsekélyebb ellenállásra talált; számos fattyúágra oszolván, többé-kevésbé benőtt szigeteket és egészen kopasz zátonyokat alkotott, melyeket hol szétbontott, hol ismét felépített; maga a Csallóköz alapjában kihalás eredménye.**

* Osztr.-Magy.-Mon. IV. k. 25. I. Hunfalvy. A m. birodalom földr. 67. 1.

Hogy az Öreg-Duna (Koros-Duna az 1237. évből) nem volt valami szelid folyam a régi világban sem, szerző szerint bátran feltehetjük róla későbbi viselkedése nyomán. „Hisz, még most is, mikor reá vetették a kőpartok zaboláját, egész kedvteléssel rúg ki a hámból s a hol egerútát talál, most is iparkodik az „élőföldi“ partokat nyesegetni „és szegni.“ Elmondhatjuk: Si Deus aquam fecit, *a csallóköziek csinálták a Duna partjait és az egyiptomi nomosokhoz hasonló községi határokat.*

Csallóköz lakosai közt, kivéve a mohácsi vész után elnémetesedett felső községeket, az őstelepedők neveit viselőkre akadunk — sok régi nemes családnak szülőhelye —, kik az árvizekkel Dunaszagztatásokkal, rossz termésekkel küzdve is megmaradnak az elfoglalt térségen; szerző szerint még ma sem kapta meg őket az amerikai láz, ha igen nehéz is a megélhetés.

Szerző előszavából és következő fejezeteiből mint geographusokat érdeklő adatokat, lehetőleg csoportosítva az egyenműeket, az alábbiakat vettem ki.

Hazánk ezeréves fennállásának megünneplésekor feladatul tűztet ki a vizek ellen folyt küzdelemnek feltűntetése is.

Megosztottak a munkán. Így minden ármentesítő társulat saját területéről összeállította az összegyűjtött adatokat.

„Nehéz volt az úttörő munka, mert eddig *a történelem nem sok ügyet velett a vizekre, s az ezek ellen folyt küzdelemre, ha csak más politikai eseményekre nem volt a vizek állása és az ellenük tett védekezés befolyással.*“

A felső-csallóközi ármentesítő társulat szerencsésnek mondhatja magát, mert épen területéről szól talán a legrégebb emlék a Duna árvizei és az ellenük folytatott közös védekezésről.

Már az Árpádok ideje alatt vannak nyomai a Csallóközben az árvizek elleni közös védekezésnek. A rendszeres közös védekezés félezer év előtt kezdődött, s folyik napjainkig több-kevesebb eredménnyel.

Somorja r. t. város rendezetlen levéltárában találta meg szerző egy Lipót-kori függőpecsétes átirathban a Csallóköz-szigetén folytatott összefüggő rendszeres árvédekezésnek alapját megvető királyi rendeletet.

A Duna, Dévénynél a határhegyek közt áttörve, a honfoglalás korában a föld alakzatáról ítélve még szakadozottabb állapotban terjengett Felső-Csallóköz vidékén, mint napjainkban. Az Alpeseokról hozott kőgörgetegnek darabosabb részét a Bécsi-erdőtől le a Morva-

síkságáig, tehát hazánk határáig lerakván, sebes folyással, erős eséssel jutott hazánk kis síkságára, a hol az esés kisebbedvén, az addig zúzott, köszörült, aprózott görgeteg követ lerakva, öntéseket, ezekből idővel egész szigeteket alkotott. Látható Csallóköz felszínén, hogy a vízjárta tereket lassanként emelte a feliszapolás, mely zátonyokat, szigeteket hozott létre és Pozsonynál közvetlenül a Duna medrét három főágra szakította. A jobb parton a Köpcsényi nagy kanyarulatból szakadt ki a *Győri-Duna* valahol a felső Vödricz átellenében. Ezt az ágot, mint a győri erősséget ostromlót, az 1681. 21. t. cz. értelmében a Kis-Csallóköz (járatos nevén Szigetköz) munkaerejével elzárták. Azonban alább Csunynál az Öreg-Duna ezen ágra reá szegvén, most már Guthoron alól maradt meg a Szigetközt kerítő *Mosonyi-Duna* kiszakadása. Közvetlen Pozsony előtt, ott körülbelül, hol a „részvény“ ház áll, a Duna bal oldalán szakadt ki a Dunának másik ága, melyet Béla király névtelen jegyzője, valamint az Árpádházi királyok alatt ezen folyón adományozott révjogokról szóló okiratok *Chollon-, Chyllon-, Csallónak neveznek*. Ezen véghetetlen csavargós vízfolyás keríti éjszakáról szigetünket alakítva azt, s nevet is adva neki.

Csallóközön bármely község határában ott találjuk a régi Duna-erekre emlékeztető *laposakat*, melyek napjainkban is jó levezetői az esetleg kiáradó vizeknek. Az egyes száraz crek, laposok majd minden határban változtatják elnevezéseiket, sőt megcsik, hogy *düllönként is más és más a nevük; ánde folyásukat a Dunába visszaszakásukig követni lehet*. Felső-Csallóközben ezen laposok a Tökési vizesér kivételével már mind kiszáradtak elannyira, hogy sok helyen a kiszáritást előmozdított bottló-füzeseket is kipusztították, és helyükön is buzát terem a kiszáritott lapos. *Hirtelen hóolvadáskor vagy töltésszakadásból eredő árvízeknél a laposok a dombosabb részekről lejövvő vizet felfogják vagy a Dunának hosszan tartó magas vízállásánál üti fel fejét egyikben-másikban a fenékvíz, melynek nincs lefolyása, csak leszivárgása. A rajtok keresztül-futó ország- és közlekedő-útnaknál át vannak töltve, jeléül, hogy itt már rendes vízfolyás nincs. A laposok irányából látható, hogy egy részük az Öreg-Dunából veszi útját a Kis-Duna felé, másik részük az utóbbiból szakadt ki, de vissza is tért ugyanoda. Így két vízrajzi vidéket alkotnak, melyeket a közép-csallóközi magaslát, inkább dombosabb vidék választ el.* Dombhátunk a Püspöki határ alsó szélétől Csákány, Csütörtök, Gomba, Olgya, Béke, Uszor határait foglalja el, de Csölle, Misérd, Dénesd, Torcsnak éjszaki ha-

tárrészei is bele esnek. *Csallóköznek kereszt-lejtőmérézése azt mutatja, hogy szigetünk az Öreg-Dunától a Kis-Dunáig szakadatlanul és majdnem egyenletesen lejtős térség, tehát Közép-Csallóköz tulajdonképpen nem dombhát, hanem éjszagnak és keletnek egyaránt lejtő térség, hova a Kis-Dunából soha sem, hanem csak az Öreg-Dunából került gyorsan lefolyó árvíz.* (Lásd a mellékleteket).

A Dunák váltakozó *partszaggatásai* („szegései“) különösen az öreg-Duna mellett minő nagy változásokat szültek és mily károkat okoztak, mutatja a multban *Körtvélyes*. népes nemes község példája, mely még az Anjou-korban virágzott, de a Duna-szegésbe kerülén, elpusztult. *Csölösztő* régi romjai a szigeten találhatók voltak még a negyvenes években is. A 14-ik század végéig előforduló *Görgeteg* községnek nyoma veszett. *Doborgaznak* egy egész utca része, *Vajkának* alsó vége ős kápolnájával együtt a Dunába szakadtak. Ha késik a szabályozás segítsége, eddig már a guthoriak valahol *Kis-Guthoron* a vajkaiak pedig a szigetben kényszerültek volna felütni sátorfaikat.

Az újabbkori partszaggatások nagyságát mutatja az a statisztikai kimutatás, melyet a Pozsony-vármegyei Gazdasági Egylet az 1866. évben hivatalos adatokból tíz évről összeállított. E szerint tíz év alatt Guthortól Sülig kerek 2000 hold föld mozdult el helyéből. Igaz, hogy a nép a *Duna szegéseinek szaporodását a Duna-gőzhajózás emelkedésével járó örökös hullámvetésnek tulajdonítja.* Hisz, a legtöbb gyors változás a jelen század közepétől kezdődik. A Duna-menti határokon keresztülfutó Duna mind a két termő (élő) földpartot egyformán megtámadta. *A Dunaszaggatás folytonos erősödését századunk hetvenes éveiben az Ausztriában végrehajtott Duna-szabályozás okozta.* Az összeszorított sebes víz hozzánk tolta az egész görgetegkövet; itt az esés csillapodván, lerakta a folyó közepén. Az így alakult zátonyok a vizet két oldalt partra szorították, és előállott a partoknak állandó szegése, a Duna füzesecinek újabbkori amerikai elvadulása.

Felső-Csallóköz területén már nincsenek tavak, mocsaras vidék egyedül a Sárréten található; de, hogy Felső-Csallóköz nem volt a régibb korban ilyen száraz vidék, biztosan következtethetjük azon sok „vizes“ dűllő névről, mely a határokon előfordul. A *Sárrét* valaha összefüggő tó lehetett. Felső éjszaki határát a Kis-Duna-menti magas partvidék, nyugatról Bél-Vatha, Vajas-Vatha községek határai, délről Duna-Szerdahelyig az összefüggő dombo-sabb Patonyszél belső határai tették; keletről végre Udvarnokok

határai zárták be. Ezen öblözet vizeit annak idején a Verekneyi kanyarulatból kiszakadt ág táplálta, fő összekötő lefolyása a Kis-Duna felé volt Lógér-Patony, Csótfa és Tőkés községek határain. Rajta még a folyó század harminczas éveiben alig volt más szárazföld, mint a körülsánczolt szénakazalhelyek; az egész nagy részben mocsaras nádas laposokkal keresztűszelt hansági rétság pedig a tuzokok és gólyák tanyája volt. Napjainkban már ez a vidék is lassan, de következetesen szárad, Kis-Dunamenti dombosabb részét már eke alá fogták, s a majorok és tanyák, szállások rajta szaporodnak.

Felső-Csallóköz fenneb vázolt alakzatából biztosan következtethetni, hogy nyári magas vizek ellen, melyek csendesen, a sok apró folyásokon szétosztva csak a réteket termékenyítették, annál kevésbbé kellett védekezni, mert a lassú vizemelkedésnek volt kellő és elég erős esésű lefolyása; a mely víz pedig a Pozsonyon felüli szoroson lejtött: kár nélkül terjeszkedhetett szét a számtalan éren, laposon, a nagy recipiensbe a Sárrétig Erősebb védekezésre vidékünkön leginkább a jégmenésekkel összekötött helyi duzzasztások szorították a fenyegetett vidék lakóit.

Csallóköz hazánk őskorában nem volt oly száraz fátlan vidék, mint ma. Őseink már a honfoglalás első idejében megszállották, mert ezen vidéket számtalan, halban dús vizes ér és nemcsak lágy, hanem keményfa-erdő is borította. Az éjszaknak és keletnek egyaránt lejtő térséget a Közép-Csallóközben valaha keményfa-erdő borította, melynek az Árpádkori Tykod, mult században Tykod alias Majorház-nak nevezett pusztá határában még a 60-as évek elején is dislett és csak a mi időnkben lassanként kiháló ős mocsári tölgyek voltak maradványai. Hol őseink ezen erdőben meglehet szarvasra, vadkanra vadásztak, ott most az utódok a foglyok és nyulak czreit öldöklük évenként rakásra, a kiirtott erdőterületet elfoglalt szántóföldeken, az őserdő kiirtott helyén ma a favegetatiót csak útszéli fasorok képviselik.

A 35 évről összeállított téli félévi, tehát az esősebb időszak, csapadékviszonyoknak kimutatása tanúsítja, hogy *a vidék éghajlata szárazságra hajlik, hogy a vidéken leesett hó nem volt a vizekre semmi befolyással; sőt a fagyosabb telek sem voltak egyszersmind árvízesek.* A jelen századi árvizek kimutatásából látható, hogy területünkön árvíz csakis jégmenésekkor volt, mikor a rendes mederben a jégtől torlaszolt Dunának visszaduzzadó vize a magas töltéseken is áthágott.

A Duna szabályozásával egy időben, sürű egymásutánban előállott magas nyári vizekért a Duna-szabályozást okolják; a Felső-Csallóköz fokozatos kiszáradását a Duna vízszíntjének alábbszállásában keresik. Szerző nem találja a Duna vízszíntjének oly alábbszállását, mely a Csallóköz kiszáradására vezetett volna. De megfejtí a csapadékviszonyokról fennebb említett kimutatás. Az ápril—szeptemberi félév nem szaporítja vizeinket. Az 1895-iki hosszsan tartott tél és a téli magas vízállás után, ime, minden mélyebb lapos megtelt fenékvízzel, annyi víz volt, mint egy emberöltővel azelőtt. Ámde a Duna vízállásának apadásával eltűntek a vizek és Felső-Csallóköz teljesen kiszáradt, és művelés alá vett laposait, tófenekeit innen-onnan már csak névből fogja az utód ismerni. Mindamellet az általános vízszin alá szállás regéje csak rege marad. Igen is, az egykori mély ereket, tófenekeket lassanként feltölti a művelés és a csapadék a magasabban fekvő szántóföldek lehordott humusával, így vízátbocsátó tulajdonságuk apad s medríknek emelkedése a fenékvizek felülödését is mindinkább gátolja.

A Duna-közi erdők is fogynak, a régi keményfa-erdők (főként czentúl, mikor a Szigetközt is hatalmas töltések védik az árvizek ellen) bizony, bizony elég gyors pusztulás elé mennek; s ha van az erdőknek a légköri csapadék mennyiségére befolyásuk: attól tarthatni, hogy Felső-Csallóköz mind szárazabb éveket várhat.

Régeinte a jó természetes rétek öntötték a fűszeres szénát, ma már irtagül is alig maradt egy-egy keskenyebb mélyebb laposon szagztatottan rét; még a híres „forgó rétek” is felosztás alá kerültek (az osztályos atyafiak nem felosztva külön, sem közösen egyszerre, hanem évek forgása alatt egymásután használták.)

Felső-Csallóköz vízben szűkölködése miatt öntözhetővé tételéről érdekes tervvázlatokat készítettek. Moisésovics mérnök annak idején a Vág vizét akarta a Kis-Kárpátok alatt egész a Kis-Dunáig, esetleg ezen keresztül Csallóközbe is bevezetni és öntözésre felhasználni. Napjainkban egy újabb terv Hidas és Eberhard közt a Kis-Duna vizét akarta a töltéseken mesterségesen áttemelni és a lecsapolandó Sárrét öntözésére felhasználni. Csakhogy e tervezetések a természetben elháríthatatlan bökkenőre akadnak; t. i. az egész Felső-Csallóköznek vízátbocsátó kavics alrétegén keresztül ázott öntöző csatorna alig vezetne mesterségesen felemelt vizet le rendeltetése helyéig, mert szitával vizet merni bajos.* Aztán mind a két

* Nagyon helytelen nézet. Az olaszországi Cavoni stb. csatornák nemcsak tiszta kavics altalajba ázott mederbe vezetnek, melyek ugyan helyenként kiagyagoltattak, hanem általában az anyatalajban is vezetnek és mindazonáltal jól funkcionálnak együtt.

terv csak a Kis-Dunamenti mélyedést tartja szem előtt, hol az öntözés ma még cseppet sem sürgős, de a legszárazabb Közép-Csallóköz kiesik minden számításból.

Számosan a kiszáradást a töltésezés okozatának tartják s azt hiszik, hogy tulajdonképen a töltések feleslegesek ; a csendesen áradó, de még a jégmenéskor hirtelenebben duzzadó vizek is emelkedésüknél belejuthatnának a régi erekbe és laposokba, ezeken termékenyítőn átfutva kártétel nélkül vonulnának le. Ellenben most jégtorlódáskor pár méter magas vízoszlop zuhanván a töltéseken át, nagy mennyiségű, a mélyből felkavart kavicscsal borítja el a szomszéd dűlőket és torony iránt véve útját a különben ármentes dombosabb területeket is ragadó árral lepi meg és sebes folyása az útjába eső magasabb fekvésű földek humusát elsepri.

Sok tapasztalati igazság van ezen nézet támogatóinak érvélésében; de mind a mellett alig bírnák rá az érdekltség többségét a meglevő töltések lebontására. Ez a szárazságon édes keveset segítené. *A vízfolyás az alsó kavics rétegen most is szakadatlan az Öreg-Dunától a Kis-Duna felé ;* nagy vízkor — mikor t. i. a víz az erekbe bejutna — most is sok helyen felüti fejét a fenékvíz, de mindenütt megközelíti a termőréteget és a hajcsövesség természeti törvényei szerint felszívároga a növényzet gyökérzetéig.

A régi erek, laposok, tófenekék igen sok helyen már annyira feltöltvék, hogy csak csatornázás segíthetne a bajon. Sok buzatermő földet ismét rétté kellene alakítani a nélkül, hogy a rét hasznát biztosítanók ; fontolóra kellene vennünk azt a múltban tapasztalt eshetőséget is, hogy egy hosszabban tartó jeges árvíz új medret is kanyaríthatna a Dunának. Pedig ez könnyen megeshetnék, ha a visszaduzzasztott víz oldallefolyást találván, az előtte álló torlaszra a kellő nyomást nem gyakorolná, azt eltaszítani nem tudná.

A Csallóköz vízrajzi helyzetére tekintve el kell ismerni, hogy töltései tulajdonképen az alább fekvő vidékeket védik meg az elmerüléstől s annak biztosítják a rendes gazdálkodás lehetőségét.

Elcink, hogy az eliszaposodottabb ereket, folyásokat általtöltések, elzárják, a mocsarakon és ezeken keresztül utakat csináljanak, „kőhidakat“ kezdtek tölteni. *Kőhidakról* több Árpád-kori oklevél szól. Egy 1412. évi határjárási oklevél partial Comman-ben „Kohyd“ alias zaras fuen-t említ Karcaszélen. Hízeltő volna feltenni, hogy a kőben szűkölködő Csallóközben már a 13. sz.-ban kőhidakat építettek ! Azonban okleveleink a Csallóköz azon természetes gázlőit,

hol a víz sara kövecset rakott a fenékre, nem mindig mondják kőhidnak, hanem gázlónak. Ilyen kőhidat a semlyékes, süppedékes ereken mesterségesen is csináltak úgy, hogy a süppedékes, vizes talajra sűrűn összenyomott fagalyakat, rőzsét, póst fektettek oly vastagon, hogy a reá hordandó kövecset a feneketlen semlyék el ne nyelhesse, s hordták rá a ma fedőanyagnak nevezett kövecset mindaddig, míg a semlyék fölé nem került. *Ez volt a kőhid.* A szükséghez képest újra meg újra feltöltötték. Az így elkészített átjáró jobban megfelelt céljának, mintha kőből vagy fából csináltak volna hidakat; felettük a víz árja kár nélkül folyt el, ellenben a hid- és áteresznyílásokat ma is legbizonyosabban átszakítja a sok erővel érkező s a nyílásokba be nem férő árvíz. *Kőnek* nevezi maig a csallóközi a Dunában tiszta kövecsgörgetegekből alakuló zátonyszigeteket mindaddig, míg a magas vízállás homokkal be nem borítja és a homok közt a fűzfa s egyéb gaz, bozót ki nem kel.

Az egymást sűrűn követő átzárások, melyek az iszapot fel fogták, de a kőhidak fenékebe fektetett fagalyak és kavicsréteg közt az átszűrődő víz lefolyását nem gátolták, nagyon elősegítették az ereknek, laposoknak természetes feltöltését. Ez a körülmény okozta, hogy mennél több, sőt később valamennyi, a Dunából kiszakadó érnek torkát igyekezett a lakosság elzárni, ezzel menteni szándékozván a már használhatóvá lett mélyebb fekvésű földek, laposok, holt Duna terméseit. Igen természetes, hogy *ezen elzárások a visszaszorított víz szintjének némi felduzzasztására vezettek, mi a lakosokat kénytelen-kelletlen nagyobb összefüggő töltésekre szorította.*

Hogy őseink mikor jutottak el *az összefüggő töltések* elkészítéséig, arról írott emlékeink nincsenek, de hogy igen régen eljuthattak odáig, tanúsítja Zsigmond királynak Somorja város kértére 1426. évben kiadott nyílt parancsa. Ezen nyílt parancs *egységesítette* — úgy látszik — *az elad. lig. községenkint laza összefüggésben állott védekezést; kimondta a védelem közösségét, s királyilag meghatalmazott biztosokat küldött ki a vegrehajtás vezetésére.*

A védekezés adatai nem tartozván az ismertetés szűk keretébe, pusztán azt említem meg, hogy 1732-ben a vármegye Mikovényi Sámuel földmérőt, Bél jeles chartographusát is kiküldi töltésvizsgálatra.

A Kis-Duna medrének száz év óta elkorcsosítói, valamint folyásának akadályozói, jégmenésakor áradások okozói *a malmok* voltak.

A véderőművek építése a földtalajhasználható felső rétegének

csekélysege miatt nehézséggel jár, a mennyiben már alig egy, de legfeljebb két lábnyra kavics van és így védőművek kiépítéséhez felhasználható nem lévén, messze távolról kell az anyagot hordani.

1881-ben 84491 h. 288° termő, 3523 h. 1556° terméketlen, összesen 88015 h. 244° volt a társulat kötelékébe vont védett árterben fekvő térség. (67. l.)

Érdekesnek tartom a társulati érdekeltségnek 1884. máj. 21-én felvett közgyűlési jegyzőkönyvéből egyet-mást csak tartalmilag itt közleni: A társulat képviselői és az egész érdekeltség meg vannak győződve, hogy a *védőtöltések a vidéket gazdaságilag megromlották*, mert a legnagyobb részben kavicsos talajt a Duna-áradásokból kapott vizeknek termékenyítő hatásától megfosztották, s nem lehet csodálni, ha fájó szívvel emlékeznek a Csallóköz egykori termékenységeének most már csak hagyományokból ismert áldásaira. Mindamellet nem akarnak a dolgok mai rendje előtt szemet hunyni, hogy t. i. *a védőtöltések lényeg fennállanak és ottalmukban a birtokviszonyok és gazdasági művelésmódok megváltoztak* stb.; felhozzák a Dunának e vidéken gyakori mederváltoztatásait s a gőzhajózásnak a partokat szaggató káros hatásait; az ősök bölcs előrelátása az itteni védőtöltéseket a Dunaparttól jó messzire építette be és így azok, kivéve azon helyeket, hol nagyobb mértékű partszaggatások vagy mederelfajulások történtek, 500—1000 ölnyre vannak a parttól, mi által a nagy vízáradások befogadására nagy területek maradtak.

A 126. lapon szerző még egyszer összefoglalja az *ármentesítés történetét*. Ebből látjuk, hogy a honfoglalás idejére következett első századokban létesített apróbb helyi elzárások már Zsigmond király idejében egységes terv és vezetés melletti védekezésre kényszerítették a Csallóközt. Az eredetileg alacsony átzárások, töltések mind magasabbakká lettek, míg a mostani nagy méreteket elérték. Az árvizeket cleinte nem is érezték; a nyílt ereken, Duna-ágakon gyorsan futottak a vizek. Csak az elzárások, a laposok, erek áttöltései után jutnak a téli árvizek a dombosabb szántóföldekre, falvakba. Ekkor folyton-folyást emelni, erősíteni, újítni kellett a töltéseket, mindamellet a 16., 17. és 18. században igen gyakori a Csallóköz elöntése. A 19. század kevesebb árvizet ért meg, de árvizei annál nagyobbak s károsabbak voltak.

Ebből következik szükségszerűen, hogy jövőre, ha a szabályozott Dunának régi medrét kitölti a görgetegkö: *okvetetlen magosítani kell a töltéseket, mert, ha a mostani magas töltéseken csap át a víz, útjában nem maradhat semmi száraz térség a ki-*

öntött lakosság menedékeül; az ár elleni védekezés átalakíthat de vége soha sem lesz.

Befejezésében megemlíti, ha a sárréti belvíz levezető-csatorna létesül, a társulat egész berendezése befejeződik.

A *Csallóköz elnevezése*. Fennebb említettem, hogy a Chollon-folyótól kapta nevét. Meglehet, hogy a magyarosan hangzó „Csalló“ nevet őseink már a honfoglaláskor itt találták s átvették. A Kis-Duna-menti laposok között látható olyan is, mely a magasabb dombhátaát egyenes irányban szelve át, emberi megigázításra vagy legalább a meder áttételének megkísérlésére vall; ámde lehet az a 17. 18. századi erőködésnek is nyoma, midőn a Kis-Duna hajózhatóságát fenntartani igyekeztek. Felső-Csallóközben különösen Jányoktól kezdve az Öreg-Dunára Misérd irányában húzódó vonalon számos ős, kisebb, nagyobb u. n. „*kúnhalom*“ áll. Felső-Jányoknál a halmot kerítő „győr“ ma is sértetlen épségű; a szigeten „Szolgagyőr“ helység állott; elfogadott tény, hogy avar atyánkfiai is meghúzták itt magukat; ha megengednők is, hogy e tumulusok az avar világ idejéből valók, nehéz volna biztos következtetésre jutnunk, hogy a Chollon az avarok hatalmának emléke-e, hogy a Duna ezen ágát avarok ásatták-e? Szerző a Csallóköz Schütt német nevét az anschüttenből véli keletkezettnek. A csallóköziek a Dunából kiemelkedő zátonyokat, melyeket a Duna áradásaikor lerakódó iszap és hordalék lassanként egészen összefüggő, néha igen tekintélyes kiterjedésű szigetekké emel: ma is „*öntések*“-nek nevezik és nevezték őseik is régi okiratok tanítása szerint. Szerző azonban a magyar öntés elnevezést nem tartja a szomszédos németsegből keletkezettnek. Az „*Aranykert*“ elnevezésről így elmélkedik: „Talán szép ligetei, halastavai, folyócskái, ős tölgyei vitték reá a jövevényt, hogy a természettől szépen elrendezett helyet „*aranykert*“-nek tartsa, vagy a kiirtott őserdőknek őserőben dús humusán ringó arany kalásztenger bájolta el a szemlélőt, hogy aranykertnek lássa a vidéket?! Vagy a Duna görgetege közt rejlő aranyhomok szülte ez elnevezést! Mind ennek a dicsőségnek, úgy látszik örökre vége! Ligeiteink a Duna folyása közt — a Duna-szabályozás előtt — valóságos vadont képeztek; bent Csallóközben napjainkban a fülemilék csak a házi kertekben húzhatják meg magukat a házi macskák csendőri felvigyázása alatt; tavaink, folyócskáink kiszáradtak, az ős tölgyeknek nyoma sincs, sőt az erdőknek humusát is kimerítette már a közel ezeréves használat. Nincs költői ihletségre serkentő semmi jelenség! Hisz a végtelen rónát keresztül-kasul szeldelik az

egyenes sorokban ültetett útszéli fák, elannyira: hogy a „délbáb“ is más vidéken illegeti magát, a lábainál elterülő víztűkre előtt. Vidékünk aranytermő képességéről sem nevezhetjük Csallóközt többé aranykertnek.

Felső-Csallóközben sűrűn állanak a *falvak* az Öreg-Duna partján 4--5 km.-nyire egymástól. *Őseink az első foglalás- és földosztáskor bölcs előrelátással úgy osztották fel a határokat a két Dunára dűlő vidéken, hogy a felszántható dombos részre valamely vizet nyújtó folyás mellett felépítették tanyáikat, a Duna-ágak közt elterülő mocsaras réteket, erdőket pedig keskeny szalagokban a Dunákra keresztülvezetett határok közt osztották fel.* Igen természetes volt előrelátásuk, mert az akkor még meglehetősen kevés szántható földnél háromszorta, sokszor tízszerre nagyobb volt a rét és legeltető hely; tehát a mivelhető részen sűrűn keletkezett telepek határaikat csak keskenyen nyújthatták a Dunáig és ezeken keresztül. Így látjuk Pozsonytól kezdve, hogy a Pozsonyvárosi és Püspöki, Guthor, Somorja, Csölösztő, Tejfalú, Doborgaz, Vajka, Süly csallóközi helységek határai az Öreg-Duna jobb partjára, közben pedig Horváth-Járfalú, Oroszvár, Csuny, Rajka dunántúli községek határai a Duna bal partjára váltakozva átnyúlnak.

A Kis-Duna mentén legjobban látható ezen beosztás az u. n. Sárrétre dűlő határoknál, melyek alig egy kilométer sőt néha ennél még kisebb szélességben 10—15 k.-méter-hosszan hasítvák a Kis-Dunára.

Ezen beosztással minden községnek jutott egy kis szántható föld — mellette nagy kiterjedésű rét, legelő és erdő. Azonkívül valamennyit egyformán sujtották az akkoriban bizonyosan gyakoribb, de nem oly veszélyes árvizek — egyformán fenyegették a zabolatlan Dunák vállakozó partszaggatásai („szegései“ Csallóközben).

Hogy Csallóköz kiváló vadászó-, halászó-hely lehetett, tanúsítják a fejedelmekről vett helynevek. Így Taksony, Vajk, Mogor; még Zsigmond király is három falút cserélt itt hősleini birtokáért: Királyfa, Királyfia, Királyfia-Karcsa még most is fennállanak. Ott van a néphagyomány Mátyás király vadászatairól, a madi hársfáról; Ortvai Árpádkori vízrajzában „Árpádházi halastavakról“ van említés, a bélvattai határban „Szegye“ vizafogóról.

Csallóköz legnagyobb része úgy — mint ma a dunaközi füzesek — lakatlan lehetett őseink ideérkezésekor; mert sem tót, sem német helynevet benne nem találunk, kivéve Eberhard és Pruckot. Az előbbinek valamely betelepített jövevény német gazdája adta

oda saját keresztnévét; Pruck lakói német nyelvűek, de van közöttük sok magyar nevű is. A hagyomány a községet Rákóczy ide telepített labanczai utódainak mondja. Irott bizonyíték nincs róla, annyi való, hogy Pruckról már 1325-iki iratok emlékeznek; de nem lehetetlen, hogy később elpusztult és új telepítés keltette életre.

A katonai térképen német, sőt tót elnevezéseket is olvashatni az osztrák világból. Régi okiratokba ezeknek semmi nyomuk sincs. Csütörtökhely és Szerdahely némileg tót eredetű elnevezésnek látszik. Ortvai szerint Jablam potoca, Maliska potoca, Zutuche folyás nevek is tótosan hangzanak. De nem tarthatjuk tót telepítvénynek egyiket sem, mert őslakóinak nevei magyarok és az 1535-ki összeírásban nincsenek tótra valló személynevek.

Csallóköz felső faluinak lakosága: Förev, Vereknye, Eberhard, Szunyogdi, Brukk, Csölle, Misérd, Dienesdiben német nyelvű. Az első telepítéskor nem volt az. Pozsony erős hatással volt Vereknyére, Förevre, de hogy a többi mikor lett németté, annak a közép-korban nincs nyoma.

Első királyaink idejében elég sűrűn volt e vidék betelepítve. *Az összes most lakott felső-csallóközi községek már jó részben az Árpád-házi királyok alatt, de a mohácsi vész előtt mindannyi, sőt a jelenleginél több község is meg volt szállva.* Már 1325-ben kimutatható a pozsonymegyei Csallóközben a két szolgabírói járás.

Pruck ma magyarosítva Hidas. Heszter hassháza (olv. Eszterhás háza = tornáczos ház) 1469-ben az Eszterházy nemzetség első fészke: ma Illésházi község határában „Szerhás“ dűllő. Ilka, ma Jóka 1197-ben már népes község, ma már kiszorult Csallóközből úgy, mint a többi vízközi falvak.

Háborus világot Felső-Csallóköz csak réges-régen és a szabadságharcok alatt látott, kezdve a 907-iki pozsonyi csatától 1849-ig. Szigetünknek felső részét nem dűlta sem török, sem tatár. Csak a Pozsony közelébe esett rész szenvedett régebben a betörő németek és csehektől, a mohácsi csata után pedig a szabadságharcok alatt Érsekújvár és Komárom ostromaikor az itt tanyázó védő német labancz sereg harácsolásaitól, a mi egyúttal valószínűleg közvetlen okot szolgáltatott, hogy a felső néhány község magyar népséget lassanként német települők váltották fel. Rákóczy itt járt hadainak emlékét a hagyomány Csukor-Paka és Tárnok községek egy-egy dűllője nevében őrzi, melyen a barátvezette tatárok tanyáztak, s ma is „Tatárulás“ e két dűllő neve. Az 1848/9-iki harczról szól a királyfiai határban álló honvédemlék.

Végül megemlítendő, hogy vidékünk régi templomokban is bővelkedik. „A ki prukki, guthori ős kis templomokat, a somorjai református templomot ismeri, a szent-györgy úri templomot — és lebontásánál a falburkolat leesése után előkerült ősrégi vörös falfestményeket látta, — melyek egyike „Vazult“ és másika pedig olvashatatlaná vált görög írással jelzett, valószínűleg szinte görög szentet ábrázolt; a ki kezeiben tartotta azon összekoldult vagy hordott régi különböző alakú‘ nagyrészt római legionarius, részben párkányzat-téglákat, melyeken a még régebbi építmény elbontása előtti meszelés nyoma is látható volt: az elhiszi, hogy ezen kis román-stylú templom és a többi említett egyházak az Árpádok első idejében már fennállottak“.

A PINGUINEK BIRODALMA.

A déli félgömb nagy kiterjedésű tengervizeiből az úgynevezett Makaria kis szigetcsoport emelkedik ki. Ezek közül a legnagyobb sziget hossza 50 km., szélessége 5—12 km. A szigetek felszíne ép úgy mint a környező tengeré, egyhangú, pusztá, úntató. Ember nem lakik ezeken a szigetekken; egy emlős állat sem, no de még egy fűszál sem terem meg rajtuk. Teljesen élettelen, kihalt szigetek volnának, ha a pinguinek megszámlálhatlan sokasága lakóhelyül nem választotta volna ki azokat. Ezen szigetcsoport a szó teljes értelmében a pinguinek * országa, birodalma: ők egyedüli lakosai a terméketlen szigeteknek, amelyek úntató egyhangú tájképének életet és változatosságot kölcsönöznek. Birodalmuk sok időn át nyugalmat élvezett, bel- és külügyeikbe eddig senki sem avatkozott; szavuk sem volt a „küllelenség“ fogalmára, békében éltek, kizárólag tengeri hallal táplálkoztak, és mindegyre szaporodtak. A szigetek terméketlensége egy csepp sem aggasztotta őket, nem bántódott azon, hogy nem lesz majd mit enniök, az oczeán kifogy-

* A pinguinfélék (Spheniscidae) különös alkotású madarak, a déli félgömb hidegebb tengereinek lakói. Nevüket a latin pinguis = zsíros, kövér szóból kapták azon szalonnaréteg miatt, mely bőrük alatt elterül. Legnagyobb a király-pinguin (*Aptenodytes patagonica* Forst.) Ez egy méter hosszúra nő meg. Van egy sziget is, mely ezen állatokról neveztetik. A Pinguin-sziget az Indiai-oczeán keleti részében fekvő Crozet-szigetcsoport egyik szigete.

hatatlan halbősége elég táplálékot nyújtott nekik. Idejük legnagyobb részét a tenger vizében töltik bátran eleveznek az oczeán határtalan messzeségeibe, mindenütt halászva.

Ilyen kedvező életfeltételek nagyon is előmozdították szaporodásukat. Számuk az utazók állítása szerint milliókra rúg. Boldog életüket azonban a legújabb időben veszély fenyegeti. Egy-néhány új-zeelandi halász és vadász már is tervbe vette, hogy ezen madarakra alkalmas időben vadászszon. A vadászatra nem kell lőfegyver, elég egy erős bot, hogy leüssék őket. Ha a pingvinek tisztán haszonlesés szempontjából való eme lelketlen öldöcsése mindinkább foganatba vétetik, akkor a pingunek országa nem marad fenn soká.

A pingunek élete nagyon érdekes, szigorú életmódjuk és szokásaiknál fogva, szinte patriarchalis.

Január elején ott hagyván a tengert, néhány hetet a szárazon töltenek. A megelőző hónapokban a tengeren szerzett bő táplálkozás folytán oly annyira meghíztak, hogy a szárazon alig tudnak mozogni. A szárazföldön januárban beáll a vedlés ideje, mely 3 - 4 hétig tart. Ezen idő alatt szigorú böjtölésnek vetik magukat alá. Böjtölés ideje alatt megfogynak, megsoványodnak, elgyengülnek oly annyira, hogy a böjt elteltével alig van erejük kievezni a tengerre. Kezdetben csak a tengerparti vizeken tartózkodnak, mert a nyílt tengerre még nem mernek kiúszni. A tenger vize felfrissíti őket, új életet önt beléjük, felbátorodnak és a nyílt tengeren messze-messze elkalandoznak zsákmányuk után.

Február elejétől augusztus végéig a tengeren tartózkodnak. Szeptember hóban életmódjuk megváltozik. A déli félgömbön ugyanis szeptember hóban kezdődik a tavasz, a természet ébredésének, újjászületésének az időszaka. S míg ősszel gyakran nyirkos, nedves, esős, fagyos időjárást a legkülönbözőbb változásokban tapasztalunk, addig a déli félgömbön zöldül a mező, a rét, virul a természet, fészkel a madár, öröm honol mindenütt. S míg nálunk januárban a legnagyobb hideg van, az alatt a déli félgömbön, a hol az említett szigetcsoport is található, kánikulai hőség uralkodik.

A tavaszi idő beálltával az utódokat illetőleg a pingvineknél is beköszönt a gondok egész sora. A pingvinek egyáltalában nem tűnnek ki szaporaságuk által. Egy év folyama alatt a tojó csak egy tojást rak. Főlöszleges is mondanunk, mily nagy gonddal őrzik és költik ki tojásukat. Szárnyuk fejletlen lévén, nem repülhetnek, fákön nem fészkelhetnek. Uszólábaikon karmaik nincsenek,

s így fészeknek való kis mélyedést a földben nem vájhatnak ki. Tojásukat tehát úszóhártyájukba begöngyölítve, testök melegével költik ki.

Érdekes látni — mondja egy utazó — hogy mellökhöz szorítva mily ügyesen tartják tojásaikat az úszóhártyájukban. Ilyenkor hiába úzzuk őket egyik helyről a másikra, tojásaikat nem hagyják ott, magukkal viszik, és a mi bámúlatos, menekülés közben nem ejtik el és nem törik össze.

A tojás kiköltésekor a hím és a tojó felváltva teljesítik kötelességeiket. Körülbelül egy hónap alatt a kis pinguin kibuvik a tojásból. Ekkor a szülők összes gondja a fiók számára szükséges bő táplálék megszerzésére irányul. Eme kötelességöket a szülők felváltva teljesítik. Míg egyikök a tengerre rándul ki halászni, a másik odahaza marad fiókörzőnek.

A pinguinek általában véve a házaseletnek példaképei: hű és odaadó családi életet élnek. Sohasem válnak meg egymástól: a házastársak együtt vannak a tengeren, együtt a szárazon jó és rossz időben egyaránt. És ha valami véletlen folytán egyikök elveszett volna, nyugtalanzkodnak, keresik egymást. A viszontlátás örömében extázisba esnek: szárnyaikat összezsapják s a maguk módja szerint vígan csevegnek. Vedlés ideje alatt sem hagyják el egymást, a bőjtölésnek nehéz idejét együtt töltvén, naphosszat tépegetik ki testökből apró pikkelyszerű tollaikat.

A pinguinek eme gyöngéd érzelmei azonban nem terjednek túl a családi élet körén. A szomszéd pinguincsaládok különösen fióku nevelésekor gyakran jelentéktelen okból harciba és háborúba keverednek. A szárazföldi terület szűk volta és a szomszédoktól a fiók számára elidegenített zsákmány gyakran alkalmat szolgáltat az összeütközésre és verekedésre.

A kis pinguinek 3 hónap alatt megnőnek, s ezentúl szüleik támogatására nem szorúlnak; két évig szabad és gondtalan életet élnek. Ha ilyenkor megfigyeljük őket, azonnal észre vesszük, valjon szabadok-e még, vagy már össze vannak kötve hymen lánczaival. A himpinguin ez utóbbi esetben nem kaczerkodik többé, menése közben nem néz sem jobbra, sem balra, hanem büszke önérzettel egyenesen halad előre. Ilyenkor meglátszik rajta, hogy komoly gondok terhelik őt: siet, vagy a tojáson ülő párját felváltani, vagy ennivalót hozni a kis fiókáknak, mely sok gondot okoz neki, mert a pinguin gyermekkorában nagyon falánk kis jószág.

A házasság kötelékébe még be nem lépett pinguinek társas-

életet élnek, kisebb-nagyobb csoportokba összeverődve csevegnek, csapongnak, sétálnak a tengerparton, vagy naphosszat úszkálnak a tenger vizén.

Azonban rájok is virrad a nap, a midőn a természet törvényeinek hódolva, kénytelenek ifjúkori örömeikről és gondtalan szórakozásaikról lemondani. A fiatal himpinguin szíve sugallatát követve, utána jár a pinguin-kisasszonynak. Az ember mosolylyal nézi — mondja egy útaxó — mily fontoskodó fellépéssel forgolódik szíve választottja körül. Fejét felemeli, majd lecsüggeszti, mintha kecssteljesen meg akarná magát előtte hajtani, majd hófehér mellét előretolja, mintha mutatni akarná, hogy neki is van szép fehérre kivasalt inge. Minden mozdulata betanult: lassan és könnyedén körüljárja az imádotját és előtte, majd oldalt tőle meg-megállva s hódító tekintetét reá vetve, puhatolja, vajjon minő hatást gyakorolt reá.

Olykor versenytárs is akad, s akkor kegyetlen küzdelem támad közöttük. A tojó kezdetben nem vesz részt a küzdelemben, azonban élénk érdeklődést tanusít a versengés iránt, s mihelyt észre veszi, hogy a dulakodók közül melyikének a részére hajlik a győzelem, azonnal a győztes fél oldalára megy, hogy segítségére lehessen a versenytársnak elűzésében, nem törődve azzal, hogy a küzdelem előtt tetszett-e az neki vagy sem. A győző most már teljes jogot formál magának a párjához, mely megadással követi őt.

A pinguinek — mint az útaxók mondják — meglepő bátorságot tanusítanak az emberrel szemben. Nem futnak el a természet királya elől, ellenkezőleg, megtámadják s igyekeznek elűzni őt a maguk birtokából. Eme bátorságuknak meg van a maga magyarázata, a mennyiben eddig egy élő lényvel sem találkoztak a Makária-szigeteken, tehát ellenséget sem ismertek eddig.

„Mi nagy bajjal tudtunk csak haladni egy völgyön felfelé, — így beszéli el Bikerton útaxó — a melyet egy pár kilométernyi távolságra sűrűn leptek el a pinguinek. Közeledésünkre a helyett, hogy elmenekültek volna előlünk, megtámadtak bennünket, de csőreik gyenge ütése ruháinkon keresztül alig volt érezhető. Vezetőnk azon célból, hogy eme élő akadályoktól megtisztithassa az utat, előre ment s lábával jobbra-balra bőven osztogatta a rugásokat, a melyek azonban nem riasztották el őket, mert nyomban utánunk nyomultak nagy zaj és láрма kíséretében, mintegy demonstrálva megbotránkozásukat birodalmukba való betörésünk miatt.“

„A felvételek eszközlése céljából mihelyt megkísérlettem a fényképkészüléket odaállítani, a pinguinek azonnal odasereglettek a készülékhez s csőreikkel megkopogtatták. A tolakodóktól csak úgy tudtunk megszabadulni, hogy a fekete kendőt a levegőbe lobogtatuk, mire egy pár pillanatra eltávoztak a készüléktől . . . “

E merészségök hihetőleg akkor fog majd alább szállani, ha a vadászok eme szigeteken többször megjelenvén, tömegestől öldösik őket össze. Akkor csakugyan megértik ők is, hogy milyen veszedelmes rájuk nézve az a kétlábu lény, a kitől csak gyors futással menekülhetnek el . . .

Bakos János.

BOUVET-SZIGET.

A német birodalmi hivatalos lap, részletes jelentést közöl az antarktikus Bouvet-szigetnek újból való megtalálásáról, a „Valdrini“ hajón működő, a tenger mélységeinek kikutatására kiküldött, német tudományos expedíció által.

Igen kiváló tengeri kutatók teljesen eredménytelenül fáradoztak azon, hogy a Bouvet I. által a déli szélesség 54°-a és a keleti hosszúság 4°20'-e alatt, 1739. évi január hó 1-én felfedezett és általa „Cap de la Circoncission“-nak keresztelt földnek létezéséről biztos meggyőződést szerezzenek.

Se Cook (1775), se James Ross (1843), se Moore (1845) nem volt képes, a legnagyobb fáradságok és nélkülözések árán sem, ezen földet megtalálni. Csak is e század elején sikerült, a londoni Enderby-czég szolgálatában álló két fókavadász-hajó kapitányának, u. m. Lindsaynak 1808. évben és Norrisnak 1825. évben láttávolból megállapítani, hogy a Bouvet által megjelölt régiókban tényleg egy, illetve két sziget létezik, melyeknek helyrajzi fekvését azonban eltérőleg jelölték meg.

A német tudományos expedíció múlt évi november 25-én, délben pillantott meg, előbb elmosódott, majd határozott körvonalakban egy vad, de az antarktikus világítás egész pompájában tündöklő meredek hegyszigetet.

Magas és meredek sziklafalak az éjszaki és nyugati oldalon;

egy ezek fölött erősen kimagasló óriás jéghegy, mely helyenként, vízszíniig ereszkedik le; egy hatalmas fensík, mely éjszokról délnek lejtve, a sziget déli oldalán a tengernél jégfalakban végződik; a hegyek ormai a felhőkbe rejtőzve, ez volt az első benyomás, melyet ez a 75 év óta elveszett, három expedíció által hiába keresett sziget a kutatókra gyakorolt.

A Bouvet-sziget közepe a déli szélesség $54^{\circ}26'4''$ -e és a keleti hosszúság $3^{\circ}24'2''$ -e alatt fekszik. A sziget legnagyobb hossza nyugat-keleti irányban 5,1, annak legnagyobb szélessége észak-déli irányban 4,3 tengeri mértföld. A Bouvet-sziget vulkanikus eredetű, a mit sajátos alakja is bizonyít. Egy gyorsfénykép-felvétel széles szakadozott krátterszegélyt mutat, melytől déli és keleti irányban menetelesen esnek a hegyoldalak a tenger színéig. Az egész északi és egész nyugati oldalon azonban a hegyoldalak esése meredek, mely az észak-keleti, de különösen az észak-nyugati szigetkiugrásoknál majdnem függélyes lesz. A szigetnek öt helyen és pedig: északon, észak-keleten, délen, dél-nyugaton és észak-nyugaton erős kiugrásai vannak.

A „Valdrini“, körülhajózva a szigetet, hiába keresett azon egy oly beugró öblöt, mely védett horgonyzó helynek alkalmas lett volna. Az egész sziget nagy kiterjedésű jégmezőt képez, mely a déli és keleti oldalon közel a tengerszínig ér le, ott egy teljesen függélyes, 124 m. magas jégfalban végződve. A sziget déli oldalán szintén egy rövid és széles jéghegy ér a vízig. Ennek vízfelőli oldala volt az egész szigeten az egyedüli pont, mely a partra szállás megkísérlésére némiképp alkalmasnak látszott, de ezen kísérletről is le kellett mondani, a rendkívül nyugtalan tenger és a hamar beállott s többé el nem oszlott sűrű köd miatt. A szigetnek egyéb pontjain a meredek hegyoldalak vagy a függélyes jégfalak miatt a partra szállás lehetősége teljesen ki van zárva. Ellentétben Bouvet és Lindsayval, kik favegetációról tettek jelentést, határozottan kiemelendő, hogy a legerősebb távcsővel, két tengeri mértföld közelségből sem volt sehol a vegetációnak legkisebb nyoma sem fölfedezhető. Az állatvilág is, mely az antarktikus szigetek közelében oly feltűnő gazdagon van képviselve, a Bouvet-szigeten jóformán teljesen hiányzik.

A tudományos expedíció vezetőjének véleménye szerint a „Cap de la Circoncission“, a „Lindsay“-sziget és a „Liverpool“-sziget azonos az expedíció által feltalált szigettel és így annak első felfedezőjének tiszteletére adott régi neve, „Bouvet-sziget“ meg is hagyatott.

Pompéry Elemér.

TÁRSASÁGI ÜLÉSEK.

Választmányi ülés 1899. márczius 9-én a M. T. Akadémia termében.

Jelen voltak: *Dr. Erődi* Béla elnök, *Gerster* Béla és *Dr. Havass* Rezső al-elnökök, *Berecz* Antal főtitkár, *Dr. Jankó* János titkár, *Bartos* Ferencz, *Dr. Demkó* Kálmán, *Dr. Gindele* Jenő, *György* Aladár, *Dr. Lóczy* Lajos, *Dr. Schafarzik* Ferencz és *Dr. Thirring* Gusztáv választmányi tagok.

Elnök az ülést megnyitván, felolvastatik az 1899. január 19-iki választmányi ülés jegyzőkönyve, melyet a választmány hitelesít.

Elnök jelenti, hogy a párisi kiállítási kormánybiztosság örömmel vette tudomásul a társaságnak a magyar utazások térképi előállításáról tett előterjesztését; az elnök ezek alapján érintkezésbe lépett Kogutovicz Manó térképintézetével, amely a térképnek ingyenes előállítására vállalkozott. — A választmány az elnöki jelentést örömmel és köszönettel tudomásul veszi.

Főtitkár jelenti, hogy *Radloff* V. V. pétervári akadémikus levélben megköszönte tiszteleti taggá történt megválasztását; *Salvator Lajos* főherczeg ő Fensége megküldte a társaságnak „Alboran” című diszmunkáját, s hogy azt a társaság nevében legott megköszönte; hogy a *Budapesti Egyesült Fővárosi Takarékpénztár* a társaságnak 50 frtot szavazott meg, a mit szintén legott megköszönt; hogy megjelent az új névsor, mely szerint a társaságnak 519 rendes tagja van, s hogy *három új tag kíván felvéletni*. — A választmány mindezt örvendetes tudomásul veszi.

Lóczy Lajos jelenti, hogy a Balaton-bizottság penztárát Gindele és Farkasfalvi urak megvizsgálták s rendben találtak, a számadásokat a szükséges záradékkal ellátták. — Tudomásul szolgál.

Főtitkár jelenti, hogy az Orsz. Stat. Hivatal, mely kiadványainkat már hivatalból kapja, a társaság tagjai sorából kilép. — Tudomásul szolgál.

Dr. Havass alelnök jelenti, hogy ép most értesül arról, hogy a Nansen fogadtatása körül kifejtett munkásságért a Szent-Olaf rendet adományozta neki a svéd király. E kitüntetés őt, mint a társaság tagját érte s így azt első sorban a társaságnak kell megköszönnie. — Örvendetes tudomásul szolgál.

Felolvasó ülés április hó 13-án a Budapesti Katholikus Kör nagytermében *dr. Erődi Béla* kir. tan. elnöklote alatt. Az ülés tárgyát *Zichy Jenő* gróf tiszteletbeli tag előadása képezte legutóbbi ázsiai expeditiójáról.

A közönség részéről oly nagy volt az érdeklődés, hogy úgyszólván megostromolta a termet is, meg a karzatát is. Megjelent *Vlassics Gyula* vallás- és közoktatásügyi miniszter is, ott voltak *Zichy* Ferencz gróf, *Zichy* Tivadar gróf müncheni követ, *Szalay Imre* muzeumi igazgató, *Herczegh Mihály*, *Csillagh Gyula*, *Csapodi István* egyetemi tanárok, továbbá *Radloff Vilmos* orosz állami tanácsos, ki annyi hasznára volt *Zichynek* Oroszországban. A gróf német nyelven üdvözölte őt s előadása közben is több ízben szólt hozzá.

Az ülést *Erődi Béla* elnök nyitotta meg, a következő beszéddel:

„A Magyar Földrajzi Társaság felolvasó ülését van szerencsém megnyitni. Napirenden van gróf *Zichy Jenő* Ő Excellentiájának,

társaságunk tiszteletbeli tagjának előadása, melynek során ismertetni fogja a múlt évben Közép- és Kelet-Ázsiába vezetett tudományos expedíciójában bejárt egyik legérdekesebb vidéket, a Bajkál-tavatól Pekingig terjedő földterületet. Nem egyedül a tudomány-szomj, nem is ismeretlen vidékek megismerésének és tanulmányozásának vágya sarkalta a gróf urat expedíciójának szervezésére és a fárasztó út megtételére, vándorbotot adott kezébe az a hazafias buzgóság és realistikus századvégünkben párját ritkító nemes idealismus, mely Regulyt, Jerneyt és Kőrösi Csoma Sándort lelkesítette, hogy felkeresse a magyar nemzet bölcsőjét, hogy bejárja azokat a vidékeket, hol őseink laktak s a hol ma is fajrokonaink vannak, hogy átkutassa azokat a mindig jobban elhalványuló nyomokat, melyeket a régi magyarok vándorlásaikban maguk után hagytak s ezeknek áttanulmányozásával tisztába hozza őstörténelmünknek egy még nem elég világos fejezetét, hogy megoldásra segítsen egy problémát, mely a magyarok rokonsági kérdésének szempontjából oly nagy fontosságú. Ez adja meg ennek a vállalatnak nemzeti karakterét. Ez magyarázza meg azt a nagy érdeklődést, melyvel annak publicatióját várjuk. De nem csak itthon keltett nagy feltűnést ez a vállalat, a külföldön is, a honnan nap-nap után jönnek a gróf úrhoz meghívások, hogy útjáról előadásokat tartson.

A múlt év márczius havában indult el a gróf úr e nagy útjára s márczius 10-én, elutazása előestéjén társaságunk ülésén ismertette expedíciójának szervezését és ennek a programját. A kik jelen voltunk ezen az ülésen, még élénken emlékezünk arra a lelkeségre, melyvel útirányát vázolta s utazásának várható eredményét előnkbe adta. Azóta egy év telt el. Az expedíció szerencsésen bevégeződött. Volt alkalmunk hallani már a gróf úr beszámolóját erről a tudományos vállalatról. Most csak annak a sok anyagnak a feldolgozása van hátra. A Magyar Földrajzi Társaság nevében felkértem a gróf urat, hogy utazásáról a mi társaságunkban is előadást tartani szíveskedjék. Kérésünket szívesen teljesítette. Eljött a mi körünkbe. A mily őszinte szívvel kívántunk neki szerencsét, a mikor útjára ment, ép oly lelkesen és igazán üdvözljük őt most, midőn visszatért körünkbe. Üdvözljük őt a nemes eszméért, üdvözljük lelkeségeért, melylyel ezt az expedíciót szervezte s köszönjük neki a tudomány nevében azokat a nagy áldozatokat, melyeket a vállalatra fordított. Kívánjuk, hogy ezek a magyar tudományra nézve gyümölcsözők legyenek. És most fölkérem Ő Excellentiáját, hogy előadását megtartani szíveskedjék.“

Minthogy Zichy gróf a tudományos eredményekről szóló előzetes jelentését már a M. N. Múzeum egyik díszülésén megtette, ez alkalommal az útazásának lefolyását ismertette. Végig vezette hallgatóságát útja vonalán, mely Budapesttől Odessán és Batumon át Tifliszbe, onnan Bakun s a Kaspi-tengeren keresztül Asztrakhanba vitt; innen kezdve a Volgán ment fel az expedíció tanulmányokat eszközölve Szaratov, Szimbirszk, Szamara, Kazán városokban, majd a Kámán Permig, innen az Uralon át Jekaterinburgba és Tjumenbe mentek. Meglátogatták ezután Tobolszsk, Tomszk, Omszk, Krasznojarszk, Minuszinszk, Irkuczk múzeumait. Útazásuk legérdekesebb és legnehezebb része volt a Gobin való átkelés Irkuczktól Pekingig.

Átvonultak a Gobi sivatagon s 40—45 fokos hőségben epedtek, esténként pedig 4 fokos hidegben dideregtek sátraikban. Érdekes dolgokat mondott Urgáról, Mongolország fővárosáról, a hol olyan, kettős mongol-mandsu kormányzat boldogítja a népet. Van mandsu kormányzó és mongol kormányzó, mindegyik a maga nemzeti pompájában látogatta meg s vendégelte meg a *Zi* nagyurat. A nevét így csonkították meg, valamint hogy a zoológus kísérőjét, *Csikyt* is *Csi*-nek hitták, tehát ott csak ketten tettek ki egy *Zicsi*-t. Jó nép az a mongol, megszerette, viszont ő is megtetszett nekik, mert olyan jó lövő, hogy a sast is lelövi.

Meglátogatott egy nábobot is, kinek 180 millio rubelre becsülik a vagyonát, egész közönséges ember, a ki irni sem tud, de három gyönyörű palotája van s aranykádban, pezsgőben fürdik, húsz esztendő óta nem igen volt józan. Bemutatta a házi orvosát, csak azért, hogy azt mondja el, hogy 48,000 rubel az évi fizetése s hogy a csizmáját hajtsa utána. Soha sem szokott beteg lenni, csak azért tartja, mert módjában van.

Megnézték az első khinai falat. Ma már csak a sziklatornyok vallanak rá, hogy fal volt, egyébként másfél méter magasságú földtöltés, mint akár a Magyarországon talált avar gyűrűk. A Pekingnél látható második fal igazi fal, erősségnek is hatalmas lehetne, ha volna hozzá hadsereg. Így védtelen azonban nem igen állhat ellen az éjszaki szomszéd ölelésének.

Pekingben végre kényelmes úri lakást kapott, sőt fürdőkádat is, a mi ugyancsak jól esett, mert hat egész hétig nem vetette le addig a ruháját. El is határozta, hogy óra hosszat ül majd a kádban, de alig volt benne öt perczig, éktelen zsivaj verte föl nyugalmat. Akkor kísérték arra megkötözve a bukott kormányt, az udvar-

hölgyeket és mandarinokat. A minisztereket megkínózták, az udvarhölgyeket és mandarinokat lefejezték. A katolikus püspöktől sok érdekes dolgot tudott meg, többek közt azt is, hogyan buktatta meg az özvegy császárné az ifjú császárt.

Elbeszélte, milyen hosszadalmas tárgyalásai voltak az új miniszterekkel, míg végre megengedték, hogy a császári ievéltárban lemásoltassa a népvándorlásra vonatkozó okiratokat. Másolót fogadott, ha az elkészül dolgával, Zichy megint elmegy Pekingbe. A tudományra nézve érdekes lesz, akár akadnak fontos okiratokra, akár nem, legalább az is eredmény lesz, ha kiderül, hogy nincsenek ott afféle följegyzések, mint eddig sejtették.

Előadása második felében számos képet vettettet falra s azokat, magyarázta.

Erődi elnök köszönő szavai s a közönség lelkes éljenzése fejezte be az estét.

A nagyszámú hallgatóság az út nevezetesebb részeit vetített képekben látta elvonulni szemci előtt, melyeket a gróf úr adomákkal fűszerezve mutatott be.

A Zichy-expeditió ethnographusa, mint tudjuk, társulatunk titkára, *dr. Jankó János* volt; ő a gróf úr megbízásából az expeditiótól Tobolszkban megvált s külön expeditiót csinált az Irtis-Ob közének őserdejében élő osztjákokhoz; ez expeditiójáról *dr. Jankó* a Magyar Földrajzi Társaság 1899. márczius 9-iki ülésén számolt be előzetesen a M. T. Akadémia felolvasó termében szépszámu közönség előtt. Útjának s eredményeinek bővebb ismertetésére akkor terjeszkedünk ki, ha az arról szóló könyv, mely már ajtó alatt van, megjelent.

Felolvasó ülés április hó 27-én a Tud. Akadémia termében.

Elnök: *dr. Erődi* Béla kir. tan.

1. *Berecz* Antal főtitkár bemutatta *Salvalor Lajos* főherczegnek „*Alboran*” című legújabb munkáját.

2. *Dr. Czirbusz Géza* rendes tag értekezett az Ecsedi-láp lecsapolásáról.

Választmányi ülés 1899. április 27-én a M. T. Akadémia helyiségében.

Jelen voltak: *Dr. Erődi* Béla elnök, *Gersler* Béla alelnök, *Berecz* Antal főtitkár, *Dr. Jankó* János titkár, *Bartos* József, *Dr. Borbás* Vincze, *Dr. Brózik* Károly, *Cholnoky* Jenő, *Dr. Gindele* Jenő, *Dr. Körösy* Albin és *Wodianer* Arthur vál. tagok

Elnök megnyitja az ülést, mire felolvastatnak a márcz. 9-iki, márcz. 23-iki vál. ülések, valamint a közgyűlés jegyzőkönyvei, — melyek hitelesítettnek.

Főtitkár jelenti, hogy fenséges védnökünk Koburg Fülöp herczeg levélben fejezte ki sajnálatát a felett, hogy a Társaság közgyűlésén nem vehetett részt; — hogy a közgyűlés rendelkezései végrehajtottak; — hogy *Kövesligethy* és *Simonyi*

urak levélben kérték, hogy vál. tagnak a közgyűlés alkalmából ne jelöltessenek, mert a Társaság üléseinek ideje más elfoglaltságukkal úgy összevág, hogy azokon nem jelenhetnek meg; — hogy *Pompéry, Wodianer, Gerster, Cholnoky és Gindele* a közgyűlésen való megválasztásukat levélileg megköszönték és elfogadták; — hogy Dr. *Török Aurél* a választást szintén megköszönte, de hivatkozással megtámadott egészségére a választmányi tagságról végleg lemondott; — hogy *a vallás-és közoktatásiügyi Miniszter úr* ő Nagyméltósága a Társaság főtitkárát 200 frt segélylyel a berlini nemzetközi földrajzi congressusra kiküldte azzal, hogy arról annak idején jelentést tegyen; — hogy ugyanazon congressus intéző-bizottsága a Társaság elnökét a nemzetközi congressus alelnökévé választotta; — hogy *a földművelési ministerium* ajándékba küldte Európa geológiai térképét, melyet legott megköszönt; — hogy a *Zichy Jenő* gróf úr Ő Nngának felolvasását Társaságunk a kath. kör. helyiségében tartotta meg, mert annak Budapesten a legjobb skioptikonja van s hogy a nevezett kör nemcsak a termet adta kölcsön, hanem kérdésünkre, hogy: „mily költségek megtérítésével tartozunk“ kijelentették, hogy a költségeket a kör fedezi; — ennélfogva kéri, hogy úgy a kör elnökségének, mint személyesen *Pintér alelnök, Bajthay hittanár és Hanauer mérnök* úrának a Társaság részéről elküldött köszönő levelet a választmány utólagosan vegye helyeslő tudomásul; — hogy a VII. berlini nemzetközi congressus azt kéri, hogy Mittheilungenjeit a Társaság „Földr. Közl.“-vel szétküldhesse, mely kérelem teljesítését javasolja; — hogy a Münchener Földr. Társaság 30 éves fennállása alkalmából tartott díszülésre Társaságunk meghívót kapott, de az oly megkésve érkezett, hogy csak táviratilag üdvözölhattük a Társaságot; — hogy meghívó érkezett a német természetvizsgálók és orvosoknak Münchenben tartandó 71-ik nagygyűlésére, melyre április végeig lehet jelentkezni; — hogy végül a Magy. Szt. Korona országának Békkegyesülete adományok és alapítványok gyűjtésére szollit fel s javasolja, hogy a Társaság mondja ki, hogy a gyűjtést erkölcsileg támogatja. A választmány mind ezt helyeslő tudomásul veszi.

Főtitkár jelenti, hogy San Juan-ról nevezett meteorológiai observatorium Saltillo-ban cserét kér s javasolja, hogy a Társaságnak csere fejében „Abrégé“-nk küldessék el; — hogy a Gazdasági Egyesület a hiányzó füzeteket reklamálja, javasolja, hogy miután a csere megszavazása óta ezen egyesülettől semmit sem kaptunk, a reklamálásnak egyelőre hely ne adassék; — hogy a madridi „Naturaleza“ cserét kér, javasolja, hogy ez ne adassék meg, mert a folyóirat kizárólag természettudományi tartalmú; — hogy a nagy-szebeni román irodalmi és közművelődési egyesület elnöksége szintén cserét kér s javasolja, hogy ez megadassék. — A főtitkárnak a cserékre vonatkozó ezen jelentését a választmány tudomásul veszi s a tett javaslatokat elfogadja.

Főtitkár jelenti, hogy a Barsi-féle örökösödési ügyben egy újabb actaesomót kapott, javaslatára — a választmány felkéri Dr. *Gindele Jenő* urat az iratok tanulmányozására.

Főtitkár jelenti, hogy a menetjegyiroda beküldte a párisi kiállításra szóló utazási tervezetét, melyet — a választmány tagjai közt szétoszt.

Főtitkár azután jelenti, hogy a társaság életének felfrissítésére és működése intenzitásának fokozására négy indítványa van: 1. Nem volna-e idején való, hogy a Társaság egy magyar földrajzi szótár megszerkesztését kezdeményezze; 2. nem volna-e idején való a társaság által annak idején megkezdett, de megrekedt „Utazások könyvtára“-t folytatni; 3. nem volna-e megvalósítható a vidéki ülések tar-

tásának eszméje s végül 4. nem kellene-e megkísérteni, hogy a legközelebbi nemzetközi geographiai congressus Budapesten tartassék. — A választmány a főttkár ez indítványait lelkesen üdvözlí; a földrajzi szótár eszméjét elfogadja s az eszme megoldási módozatainak megvitatására a választmány bizottságot küld ki, melynek tagjaink Dr. *Erődi* Béla elnökle alatt Dr. *Havass* Rezső, *Gerstler* Béla, *Berecz* Antal, *Jankó* János, *Brózik* Károly, *Cholnoky* Jenő, *György* Aladár és *Thirring* Gusztáv urakat kéri fel; — az utazások könyvtárának folytatás módozatainak megállapítására bizottságot küld ki, melynek tagjaink Dr. *Erődi* Béla elnökle alatt *Berecz* Antal, *Jankó* János és *Wodianer* Arthur urakat kéri fel; — a vidéki ülések tartását a választmány szükségesnek tartja, de ezt összekötni óhajtja a kirándulások tervezésével, mely iránt javaslattételre az Elnök nrat kéri fel; — a legsürgősebb lévén az indítványok közül a congressus ügye, a választmány felkéri az elnökséget, hogy a társaság nevében ez ügyben úgy a kormánynál, mint a fővárosnál szerezzé meg a szükséges információkat, valjon 1902-re Budapestre meg lehetne-e hívni a nemzetközi geogr. congressust.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

I. EXPEDITIÓK:

+ **Andrée feltalálása** végett június hóban Brun D. kapitány vezetése alatt külön hajó indult Dániából Jan-Mayen szigetén át Grönland keleti partjaira, hol Brun nézete szerint Andrée nyomait legcélszerűbben az élelmi szerek rakodó helyein lehetne megtalálni, mivel Andréének tudomása volt ezeknek helyeiről.

+ **Futterer Károly kelet ázsiai útjában** Liangszuból érkezett a Kukunor vidékére s azt déli irányban megkerülve, a Hoanghót Dsupar hegységnél érte el s azután néhány — eddig még ki nem kutatott — folyót és hegylánczot vizsgált meg. A Hoangho e vidéken kelet—dél-kelet irányból nyugat—éjszak-nyugat felé fordul széles, teraszos völgyön át, melynek bal oldalán igen magas, hófedte hegyláncz vonúl el. Mivel a nagy folyón nem tudott átmenni, annak jobb oldalán haladt s többek között egy 13,000 lábnyi szoroson ment át. Szung-pan-ting vidékén a tibetiek megtámadták s teherhordó állataikat elrabolták, de gyűjteményök szerencsére megmaradt s ezzel Tao-csóba november 21-én közel négy havi utazás után megérkeztek s innen rövid szünetelés után részben a Tan- és Han-folyókon át a jelen év január 24-én megérkeztek Hankaubá, honnan már gőzösön mehettek Sanghaiba, Utazásának legérdekesebb

eredménye Tibet észak-keleti részének topographiai és geológiai kikutatása.

+ **Új kutató út Közép-Ázsiában.** Az Orosz Földrajzi Társaság a kormány segítségével Kozlov hadnagy vezetése alatt kitűnően felszerelt expedíciót indított Közép-Ázsiába. Mongol-ország nyugati részéből indulnak ki, a Gobi-sivatagon és Nansan-hegységen át akarnak a Kukunor-tóhoz hatolni s innen a Sárga-folyó vidékére. A kutatás tartamát két évre tervelik.

+ **Ibarreta Enrique** kutató útjából, melynek célja volt a Pilcomayo vidékének kikutatása, honnan idő múlva két teljesen elzüllött menekülő érkezelt meg Asuncioba. Elbeszéléseik szerint az expedíciót Chacoban az indiánok megtámadták s szétverték. A megmenekültek közül többen az erdőkben hónapokig rejtőztek, de a nyomor még kannibalismusra is kényszerítette őket s többen nyomorútan elvesztek. Mivel maga Ibarreta állítólag életben maradt, mint a Toba indiánok foglya, Asuncioból Montero vezetése alatt egy kis gőzös indult el, hogy őt felkeresse és esetleg megszabadítsa. De meggyőződtek róla, hogy a hír alaptalan volt, mivel Ibarretát a chaco indiánok tényleg meggyilkolták.

+ **Finckh Alfréd** kutatásai Funafuti-szigeten azt az eredményt mutatták, hogy a korall-talaj növekedése rendkívül lassan, ellenben a vele együtt szereplő algák gyarapodása aránylag nagyon gyors, évente 1—3 centiméternyi. Ezek az algák az *Adiantum* nemhez tartoznak s rendkívüli életképességük a Halimade homoknak tulajdonítható, mely a lagunák területét 12 angol mértföld hosszában s néhol 80 láb mélységig borítja.

+ **Zimbabwe romjait**, melyeket tudvalevőleg Mauch Károly fedezett fel, újabban Dr. Schlichter német utazó, ki másfél évi távollét után nem rég tért vissza Dél-Afrikából, részletesen kikutatta és számos tény alapján arra az eredményre jutott, hogy ezek a romok igen régiek s valószínűleg a XI-ik századból erednek Krisztus születése előtt.

+ **Közép-Afrika nagy erdőségein** ismét keresztül hatolt Lloyd Albert, ugandai angol minissionarius, a nyugati partok felé utazva. Útiránya kissé délre volt a Stanteyétől, de nagyjában megegyezett azzal, a hol 1896-ban Varsepuy és de Romans báró jártak. Kíséretében csak két bennszülött szolga s néhány teherhordó volt. 20 napon át nem látta a napot, de a törpékkel barátságban maradt s néhányat meg is mért és lefényképezett; egyik sem volt négy lábnyi, néhány szakállas is volt közöttük. Legtöbb esetben neki is

fejszékkal kellett útat törni s majdnem mindenütt félhomályban és rémes csendben volt, melyet csak egyes korhadt fák lehullása zavart meg, mely utóbbi többször veszélyes is volt. A ledőlt fák törzse 20 lábnyi is volt. Az Iturin áthaladva még lakatlan vad vidéken ment egy darabig, s csak az Aruviminél talált embereket. Basokoban ült fel Kongo-gőzösre.

+ **A Rudolf-tó partjait** újabban a Macdonald expedíció egyik vezetője Austin kapitány részletesebben megvizsgálta s többek közt azt találta, hogy a nyugati part legéjszakibb része feljebb fekszik, mint eddig hitték, csaknem az 5-ik szélességi fok alatt. A partvidéken számos kis mocsár van, melyeket a tótól alacsony homokgátak különítenek el. Némelyütt elsülyedt pálmafák is mutatják, hogy a tó gyakran kiárad. A Turquel-folyó nem jut el a tóig, a homokban vész el, bár közel a tóhoz még másfél kilométer széles. A tó környéke rendkívül kopár és száraz, de felette pompás folyó van, a Murtoni, melynek víze a tóba ömlik. A Rudolf-tó neve a bennszülötteknél Nanam, a Basso-Norok nevet csak a szuahélik használják; víze nem ízletes, de a halak, krokodilok és vízi-lovak nagyon szeretik, a madarak ellenben inkább a lagunákon tartózkodnak.

+ **A Kongo-folyó vidékén** a lázadó batatalák ellen küldött Gloria belga hadnagy a Manyema tartomány és Götzen gróf útvonala között még eddig ki nem kutatott vidéken át járt. Nagyobb részt erdős terület, de nagy fa kevés van benne, fálvak is ritkák. A legnagyobb, mintegy 8000 főnyi népességű hely Shabunda, hol egy Udsidsiből jött Ulindi nevű főnök lakik. Az egész vidék a közép fensík nyugati lejtője, melybe a Kongoba törkölő folyók mély medreket vájtak és így igen festői részleteket teremtettek. Van teljesen erdőtlen része is igen jó legelőkkel; ez Utembo vidéke, hol izmos, harczias és szálas nép lakik, kik a belgákat is megtámadták. Minden családnak van szarvasmarhája, juha és kecskéje s kunyhói körül banán ültetvényei. Júniusban majdnem minden nap esik. Közel ide járt az expedíció a Kongo és Tanġanyika közt fekvő vízvázstón, mely 5000 angol láb magas.

+ **A Nyassa-tó vidékén** Adams Alfons missionárus igen részletes tanulmány-utakat tett, különösen az éjszaki és keleti partokon. Számos folyó megy innen éjszak és nyugat felé, melyek az esős idő alatt (novembertől májusig) nagyon kiáradtak s hatalmas mocsarakat alkottak. Az állatvilág igen gazdag, különösen sok a madár, de ember és fa kevés van. Kelet felé Luvegu környéke egé-

szen lakatlan, maga a Luvegu keskeny völgyben homok partok között folyik. Azután Upnogovo következik, festői hegyvidék, igen termékeny talajjal, de a gyér lakosság nagyon félénk s többnyire sziklák között rejtett kunyhókban lakozik.

+ **Brazília déli részébe és Argentínába** közelebb dr. Mayer Hermann 30 tagból álló tudományos társaságot vezetett főképp geológiai és anthropológiai kutatások végett. A társaság kutatása két évre fog terjedni. Felszerelésük kitűnő és külön orvos van kíséretükben.

+ **Ausztrália bensejében** két évig tartó alapos geológiai kutatásokat eszközölt dr. Eylmann német geologus, főképp a nagy távíró vonal környékén. Útazásai közben több teljesen ismeretlen vidéken megfordult, Arlunga környékén igen gazdag arany-mezőt talált s a Hart-hegységben más hasznos ásványokat. A tudós utazó nagy gyűjteményt hozott magával.

+ **Új-Guinea német részében** St. Vráz E. igen fontos felfedező utat tett az Andaj-folyó torkolatától kiindulva. Különösen sok érdekes részletet talált a hatam-törzs vidékén, mely túlnyomólag igen magas hegyek lejtőin terül el. A nép itt minden tekintetben különbözik a partvidékeken lakóktól, dél-amerikai indiánokra emlékeztet, s nagyobb részük nehezen megközelíthető kis falukban tartózkodik. A manihivan-törzs között emberevőket talált. Az állatvilág nagyon gyenge, a paradicsom-madarakat már nagyobb részt kiirtották, de a talaj a völgyekben nagyon termékeny. St. Vráz különben csakhamar kénytelen volt visszafordulni teherhordók hiányában.

+ **Új-Guinea angol részében** Levesey a Tauri-forrás vidékén európaiak által még ki nem kutatott vidéken járt, mely hegyes és magas czédrus fákban gazdag. Egy ezer méternél nagyobb domb tetején csodálatos módon oly korall-zátonyt talált, mely oly kemény volt, mint ha kevéssel azelőtt emelkedett volna ki a tengerből. Emberi nyomot e vidéken sehol sem talált, kissé beljebb azonban omvom-törzsbeli pápuák laknak, kiket az angol hódítás előtt kevéssel űztek ide a parti lakók, kik még ma is nagyon harciasak.

+ **Borchgrevinck éjszaksarki expedíciója** a „Southern-Cross” hajóval márczius 17-én érkezett meg Adara-fokhoz Victoria-földre. A hajón 11-en voltak.

II. VEGYESEK.

Pamir s az Oxus forrásvidéke. Az Orosz Földrajzi Társaság időnkint vaskos kötetekben érdekes földrajzi s topographiai leírásokat közöl, melyek leginkább az orosz birodalommal szomszédos ázsiai országok u. m. Perzsia, Afghanistan, Elő-India, Khina, Japán határvonalaira vonatkoznak. Így az 1898. évi kiadásaiban megjelent Kerson György „Pamir és az Oxus forrásvidéke” című közleménye, mely a „Geographical Journal”-ban is napvilágot látott, figyelmet érdemel.

Szerző az Oxus-folyó (Amu-Darja) valódi forrásvidéke s a további folyása kérdésének megoldásával foglalkozik. E célból 1894-ben kétszer — télen és ősszel — rándult fel a Pamir-fennsíkra és Afghanistanba. Az utazás hat hónapig tartott, mely idő alatt 1800 angol mérföldet tett meg. A legújabb időkig Pamirt fennsíknek tartottak, a melyet kisebb földemelkedések, váltakozó domb-sorok tesznek tagolttá. Kerson szerint Pamir nem fennsík, hanem felföld, váltakozó hegysorokkal és völgyekkel. A hegycsúcsok jóval magasabbak, mint a szomszéd területeké, s a mélyedésekben gletserek is találhatóak. Általános jellemző vonása Pamirnak: hegyes vidék, számos hegysorral, meredek sziklacsúcsokkal, melyeket az év legnagyobb részében hó és jég borít. A mélyedésekben csermelyek, a sziklamederben csörgedező patakok, s a völgyekben zúgó folyók vadregényessé teszik a területet. A folyók és patakok partjait dús fű bortitja, helyenként mocsaras területek is találkoznak.

Az egész Pamir 8 vidékre osztható, melyek közül a legnevezetesebbek: Nagy-Pamir, mely kiterjedésénél fogva a legnagyobb területe Pamirnak; Tag-Tumbas-Pamir (a hegyek-hegye, vagyis a legnagyobb); Kis-Pamir, a melyen Csikmaktikul-tó terül el, s végül Rang-Kul-Pamir hasonló nevű tóval, mely az orosz birodalom területébe benyúlik.

Éghajlata kietlen, zord, hideg, fagyos szelekkel. Az év jelentékeny részében (6—7 hó) a tavakat vastag jégréteg, s az egész területet vastag hóréteg fedi. A hágók s hegyi utak ez időben teljesen járhatlanok. A fagyos szelek olykor heteken keresztül dühöngnek, s sok bajt okoznak az ottani lakóknak. A levegő általában véve igen éles, melyet csakis edzett s erős szervezetű ember tüdeje képes elviselni. Az egész éven át reggelenként fagyos idő van. Az eső-csapadék ritka jelenség.

Végül a szerző leírja Pamirnak floráját, faunáját s néprajzi

viszonyait. Utazása annyiban fontos reánk nézve, hogy Pamirra vonatkozó téves ismereteinket megvilágítja és kibővíti. — B. —

+ **A legújabb nagy kabel** Brest és New-York között 5700 kilométernél hosszabb. A sodrony 13 rézsodronyból van összerakva, melynek középső darabja 3·04 milliméter vastag, s a többieké egyenként 1·07 milliméter. A teljes sodrony súlya egy tengeri mértöld területen 300 kilogramm.

+ **Vasút a tenger felett.** Brighton és Rottingdean között Angliában a tengerből felett építették a vasutat oly módon, hogy a tenger tenekére helyezett síneken magas vasrácsos oszlopokat állítottak fel a híd lábaival oly magasságban, hogy a víz még dagály idején se érje el a kocsikat. A vasutat villamos erő hajtja. Újabban ugyanezt a módszert akarják alkalmazni Calaistól Doverig vezető tengerfeletti vasút építésénél.

+ **Az ausztráliai partokon kifogott postagalambok** közül Russel astronom 154-nek irányát és gyorsaságát tette tanulmány tárgyává. Ezen a vidéken az ugynevezett kelet-ausztráliai tengeráramlat éjszakeről délre halad; mindennek dacára Ausztrália keleti partjára 15 postagalamb közül csak 3 jött éjszak felől, 8 délről, tehát az árammal ellentétes irányban; 4 keletről, a mi azt bizonyítja, hogy a tengeren úszó tárgyakat inkább a szél irányítja mint a tengeráram. Három galamb igen messziről, a Horn-fokról jött; egyik körülbelül 9000 tengeri mértöldet tett meg naponta átlag 8—10 mértöldet haladva.

+ **Deshnew-foknak** keresztelte el Ázsia keleti végső fokát egy csári ukáz Deshnew Simon kozák tiszteletére, ki tényleg az első átjárót fedezte fel Ázsia és Amerika között, midőn 1648-ban a Kolyma torkolásától Ázsia keleti végső csúcsán át az Anadyr torkolatáig hatolt.

+ **A Nicaragua-csatorna** kiépítését most már az Éjszakamerikai Egyesült Államok kormánya veszi pártfogása alá. „Maritime Canal Company“ név alatt részvénytársaságot alakítottak 100 millió dollár tőkével, melyből 92½ milliót maga az Unio kormánya vesz át. A csatorna legfeljebb 115 millió dollárba fog kerülni és hat év alatt készül el. A kormány biztosította a csatorna neutralitását is.

+ **Khartum városa** gyorsan emelkedik romjaiból. A vasúti állomást és nagy fogadót már építik és a szudáni egyetem alapját is letették. A máhdi uralma alatt nagyrészt elpusztult vízkerekeket, melyek a talaj termékenynyé tételére szolgálnak, újból helyreállítják és a szomszédban lakó törzseknek, valamint az európaiaknak

különböző kedvezményeket adnak, hogy itt telepedjenek le. Valószínű, hogy a Nilus felső vidékének egykori fővárosa a közel jövőben ismét nagy várossá lesz, a mire kitűnő fekvése és pompás éghajlata nagyon alkalmassá teszik.

+ **Babylon romjainak** kiásatását kezdette meg most a német orientálisták társaságának megbízásából Dr. Koldewey Róbert vezetése alatt álló tudományos társaság. Legelőször az Eufrat partján Bagdadtól két napi járó földre fekvő nagy dombot ássák ki, mely El-Kasr név alatt ismeretes s állítólag Nabukadnezar palotájának romjait fedi, azt az épületet, melyben Nagy Sándor meghalt. Ezenkívül több más épületromot ásnak ki és tervszerűleg kikutatják a város kőfalait és kapuit. A kutatás öt évig fog tartani, költségeit részben közadakozásból fedezik.

+ **Új város Hátsó-Indiában.** Doumer Indo-khina kormányzója részletes kutatásokat eszközölt, hogy a gyarmat területén élő európaiak számára az ő igényeiknek megfelelő sanatoriumot létesítsen. Tonkingban a nagy hegyek daczára nem találtak egészséges és mérsékelt éghajlatú vidéket, de igen Annam déli részén Nha-Trang-tartományban. Cochín-China és Szaigun közelében van egy mintegy 40.000 hektár nagyságú 1600 méter magasságban fekvő egészséges talajú fennsík, hol a hőmérő soha sem emelkedik 32°-nál magasabbra s nem süllyed 4 fok alá. Itt építik fel a sanatoriumot, melynek neve Langszo lesz, a mi annam nyelven francziát jelent, s egyenest vasúti összeköttetésbe hozzák Saigunnal, mely csak egy pár óra távolságra van innen.

+ **Buenos-Ayres-tartomány** partvidékén a kormány megbízásából Figueroa Gyula perui mérnök hosszab ideig tanulmányozván 5 helyet jelölt ki, mint alkalmas kikötőket, ezek a San Clemente, Mar del Plata, Mar Chiquita, és Neothea öblök és a Bahia Blanca deltája. Tanulmányáról igen nagy részben térképekkel ellátott művet adott ki.

+ **London elnevezése.** Fíret régi elmélete szerint Londinières belga községtől ered, mely Dieppe vidékén van, mely vidékről jöttek már Caesar állítása szerint az első letelepülők Anglia tengerpartjára. Ezt látszik megerősíteni az is, hogy ugyancsak a dieppei kerületben van még Lima és Douvrend község is. Más részt Londonnak kelta értelme is van, mely mocsár erődöt jelent s ez nagyon illik az angol főváros egykori viszonyára.

+ **A Kairói Földrajzi Társaság** külön földrajzi és ethnographiai muzeumot létesített, melyben az Egyptom és környéke történetére

és jellen állapotára vonatkozó összes tárgyakat akarják egybegyűjteni s már eddig is igen sok érdekes térképet, rajzot és más dolgokat szedtek össze. A muzeumot maga a khedive nyitotta meg Kairóban nagy fényvel.

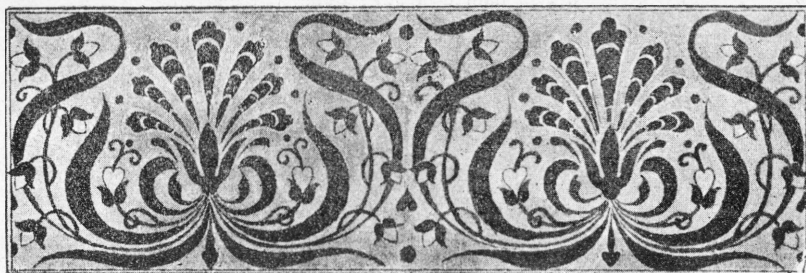
+ **A Kalmuk-steppe** a Volga alsó részén Nehring berlini tanár nézete szerint egykor erdős terület volt. Állítását azzal bizonyítja főkép, hogy Sarepta vidékén a Volga jobb oldalán ujabban számos oly állatsontot találtak, és pedig minden jel szerint eredeti lakhelyükön, melyek rendesen erdőkben szoktak lenni. Ilyenek a mammuth, rémszarvas és bölény, mely utóbbi a kaukázushoz áll legközelebb. Valószínű azonban, hogy az erdőség nem volt összefüggő, hanem közben voltak apróbb steppe-vidékek.

+ **Cook János**, a világhírű utazóvállalat megalapítója, márczius 4-én meghalt Walson-on-Thames angol községben. A híres vállalat 1864-ben kezdődött meg, midőn Cook Leicesterből Londonba költözött s csakhamar nagyon emelkedett a földrajz és turistaság rendkívüli hasznára. 1884-ben a nilusi közlekedés rendezésével lett világhírűvé. Az agg férfi legutolsó nevezetes vállalata az volt, hogy Vilmos német császárt elvitte Palestinába s épen ezen útban Jeruzsálemben kapta meg halálos betegségét.

Helyreigazítás.

Az Ecsedi-lápról szóló cikk, 111. l. alulról számított 3-ik sorában e szavak: „elzárhatják a csatorna zsilipjét“ kihagyandók, mert ez a belvízcsatornák zsilipjeire vonatkozik Olcsva és Ecsed mellett. Az új Kraszna-csatorna nyílt csatorna.

Dr. Cz. G.

A RÓMAIAK ELSŐ HADI ÚTJA AZ ALDUNA JOBBI PARTJÁN DACIA ELLENÉBEN.

Moesia és Dacia határvillongásainak történetéből hazánk föld-
irati multjára nézve sem érdektelenek azok a stratégiai útvonalak,
melyekkel időszámításunk első századában az Alduna mentén a
dákok elhatalmasodását gyengíteni és a Dacia meghódításának útját
egyengetni igyekeztek. Így abban a feltűnő könyökhajlásban, mely
Drenkovától Orsováig az utazók állandó érdeklődésének tárgyát
képezi s a hol a *vaskapuszabályozás* gyűjtő neve alá foglalt sza-
bályozási műveletek is legtovább igényelték kormányunk gondossá-
gát, 1893-ban sikerült megtalálnom a gróf Marsigli Lajos¹ óta 200
kerek esztendőn át annyi elődöm által hasztalan nyomozgatott hár-
mas sziklafelirattal a dunaparti hadi-út legrégibb adattárát is.

Alig indul el hajónk a drenkovai állomásról Orsova felé s
hagyjuk el a *Kozla* néven ismert szénbánya telepet, a szerbiai par-
ton rögtön szemünkbe ötlük a *Gospodin* nevű sziklafok is. Jó látó-
csővel az általam ott megállapított hármas sziklafeliratból² kettőt
annyival inkább észrevehet az érdeklődő, mert a felső sziklatábla
kezdő sorait miniumfestékekkel kitetszőbbé is igyekeztem tenni. Ha
azonban ezt a *Domitiánustól* származó táblát nem vehetnők is a
környező bokrok miatt észre, a halászbárka felett könnyen meg-

¹ Marsigli Danubius Pannonico Mysius II. kötet 53 rajzlapján „*Tres lapides
peliae montis incisi paululum supra Tatalia*“.

² Téglás Gábor újabb adalékok az aldunai zuhatagok sziklafelirataihoz, M.
tűd. Akadémia kiadványai 1894.

különböztethetjük a második vagyis *Tiberius*-táblát. Az attól alig pár méterrel lennebb, épen a halászok tüzelője fölé eső *Vespasianus* táblát azonban még közvetlen közelből sem könnyű a nagymérvű kopottság miatt észrevenni.

A hármaskizakfeliratban bírjuk annak a sziklaútnak legrégibb oklevéltárát, mely által *Tiberius* idejében a *negyedik* (Legio IV. Scythica) és *ötödik* (Legio V. Macedonica) legiók Dacia ellen itt állást foglalának. Krisztus után 33. szeptember 15 és 34. szeptember 15 között ünnepelehték meg a nagyszerű műút felavatását s több mint bizonyos, hogy gróf *Széchenyi* István és zseniális munkatársa *Vásárhelyi* Pál is ezekről a sziklabevágásokról yették az impulsust: és a mintát a mi hírneves *Széchenyi*-útunkhoz. A mai Kostolocról vagyis akkori Viminaciumból kiindított útvonal egészen a *Duna* juczí könyökpontjáig, vagyis *Milanováci*g követte a parti sziklákat. Onnan az Orsova- vaskapui idővesztegető nagy kerülő elkerülésével a *Miroc* fennsíkján alig 22—24 kilom. távolságra egyenesen *Brzo Palánkához* csaptak át az útépitők.

Ezeket a földrajzilag fontos részleteket itt csak érintve még azt sem hallgathatom el: hogy ugyancsak a *Gospodin* szirti feliratok tanuságai szerint *Vespasianus* censorsága idejében, Kr. u. 75—80 között a Legio VII. *Cladia pia fidelis* legénységet szintén foglalkoztatá ez a műút, melynek jó karban tartását első sorban Moesia helyőrségének biztonsága is igényelte.

A dákok szintén eleven tudatában élhettek emez útvonal jelentőségének s oldaltámadásaikkal elsősorban mindig azt fenyegették. Minthogy pedig az egésznek legsebhetőbb pontját épen a *Gospodin* szikla környéke képezé olyannyira, hogyha ott a közlekedést megszakíthatták a felső parti őrséget teljesen elvágták az alsótól, épen azért abban a véres küzdelemben is, melynek részleteit még adatok elégtelensége miatt nem ismerjük kellően, de a mely háborúnak szégyenét utóbb Trajánus Dacia meghódításával és a dákok megsemmisítésével siet vala lemosni, ismét ez a stratégiai Achilles-pont játszható a legelhatározóbb szerepet.

Erre következtethetünk ugyanis *Domitianusnak* Kr. u. 93/4-ből általam szerencsésen felfedezett táblája után. Ez ugyan „a Duna áradásait és az avultságot“ okolja ugyan a *Gospodin*-szirtnél kirúgó sziklabordák összekötő hídlásainak és a Milanovactól felfelé eme 45 kilométer hosszúságú sziklaútnak elrongálódásáért. De semmi kétség, hogy a *bellum Suebicum et Sarmatianum*¹ név alatt ismeretes és

¹ Corpus Inscriptionum Latinarum III. 291. A háboru hivatalos neve az vala.

89-ben Domitianus szégyenletes békéjével és színpadias diadalmene-tével befejeződött háboruk pusztításai igényeltek azt a műszaki munkálatot, melyről feliratom útján először hírt adnom sikerült.

Kelet felé egész szabatossággal ezt az útvonalat határolni ugyan képesek nem vagyunk, de a legrégibb feljegyzések segítségével mégis megközelíthető valószínűséggel kijelölhetjük a Zsil-folyó torkolatáig vagyis az utókornál szintén nem egy háborus mozgalom-ban felmerülő Rahováig terjedését.

Mlinthogy pedig e hadi út állomásait ma már egész pontos-sággal ismerhetjük, s a legkérdésesebb állomás mibenlétét csak legutóbb sikerült tisztába hoznom a *Sevofulae* állomás megfejtésé-vel: tanártársaim okulására legyen szabad itt rövid vázlatban ösz-szefoglalnom tanulmányimból a ránk nézve legszükségesebb tudni-valókat.

Ptolemaeus Geographiájában ¹ bírjuk a fenn elsorolt hármas felirat után a legközelebbi útmutatást a Száva torkolatától lefelé irányult parti útra nézve. Ő csak a főbb parancsnoksági állomá-sokra szorítkozott s azokat Kostolactól következőleg örököltette meg: *Κοστωλάς* (Kostolac a mi Kubinunk alatt), *Μιλανόβα* (Milanovac a juczí könyökben a Duna legdélibb pontján), *Βρζο Παλάνκα* (Brzo Palanka), *Νεγοτίν* (Negotin közelében Rakovica), *Ρατιάρια* (Ratiaria a Lom folyó torkolata közelében Arcar falunál).

Ugyanezt az útvonalat az Antoninianusnak tulajdonított, de Nagy Constantin korából keletkező *Itinerarium* ² Antonini Augusti szerint az *Iter per ripam a Timinacio (Kostolac)* következő állo-másaival sorolta fel: Viminacumtól *Cuppaeig*, a mai **Golubac** (*Arany János Galamboca* Coroninival, vagyis László várával szem-ben) *M(illia) P(assum)* XXVII. *Novas* M. P. XXIII. *Talia* M. P. XII. *Ageta* M. P. XXI. *Aquis* M. P. XV. *Portico* M. P. X. *Bononia* M. P. XVII. *Rattoria* Legio XIII. *Gem.* M. P. XVII.

Ebből az állomás sorozatból Viminacium (Ptolemaeus *Κοστωλάς*-ja) = Kostolac. Az innen XXVII. milliarenyi (egy római mért-föld 1472 kilom.) távolra eső *Cuppae* a mai Golubac (Galamboc). Ujabb 23 milliarenyira *Novae Brnjicánál*, *Berzaska* átellenében. Onnan 23 római mértföldre *Talia Milanovac* szerb városka a híres juczí

¹ Claudii Ptolemaei Geographia, edidit Carolus Frid. Aug. Nobbe. Editio stereotypica.

² Itinerarium Antonini Augusti Parthen et Pindar, Berolini 1848 sz. 214. Tel-jesebb kiadás a Tobleré. St.-Gallen 1869.

zuhatag felett, hazánk legdélibb pontjával átellenben. Innen a Mi-roc hegyháttra kapaszkodott az útvonal, s alig 12 r. mfre Brzo Palankanál Agetat érte. Majd 21 r. mföldre *Vidrovac*val a meleg forrásáról emlegetett szerb községnél *Negotin* közelében *Aquae*. Onnan csak 10 r. mföldre a Timoknak a Dunába szakadása közelében *Dortium* Rakovicánál. Majd 17 r. mfölddel alább *Viddinnél Bononia*, mely névből a bolgárok *Bodonja* alakult. 17 r. mfölddel alább a **Lom** víz torkolatánál a Dáciából kivezető **Zsil** torkolata átellenében Felső-Moesia fővárosa Ratiaria, hol az Itinerarium Antonini Augusti a Legio XIII. Gemina törzskari főhadiszállását jelzi.

Még teljesebb lajstromát bírjuk a szóban forgó dunaparti hadi-útnak az úgynevezett Peutinger táblában. Ezt legutóbbi magyarázója: K. Miller szerint Procopiusnak, Nagy-Constantinus utolsó sarjadékának 8 hónapos uralma alatt 367. szeptemberétől 368. május haváig, vagyis a *Valens* ellen Nacocleanál vesztett csatáig valami *Castorius* állította volna össze.¹ Állomásaink sorozatát és távolságát illetőenként örökíti meg: Viminatio X. Lederata XIII. Punicum XV. Vivo Cuppae XII. Ad Novas X. Ad Scrofulas XV. Taliatis VIII. Gerulatis VI. Unam VI. Egeta VII. Clevora VIII. Ad Aquas XXIII. Dortico XXXI. Ad Malum XV. Ratiaria. Ez tehát a legteljesebb állomássorozat s mert az általam felfedezett Domitianus táblán már Kr. u. 93/94-ből találkozunk a *Serofulae* névvel, ezzel beigazolhatónak ítélem azt is, hogy Ptolemaeusnak a II. század közepéről származó hézagos lajstroma daczára, már az első térfoglalásnál, tehát mindjárt Tiberius korában megépítették mindazokat az őrállomásokat, melyekkel a Peutinger-tábla sokkal későbbi névtárában találkozunk először.

E szerint Kostolactól (Viminacium) 10 római mföldre következett *Lederata* a mai Rama helyén Ó-Palánka átellenében. Onnan Bromari inf. **Punicum** a Pek-folyó torkolatánál a mai *Gradistye* szerb helység mellé esett. Majd 12 r. mfd. *Goľubac*nál a Ptolemaeus Geographiájában is emlegetett *Vicus Cuppae* sorakozott. Innen 12. r. mfdre épen az új-moldovai szigeten alul a mi *Stenka* nevű zuhatagunkon felül *Novae* castruma a *Brnjica reka* torkolatánál *Brnjica* község temetőjében következik. *Ad Scrofulas* nem vala egyszerű állomás, hanem a *Kozta Dojke* zuhatagtól *Izlis*, a két *Tachtalia* (kis és nagy), a két *Ursa*, Vransz sziklazátonyok és a *Greben*-fok örvényléseit jelentette együttvéve. A Duna meder veszélyes szikla-

¹ Carl Miller: Die Weltkarte des Castorius.

gátjai s azoktól származó duzzadások és sellők gyűneveiül szolgált tehát a *Serofulae* név. Erre utal a Gospodin-szikla és örvény Domitianus táblájának eme kifejezése: *per Serofulas viam vetustate et incursu Danuvi corruptam operibus superatis a Talialis refecit et dilatavit.*

Itt tehát egyetlen őrállomással sem érhatték be, hanem a mi *Drenkovánk* átel!enében a *Bosmann* nevű széntelemnél s onnan 8 klm. alább *Izlásnúl* lehetett nagyobbszabású őrség elosztva.

Milanovacnál *Taliatae* az általam felfedezett *Domitianus* tábla *Toliataeja* képezte a dunai-védelem sarkpontját. Innen *Traianus* idejében a juczí zuhatag alatt a *Kazin* bejárója felett átkelve a Duna-balparti mésszirtek megkerülésével vezették azt az utat *Orsovának*, (*Dierna*), melyen *Lucius Quietus* mór lovassága is előrehatolt.

A Dunapatról a Porecka folyó áthidalásával a *Miroc* fennsíkjára kanyarodott az út s a lapos fensíkon *Gerulatis* és *Unna* állomások biztosították az összeköttetést. Onnan *Brzo-Palánkához* vagyis Egetához lejtve ismét a Duna partvidékéhez alkalmazkodott.

Sűrű egymásutánban következtek itt a táborhelyek. Alig 7 r. mfd. (10·8 km.) Mihajlovicnál *Clevors*.

Rögtön Vidrovicnál 11·75 km. *Ad Aquas*. Hasonló távolságban (mert a Peutinger-tábla XXIII miliareja tévedés lehet VIII helyett) a Timok torkolatnál Rakovica mellett Negotinon alul *Dorticum*. Innen 40 klm. Ad Malum Vidinnel és közvetlenül a Duna mentén XV milliarenyre (19 kilom.) Arcar falunál *Ratiaria* zárta el a Lom (Almus) nyílását.

Ime tehát a *Morava* (*Margus*) torkolatától a Lom (Almus) vizéig terjeszték a rómaiak mindjárt Tiberius korában hatalmi körüket s az Al-Duna rettegett zuhatagjaiból a felső csoportnál vagyis a Gospodin-szirtnél, a honnan ma is a hajózási akadályokat számítjuk, kivésett sziklatábla tanúsága szerint Kr. u. 33/34-ben már az őrhelyekkel, castrumokkal felszerelve átadhatták a nevezetes útvonalat a közforgalomnak.

Már a mult század egyik éleslátású geographusa: D'Anville² helyesen fogta fel a rómaiak dunaparti útvonalának helyrajzát. Azt

¹ Téglás G: Ujabb adalékok az alduiai zuhatagok sziklafeliratához.

² D'Anville: Memoire sur les villes de Taurunum et de Singidunum et par d'autres lieux determines par leur situation sur de voies Romaines, dans la Pannonie inferieure et dans la Moesie. Memoires de l'Academie des Inscriptions et belles lettres. Paris 1761. XXVIII.

a feltűnő körülményt azonban: hogy a *Morava*-víz torkolatát¹ csakis a Lom nyílásaig vezettek, első főútvonalukat sem D'Anville, sem az ő nyomdokait követő geographusok, a helyi viszonyok ismerete hiányában, kellően ki nem magyarázhattak. Csak most, a mikor az itt szóban forgó területről behatóbb adatokkal és megfigyelésekkel rendelkezhetünk, válik érthetővé eme sajátságos térfoglalás jelentősége is. A *Morava* nyugatról s a *Timok* és *Lom* keletről nyitnak utat ahhoz az örföldékhez, mely *Majdanpek*, *Rudnik*, *Stojvik*, *Rudna-Glava* körül egészen a szerb *Morava*-menti *Cacakig* Szerbia s az egykori *Moesia* legbecsesebb kincsét képezte. S mert ezek a völgynyílások egymással a régi *Illyrium* területére szolgáló transversalis utakkal is kapcsolatban állottak s közvetve Dáciából is levezették a dákok vakmerő támadásait: csoda-e, ha a rómaiak a fenn bemutatott dunaparti úton Kr. u. 33—34-ben mindjárt *Tiberius* korában várgyűrével siettek biztosítani az *Adriai-tenger* mellékét Dácia ellenében?

Téglás Gábor.

A DÉLSARKI EXPEDITIÓK.

(Felolvastatott az 1899. február 9-iki ülésen.)

Ha *Berghaus*nak *Mercator* projectiója szerint készült térképét nézzük, s ha az északi és déli félgömböt egymás mellett szemlélgetve egymással egybevetjük, a laikusnak is szemébe ötlük az a nagy tájékozatlanság, amely a geographusokat és a tudomány iránt érdeklődő köröket újabb munkára sarkalja.

Előttünk az a hatalmas víz és jég borította, helylyel-közzel szárazfölddel és jégperemű szigetekkel megszakított térség, azok a régiók, melyek Földünk egész területének körülbelül harminczadát teszik, de igazi természetüket mindeztideig nem ismerjük.

A déli sarkkörön, a *Berghaus* jelezte jeges határon túl, mélyen belenyúlik a mérhetetlen vizek teljébe a *Graham-földje*, melynek keleti és éjszakkeleti természetét nem ismerve, a karto-graphus is csak a sejtés és képzelődés hatalmába kapaszkodik; előttünk a *tabula rasa*, mely kitöltésre vár, odább az 50. keleti hosszúsági fok az *Enderby-szigetét*¹ metszi derékon, mellette a *Kemp-*

¹ *Enderby* volt a tulajdonosa annak a hajónak, melyen *Biscoe* 1831-ben felfedezte.

földje, a sarkkört messze átlépő Terminatio-föld, odább a nagy Wilkes-föld apróbb részeivel a Sabrinaval, Northttal, Clarie és Adelievel, a 160 és 170 fokok között a Ross és Crozier fölfedezte Dél-Victoria-föld, a Parry-hegység Erebus és Terror vulkánjaival.

Ime a „Terra Australis“, Ratzel „Antarktis“-ának váza.

Társulatunk Közleményeiben az utóbbi évek jártán több ízben erre a tárgyra fordítottam a szót, ismertetvén a déli sarkvidéket, összefoglalva a régibb és újabb expedíciókat s a legújabb terveket ¹ majd a De Gerlach és Lecoq hadnagy másodparancsnok vezetése alatt 1897. évi augusztus 16-án a „Belgica“-n útra kelt belga expedíciót ismertettem tüzetesen méltatva az expedíció előkészületeit.²

Azóta éber érdeklődéssel kísérjük a három évre contemplált belga délsarkvidéki expedíciót, melyről legutóbb az a hír terjedt volt el, hogy Magelhaen-szorosnál szerencsétlenség érte volna. Ez a hír szerencsére nem bizonyult valóznak, sőt valószínű, hogy De Gerlach épp ezidőszere a Graham-földje közelében tartozkodik.³

Említettük, hogy legutóbb Éjszak hőse, a mult évben Társaságunk meghívására nálunk járt nagynevű vendégünk: Nansen vállalkozik délsarki expedícióra, ki a *Fram* hajón kívül még egy új „hasznos elvek szerint készülő, a jégnyomásnak ellenálló hajót épített“.⁴

Ám ez az expedíció korántsem fog egyhamar útra kelni, mert Sverdrup ez idén, 1899-ben, a Fram-on a Smith-Sundon át az Éjszaki-sark felé tér három évig tartó útjára, amerre 1875-ben Nares és 1831-ben a Greeley expedíciója járt volt, amelyet a segítségére küldött expedíció mentett volt meg 1884. jun. 22-én.

A déli sarkvidék iránt ébredt figyelem nem lazult; a svéd, belga és angol tudós társaságok napirendre tűzték és le sem vették onnan. A németek legutóbb indították meg nagyszabású geographiai, könyvtár-vállalatukat, amelynek első kötete „Antarktis“ czimmel látott volt napvilágot. Hogy ez a vállalat korántsem veszi fel a „néhai“ nevet, miként ez — sajnos! — a Magyar Földrajzi Könyvtárunkat érte, azt biztosra vehetjük. Mert minálunk — miként ezt nagyérdemű elnökünk vállalatánál tapasztalhatjuk — csak az író ideális ügybuzgalma, lankadást nem ismerő fáradozása és ki-

¹ „A déli sarkvidék.“ (A régibb s újabb expedíciók és a legújabb tervek) Földrajzi Közlemények XXV. köt.

² „A Déli-sark felé.“ Földrajzi Közlemények XXXVI. kötet I. füzet.

³ „A belga délsarkvidéki expedícióról.“ Földr. Közl. XXVI. köt. 351. lap.

⁴ „Nansen tervei.“ Földr. Közl. XXVI. köt. 114. lap.

adóik agilitása teremthet publikumot az oly földrajzi edítióknek, a melyek kedélyünket megkapják, szellemünket fölfrissítik és tudásunkat gyarapítják.

A déli sarkvidékkel és annak tudományos jelentőségével legutóbb a londoni „Royal Society“ külön ülésen foglalkozott, mely alkalommal nem kisebb ember ült az előadó székében, mint John *Murray* a híres Challenger-expedíció tagja.¹

A tárgy fontossága és az előadó egyformán megérdemlik, hogy most — e pillanatban ott tudva a munka színhelyén a belga expedíciót — Murray nagyszabású előadását híven ismertessem Társaságunk tagjaival és tisztelt vendégeivel.

Murray előadása felöleli mindazon ismereteket, amelyek eddigéle a déli sarkvidékekről kezünk ügyében vannak.

Jól felszerelt, ügyesen vezetett expedíciótól odalenn az „Antarktris“-on — úgy mond Murray — a tudomány szempontjából mai napság sokat remélhetünk. A természettudományok mindegyik ága oly rendszeres megfigyelésekkel gyarapodnék, amelyek a Föld olyan tünetényeit, valamint a tünetényeknek egymáshoz való viszonyát derítenék, melyekről eddigelé édeskeveset, avagy éppenséggel mit sem tudunk.

A tudománynak nagy jelentőségű feladatává vált, hogy a jelzett irányban hozzá fogjon a munkához; hogy méhszorgalommal gyűjtse az adatokat, mert ezek híján Földünk lakott tájékainak közvetetlen környezetünk tünetényeit sem érthetjük meg a maguk igazi mivoltában.

Mielőtt Murray a pótlásra, alapos tanulmányozásra szoruló tünetények különböző sorozatait szemügyre venné, különbséget vet az arktis és antarktis (a sark és ellensark) topographiai természeté közt.

• Az éjszaki félgömbnek sarktengerét majdnem köröskörül összefüggő continentális szárazulat övezi, épp ezért a continentális viszonyok az uralkodók. A déli félgömbön a Déli-sark körül, megközelítő valószínűséggel beszélhetünk olyan continensről, melyet köröskörül az oceán fog közre; nyilván ezeken a nagy térségeken tehát a földfelülei oczeáni sajátosságaival fogunk találkozni.

¹ Proceedings of the Royal Society, 1898., LXII. köt., 424. lap.

John *Murray* über die wissenschaftliche Bedeutung einer antarktischen Forschungsexpedition.“ (Gaea“ XXIV. kötet 1898. évf. 516. l.)

John *Murray* „Der wissenschaftliche Werth einer antarktischen Expedition (Naturwissenschaftl. Rundschau“ XIII. évf. 23. és 24. sz.)

Az imént érintett tünetények tüzetes méltatása a következő:

A légkör. A Föld meteorológiájának egyik legérdekesebb jelensége az a körülmény, hogy a déli földgömbnek a 45° -tól délre valamennyi évszakban igen alacsony a légnyomása; a déli sarkvidékek körül heves nyugati és délnyugati szelek járnak, nagy esőzések és havazások vannak.

Az évi légnyomás átlaga úgy látszik 29 hüvelyk (736·6 mm.) alatt marad, tehát sokkal alacsonyabb, mint az éjszakai félgömb hasonló szélességi köreiben. Egyik-másik meteorologus azt állítja, hogy ez a széles ciklonrendszer és ez az alacsony légnyomású nagy terület lehúzódik a Déli-sarkig, sőt hogy a délibb részeket másodrendű ciklonok keresztezik. Viszont egyes jelek arra utalnak, hogy a déli sarkvidékek legszélsőbb részeit egy széles ellenciklon borítja és ennek övéből indulnak a szelek az alacsonyabb légnyomású tájékokra.

Hogy ez csakugyan így van, azt a Ross megfigyelte légnyomás-állásokból is következtethetjük; a nyomás ugyanis a 75° déli szélességi fok alatt fokozatosan emelkedik.

Az antarktikus utazók valamennyien azt állítják, hogy a jég közelében a szelek déli és délkeleti irányból jönnek és a hőmérséklet csökkenésével együtt derűs időt hoznak szárnyukon, míg az éjszakai szelek sűrű ködöket hoznak és a hőmérsékletet emelik.

Az Antarktusra vonatkozó összes meteorológiai ismereteink külömben is csak a késő nyár néhány havában tett észlelésekre támaszkodhatnak; ezen megfigyelések szerint a hóborította ellensarki szárazulat hőmérséke — még az érintett időszakban is — sokkal alacsonyabb mint a continenst övező tengeré.

Az anticyklonok odalenn a Déli-sarkon úgy látszik állandóak és ha a tél folyamán a tenger jege jobbra összefüggő hatalmas jégmezőt alkot, mely éjszak felé messze terjed, valószínű, hogy az ellenciklonok is még nagyobb méretűek, mint a nyár folyamán.

Hogy ez csakugyan így van, ezt az a körülmény is igazolja, hogy az amerikai continens déli csúcsán június és júliusban olykor-olykor délkeleti szelek hajtanak végig.

A magas szélességi fokok körül végzett összes megfigyelések azt bizonyítják, hogy a nyári hőmérsék mód felett alacsony. Téli észleléseink sajnos, eddigelé nincsenek. Ross, a déli szélesség 63° -tól délre a levegő középhőmérsékletét $28\ 74^{\circ}$ F (— $1\ 8^{\circ}$)-ban, tehát körülbelül a tengervíz fagypontjában állapította meg; az általa észlelt temperatura $43\ 5^{\circ}$ F ($6\ 32^{\circ}$ C) volt.

Wilkes és d'Urville a déli sarkvidék jéghegyein imitt-amott édesvíz alkotta pocsolyákat látott, mikor pedig Ross a jégtábla-óriások mentén evezett, látta, hogy „a tengerre dülő jégzsírtek meredek pontjain jégcsapok csüngenek“; valószínű tehát, hogy olykor-olykor nagy olvadások köszöntenek be.

A déli sarkkör szélessége alatt a levegő sokszor közel jár, avagy el is éri a telítési pontot és a csapadék eső, dara, hó és jég formájában hull alá. A jégborította szárazulatok közelében végzett észlelések zöme mindamellett szárazabb légkört gyanít; valószínű az is, hogy az antarktikus continensen a csapadék piczi hókristályok alakjában ereszkedik alá csak úgy, miként ezt Grönland belsőjéből is jelentik.

Ha ezeken a tüneményeken végignézzünk, látjuk, hogy az antarktisbeli légkör viszonyairól, sajátosságairól mily édes-kevés az abszolút ismeret. Ha csak két évig végeznének ott rendszeres megfigyeléseket ezek a meteorológia jövőjére megbecsülhetetlen haszonnal járnának!

Az „Antarktis“ jége. Ez is megfejtetlen probléma. Pedig sok tekintetben fontos volna egyet-mást megtudnunk az Antarktis tengeri jégének természetéről és nagyságáról és arról, hogy miként oszlik az meg a téli és nyári hónapokban, merre fekszenek, merre járnak azok a táblaalakú óriási jéghegyek az év különböző szakjaiban.

Ezek a 365—466 méter vastag, lapos felületű hegyek, melyek 46 vagy 62 méternyire emelkednek a tenger színe fölé és 334—425 méternyire a tenger színe alá, rétegzésükkel és a tenger felé néző meredek jégzsírt-óriásaikkal egyik legérdekesebb sajátosságai az antarktikus oczeánnak. Alakjukból, szerkezetükből azt következtetjük, hogy a szárazföld a szülőanyjuk és annak lapos lejtőin csúszhattak a tenger ölére.¹

Ross 555 kilométernyi hosszú és 46—62 méternyi magas jéghegy mentén evezett; 547—730 méternyi mélységeket mért a jégkolosszus közelében. Alkalmasint valamelyik tovacsúszó gletser lehetett ez az óriás is, amelyből a kisebb, ám azért mégis sokszor mértföldnyi nagy jéghegyek szoktak leválni. Az összes antarktikus utazók így mondják.

Az Antarktis szárazföldjét nem mindenütt övezik ily nagy jégzsírtek; Viktoria-földjének tengerre néző óriási hegylánczainak part-

¹ E jéghegyek természetét tárgyalta Lendenfeld R. professzor is. (Lásd „A déli sarkvidék“ című említett közleményünket. Földr. Közl. XXV. kötet.)

vonalan a jég és hó olykor-olykor csak 3—6 méternyi magas szírtetet alkot. Sőt, *Kristensen* és *Borchgrevink* 1895-ben az Adare-foknál homokos partszegélyen kötöttek ki s rajta pinguin fészket is találtak, de szárazföldi jeget hiába kerestek. A hol pinguin-fészek van, — így okoskodik Murray — azon ponthoz az év legnagyobb részében a nyílt tengernek kell oda szolgálnia s így a kikötés könnyű szerrel járna, az expedíció pedig a pinguinek révén gazdag táplálékhoz és tüzelő-anyaghoz jutna.

Ha az ellensarki társulat ily pontján alkalmas emberekből álló expedíció telepednék meg egy vagy két esztendőre, ez sikeres kirándulásokat tehetne a szárazföld belsejébe, s a tudományos megfigyelések egész sorozatát tehetné a jégburok vastagsága, a rétegződés gyorsasága dolgában és a különböző magasságok hőmérsékleti viszonyainak megállapítására. Épp e tekintetben nagyon széjjelágazó a tudomány embereinek vélekedése.

Az Antarktis szárazulata. Van-e valjon az Antarktisknak szárazulata, földsege, continense?

Említettük, hogy az Antarktis jéghegyeinek alakjáról és szerkezetéről arra következtetünk, hogy ezek nagy kiterjedésű szárazföldről szakadtak a tenger hullámölére. E jéghegyeket a tenger áramlata éjszak felé sodorja és ezek ott a melegebb tájakon elolvadván, az óceán fenekére rakják le a velük hordott tönkértelen törmelékközeteket.

A Challenger-expedíció ebből az anyagból annak idejében nagyon sokat emelt ki és megállapította, hogy azokat a kőzeteket, amelyek fölött az antarktikus szárazföld jege tovacúszott: gneisz, gránit, csillámpala, quarcz tartalmú dioritok, szemcsés quarczitok, homokkő, mészkő és agyagpala alkotja.

Ezek a kőzettani típusok kétségbevonhatatlanul continentális földre utalnak és egyben azt igazolják, hogy oly földről kerültek, mely a Déli-sark körül fekszik.

Dr. Urvile az Adélie-föld mentén fekvő sziklás szigeteket gránit és gneiszből állóknak mondja. *Wilkes* ugyanezen vidéken homokkő és bazalttömböket talált az egyik jéghegyen, *Borchgrevink* és *Bell* az Adare-fok tájáról csillámpala és egyéb continentális sziklatörmelékeket hozott magával. *Donald* dr. a Joinville-szigetről vörös jaszpiszt hozott haza, melyben radiolariák és spongiatűk voltak. *Larsen* a Seymour-szigetéről megkövesült tűlevelűek darabjait hozta el nemkülömben a *Cucullaea*, *Cytharea*, *Cyprina*, *Teredo* és *Natica* elkövesült héjait; mindezek nagyon hasonlítanak a britanniai és

patagoniai harmadkori rétegekben előforduló fajokhoz. Ezek a kővület-maradványok egyúttal azt is elmondják, hogy ezen országok klímája a régebbi időkben sokkal melegebb volt.

Mindezek és egyéb tünetmények tényleg azt sejtetik, hogy a déli félgömb jégövezete *vidékein nagyterjedelmű szárazulati vagyis continentális földnek kell lennie.*

Hogy az imént említett pinguin-fészkektől nagyobb távolságra külön szárazulati faunára bukkanhatunk, azt alig reméljük, de, hogy az antarktikus expedíció több rendbeli geológiai problémára fog fényt deríteni azt biztosra vehetjük. A magas szélességi körök alatt talált kővületek kiváló fontosságúak. A Seymour-szigetbeli megkövesült fadarabok korántsem az egyedüli maradványai az Antarktis harmadkorbeli sőt régibb korbeltől növényvilágnak. A harmadkorbeli, a mesozoos és paläozoos alakok a sarkvidékeken nagyon jól fejlődtek, s ha most remélhetőleg hasonló formákat találunk az antarktikus vidékeken is, ezek lesznek hirdetői a letűnt idők geographiai elválkozásainak. El fogják mondani, hogy meddig terjedt a sokat emlegetett „antarktis“ éjszak felé, hogy összefügg-e az, avagy mikor szakadt el az éjszaki földségektől? Hírmondói lesznek a régi éghajlat elválkozásainak, aminthogy tényleg a harmadkor előtti időkben egyenletes volt az óceán vizének hőmérséke Földünk egész felületén!

Mágnességi észleletek, inga-megfigyelések, geodaetikai mérések, apály és dagály s az áramlatok. A mágnességi észlelések kétségkívül mindegyik antarktikus kutatásnak, egyik legfontosabb részét teszik; az ily fajtájú megfigyelések nagy jelentőségére elsőrangú fizikusaink és tengeri utazóink több ízben reáfordították a szót.

Ha az Adar-foknál vagy két esztendőre hivatott észlelők állomásozhatnak, inga-megfigyeléseket végezhetnek ők nemcsak ott, hanem az Antarktis több pontján, sőt odakünn a hatalmas jégmezőkön és a jéghegyeken is. Az ellensarki szárazulaton avagy a nagy jégköpönyegen végzett fokmérés is felette fontos dolog volna. Ha pedig szemügyre vennék, hogy miként mily irányban mozognak a jéghegyek és torlaszok az Adare-foktól kifelé a síkvizek tájára, sokat tanulhatnánk az óceáni áramlatok dolgában az apály- és dagályészlelések rendszeres sorozatával tetemesen gyarapítanók az apály és dagályra vonatkozó ismereteinket, annival is inkább, mert az antarktikus szárazulat partszegélyén ilyfajájú megfigyeléseknek teljesen híján vagyunk.

Ezek az említett és egyéb tudományos megfigyelések kitölténék a magas szélességi körök ismereteinek nagy hézagait.

Az Antarktikus-óceán mélysége. A délsarki continenst övező óceán mélységi viszonyairól eddigelé vajmi keveset tudunk s a délsarki expedíciónak épp az volna a célja, hogy mentül több mélységméréseket végezzen a délsarki és déli tengerekben. Ezek segítségével a mélységek és a tengerfenék sajátosságainak számbavételével az antarktikus szárazulat vázát legalább megközelítőleg megállapíthatnók. Ez idő szerint csak annyit tudunk, hogy Ross 181—914 méternyi mély pontokat talált azon a hosszú padon, mely a Victoria-földjétől kelet felé húzódik s ugyancsak hasonló mélységeket a Joinville-szigettől keleti irányban. A Challenger az antarktikus kör közelében 2376—3290 még odább éjszakra pedig 2268—4680 méternyi mélységet constatált.

Dél-Georgiától délkeletre Ross 7200 méternyi mélységben sem talált feneket.

Ebből a néhány adatból is látjuk, hogy a tengernek nagy mélységei a délsarki continens felé mindinkább fogynak, a tenger sokkal sekélyebb; a mélységmérések és hőmérsék-megfigyelésekből arra következtethetünk, hogy a Délsarki-tengerben nincsenek zátonyok avagy hegyhátakkal a tenger áramlataiból elválasztott medenczéi. Az Éjszaki-sark tájékán pedig ily medenczék is vannak.

A Délsarki-óceán üledékei. Az antarktikus szárazulat közelében levő üledékeket kék iszap alkotja, mely Glauconitot vagyis „zöldföld”-et tartalmaz, de voltakép a szárazföldből a tengerbe sodort törmelék és iszaptömegből vagyis a detritus-ból áll. Ebben az iszapban a pelagikus vagyis levegő és egyéb szervezetek maradványai is megvannak. Odább éjszakra tisztább, Diatomaceák, alkotta iszapot találunk, mely jéghegyekről lesodort törmelékanyagot és pelagikus Foraminiferákat tartalmaz. Úgy látszik, hogy ily-fajta lerakódás övezi egész Földünket ezen szélességi körök tájékán. Még odább az éjszaki vidékek mély vizeiben a lerakódások globigerina — (likaesos héjú foraminifera) iszap formájában mutatkoznak; ez az iszap vörös agyagréteg fölött van, avagy ilyen agyagba van beágyazva, melyben mangángumók, csetfogak és egyéb a tenger mély vizeit jellemző lerakódások vannak.

Ami ezeket a vélekedéseket vajmi kevés próba támogatja, azért, a tenger különböző szintájaiban teendő kutatások alkalmasint sok érdekes felfedezéssel gyarapítják majd eddigi ismereteinket.

A Délsarki-óceán hőmérséke. A délsarki tenger felső vütkrének évi középhőmérséke a 63°-tól délre Ross szerint a nyári

hónapokban $27.3-33.6^{\circ}$ F. ($-2.6-0.88^{\circ}$ C) között ingadozik; összes megfigyeléseinek középértéke 29.85° F. (-1.18° C). A levegő középhőmérsékeül — miként említettük volt — ugyanazon időben Ross 28.74° F. (-1.18° C-ot) tehát alacsonyabb hőmérséket talált. Felette érdekes körülmény az, hogy valamennyi észlelés a mellett szól, hogy a nyári hónapokban a víz felső felülete melegebb, mint a levegő.

A Challenger hőmérsék-észleléseket végzett a felső víztükör alatt elterülő rétegekben; ezekből megtudtuk azt, hogy a délsarki vidékeken a felső meleg vízréteg és az alsó, vagyis a fenék fölött elterülő meleg réteg közé hideg vízréteg ékelődött.

Ez az ékalakú hideg vízréteg körülbelül 12 szélességi fok mentén húzódik el; az ék vékonyabbik rétege körülbelül az 53° körül végződik; hőmérséke a déli vastagabb és az északi vékonyabb vége között 28° (-2.2° C) és 32.5° (0.27° C) között ingadozik, míg ezen réteg fölötti víztömegeknek hőmérséke a déli tájakokon constatált 29° (-1.65° C) és az északiakon észlelt 39° (3.33° C) közt ingadozik, a vízé alatt elterülő vízrétegek hőmérséke 32° (0° C) — 35° (1.65° C). Ezek az adatok természetesen csakis a nyári hónapokra vonatkoznak, mert valószínű, hogy a víztükörhöz közel eső réteg a téli hónapokban melegebb.

A délsarki tenger nagy mélységeiben lefelé a déli sarkkörig a víz hőmérséke 32° (0° C) és 35° F. (1.65° C.) között ingadozik, tehát vajmi kevésbé üt el a tropikus vidékek legmélyebb fenékvizeinek hőmérsékétől. Hogy a Délsarki-óceán mélyebb részeiben ily, aránylag meleg víz fordul elő, ennek az általános tengeri áramlat az oka.

A Dél-Amerika, Afrika és Ausztrália keleti partszegélyei mentén dél felé tóduló víztömegek elérik a Déli — mindent ölelő — oczeánt, itt lehűlnek, majd az erős nyugati szelek kelet felé hajtják őket. Ezeket a vizeket — nagy levén sótartalmuk — a délsarkiak tetemesen hígíthatják bár, de mégis sűrűbbek, mint ezen szélesség alatt levő ugyanazon hőmérsékű vizek. Az itt végzett sűrűségmeghatározások valamint fel-feltűnedező tengervízbeli gázok azt igazolják, hogy a tenger nagyobb mélységeinek vize onnan került a legfelső szintájakról s a Déli-Jeges-tengerben a 45 és 56 szélességi fokok között sülyedt a víz fenekére. Ezek a mélyebb járású teljességgel nem fenékbeli vízrétegek lassacskán éjszak felé térnek a trópusok alá, ahol egyrészt az elpárolgás okozta vízvesztéséget pótolhassák, másrészt pedig a tenger felületén dél felé áramló víznek helyét elfoglalhassák. Az itt levő mélyebb, ám aránylag meleg

áramlatok a délsarki tájakra hajtanak, ahol a tenger tükréhez közel levő — de északra tartó — jéghideg vígrétegek helyébe térnek. Ezek a mélyebb járású melegebb áramlatok olvasztják föl, rombolják szét a déli földgömb táblaalakú jéghegy-óriásait.

Igaz, hogy a tengeráramlatokra vonatkozó felsoroltuk vélemények már-már köztudattá váltak, mindamellett nagyon is kíváncsi, hogy ezek a vizek javított hőmérőkkel alaposabban megvizsgáltsanak. A mély vizek kutatására szánt eszközök ugyanis teljesen a Challenger-expedíció révén, sokszorosan javultak, úgy, hogy a fajsúlymeghatározások és a többi oceanographiai észlelések mai napság sokkal egyszerűbbek, mint néhány évtizeddel ezelőtt voltak.

A Délsarki-occeán pelagikus szervezetei. Az Antarktis felső vírétegeiben nagy számmal vannak a Diatomaceák és a Moszatok. Ezek az úszó padok és tengeri „rétek“ nemcsak a pelagikus (lebegő) állatokat táplálják, hanem belőlük élnek a mély vizek szervezetei is, amelyek a déli sarkvidék tengerének fenekét fődik.

A pelagikus állatok közül nagy számmal vannak a Copepodák (Evezőlábú Rákok) Amphipodák (Bolharákok) és Puhatestűek. Ugyancsak gazdag a délsarki tenger egyéb tengeri szervezetekben is, habár fajokban sokkal változatosabbak a trópusi vizek. Míg a felsorolt állatalakok közül egyik-másik megközelíti fenn az északi szélességek alatt előfordulókat, vagy pedig teljesen meg is egyezik velük, addig ugyanezen szervezeteket a közbeeső trópusi övekben eddigelé nem találták. A héjas Pteropodák (Szárnylábúak), Foraminiferák, Coccoliták és Rhabdoliták fajai, melyek a trópusi sávközvetekben oly felette gazdagok, itt, mintül közelebb érünk a déli sarkkörhöz mindinkább fogynak és végül egészen hiányoznak. A héjas Szárnylábúak egy kis Limacina, a Foraminiferákat két Globigerina-faj képviseli, amely az északsarkiakkal csaknem teljesen megegyezik.

Érdekes, hogy a Challenger expedíció fenékhálója odalenn a Déli-occeán vizeiből nem talált „benthonikus“ vagyis fenéken élő lárvákat, de fenn az északi hideg vizek is híján vannak ily szervezeteknek.

Az északsarkiai vizekben constatótált lárvahiány szoros összefüggésben van az állatok fejlődésével. Különben is tudnunk kell, hogy a pelagikus állatok zöme életük javarészét 32° F. (0° C-ú) vízben töltik s felette kedves dolog volna, ha szaporodásukról és életük módjáról kissé bővebben tájékozódhatnánk.

A Délsarki-occeán fenekén élő szervezetek. A délsarki con-

tinens síkvíz-faunájáról ez idő szerint mit sem tudunk, ám ha a délsarki szigetekről szerzett ismeretekből vonhatunk következtetést, bizvást állíthatjuk, hogy a csekélyebb vizekben 25 fonályní mélységen túl aránylag vajmi kevés fajt találunk, viszont a mélyebb vizek állatvilága kivételesen felette változatos.

A Challenger Kerguelen mellett az 50 fonályní meghaladó mélységekben 130 állatfajt gyűjtött; ugyanazon sziget sekélyebb vizeiből előzőleg végzett gyűjtések alkalmával másik 112 fajt írtak le, így tehát összesen 242 állatfajt ismerünk. A Challenger maga a Kerguelen-vidék délsarki tengereiben nyolcszor eresztette le a fenékhálót az 1260 fonályní meghaladó mély vizekbe és összesen 272 fajt — vagyis harminccsal többet — emelt ki a nagy mélységekből.

Egyébiránt a Déli-Jeges-tenger oly vidékein is végeztek megfigyeléseket, amelyeknek évi középhőmérsékük alacsony; ezen délsarki partszegélyeken 25 fonályní mélységig nagyon szegény volt a fauna az iszap (100 fonályní) szintjához fogva.

Sir James Clark Ross 1841-ben a délsarki szárazulat mellett oly fajokat halászott, a melyek az északi sarktengerek alakjaival teljesen megegyeztek; Ross úgy vélekedett, hogy a tengerek mélyebb járású áramlatai sodorták ezeket a szervezeteket az egyik sarktól a másikhoz. A későbbi észlelések azt igazolták, hogy miként a pelagikus szervezeteknél, a fenéken élő fajok itt is ugyanazok, mint az éjszaksarkiak vagy legalább is rokonságban vannak velük és hogy a közbeeső tropikus vidékeken elő sem fordulnak azok.

A Déli-óceán parti halfaunájának legfeltűnőbb jellemvonása az, hogy oly típusok tűnedeztek fel a partszegély mentén, amelyek az északi félgömb hasonló szélességi közei alatt élnek, de a trópusok tengereiben nem fordulnak elő.

A partvidéki halak elterjedési vonalának megszakítását fajokkal és nemekkel is igazolhatjuk: *Günther* dr. bizonyítja legszebben 11 faj és 27 nem felsorolásával a halak ily elterjedésének módját. A 11 faj a következő: *Chimaera monstrosa*, *Galeus canis*, *Acanthias vulgaris*, *Acanthias Blainvilli*, *Rhina squatina*, *Zeus faber*, *Lophius piscatorius*, *Centriscus scolopax*, *Engraulis encrasicolus*, *Clupea sprattus*, *Conger vulgaris*.

Günther dr. azt állítja a Délsarki-óceán partvidéki halairól, hogy: „A Magelhaen-szoros és Kerguelen-föld faunájának általános jelleme felette hasonlít Island és Grönland faunájához.”

A Challenger-észlelések bebizonyították, hogy a déli szélessé-

gek alatt gyűjtött 250 faj előfordul az északi félgömbön is, de a trópusok alatt nem. Ugyanezt mondhatjuk a tengeri moszatok 54 fajáról is; ezeknek elterjedése szakasztott olyan, mint az állatoké.

A tengeri szervezetek elterjedésének bipolaritása jellemző tény tehát daczára annak, hogy egyes észlelők a bipolaritás eloszlásáról és módjáról különbözőképen vélekednek.

Azok az állatok, amelyek sok mészcsonátot választanak ki, leginkább a trópusok alatt vannak nagy számmal, ilyenek a: Korallak, Decapodák, Crustaceák, Lamellibranchiatak és Gasteropodák; viszont a mészképződményekben szűkölködők (így a Hydroidák, Holothurioidák, Annelidák, Amphipodák, Isopodák és Tunicaták) a hideg sark tengerekben élnek nagy számban.

Hogy a különböző tengereknek miért más és más a faunája ennek szülő oka a víz különböző hőmérséke; a mészcsonát-csapadék sokkal gyorsabban és nagyobb mértékben képződik a meleg vízben, mint a hidegben — a szerves lények bomlási terményének: az ammoniumcarbonátnak segítségével.

A Déli- és Subarktikus-óceánban a tüskebőrűek zömének lárvái oly módon fejlődnek, hogy ezek pelagikus életmóddal egyáltalában nem boldogulhatnak. A fiatalok a szülők testében vagy testén növekednek, velük élnek közösen mindaddig, míg önönmagukról nem gondoskodhatnak.

A fejlődés ugyanezen formáját tapasztalták az Echinodermák (tüskebőrűek) nyolcz-kilencz fajánál az északi félgömb hideg vizében is.

Egyébiránt a mérsékelt és tropikus vidékeken a lárvák mind szabadon úszva, lebegve fejlődnek és ezt a sajátságot az Echinodermák normális szokásaként ismerjük.

Az északsarki és délsarki Echinodermáknak jeleztük hasonlósága (és a trópusok alatti életmódtól való elütése a Gerinczteleknek más osztályaira is nagyon jellemző, de egyúttal nyitját adja annak, hogy miért nem kerültek (a tengerfenéki benthonikus) állatok lárvái — az északsarki és délsarki vizek felületén végzet hálózások alkalmából — az észlelők kezébe.

Ezek mind nagyon érdekes biológiai problémák, épp azért a tények alapos, tűzetes ismerete kétszerte fontos; nem is kételkedünk abban, hogy bármelyik délsarki expedíció olyan gazdag gyűjteményekkel és megfigyelésekkel tér vissza, amelyek egyformán érdeklik majd a természettudósokat és physiologokat. Az ily módon szerzett tapasztalatokból fogjuk végkép megállapíthatni azt, mikép osz-

lanak meg a mai szervezetek a Föld színén, belőlük következtetünk azokra a letűnt viszonyokra, amelyek az organismusok mai elterjedését okozták volt.

Az érintett irányokon kívül még sok más tekintetben végezhetne hasznos megfigyeléseket a délsarki expedíció.

A tudományos geographia haladását nagyon előmozdítaná az antarktikus vidékek topographiájának tüzetesebb ismerete. Ennek révén biztosabb fogalmunk volna a szárazföld és tenger térfogatbeli viszonyairól, az ingakisérletek pedig valamelyes útbaigazítással szolgálnának az óceán alatti földkéreg vastagsága és az antarktikus szárazulat jegének és havának mélysége dolgában.

A Royal Societyben, mely, miként érintettem is, külön ülést szentelt „a délsarki expedíciók tudományos fontosságá”-nak, *Murray* fejtegetéseihez hozzá szólott *Argyll* herczeg, *Sir Hooker*, *Neumayer* dr., *Sir Markham*, *Buchan* dr., *Sir Geigie* és *d'Arcy* professzor.

Én tisztelt Társaság eddigi közleményeimben valamint a jelen felolvasásomban felöleltem mindazt az anyagot, a mit a délsarki kutatások fontosságáról a geographia és a természettudományok szempontjából találtam. Hogy a déli sarktájékon járó belga expedíció mennyiben váltja valóra Murraynek imént vázoltuk fejtegetéseit arról tisztelt Társaság csak a „Belgica” visszatérte után számolhatunk majd be.

Lasz Samu.

AZ ÉGHAJLATRÓL.

Miletoszi Anaximenes és apollóniai Diogenes (500 Kr. e.) a levegőt tartják minden dolog őslényegének. A légkör jelenségeivel való tudományos foglalkozás kezdetét Aristotelesig vezethetjük vissza. — De a valóban exact tudományos fejlődés e téren csak a két legfontosabb segédeszköz: a barométer és thermométer fel-találásával veszi kezdetét, tehát alig 200 évnél idősebb. A mi századunk második felében pedig már mondhatjuk, hogy a meteorologia az emberiség szolgálatában van.

A geophisikának kétségkívül e legérdekesebb és legfontosabb tüneményét csak ujabban kezdték pontosabban tanulmányozni. Az utóbbi évtizedekben a hypothesisok felállítása helyett követték Bacon

tanácsát, ki a megfigyelést és kísérletezést oly erősen ajánlotta a természettudósoknak.

Ha a földtannak újabb korban annyi érdeket gerjesztő fölfedezései azon világtestnek melyen élünk, eredetét, évezredekken át történt változásait, oly hiven állítják szemeink elé, mennyivel inkább kell, hogy érdekeljen nem csupán azon kéreg, melyen élünk és mozgunk, hanem annak vizsgálása, mik ezen életünket föltételező, enyészetünket előmozdító vagy gátló tényezők.

Nem csak egyeseknél, hanem egész nemzeteknél is látható az anyag befolyása, mely az éghajlat hatásai által érvényesül. — Változott-e az éghajlat a történeti idő folyamán? régóta érdekes kérdés. Nagy befolyású az egész emberiség élete s működésére, úgy, hogy a felelet a kultúrára s műveire nézve jóslat értékű mondja Brückner. Ha ugyanis bebizonyul, mire nézve a felsorolt adatok igenlőleg látszanak megfelelni, hogy földtekénk éghajlati viszonyai a közelmúltban módosultak: akkor a közel jövőben sem lehet állandóságot várni.

Már Hippokrates mondta a „szárazföld, a víz, a levegő viszonyaiban a földrajzi szélességgel és hosszúsággal azt képezik, a mit mi valamely ország éghajlata alatt értünk“. Ebből látjuk, hogy földünk hármass közege, a száraz, a víz és a levegő változásai okozzák azt, mit éghajlatnak nevezünk. Mindenesetre e változások okát kell keresnünk, hogy a dologgal egészen tisztába jöhessünk.

Az éghajlatnak legfőbb tényezője a hőmérséklet, mert leginkább a melegtől függnek a légköri jelenségek különböző váltakozása a földségek és tengerek felszínén. A szárazföldre és a vízre való hatásuknál fogva a napsugarak az első megindítói mindennek. Bármekkora legyen is földünknek belső hőmérséklete, felszínének melege ama nagy tűzhelyből ered, melynek sugarai folytonosan rezegve, elhatnak a világtérben egészen a bolygórendszer legtávolabbi csillagáig. — „A jövő nap erejével, — mondja a híres csillagász Laplace, — állatok és növények tenyésznek e Földön, az analogia hozza magával, hogy ugyanezen eredményt szüli a többi égitesteken.“ — Faurier azonban azt állítja, hogy a világtér hőmérséke nem mindenütt egyforma, hogy vannak tájak, melyek jóval hidegebbek a többieknél. A csillagászok véleménye szerint ugyanis a Nap sem vesztegel a világtérnek ugyanazon helyén, hanem összes bolygóival együtt az égboltozat Herkulesz-csillagképe felé szakadatlanul tartván, évenként mintegy 33 millió mérföldre odább halad.

Ha a Föld szabályos golyó volna s a felszínén semmiféle el-

lentét nem lenne szárazföld és tenger, fennsík és alföld tekintetében s ha végre a Föld mindig ugyanabban a távolban maradna a Naptól, akkor a földkerekség minden pontján szabályos éghajlat keletkeznék. Ámde az éghajlat különböző tényezők származéka lévén, lássuk honnan vannak az egyenlőtlenlégek különböző vidékeken.

Az éghajlatnak egyik legfőbb tüneménye az, hogy a meleg nem egyenlően oszlik el a két félgömbön. Az éjegyenpontok mostani állása mellett a Föld éjszaki félgömbén a tavasz és nyár együttvéve majdnem nyolcz nappal hosszabb az őszi és télnél; s a föld telünk elején fordul meg a napközelpontban: de az éjegyenpontok előnyomulásánál fogva, mintegy 13 évezred múlva, a tavaszpont az őszi éjegyenpontnak jelenlegi helyére vergődik; s ekkor tavaszunk és nyarunk rövidebb leend az őszi és télnél; s a Föld a napközelpontban a nyár elején forduland meg. Ez állapot azonban a Föld éjszaki félgömbének középhőmérsékét észrevehetőleg meg nem másítandja: mert amennyivel kevesebb hősugarat kap az majd akkor a Naptól a tavasz és a nyár rövidebb tartama miatt, mintegy ugyanannyival kap többet Lambert számítása szerint, azon körülménynél fogva, hogy a föld a most említett évszakokban a napközeli táján vonuland át. Egyébiránt a föld déli félgömbbe jelenleg ugyanazon körülményeket tünteti elő, melyeket az éjegyenpontok előnyomulása 13 évezred múlva az éjszakin hozand létre: és így a két félgömb középhőmérsékeli egymástól jelentékenyen még sem különböznek.

Humboldt volt az első, ki összekötötte a Földnek mindazon pontjait, a hol az évnek egymásután következő közepes hőmérsékletei ugyanannyi számú melegségi fokot mutatnak, ezek az u. n. isothermák. A különféle okokat, melyek valamely hely hőmérsékletét módosítják s így az isothermákat vagy a sark, vagy az egyenlítő felé hajlítják, nem kevesebb gonddal ugyancsak ő sorolta fel. A szélességi fok vagyis földrajzi fekvés után a főbbek ezek közül, a vidék magassága, a hegylánczok fekvése, a partok alakulata, az atmosphaeraí és tengeri áramlatok iránya. Szóval a Földnek mind egyik külső vonása módosítja a helyi éghajlatot és azt minden környező éghajlattól mind napos, mind hónapos, mind éves és évszázados ingadozásai tekintetében megkülönbözteti. Mindezek nélkül legnagyobb volna a hőmérséklet az egyenlítőnél, ettől éjszakra meg délre egész a sarkokig alább meg alább szállna, feltéve természetesen ha Földünk pályáján függélyesen állana.

A földpálya ferdesége, vagy rövidebben a földpályahajlás oko-

zója tehát az éghajlati változatosságnak első sorban is. A földpályahajlása jelenleg 23 fok- és 27°43 percznyi s évenként majdnem fél ívmásodperczczel kisebbedik. Ez azonban csak bizonyos határig történik, melynek elérése után a földpályahajlás növekedni fog; de sok évezred lefolyása után, itt is kiszabott határt érven el ismét majd kisebbedik: ekképen tehát a földpálya az évezredek folyamában, nem igen tágra szabott határok közt, szakadatlanul ingadozik. Ezen határookra nézve Gehler azt mondja, hogy a földpálya, hajlás, mintegy 30 ezer évvel Kr. e. legnagyobb voltakor, 27 fok- és 31 percznyi vala; mintegy 15 ezer évvel későbbben pedig legkisebbé, 21 fok- és 20 percznyivé vált; e szerint e két határ kölcsönös távolsága 6 fok- és 11 perczre terjedne. Laplace e távolságot csak mintegy 3 fokra becsüli; míg Biot azt mondja, hogy az elmélet e határokat még nem volt képes megállapítani. Amennyire pedig csillagászati adatok nyomán lehetséges vala, Leverrier, a legnagyobb csillagászati számító, a földpályahajlásnak különféle időszakos nagyságát 200 ezer évből álló időszakokra számítá ki.

A földpálya középküliségének növekedésével nagyobbodik egyúttal a földre vonatkozólag, a legnagyobb és legkisebb naptáv közötti különbség is. Leverrier szerint e középküliség 0°0777-nél nagyobbá nem válhatik; s ezen esetben Meech számítása szerint a Föld egész éven át csak annnyival több meleget kapna a Naptól, mintha emez 13 órával tovább süttött volna: innen látható, hogy ezen százados ingadozás sem képes a Föld középhőmérsékét tetemesen megmáskítani. Meech, e hő sugarak mennyiségét kifejezendő, mértékegységül használja az egyenlítői napot; melyre vonatkozólag meg kell említeni, hogy a napsugarak az egyenlítőre az év különféle részében különféle szög alatt esnek: e közben azonban a Nap oly állásba is vergődik, mely középnek nevezhető; s melyben az, ha abban állandólag maradna, az egyenlítőre egy éven át ugyanannyi hő sugarat lövelne, a mennyit most folyton változó állása mellett lövel. A hő sugarak ama mennyiségét, a melyet a nap, ily közép állásában, az egyenlítőre 24 óra alatt lövel, Meech egy egyenlítői napnak nevezi.

A mint láttuk, a csekélyebb pályahajlás a hideg és mérsékelt övön a tavaszi és nyári középhőmérséklet alább szállítja, az örökös hó határa, vagy rövidebben a hóvonal annál mélyebbre süllyed, minél csekélyebbé válik valamely helyen a nyári és téli középhőmérsékek közötti különbség. Így a forróövi területeken, hol a nyári középhőmérséklet a téltől nem sokban különbözik, a hóvonal nem létezik a 0 foknyi hőmérsékű légrétegben, hanem ama légrétegit

merül alá, mely + 1—2 foknyi középhőmérsékkel bir; ellenben Norvégiában, a földrajzi szélesség 60 és 70-ik foka között, a nyári középhőmérsék a téltől nagyban ütven el, a hővonal a minus 5 foknyi középhőmérsékű légrétegig van fölemelve. Izlandban és Norvégia belsejében az évi középhőmérsék majdnem ugyanaz; s ime Izlandban, hol a téli és nyári hőmérsékek közti különbség csekélyebb mintsem Norvégiában, a hővonal mintegy kétezer lábbal mélyebben áll.

Az egyenlítőről délre sok éven át tett megfigyelések nem elég számosak, hogy a földgömb két felén minden egymásnak megfelelő szélességen az éghajlat különbségét kimutatni lehetne, de ha egész összeségükben vesszük az éjszaki és déli félgömböt azok feltűnően elütnek egymástól. A két félgömb közt levő mindezen különbségek eredője koránt sincs még egész bizonyossággal megállapítva. Valószínű, hogy főoka csillagászati természetű s hogy abban az időbeli különbségben keresendő, mely a bolygó pályájának két fele közt van.

Nemcsak a Föld éjszaki és déli részei közt van különbség a hőmérsékletre nézve, hanem az ellentét a continensnek keleti és nyugoti részei közt is tapasztalható. Nyugat-Európa légköre oly enyhe, mint Éjszak-Amerika azon keleti partjaié, melyek 20 szélességi fokkal közelebb esnek az egyenlítőhöz. Ennek okát már kétségtelenül a légköri és tengeri áramlatoknak kell betudnunk, mert csakugyan nagy éghajlati különbséget tapasztalunk a partvidékeken, mást a földségek belsejében ugyanazon szélesség alatt, ha a tenger hatását szabadon érvényesítheti. Mert pl. a magas hegységek megváltoztatják a rendes hőmérsékletet, vagy az által, hogy megállítják vagy az által, hogy elterelik a hideg és forró szeleket, vagy az által is, hogy az atmosphaera hőmérsékletét leszállítják s azt a benne levő nedvességtől megfosztják.

Maga a sajátképeni sark korántsem az a szertelen jégvár, a mint ezt hajdan a geographusok képzeltek. Hibás tehát az a vélemény, hogy van oly jégtömeg, mely közepe felé fokenként vastagodik és az egész sark kerektségét elborítja s így a Föld tengelyének két végéhez a hideg nagy volta miatt nem fogunk soha eljutni. Igaz ugyan, hogy jelenleg a földpályahajlás kisebbedése miatt a jegesek szaporodása korszakában élünk; melyet azonban, ha majd amaz nagyobbodni fog, az olvadás ideje váltand fel. Ekkor tudniillik a térítőkörök mellékén a középhőmérsék mélyebbre — a sarkkörök táján magasabbra száll; akkor amott a vízpárolgás csekélyebbé, emitt pedig a nyár hevesebbé, a tél hűvösebbé

válík, s a hóvonal főlebb emelkedik. Ily viszonyok közt az idő-folytával megszaporodott jég- és hótömegek nagyobb mérvben enyészni kezdenek, vagyis a jégolvadás kora áll be.

A hőmérséklet emelkedésének aránya szerint gyarapodik a levegő páratartalma. A levegő, mely a föld felszínén szellők vagy viharok képében szüntelenül változtatja helyét, egyúttal a vízpárák eloszlásának is nagy tényezője. Tudjuk, hogy mily hamar szikkasztják ki a száraz szelek a nedves mezőket és az utakat. A hőmérséknek és a szélnek minden változása majd lassú átmenetekkel, majd hirtelen szökésekkel módosítja a levegőnek viszonylagos páratartalmát s így magától érthető, hogy a különböző éghajlatok szerint az esőzésben is különbség tapasztalható, s hogy vannak tájak, melyek abban szűkölködnek.

A hőmérsék mellett, itt is a földségek alakja és domborulata, valamint az oczeán terjedelméhez viszonyított fekvésök azon főbb tényezők, melyek a különféle vidékek kisebb és nagyobb esőmennyiségére befolyanak. Vannak oiy vidékek is, a hol az eső majdnem tel esen hiányzik, s minő sajátságosnak látszik, hogy ezek jobbára azok, melyek az egyenlítő és a napfordulók tőszomszédságában fekszenek, ott, a hol a napforralta vizek legtöbb párát adnak a levegőnek. — Peru lakosai, ha felhőt látnak összecsődülnek, hogy megbámúlják a világnak ezt a szokatlan tüneményét. Az esők híja, az atmosphaera szárazsága az oka, hogy az argentinai Andesek domborulata oly módfelett egyhangú. Hogy e vidékek annyira eső híján vannak, annak oka főleg a passzátszelekben keresendő, melyek a kontinenseken keresztül való rendes útjokban, folyvást új páramennyiségeket nyelnek el.

A megfigyelések összehasonlításából kitűnik, hogy a legtöbb eső az éjszaki félgömbön esik. Ujabbi tapasztalat az is, hogy a déli féltekén a vizek fogynak, a puszták növekszenek, holott az éjszaki félgömbön szaporodik a víz vagyis átnyomul délről éjszakra.

A mint valamennyi sivatag ábrázata mutatja, a Föld felszínének az eső a nagy geológiai tényezője. A víz különféle alakjaiban nagy befolyást gyakorol nemcsak közvetlenül, de közvetve is a föld felszínén eloszlott növényekre s állatokra s így emberekre is. Tehát nem csupán a meteorológiai törvények ismerete miatt és az időjárás megjóslása végett elkerülhetetlen, hogy a különféle országokban az esőt mérjék, hanem látjuk, hogy az geológiai tekintetből is igen fontos.

Nagy lendületet nyert a kérdés, midőn az észrevételek anyagát az időjárás százados ingadozásainak megállapítására kezdték felhasználni. Okot erre az Alpok jégárainak hosszúságbeli változásai adtak. Hogy az Alpokban s azok tövében mostanáig is nagy tavak s tómedenczék vannak, részint annak kell tulajdonítanunk, hogy mikor az alpesi jegesek sokkal nagyobbak voltak, mikor a felső völgyekből egészen a mai síkságokig vonultak le, a mostani tómedenczéket is betöltötték. — Ha jegesek nem borították volna a tómedenczéket, akkor vagy a bennök levő víz maga kivájta volna már a tavak előtt levő harántgátakat s lefolyt volna, vagy pedig a hegyek oldalairól leguruló sziklák betemették volna a tavakat. A Kárpátokban, ahol nincsenek jegesek, a tavak is sokkal kisebbek. A Himalájában a jegesek sokkal magasabban maradnak s ezért ebben is sokkal kisebbek s kevesebbek a tavak, sőt déli oldalán nincs is tó. — Vannak tudósok, kik a jégkori tűnemények fő okát is a földfelület természettani viszonyaiban keresik. Némelyek szerint azon nagyobb kiterjedtség, melylyel akkor a föld északi félgömbét borító vízfelület birt, — s Hopkins szerint főleg az egyenlítői és sarki vízáramlások akkori járása tevé lehetségessé a jégkori állapotot. Kämtz pedig azon nézetben van, hogy a Föld hegyei, melyekre a levegő és víz erőművi és vegyészeti uton romboló hatást gyakorol, valaha magasabbak valának; s ormaik, az örökös hó határát tulszárnyalván, a jegesek alakulására a kellő anyagkészletet könnyen szolgáltatták.

Ott a hol nem jár eső, a föld domborulata nagy területen feltűnő egyhangúságot tüntet elénkbe. Ezelőtt a folyóvizek eredetét nem a felhőkben, hanem egyenesen a tengerben vagy pedig a Föld mélyében keresték. Bátran mondhatjuk, hogy a föld felszíne mai alakját legnagyobb részben a víz hatásának köszöni. A víz átalakító hatása szakadatlan, nincs hegység, fensík avagy lapály, melynek felszínét a víz át nem alakította volna annyi évezredek alatt. Minden patak, sőt a legkisebb vízerecske is folytonosan rágcsgálja és idomítja a Föld felszínét. Bolygónk életének fő jelenségei is tőle függenek. Vallja is majdnem minden régi nép cosmogóniája, hogy a Föld „Okeános leánya.” — „Nincs semmi ami olyan nagy volna, mint a víz”, mondja Pindaros. Miletoszi Thales szerint pedig minden vízből keletkezett.

A földgömb felszínének vizsgálásánál legelsőben is az a tény ötlük az észlelő szemébe, hogy az oczeán és a szárazföld nem egyenlő kiterjedésű. A vizek túlnyomóan a déli féltekén vannak

összehalmozódva, míg a szárazföldek tömegei az éjszaki féltekén csoportosulnak. Ennek okát különféleképp iparkodnak a csillagászok kimagyarázni. Többek között Herschell azt mondja, hogy a szárazföldek a Földnek az egyik oldalán azért duzzadtak ki, az oceán vízei pedig a másik oldalra azért tódultak, hogy a Föld tömegét alkotó kőzetek és érczek nem egyenlő súlylyal bírnak s következőleg a mértani középpont meg a súlypont nem eshetik össze.

A földségeknek az alakjuk nem kevésbé fontos, mint a nagyságuk s az ellentétek, melyeket a különböző földrészek e tekintetben felmutathatnak szintén igen meglepők. Az éjszaki kontinensek dúsz tagoltsága kirívó a déli kontinensek nehézkessége mellett. Az éjszaki és dél közötti világrészeket világosan két külön csoportra pedig a csillagászati különbözőség osztja. Talán a különben is csak hypothetikus elméletek felsorolását mellőzve, éppen oly joggal alkalmazhatjuk e helyütt Geoffroy Saint-Hilaire által felállított ama szép törvényt, mely szerint valamely organismusban minden működés csak egy, másik működés rovására fejlődhetik ki. A mint az éghajlatnak s az attól függő tényezőknek folytonos, bár lassan történő kicserélődését a csillagászat ma már nyíltan hirdeti, ugyanazt mondhatjuk a földségek módosulásáról is az évezredek lefolyása alatt.

Mivel pedig az éghajlat nagy befolyást gyakorol nem csak közvetve, de közvetlenül is magára az emberre is, feltehetjük, hogy Európa lesz a sötét földrész s Afrika a civilizáció hazája; csak az időt nem mondhatjuk meg, még a legtúlzóbb csillagászati évszámokban sem. Ha majd egykor a csillagászok a földpályahajlás százados háborgásainak törvényeivel kellőleg megismerkednek s a földtan ápolói az egymással váltakozó jégképződések és oladások számát és viszonylagos korát kikutatják: akkor talán a földfejlődés egyes korszakainak időtartamai is meghatározhatókká válnak. Any nyit már biztosan tudunk, hogy a szünetnélkül való körforgás következtében, mely a kontinentális domborulat, meg a vizek és a légkör kettős oceánja között fennáll, folytonos csereviszonyba juttatják egymással a növényzetet, az állatvilágot s így magát az emberiséget is. A Föld élete is, mint minden más élet, állandó s örök harmóniában váltakozó különbözőségeket mutat fel és ezen különbözőségek maguk is szüntelenül változnak. — A természet bámulatosan változatos, termékeny s legnagyobb könnyűséggel új egyedeket hoz létre, nagyban, kicsinyben egyaránt.

A kutatások értékes adatokat hoznak felszínre kétségtelenül s iparkodnak megfelelni a kérdésre vajjon változik-e az éghajlat föl-

düнкön? de mint Partsch mondja, megélesítendők a kutató szerzők, vagyis okos kétkedéssel kell fogadni minden nagyzó állítást. Messze van még a kutatás a biztos eredményektől, de ha csak minden jel nem csal, akkor már remélhető siker.

Hogy a geologiai multban mások voltak az éghajlati viszonyok, ma már kiderített tény Tanuskodnak róla a sarkvidéken található forróövi növénymaradványok a kréta korszakból; a diluvial korszak morenái, melyek nem hiányoznak még a forróöv egyes hegvidékeiről sem.

Változott tehát az éghajlat a kréta korszaktól a jégkorig, de azóta is — sőt a történeti időben sem maradt módosulás nélkül. Mivé és hová fejlődik a jövőben, ki tudná biztosan megmondani. Némelyek azt gyanítják, hogy a mi Földünk lakói testileg, lelkileg megváltoznak, ha csillagzatunk kosmikus állapota idők folytán módosulni fog. — „A földnek — úgy mondják — van saját hatalma, melyet nem kér sem a naptól, sem az égboltozattól kölcsön: s ez a delej. Ezen delejgazdagság pedig annál magasabbra fejlődik, minél jobban kihűl saját belső melege, mert hiszen az izzó vasnak semmi delejessége sincs, a mint hideggé válik, lesz delejessége. Az összepontosított napsugárban megég a gyémánt, születik pedig a delej tüzeiben. Ha majd ezen állapotba jó a Föld, az ég zenithjén a perzselő nap helyett az éjszakai fény fog világolni, mely a Földnek ezernyi szivárvánnyal éltető, melegítő eleme lesz. A tél nem lesz hideg, a nyár nem forró, a tavasznak és ősznek virágból, gyümölcsből fonott koszorúi csaknem összeesnek. A delej hatalma mindenre kiterjed: levegőre, fűre, állatra, emberre. Nem lesz meghűtés, mert nem lesz hirtelen időváltozás; meghalnak az emberek, mikor megöregszenek.“

Hogy e különben képzelem játékának látszó magyarázat nem mondható még sem egészen fonákságnak, vagy, hogy legalább is a föld lakójával együtt különbözni fog a jelen állapotoktól, azt bátran kimondhatjuk.

Ha a geologia elveit s kutatásainak eredményeit összefoglaljuk, azt találjuk, hogy évkönyveiben sem kezdet, sem vég, hanem körfolyamat van bejegyezve. Csak a csillagász, kinek tudományában a Föld egy világegység, mer szólni Földünknek keletkezéséről, megváltozásáról, sőt elenyészéséről.

Bartek Lajos.

NOVAJA-ZEMLJA FELFEDEZÉSÉNEK TÖRTÉNETE.

Az oroszok „új föld”jének — Novaja-Zemljának — felfedezése és egész felfedezés- és kutatóstörténete szorosan összefügg a „nagy felfedezések korá”-nak eseményeivel, főleg pedig az éjszakeleti átjáró keresésével.

1492-ben Columbus felfedezi Amerikát; 1498-ban s a következő években Vasco da Gama, Albuquerque, d'Almeida s mások elfoglalják Elő-Indiát; — e tények Európa amúgy is legelső tengeri hatalmasságainak egyikét Kelet-, másikat Nyugat-India urává teszik, de evvel együtt az oda vezető tengeri utak egyedüli féltékeny birtokosaivá is.

A forró és mérsékelt földövek útai el levén fogalva, a többi hajós nemzetek — első sorban angolok s németalföldiek — éjszakra szorultak, s Ázsia vagy Amerika megkerülésével igyekeztek összeköttetésbe lépni Kelet- s Dél-Ázsiával.

Mielőtt azonban az éjszakeleti átjáró keresésére és Novaja-Zemlja 1553-ban történt felfedezésére térnék, röviden fel kell említenem, hogy e sziget már előbbi időkben sem volt teljesen ismeretlen Európa népei előtt, vagyis inkább egy népe, az oroszok előtt, kiknek vadászai már a XVI. sz. első felében, sőt talán előbb is ismerték s bejárták Novaja Zemlja partjait s nevét is ők adták neki.

Mint mondtam, a spanyolok s portugallok hódításai s a hajóutak általuk lefoglalt monopóliuma arra kényszerítették az angolokat, hogy éjszak felől keressenek utat Kelet-Ázsiába, de meg arra is, hogy Szibériával és Oroszországgal keressenek kereskedelmi összeköttetést.

1553-ban küldte ki ez okokból egy magánvállalat Willoughby Hughot és Chancellor Rikárdot három hajóval Éjszak-Európa s Ázsia tengereire. Aug. 14-én a többiektől elszakadt Willoughby egy partra talált, melyet ugyan közelebbről nem vizsgált meg, de melyről ma már biztosan tudjuk, hogy Novaja-Zemlja volt. Chancellornak sikerülvén Oroszországgal állandó kereskedelmi összeköttetést létesíteni, Tudor Mária királynő a magánvállalatot kereskedő társasággá emelte „The Muscovy Compagnie” név alatt. E társaság küldte ki 1556-ban Burrough, Chancellor volt kísérfőjét, ki júl. 25-én érintette Novaja-Zemlja déli csúcsát. Utána 1580-ban egy

orosz kereskedelmi társaság két hajója érintette Novaja-Zemlját, angolok — Pet és Jackmann — vezénylete alatt, kik a Chataiba vezető éjszak-keleti út felkeresésére küldettek Evvel vége az angolok utazásainak, — egyetlen érdemük Novaja-Zemlja felfedezése.

Örökségüket a németalföldiek veszik át, kik 1593—94 ben Nai Kornél és Barentszoon Willem vezetése alatt négy hajót küldtek ki. Amsterdam, melynek két hajója Barent vezetése alatt állott, ennek Plaucius geographus ajánlatára Novaja-Zemljától éjszakra nyílt tenger felkeresését s esetleg ezen át a Chataiba való jutást rendelte el; míg Nai Vajgác-sziget és a szárazföld közt volt átjárót találandó. 1594. jul. 4-én pillantotta meg Barent Novaja-Zemlját, még pedig valószínűleg az oroszok száraz fokánál (73°46' é. sz. alatt), honnan folyton a part mellett éjszakkal haladva még 29-én elérte a sziget éjszaki csúcsát. A 31-én felfedezett Orániai szigetektől azonban a jég visszatérésre kényszerítette. Hazafelé jövet ugyanazon utat választotta, melyen ment. Aug. 8-án felfedezte a Kostin-szorost s az előtte fekvő Padresow-szigetet. Úgy menet, mint jövet többször kikötöttek s a sziget déli részén emberi nyomokra találtak. Végre Matwejeff és Dolgoi szigeteknél (69°15' é. sz. alatt) egyesülve Naivel szept. 16-án haza érkeztek. „Habár az expedíció — írja Spörer¹ Lütke nyomán — a rá rótt feladatot nem is oldotta meg teljesen, minden esetre az eddigi éjszakkéleti jeges-tengeri utazások legfontosabbika volt, a mennyiben Novaja-Zemlja nyugati partja és az ezentúl Vajgác szorosnak nevezett Jugsorkij-szar felől az első biztos adatokat hozta haza.“

Ez expedíció eredményeinek túlbecsülése 1595-ben új, ugyancsak Nai és Barent vezetése alatt álló expedíció küldését eredményezte, melynek ugyan sikerült bejutni a Kara-tengerbe, de szembejövő jéghegyek visszatérésre kényszerítették.

Mindazonáltal a németalföldiek heve nem lankadt s 1596-ban Rijp és Heemskerck vezetése mellett — Barent, mint kormányos, utóbbinak alárendelte magát, — ismét küldtek két hajót a Kara-tengerbe. Rijppel a Medve-sziget és a Spitzbergák érintése után összeveszvéen Barent, tőle elválva, Novaja-Zemljának vette útját, melyet 74°40' é. sz. alatt pillantott meg. Előbb éjszak-keleti, majd dél-keleti irányban folyton a part mentén haladva aug. 21-én a jég

¹ Spörer: „Novaja Zemlja in geographischer, naturhistorischer u. volkswirtschaftlicher Beziehung.“ Entdeckungs- u. Forschungsgeschichte. Petermanns Geogr. Mitteilungen. Ergänzungsband V. Heft. 21. 1867.

kényszerítette az Yshafenben kikötni (76° é. sz.). Nem is javultak már aztán a jégviszonyok s itt való telelésre kényszerítették. Nov. 4-tól jan. 24-ig tartott a sarki éj. Jun. 14-én elhagyták téli szállásukat, de már 20-án, a Jég-fok megkerülésekor, Barent, nemcsak vezetője, hanem lelke is az expedíciónak, jobb létre szenderült. Innen, Heemskerck vezetése alatt, a part mentén tovább haladva felfedezték a Matocskin-szorost, melyet azonban öbölnek néztek. Végre Rijppel találkozván nov. 1-én a 17 férfi közül 12 viszontlátta hazáját. Az angolok felfedezték Novaja-Zemlját, de az ismeretlenség fátyolát nem ők szakították le róla, hanem — Barent!

Utána, mivel Houtman 1595—97-ben szerencsével megkerülte a Jóreménység-fokát, errefelé terelődött a keleti kereskedelem s az éjszak-keleti átjáróra többé nem volt szükség. Így hát ezentúl kevés angolt s németalföldit látunk résztvenni Novaja-Zemlja kutatásában. A XVII. század elején a hírneves Hudsont látjuk Novaja-Zemlján, még pedig annak Gänseland nevű részén, a „Muscovy Comp.“ megbízásából. 1612-ben érintette a sziget éjszak-nyugati részét van Hoorn, ki Novaja-Zemljától éjszakra keresett átjárót a Kara-tengerbe. 1625-ben Bosman járt Novaja-Zemljánál 71°55' é. sz. alatt és a Jungorszkij-szarban s ugyanott volt 1653-ban három dán hajó is. Nevezetes Vlaming bálnavadász két útazása; első útjában (1664.) megkerülte Novaja-Zemlját éjszakon s mindenütt nyílt tengert talált, második útja alkalmával pedig (1688.) rátalált a Matocskin-szorosra, melyet azonban ő is öbölnek nézett. 1675-ben Novaja-Zemlján járt Snobbeger bálnavadász, 1676-ban pedig az angol király által küldött Wood és Flawes, de ez az utolsó angol expedíció igen szerencsétlen véget ért.

Ezután sokáig szünetelnek a felfedező útazások, míg félszázaddal később a hollandiak munkáját az oroszok folytatják, kik vadászva-halászva már régóta ismerték és járták Novaja-Zemlját, mint Willoughby s Burrough. Első nevezetesebb expedíciójukat Murawjeff és Pawlow vezették (1734—35). Úgy ezeknek két útazása, mint utódaiké Malygin, Skuratow és Sukotiné inkább Vajgác-szigetre s a mellette lévő Kara- és Jugorszkij-szorosokra terjedtek. 1760-ban történt Novaja Zemlja első körülhajózása, még pedig keletről nyugatra; ez egyedül álló tengerészeti eredményt Loshkin, vadász-utazó érte el.

1768-ban Barmin orosz kereskedő Novaja-Zemljára küldte Rozumizlov hadnagyot ezüstérczet keresni, a kormány pedig kartographiai felvételekkel bízta meg. Rozumizlov aug. 6-án érte el a

szigetet 73°3' é. sz. alatt (Gussinij Noss). Innen éjszakkal haladva 15-én hatolt be a Matocsin-szorosba, melyen végighajózva elérte a Kara-tengert, honnan azonban hajójának állapota nem engedte útját folytatni s így a szoros nyugati bejáratánál telelve, leginkább geodätikai s hydrographiai munkákat végzett. „Rozumizlov expedíciója — írja Spörer — Barenté után a legfontosabb volt!”

Utána közel 40 évig ismét csak promishlenikik látogatják meg Novaja-Zemlját, míg útrakél az 1807-ki expedíció Ludlow, a Rumänzoff gróf által küldött mineralógus, és Pospeloff, a Fehér-tenger kereskedelmi társasága által melléje adott kormányos vezetése alatt. Leginkább a Kosztin-szoros vidékét és az Ezüst-öblöt (Guba Sserebranka) kutatták át s a sziget ismeretéhez az első geológiai adatokat szolgáltatták. — 1819-ben Lazarevnek Novaja-Zemlja déli részeire tett útazása rossz vezetés következtében eredménytelen maradt.

Annál nagyobb eredményeket ért el Lütke 1821—24. nyarain tett négy útazásával, melyekről Spörer így szól: „Lütke kapitány négy útazása az általuk adott astronomiai s geodätikai helymeghatározások megbízhatóságára s a hydrographiai s más physikai megfigyelések bőségére nézve az Éjszaki-Jeges-tenger ázsiai s európai részébe tett összes előbbi felfedező-útazásokat felülmúlta. — Az expedíciók jó vezetéséről tanuskodik, hogy egyetlen ember sem halt meg a négy év alatt betegség következtében Lütke Novaja-Zemlja déli s nyugati partjait vette fel, de elődeinél messzebb nem jutott.

Brandt W. és Klovov orosz kereskedők küldtek ismét egy expedíciót 1832-ben, melynek vezetője, Pachtussow, a sziget keleti partjait volt felméréndő, Krotow hadnagy a Matocsin-szoroson áthajózva, a Jenisseiig kellett, hogy menjen, míg Gvozдарев kormányost halászní küldték a költségek fedezésére Pachtussov fel is mérte a déli sziget keleti partját; Gvozдарев dúsz zsákmánnyal tért haza; de Krotovról többé nem hallottak. — Ez arra indítá az oroszokat, hogy Pachtussowot ismét kiküldjék, azonkívül megbízván őt az éjszaki sziget hasonló felmérésével. Ziwlka kormányostól kísérve, két hajójával elérte a Matocsin-szorost, hol a telet töltötte. Tavasszal felmérte a Matocsin-szorost s az éjszaki sziget keleti partjának egy részét, de az Éjszaki-fok körülhajózása nem sikerült.

Mindezen útazók vadászati vagy kereskedelmi célokból útaztak, — céljuk nagyrészt nem is maga Novaja-Zemlja, hanem az éjszak-keleti átjáró felfedezése volt.

Az első természettudóst a sziget 1837-ben látta meg Baerben! Baer, kit Lehmann geologus, Röder rajzoló, Philippov praeparator és Zivolka kísérték, csak a Matocsin- és Kosztin-szorosokat s a körülfekvő partrészeket járta be, de utazása, mint a legelső „tudományos“ igen nagy fontossággal bír, bár kétségtelen, hogy Baer felületessége sok helytelen véleményt terjesztett az Éjszaki-Jeges-tenger viszonyairól. — Az ezen expeditió alatt megkezdett felmérések folytatására az orosz kormány 1838-ban új expeditiót küldött ki Zivolka és Moissejew hadnagyokkal, kik a nyugati parton $73^{\circ}57'$ é. sz. alatt teleltek, de a telelés a rossz vezetés következtében végzetessé vált s Zivolka kilenczedmagával áldozatul esett. Általában ez expeditió kevesebbet tett, mint a mennyit vártak s vártak tőle; de azért különösen a nyugati part jelentékeny részét felmérték.

E szerencsétlen kimeneteli utazás után sok ideig pihen az oroszok munkássága; de azért már eddig is sokat köszönhetünk nekik a nyugateurópaiak által felfedezett sziget phisio- és hydrographiai átkutatására nézve!

A hatvanas évek végén lendülnek fel ismét az utazások, még pedig egész sereg norvég utazó kezd meg a munkát s nemsokára az oroszok is belevegyülnek a versenybe. „E korszakot Carlsen kapitány 1869 nyarán tett utazásától számítjuk,“¹ kivel egyidőben járt Novaja-Zemlja északi partján, a Matocsinban s a Kara-tengerben Palliser angol kapitány is. 1870-ben már rendkívül nagy számmal lépnek fel a norvégek, így Ulve, Torkildsen, Mack, Qvale, Nedrevaag s végre Johannesen E. H. kapitány, ki már 1869-ben is nevezetes felfedezéseket tett s munkálkodását 1871-re is kiterjesztette. — 1869-ben Johannesen, ki különben egyszerű norvég halász volt, meglátogatta Novaja-Zemlja nyugati partjait Kap-Nassauig, a keletiek pedig 75° é. szélességen felül, úgyszintén az egész Kara-tengert és eloszlatta a különösen Baer által terjesztett híreket e tenger jégbőségéről és járhatlanságáról. 1870-ben tett utazása már sokkal fontosabb, mert ez volt Novaja-Zemlja második megkerülése, mely alkalommal érdekes zoologiai, topographiai és hydrographiai adatokkal tért haza Johannesen, nevezetesen bebizonyította, hogy a Cap-Nassau és Cap-Vlissingher közé eső partrész, valamint a fokok földrajzi helyzetét eddig még mindig helytelenül határozzák meg; és a

¹ Die fünfmonatliche Schiffbarkeit des sibirischen Eismeeres um Novaja Zemlja. Petermanns Geogr. Mittheilungen. 1872. S. 383.

Golf-áramra s más áramlatokra nézve fontos megfigyeléseket tett. „Johannesen utazása rendkívüli értékkel bír — írja Petermann¹ — mert az ő felvételei alapján Novaja-Zemlja északkeleti felét egészen új alakban mutatja be; a három, Barentvezette németalföldi expedíció óta ez a legfontosabb földrajzi eredmény az európai Jeges-tenger keleti felében.” — 1871-ben végre felment Johannesen a Gänsecaptól Cap-Nassauig — még pedig később, mint bárki, októberben, — és körülhajózta a sziget déli csúcsát.

Lássuk most, hogy ugyanezen évben (1871) még kik vettek részt a norvégek közül Novaja-Zemlja kutatásában. Legkorábban Simonsen kapitány indult útnak (máj. 13.), kinek rendkívül érdekes megfigyeléseket köszönünk a levegő és tenger hőmérsékére nézve. Mack május 22-től október 7-ig megkerülte Novaja-Zemlját és a Golfáramot figyelte meg; míg Carlsen kapitány, ki szintén körülhajózta az egész szigetet, különösen Barent téli szállásának felfedezésével szerzett érdemeket. Mindezeknek, de főleg Isaksen kapitánynak naplójából, ki az észak-keleti partot járta be, megtudjuk, hogy ez évben említett partok mellett s a körülfekvő tengereken nem volt jég. — Tobiesen a Novaja-Zemlja-tenger első kutatója, ki már jun. 26-án, előbb mint bármely utazó érte el Novaja-Zemlja észak-keleti partját. Johannesen S. kétszer átszelte a Kara-tengert észak-déli irányban, míg Dorma kapitány, ki már 1870-ben is járt a keleti partokon, innen éjszakra ment s a nyugati parton tért vissza. Végre Johannesen H. Ch a Gänse-Captól hajózott éjszakra a Jégfokig s szintén a tenger szabad voltát bizonyítja. — De az 1871-ik év utazói közt határozottan legelső helyet foglal el a német Rosenthal, kit útjában Heuglin geographus kísért. Ők a Matocskin-szoroson át a Kara-tengerbe hatoltak, de csak innen délre tettek megfigyeléseket, mivel a kapitány helytelenül számított a jégviszonyokkal és túlnagy vigyázatból nagyon is korán hagyták el Novaja-Zemlját. Fontos a Matocskin-szoros általuk végzett felmérése és a Novaja-Zemlján megfigyelt madarak és emlősök jegyzéke.

A mindenki által ismert Payer és Weyprecht-féle expedíció előkészületeihez tartozott az 1872. nyarán az Isbjörnön tett sarki utazás. Vezetője Wilczek gróf volt, kit Sterneck báró, tengerésztünk későbbi parancsnoka, mint az Isbjörn kapitánya, Höfer geologus, Burger photographus, egy tiroli vadász és egy hegyi-vezető kísérték. A Spitzbergák meglátogatása után Novaja-Zemlja felé vevén útvonalat,

¹ Petermanns Georgr. Mittheilungen. 1871. 232. old.

július 29-én behajóztak a Matocskinba. Wilczek és Höfer a vidék geológiai alkatát vizsgálták meg s a legmagasabb hegyre (4000 láb) egy maximum-minimum hőmérőt helyeztek. Négy norvég hajót is találtak a szorosban köztük Ulve kapitányt. Augusztus 5-én hagyták el a Matocskint és 11-én a Púpos-szigeteknél találkoztak a Tegetthoffal, Payer és Weyprecht hajójával. Ezekkel együtt felhajóztak a Barent szigetekig, hol Weyprechték számára élelmiszer-állomást állítottak fel. Wilczek és Höfer itt is s később Gänselandon is sok kövületet gyűjtöttek s megállapították, hogy Novaja-Zemlja tényleg az Ural folytatása. Szeptemberben tértek haza útból, mely alatt Sterneck báró a levegő és tenger hőmérsékére, áramlataira, sűrűségére és állatvilágára nézve tett fontos megfigyeléseket.

Payer és Weyprecht, kik már az előző évben is jártak e tengereken az Isbjörnnel, 1872-ben a Szibéria fölötti jeges tenger felkutatására indultak. Novaja-Zemlja nyugati partja mellett haladva a jég közt, nagy nehezen Cap-Nassauig nyomultak elő, találkozási útközben Wilczekkel. Innen éjszak felé hajóztak s 1873. novemberében felfedezték a Weyprecht által már előző évben sejtett Ferencz-József-földet. Azonban szolgálatot tettek Novaja-Zemlja kutatásának is, felmérve annak ritkán látogatott éjszaki partját.

1872. októberében Tobiesen S. híres bálnavadász látogatta meg Novaja-Zemlja nyugati partját, kis darabon előnyomult a Kara-tengerbe, de a jég arra kényszerítette, hogy visszatérve, a nyugati part mentén éjszak felé haladjon. Egész útazása alatt meteorológiai megfigyeléseket téve, $75^{\circ} 55'$ é. sz. és 59° k. h. ab Gr. alatt megakadt s az itt való telelés közben Tobiesen és fia meghaltak. A már e öbb említett Carlsen kapitány, mint 1871-ben és 1876-ban is meglátogatta Barent téli szállását Mr. Gardiner gőzjachtján.

1876-ban az orosz kormány elhatározta, hogy Novaja-Zemlján állandó állomást állít föl s e célból a rákövetkező év nyarán Tjagin hadnagyot a Möllerbaibe ($72^{\circ} 2'$ é. sz.) küldötte, melynek délkeleti részében felállította az állomást s beléje szamojédokat telepített. Itt találkozott Bjerkan kapitánnyal, ki vadászni járt e vidéken, de fontos meteorológiai megfigyeléseket is tett. 1879-ben Markham kapitány tett nevezetes útazást; útiránya Tromsö—Gänse-Cap—Cap-Nassau, innen vissza Matocskin-szoros—Kara-tenger; ebben dél felé 72° é. sz.-ig — innen ismét Matocskin-szoros—nyugati-part—Cap-Mauritius—Ferencz-József-föld. — A nyolczvanas évek elején, különösen Wilczek gróf ösztönzésére, több európai állam s az Ame-

rikai Egyesült-Államok elhatározták, hogy az éjszaki sarkvidéken állandó megfigyelő állomásokat állítanak fel: így az osztrák-magyar monarchia Jan-Mayenen, a Svédok a Spitzbergákon, Németalföld a Jenissei torkolatában, Angolország s az Egyesült-Államok Amerika sarki részében, végre Oroszország a Lénadeltában és Novaja-Zemlján, ugyanott, hol Tjagin hadnagy 1877-ben telelt. Ezen meteorológiai állomás orvosa, Grinevezki, volt az első, ki Novaja-Zemlját, még pedig a déli szigetet, átszelte az éjszaki Gänse-Captól a Kara-tengerig ($71\frac{1}{2}^{\circ}$ é. sz.). Két szamojéd kíséretében tette meg az utazást, mely közben számos topographai és orographai adatot gyűjtött, de szép közetgyűjteményét nem volt képes a Kara-tengertől az állomáshoz visszaszállítani.

Novaja-Zemlja újabb kutatói közt igen nevezetes helyet foglal el az orosz Nossilof, ki három ízben 1887—88., 1888—89. és 1890—91-ben telelt a szigeten. Két első utazása alkalmával az orosz állomáson a Möller-öbölben táborozott; 1890—91-ben pedig a Matocskin-szoros nyugati bejáratánál. Utazásai alatt háromszor szelte át a szigetet egyik tengertől a másikig s úgy a nyugati, mint a keleti partot $74\frac{1}{2}^{\circ}$ éjsz. szélességig járta be. Különösen a szárazföld és tenger állatvilágával és geológiai kutatásokkal foglalkozott.

1895. júliusának elején a Matocskin-szorosban kezdte meg a flóra-tanulmányozását Ekstam, svéd botanikus, innen a Karmakuli öbölhöz ment, hol Csernicsev orosz főgeológus expedíciójához csatlakozott, de csak 17 wersztnyre kísért el, aztán visszatért a Karmakuly-öbölhöz. Csernicsevet Kondratjew csillagász és Morosowitz ásványkonzervátor kísérték, hozzá szegődött s vele együtt szállott partra Kis-Karmakulyban Ekstam és — mit talán kevés magyar ember tud — Bornemisza Tivadar báró, hazánkfia is. Karmakulyból a Matocskin-szoros nyugati bejáratához mentek, de a szoroson áthatolni nem tudtak. Innen a Pomoren-bait látogatták meg, majd pedig a földtani kutatásaik tárgyává tették a Matocskin-szoros, az Ezüstöböl és a Gombaöböl közötti részeket, úgyszintén a Matocskin partját a Darufokig, a Csirakina- s a Sárga-völgyet, majd később a Gombaöböl s a Karmakuly közti partrészt. Kisebb kirándulásokat tettek még a Chramzewöbölbe és szigetekre, úgyszintén Gänselandba is. Nevezetes föld- és ásványtani adatok gyűjtése után úgy Csernicsevék, mint Ekstam és Bornemisza szept. 29-én tértek haza Arkhangelszkbé.

Ugyancsak 1896-ban járt az orosz tengerészeti minisztérium által kiküldött Wilkizki hadnagy a Kara-tengerben ki már 1887-ben

fontos munkát végzett Novaja-Zemlján, ugyanis mint már előbb Arkhangelszknak, úgy ekkor Malijje Karmakulynak határozta meg földrajzi szélességét (72°23é. sz.) és hosszúságát (52°42 k. h. ab. Gr.) különböző ingamegfigyelések alapján. — 1896-ban meg egy kisebb orosz expedíció látogatta meg Novaja-Zemlját és vezetője Bustejew hadnagy, felmérte a Delfin-bait, mely háromszögelés sokkal alaposabb volt, mint Höferé (Wilczek-expedíció) és teljesen eltérő eredményekre vezetett.

Végre 1898 nyarán is járt egy nevezetesebb expedíció, az évenként oda ránduló bálnavadászokon és halászokon kívül, Novaja-Zemlján; és pedig Pearson és Fielden angol kapitányoké, kik a Matocskin-szoroson át a Kara-tengerbe jutva a Pachtussow szigetet látogatták meg.

Az a nagy lelkesedés, melyet a sarkok, ezen egyedüli nagyobb ismeretlen területek, megismerésének, felfedezésének s vidékük kutatásának vágya az utolsó évtizedben, úgy az éjszak — mint a délisarki expedíciók iránt keltett, mely előidézte s melyet még nagyobbra növeltek Nansen mély tudományú és Andrée kalandos expedíciói; valószínűleg Novaja-Zemlját is közelebb fogja hozni hozzánk és különösen ismeretlen belsejéről van hivatva a fátyolt lerántani.

Ismételjük meg most röviden az eddigieket, különös tekintettel az egyes utazók tudományos működésére és lássuk, hogy az angolok, németalföldiek, oroszok, németek, norvégek, osztrákok, svédek és magyarok utazásai és felfedezései, hogy emelik ki Novaja-Zemlját lassankint az ismeretlenség homályából.

Novaja-Zemlja régebbi ismerete nem terjedt túl azon vadászok és halászok körén, kik a szigetre jártak s a tudománynak nem volt haszna belőle.

Novaja-Zemlját Willoughby és Burrough fedezték fel 1553-ben, de míg előbbi nem volt ennek tudatában s csak az utókor állapította meg felfedezésének tárgyát, addig Burrough tudta, hogy mit fedezett fel. — Az első pontos adatokat, még pedig a nyugati partról Barent hozta, ki harmadik útjában bebizonyította, hogy lehetetlen a szigettől éjszakra allandó kereskedelmi utat létesíteni. Heemskerck 1597-ben és Vlaming 1688-ban felfedezték, de öbölnek nézték a Matocskin-szorost, míg utóbbi arról is hozott hírt, hogy némely évben a tenger nyílt. Loshkin Novaja-Zemlja körülhajózásával annak sziget voltát, Rosumislov a Matocskin-szoroson való végighajózással két részre oszlását bizonyította be. — Ludlow

szolgáltatta az első geológiai adatokat és kísérője Pospeloff felmérte a partot Matocskin-szorostól a Kosztinig. Lütke határozta meg pontosan a sziget helyzetét és részletesen felmérte a nyugati és déli partokat; — a keletieket a Pachtussow szigetekig s a Matocskind Pachtussow, ki nevezetes csillagászati, meteorológiai, magnetikai és hydrographiai adatokat is hozott haza. — Baer megveti Novaja-Zemlja klimatológiájának és phisiographiájának alapját s zoológiai, botanikai és mineralógiai kutatásai megszerzik neki „a sziget tudományos felfedezője” nevet. — Meteorológiai megfigyeléseket tett Zivvolka is, ki felmérte a nyugati part nagy részét. — Carlsen, Palliser és Johannesen megdöntik a Kara-tenger jégbúságéről szóló híreket, Johannesen maga körülhajózza Novaja-Zemlját, az eddig rosszul felmért partrészt Cap-Nassau és Vlissingher fok közt helyesen felveszi mi 300 év óta a legfontosabb topographiai eredmény s itt jégmentes tengert észlel; megfigyeli Cap-Nasaunál az áramlatokat, zoológiai adatokat gyűjt és még októberben megközelíti az éjszaki partokat. Simonsen különösen a levegő és tenger hőmérsékének megfigyelésével foglalkozott a Kara-tengerben s a déli partokon. Mack körülhajózta a szigetet és bebizonyította, hogy a nyugati partig feljön Golfáram. Carlsen, ki 1871-ben körülhajózta a szigetet, ekkor felfedezte Barent téli szállását és 1876-ban ismét meglátogatta. — Az összes svéd kapitányok közül 1871-ben a jégviszonyokat legbehatóbban Isaksen figyelte meg, a következő években pedig Tobiesen. Rosenthal, ki felvette a Matocskin-szorost, különösen ornithologia s más állattani adatokat gyűjtött. — Wilczek expedíciójának fontos ásvány- és földtani kutatásai a Matocskinban, Gänselandon s a Barent szigeteken bebizonyították, hogy Novaja Zemlja az Ural-hegység folytatása. Tettek még Weyprechtel együtt, ki az éjszaki partot mérte föl, megfigyeléseket a tenger s levegő hőmérsékére és áramaira nézve. Ugyancsak meteorológiai megfigyeléseket tettek a nyugati parton 75°55. é. szélességig Tobiesen és a Möller-baiban Bjerkan. — 1876-ban Tjagin hadnagy felállítja az orosz meteorológiai állomást, melynek az orvosa Grinewezki volt az első ki átszelte a szigetet és eközben topographiai, orographiai és geológiai adatokat gyűjtött. Nossilof már háromszor meggy keresztül a szigeten s zoológiai, földtani és meteorológiai adatokat hozott haza; 2500 km²-re terjedő topographiai felvétele a Matocskind és Möller-öblöt foglalja magában. Csernicsev föld- és ásványtanilag átkutatta a Matocskind a Darufokig s innen a partot Karmakulyig valamint Gänselandot is; mely a felvétel a sziget orographiájára és

tektonikájára nézve igen fontos. Ekstam a Matocskintól—Karmakulyig nyúló parton a növényzetet tanulmányozta. Wilkizki megállapította Malijje Karmakuly földrajzi helyzetét, Bustejow pedig igen pontosan mérte fel a Delfin öblöt. — Ennyire ismerjük ma tudományosan Novaja-Zemlját!

Teleki Pál gr

PLINIUS ISMERETEI A SZITTYÁK HAZÁJÁRÓL ÉS EURÓPA ÉJSZAKI RÉSZEIRŐL.

A szittyá ősök unokáira nézve nem érdektelen dolog, hogy 1800 évvel ezelőtt hogyan ismerte a tudományos világ az ősök hazáját, mit tudott a szittyá népekről és azok szomszédairól?

Mindezt Krisztus századának egyik legkiválóbb tudósától, második Pliniustól fogjuk megtudni, a kinek *Historiae naturalis* című műve 37 könyvet tartalmaz s ezekben először az égitesteket írja le, azután a Földet és annak lakóit s csak azután jön az igazi, mai értelemben vett természetrajz. A tudós és előkelő férfi sokat foglalkozott a természettel, a hol lehetett személyes tapasztalatokat tett. Élete is valószínűleg a tudományos vizsgálódás áldozata lőn, mert a 70-ik évben a Vezuv óriási kitörésekor közelben hajózott a Tyrrheni-tengeren s a bámulatos természeti tűnemény behatóbb vizsgálatára oda vitorlázott s ott a hőségtől és a levegőt betöltő hamutól annyira rosszul lett, hogy nem jutott el élve onnan. Ugyanakkor történt ez, a mikor a Vezuv hamuja Herculenum, Pompeji és Stabiae városokat egészen eltemette.

A rómaiak a császárság korában művelt emberek voltak és birodalmukat alaposan fölmérették s azért Plinius is jól ismeri a nagy birodalom minden részét s bőven le is írja és így a Földközi-tenger mellékéről elég hű képet ad. A Fekete- és Azovi-tenger mellékével is élénk kereskedésben állottak a görögök s még arról is eleget tud, tehát a szittyá népek hazájának déli részét is tudományosan ismerteti, de azontúl már sokszor a mesék országába téved, kivált a legéjszakibb részek ismertetésénél mintha csak tündérmesét olvasnánk.

Miután a Fekete-tenger Szittyáország déli és délnyugati határa s a régi hun-magyar monda is ott keresi Hunort és Magyart, a hun-magyar ősoke, azért mi is kezdjük a Fekete-tenger és környékének ismertetésével. Plinius 4-ik könyve 24-ik fejezetében foglalkozik Európa negyedik nagy öblével, amely a Hellespont (Dardanellák) kezdődik s a Maeotis (Azovi-tenger) nyílásánál végződik.¹

Előbb nagyjában írja le a *Pontus* alakját, hogy azután részeivel foglalkozhassék.

Az Ázsia előtt elterülő nagy tenger, a melyet Európától a ki-nyúlt chersonesusi part zár el, keskeny szoroson betör a száraz-földek közzé és ott 7 stádiumnyi szélességben² elvágja Európát Ázsiától.

Az első szorosnak neve Hellespontus (Dardanellák). Megemlíti, hogy Xerxes, a perzsa király, hajóhidat készítettén, itt vezette át seregét. Innen a keskeny Euripus nyúlik 86 ezer lépésre Ázsiának Priapus városáig, a hol Nagy Sándor átkelt. Innen kiszélesedik a tenger s azután ismét összeszorul. A széles rész neve Propontis (Marmora-tenger), a szorost pedig Thrák-Bosporusnak nevezik, mai neve egyszerűen Bosporus. Ez a szoros 500 lépés széles, Dárius, Xerxes atyja ezen hidat veretett és úgy vezette át seregét. A Hellespontustól idáig 230 ezer lépésre teszi a távolságot.

Azután következik a rettentő tenger: a Pontus Euxinus, Fekete-tenger (hajdan Azenus), messze hátráló földeket fog körül, partjainak nagy a hajlása, szarvalakra visszagörbül és mindenfelé kiterjed, úgy hogy a szittyá íj alakját ölti fel. A hajlás közepén egy szorossal csatlakozik hozzá a Maeotis-tava. A bejárat neve Cimmerius Bosporus, a mai Jenikalei- vagy Kertsi-szoros, amelynek szélessége Plinius szerint 2500 lépés.

A Thrák- és Cimmerius-Bosporus közt Polybiusra hivatkozva 500 ezer lépésre teszi a távolságot. Az egész Fekete-tenger területét Varro szerint 2,150.000 lépésre, a mihez Cornelius Nepos még 30,050-et ad. Artemúdoros 2,919.000-re, Agrippa 2.460,000-re, Mucianus 2,425.000-re teszi. Ebből némelyek az európai part hosszára 1.478,500 lépést vesznek föl, mások Varroval 1 172,000-et.

¹ Quartus e magnis Europae sinus, ab Hellesponto incipiens Maeotidis ostio finitur.

² A római mértföld = 1000 passus (= lépés) = 1478·7 m. — 125 passus = 1 Stadium = 184·83 m.

A Fekete-tenger bejáratából a Duna torkolatáig 125.000 lépés, a Dnieperig (Borysthenes) 250 ezer, Pantica-paensig — Európa túlsó partján — 222,500. A Maeotis-tavának, vagyis az Azovi-tengernek kerülete 1,406.000. Ebbe folyik a Tanais (Don) a Rhiphaeus hegyekből. Az Azovi-tenger bejáratától a Don torkolatáig 385.000 lépés.

Ezután az Istert vagyis a Dunát írja le. Ez Germánia Abnoba hegyének bércei közt ered, sok ezer lépéssel az Alpokon túl, számtalan esés után, tömérdek vízzel növekedve; a nemzetek Dunának (Danubius) nevezik, de a mint Illyricumot eléri, Isternek hívják. Ez hatvan folyót vesz föl, a melyeknek körülbelül fele hajózható, azután hat nagy ágra szakadva a Pontusba torkollik.¹ Az első torkolat Pencés, mellette Pence-szigettel, — erről nevezik el, — 19 ezer lépésnyire mocsár környezi. Ez a meder Istropolis mellett 63 ezer lépés területű tavat képez, a melynek a neve Halmyris. A második torkolat Naracustoma nevet visel. A harmadik Calonstoma a sarmátiai sziget mellett, a negyedik Psendostomon, Coropon szigeten is áthalad, végre a Boreostoma és Spireostoma. Az egyes ágak olyan hatalmasak, hogy a tengert negyvenezer lépésnyi hosszáságban legyőzik és a vizet édessé teszik.

Ettől befelé élnek a szittyák minden nemzetségei; a különböző partokon mások és mások laknak: egyiken a géták, a kiket a rómaiak dákoknak neveznek, másikon a sarmaták — a görögöknél sauromaták, azoknak törzsei a hamazobiusok és az aorsusok: ismét másutt a szolgálktól származó nemtelen szittyák vagy troglodyták (barlanglakók), azután az alánok és a rozalánok. A Duna és a Hercyniai-hegyek² közt lévő téreken egészen Pannoniáig a carnuntok, ott van a germánok határa is, — a mezőkön és síkokon, a sarmata jazygok, a hegyeken és erdőkben pedig az ezektől üldözött dákok egészen a Pathissus-folyóig. A Marustól, vagy talán a Duria az, a mely a svévektől és a vanniusi országtól elválasztja őket. Az átellenben lévő részekben a basternák laknak s azután a többi germánok.³ Agrippa szerint az egész vidék az Istertől az

¹ Strabo 7 ágat ismer. Lásd: A magyar nemzet története, millenniumi kiadásában: Fröhlich Róbert: Magyarország területe a római hódítás előtt.

² Hercyniai hegyek alatt mások a német középhegységeket értik, de Plinius itt bizonyára a Kárpátokat érti. Előtte a Duna forrását sokkal közelebb tették.

³ Pathissus, valószínűleg a Tisza, Marus a Morva, Duria vagy ugyanaz, vagy esetleg más közelében levő mellékfolyó. Ezeknek a népeknek a határait igen bajos megállapítani. Fröhlich idézett értekezésében azt hiszi, hogy Plinius tévedt,

oczeánig hosszában 1,200.000 lépés, szélességben 4,400 a Visztulától Sarmátia pusztá tájáéig. A szittyák elnevezése mindenütt átmegy a sarmatákra és a germánokra. Nem is volt az eredetileg mások neve, mint azoké, a kik távol és ezekről a nemzetekről nem is tudva éltek a halandók körében.

Fölemlít még több várost és néhány folyót, köztük a Borysthenest, azután ismét a tengerről beszél.

A tenger hatalmas kanyarulattal végződik a Maeotistól 5 ezer lépésre, nagy területek és sok nemzet mellett elvonulva. Az öböl neve Carcinites, a folyóé Pacyris. Városok: Naubarum, Carcine,¹ azután a Bugés-tó, a melyet csatorna kapcsol a tengerhez. A Bugest a Maeotis-tó Coretus nevű öblétől sziklás földhát választja el. Belefolynak a Bugés, Gerrhus, Hypanis folyók, a melyek különböző tájakról erednek.² A Gerrhus a basilidákat és nomadákat választja el, a Hypanis átfolyik a nomadák és hylaeusok földjén kézzel ásott mederben a Bugésbe, míg természetes medre a Coretusba vezet. Ennek a vidéknek a neve Scythia Sendica.

Leírja azután a Fekete- és Azovi-tenger környékét, a hol 30 nép lakik, végre a Krimet odakapcsoló Perekopi-földszoros környékére tér át, a melyet Taphrae néven ismer.

Taphraetől befelé laknak az aucheták, a kiknél a Hypanis ered, — a neurok, a kiknél a Borysthenes, azután a gelonok, thusagéták, budinok, basilidák és a kékhajú agathyrsok. Azokon túl a nomádok, azután az emberevők. A Bugestől a Maeotis fölött a sauromaták és essedonok. A part mellett a Tanaisig a maeoták, a kiktől van a tó neve; ezeken túl az arimaspok. Majd a Rhiphaeus-hegyek³ s a folytonos hóeséstől pelyhesnek látszó Pterophorosnak nevezett vidék: a természettől kárhoztatott világrész, sűrű sötétségbe

mikor a Morvát vette a dákok és svévek határának. Itt ugyan Vannius országát is megemlíti Plinius, a melyhez a quadok is tartoznak. Tehát a dolog úgy állhatott hogy a Tiszáig vagy Vác vidékéig a dákok, onnan a Morváig Vannius országa s ezentúl a svévek.

¹ Carcine a Krími földszoros mellett. Kiepert Orbis terraruma szerint ettől éjszakra esett Hylaea.

² Gerthus a Donecz, a Don mellékfolyója. Hypanis kettő van, egyik a Bug másik a Kubán. A Bugés-tó e szerint vagy az Azovi-tengernek az az öble, a melybe a Don ömlik, vagy a Don torkolatánál nagy mocsár lehetett, mert a Gerrhusnak nevezett folyó tényleg a Donba folyik.

³ Rhiphaeus hegyek alatt a Valdai magaslatokat érthették. Ptolomaeus térképe legalább azon a vidéken jelöli ki ezek helyét. Frölich Pindarost és Appoloniust idézi, a kik Ripaia hegyekről szólnak, a honnan szerintük a Duna ered.

merülve és pedig nem mástól, mint a hideg műveitől s a éjszaki szél fagyos képződményeitől.

Eme hegyek mögött és az éjszaki szélén túl ősidőktől fogva él egy boldog nemzetség (ha ugyan elhisszük), a kiket hyperboreusoknak neveztek és mesés csodáikról híresek. Azt hiszik, hogy ott vannak a világ sarkai s a csillagok végső járása arrafelé; félesztendeig világosságban, egy napon pedig elfordul a napfény: nem úgy, miként a tudatlanok mondták, a tavaszi nap-éjegyenlőségtől őszi. Egyszer az esztendőben nyáron kel föl nekik a nap, tél idején pedig lenyugszik. Verőfényes vidék, szerencsés légmérséklettel, a melyen ártalmas szél nem fú. Házaik a berkek és ligetek s az istenek tisztelete egyenként és csoportosan, nem ismerik a veszekedést, sem a betegséget. A halált akkor érik el, ha már megunták az életet, öregkorukig élvezve és kielégítve, ekkor is úgy, hogy egy szikláról a tengerbe ugranak. Ez a temetkezés legboldogabb módja. Némelyek Ázsia partjainak elő részére helyezték őket, nem Európába, mert ott élnek az attakusok, hasonló szokások közt, ugyanolyan helyzetben. Mások középre tették őket a lenyugvó ellenlábás nap és a mi fölkelő napunk közé: a mi semmiképen sem lehetséges, mert oly iszonyú tenger esik közbe. Azok, a kik a félesztendei világosságba helyezték őket: azt mondják, hogy reggel vetnek, délben aratnak, naplementekor a fák gyümölcseit szedik be, éjjel pedig barlangokba bujnak. Nem is helyes dolog erről a nemzetről kételkedni, miután annyi szerző állítja, hogy gyümölcseik zsengeit Déloszba szokták küldeni Apollónak, a kit kiválóan tisztelnek. Szűzek hozták az ajándékokat, a nemzetek vendégszeretetében éveken át, tiszteletreméltók, míg egyszer csak megsértették őket, azóta a szomszédoknál rakják le áldozataikat s így jut egyik néptől a másikhoz, végre Déloszba. Most már ez is kiment a szokásból. Sarmatia, Scythia, Taurica s a Borysthenes-folyótól az egész terület 980 ezer lépés hosszú és 717 ezer lépés széles, legalább M.-Agrippa azt állítja. „Én azt vélem, hogy a földnek ezen a részén nem beszélhetünk biztos mérték szerint“ — úgymond Plinius.

Kétségtelen, hogy a hyperboreusokról mesével vegyest sok olyan dolgot állít, a miknek sejtése szinte bámulatos az ő korában. Ilyen az az állítása, hogy ott félesztendeig tart a sötétség, félesztendeig a napvilág. Az éjszaki sarkról alkotott ez a helyes kép bizonyára az egyiptomi csillagászok számításain alapszik, a kik a Nilus eredetét is áradásainak szabályosságát tekintve az egyenlítő alá helyezték. A mi a hyperboreusok népéről elmondott tündérme-

séket illeti, eleinte ugyan kételkedve adja elő Plinius: „ha ugyan elhiszük“, de azután előtérbe lép a mithosz, a mely szerint ezek áldozatokat küldtek a déloszi Apollónak — erre gondolva mondja: „nem is lehet róluk kételkedni“. A boldog népről elmondott tündérmese hasonló ahhoz, a mit Jókay Fekete Gyémántok című regényében a tudós regényhős az északi sark mágnesországaról beszél. Azt hiszem, hogy a költőnek vagy Plinius meséje, vagy más ebből eredő — szolgálhatott alapul mágnesország tündérmeséjére.

Sarmatia, Scythia és Taurica méreteit megadva, ismét a Fekete-tengerhez tér vissza Plinius s aztán Európa északi részéről beszél.

Európa többi részéről szólva, ha a Rhiphaeus hegyeken átmenünk, balról (tehát nyugatról) egészen Gadesig nyúlik el az északi óceán partja. Több névtelen sziget terül ott el. Ott van Scythia előtt Raunonia egy napi járásra. Timaeus azt mondja róla, hogy tavasszal ott vetik ki a hullámok a borostyánkővet. E szerint a Keleti-tenger valamelyik szigete, — vagy pedig Skandináviát tartották szigetnek nem ismerve északi összefüggését.¹ A part többi részéről nem igen tud. Az északi oczeánt Hecateus-Amalchiusnak nevezi, Philemon szerint Morimarusának hívják a cimberék, a mi holt tengert jelent, de csak a Paropamisus-folyótól a Rubcas hegyfokig s azontúl Croniusig. A Paropamisus szittyá nyelven annyit jelent, mint befagyott. Xenophon Lampsacenus azt mondja, hogy a szittyá parttól 3 napi hajózással el lehet érni egy mérhetetlen nagy szigetet, a melynek a neve Baltia, Pythias szerint Basilia. Ez lehet Skandinávia s a Balti-tenger nevének itt az eredete. E szerint az ő északi oczeánjuk nem igen lehetett több a mi Balti-tengerünknel, Baltián ismét olyan népek laknak, a kik madártojással és zabbal élnek. Helyes kép a norvég partokról, a madár szigetek tájairól. De itt sem hiányozhatnak a mesés népek, mint a hyppodák, a kik lólabbal születnek, vagy a fanesiusok, a kiknek akkora a fülük, hogy ruhára nincsen szükségük, mert a fülükbe takarózhatnak

Horváth Zoltán.

¹ Kiepert: Orbis terrarum antiqui tabula geographica cz. Berlinben 1870-ben kiadott térképe a borostyánkő helyét Hollandia partjaira teszi evvel a jelzéssel: Ora, ubi electrum invenitur. De hogy Plinius nem ezt érti, világos abból, hogy olyan helyről beszél, a mely Scythiától egy napi járásra fekszik.

A RHODES-FÉLE AFRIKAI TÁVIRÓ VONAL.

Mintegy három kilométer hosszú táviró vonalat fektetnek naponként Kairó és a Fokföld között. Nem látszik ugyan soknak, de figyelembe kell venni azon rendkívüli nehézségeket, melyekkel a létesítők a vonal építésénél megküzdének.

A táviró oszlopokat, a vezető huzalt és minden ezen műnél felhasználandó egyéb anyagot száz és száz mértföldnyi távolságról, a tengerpartról szállítják, a mely célból ingoványos, bozotos terüteken keresztül, sokszor 11 láb ¹ magas fűben-utakat építenek és temérdek erdőt vágnak ki, melyekben a „baobab” fa, gyakran 120 lábnyi kerülettel tenyészik. El fog tehát telni két-három év is, míg az éjszokról jövő munkás csapatok, a délről jövő csapatokkal találkoznak.

A délről jövő vonalfektetést jelenleg a Nyassza-tó és Tanganyika-tó közötti fennsíkron folytatják. Ezen fennsík fel lett előbb mérve egészen a Kongó-állam határáig. A két tavat összekötő táviró vonal megközelítő középpontjából kiágazva, szárny táviró-vonal is tervbe van véve, a mely szárny Stanley-Poolig terjedne, hogy így a Rhodes-féle műből a belgák is hasznot húzzanak.

A Nyassza-tó melletti legéjszakibb állomástól, Korongától a táviró vonal északnyugati irányban elkanyarodik a Tanganyika-tó déli partja felé, követve helyenként az ösmert Stevenson-féle utat. A táviró vonal a tengertől a Nyassza-tóig a legrövidebb irányban halad és pedig Chindétől kiindulva, előbb a Zambesi, azután a Nyassza-tó kifolyását képező Shire-folyó mentén a tónak délnyugat partjához. A Murchison vízesések által hajózhatatlan Chikawa és Matope közötti sziklás szakaszt kivéve, a Shire-folyó hajózható. A hajózhatatlan szakasz által ketté osztott Shire-folyó alsó részén 14 gőzhajó, a Murchison-eséseken túli, felső részen 3 gőzhajó közvetíti a teherforgalmat. A hajók 60 egész 100 láb hosszú, 20 hüvely mélyjáratú kerékgőzösök.

¹ Angol mérték. Egy ang. láb (Feet) = 12 hüvelyk (Inche) = 144 vonal (Linier) = 0.305 m.

A Nyassza-tó hajóállománya két teherhajóból, — melyek közül az egyik német tulajdon — és két ágyúnaszádból áll. Az 5 egész, 6 láb mélyjáratú ágyúnaszádok közül, az egyik 120 láb hosszú a kormányé, a másik pedig a távíró társulaté.

A Tanganyika-tavon eddig csak egy gőzhajó közlekedett, de jelenleg még két hajó és pedig egy német és egy angol épül. A hajózás Tanganyika-tavon igen veszélyes, mert a legképzeltetlenebb erejű viharok minden előleges jelenségek nélkül pár pillanat alatt támadnak és csak is a tapasztaltabb bennszülöttek képesek ezen viharokat, — de csak egész rövid idővel azok beállta előtt — jelezni.

A távíró vonal a Kongó-állam területén, a Tanganyika-tó nyugati partján vonul tovább, ezen tó északi partjánál német területre kanyarodik, eléri ott a Viktória-Nyanza-tó nyugati partját és annak mentén az angol Ugandába jut. Úgy politikai, mint topographiai szempontból czélszerű a Tanganyika-tó és Uganda közötti távíró vonalat nem a Kongó-állam területén, hanem 50 német mértföld hosszban német területen vezetni.

A vonal építése jelenleg a Tanganyika-tóhoz közeledik. Afrika ezen részének lakói az uembák, igen szép, egészséges faj, melynél a férfiak átlag 5 láb 5 hüvely, míg a nők 5 láb 1 hüvely magasak.

A bennszülöttek fűkunyhókban, többnejűségben élnek, azonban a törzsfőnököket kivéve, ritkán tart egy férfi két feleségnél többet.

Az asszonyoknak rendes piaczi áruk van. Egy kitűnő asszony kapható 5—6 kecskéért, a kecskének darabja pedig — a mi pénzünkön másfél koronába kerül. Jó tejelő kecskék persze kissé drágábbak, azoknak értéke két és fél korona. A teheneknek ára darabonként 25 és 50 korona között ingadozik, míg juhok két vagy három koronáért kaphatók. Az igen keresett varrótűk darabonként 15 tyúktőjásért cseréltetnek be. Egy tyúknak ára egy rőf „kaliko,” körülbelül 8 krajczár értékben. Az itt felsorolt árak az egész Tanganyika magaslaton szokásosak.

A férfiak a vadászatnál lándzsát, íjját és nyílat használnak, de igen nagy gyakorlatuk van a csapdák fellállításában is, melyekkel még orrszarvuakat és vizilovakat is fognak. Gyakran a mértföldnyi hosszúságban fától fáig felfüggesztett hálók közé kergetik a vadat, hogy azután azt lándzsáikkal leszúrják.

Közép-Afrikában a leányok teljes nemi kifejlődésüket tíz vagy tizenegy éves korukban érik el, de mint asszonyok ritkán adnak háromnál több gyermeknek életet. A gyermekek igen erőteljesek.

és mihelyt lábukra állnak már is képesek mérföldekre elszaladni. Egy megemlítésre méltó különös szokás dívik a törzsfőnökök utódjaira vonatkozólag. A főnök fia nem követi apját a törzsfőnökségben, hanem követi őt a főnök nővérének fia, mert — szerintük — az apaságra nézve bizonyosat tudni nem lehet, míg a főnök nővérében és így annak fiában okvetlenül családi vér csörgedez.

Ezen szerecsen faj vallása a bálványimádás és egy feltétlen hit a bűvészetben, mely hitet a bűvészdoktorok természetesen tehetségük szerint ki is aknázzák.

A lándzsák végein igen gyakran kígyó vagy békabőrt hordanak azon hitben, hogy ez által a lándzsák ölő biztosságát fokozzák.

Nem tagadható, hogy a bűvész doktorok nagyrésze rendkívül jártas a gyógyfüvek felismerésében és alkalmazásában. Legjobban irtóznak a feketék a ragályos fekélyes betegségektől, a miért is leprabetegeket azonnal ki taszítanak a közösségből. Előfordult, hogy egy európai, lakott vidékektől távol az erdőben, egy fához kötött leprabeteg nőre bukkant; azon kérdésére, hogy miképen jutott ezen helyzetbe, a nő rákiáltott? „ne közeledj hozzám, én leprabeteg vagyok.“ Ez a nő teljesen megnyugodott sorsában és közönynyel várta, hogy éjjel vadállatok felfalják.

A transzafrikai távíró vonalat fektető egyének legfontosabb munkája az országok helyrajzi telmérése. Az ezen felméréseket vezető, a legkülönbözőbb nehézségekkel megküzdő Beringer és Graham mérnökök közül, jelenleg Beringer Ottó úr szabadságon Angolországban időzik. Midőn az afrikai vadont elhagyta, 220 angol mértfölddel haladt a távíró vonalat fektető munkás-csapat előtt. Vezénylete alatt 10 fehér és 800—1000 szerecsen munkás állt. Ő maga, a 2 fehér és 200 fekete munkásból álló első csoporttal haladt, mely csoportnak feladata a vonal irányát kikeresni és kitűzni, annak mentén 15 láb széles utat kivágni, és ezen az úton a vonal jelzésére mértföldenként rendszeren 20 karót leverni. A második csoport a 15 láb széles utat 60 lábra szélesíti ki, mire egy harmadik munkás-csoport a karók által kijelölt helyeken, a távíró oszlopok részére gödröket ás. Egy később érkező negyedik csoport a távíró oszlopokat állítja le, míg egy ötödik csoport a vezető huzalokat feszíti ki az oszlopokon.

Az Angolországból szállított vasból hengerelt távíró oszlopok súlya 160 angol font¹ és könnyebb szállítás céljából három részből

¹ Egy angol font = 453·59 gr.

állnak. Egy teherhordó menetközben rendszeren 60 fontot visz. A táviró oszlopok 14 láb magasak, de természetesen nagyobb fesz-távoknál helyenként nehezebb és hosszabb oszlopok kellenek, mint például folyók és vízfolyások keresztezésénél, a hol gyakran 200—250 m. a feszítendő sodrony hossza Igen gyakori, hogy elefántok a táviró oszlopokat kirántják, de azért ezek — vasból lévén — az erőszakos rombolásnak és az éghajlati befolyásoknak mégis jobban ellentállnak, mint a fa-oszlopok.

A portugál Afrikában alkalmazott fa-táviró oszlopok féreg-rágás és atmosphaerikus befolyások következtében oly állapotban vannak, hogy azokat rövid fennállásuk daczára már ki kell cserélni.

A rendszeren két hónapra felfogadott bennszülött munkások és hat hónapra felfogadott felügyelők reggeli 5 órától este 6 óráig dolgoznak. A táviró vonal által érintett falvak lakói, ha dolgozni akarnak úgynevezett „Capitow“-ok felügyelete alatt alkalmaztatnak. A Capitowok a munkások jó magaviseletéért a munkafelügyelőkkel szemben szavatolnak.

A szokásos pénz a kaliko. Tíz vagy tizenkét rőf kaliko egy munkásnak rendes havi bére és tekintve, hogy egy rőf mintegy 15 krt ér, a munkabér magasnak nem mondható. A szövet hosszát a bennszülöttek maguk mérik és egy a mell közepétől, a kinyújtott kar mentén a közép újj hegyéig érő hossz szerintük egy rőfnek felel meg. A felügyelők sokkal jobban vannak fizetve, azoknak havi bére 18 forintig emelkedhetik. A munka szombat délben be lesz szüntetve és minden munkás egy rőf kalikot kap, hogy azért az egy hétre való élelmiszereit, — rendszeren péppé főzött rozsot és lisztet — beszerezze. Vasárnap délután tartozik minden munkás elegendő élelmiszercel a táborba visszatérni.

Minden munkánap befejeztével, a bennszülöttek a maguknál hordott pálcán egy rovást tesznek. Oly esetben mikor némelyik csalási szándékból több rovást tesz a pálcán, ha ilyenkor rajta kapják, botbüntetést kap.

A „kalapalásnak“ nevezett ezen botbüntetést a bennszülöttek férfiasan tűrik, de az előkészületek alatt rettentően ordítanak. Igazságos büntetés kiosztása ellen nincs kifogásuk, de egy meggondolatlanul, vagy igazságtalanul elrendelt büntetés után tömegesen elszöknek. A feketének a fehérek iránti tiszteletét, bár hihetetlennek látszik, mégis leginkább a gyufa és ehhez hasonló apró tárgyak okozzák. A bennszülötteknek Rhodesiában és az angol közép

Afrikában a lőfegyver hordozása tilos. Régente az arabsoktól cseréltek be puskához hasonló fegyvereket, de ezek fa-fogantyúban fekvő régi gázcsövek voltak.

A mérnökök és fehér csoport-vezetők majdnem kizárólag tyúkhúsból élnek. Kecske vagy birkahúshoz ritkán jutnak, mert azok a vadonban nem mindenütt kaphatók és így csakis tojás és dobozokban conservált szalonna nyújt még némi változatosságot a folytonos tyúkhús élvezetében. A leölt kecskék és birkák eldobott belei a bennszülöttek kedvencz eledelét képezik.

Az est beálltával minden munkás a táborba tér vissza; a bennszülöttek, a fehérek sátrait körülvevő nyílt tüzek között nyugszanak, hogy a tüzet kertülő vadállatoktól meg legyenek védve. Minden két vagy három órában felébrednek, hogy fát tegyenek a tűzre. Ez a két-három óránkénti felébredés a bennszülöttek második természetévé vált.

A távíróvonal által érintett vidéken oroszlánra, elefántra, orrszarvura, vizilóra, giráflra, bölényre, több fajta antilopra, zebrára, kudura, bozóti bakra és disznóra vadásznak. A bennszülöttek minden elejtett állatot megesznek. Egy fegyver engedély 12 frtba; egy közönséges vadászati engedély 24 frtba; míg egy elefánt és giraff vadászatra szóló engedély 240 frtba kerül. Hogy az elefánt teljesen ki ne vesszen, az alsó Shire-folyó mentén, kijelölt 150 angol négyszög mértföld területen mindennemű vadászat tilos, a fiatal elefánt agyarok kivételére pedig oly magas vám van róva, hogy az azokkal való kereskedés már nem jövedelmező.

Az afrikai oroszlán mozgékony-sága meglepő. Számtalanszor észlelték, hogy egy oroszlán 12 láb magas palissad-falon is átugrott és azután ugyanazon ugrást borjával szájában visszafelé megismételte.

A krokodilusoktól hemzsegő folyók mentén lakó fekete nők gondatlansága, fürdés és vízmerés közben teljesen leírhatatlan. Beringer mérnök maga figyelt meg a Shire-folyó túlsó partjáról egy fiatal leányt, ki gondatlanul körül sem nézve ment be a folyóba vizet merni. Egyszerre két irtózatoss állkapocs nyúlt utána és karjánál megragadva a víz alá húzta. A leány többé felszínre nem jött, csak egy vérfolt a vizen jelezte az elmerülés helyét. Nem ritka eset, hogy a krokodilusok gyomrában karpereczek és más ékszerek találtaknak, melyek az elnyelt áldozatoktól erednek. Az itt élő 15 láb hosszú kígyók nem veszélyesek, az embert soha meg nem támadják.

Július és október között az erdőégések gyakoriak ; az esős évszak novembertől—áprilisig terjed. ’

Kevés ott foglalatoskodó európai menekül meg a maláriától, de annak halálos kimenetélét a legtöbb esetben csak is a maláriától való félelem okozza.

Az ivásban való mérsékletesség első sorban ajánlatos, bár egy Közép-Afrikában lakó fehér telepítvényes, ki az egészséges és erőteljes ember mintaképe azt állítja, hogy csak is azért maradt egészséges, mert naponként két üveg „whiskey“-t fogyasztott el.

A bennszülöttek egy különös fajtájú, különböző rozs fajokból készült sört isznak. Ritkán isszák le magukat, de úgy látszik az ő tánczaikhoz szükséges állapotig tudják magukat vele felizgatni. Ezen tánczokban részt vesznek, a rózsafűzésekkel és a férjek által megkeresett kalikkal felciczomázott asszonyok is. Különben úgy a férfiak mint az asszonyok is ruha nélkül járnak. Egyes férfiak szakált hordanak, míg mások üvegdarabokkal vagy a kalikóvégek összetartására szolgáló vasabroncsokkal beretválnak.

Eddig a távíróvonal építési munkálatainál, védelmi vagy biztonsági kíséretre szükség nem volt ; miután azonban most a munkálatokkal veszélyesebb vidékekre futnak, valószínű, hogy a „Chartered Company“-nak rendőr kirendeltsége fogja a munkásokat kísérni.

A legnagyobb meleget, az alsó Shire partján állották ki a munkások, hol a hőmérő 48 Celsius fokot mutatott árnyékban és hol teljesen lehetetlen volt a távíró vasoszlopait megfogni, mert azok érintése égési sebeket okozott.

Pompéri Elemér.

NEMZETÜNK ERŐSÖDÉSE AZ ALFÖLDÖN.

„Valóban Isten csodája, mond Széchenyi, hogy ez a magyar nemzet szláv, német, török elemek között oly sokáig küzdvén, magát fönntartani tudta; és ember, kinek szíve helyén van, lehetetlen, hogy ily nemzet iránt szimpatiát ne érezzen.“

Nem szabad kicsinyleni a nemzeti génusz hatalmát, mely a magyar életszívósságát aczélozza, — de az is tény, hogy csodae-
rő rejlik különösen a nagyobbik Alföldben, mely ezer évek óta csatatér nyugot és kelet között; ismét és ismét elnéptelenedik, az idevalók maradványaiból azonban és a jövevények itt rekedt töredékeiből új vegyületben újra meg újra benépesül, törzsökös magyarrá alakítja ki népét. Igazolja a múltba való visszapillantás.

A tatárpusztítást kiheverte az Alföld, nem kellett hozzá három évszáz. — holott mikor IV. Béla király az ellenség eltakarodása után bujdosásából megtért, a haza síkjain „széltében, hosszában 15 napig sem találtatott élő ember.“ A lakóhelyek földúltan, kormos romokban heverték, dűledező falaikat füst fogta s a legyilkolt lakosság vérnyoma piroslott rajtok, a mezőkön elhullottak temetetlen csontjai fehérlettek, kolompoló nyájak helyén a puszták urai ragadozó vadállatok lettek.

De már a XVI. század elején fölszaporodott földnépe paraszt háborút keltett s a vácz-egyházmegyében, mely nagyrészt a Duna-Tisza közére terjeszkedik, a Jagello családbeli két utolsó király idejében 300 mezőváros állott, ma alig 10-ed része annak. Amint azonban a török a lábát betette, 155 templomrom mutatta a nyomát és azok között még ma is 63 várakozik föltámadásra. Igaz, hogy nem is telt még új 300 esztendő Buda visszavétele óta!

Megkezdődött a népfogyás a 1514-iki parasztlázadással, mely 70,000 ember életébe került. Jött 12 év múlva a mohácsi vész és midőn a török a Duna-Tisza közét éjszaktól délig pusztította végig s 1526. október 12-én az országból kitakarodott, legalább 600,000 lélekkel apasztotta meg az Alföld nyugoti erős harmadának lakosságát. Úgy ír Verancsics Antal a XVI. század közepén, hogy mikor

még az ország épségben volt, egy faluban volt annyi földművelő, a mennyit ő 30-ban látott.

Kivált a Bácskát viselte meg a török hódoltság. Fönnen dicsekedett Kemal pasa török történetíró, hogy „a nyomorúlt magyarság szerencséjének erős gyökerű fáját abból a tartományból is kitépte a fönséges padisah erős karja, egy ház sem maradt épen.” Pétervárad elestével, mond Újvidék történetében Érdujhelyi, a körülötte épült helységek, mint Vásáros-Várad, Kő-Szent-Márton, Baksafalva, Zajol, Bivalyos, Csenej, Mortályos, Rév, Keménd mind magyar községek eltűntek a föld színéről.

Csongrád közelében a török idők előtt Böld, Ellés, Felgyő, Gyója, Kis- és Nagy-Kőhalom, Szántó községek állottak. Sambucus 1579-iki térképe ábrázolja ott még Tömörkényt. A Kis-Kunság 1566-ban még 14 helységet számlált 200 telekkel, 1647-ben már csak 5 községe volt. Hódmező-Vásárhelynek 1570-ben 6 utcája 287 lakóházat mutatott föl, 1578-ban 40 frtot fizettek dézsma czímen a vácsi püspöknek, de 1691-ben végkép elhagyták lakosai. Kalocsát 1602-ben szabad hajdúk rombolták le.

A német és magyar várkapitányok is bűnösök voltak abban, hogy az Alföld elnéptelenült, lakósága földönfutóvá lett.

A szepesi kamara megbízottai 1572. október 1-én a bécsi udvari kamarához úgy írtak, hogy bejárták a Kunságot s ott a következő állapotokat lelték: Kun-Hegyesből Ungnad Kristóf egri kapitány 7 vagy 8 telket szolgájának, Horváth Istvánnak adott. Telekszállítását az urak tűrhetetlen kegyetlensége miatt a jobbágyok teljesen pusztán hagyták s elszéledtek belőle. Kun-Szent-Mártonban, akkor a legnagyobb kun községben 97 jobbágytelket Ungnad kapitány birtokolt. Báboczkán Békés-vármegyében a 20 telkes Kátay Ferencz a szegény jobbágyokat szörnyen zsarolja, tűzzel-vassal (gladio et igni) fenyegeti őket, ha mód nélkül való taksát nem fizetnek vala neki. Ecsedet Ungnad egyik tisztjének, Bornemisza Jánosnak adta, Mester szállása szintén Ungnad és mások kezén van. (Acsády J. Régi magyar birtokviszonyok 1894. 61.)

Panaszkodik 1669-ben egy kézirat, hogy fölégetett a török 1625—1627 között 102 helységet, elhajtott 152,000 darab barmot, 1628—1642 között földúltak 326 falut, legyilkoltak 1194 embert, elhajtottak 15,854 darab lábas-jószágot. Lefogyott a nép annyira, hogy ahol $1\frac{1}{2}$ millió ember leli boldogulását, a török kiűzetésekor alig lézengett 25,000. Kecskemét környékén a legtöbb kis község Buda visszavétele (1686) után széledt el a kurucz-labancz viaskodásban.

Az 1690-iki összeírás Pest-vármegye kecskeméti járásában 13 lakott helyet talált; a soltiban 27-et, noha lakott helyül vett olyanokat is, a hol csak egy családot lelt. A német lovagrend inspektora 1711. augusztus 1-én tett jelentésében azt írta, hogy akkor a Nagy-Kún-ságban csak Karczag-Újszálláson lakott néhány ember. Mező-Berény hajdan Körös-Berény nevet viselt és a XVIII. század elején pusztították el a rácok úgy, hogy a lakossága szétszéledt.

A restauráció lassan és nehezen indult meg, a mellett sok idegen népelemet hozott az Alföldnek magyarokból kifosztott téreire, a melynek fölszívása folyamatba van, de a befejezéshez még távol áll.

Az új benépesítés szerbekkel indult meg.

A római egyházhoz tartozó dél-szlávok (bunjevácok és sokacok) 1683 tájt jöttek és Bácska népének ma is $\frac{1}{6}$ -ét teszik, 1849-ben már jó magyarok voltak; magok is segítettek görög-keleti vallású szerb testvéreik ellen harcolni, mikor azok az 1848-iki alkotmány ellen feltámadtak; de 1867. óta teret foglalt közöttük bujtogatás folytán a nemzetiségi eszme, fölkapták ismét őseik nyelvét és fitogtatják. Izgatás következménye az is, hogy Szántován magyarul értő, beszélni képes 1200 sokacz 1899. márcziusban a görög-keleti egyházba lépett át a római kath. magyar szent-beszéd behozatala miatt.

1690-ben vagy 80,000 főre menő keleti egyházbeli szerb költözött be és az ott lelt gyér-magyarság község neveit nagy részben elszerbesítette. Így lett a délvidéken, hogy csak néhány példával éljünk:

Apáti Apatin	Kökényes Kikinda
Baksa-falva Baksics	Marót-falu Ó-Moravicza
Boldogasszony-falva Goszpodincze	Mortályos Mrtválos
Boldogasszony-telke Bogojeva	Miltény Militics
Dombó Dubovác	Pancsaly Pancsova
Füzesalj Veprovác	Péterrève Petrovoszelló
Haraszi Hrasztina	Rég Rigycza
Jánosi Jankóvác	Rév, Réva Rivicza
József-falva Zsablya	Szaniszló Stanisics
Keménd Kamendin	Száva-Szent-Demeter Mitrovicz
Keve Kubin	Vásáros-Várad ... Varadinczi
Komlód Kupuszina	Zajol Szajlovo.

A mai Bogojeva helyén a XIV. században már emlegetett Boldogasszony-Telke állott. 1691-ben szállották meg szerbek és

elnevezték Bogovo-nak, a miből a község mai neve módosult ki. Az 1770 és 1771-iki nagy vizek miatt odahagyták és a helyökbé Karavuková-ról magyar nép települt, de a község szerb nevét meghagyta. A szerbek első terve visszatérés volt, mihelyt hazájok a török iga alól fölszabadul; de már 1703 óta annyira itthon érezték magukat, hogy Szabadszállásig, Czeplédig elportyázva, rabolták, égették, gyilkolták a magyarságot, — sőt a Tiszán túl is garázdálkodtak, Mező-Berényt feldúlták.

Csongrád város új telepítői szegedi halászok voltak és templomot 1690-ben kezdtek építeni ott. Hódmező-Vásárhely szétszéledt lakosai 1700-ban szállingóztak vissza és 1718-ban már 600 lakóházuk volt. Ekkor alakult meg újra Apor-Mindszent, mai nevén Csongrád-Mindszent, Magyarország legnépesebb falva; e nép regéje úgy tartja, hogy 7 halász az alapítója. Böven ontotta részükre a Kurcza-fokánál a halat, rákot a szőkevizű Anyatisza, vagyonosdta is és 6-an a szomszéd Hódmező-Vásárhelyről hoztak feleséget; a 7-iknek házassági vonakodásából azonban kiderült, hogy Erdélyből kiüldözött pap, őt tehát a társak papjukul kérték a váci püspöktől megerősíteni. Anyakönyve a községnek 1702-ben nyílt, 1745-ben 1,667 volt a lélekszám, 1835-ben 5,536, 1890-ben pedig 12,039 főről metszett magyar.

Császártöltés alapítását 1703—1705 közé helyezi a hagyomány; a lakosság elődeit Lipót császár-király hozatta Mecklenburgból, hogy az Örjegen át töltést verjenek. Kezdetben Nádudvaron laktak, ma alig beszélnek már németül. Kalocsán 1710-ben Csiky Imre gróf, ki egyúttal váradi püspök is volt, érseki széke elfoglalásakor csak 100 viskót lelt házak helyett és 1713-ban az egész érseki megyében 13 plebániát.

Mező-Berényt 1716-ban szállották meg tótok, 1725-ben németek jöttek hozzájuk és ma 12,470 lakosa között 7,365 a magyar. Kis-Újszállás telepítése 1717-ben indult meg és lakossága 1801-ben már 5210 lélek volt. Harrnckern báró III. Károly király idejében 37000 frtért megkapta majd egész Békés-vármegyét, kevés híján 60 □ mf (3300 □ km.) területet. Ott 89 községet alapított 1720. körül és azért nyert bárói rangot 1729-ben. Fia vetette meg Orosháza alapját.

Napjára lakatlan földet idegen nemzetiségekkel telepítettek be. Szent-András, Békés, Csaba, Endrőd, Tót Komlós morva és tót lakosokból népesedett. Legradikálisabb volt ezek között Endrőd elmagyarosítása a XIX. század elején. Minden átmenet nélkül a kath.

pap egy napon magyarul kezdett prédikálni és a kinek nem tetszett, a deresre került. Nevetve mondják el az unokák, a kiknek ma is szláv hangzású a családi nevük.

Kis-Kőröst 1718-ban Vattay János és István földesurak telepítették Nógrád, Hont, Nyitra, Turócz és Liptóból, valamint Pest-vármegye felső vidékének ágostai vallású tótjaival. Akasztó 1719-ben szervezkedett, Kis-Hartára 1720—1724. években Svájczból helyezett be Ráday Pál szintén ágostai vallású telepeseiket Solt és Pataj közé, alig $\frac{1}{4}$ órányi közelségbe a Dunához. E települők között 1743-ban csak 246 gazda volt, de 1879-ben már 473 házzszám. Vadkert 1721-ben nyitott kath. keresztelési anyakönyvet. Keczelt Zajesdai Petachich Gábor gróf, kalocsai érsek telepítette 1734-ben, hozzá a népet Miske község adta, a melyet az érsek előde Csáky 1726-ban alapított. Szájhagyomány szerint eredetileg tótok voltak, de már a neveik is elmagyarosodtak.

Mercy Kolos 1722-ben a Felső-Rajnától telepített 2580 családdal Torontálba, Temesbe; 1759-ben 900 család, 1763-ban 3,000 háznép kapott földet. 1771-ig a gyarmatosokul beköltözöttek száma közel 170,000 fő volt. II. József uralma alatt pedig 2988 család vándorolt be a déli vármegyékbe. Az első települőket irgalom nélkül tizedelte a hánsági láz, de már teljesen meghonosodott unokáikra ráillik a közkeletű kép, mi Petőfi prózai műveiben van meg, hogy mikor beköltöztek, oly karcsúk voltak, mint az I betű és mire megotthonosodtak, O-vá gömbölyödött a termetük.

A gyermekeiket Szeged, Kun-Félegyháza, Kecskemét középiskoláiba küldik tanulni s ezek az első év derekán már magyarul felelnek; a ki pedig belőlök érettségi vizsgálatot is tesz, annak a magyar szóejtésén meg nem érzik, hogy hazulról német nyelven búcsúzott el. Szegeden több község bennlakással egybekötött el látó házat alapított, hol 2—3 száz iskolás gyermek felügyelet alatt lel otthont tanulási éveire s a magyar nyelvet, érzületet viszi onnan magával haza vagy a főiskolákra.

Szeged a XVIII. század elején még nemzetiségi város volt; a magyar királyi helytartótanács, meg a bécsi udvari kancellária 1726-ban német-szerb községül tekintette, mivel III. Károly és II. József ideje között sok német települt az ott lelt szerbek és bulyevácok közé. Ilyen ősi családnevek a névmagyarosítások mellett is nagy számban maradtak még fön, a viselőik ellenben ősi szittya nyelvűek és érzelműek. A szerb, német és magyar népvegyülék, tulajdonkép véregyülék a legszerencsésebb. Éltrevalóbb,

úgy mondja Rákosi Jenő, mint akármelyik tiszta faj a három között. Ez a forgalmat álló anyag becsesebb a színarany nál értékben, mert szebben peng és kevésbé kopik.

Torontál és Temes idegen ajkú népének magyarosítása Szeged érdeme. Kimutathatólag több mint 60,000 szegedi magyar telepes alapított, népesített községeket s annak a két vármegyének magyar ajkú népéből 49% szegedi eredetű magyarosító magyar. Szeged népe, mely ott nő fel a semlyékes rétség cserényei, a fehér tanyaházak körül elterülő búzaföldek között, ha már kevésnek találja ekéje alá a földet, megszaporodott rajokban vonul lefelé a Bánságnak, a torontáli ráczok, az aradi és temesi oláhok fekete földjeire, ott hódítgat el lopva egy egy darabot s a maga erős faji érzületét kifejti ott mindenben, a mihez hozzá jut.

A szerb és oláh falvak mesemondó helyein mindenütt megtalálni a szegedi tanyák meséit, költői hitregéit, szenvedésének és boldog szerelmének dalait, a népéletnek, a népérzületnek legbensőbb kifejezésében ott csillog mindenütt a szegedvidéki magyar népnek az ereje és az alkotása. A mely eszközökkel a földjeiket művelik, kezdenek magyar nevet cserélni; a mely karcsú lábú lovakon a menyasszonyokat egyik határból a másikba röpitik, magyar szóra hallgatnak. Ott nőttek fel azok a szegedi meg a hódmezővásárhelyi csikólegelőkön. (Kemchey Jenő.)

Igazi nemzet erősödés volt a Jászkúnság új életre kelése.

A török világban szétrebbent Jászapáti 1687-ben települt újra Nógrád és Gömörből. sőt 1719-ben már ő maga is települő rajt bocsáthatott Kun-Szent-Márton üres helyére és a jászkún földváltás (redemptió) $\frac{1}{2}$ millió forintjából a rá eső 30,000 frtot le bírta fizetni 1745-ben önmemberségéből. Így jutott hozzá Kocsér pusztához Pest-vármegyben, mely 1570-ben szerepelt még a jászközségek sorában, de 1587-ben már nem. Ezt mint külső birtokát Jászapáti népe 1863-ban telepítette meg. (Fölldr. Közl. 1885. 585—608.) és ma 3,000 telket meghaladó szép község, mindene meg van, mi a jólét és kényelmes együtt lakáshoz szükséges.

A Kis-Kúnságban az 1690-iki összeírás csak 4 lakott helyet talált, de 50 évre rá bámulatos volt a föllendülése. Kún volt a föld, a Mátra alja adta rá az életképes palóc-magyar népanyagot is a soká ugaron állott pusztákon kifejtette az ősi erejét, megvagyonosodott, lélekszámban fölnövekedett

Dorozmának 1725-ben kezdődik keresztelési anyakönyve. Majsa 1741-ben települt az Ülés, 4 év után a Majosháza pusztára, a Széktó

mellé, hol ma áll. Félégyháza mai helyét 1743-ig kecskeméti gazdák szántogatták. A XIII. században ott állott községet újították föl a fényszarusi jászok 219 családdal; cz az 1.138 lélek 1890-ig 30.444-re szaporodott s a haza városai között 19-ik helyre szóktette föl a lakóhelyét. Bőven van idegen cselédnevű polgára, de azok mindenike magát törzsökös kúnnak érzi és vallja.

Bácskában 1763—1787 között lothringeniek, osztrákok, svájcziaiak, német - csehek de kivált svábok települtek le és ma 180,000-re rúgó lélekszámban laknak szerbek és magyarokkal keverten. A régi Kőlöd helyére Kolluth községet alapították, Bulkesz nevű telepük 1885-ben ülte meg főnállása 100 éves jubileumát; erőltetett névmagyarázat, hogy az a község eredetileg Balkézi volt, mindhogy a Dunától balra fekszik. Szivacz és Kernyája között 1833-ban Gyulafalva keletkezett.

Nyiregyházára Károlyi Ferencz gróf 1754-ben telepített a szomszéd vármegyékből tótajkú lakosokat, kik apái lettek a mai magyar gazdák legnagyobb részének. Kis-Pereg Arad-vármegyében 1778-ban Szabolcs-vármegyéből Egyekről kapott lakókat Szajol Szolnok közepében a XIV. században népes község volt, szerepelt még 1639-ben is, de csak 1886-ban állíthatott újra lelkeszi hivatalt magának. Torontálban Debeljácsa népe Veszprémből költözött oda.

Mária Terézia 1770-ben hívott gyarmatosokat Lothringenből s nekik Temesvár és Nagy-Kikinda között jelölt telephelyet. A hol ma Torontálban Szent-Hubert áll, 2,242 hold rég nem művelt, elhagyott föld adott hazát 75 francia családnak. Egy kilométernyire onnan Nagy-Orosz falu állott a török világ előtt, csak elpusztult temploma tornya meredt az égnek; körülötte más 62 francia család szállott meg s elnevezte új otthonát Seultournak, községi pecsétén megőrizve a magános torony képét; ezek a települők 1,000 hold földet kaptak. Odább egy kilométerrel éjszak-nyugot felé megint más 62 francia család Charleville községet alapította.

E francia szigettől kocsin 3 órányira van Nagy-Ósz (Trübswetter); mint sváb falu 1770-ben keletkezett, francziákat akkor ültetett közéjük Mária Terézia királyné, mikor Szent-Hubert, Seultour, Charleville igazolták az életképességüket. A német elem fölszivta őket, ma azonban nagyrészt magyarok már. Charleville a község nevét is Károlyligetre magyarosította, Szent-Hubert könnyen megtehetette az átfordítást, Seultour csak emlékül tartja fenn a francia nevet, nem tud már a népe ősei nyelvén beszélni.

Pest-vármegye felső síkján Sziget-Szent-Márton lakói Frankó-

niából és a Bodén-tó környékéről csöppentek. Sziget-Újfalut Ausztriából hozott németek telepítették. Csepelen a XVIII. században csak a falu északi részén települt meg egy utczasornyi német, ma pedig a szerbek rovására elmagyarosodó németté vált az egész község. Czegléd-Berczelt hannoveri németek szállották meg, utóbb solymáriakból szaporodtak fel. Monoron megvan még a németek külső utcája, de már csak a neveik mutatják, hogy nem magyar eredetűek. Sükösd bunyevác volt, ma magyar.

Van valami a nagy magyar Alföld áldott talajában, a mi az idegent lebilincseli. Arad nyelvhatárok ütköző pontján áll, de a lakossága szerencsés arányú vérkeveredés eredménye; mert elég nagy benne a magyar százalék. Temesvárt ellenben, a török hódoltság előtt gyökeres magyar várost, a katonaság és a vezetősége tartott meg sokáig németnek; nemzetiségekre tagolt az ma is és lassan magyarosodik teljesen vissza.

Kivált az Alföld délvidékeire olvashatók rá Pesty Frigyes szavai, hogy az a rész az, mely folyton résen állott a haza védelmében és a melynek testén vonult az ellenség az ország szívébe, temetőt hagyva maga után, hol az elpusztult községek magyar nevei csak mint sírkeresztek jelölték az utókornak a veszteséget. Él ugyanis nép a Tisza-Duna táján, mely már száz halállal meghalhatott volna, száz sebből is vérzett, de feltámadott mindig, felgyógyult és most erős. Mint az erdő tölgye, a gyökerét mélyen eresztette be a földbe s nincs erő, a mely kitéphetné onnan; áll hű oltalmául a többi kis fáknak s enyhelyül az arra menő idegennek, játszik a szelekkel s nem árthatnak azok neki.

1787-ben alakult meg Csongrád-vármegyében Csany, 1830-ban hozzá közel Pest-vármegye déli síkján Péteri, a melynek bírása 4 ökrös szakeren hordta Pestre az évi 72,000 db. ezüst huszast haszonbér gyanánt a földes uraságnak; meg is húzta volna a tarisznyáját azok 489'96 kilogr. súlya, midőn az akkori huszasok darabja átlagosan 6'68 grammot nyom.

Kara-Jenőt alsó-szent-györgyi jászok telepítették 1854-ben; Lajos-Mizsét Jászberény. 1860-ban keletkezett Jász-Kerekegyháza a legkülönbözőbb népelemekből és mivel ott a magyar, német, tót szomszédok egymást keservesen értették meg, elnevezte a telepöket Kecskemét tréfásan Kukáliának. Ma már csak a legöregebbek nem tudnak magyarul.

Algyőt Szeged mellett megviselte az 1879-iki árvíz, a népét Pallavicini Sándor örgróf a pusztára telepítette ki és az új köz-

ségnek Sándorfalva nevet adott. Minta község vált belőle, de Algyőt a népe mégis fentartotta.

1883-ban 3460 csángó-magyar költözött be az Alduna laposaiba; 401 Hertelendy-falván, 800 Sándoregyházán kapott helyet, a mely előbb Nagy-György nevet viselt, 2,199 pedig Székely-Kevén, a melnek neve azelőtt Gyurgyevo volt. De sem a telepítők, sem a települők nem számoltak a mocsárlázzal, mely a bukovinai szellős magas síkról jött népben borzasztó írtást vitt végbe, menekült is előle, a ki tehette. Jobban sikerült Tömörkény szervezkedése Csongrád-vármegyében, annak lakói a közel Mindszentből válnakoznak ki.

A bánáti svábok száma 1876-ig 353,000-re nőtt, hogy ma sem több, az az oka, hogy az 1890-iki népszámláláskor magát sok sváb magyarnak vallotta be. Az Alföldön a születési átlag kedvező, a bántási faültetések folytán a mocsárláz hatalma meg nagyot csökkent. A születési átlag a hazában 10,000 lélek után 44·7; Temesvármegyében, mely nem egészen sík, 52·3, Pest-vármegye síkjain 53·4, Bács-Bodrogon 53·6, Torontálban 53·8, Szegeden 65·7, Hódmező-Vásárhelyt 67·6.

Maga a Duna-Tisza köze 1880—1890. között 286,915 lélekszám növekedést mutatott fel, 1890—1897. év között pedig új 310,745-öt, úgy hogy legnagyobb életképességet mutat ki e hazában. De kell is, mert II. József császár úgy írt 1768. április 17—20. között úti naplójában, hogy Pesttől egész Szegedig egy földművest sem látni. Debreczen lakossága 1777-ben 25,747 lélek volt, Szegedé 16,708, Zomboré 11,294. Debreczen és Zombor ma kétszeresre nőtt, Szeged 5·2-szeresre emelkedett s a haza második nagy városa; közelében a 3-ik Szabadka, a 4-ik Hódmező-Vásárhely, Debreczen az 5-ik, Kecskemét a 7-ik.

Az alföldi magyar, úgynevezett parasztvárosok, mond Rákosi Jenő, becses specialitása az országnak. Lakossága nem városi elem; érzülete, lelke, eszejárása földműves foglalkozásának felel meg, összességében csak művelt nép. Európában a legműveltebb, legöntudatosabb Ezekből a városokból regenerálja magát a magyar nemzet minden dűlás után. Ez a szokásaiból, természetéből, magyarságából ki nem forgatható óriási konzervatív erő az, a mely elmagyarosítja az Alföld idegen telepeseit, rajokat bocsát magából, hódít, terjeszkedik. Makacs, sőt csökönyös; vagyonos, munkabíró, takarékos, teli élethévvél, életerővel.

Ha tenger a nép, úgy a magyar nép tengerének az alföldi nagy magyar városok a megmérhetetlen, kimeríthetetlen feneketlen-

ségei. Az ő feladatuk első sorban nem civilizatórius, ők a magyarság faiskolái, melegágyai. A civilizáció maga, különösen a városiasság nem fér hozzájuk úgy, hogy e mivoltukból kivetkőztesse, eredeti foglalkozásuktól elterelje. Ha végig tanulta iskoláit az alföldi magyar gazda fia, érettségi bizonyítvánnyal, sőt néha akadémiai képzettséggel is újra megfogja az eke szarvát. Ez a törzsvagyona a magyar nemzeti elemnek, állandóan buzgó forrása az egészséges magyarságnak.

Csalhatatlan számok azt mutatják, mond Széchenyi a „Kelet népe”-ben, hogy midőn Európának szinte minden népei elérték már tetőpontjukat s vénülni indulnak, a magyar népnek csak most derül hajnala s oly nyara, oly fénye fog bekövetkezni, a milyent a 24 órai ész csak távolról sejt. Minden jelenetek jövődő fényt mutatnak nemzetünknek, minek megjövendölésére több jóslói tulajdon nem kell, mint előre megmondani, hogy a kised makkból, ha meg nem romlott, idővel termő tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja...

Koronás, magyar címeres ezüst forintosaink ragyogó pere-mére rányomatta királyunk a magyart megtisztelő jelszoul: „Bizalmam az ősi erényben“. A mi bizodalmunk meg a magyarok Istenében van, hogy élni fog nemzetünk a Duna középfolysásától dúsan öntözött szép Magyarországon az idők végeig.

Hanusz István.

KÖNYVÉSZET.

Biró Lajos, Német-Új-Guineai (Berlinhafeni) néprajzi gyűjtéseinek leíró jegyzéke. A Magyar Tud. Akadémia és M. N. Múzeum költségén kiadja a M. N. Múzeum néprajzi osztálya. 23 táblával és 20 szöveg-ábrával. Budapest, 1899. (A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi gyűjteményei I.) 4° X+98 l. és táblák.

Biró Lajos neve nem ismeretlen olvasóink előtt. Három év óta tartózkodik Új-Guinea-szigeten, mint állattani és néprajzi gyűjtő s azóta megérkezett küldeményei s méginkább úti kalandjainak vonzó és szellemes leírása általános érdeklődést keltettek fel munkája iránt a nagy közönségben, mely a természettudományi társulat felhívására gyűjtést is rendezett számára. A fent címzett munka

az ethnographiai múzeum számára küldött első gyűjteményét, összesen 542 darabot írja le, melyet csaknem kizárólag Berlinhafenben és környékén szerzett be. Bár azóta újabb gyűjtések is érkeztek tőle, a Múzeum néprajzi osztályának vezetője, dr. Jankó János, társaságunk titkára, czélszerűnek tartotta a régi gyűjtés ismertetésének önálló feldolgozását és közrebocsátását nemcsak azért, mivel az újabb gyűjtések felvételét oroszországi tanulmányútja miatt nagyon későre kellett volna halasztania, hanem mivel az újabb küldemények már az Astrobale-öböl környékéről valók s így helyesebbnek látszott azokat az 1894-ben elhunyt Fenichelnek szintén a Nemzeti Múzeumban levő küldeményeivel együttesen dolgozni fel.

Jankó maga „catalogue raisonné”-nak nevezi jelen munkáját s sok helyen valóban sajnáljuk is, hogy ezen a kereten nem terjeszkedett túl, bár Új-Guineának német részét főkép Fintsch kutatásai alapján már meglehetősen ismerjük, magának Birónak nyilvánosságra hozott leveleiből igen sok részletet lehetett volna felvenni ebbe a leírásba is, mely az ott lakó törzsek néprajzi viszonyait érdekesen világította volna meg. Sajnáljuk ezt a modort azért is, mert ily módon Jankó egész szigorúan ragaszkodott a Biró Lajos által adott számsorozathoz, mely saját megjegyzése szerint sem mindenkor szigoruan tudományos s melyet, mint nagyon mellékes dolgot, olyan szakembernek, ki Fintsch gyűjteményét s más új-guineai tárgyakat is tanulmányozott, meg kellett volna változtatni

Mindezen hiányok daczára a katalogus nemcsak pontos leírása a gyűjtéseknek, hanem bizonyos fokig önálló, összehasonlító tanulmány, melyből a Berlinhafen környékén levő népek viszonyairól eléggé tüzetes képet nyernük s egyúttal Biró gyűjtésének becsét is képesek vagyunk megítélni. Így a gyűjteménynek számra nézve legnagyobb anyagát, a 180 darabból álló nyíl-collectiót, Jankó önálló kutatás tárgyává tette s azok csoportosítására nézve, bár kissé habozva, saját elméletet állít fel s egyes tárgyakról, különösen a karpereczeknek szánt kagylók fúrásáról, a temetkezés módjáról és a szájdoromb használatáról részben leírásokat közöl.

Német-Új-Guinea népei általában magasabb műveltségűek, mint a nagy sziget többi vidékein lakók, s bár ők sem emelkedtek fel lényegileg a kőkorszak fölé, mivel alig egy évtized óta jutottak szorosabb összeköttetésbe az európaiakkal s az érczek használatát tőlük tanulták meg. Nagyra becsülhetők, mert szorgalom és a különböző munkák elkészítésében határozott ízlés jellemzi őket Disztárgyaik nagyon változatosak, különösen csinosak fafaragásaik, zsinór

és horgolt munkáik s igen ügyesek a csónak és a ház építésében, mely utóbbiakat azonban a műben csak egy-pár fényképnek, egyszerű felemlítése ad útmutatást, valamint egyes tárgyakról, mint p. o. a faedényekről, nagyon hiányos tudósítást nyerünk.

A gyűjtés Birónak aránylag könnyű volt, mivel azon a vidéken még csak elszórtan tartózkodik fehér ember s az új-guineaiak annyira közlékenyek és hozzáférhetők, hogy — mint azt ebben a munkában felhasznált saját leveleiből látjuk, — templomaikban a bálványszobrok között válogatni engedék, nem bánják, hogy az utazó zsebükben kotorász, sőt egy öreg pápua Birónak egyetlen félig tréfás szavára rögtön megengedte, hogy érdekesen font s feldíszített szakállát gyűjteménye számára egy 4 krajczár értékű dohány-csomagért azonnal levágja. Minden jelből látszik azonban, hogy Biró sokkal nagyobb rokonszenvvel viseltetik az állatok iránt s így gyűjtése is változatosabb ebben az irányban, sőt talán alaposabb is, bár jegyzetei a küldött ethnographiai tárgyakról sohasem üres frázisok.

A gyűjtemény egyes darabjai határozott művészi ízlésről tesznek tanúságot. A lábas alvó-zsámolyokat maga a gyűjtő a benszülöttek remekének tartja, mivel faragványuk „mindenkor ügyes kezét tételez fel, a két fele a legapróbb részletekig symmetrikusan van faragva és díszítve. Felső része nem tűr meg faragványokat, mert oda a fejbűb van támasztva, azért az ide helyezhető faragványok az aljára kerülnek. Két végét fantasztikus fej ékesíti, a mely krokodilra emlékeztet. Szája legtöbbször kisebb fejet tart, ez ismét valamit harap.” Más tárgyakon emberi alak vésések is láthatók, de primitív modorban. Nem érdektelen az sem, hogy egyes tárgyak értéke is nagy. Különösen áll ez azokról a homlok-kötőkről és más díszítésekről, melyekben kutya-szemfog van. A kutya-fog ugyanis az itt lakó benszülöttek drágaköve, a valódi aranyérték, mely legtöbbszörre nem is eladó. Ezért a pápuák rendkívül büszkék az oly családi ékszerekre, melyekben kutya-fog is van és a szegényebbek hiuságból hamisítják is ott az ékszert, ketté hasítva disznó-agyart tesznek helyette. Ily hamisított díszítés Biró gyűjteményében is van. A csigasorok, háncsok, sőt a művészi faragások és a madárcsontból készült török sem oly becsesek.

A katalógus egymás mellé tett magyar és német szövegben jelent meg és ez az oka, hogy a szerző nagy quart alakot használ, a mely körülmény a mű kezelhetőségét megnehezíti, különösen érezzük ezt a hiányt a szöveg végéhez fűzött táblázatoknál, hol

az egyes képek csak számszerint vannak feliratok nélkül és azért az olvasónak először a táblázatok jegyzékében kell kikeresnie a képek jelentését és majd harmadszor azt a lapot kell kikeresnie, a hol a szöveg van, a tanulmányozás felesleges megnehezítésével. Még sokkal nagyobb hiba az, hogy a szöveg közé tett ábrák alatt sincs a tárgy neve felírva, bár egészen érthetetlenül mindenütt ott van a semmit sem mondó felirat, „Szöveg-ábra, Textfigur“, az olvasónak szertelen bosszantására.

Eltekintve mindezen hibáktól, nagyon örvendünk a mű megjelenésének, mely az első rendszeres magyar katalogus a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának immár nem jelentéktelen gyűjteményének egy részéről s óhajtjuk, hogy azt a tudomány és főképp a magyar közönség szakértelmi fejlődésének érdekében minél gyorsabban kövessék a többi füzetek is. Aránylag kis szakirodalmunk is nyerni fog ezzel.

György Aladár.

Földrajz a gymnasiumok és reáliskolák számára az új tanterv szerint írta Lasz Samu. I. kötet. Földrajzi alapismeretek. Magyarország. Ezen kötetben 200 kép van. Budapest 1899. Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) kiadása. Ára kötve 1 frt 40 kr.

Ilyen cím alatt jelent meg I—VIII., 1—224. és I—XXVIII. 8-ad réttől lapon e munka, eredetileg a középiskolák I. osztálybeli tanulói használatára; de olyan a kiállítása meg a tartalma, hogy bátran helyet foglalhat a felnőttek asztalán is, mert a földrajzi alapismereteket világosan és vonzón adja a bevezető 23 lapon, kozmographiai, matematika-physikai földrajzi, kartographikus 25 kép beillesztésével és azok sorában, a melyek csak magyarföldi vonatkozásuk lehettek, mind mesteri kézzel kivitt, műüzléssel megválasztott darabok, mint a Vereckei-szoros, a Király-hegy, Csorba-tó, Aggteleki-barlang, Ránk-herlányi szökőforrás. Ugyanez mondható el különösen a II. térképvázlatról és a többi 164 képről, a melyek közül 70-et élesebb és tetszősebb ábrázolás céljából hófehér kép-papírosra nyomtatott az áldozatkész kiadó.

Lasz Samu tanár határozottan szolgálatot tett eme művével a magyar földrajzi irodalomnak és honismeretnek, első sorban azok javára, a kiknek magyarázó professzoruk már koruknál fogvást nincsen, — de a gyermek is meg fogja szeretni a könyvét, benne a tárgyat és vele csodaszép hazáját, melyről oly pompás és műérték fejlesztő képek kerülnek szeme elé.

H. I.

A magyarországi Kárpát-egyesület évkönyve. XXVI. évfolyam 1899. 2 melléklettel. Szerkesztette Lövy Mór. Az egyesület kiadványa. Központ

székhelye Igló. Nyomatott Schmidt József könyvnyomdájában. Az egyesület tagjai két frt évdíjukért könyvilletményül kapják.

E 12 íves kötet tartalma: 1. A Szokol-gugyora (vizesése) 2 képpel Karoliny Mihálytól. 2. Csúcs-teratologia a Magas-Tátrában Englisch Károly lovagtól. 3. Éjjel magánosan a Gyömbérre. Hajós Bélától. 4. A Magas-Tátra orometriája. Loysch Ödöntől. 4. Turisztika és idegen forgalom 1898-ban. Dr. Posevitz Tivadartól. 5. Egyesületi hírek. 6. Apró közlemények. 7. A magyarországi Kárpát-egyesület tagjainak névsora.

H. I.

Debreczen rövid ismertetése. 1898. Melléklet az orsz. középisk. tanár-egyesületi Közlönyhöz. A debreczeni közgyűlés alkalmából szerkesztette Sinka Sándor, a debreczeni ev. ref. főgymn. igazgatója. Nyom. a város könyvnyomdájában.

E 16-od réttű 88 lapra terjedő érdekes és értékes kis muuka tartalma: 1. Debreczen város rövid története. 2. Irodalmi és kulturális életének kimutatása. 3. Iskolák, jótékonyági és emberbaráti intézetek. 4. Ipari, kereskedelmi, mezőgazdasági viszonyai, háztartása. A Hortobágy. 5. Debreczen nevezetesebb épületei és egyéb látnivalói. A város színezett térképével ellátott és vászonba fűzött eme csinos könyvecske jó kalauz és kellemes emlék volt a résztvevő gyűléstagoknak, de megkapták azok is, a kik a helyszínen meg nem jelenhettek. A cím lapján a debreczeni collegium képe látható.

H. I.

Földrajzi és statisztikai tabellák. Összeállította Hickmann A. L. és Péter János. Pozsony—Budapest. Stampfel Károly kiadása. Ára vászonban fűzötten 30 kr.

E 64 oldalra terjedő 16-od réttű, csinos kiállítású könyvecske tartalma: 1. A Nap és bolygórendszere. 2. A Föld felszíne. 3. Emberfajok és néptörzsek. 4. A vallások elterjedése. 5. A Föld népeinek nyelve, ezek beosztása és elterjedése. 6. A Föld államainak statisztikai táblázata. 7. Különböző mértékek és súlyok összehasonlítása. 8. A mozgások sebességének egybevetése. Jó adataival lényeges szolgálatot tesz tanulóknak és főnötteknek egyaránt. *H. I.*

A mezei munkás-viszonyok hazánkban. Írta *Milhofer Sándor*. A Magyar Tudományos Akadémia által az Első magyar általános biztosító Társaság díjával jutalmazott pályamunka. Budapest. Az Atheneum irod. és nyomdai r. Társulat kiadása. 1898.

Ezen I—VII., 1—327. lapnyi erős, rendes 8-adréttű munkának tartalma: 1. A munkás-viszonyok általában. 2. Az állandó munkások helyzete *a)* Duna balpartja, *b)* Duna jobb partja, *c)* Duna-Tisza köze, *d)* Tisza jobb partja, *e)* Tisza balpartja, *f)* Tisza-Maros szöge, *g)* Erdélyi vármegyék, *h)* A. B. C. csoport. 4. A

munkás mozgalmakról. 5. Függelék (a munkabérek kimutatása vármegyénként.) E koszorús munka fiatal szerzője elsősorban közgazdasági író, de már Közleményeinkben is jelent meg tanulmánya a XXVII. kötet 58—55. lapján.

H. I.

Parád gyógyhely Hevesmegyében, kénsavas, vasas-timsós fürdőkkel égvényes-kénes savanyúvízű és vasas-savanyú víziú forrásokkal. Orvosok és fürdő-, vendégek számára írta dr. *Lostainer Károly*, debői uradalmi és parádi fürdő-orvos. Budapest. Az Atheneum. r. Társ. könyvnyomdája. Ára füzve 40 kr.

E 88 lapra terjedő 8-adrétű könyv tartalma előszó után 1. Parád földrajzi fekvése, földtani ismertetése és tájrajza. 2. Helyrajza. 3. Az égálj jeilegei *a)* A Mátra növényvilága, *b)* földművelési viszonyai, *c)* állatvilága, *d)* sebészeti megfigyelések, *e)* a mátrai nép. élete s annak egészségi viszonyai. 4. Parádnak mint gyógyhelynek története és irodalma. 5. Ásvány-víz forrásainak osztályozása. 6. A fürdők berendezése. 7. Parád ásványvizeinek üzleti árjegyzéke, rak-tárai. Teljes tájékoztató ez a könyv az érdeklődők kezében.

H. I.

Parád gyógyfürdő ismertetése. Írta dr. *Brém János* fürdőorvos. Budapest.

A fürdő látóképével ellátott emez 52 kis 8-adrétű könyv tartalomjegyzék nélkül jelent meg. Békezdő fejezetei: 1. Parád gyógyfürdő. 2. A gyógyhely története. 3. Ásványvizei (a Cseviceze-forrás képével). 4. A gyógyhely berendezése (az Erzsébet szálló, a Juliette lak, a hidegvíz gyógyintézet, a tejesarnok képével). Kivonat a fürdői szabályzatból. 6. Utazás. 7. Irodalom. Az előbbi munkának jó kiegészítője.

H. I.

Magyar könyvtár. E gyűjtő czímen indított meg Lampel Róbert (Wodiáner F. és Fiai) budapesti jónevű könyvkiadó czég vállalatot, mely havonta két füzetet bocsát közre 16-odrétű 5 íves füzetekben 15 kr. áron és eddig megjelent számaiban több a földrajzi tartalmú. Szerkeszti *Radó Antal*.

1. Petőfi: Útirajzok (14. sz.) I. Úti jegyzetek. II. Úti tervek Herényihez. 79. oldal.

2. Camille Flammarion: Csillagos esték, fordította Tóth Béla (37. szám.) 77. lap.

3. Éjen és jégen át. Írta Nansen Fridtjof, rövidítve fordította Dr. Brózik Károly (77—78. szám.). Első rész. A Fram útja. Második rész. A szánút (78—80. lap.)

Ifjúsági olvasmányokul szánták a kiadók, de felnőttek is érdeklővel olvashatják.

H. I.

Úti jegyzetek a Kaukazusból. Írta Dr. *Hollós László*. Kecskeméten nyomtatott Sziládi László nyomdájában. 1899.

E 67 oldalra terjedő francziás kis 8-adrétű alakban igen csinosan kiállított könyv a „Kecskemét“ XXII. évfolyamának 16. és következő számaiból külön lenyomat.

Szerző 1898. július-augusztusban Déchy Mór kaukazusi 6-ik expedíciójának volt botanikus tagja; de mivel eleven érzéke, latoló adománya van az ethnographai momentumok megfigyeléséhez is, a mellett physikus; felölelt a figyelme mindent, a gletserek élettümenényeinek meglátásától kezdve a legaprólékosabb néprajzi sajátosságokig. Naplószerű előadás módja mindvégig érdekfeszítő. Galicián át Odessába vasúton, onnan Novrociszkgig a Fekete-tengeren hajón utazott a társaság. Ismét vasúton a Kaukazus éjszaki lábához és onnan lovagolva kelt át az expedíció sok fáradtság s az elemekkel való küzdés között a magas hegység havas hágóján Tifliszbe és vissza. A ki elolvassa, beleéli magát a felfedezők, utazó tudósok kinszenvedéseibe, a melyek árán egy-egy természeti tényt megállapítanak, bolygócsillag hazánk ismeretét vele tágitják. Kár, hogy e munka könyvárusi úton nem kapható, mert korlátolt példányszámban kéziratkép nyomatva látott napvilágot. *H. I.*

Nansen útazása lábszáncón Grönlandon keresztül. Írta *Szivos Béla* 30 képpel. Budapest, Franklin Társulat magyar irod. intézet és könyvnyomda. 1898.

E 16-odrétű 95 oldalas könyvecske a Vasárnapi könyvtár egyik darabja és népszerűsítő kellemes olvasmány. Tartalma bevezetésül Grönland ismertetése. Nansen előkészületei, elindulása, kiszállása a keleti parton, látogatása az eszkimóknál, tovább útazása éjszak felé a partok mentén, tengeri utazásának befejezése, út lábszáncón, megérkezés a nyugoti partokon, a nagy útazás vége.

H. I.

Újabb útazások az éjszaki sarkvidékeken. 27 képpel. Budapest, Franklin Társulat 1979.

E 127. szintén 16-odrétű lapra terjedő kötet hasonlóképp a Vasárnapi könyvtár darabja. Tartalmát jellemzik a fejezetek címei: 1. A sarkvidéki útazások rövid áttekintése. 2. A németek első sarkvidéki utazása. 3. A második német sarki útazás. 4. Az osztrák-magyar sarkvidéki útazás. 5. Nordenskiöld útazásai. 6. A Lena útazása. 7. A Jeanette hajó útazásai. 8. A Polaris útazása. 9. Az Alert és Discovery sarki útazása. 10. Végző. Nem nevezte meg magát az író, de a sarkvidéki útleírásokban járatos és jól szedte össze belőle az érdekes tudnivalókat a nagy közönség részére. *H. I.*

Bács-Bodrog-vármegye földrajzi és történelmi helynévtára. II. kötet. Írta: *Iványi István* főgymn. tanár, a Bács-Bodrog-vármegyei tört. társulat alelnöke. Szabadka, 1895. Schlesinger Sándor könyvnyomdája. Ára 1 frt.

E kis 8-adrétű 184 lapra terjedő munkának I. kötetét ismertette folyóiratunk (1889. 368—369) mint olyant, mely alapos buvárlatok eredménye; de hogy a 4 év előtt megjelent folytatást, mely szintén az A-betűn kezd és a helyneveket az egész alfabetumon végig vezeti, csak most ismertetjük: könyforgalmunk ama hézagosságában leli magyarázatát, hogy a bibliographia csak a fővárosba megjelenteket tartja nyilván, miért a vidéki termékek felmerülése szinte rejtve marad, megszerzésök nehézséggel jár. Jó volna ezen is segíteni, hogy kincseink véka alatt ne maradjanak. Iványi könyvének II-ik része méltó pár az elsőhöz. *H. I.*

A Csendes-óceán. Útazási élmények. Írta: *Dr. May Károly*, fordította *Szekrényi Lajos*. Budapest. A Szent-István társulat kiadása. 1898.

E kis 8-adrétű 680 oldalos munka az első könyv Magyarországon, melyet szedőgéppel szedtek. Regényes, alig megtehetett útnak a rajza az, mely az eseményekben kombinált, de a tájak, termékek és emberek jellemzésében hű leírás. Szolgálatot tesz olvasójának a fordító azzal, hogy minden idegen nevet megmagyaráz.

A szedőgép első kezelőjének tisztességére válik, hogy sajtóhibát e könyvben nem találni; egyébként a mű élvezetes olvasmány, csak itt-ott fáraszt a párbeszédbenne.

Természeti és vadászképek. Lakatos Károlytól Szeged 1894. Endrényi Imrénél.

Ez az I—VII., 1—225 oldalos rendes 8 ad rétű könyv a nagyobbik magyar Alföld egyes tájait írja le a természet kedvelő és vadász szeművegén át költői tollat; de nem feledkezik meg a hegyvidékekről sem. Cikkei: 1. A hol a délibáb csillan. 2. Egy alföldi oázis. 3. Mese a Tiszáról. 4. Nyári zimankó. 5. A szörényi havasokon. 6. November. 7. Elfogyott a madarnóta. 8. Ébredés. 9. Párbaj a légben. 10. A székely havasokon. 11. Magyar prairie. 12. Nádak közt. Sok jellemző leírás van benne, kivált találó az Altöldre nézve, — de a hol a lelkesedés szülte tollszárnyalás kezdődik, ott végződik a reális tudás, noha a kettő szinte észrevétlen szürenkezik át egymásba és nem hat bolygatólag. Kellemes olvasmány. *H. I.*

Történelmi iskolai atlasz. A vallás és közoktatásügyi m. kir. ministerium megbízásából tervezték: *Dr. Acsády Ignác*, a m. tud. Akadémia levelező tagja, *Dr. Brózik Károly* főreáliskolai tanár, *Dr. Cherven Flóris* kir. főigazgató. Dr. Földr. Közl. 1899. nov. VI., VII. és VIII. füzet.

Csánki Dezső a m. tud. Akadémia tagja, orsz. levéltárnok, Dr. *Goldziecher Ignác* egyetemi tanár, Dr. *Marczali Henrik* egyetemi tanár. Dr. *Márki Sándor* egyetemi tanár, Dr. *Pauler Gyula* min. tanácsos, orsz. főlevéltárnok. Rajzolta: *Kogutowicz Manó*. I—III. füzet. Kiadja Kogutowicz és társa magyar földrajzi intézete. Budapest 1899. Ára fűzve 3 frt.

E behajlított folio nagyságú térképi mű fűzetenként 3—8 lapot tartalmaz, a világtörténelem három főkorszakára megfelelő tekintettel. Tartalma; I. füzet 1. Palesztina, a bibliai események színhelye. Egyik mellék kartonán az izraeliták XII. törzse, a másikon Jeruzsálem tervrajza van. 2. Oricus, Tyrus, Alexandria ad Issum, Gangamela et Arbela kartonokkal. 3. Graecia-Athenae, Thermopylae, Pugna Salaminia kartonokkal. 4. Italia. Roma vetus, Róma környéke, Campania kartonokkal. 5. A római birodalom. Itália XI. kerülete Augustus korában. Magyarország a római uralom idejében. 6. Európa a népvándorlás korában 7. Európa a magyarok honfoglalása és a frank birodalom szétbomlása idejében. 8. A khalifátus 945-ig Kr. u. a khalifátus azon országai, a melyek az abadidák uralma alatt függetlenekké lettek, Magyarország a honfoglalás végén.

II. füzet. 1. Magyarország Szent István halálakor 1038. 2. Európa a keresztes hadjáratok idejében (1217. körül Kr. u.) 3. Európa a renaissance és Mátyás király korában. 4. Magyarország Mátyás király halálakor 1490. Dalmácia déli folytatása és Mátyás király hódítmányai külön két kartonon. 5. Magyarország 1606-ban, a bécsi békekötés korában. 6. Európa a reformáció idejében (1648.). 7. A török birodalom legnagyobb kiterjedésében, a XVII. században; a főtérkép nyugatifolytatása mellékkartonon. 8. Magyarország 1683-ban a török uralom legnagyobb kiterjedése korában.

III. füzet: 1. Európa a XVIII. század elején (1718). 2. Magyarország a pragmatica sanctio idejében. 3. Európa a francia forradalom és Napoleon korában (1810). 4. A magyar korona országai 1847-ben. 5. a) Magyarország népsűrűsége 1890. év végén. b) Magyarország őstermelése. 6. a) Magyarország fontosabb iparágai. b) Magyarország bányászata. 7. Európa (ipar és közlekedés.). 8. a) Földünk terméközónái. A legfontosabb kultur növények és ásványi nyerstermékek. b) A világkereskedelem és közlekedés átnézete (a gyarmatbirtok).

Az atlasz tervezői szakítottak a német fölfogással, mely a világtörténeti események középpontjává a közép- és újkorban Németországot teszi. Nemzeti önérzettel látja ez atlaszban kidomborulni a magyar tanuló Magyarországot mindjárt a keresztény időszámítás első éveiben az országok között, a melyeknek történetök van. Az angol gyermek első oktatást ilyen sorrendű térkép-atlaszból nyer:

1. Két félteke. 2. Anglia és Wales. 3. Skótország. 4. Island. 5. Európa. 6. Ázsia. 7. Kelet-India. 8. Afrika. 9. Dél-Afrika. 10. Éj-szak-Amerika. 11. Dél-Amerikai 12. Egyesült-Államok. 13. Kanada. 14. Ausztrália. 15. Új-Zeeland. 16. Ceylon. És ennek az „Atlas of the World“-nak az ára egy penny. Ehhez hasonló hazafias eszmének hódol legújabb történeti magyar atlaszunk is, midőn hazánkat a mai állapotában is annyi oldalról föltűnteti De abban is önálló fölfogás nyilatkozik meg benne, hogy végén a jelen világ-forgalom és keresett cikkeinek lelekhelyeit ábrázolja. És a tervezők szándékának teljesen megfelelt Kogutowicz és társa magyar földrajzi intézete azzal, hogy a térképeket pontos rajzolással, pompás színezéssel állította ki.

H. I.

Bibliothek der Länderkunde. Herausgegeben von Alfred Kirchhoff u. Rudolf Fitzner. Berlin.

E gyűjtő czim alatt indult meg a nagyszabású földleíró könyv-vállalat nagy 8-ad réttől 12—14 íves kötetekben pompás képekkel, térkép vázlatokkal és minden darab végén a tárgyalt terület színes térképével Schall és Grundnál, egy-egy szám belőle 5 márka aranyos félvászon puha kötésben, pompás kiállítással. Eddig megjelent részei:

1. *Antarktis* von Dr. Karl Fricker 1898. I—VI., 1—23. lap. 8 teljes, 34 szöveggép, 11 térképvázlat, 7 arczképpel; a végén az ellensark 1:35.000,000 mértékarányú 8 színben nyomott réteg térképével. Szerző a legújabb kutatások figyelembe vételével dolgozott s műve végén felsorolja a déli sarkvidékre vonatkozó irodalmat és térkép ábrázolásokat.

2. *Die ostafrikanischen Inseln* von Prof. Dr. E. Keller 1898. I—VIII., 1—188. lap; 2 színes, 15 színezetlen térkép-vázlat, 2 arczkép, 14 ethnographiai, 8—8 állat- és növénykép, 16 tájképpel. A munka végén a tárgyalt területek irodalma, térkép ábrázolásainak felsorolása, végül Madagaszkár fősziget 4 színben kivitt 1:5.000,000 mértékarányú térképe.

3—4. *Italien* von Prof. Dr. W. Deecke. I—XII., 1—514. lap. 52 térképvázlat, 28 teljes kép, 30 szöveggép, 4 arczkép, 3 színes térkép és a végén az irodalom és kartographiáról beszámolás mellett Itália 1:275,000 arányú pompásan színezett nagy térképe, 2 mellék-kartonnal, a melyek 1:1.000,000 mértékarányúak.

5—6. *Neu-Guinea* von Dr. Maximilian Krieger, mit Beiträgen von Prof. Dr. A. Freiherrn von Danckelmann, Prof. Dr. F. von Luschan, Kustos Paul Matschie, Prof. Dr. Otto Warburg. Mit

Unterstützung der Kolonial-Abtheilung des Auswärtigen Amtes, der Neu-Guinea-Kompagnie und der Deutschen Kolonial Gesellschaft. 1899. I—XII. 1—536 lap, 32 teljes képpel, 69 szövegillusztrációval, 5 térképoel. A néprajzi része megemlegeti a 467., 494., 504., 511. lapokon Biró Lajos honfitársunkat, az ott évek óta gyűjtögető kecskeméti professort, a kinek tanulságos, jóízű levelei sűrűn jelennek meg a déli szélesség 5-ik foka alatt elterülő tájról. Ez a ketős szám már 11.5 mark árú.

Nem jelzi a kiadó hivatal, mely területek jönnek utána sorra, de ha hasonló szakértelemmel és gondnal, technikai kivittel készült epigon-művek követik az első 4-et, vele a kiadók a földrajz érdekében kiváló érdemeket szereznek a leíró szakmában. *H. I.*

China und Japan. Erlebnisse, Studien, Beobachtungen auf einer Reise um die Welt von Ernst von Hesse-Wartegg. Mit 14 Vollbildern, 132 in den Text gedruckten Abbildungen und einer Generalkarte von Ostasien. J. J. Weber in Leipzig 1897. Khinai aranynyomásos papírba fűzve 18 márka, kötve 24 márka.

E nagy 8-adrétű I—VIII, 1—570. oldalra terjedő fényes kiállítású földrajzi munka kiváló jelenség a világirodalomban, nemcsak azért, hogy Keletnek legfontosabb két országát, sajátos intézmények között élő népét tárgyalja, a mely népek a világtörténelemben, az emberi kultúrában kilépnek az ismeretlenség és félre ismeretetés homályából, és aktíve, passíve szerepelni kezdenek. A mellett Hesse-Wartegg mint megfigyelő, a látottakat mérlegelő és leíró oly magaslaton áll, hogy tollából mindent szívesen lát a művelt közönség. Sokat írtak már a mennyei birodalomról, meg a fölkelő Nap országáról, de ő oíy mesterien kezeli a leírni való anyagot, hogy ismert és ismeretlen viszonyok egyenlő érdeket költenek az olvasóban. Khina tengerpart-vidékét és befelé is valamennyire járta be, de mindent saját látása után közöl. Ha leverő állapotokat fest Khinában, annál kellemesebben hat a megfiatalodott Japán dolgaiba az ő szemüvegén át a betekintés. A nagyobbik országgal 347, a kisebbel 219 lapon foglalkozik, de úgy hogy fáradszhatatlan az olvasó a könyve lapozgatásában, szép képei nézegetésében. A műhöz csatolt Ost-Asien kézi térkép 1:10.000,000 mértékarányú és pompás tájékoztató. *H. I.*

Shantung und Deutsch-China. Von Kiautshou ins Heilige Land von China und vom Jangtshekiang nach Peking im Jahre 1898. Von Ernst von Hesse-Wartegg. Mit 145 in den Text gedruckten und 27 Tafeln-Abbildungen, 6 Beilagen und 3 Karten. Verlag von Weber in Leipzig 1898. Ára chinai aranyozott papíron fűzve 14 márka.

Ez az I—VIII., 1—294. nagy 8-adrétű munka az előbbinek megfelelő gondnal, csínnal kiállított díszmű. Van benne 94 ethnographiai ábrázolás, 26 tájkép és egy műmelléklet részint khinai szövegű proklamációk német szöveg fordítással khinai papíron, részint térképek. Azok közül Kiautshu és vidéke 1 : 350.000, Shautung legéjszakibb része 1 : 1.128,000, Shautung környéke 1 : 5.250,000 mértékarányú. Nagyon érdekes melléklet Shautung tartománynak eredeti khinai térképről vett facsimiléje. Szerző a viszonyokat élénken és tájékozottan festi azzal a mesteri tollal, mely a földrajzi irodalomban csak kevés kiváltságos író tulajdona.

G. I.

Bilder fram Sverige. Aus Schweden. Views of Sweden. Ára egy svéd korona.

E hármas nyelvű címen adott ki a svédországi turista-egyesület egész képsort Svédországról, mely füzet a 15-ik egy nemzetközi album-vállalatban. E pompás kiállítású füzet papír színnyomatot borítékban, széltebe nyomott 110 képpel jelent meg Stockholmban 1897-ben. Gyönyörű kivitelű, nyomású táj- és épület képei magyarázat nélkül, de rendszeres csoportosításban állnak svéd, német és angol nyelvű megnevezéssel, hogy melyik hol és mi. Úgy hogy a kiránduló figyelmét előre fölköltik, élesítik a látni érdemes dolgok fölkeresése érdekében. Ez az életrevaló földrajz-irodalmi vállalat sok látogatót vonzhat a nyári hónapokban a szép Skandináviába, mely az utóbbi években a turistáknak különben is keresett eldoradoja lett Itália és Svajcz rovására.

H. I.

Nordische Skizzen. Gesammelt von E. von Wald und M. von Wedell Leipzig. Verlagsbuchhandlung von Richard Eckstein. Ára fűzve 1 korona.

E 312 oldalra terjedő 16-odrétű könyvnek szerzői úgy oldották meg a kettős apaság kérdését, hogy a szövegből és stílusából kivehetően egyikök Svédországot, másikuk Norvégiát írja le, mint nyári útazás eredményét; e porosz katonatisztek a mit pár heti kiránduláson láttak, tapasztaltak, az olvasóval elég kerekded tárgyalásban közlik, legalaposabban értesülnek a katonai ügyekről, dicsérik az ifju erőben duzzadó természetet, ismertetik a népet a társadalmat, a városokat, intézményeiket és középületeiket, elég élvezetes modorban. Svédország leírója 178 lapot foglalt le, Norvégiáé 132-öt, de objektívabb, tömöttebb is a tárgyalás módja.

H. I.

Handbuch für Diplomaten. Von Julius Szende. 1899. Alfred Hölder k. u. k. Hof- u. Universitätsbuchändler. Wien.

Szende Gyula szorgalmas tagtársunk a „*Földrajzi statis-*

likai tabellák“ szerkesztője ezen újabb munkájának a hasonló kézikönyvek közt az az előnye van, hogy az uralkodó házak s a politikai viszonyok mellett a diplomatai testületet is figyelembe veszi s hogy főszólyt fektet Ausztria-Magyarországra. Megtalálhatók benne Ausztria-Magyarország összes consulatousai; jelezve vannak benne minden államnak kereskedelmi, közlekedési és pénzügyi viszonyai. Miután meggyőződünk, hogy a munka a legjobb s a legmegbízhatóbb források alapján készült s nagy részben közvetlenül beszerzett legújabb adatokat tartalmaz, készséggel ajánljuk mindazoknak, kiknek ilyenmő kézikönyvre szükségük van. —ba—

A csillagászati földrajz elemei. Irta *Berecz Antal*. Negyedik kiadás. Budapest. 1899. Nyomatott Fritz Árminnál.

„A csillagászati földrajzi elemei“ című könyv nem csupán tankönyv, hanem egyszersmind kézikönyv mindazok számára, kik a Földet s ennek a többi égi testekhez való viszonyát röviden, mintegy dióhéjba szorítva akarják megismerni. Világos nyelvezete, jó beosztása és szép illusztrációi teszik kiválóan ajánlatossá ezen könyvet. Az, hogy negyedik kiadást ért, mutatja életrevalóságát s használhatóságát. —sz.—

Kaukázia és népei. (Szemelvények). Kiadja a kaukázusi tankerületi igazgatóság. XXV. kötet. Tiflis. (Orosz nyelven.)

Eme munka, melynek célja Kaukázus s vidékeinek tanulmányozása és leírása, terjedelménél és gazdag tartalmánál fogva értékes adatokat szolgáltat a tudománynak. A legkülönbébb anyag van e munkában összehalmozva s feldolgozva. Az őstermelési, mezőgazdasági, méhészeti, kertészeti, valamint becses archeologiai s geologiai viszonyokat tárgyaló cikkek mellett találunk a munkában érdekes föld- s néprajzi értekezéseket, sőt még a népdalok is össze vannak benne gyűjtve. És ha meggondoljuk, hogy az említett című munka folytatólag már XXV-ik vaskos (700 oldalra terjedő) kötetben látja a napvilágot, érthetővé válik, hogy értékes halmozott anyag van összegyűjtve eme folytatólagos kiadás megelőző kötetében is, melyeknek céljuk Kaukázianak a legkülönbébb szempontból való leírása. Archeologus, geographus s különösen ethnographus érdekes adatokat fog találni eme munkában. Egy-két részletének rövid, vázlatos ismertetése, úgy gondoljuk, tájékozás képen itt is helyén lesz.

Rosztomov J. P. „Az achalkalaki kerület archeologiai tekintetben“ cím alatt felette fontos archeologiai dolgokról beszél.

A szerző személyesen felkeresi a tifliszi kormányzósághoz tartozó achalkalaki kerületnek a történeti multakról tanuskodó várromjait, régi templomait, s a fényképfelvételek eszközzése mellett nagy gonddal összegyűjti a felírások szövegeit, s magyarázatokkal látja el azokat. A jelenkori Transkaukazia régente hosszú időn át különféle népeknek u. m. az ókori Dsevachetia aborigenjei, a gruzok, az örmények s újabban a törökök történelmi fellépésének színtere volt. A szerző archeologiai tanulmányának s munkája jelentőségének méltatása helyett átadjuk a szót Takaisville E. Sz., a gruz archeologia ismert tudósának, aki Rosztomov buvárkodásairól a következőképpen nyilatkozik: . . . „munkája tiszteletre méltó fáradozás gyümölcse. Összegyűjti, s magyarázó jegyzetekkel ellátja ama régi gruz templom- s várromoknak felírásait, a melyek e kerületben minden lépten nyomon találhatók. A felírásokkal ellátott eme ókori műemlékek régóta tanulmány tárgyául szolgálnak az archeológusoknak. Ezen ókori műemlékek ismereteseek a Dubois de Montpere, Brosse M. akademikus, Chanökov G., Perevalenk V., Barataev és Barkadze D. munkáiból is, azonban a nevezettek egyike sem gyűjtötte össze az adatokat oly pontossággal és írta le oly szakértelemmel, mint Rosztomov. A szerző maga értekezését fényképekkel illusztrálja, a mi felette növeli érdeklődésünket a történelmi műemlékek iránt” Fölöslegesnek tartjuk bármit magyarázatot is fűzni eme bírálathoz.

Han K. Th. „Kirándulásom a Csorok, Uruch és Ardon folyók völgyeibe” című ismertetésében élénk színekkel s költői nyelvezettel leírja a Digoriának nevezett földterületet, a mely három néptörzsnek u. m. a török, adök és az osszeta népeknek területével határos. A szerző a digorczok, ez érdekes kaukázusi néptörzs leírásánál és jellemzésénél a többi közt ezeket mondja: „Alig lehet kétségünk az iránt, hogy nem csak a digorczok, hanem az osszeták is a legrégibb időkben a Kaukázusnak északi lejtőit bírták. Némely tudósnak az a nézete, hogy Gruziából vándoroltak ki, nevezetesen a gruz uralkodók a Szarmata-alföld felől nyomuló népek betöréseivel len telepítették le őket ide, sőt sokan abban a határozott véleményben vannak, hogy a *digorczok* és *magyarok* közeli rokonok. Ezen rokonság mellett szólnak a következő tények: 1. a digorczok „madzsaroknak” nevezik magukat. 2. Mindig emlegetnek egy a velök vérrokonságban álló népet, mely hajdanában tőlök elszakadván, nyugatnak vette útját. 3. A digorczok magyar típusra emlékeztet-

nek. Ezen feltevések ellen egyedül a nyelvöknek indo-európai volta hozható fel. Vallásukat illetőleg egy harmad része a gör. keleti s két harmad része a mohamed valláshoz tartozik, de a keresztény szokások az izlam szokásokkal vegyest, mind a két hitfelekezetenél fordulnak elő, sőt még a pogány szokások, valamint a zsidóság befolyása is észrevehető rajtuk. Egyébiránt a semitismusnak befolyása a kaukázusi népekre nem tartozik a ritka jelenségek közé. Főfoglalkozásuk a digorczoknak a földművelés és az állattenyésztés. Nagy gonddal művelik a földet, és nem ritkán igen szép termést kapnak, de sajna, igen kevés a földjük. Kaukázia egyéb néptörzsei közül munkaszeretetük által tűnnek ki. A férfiak végzik a nehéz munkát, a mi a Kaukázusban lakó néptörzsek közt nagy ritkaság, — a nők pedig házi teendőkkkel, s ezeken kívül arany és ezüst hímzéssel foglalkoznak. Eledelük: kukoricakenyér, tej és sajt. Italuk: házilag készült arak, zab- vagy árpasör, mely utóbbihoz egy kis mézet szokás adni. Ruházatuk alig különbözik Kaukázia egyéb népeitől. Barna vagy fekete posztóból készült attilaforma, hosszú öltöny takarja a testüket. Nadrágjuk nem bő, lábbelijük bőrből készült. A hideg és szél ellen kozákmódra felöltöt vesznek magukra. Fejüket állatbőrből készült kucsma, vagy kalap fedi, melyhez esős időben csuklya is járul. Az öltözetnek nélkülözhetetlen kelléke náluk a kard, vagy a tör és a pisztoly. A nők öltözete ingforma ruhadarab, bő s gyakran arannyal vagy ezüsttel átszőtt újakkal. E fölé jön cserkesz-öltöny ingujakkal, melyek zinórral szűkebbre fűzhetők össze. Lábbelijök papucs vagy topán. Fejüket elég mesterkéltén többnyire nagykendőbe burkolják.

A digorczok jelleme egyáltalában a szerzőre igen kellemes benyomást tett. Szerfelett fecsegők s noha a legcsekélyebb dolgokon is el szoktak czivódni, veszekedni, mindazonáltal becsületes munkaszerető nép. Az idősebbek iránt való tisztelet egyik kiváló jellemvonásuk. Az öregek avagy idősebbek jelenlétében a fiatalok nem mernek leülni, de még a beszédet sem kezdik meg.

A községek rendszeren a völgyekben, a legelők és a kaszálók közelében vannak elhelyezve. Útcáik görbék és sárosak, de házaikban a tisztaságra nagy gondot fordítanak. A többnyire kétemeletes házaikat terméskőből cement ragaszték nélkül építik, belülkívül agyaggal kitapasztják és fehérre meszelik, de homlokoldalát házaiknak mindig egy-egy vastag deszka képezi. Ez karakterisztikája egy digorcz háznak. A háztető majdnem lapos egy kis lejtősődéssel valamelyik oldala felé az esővíz lefolyására. A szoba kö-

zépén a földön tűzhely gyanánt egy nagy kőlap van elhelyezve, s e fölött lánczon csüng egy katlan. E tűzhelyet házi szentélynek tartják a digorcok, s a digorc a világ kincséért sem indulna el útjára, mielőtt eme lánczot kézben tartva, imáját el nem mondaná. Egyáltalában e néptörzsnek élete egyszerű, patriarchalis, — a mi általában sajátsága a vad természet ölen lakó azon népeknek, akik még őseredeti életföltételek közt élnek.

A már említett s a kaukazusi tankerületi igazgatóság szerkesztésében megjelent vaskos kiadásban még egy másik ethnographiai jellegű, a „**Karacsájokról**“ című értekezést találunk. Szerzője *Djacskov-Taraszov* A szerző elvezeti képzelmünket Kakazus-hegy gerincz éjszaki lejtőire, nevezetesen Elborusz-hegy vidékére, a Kubán-folyó felső völgyeibe, a hol az említett néptörzs él. A vidék tipikus alp-jelleggel bír, a hol magas hegylánczolatok mély, erdőborította völgyekkel váltakoznak. A karacsájok száma 20 ezerre tehető, akik 9 községben laknak. A szerző török-tatár néphez számítja őket, bár beismeri, hogy a karacsájok már régen elvesztették a török-tatár nép tipikus jellegét, azonban híven megőrizték a minden élő nép egyedüli konservatív elemét — a nyelvüket, a mely közeli rokonságban van a török-tatár tájszólásokkal. Némely tudósok ezt kétségbe vonják, s szerintök a karacsájok a szomszéd kaukazusi tatárok és összeták befolyása alatt lévén, ezektől tanulták el a török-tatár tájszólást.

A kérdésnek érdemleges eldöntését a mi „magyar“ kaukazusi utazóinkra hagyjuk, akik gróf Zichy Jenő expedíciójában e néptörzset is bizonyosan meglátogatták és tüzetesen tanulmányozták.

Djacskov-Taraszov a karacsájokról kedvezőtlenül nyilatkozik, s olyanoknak tünteti fel őket, a kik sem bátorság, sem vitézség, sem ügyesség által nem tűnnek ki — „Nincs a karacsájoknál butább, ravaszabb és tolvajabb nép az összes kaukazusi népek közt“ — így beszélnek róluk az oszszeták. A szomszéd népeknél a karacsájok nem állanak tiszteletben. Nyelvre nézve idegenek lévén a kaukazusi népek közt, lelki tulajdonságaikra nézve is elütők a többi szabadságszerető, független, vitéz kaukazusi népfajoktól. Az állattenyésztés befolyása nagyon is visszatükröződik jellemök alakulásán. . . . „Az állattenyésztés, mely hátrányára van iparuk fejlődésének, szabja meg az időbeosztásukat, határt von szükségleteik terjedésének, de egyúttal közelebb hozza őket a természet-hez; egyenes, őszinte, fogékony lelket fejt ki bennök. . . . Május közepe táján a karacsáj ember egész családjával a völgyekből alp-

magaslatokra vonul. A havasi legelőkön egész nyáron át legelteti a marháját, szénát gyűjt, s csak késő ősszel tér vissza a völgyben levő kunyhójába, vagy pedig a telelő tanyákra, a hol a szénája van összegyűjtve, hajtja ki a barmait. Ily nomád életű embernek igénytelen az eledele, ruhája, mindene, sőt még a vallásvigasztalásnak szükségét sem érzi. Piszkos, tisztátalan nép lévén, nem csoda tehát, ha mindenféle bőrbetegségek uralkodnak náluk. A ragályos betegségek azért is nagyon terjednek közöttük, mert a beteget nem különítik el az egészséges emberektől, s így az epidemiák terjedésének kedvező talajául szolgál e néptörzs.

A gyakori és hosszú távolléte édes otthonától oka annak, hogy a karacsaj nem igen törődik az ő szegényes kunyhójával. A lakóházak külső elhanyagolása meglepő az odaérkezett utazóra. Kunyhóik alacsonyak, fából építvék. A háztetőt vastag agyagréteg borítja, melyen búján nő a fű. A falu házai szétszórva lévén, utczárol szó sem lehet. A lakóház belseje két részre, a férfi és a nő osztályára oszlik. Szűk és az alacsony bejárata a „borzlyuk”-nál valamivel tágasabb üregbe vezet. Ez a fogadó terem ablak nélkül, a melybe csak a háztetőn levő kürtön keresztül szűrődik egy kis világosság. A szoba közepén van a tűzhely s e fölött csüng a kémény szélébe odaerősített lánczon egy katalan, melyben eledelőket megfőzik. A tűzheletről felszálló füst az egész szobában elterjed s barnára festi annak falait. A falak mentén állatbőrökkel fedett padok vannak elhelyezve, a melyek ágy gyanánt is szolgálnak. A házi berendezés tehát igen szegényes. A házban teljes házi szerepre van hivatva a nő, a ki a háznál jobban van elfoglalva mint a férfi. A nő teljesen önálló, független, a mely jellemvonás e nép természetében, békés munkálkodásában leli magyarázatát.

Ime rövid vonásokban a néptörzsnek sajátságai. A ki e néppel bővebben akar megismerkenni, olvassa el *Djacskov-Taraszov* munkáját, a ki e népnek ethnographiáját és topographia viszonyait bőven tárgyalja.

Bakos János.

Régi Egyptom mezőgazdasága. A mezőgazdaság őstörténelmének ismertetése. Irta: *Milhofer Sándor*. Kassa, 1899. Ára 1 frt 30 kr.

Milhofer tagtársunk ezen művében nyújtja mind azt a mit a régi Egyptom mezőgazdaságáról tudhatunk Krisztus születéseig visszamenőleg, — a későbbi korról nem foglalkozik. Író nem hordott össze minden adatot, mit az egyptologusok, a hierogliphék s a kópírás útvesztőjéből, a sok ezer éves kultúráról a mezőgazda-

ságot illetőleg kimutattak, mert nem akart munkájának mozaikszerű külsőt adni, mely ilyformán csak adatokat, nem a mezőgazdaság szerves egészének áttekintését adta volna. Iparkodott egyes adatokból a mezőgazdaság őskori képét összeállítani s ez írónak sikerült is. A munka két részre oszlik az általánosra és a különös részre. Az első rész szól a birtokviszonyokról, Egyiptom földjéről és a Nilus áradásairól, az öntözésről, talajmunkálatokról, aratás és cséplésről, a kertészet-, borászat-, erdészet-, vadászat-, halászat-, állattenyésztés-, állatgyógyászat- és kereskedésről, valamint a földművelésre vonatkozó ünnepekről; a különös rész pedig a gazdasági növényekről és állatokról.

—ba—

The International Geography. By seventy autors. With 488 illustrations. Edited by Hugh Robert Mill, D. Sc. fellow of honorary corresponding member of the geographical Societies of London, Edinburgh, Paris, Berlin, Budapest, Amsterdam, Brisbane and Philadelphia, London, George Newnes limited. 1899. — 8-ad alak, I—XX. és 1—1088 lap.

Ezen könyv az egész földet felöleli, s olyan mű, melyben minden ország földrajzát más-más tudós írta meg és pedig olyan tudós írta meg, a ki azt, a mit írt, ismereteinek s tudományának saját bőséges tárházából nyújtja. Összesen 70-en írták ezt a könyvet. — A tudós írók sorában Du Fief (Belgium), Fischer (Olasz- és Spanyolország), Gregory (Egyenlítői Afrika), Kan (Németalföld és Német-Új-Guinea), Keltie (Polit. földr.), Kirchhoff (Német császárság), Lapparent (Physikai földr.), Macgregor (Brit-Új-Guinea), Markham (Ecuador, Péru, Bolivia), Mill (Anglia), Murray (Déli sark-vidék), Nansen (Éjszaki sark-vidék), Nielsen (Svéd- és Norvégorsz.), Penck (Ausztria), Ravenstein (Térképek), Regel (Columbia), Sievers (Venezuela), Vasconcellos (Portugallia) stb. foglalnak helyet. *Magyarország földrajzát* valóságos művészettel társaságunk elnöke, *Erődi Béla* írta meg *nyolcz* lapon, a következő czímű fejezetekben: Position and Extend — Configuration of Surface. — Hydrography. — Resources of Hungary. — Climate. — History. — People. — Hungary proper. — Croatia-Slavonia and Dalmatia. — Fiume.

—ba—

Beérkezett munkák.

A m. kir. kereskedelemügyi minister jelentése 1898. évi működéséről. Budapest, 1899.

Távolságmutató a Németországba szóló vagy azon átmenő postai csomagok és pénzeslevelek díjazására. Tartalmazza a Német-

birodalom területén működő póstahivatalok jegyzékét. Kiadja a m. kir. posta- és távírda vezérigazgatósága. Budapest, 1899.

Télégraphie électrique sans fil. Émile Guarini-Foresio Liège, 1899.

Transmission de l'énergie électrique par un fil et sans fil. Par Émile Guarini-Foresio. Liège, 1899.

La physique de notre planète devant les lumières de la science contemporaine. Par A. Klossovszky. Odessa, 1899.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

I. EXPEDITIÓK.

***Andrée expedíciójának nyomai.** Ez évi szept. hó 12-én Ask a „Marta“ nevű norvég hajó kapitánya a Károly-király-föld éjszakkeleti partján egy bóját talált, mely körül-belül 20 méternyre feküdt a parttól s melynek hossza 65 cm. s súlya pedig 10 kg. A bóját körülfogó sodronyháló erős jégnyomás által nagyon meg van sérülve s maga a bója össze van nyomva s a tedele hiányzik. Meg van állapítva azonban, hogy a fedél akkor sem volt rajta a mikor a léghajóból kidobták. Ask a bóját Stockholmba küldötte, hol is azt több tudós jelenlétében felnyitották, de Andréétől semmiféle híradást nem találtak benne. A szakembereknek ezen bójára vonatkozó véleményei igen elütők. Mivelhogy a léggömb felszállásakor az összes bóják el voltak látva fedéllel, valószínűnek tartják, hogy ezen bója akkor esett ki véletlenül a mikor Andrée épen a fedelét róla le srófolta, hogy levelet tegyen bele. Dr. Ekholm azonban azt tartja, hogy Andrée ezen bóját a nyílt tengeren leeresztette s azon vontatta, míg véletlenül valamely jégtáblába ütközött és leszakadt. Nansen pedig azt véli, hogy ezen bóját a mely háromszor nehezebb a magával vitt többi kilencz bójánál. Andrée akkor a midőn a léghajó süllyedni kezdett egyszerűen a léghajó terhének könnyítése végett dobta ki; feltétlenül bizonyosnak vették azonban azt, hogy ezen bóját Andrée nem abban a pillanatban dobta ki, a midőn az éjszaki sark felett lebegett, mint a miképen az tervezve volt. Nagyon valószínűnek tartják, hogy Andrée a többi 9 darab bóját is kidobta s hogy ezeket is megfogják előbb-utóbb találni.

* **Nathorst sarki expedíciója** f. é. szeptember hó 12-én az „Antarktic“-on szerencsésen visszaérkezett Malmö-be, de a grönlandi partokon Andrének semmi nyomára sem talált. Az expedíció azonban nem volt eredménytelen, mert ismereteinket a grönlandi partokról jelentékenyen gyarapította. Ez az expedíció f. é. május hóban indult útnak s előbb az Atlanti-óceán északi részeiben mélységméréseket végzett. Azután meglátogatta Jan-Mayen-szigetet s innen Grönland keleti partjai felé vette útját, melyeket július 2-án ért el a Sabine-szigeten a Germania-öbölben vetett horgonyt. Itt Nathorst először is Sverdrup számára élelmi depot rendezett be egy kis szigeten és annak jelzésére több ponton kőhalmokat készített. — Sverdrup u. i. Grönland északi pontjairól a keleti partok mentén idáig szándékozik jönni. — Ezután vadásztak mosuszökrökre és pedig nagy szencsével, továbbá tanulmányozták a partvidék állatvilágát s nagyon jó eredménnyel eszkimóirokat ástak ki. — Julius második felében elérték a Ferencz-József-fjordot s ott az egész partvonalat tanulmányozták s térképezték. Julius 29-ikétől egész augusztus 30-dikáig, a midőn hazafelé útnak indultak, a Nap egy folytában mindig sütött.

* **Armdrup expedíciója** a „Godthaab“ dán hajóval f. évi szept. hóban szintén visszaérkezett. Ez az expedíció m. é. augusztus hóban indult útnak Grönland keleti részének kikutatására. Armdrupnak sikerült a part térképét, 65°35'-től egész 67°22'-ig megrajzolni s 68°-ig skizzirozni. Ezen felül geológiai, állat- és növény-tani kutatásokat is tett s megfigyelte azon nomád eszkimók életmódját, kik az európai kulturáról még csak alig négy év előtt vettek tudomást, a midőn Angmagsalik állomás alapított.

* **Sverdrup expedíciója** a „Fram“ hajóval m. é. augusztus 5-én elérkezett Upenivikba nyugati Grönland dán részének legészakibb pontjára Innen augusztus 7-én indultak tovább, Ellesmere-földnél azonban a jég miatt megakadtak, kénytelenek voltak Cap-Sabine közelében Cocked Hat-szigeten telelni. A télen át több irányban kirándulásokat tettek, bár a hideg igen nagy volt. (50°C.) Orvosuk dr. Swendsen június hó 7-én megbetegedett s 11-én meghalt. Csak f. é. augusztus hó elején szabadult ki a „Fram“ a jégből. Próbálkoztak ugyan tovább éjszak felé hatolni, de a jég miatt vissza kellett térniök. A Foulke-fjordnál találkoztak a „Winward“ hajóval, melyen Peary tartózkodik. Augusztus 10-én a két hajó elvált egymástól. A „Fram“ ismét éjszak felé vette útját, hogy megpróbálkozzék a Kane-bassinon keresztül hatolni.

Swerdoup a Jeges-oczeánba nyíló Robeson-csatornáig kíván eljutni, onnan aztán szánutazásokat akar végezni. Ha ez nem sikerülhet, akkor a hajón nélkülözhető személyzettel azon a helyen fog telelni a melyet elérhet. E célra a „Fram“ fedélzetén már összeállítottak egy kis faházat. A hajó Grönland déli részén fog valahol telelni s jövő nyáron Swerdrupot Grönland keleti részén fogja várni.

* **Peary expedíciója** a „Windwardon szept. 10-én Új-Funlandban a Conceptio-baynál fekvő Brigusba érkezett s ugyanaz nap érkezett vissza a „Diana“ nevű hajó is, melynek az volt a feladata, hogy úgy Swerdrupot, valamint Pearyt friss élelemmel ellássa. A Peary-féle expeditionak lefolyása a következő:

1898. augusztus hó 18-tól egész a jelen év augusztus 2-ig a „Windward“ All-Man-bajban be volt fagyva. A télen át kevés zivatar és kevés hó volt. Októbertől augusztusig Peary folytonosan szánokon tett kirándulásokat Ellesmere és Grinnel-földre. Megvizsgálta All-Man-bay, Cap-Sabine, Prinzess-Mary-bay és a Buchanan-csatorna partvidékét s megállapította, hogy *Hayes-Sund* nem létezik. Deczemberben 400 km.-nyire tett kirándulást Fort-Congerig, hol Greely főszállását még épségben találta s az ottani berendezéseket az Éjszakamerikai-Egyesült-Államok részére birtokba vette. Ezen az úton Pearynak egynehány lábúja elfagyott, s azokat le kellett vágni. Utolsó szánutazása az Ellesmere-földön keresztül Lockwood-fjordhoz vezetett. Útközben kevés jeget, de annál több vadat látott. Peary a mostani telet Etah-ban fogja tölteni. A térképek szerint ez a legéjszakibb pont, a hol még eszkimók laknak. Peary a jövő tavasszal éjszak felé indul vagy a „Windward“-dal, ha azt be bírja várni, vagy szánokon.

* **Milyen lesz a német antarctikus expedíció hajója?** Fából készült vitorlás hajó lesz az, mely azonban gőzgéppel járó csavarral is el lesz látva. Hogy a jégszorításoknak ellenállhasson, rendkívül erősnek kell lennie s nagysága olyan lesz, hogy 30—32 személyt befogadhasson s körül-belül ennyi személy számára három évre való proviant elhelyezhető legyen benne. Lesz benne villanyos világítás, gőzfűtés és destilláló készülék, mely naponta 600 liter ivóvizet fog szolgáltatni. Ezeken kívül el lesz rajta helyezve egy szélmalom, egy szétszedhető állomási épület, három kisebb observatorium és egy megakasztott léghajó. A kerekek és csavarok a vízből könnyen kiemelhetők lesznek. Járatának mélysége 4·8 métert nem fog meghaladni s hossza 47 m. lesz. Bennsejében kényelmes

lakószobák lesznek az expedíció tagjai számára. A személyzet az expedíció vezetőjén kívül, 5 tudósból, a kapitányból, 3 tengerésztisztből, egy gépészmérnökből, 6 gépészből, egy fűtőből, 9 matrózból, egy stewardból és egy szakácsból, tehát összesen 28 személyből fog állani. A készletek és felszerelés súlya előreláthatólag 733·6 tonna lesz; ebből megy élelmi anyagokra 120, italokra 30, petroleumra 5, kőszénre 400, naphta és naphta csónakra 5 tonna, végre 40 drb. eszkimó kutya s ezek élelme. A gőzfűtés olyan lesz hogy a lakó szobák — 30° C hidegben is legalább + 10° C melegek lesznek. A hajónak 1901 május 1-ére kell elkészülnie.

+ **Andersson J. G. és Nathorst** svéd tudósok a svéd anthropologiai és földrajzi társaság megbízásából a jelen évben kutató útra mennek a Medve-szigetre, melynek különösen geológiai viszonyait fogják tanulmányozni, de két természetbúvár is lesz velük. Számításuk szerint június végén érkeznek meg és letelepedve sátrakba, Augusztus közepén jönnek vissza valamelyik gőzössel, mely Norvégia és a Spitzbergák közt jár.

+ **Az abruzzi herczeg** főkép az olasz király költségén megkezdette éjszaksarki kutató útját a Stella Polare norvég gőzösn. A herczeg a Ferencz-József-föld északi részén akar telelni s onnan menne jövő évben a sarkvidék felé. Útjára minden tekintetben nagy előkészületeket tett.

+ **A Marquesas szigetcsoporton** Dr. Von den Steinen néprajzi gyűjtéseket eszközölt a berlini muzeum részére s ez alkalommal a szigetcsoportot is alaposan tanulmányozta. A 12 sziget vulkanikus, de kraterjei nincsenek, a két főszigeten nagy fensíkok vannak, melynek tetői erős szelek miatt fátlanok, de völgyeiben gazdag tenyészet van, többé-kevésbé hasonló a Tahiti csoportéhoz. A bennszülöttek száma igen csekély, ezeknél még él a hit, hogy őseik hazája Hawii (Steinen szerint Szawaij, a Szamoa-csoport főszigete) a hova az elhaltak lelkei visszatérnek. Ma már keresztyének, de azért műveletlenek.

+ **Nieuwenhaus** részletes tanulmányútjáról Borneo bensejében a bataviai földrajzi társulat közlönyében most teszi közzé jelentését. A dél-keleti part legjelentékenyebb folyóján a Kapunson hatolt be és a nyugati parton Mahakam felé tért vissza. Különösen érdekesek adatai a kayan-törzsekről, kik között huzamosabb ideig tartózkodott. Ez a vad nép többek közt azt hiszi, hogy minden embernek két lelke van, melyek egymással küzdenek és így idézik elő a betegséget. Maláriában sokat szenvedett és eledel hiányban is

de a bennszülöttekkel állandóan barátságos viszonyban maradtak és ezért igen sokat gyűjthettek és számos mérést eszközöltek.

+ **Foureau útazása a Szaharán át** az ellenkező hírek daczára szerencsésen végződött. A jelen év kezdetén Algirből jöve elérték Temassininbe s ezentúl csaknem 2000 méter magasságú vulkánikus fennsíkron haladtak át. A vízvásztó a Földközi- és Atlanti-tengerek között 4690 láb magas. Útjukban felkeresték a Flatters-expeditió megsemmisítésének helyét Tadsenutban, de semmi biztos nyomot nem találtak. A tuaregek őket nem bántották. Februárban már útban voltak Air felé.

+ **Dromaux missionarius** Bagamoyoból kiindulva az eddigi rendes útvonalnál rövidebbet talált Karema felé. Ugogo nyugati részén megy az út Iseke és Itumba között lakatlan, de eléggé termékeny vidékeken át, majd Kivele tartományon keresztül, melyben már unyanyembák laknak. Innen Ukonongoba jutnak, mely már régebben is eléggé látogatott hely volt. Legnehezebb az út a Tanganyika közelében levő fennsíkon és sziklás vidéken át, de nedveség itt is van, többek között a jelentékeny Rungva-folyó s a Kataui-síkság mocsarai. Az út nagyobb része még részben kikutatást igényel.

+ **A Tanganyika-tó** ismeretlen vidékének kikutatására Moore J. E. vezetése alatt Berridge, Fergusson és Matews Arnold társaságában tudományos kutató útra indultak el Londonból. Legelőbb a a déli vidéket kutatják ki és azután gőzhajóval menve, a tó flóráját és faunáját, valamint a geológiai viszonyokat vizsgálják meg tudományos alaposággal, majd a tó északi részétől útat keresnek az Albert-Eduárd-tó felé, mely vidéken még szakemberek nem jártak és mely középafrika nagy depressionális vidékének fő része. A két nagy tó között fekvő kis Kiva-tónak megvizsgálása is feladatuk lesz. Az expeditió valószínűleg két évre fog terjedni és eddig 35,000 forint áll rendelkezésükre, nagyobbbrész magánosok adománya.

+ **A gallák földjén** Wellby kapitány expeditiója számos apró sziksavas tavat vizsgált meg, melyek nagyobb részében azonban vizilovak is tartózkodtak. A legnagyobbak Zuai, Hora és Lamina, az utóbbiban több néptelen sziget van. A környék lakói nagyobbbrész harciasak, de fegyverük még csak dárda és nyíl s általában nagyon szegények. A Lamina nyugoti részén lakó gallák Abesszinia fensőségét elismerik s minden megölt elefánt agyarárt

Meneliknek küldik adó fejében. A Zuai-tóból a Suksuk-folyó ömlik ki s fut a Hora-tóba.

+ **Brit Kelet-Afrika** éjszaki részében nevezetes útat tesz Macdonald őrnagy. A Fehér-Nilustól keletre eső Latuka-tartományt, mely a mahdi embereinek is ellenállott, sikerült az angol felsőség alá vonni. Az expedíció nagy gyűjteményt szerzett és számos térképet készített.

II. S T A T I S T I K A.

Európa lakossága. A legtöbb európai államban 5 vagy 10 évi időközökben s majdnem ugyanazon időben szokták a népszámlálást megejteni. Ennél fogva Európa népesedési mozgalmait, a népszámlálás általános eredményét kimutatni nem járna nehézséggel, ha Oroszország, Törökország és egyéb másodrangú európai országokban a népszámlálást pontosan keresztülvinnék. Újabb időben Oroszország is már pontosabb adatokat szolgáltat be, holott még nem oly régen is csak hozzávető adatokat, olyan „körülbelül“ formán, mutatott be a tudománynak.

Az 1887—1897. időközben Európa lakossága $36\frac{3}{4}$ millió lélekkel szaporodott, vagyis 343 millióról 380 millióra emelkedett. Ennél fogva a népesség évi átlagos növekedése körülbelül $1\frac{0}{10}$ -t tesz. A népsűrűséget illetőleg az 1887-ben 1 □ km-re átlag 35 lakó esett, 1897-ben pedig 39.

Az alább következő táblázat szűk keretben mutatja az összehasonlító adatokat, melyek a tudomány szempontjából is érdekesek.

Ország	A lakók száma milliókban az 1887. évben	1 □ km.-re esik	A lakók száma milliókban az 1897. évben	1 □ km.-re esik
Ausztria-Magyarország	39.9	63	43.5	69
Belgium	5.9	200	6.5	220
Nagy-Británia	37.3	118	39.3	126
Hollandia	4.4	133	4.9	149
Olaszország	30	104	31.3	109
Németország	46.9	37	52.3	97
Svájc	2.9	71	3.0	73
Franciaország	38.2	72	38.5	72
Portugália	4.7	51	5.0	55
Spanyolország	17.6	35	18	36
Törökország	4.5	27	5.7	34
Oroszország (Finn-ország nélkül)	86	17	103.6	20

Görögország lakossága 2.₃ millióról 2.₄ millióra, Romániáé 5.₄ mil.-ról 5.₆ mil.-ra, Svéd-Norvégiáé 6.⁶ mil.-ról 7 mil.-ra emelkedett. Szerbia lakossága 2.₃ millió (1 □ km.-re esik 49 l.), Bulgáriáé 3½ mil. (1 □ km.-re 36 l.), végül Dániáé 2.₂ mil. (1 □ km.-re 60 l.)

A felsorolt adatok összehasonlításából láthatjuk, hogy Oroszország lakossága az 1887—1897 időközben, vagyis 10 év alatt 17½ millióval növekedett, a mi évi 2.₀₁ % növekedést mutat. Utána következik Németország, a mely 10 év alatt 5½ millióval növekedett (évi 1.₁₆ %), Egy százaléknál (1%) nagyobb növekedést tapasztalunk még Hollandia, Törökország és Szerbia lakóinál. Ausztria-Magyarország lakossága 0.₃₆ %, Anglia 0.₆₈ %, Olaszország 0.₄₃ % évi növekedést tüntet fel. Leggyengébb szaporulatot Franciaországban tapasztalunk (évi 0.₀₈ %).

Nem lesz érdektelen felvetni azt a kérdést, hogy hány lakója lesz Európa egyes országainak a XX-ik század végén, ha lakóinak a száma oly arányban növekednék, miként azt az utolsó 10 év alatt tapasztaljuk? Akkor Oroszország 228 millió, Ausztria-Magyarország 79 mil., Anglia, 65 mil., Németország 107 mil., — Franciaország csak 41½ millió lakost számlálna, És ha a „revanche“ kérdése még a jövő század végén is foglalkoztatná a francia közvéleményt, ez esetben Franciaországra nézve a kérdés alig lesz megoldható, mert akkor Németország még egyszer olyan nagy hadsereget lesz képes a harctérre küldeni, mint a minővel jelenleg bír. Azonban remélhető, hogy a XX. század végén az efféle számítások a multak hagyományaihoz fognak tartozni. B. J.

Az angol tengerészet fejlődése. 1898. Angliában 761 kereskedelmi hajó épült 1.367,570 t. és 41 hadi hajó 191.555 t. összesen 802, 1.559,125 t. tartalommal, míg a többi részeiben együttvéve csak 529 hajó épült 525,773 t. tartalommal. — zik. —

Japán népessége. A japán hivatalos lap értesítése szerint az országnak 1898 végén 43.228,863 lakosa volt (21.405,212 nő és 21.823,615 férfi) 8.058,574 házban; e szerint egy év alatt a lakosok száma 520,599-czel szaporodott. — zik. —

Rumánia számokban. A rumán királyság 134.158 négyszög kilométer területén 119 kerület, 71 város és 2.977 község van. A lakosság száma — a különböző időben végrehajtott népszámlálás szerint — az 1859. évben 3.726,327, 1884. évben 4.607,171, 1889-ben 5.038,342 és 1894-ben 5.406,249 lélek volt Bukarest fő-

város lakossága 1859-ben 121.734, 1876-ban 177.646, 1888-ban 194.633 és 1894-ben 232.009 lélek volt.

Rumániának 10.000-nél nagyobb lakossággal bíró városai, az 1894. évi népszámlálás eredménye szerint, a következők:

1. Bucuresci	232,009 lélekkel
2. Jasszi	66,224 „
3. Galati	57,557 „
4. Braila	51,116 „
5. Craiova	38,690 „
6. Ploesci	37,391 „
7. Botosani	31,750 „
8. Berlad	22,110 „
9. Focsani	19,904 „
10. Buzeu	19,023 „
11. Tulcea	19,062 „
12. Piatra	17,230 „
13. T.-Severin	16,370 „
14. Guirgiu	15,839 „
15. Roman	15,387 „
16. Husi	14,305 „
17. Pitesci	13,730 „
18. R.-Sarat	11,879 „
19. C.-Lung	11,244 „
20. Dorohoiu	11,032 „
21. Caracal	10,846 „
22. Tecuciu	10,535 „
23. Constanta	10,418 „
22. Calarasi	10,034 „

A lakosság száma az egyes tartományok szerint az 1894. évben a következő volt:

Moldovában	1.697,029 lélek
Oláhországban	3.483,551 „
Dobrudzsában	225,669 „
Összesen	5.406,249 lélek

Telkes Simon.

III. V E G Y E S E K.

Id. Buchholtz György: „*Das weit und breit erschollene Zipser Schnee-Gebirge*“ című kéziratának felfedezéséhez.

A magyar írók közül Frölich Dávid, a készmárki iskola egy-

kori híres matematikusa *első* volt, ki a Kárpátokról irt. 1615-ik évben megmászta a Lomniczi-csúcsot és „Medulla geographiae” című munkájában a 333. és 340. lapon leírta az általa látott részeket. A Magas-Tátra *második* írója a fentemlített *Buchholtz György* az egykori nagytudományú nagy-lomniczi prot. pap vala. Számos akkor irodalmilag nem értékesített kézírata közül a czímben foglalt műve a Kárpátokra nézve legfontosabb, a mennyiben ezen munka a Magas-Tátrának *első* egyetemes és kimerítő ismertetése. Buchholtz 1664 óta mikor először mászta meg a Nagy-Szalóki-csúcsot, sokszor járt a havasokban. Életének 77-ik évében (szül. 1643-ban, meghalt 1724-ben) sajátkezűleg írta meg művét, a mely mai napig kéziratban maradt. A múlt századnak és hazánk legnagyobb geographusa *Bél Mátyás* (1684—1749) „Prodromusához” irt előszavában említi ugyan, hogy ezen kéziratból sokat merített, de Bél halála óta nyoma veszett e becses munkának, mi az Ungarisches Magazin 1783-dik évi folyamában a 4-dik lapon a Kárpátokról szóló czikk ismertetésében is meg van említve. De 1803-ban véletlenül megkerült a sokat keresett mű. Akkor ugyanis *Kubinyi Péter*, a buzgó éremgyűjtő odaajándékozta azt az országos könyvtárnak. Nagy volt erre *Müllernek*, az akkori lelkes könyvtárnoknak, afeletti öröme, úgy, hogy nem állhatta meg, hogy a kézirat első lapján ennek az örömek kifejezést ne adjon. A munka a muzeumi könyvtárba került, de az irodalmi világ szeme elől megint csak eltűnt, úgy, hogy a jelen századnak írói közül egy sem birt tudomással Buchholtz művének létezése felől, magok Buchholtz életleirői sem, mint György A., Szinnyei, Weber S. Miután a művet napvilagra hoztam, elhatároztam, hogy földrajzi irodalmunk gyarapítása céljából sajtó alá rendezem azt. Egy példány ára 1 korona. A tiszta jövedelmet az első Tátrakutatóknak emelendő emlékekre szántam. Előfizetni lehet nálam Budapesten Deáktér 4. *Weber Rudolf.*

† **Dr. Baumann Oszkár** társaságunk tiszteletbeli tagja október hó 12-én Bécsben meghalt. Baumann 1896. óta Zanzibárban tiszteletbeli consul volt. Kartographiai alapos ismereteit a bécsi katonai földrajzi intézetben nyerte. 1885-ben Lenz Oszkárral együtt járt a Kongó vidékén egészen a Stanley-vizesésekig, honnan betegsége miatt kellett visszatérnie. Hazafelé való utazása alatt felmérte a Kongó folyását. 1886-ban kikutatta Fernando-Po szigetét, melyet 1887-ben megjelent „Fernando Po und die Bube” című munkájában ismertetett meg. 1888-ban elkísérte Dr. Hans Meyert a Kili-mandsaróhoz s Usambarát kutatta ki, de sajnos, hogy a felkelő

Busirinak foglyul esvén összes jegyzeteit elvesztette. -- 1892-ben Tangából a Kilimandsarón átutazott a Viktória-tóhoz s annak déli és nyugati vidékét kikutatta s megállapította, hogy a Viktória-tavat vízzel legbőségesebben a Kagera-folyó táplálja s így ez tulajdonképpen a Nilus forrása. 1893-ban visszaérkezett szerencsésen, Paganiba. Utazásait a következő művekben ismertette meg: „In Deutsch-Afrika während des Aufstandes“ (1890), „Usambara und seine Nachbargebiete“ (1891), „Durch Massailand zur Nilquelle“ (1894). Utolsó munkája „Beschreibung des Sansibar-Archipels“ a leipzig-i Verein für Erdkunde folyóiratában jelent meg. — Társaságunkban az 1893. évi december 14-diki felolvasó ülése Baumann nagy-érdekű előadást tartott a masszai-földön a Kagera forrásaihoz tett utazásáról.

—ba—

Új cseppkőbarlang Trencsén-vármegyében. Az ez idei szünidőt értékesen felhasználni akarván, nagyobb kirándulásokat tettem Trencsénvármegyének természeti szépségekben bővelkedő vidékeire. Útközben megpihentem Felső-Motesiczen, hol Kenessy Gyula körjegyző házáni nemcsak barátságos vendégszeretettel lettem fogadva, hanem kellemes útítársakra is találtam. Egyik kisebb kirándulásunk alkalmával Csurgák Ede arra figyelmeztetett, hogy Felső-Motesicz és Szlatina községek között van egy cseppkőbarlang, a mely eddig jóformán ismeretlen, a mennyiben eddig csak egy-két vakmerő pásztorgyerek kísérelte meg a bejutást, de hasztalanul.

Elhatároztuk, hogy ezen cseppkőbarlangot okvetlenül meglátogatjuk. Csurgák gondoskodott vezetőről, kötelekről, hosszú létráról s mentőövről s egy szép derült napon felkerekedtünk az érdekes kirándulásra.

Nem volna teljes e kép, ha meg nem emlékezném vezetőnk-ről Ignáczról, e hórihorgas, tipikus arcú tótról, F. Motesicz falu rosszáról.

F.-Motesicztől réten, erdön, majd bokros sziklás lejtőn haladva, két órai gyaloglás után, fent a hegven, a sűrű fák között állapodott meg érdemes vezetőnk, kinyilatkoztatva, hogy a czélnál vagyunk. Magunk előtt láttunk a földön egy kis ellipszis alakú nyílást, oly szűket, hogy létránkat bele sem állíhattuk. Arra kellett tehát magunkat elhatároznunk, hogy köteleken bocsátkozunk le. Felszólítottuk tehát vezetőnket legyen nekünk Ariadne fonala. Nagy csodálkozásunkra azonban a vitéz Ignác kereken kijelentette, ha a világ összes kincseit s ráadásul még egy üveg pálinkát is adunk neki, akkor sem megy le. Így tehát magunk voltunk kénytelenek

elsőnek leereszkedni a bizonytalan mélységű alvilágba. Magunkra csatoltuk a mentőövet a kötéllel, melynek másik vége egy erős cserfához vala kötve s így bocsátott le bennünket egyenkint s fokonkint Ignác. A barlang nyílása egy függélyes irányban lefelé menő kürtő, mely hét méter mélységű. Leérve ide, látja csak az ember, mily veszedelmes helyen áll. Ép annyi a hely itt, hogy három ember szorosan megállhat egymás mellett. Egy lépés tovább s a halál fia vagy, mert 12 méter mélységű meredek sziklafal tártong itt az ember lábai mellett. Ide is hasonló módon ereszkedtek le, megjegyezvén, hogy a 20 méter hosszú kötél ép csak hogy a barlang fenekéig ért.

A barlang hőmérséklete meglehetősen alacsony, 9—10 R° között változik s miután kabát s mellény nélkül fértünk csak át a kürtő nyílásán, dideregni kezdtünk — míg a fennmaradó hölgyek — le nem bocsátották ruháinkat. Levegője könnyű és tiszta, légvonat sehol sem érezhető, azért az időzés kellemes benne. Talaja száraz és köves, a csepphullás gyér. Ezután kiki lámpással fölfegyverkezve körútra indult a barlang folyosóin. Egy egyenes folyosó körülbelül 10 méter hosszúságban s 3 méter szélességben vonul keletről nyugat felé; ettől éjszakknak fordul egy körülbelül 4 méter hosszúságú, míg a túlsó oldalon először déli, majd nyugati irányban vonuló 8 méter hosszú folyosó vezet. Kisérteties színben tűntek fel a barlangkutatók, az első barlangból nézve; majd előbukkanva, majd eltűnve lámpásaikkal.

A barlang oldalfalai tömör mészkőből állanak s gyönyörűen ragyognak rajta az apró kis kristálycsoportok. A magas boltozaton csokros és bunkós végű stalaktitok váltakoznak. Oda tovább ismét egy kürtőalakú nyílás megy fel a boltozatban. A barlang talaja nagy, emberfejű s kisebb kövekkel van behintve, a mi a járást benne rendkívül megnehezíti. Alkalmas szerszám hiányában kövekkel vertünk le egynéhány cseppkövet, csakhogy ezek összetöredeztek. Emberi vagy állati maradványok nyomaira nem akadhatunk.

Visszafelé a felvilágra nehezebben juthattunk mint le, miután teljesen vezetőnk erős karjainak valánk kiszolgáltatva. Egyenként húzott fel bennünket a kötélén Szerencsére azonban néhány jelentéktelen horzsoláson kívül semmi bajunk sem történt. Vezetőnk sem hagyta ereje cserben, csak torka száradt ki túlságosan.

Ginzery Nándor
állami tanító.

Mesterséges oázisok a Szaharában. Nem messze van már az az idő, midőn a Szaharának tekintélyes része elveszti ama jogsultságát, hogy sivatagnak neveztesse. A Szahara holtnak hitt pusztáin ugyanis egyre-másra támadnak az új oázisok. De nem a természet alkotja a maga szántából, hanem az emberi lelemény hozza létre artézi kutak fúrása útján. Az artézi kútúrásokat, nem kimélve a költségeket és meg nem hátrálva semmiféle technikai akadályok elől, fáradhatlan erélylyel a francziák eszközlik. Biskra-oázis annyira megnagyobbodott területében, hogy már is vasútvonal köti össze Algierrel. Számos turista jön ide, hogy megtekintse a civilizációnak oly annyira szembetűnő eredményeit és gyönyörködjék a csodaszép tropikus növényzetben, mint a kultur-embernek a vad természetben való győzedelmes küzdelme eredményeiben. A Biskra-oázistól délre eső nagy kiterjedésű s nem régen még sivatagszerű terület, mely Vadi Rirenek egy tekintélyes részét teszi, feléledt azon számos oázistól, a melyek keletkezésüket csakis a fúrt artézi kutaknak köszönhetik.

Desvaux, a francia tábornoknak volt az az eszméje, hogy a Szahara sivatagjait artézi kutak fúrása útján életre ébreszszék, azonban Jus, a francia mérnöknek is bokros érdemei vannak e téren. Ez utóbbi által felvett munkálatok szakadatlanul folytak és már a kilenczvenes évek elején a Vadi Rire területét 140 millió köbmétert tevő vízmennyiség öntözte. Jelenleg ezen a vidéken 120 kmnyi hosszúságban 45 oázis keletkezett, a melyeken egynéhány százezer pálma s egyéb gyümölcsfa igen szépen díszlik. Ezenkívül nagy-kiterjedésű földterületek földmívelés alá esnek, a hol gabnaféléket termesztene.

A Szahara mezőgazdasági viszonyainak előmozdításában s a mezei kultúra fejlesztésében nagy érdemeket szerzett magának Bendry ezredes és Dufury.

Az artézi kutak fúrása kivált 1888-iki évig nagy fáradtsággal járt, mert a kútúrásokhoz szükséges eszközöket tevék hátán kellett szállítani. A vascsövek súlya, melyeket a tevék hátán a laza homok-sivatagokon keresztül szállítottak, 340,000 kg.-t tett ki, nem számítva ide egyéb szükséges anyagokat.

A Szahara sivatagban a bennszülött arabok is fúrnak artézi kutakat, amelyek azonban sem tartósságukra, sem vízbőségükre nézve nem versenyezhetnek a francia artézi kutakkal. Vízszegények és rövidéletűek. Használhatóságuk alig 10—15 évre terjed.

Vargla környéke termékeny talaja az artézi kutak nagy háló-

zatából táplálkozik; — itt tehát az öntözés műve befejezettnek tekinthető.

A francia mérnökök fáradhatlan tevékenysége folytán Algeriától délre eső vidékeken számos nagy területű oázis létesült, melyeken át út visz Szudánba s így a karavánkereskedők ezen oázisokban biztos menedékhelyet találnak. Ezen a vidéken több falu s egy 4000 lakóval (1,400 házzal) bíró város is keletkezett. Innen délre az artézi kutak egy egész új sora támadt, s körülöttük pedig nyomban ligeteket létesítettek, melyekben a legszebb datolya-pálmák diszlenek.

A Szudánba vezető útvonalat gyümölcsfák szegélyzik. Ugyancsak ezen útvonal mentén a francziák építenek kaszárnákat, vendégfogadókat, kórházakat, a melyek mind a katonai hatóság felügyelete alatt állanak.

Landin, svéd kemikus, Szaharából, az artézi kutak által napfényre hozott kőzetek s talajnemeket hozatott Stokholmba, a hol azokat vegyelemzés alá vette. Aranyat, melyet a vegyész keresett, nem talált a vegyelemzés alá vett talajnemekben, de egyéb fémeket sem.

Érdekesnek tartjuk még megemlíteni, de csakis a tudomány szempontjából, hogy a Szaharában létesült artézi kutakból kifolyó vízzel együtt a föld mélyéből napfényre jönnek élő halak, fedes szárnyu rovarok, puhatestű állatok, valamint fossil növény s állati maradványok is.

Bakos János.

„Az orosz hadsereg operatívja Indiában“ című fejezetével Vannowszky az Orosz Földr. Társ. Közlönyében ama kérdés megoldásával foglalkozik, vajon az orosz hadsereg betörhet-e Indiába száraz úton, illetve az angol indiai határ megközelíthető-e? Fejtegetései közben a szerző kiváló figyelmet fordít a terület topographiai viszonyaira.

Elő-India éjszaknyugati határán, ott, a hol orosz birodalommal érintkezik, igen magas hegyekkel s keskeny mély völgyekkel találkozunk. A két birodalom határvonala $\frac{3}{4}$ részében pusztasivatagszerű terméketlen területekkel határos. Minden határákadály nagy jelentőséggel bír: a hegyeken át csak nagy ügygyel-bajjal lehet átkelni. A hegyi patakokon és a széles folyókon hidat verni majdnem lehetetlen. A pusztákon keresztül ivóvíz hiányában alig közelíthető meg a határvonal. A megvédhető határvonal 650 angol mértföldre hegygerinczből áll, a melyen át csak öt helyütt vezetnek hágók; ilyenek: Bolan, Tao-csatioli, Humal, Kuram és Chajber

Mindeme hágók, utak hiányában, megközelíthetlenség. Így pl. Bolan-hágó keskeny és meredek s alig van alkalmas hely a táborozásra. Nyáron e vidéken tűrhetetlen forróság uralkodik s esős időben a táborozásra esetleg alkalmas helyeket a hegyekről lefolyó víz önti el. Hasonlóképen a Humal-hágó sem alkalmas az átkelésre, mert az útvonal terméketlen s mélyedésekkel barázdált pusztába vezet, melyen keresztül a lovasságnak, a tűzértségnek és a szekerezésnek áthatolni vajmi lehetséges. Következésképen fontolóra véve még egyéb utakat is a szerző arra az eredményre jut, hogy az orosz-indiai határvonalon átvezető útirányok egészségre nézve veszélyesek, mert olyan vidékeken haladnak keresztül, a hol a hadsereg élelmezése nagy bajjal járna. És ha tekintetbe vesszük, hogy minden lépten-nyomon rohanó hegyi patakokkal s széles medrű folyókkal, számtalan fölemelkedésekkel s mélyedésekkel találkozunk, melyek még a gyalogságnak is megnehezítik a menetet, nem is szólva a tűzértségről és a szekerezésről, — a szerző arra a meggyőződésre jut, hogy támadó működése a hadseregnek Elő-India ellen nagyon kétséges.

B. J.

A Londoni Földrajzi Társaság felhívja honfitársait, hogy egy $2\frac{1}{2}$ millió franknyi tőke létesítéséhez önkénytes adományaikkal azon célból járuljanak, hogy az egybegyűlt pénzösszezből az antarktikus expedíció költségeit fedezhessék. Sire Klement Markham, az expedíció szervezője 125,000 frankot írt alá, s ugyanannyit áldoz a tudomány oltárára Harmeworth, a Földrajzi Társaság egyik ügybuzgó tagja is. A Földrajzi Társaság bízva az angolok vállalkozó szellemében és ama áldozatkészségében, hogy a hol a tudományos célokról és az ismeretek látókörének kibővítéséről van szó, ott az angolok nem tagadják meg önmagukat, felhívásában abbeli reményét fejezi ki, hogy a szükséges pénzösszeg aláírások útján egybegyűl. A tudománynak minden ága — miként a felhívás szól — hasznot fog húzni a tervezett expedíció eredményeiből, egyedül az anthropologia az, mely nem várhat tőle új útmutatásokat. De a többi természettudományoknak kapcsolatos vonatkozásaiknál fogva egyhangúlag üdvözölniök kell az új tudományos vívmányokat.

Az angolok a fentebbiek szerint nagy eredményeket várnak az antarktikus expedícióktól.

B. J.

„Geographiai megfigyelések a szibériai vasútvonal mentén.“ Szergiew V. M. ily című értekezésében a szibériai vasút mentén levő őrházak s vasúti állomások számára előallított víz kérdésével foglalkozik. E célból az egész útvonal mentén a földben igen sok

fúrást eszközöltek azon célból, hogy megtudják, mennyire fagy meg a föld télen, s milyen vastag az örökösen befagyott földréteg? Kitűnt, hogy a Baikal-tavon-túli vonalrészén a föld télen felszínétől számítva 0·6—4·2 méterre megfagy. Ez alatt következik ama földréteg, mely örökösen be van fagyva, s melynek vastagsága 3·2 és 8·3 méter közt ingadozik. A föld nyáron tehát a Nap melegétől 2·1 m.—4·2 m. mélységig felenged, ez alatt van az örökösen befagyott földréteg, s ez alatt van ama földréteg, mely bőven jó vizet ad.

B. J.

Meteorológiai viszonyok az Amur-folyó mellékén. A 0 (zérus)-on alul eső évi középhőmérséklet mellett a legmelegebb és a leghidegebb hónapok középhőmérsékletének a különbsége 42° és 48° közt változik, s így az Amur-mellékének az éghajlata a Föld legkontinentálisabb éghajlatai közé tartozik.

A vidék csapadéka a váltakozó szelek folytán a hónapok szerint nagyon egyenlőtlenül van eloszolva. Így az 5 hónapban (május—szept.) eső csapadék 271 és 493 mm., a többi 7 hónapra csak 62—109 mm. esik, tehát ötszörte kevesebb.

Novembertől márczius végeig igen erős fagyok uralkodnak; szántani csak májusban lehetséges, a mikor a föld már egészen felengedett.

Esős időszak, s ezzel a folyók kiöntése, augusztusban van.

B. J.

*** Árvíz a Szaharán.** Az algiri Szaharából, Laghongi-ból jelentették, hogy a máron az Atlasz déli lejtőjén a folyók a folytonos esőtől és felhőszakadástól megáradtak s a partvidékeket mértföldrekre elárasztották. Igen sok ház beomlott, az utakat elpusztította az árvíz s a postaközlekedés megakadt.

A Szibérián átvezető vasút. A mióta Szibéria középső és déli részeinek nagy természeti kincseit felismerték, keresték az utat, amelyen azokat Európába jutathassák. A Kaspi-tengeren át állandó hajóösszeköttetést próbáltak létesíteni. Miután ez lehetetlennek bizonyult, fölmerült a vasút építésének terve. A számos tervezésnek az orosz kormány vetett véget 1891. február 21-én, midőn elhatározta, hogy Cselyabinszkból Vladivosztokba, tehát egész Szibérián keresztül kiépíti a vasutat. A nagy munka gyorsan haladt és ma Cselyabinszkból naponként indul egy vonat Krasznojarszkig, a honnan egészen Tulunig szintén járnak már időnként egyes vonatok. Tuluntól Irkuczkig a távolság már csak 360 verszt; a sínek ezen is le vannak rakva. Az első tervezet szerint a Bajkál-tó megkerü-

lése után a vonalnak Khabarovszk felé nagyot kellett volna kerülnie. Az orosz diplomáciának sikerült azonban a japán-kinai háború után Khinában kieszközölnie, hogy a vasút Sztretenszktől kezdve egyenes vonalban Mandsurián keresztül legyen kiépíthető Vladivosztkba; ennek egyik kiágazása Mukdenen át Port-Arthurba fog vezetni és a Pekingből Mukdenbe épülőfélben levő vasúttal fog összeköttetni. A vasút költségeit 970 millió frankra irányozták elő és megnyitását 1901-re tervezik. A Szibérián átvezető vasút nem csak Szibéria nagymennyiségű gabona fölöslegét fogja az európai piacokra hozni, nemcsak a Khina és Közép-Európa közti árúforgalmat fogja közvetíteni, hanem a földközi útazás idejét is felére leszállítani, amennyiben Sz.-Pétervárból ha a vonatok mostani gyorsaságát fokozni nem is fogják, 8 nap alatt juthat el az ember Vladivosztkba, a Csendes-oczeán partjára. — zik. —

Új aranymezők. 1898. elején Miller Fritz nevű német ember Kanada területén az Athlin-tó közelében alluviális területen új aranymezőket fedezett fel, amelyek gazdagságra nézve, a közelben levő klondykeiakat jóval felülmúlják; könnyebben megközelíthetők és kevesebb munkával művelhetők meg, amennyiben nem fekszenek oly mélyen, mint az előbbieik; az éghajlat is enyhébb. Kassziani (Cassiar) aranymezőknek keresztelte el fölfedezőjük. Az amerikai újságokhoz érkezett hírek szerint egy munkás naponként könnyen megszerezhet magának 300 frankot. Az aranykeresők az alaskai parton fekvő Skagwayban szállnak partra, hogy onnan szárazon és vízen jussanak el a legújabb El-Doradóba. — zik. —

Felső-Nilusra vonatkozó francia-angol egyezség. A Fasoda ügy, a mely a napi lapokban is nagy port vert föl, a melyet társaságunk egyik felolvasó ülésén György A. tagtársunk világított meg és a mely egy ideig háborúval is fenyegetett, f. évi márcz. 21-én megkötött egyezséggel ért véget. Ezen egyezség szerint Franciaország és Anglia érdekkörének határául Szudánban azon vonal fog szolgálni, amely a Kongó-állam és Francia-Kongó érintkezésének végső határpontjából kiindulva a Kongó és Nilus folyók közti vízváltást követi az ész. sz. 11°-ig, azután tovább húzódik éjszak felé a 15 szélességi fokig Vadai és Darfur határán, amelyet egy kiküldendő vegyes bizottság későbbben fog megállapítani. A 15. szélességi körtől a francia zónát éjszakkeleten és keleten azon egyenes vonal fogja határolni, a mely a Ráktérítő és a Greenwichől számított 16 keleti hosszúsági vonal metszőpontjától azaz Tripolisz nyugati határaitól kiindulva délkeletnek huzódik a 24. hosz-

szusági vonalig. a melyet azután Darfur határáig követ. Ezen egyezség tehát az Egyptom és a Közép-Nilus kérdését nem oldja meg, ott Franciaországnak juttatja a Czád-tótól délkeletre, keletre és éjszakra fekvő vidékeket, tehát Bagirmít, Vadait, Kanemet, Borkut és Tibesztit, a mi által nemcsak a francia gyarmatok területe növekszik meg nagy mértékben, hanem biztosítva lesz a közvetlen összeköttetés is Algeria, Szenegambia és a Francia-Kongo közt.

—zik.—

***Angmagsalik** legéjszakibb helység keleti Grönlandban. Áll két lakóházból, melyekben az ott élő két európai ember lakik. Egyikben az előljáró, a másikban a pap. Ezen felül még csak fából épült raktárak léteznek ott. A fjordok partjain és a szigeteken mintegy 400 eszkimó lakik.

† **Pitcairn-sziget lakói**, kik tudvalevőleg a Bounty lázedók utódai, legújabb tudósítások szerint nagyon szomorú állapotban vannak. Mivel az erdők kiirtása után az esőzések a termőföld nagy részét elpusztították és ma már csak a völgyeken és apróbb dombokon üzhetnek mezőgazdaságot. Fő termémenyeik narancs, gabna, burgonya és kávé. A lakosok összes száma a gyermekekkel együtt 141, köztük 70 férfi. A túlnépesedés és vérkeresztezés is nagyon rontja helyzetüket, legfőbb bajuk azonban, hogy még most sincs rendes összeköttetésük a külvilággal.

‡ **Leitner** Gottlieb Vilmos tudós hazánkfia martius 22-én halt meg Bonnban. Mint orientálista és nyelvész volt különösen ismeretes, de földrajzi kutatásai is fontosak voltak, mivel az India és Afghanistan közt élő vad törzseket legelőször ő ismertette meg a tudós világgal. Leitner 1830-ban született Budapesten, Konstantinápolyban és Londonban tanult és mint tolmács szolgált a krimia hadjáratban. Később Londonban tanár lett, de már a 60-as évek elején Kelet-Indiába költözött, hol a lahorei egyetemen működött. Visszatérve Indiából Wokingban keleti akadémiát létesített. Földrajzi jelentőségű művei között legnevezetesebb „Dardistan in 1866., 1886. und 1893.“ Tudós hazánkfia, ki a Magyar Akadémia tagja is volt, 25 nyelven beszélt.

+ **Új vasút Afrikában.** A francia kormány megbízásából Fourneau A. kutató útát tett új vasút építése végett, mely Librevilleből vezetne a Kongohoz. Brazzavilleből Sangho felé kerekik az alkalmas útvonalat, közel a német Kamerun vidéke határához.

MAGYARORSZÁG HATÁRAI.

Ily cím alatt Közleményeinkben már megjelent (1895. 256—262. lap.) közleményünkhöz álljanak kiegészítésül még a következők :

Halic- és Lodomer-országok zászlaját a magyar király koronázásakor ma is előtte viszik, címérében és hitlevelében a két ország neve benn van ; az 1791-iki országgyűlés követelte is visszakapcsoltatásukat és azóta hasonlóképp több ízben. Bukovinát pedig Kaunitz minister éppen magyar királyi jogon szerezte meg Oroszország ellenében Ausztria-Magyarország részére, mint Moldva kiegészítő darabját.

Herczogovina is magyar jogú ország, hajdan Ráma volt a neve, annak címét királyaink 1103. óta viselik. Imre király idejében Helom-föld (Chulmia) néven Endre magyar királyi herceg birtokolta. És mégis magyarellenes tüntetésekre ragadta Szerbia egyes túlzóit, mikor nagy nemzeti felvonulásunk alkalmával 1896. június 8-án Ráma címérével (vörös mezőben fehér kardot tartó pánczélos kar) díszlő zászlaja ott lobogott a magyar király országainak zászlósorában, — holott Szerbiától már az 1271-iki békeszerződés világosan megkülönbözteti. Az Árpádok különben is annyit szereztek, a mennyit a következők el nem bírtak, úgy írta meg Virág Benedek.

Nyíltan kifejezte az 1868. XXX. törvénycikk 66 §-a, hogy Fiume város, kikötője és területe a magyar szent koronának közvetlen része, az anyaország kiegészítője, — de annak egyházi hazakapcsolásáról nem gondoskodott. Mozgalom kelt azért Fiumében 1895. végén, hogy a város a zenggi egyházmegyéből valamelyik magyar püspökség keretébe kebeleztesse át. Fiume öreg harangja

mély bongással hirdette 1779-ben a magyarhoz hű maradt olasz lakosságnak az öröm napot, melyen Mária Terézia visszacsatolta a városukat Szent István koronájához; mert sejtették Fiume olaszai a bekövetkezendőket, hogy kikötőjük virágzása akkor indul meg igazán, ha magyar kormányférfiak veszik a sorsát kezükbe.

Vitás terület még a Gorjancz- és Okics-hegyek közzé szorult Zumberak (Sichelburg), a régi Ogulin-Szluin ezrednek elszigetelt darabja, mely Krajnába nyúlik át. Gönczy-Kogutowitz „Magyarország megyéinek kézi atlasza“ Szent István koronája testéhez tartozóul ábrázolja, de csak 1896. áprilisban járt Kalja és Szocsicse községek vezetősége a horvát bánnál, hogy visszacsatoltatásukat eszközölje.

Széchenykút a Mura folyó mellett fekszik ott, hol a magyar határ túllépi a folyót és a savanyúkút telepe korcsmájának Stájerország felé néző falán olvasható a fölirat: Die Grenze.

Radkersburg Regede néven egykor Magyarországhoz tartozott.

1898-ban Vas-vármegye Bükkösd községe és a Stajer Oberlungnitz között eszközölt határigazítás vagy 900 □ ölnyi (1.068 □ km.) teret csatolt vissza Magyarországhoz.

Sopron-vármegye határán Lajta-Pordány és az ausztriai Deutsch-Prodersdorf között annyit változott a Lajta-folyó medre, hogy az osztrák balparton a magyarok, a magyar jobbparton az osztrákok lettek birtokosok, — miért 1886-ban határigazítás vált szükségessé. A vármegye követei már az 1832/6. országgyűlésen követelték, hogy a Lajta régi medre legyen a határ Ausztria felé, s vissza-kerüljön az elfoglalt Sárfenék is, a melynek mai neve Scharfeneck. Ott a mannersdorfi uradalom ma is a győri egyházmegyéhez tartozik.

Egykor a folyón túl messze tartott Magyarország, nemcsak a Kahlenbergig, sőt a Wiener-Waldból Kaltenleutgeben környékén vagy 54,000 hold (297 □ km.) tartozott 1043-ig hozzánk. Hainburg valamivel később I. Endre idejében veszett oda.

Bruck-Újfalu népe 1898-ra 800 lélekig szaporodott föl; kérelmezte is Máson-vármegye a közigazgatási visszakebelezését, mely alapon a magyar belügyminister egyszerűen fölmentette Bruck város hatóságát a tiszttól, hogy a magyar községet tovább kormányozza.

Hogy a Galicziával ma vitás Téngerszem-tó egykor egészen Magyarországé volt, kitetszik abból, hogy Laszky örök áron adta el 1583-ban Horváthnak, kit Horváth-Kisserits de Pelocha néven

ismertek, Magyarországon fekvő dunajeczi uradalmát és a szerződésben a Halas-tó és környéke meg van említve; 1590-ben pedig kiadta Rudolf király erről a birtokról Horváth részére a donatiót, a birtokba helyezést (statutio) a szepesi káptalan eszközölte és mind a két oklevélben benn van a Halas-tó és környéke. E három okmány meg van a volt Palochay, ma Salamon-féle levéltár eredetiei között.

1769. után azonban a fölmérő katonatisztek a terület felét rajzolták csak Magyarországhoz tartozóul és egy részét vitásnak jelentették ki. Így jött 1789-ben mappa nélkül az a vidék a bialkai telekkönyvbe, noha II. József 1782-iki rendelete megtiltotta augusztus 18-án 2955. szám alatt minden vitás területnek telekkönyvbe való iktatását. És így téves, érvénytelen bejegyzés alapján adta át Neronovits Onufrius a Halas-tó környékét Homolácsnak. Az úrbéri pörökből is az látszik ki, hogy mindig magyar hatóság bíráskodott a Halas-tó környéke fölött; a horgosi parasztok szállását is ez alapján égették fel. Sőt magánszerződés is van, melyben Homolács a vitás területet Palochaynak engedi át.

A magyar legfőbb ítélőtábla, a kuria nem törődve az okmányokkal, kimondotta a terület vitás voltát, holott a bachkorszakbeli úrbéri cs. és kir. törvényszék magyar területnek jelezte azt, — tévesztett a m. kir. államnyomda is, mikor a magyar határt a Halas-tavon keresztül vont meg. 1896. óta a magyar törvényhozás előtt van az ügy, mert 1895. november hó 29-én interpellált Lueger Bécsben a képviselőház előtt a vitás Tengersizem érdekében. A galicizai csendőrök 1899. októberben is bolygatták a vitás területen a turistákat és Hohenlohe herczeg vadászatát betiltották. A sérelem miatt Szepes-vármegeye a belügyministeriumhoz fordult orvoslásért.

Mármaros, Erdély és Bukovina összeszögelő pontján a hármas határt (triplex confinium) 12 m. magas oszlop jelzi.

Nagy veszedelemben forogtak, ők legalább úgy hitték, 1889-ben a vercziorovaiak. E romániai kis faluban egy áprilisi erős zápor alaposan magyar nemzeti színűvé mosta a román vörös-, sárga-, kék zászlót, — siettek is ujjal felváltani, hogy az időjárás szélsúlyának eme magyar politikai tendenciáját megghiúsítsák.

Kimondotta 1739-ben a belgrádi békeszerződés, hogy a töröké maradhat Orsova a területtel együtt, mely Ada-Kaleh áttelében a Bachna-patak, a Cserna balpartja és a Duna között fekszik, ha egy év alatt úgy vezetted el a szultán a Cserna-folyót, hogy

Orsova nyugoti oldalán ömöljön a Dunába a Jezelincze-patak torolata mellett.

A munkálatokat két francia mérnök vezette és a Tordasicza, Szakovsztisza, Propadna, Szarkova-völgyek áthidalásával a Csernacsatorna a kitűzött határnap előtt egy hónappal kész is volt a nyugoti hegyvonal mentén Topleczig. A víz megeresztését Konstantinápolyban ágyúlövésekkel üdvözölték, de nem indult meg a Cserna a neki épített csatornán s a vízmű maga állította ki magának az elégtelen jegyű bizonyítványt, mert nem volt kellő esése. Az egyik mérnök selyemzsinort kapott érte; a másiknak sikerült jókor elinalnia. Így maradt Magyarországé Orsova és ma is látni a törökök erőlködését a 2—3 m. széles, 1—2 m. mély árokban, mely fáktól sűrűn árnyékoltan Orsova mellett fut.

Baziástól a Száva torkolatig az öreg Duna a rendbontó. Szigeteket, új földalkotásokat rakott és rak le, amik semmi térképen sincsenek, benőtte azokat a vadfa és bokor; nem tartoznak semmi államhoz, sem magyarhoz, sem törökhöz, sem szerbhez, — senki országa az, adót nem fizető, urat nem ismerő, világon kívül eső, meg nem nevezett föld. Máshonnan meg elhordja a kikezdett szigetet bokraival, erdőivel, gunyhóival együtt s letörli alakjaikat a térképről.

Az Osztrovo-t „senki szigeté”-nek nevezi Jókai; a belgrádiról pedig azt írja Brown Eduard angol utazó 1669-ben, hogy 35 évvel azelőtt ott nyoma sem volt és az ő idejében már teljesen fák borították, a neve akkor Hadsziget volt.

Veglia-, Cherso- és Lussin-szigetek az Adria-tengerben 1815. óta tartoznak Trieszthez. A nép sehogysem tudott beletörődni az elválásba a magyar jogú Dalmáciától, a hová eredete, múltja, nyelve s minden szokása csatolja. Az új terület beosztásának 1815. január 1-én kellett megtörténnie, végrehajtásával Saurau gróf volt megbízva, de Cherso volt az első, mely a zárai kerületbe való visszakebelezését kérte, utána ment Lussin grande és Ossero, végül Veglia, — de orrot kaptak érte Bécsből és 1815. január 30-án kelt rendelet szerint végleg Isztriához osztattak be.

Magyarország belső határainak időnként való változásaihoz a múltból érdekes adatokat sorol föl. Pesty Frigyes a Földrajzi Közlemények 1887. 53—57. lapjain. Ezekhez toldunk néhány hasonlót.

Az anyaországnak messze előre tolt belső határa volt, midőn a királyfogadó-bizottság úgy intézkedett 1895-ben Zágrábban, hogy a főlég ott igazi magyar történeti emlékektől megszentelt földre

tegye a lábát mikor a vasúti kocsiból kilép. Rákos mezejéről hoztattak finom szép kvarczos homokot s a király vagonja kiszálló pontján egyengették el; zúgolódott is érte pár tüzes horvát ellenzéki atyafi, holott az egészbe semmi sértő nincs.

A szászföldi Rozsnyó és Keresztényfalva között folyt határpör (Földr. Közl. 1895. 362.) mását a Nagy-Kúnságban Kis-Újszálás és Túrkeve népe úgy beszéli, hogy ott az esküdt tanú kevi földet tett a talpa alá.

1547-ben hosszas határjárások után Frater György (Martinuzi), a királyné helytartója úgy ítélte, hogy az Olt mentén a Bárczaságban lakó székelyek és szászok között mindenkor az Olt vize legyen a határ, ha változna is a folyó medre.

Erdély egyik bejárója a Meszeskapu volt a mai Zilahnál.

Román testvéreink álmoképei között ott csillog a szegedi Tisza a szőkevizű, hajókat emelő magyar folyó, mely magába fogadja a Marost s kőgátak közé szorított medrében szélesre terült hullámokkal símul el a Boszorkány-sziget mellett s fodrozik le Zentának. A szegedi Tisza kanyargó határa az a vonal, a meddig az oláh álmok kiterjesztik a nagy Dákorománia-ország földjét; és Szeged az a város, melyről ha Szebenben, Temesvárott, Bukarestben vagy Galaczon írnak, ádáz gyűlölet harsog ki a sorok közül; mert látják, hogy nem csupán a gyors folyású Maros és a haragos Tisza hullámáradata ott törik meg a kőgátakon, a melyeket szegedi magyar munkások dolgos keze hordott össze, — hanem az oláh törekvések hatalma is azon az erősségen porlik szét, a melynek neve: Szeged népe. (Hemechey Jenő.)

Ma Légrád a Dráván túl van, holott Schimek 1788-iki térképe, meg Albach, Fényes Elek jóval későbbi keletű geographiái azon bizonykodnak, hogy nem nagy idő előtt az a város még a Dráva balpartján a Muraközben volt.

A zágrábi érsekmegyéhez tartozik a Muraköz; a sűrűn előforduló nyelvi surlódások miatt hasznos lenne onnan a szomszéd-szombathelyi püspökséghez átkebelezni azt a magyar területet.

Boszniában a Szprecsa kapuját ma is Magyarszka-Vrata (magyar-kapu) névvel illetik. Tót-kapu névvel jelöl a nép Lévától 10 kméternyre éjszaknyugotnak egy trachitkúpot, melyet valaha a Garam vágott ketté; a rajta átjáró szelet tót-szélnek, a Garamon ott megtorlódo jeget tót-jégnek nevezik.

A szepességben Leibitz és Ménhárt városoknak kiegyezés folytán 1897-ben dült el 500 éves határpörük; mind a két várost

II. Géza király idejében alapították és első határkérdéses összeütközések 1288-ban volt. Zsigmond király 1397-ben új határjárást rendelt el, a pör azonban tovább folyt, mi Leibicznek vagy 12000 forintjába került, körülbelül ugyanannyiba Ménhárt városnak.

Dombóvárnál három vármegyébe hallik egy kakasszólás, mivel Tolna, Baranya, Somogy törvényhatóságok szögelenek ott össze. Beleczvárnál történt pedig, hogy három vármegye alispánja ebédelt együtt; mindenikök széke a saját törvényhatósága határában állott és azon ültében köszöntötte föl a másik két vármegye közönségét. Ez Varasd, Kőrös és Zala törvényhatóságok összeszögelő pontján esett meg.

Hanusz István.

ANÉPVÁNDORLÁSOK INDÍTÓOKAI ÉS CÉLJAI

Felolvastatott az 1899. nov. 23-án tartott ülésen.

Minden nagy népmozgalom abban gyökerezik, hogy a társadalom helyzete megjavítassék.

Kohl J. G. „Der Verkehr und die Ansiedelungen der Menschen“ című jeles művében azt mondja, hogy az ember társaság kedvelő és nyugtalan lény, mely helyzetét és állapotát folyton változtatni és javítani akarja. Természetesen mindezt nem szabad úgy értenünk, hogy az embernek valami vándorlási ösztöne van. Nem tapasztaljuk legalább, hogy valami ismeretlen erő, mint a vándorló emlősöket vagy a vándormadarakat, annak a helynek az elhagyására késztetné, amelyet hazájának választott. Ha vándorol, önként teszi, szabad akarattal, habár nem is mindig a célnak világos tudatával. Jelenleg mégis minden szárazföldi állat közül tényleg az ember a legtöbbet és legmesszebbre vándorló, kivéven a szárnyasállatokat. Természetes vándorlási képességét, a mely még a gyengébb ragadozókéval se vetekedhet, találmányokkal fokozta, amelyek közt a vándorbot nyilván a legrégebb és legváltozatlanabb.

Ez akaratot azonban számos és igen különféle okok idézhetik elő és gyakran ez okok a szükségképeség ellenállhatatlan hatalmával hatnak rája.

Mikor mi emberek vándorlunk, útazásunk nagyon sokféle okból történhetik.

Gyakran merő élvezetből történik és az új impressiókban való öröm nem egyszer fékezhetetlen vándorkedvvel tölt el. Látni kell

az afrikai vagy az ázsiai puszták gyermekét: ennek a térségnek a bennszülötte állandó nyugtalanságban él, örökké útban van; a legkisebb esemény, a legcsekélyebb újság csábítja, napokig tartó utakat tesz, csak hogy vágyát kielégítse.

Mások azért vándorolnak, hogy a világot különböző jelenségeiben megismerjék, tudományos vagy művészi szükség az, mely vándorbotot ad a kezökbe. Van egy fajta a kielégíhetetlenségnek, mely az emberi nemnek nemcsak hibául nem róható fel: hanem a népek művelődésének, vagyis szellemi s anyagi fejlődésének főfeltételül, sőt vezércsillagául szolgál. S ez nem egyéb, mint a tudásvágy, mely az emberi elme működésének közvetlen kifolyása, s azon egyetlen jótékony szomj, melyet időnkint ugyan enyhíteni lehet, egészen azonban elenyésztetni csak testi-lelki kórszülte életűnság, vagy csak az életpályának befejezése képes.

Néha vallásos indítók az, mely az embert a szent helyekre bucsút járni készteti. A mozlim, lakják bár Tunisban, Egyiptomban, vagy a távol Indiában, lelkében táplálja a vágyat, hogy életében egalább egyszer elzarándokoljon a szent Mekkába; a legnagyobb lelkesedéssel tűri a legnehezebb nélkülözéseket. Vallás politikai kivándorlások példái gyanánt említhetők a zsidók kivándorlása Egyiptomból, a dóroké Baeotiából, a móroké Spanyolországból, a hugenottaké Franciaországból, a quakerereké Angolországból és a legújabb időben számos töröké, meg más mohammedáné, a Törökországból elszakított tartományokból.

Boldog országban, a hol bőség van a főszükségletekben, az emberek is boldog természetűekké válnak és gondtalanul bízhatnak abban, hogy holnap is lesz, a mi ma meg volt és azért nyugodtan élik világukat“ mondja Goethe a nápolyiakról. Bármely hely történeti nagyságának legelemibb föltétele az, hogy képes legyen annyi embert táplálni, a mennyi egy erős állam műveltségének fejlesztéséhez szükséges. A földi létnek alapfeltétele a tápláló anyag és minden élő lény gazdasági berendezésének szükségképen arra kell irányulnia, hogy valami módon birtokába jusson a mindennapi kenyérnek — a legnagyobb idealista se boldogulhat e prózai dolog nélkül. Igen gyakran egyszerűen a megélhetés nehézsége az, a mi új lakóhelyre űz, a vándorlás kérdése egyszerűen a gyomor kérdése. Tekintsük csak az Európára ráuntaknak folyton növekvő számát, kik a tengerentúli országokba költözködnek; gondoljunk az Ázsiával betelt emberre, aki Khinából Éjszak - Amerikába vagy Ausztráliába vándorol s állításunk beigazolva lesz. Sőt mai fogal-

maink szerint minden faj egyetlen egy helyen keletkezett; ez az ő szülőhelye, vagy elterjedésének központja. Utódaik nyilván csak hamar annyira felszaporodtak, hogy a táplálkozásnak meglevő feltételei elégteleneknek bizonyultak s az életfeltételekért egymással szálltak versenyre. Valamint jelenleg a legnépesebb és táplálékban leginkább szűkölködő országokból indul meg a kivándorlás, úgy a dór-vándorlást is túlnépesedésből származtatták és a kelták első görögországi vándorlását is.

Még az arany története is egy idő a civilizáció történetével. A szegény kis Grätchen nagy igazságot mond rózsás gyermekszájacskájával: „Am Golde hängt, nach Golde drängt doch Alles, ach wir Armen“. A civilizáció egyik legrégebb bölcsőjében, Egyiptomban, ős idők óta hódoltak az aranynak. Ophir, a mesés kincsek országa szintén az arany után sovárgó emberi agy fantasztikus terméke. Az argonauták útja tudvalevőleg szintén nem egyéb, mint az emberiség arany után való hajszájának szimboluma. Ez a láz, a mely most a földteke másik partján dühöng, tehát nem új jelenség. A legsötétebb Alaska eldugott vidéke is már népes tájék.

Azzal, hogy a népek vándorlásait nem egyetlenegy okból származtatjuk, hanem azt hiszszük, hogy több és különféle ok idézheti elő, már azt is elismerjük, hogy nem mindenhol és minden körülmény között egynemű jelenség. Vannak olyan körülmények, a melyek jobban kötnek valamely népet a földhöz, a melyen lakik, mint egy más népet; e körülmények közül legfontosabb a műveltségi fok. Mindenkor főigazság lesz, hogy minél magasabb műveltségi fokon van az ember, annál inkább kötve van ahhoz a földhöz, a melyet keze munkájával javít, a melyen magának kényelmes lakhelyet alkot, a melyhez kedves, feledhetetlen emlékek kötik.

A történelem ama népeknek, melyek a Földközi-tenger partjai körül laktak, többnyire harci tetteiről és hódító hadjáratairól beszél nekünk, de a régi Egyiptomból többnyire a béke műveiről ad hírt és mi ezt a fogalmat kötjük össze úgyszólván gyermekségünk óta nevével. A régi fáraók és a mai khedivék csodálatos országának kezdettől fogva különös ingere volt az európai népekre és sajátásgos varázsával hatott az emberi lélekre. — Nagy műveltség fejlődött ki ottan már olyan időben, mikor más népek sorsa még a mesék országában játszott és mikor mi, az Alpesektől észak felé, talán még mindig az olyan soká ismeretlenül maradt czölönpépítő fokán állottunk. Még sokáig szunnyadozott a teremtő emberi szellem az

öreg Hellaszban, még soká — soká tartott, míg Romulus és Remus lerakta a régi Róma alapját, midőn már művészet és tudomány virágzott a régtől fogva tiszteletre méltó Nilusnak áldott partjain.

Rágondolunk a hatalmas Isis-templomra, a különös szfinxekre a merész obeliszkekre, a titokzatos hieroglifáikkal, mindenekfelett pedig az óriás piramisokra, melyek úgy látszik, örökké daczolnak az idő vas fogával. Rágondolunk amaz óriás embertömegek szívos kitarására, a kiknek együtt működése uralkodók nyomása alatt az építésnek gigászi és elpusztíthatatlan emlékeit alkotta meg. A lezajlott idő építményei változatlanul állanak és mindenha új varázsszal hatnak reánk.

Nem csupán dús országoknak és városoknak van a népmozgalmakban nagy jelentőségük hanem más családoknak is a melyeknek híre elterjedt és a melyek hírüknél fogva kíváncsiságnak tetteszenek. Ne higgyük tehát, hogy a terjeszkedési ösztönt kizárólag csak anyagi okok idézték elő. Az ó-kor művelt hellénje vágyódott Egyiptomba és a legelőkelőbb szellemek a fáraók országába vándorolnak, hogy csodáit megnézzék és művészi érzékeket alkotásain fejlesszék.

Nem maradt tehát a Nilus völgyének sorsa sem változatlan: az Isis kultuszát régen elnyomta a korán, a fáraók nincsenek többé és a félhold uralmának beköszöntésével a keleti uralkodói pompa tartotta bevonulását; talán nem sokára ennek a fénynek is nyoma vész és előre látható az a jövő, melyben Albionnak számító és előrelátó fia fog uralkodni a kelet bűvös metropolisában. — Mert nemcsak a szürke előidő teremtetten ott az emberi művészet bámulatos bizonyosságait, hanem mintha Egyiptom klasszikus földje gondviselésszerűleg a nagy alkotásoknak volna fenntartva, az új idő is bámulatos művet csatolt hozzájuk: értem a Szezei-csatornát, a muló századnak legnagyobb szerű alkotását.

Bizonyos vidékek kiválóan kisugárzó természetűek. Róma állani szervezetének eredete szoros kapcsolatban van annak a szűk bölcsőnek bizonyos természeti viszonyaival, a melyben Róma nagysága kifejlődött; jelenleg, két ezer évvel amma fejlemények után, Európában ezerszer akkora területen vannak azok a hatások elterjedve, mint a mekkora az a hely, a melyen keletkeztek.

Az ember helyváltóztatása megindul azon nagy egyének közvetítése által a kik szelemükkel a tömegben uralkodnak. Ugyan az egész emberiségben van olyan képesség, hogy ellenál a természeti erőknél, vagy legalább küzd velök, sőt gyakran legyőzi azokat, mégis főképen egyes prometheusi természetű egyénekben van ez a saját-

ság, a kik nagyobb szellemmel és bátorsággal vannak megáldva, a mi arra készíteti őket, hogy a titánok harczát küzdjék az istenekkel, a természeti hatalmakkal; a tömeg csak akkor rohan utánuk, mikor már ők rést ütöttek. Prometheus, aki az istenektől a tüzet rabolta, és az összes természeti erők legféltelenebbikével és legtitokzatosabbikával az embert megismertette és ezzel lényébe a függetlenség szellemi tüztét lehelte, ismétlődik Hannibálban, aki az Alpesek rettentő korlátját törte át és Kolumbusban, a ki megtörte a világtenger varázsát, mely a phöníciaiak kora óta meg nem szűnt.

Tehát nem állítunk valami újat, ha azt mondjuk, hogy a mozgékony-ság az ember lényeges sajátosságainak egyike. Müller szerint: — ki nagy szerepet tulajdonít a vándorlásoknak — „Amit az ember bír, abból a legnemesebbnek biztosítására két módon törekedett, a melyek az időhöz és a helyhez képest egyaránt jótékonyak voltak: szövetségek és vándorlások által. A vándorlásokat folytatták mindaddig, a míg Európa minden részében teljesen megnépesedvén, mindazt meg nem érte, amit az európai szellemnek kellett létrehoznia; akkor azután megszűntek a korlátok; előtűnt a számtalan sziget és a nagy új-világ, hogy ne kelljen az ó-világban szolgálnia annak, aki nem akar.“

A nagy szigetek igen közel vannak a kontinensekhez. A partvidék és az azt nedvesítő tenger a legkényelmesebb úton szolgál a lakosokra nézve, s lehetővé teszi, hogy eljárjanak halaikat más élelmi szerekkel kicserélgetni; ez az első lépés abban a mozgalomban, mely a szárazokon és tengereken át mindenfelé kiterjed, hogy az elszórt kincseket összeszedje s a test véreként a néptől néphez keringésbe juttassa. A kereskedelem révén a szigeteknek „a tenger gyöngyének“ köszönhetik nagyrészt a népek civilizációjukat. — Nehéz lenne, mint Ritter monja elképzelnünk, hogy mennyire más lett volna a történelem folyása, ha Görögország szigetei, ha Szicília és Nagy-Britannia nélkül volt volna Európa. Azok a tartományok melyek a Ganges partjaitól kezdve ferde irányban húzódnak az ó-világon át egészen a brit-szigetcsoporthoz, egészen más természetű nagy kedvezményeket köszönhetnek körrajzaik szerencsés alakjának, mint Khina és Japán.

A civilizáció mozgalmánál fogva, mely az ó-világban a Nap járását követve keletről terjedt nyugat felé; Nyugat-Európa kikötői Cadiz, Lisboa, Bordeaux, Nantes, Havre, Hamburg, London Bristol és Liverpool mindannyi elektromos vezetők, melyekből az

áram a tengerentúlra, az amerikai kontinens felé áramlik. Az olasz-spanyol, portugál, -francia, angol és holland találtak oly régiókat, melyeken alapíthattak egy-egy „Új-Spanyolországot“, „Új-Franciaországot“, „Új-Angliát“ s tették ez által teljessé a Föld egyensúlyát. Anélkül, hogy az ó-világi népekkel való testvériségről lemondottak volna, összevegyültek lassanként a bennszülöttekkel, s ez összeolvadás által bevezették az egykori vadakat az újkori civilizációba, minden, még vad népséget is megnyertek a nemzetek nagy békéjének.

Az emberiséget folytonosan erjedő mozgásban levő tömegnek kell tekintenünk, amely az erjedéstől mindenekelőtt igen változatossá alakult belsőleg. A mozgékonyosság különböző mértékű, de meg van minden népben, minden műveltségi fokon. Az életnek a műveltséggel együtt fokozódó biztonsága igen valószínűleg jelentékenyen előmozdította a népek e belső növekedési mozgalmát. Ne higyük tehát, hogy a terjeszkedési ösztönt kizárólag csak anyagi okok idézték elő. Műveletlen népeknél természetesen mindig a gazdagság, a bőség fogalmát fűzik a tárgyhoz. — De kereskedelmi érzék nélkül egy állam sem vitte még sokra a tengeren, az egy római kivételével. Mert nem elég az, hogy egy nép a nyereségért kereskedjék, ennek a módjához is kell értenie. Az a mód, a hogy a spanyolok és portugálok vagyon és kincs után törtek, vészthozó lett az országukra. Az újonnan fölfedezett földrészekben nem piacokat kerestek iparuk és kereskedelmük számára, hanem csak aranyat és ezüstöt. Az angolok és hollandok birvágya sem volt ugyan semmivel sem kisebb, csak hogy a kard mellett munkájukkal iparkodtak szerencsét csinálni. Így lettek ők a tengerek urai.

Tárgyunk megbeszélésének végéhez közeledvén az általános népvándorlások példái közül helyén való lesz saját ügyünkkel is lehető rövidséggel foglalkozni.

Mindenesetre érdekes volna tudni először is azt, mely indítók hozták ki őseinket Ázsiából? Talán Machiavellivel felelhetnénk meg e kérdésre a legrövidebben, ki azt mondja: „A ki azt hiszi, hogy a régi időben nem volt oly sűrű a népesség, hogy meg nem fért volna és kénytelen lett volna kivándorolni, az nem veszi számba azt, hogy az embereknek annál több helyre van szükségük, minél alacsonyabb műveltségi fokon állanak. Az emberek megszokják a tágas hely szabadságát és nem szívesen mondanak le róla.

Ezen ugyan egy népre sem valami hizelgő okadatolás éppen

nem enyhül, ha azon kérdés merül fel egészen természetesen, mi oka e szép hazából való újabb kivándorlásoknak? A fönnebb mondottak folytatása gyanánt azt olvassuk, hogy az olyan népek, a melyek egyszer mozgásnak indultak, évszázadokon át nyugtalan állapotban vannak, úgy, hogy a legcsekélyebb nyomás is lakóhelyük elhagyására készíti őket.

Az ember a természettel szemben Lotze szerint egy sajátságos élőpont, melyet ugyan a természet hatása ér, mely azonban e benyomásokat nem azon módon tükrözi vissza, a mint fogadta, hanem visszahat és sajátságos módon fejlődik, a minek az oka, a magyarázata benne van, nem pedig a kívülvilágban. E sajátságos élőpont mi volna más, mint a lélek, a mely a külső benyomásokat, saját törvényei szerint rendezi.

Ha mi a vén Európa gyermekei, kik nem zárkozunk el a haladás elől, mely hivatva van jövőnket átalakítani, a jelenhez ragaszkodunk, mely nem egyéb, mint multunknak következetes, természetes, szabályos fejlődése, ha ragaszkodunk emlékeinkhez, atyáink örökéhez erkölcsainkhez s mégis dicsőítjük az amerikaiak sikereit, azzal úgy hiszem, részrehajlatlanságunk jelét adjuk s az emberiség befolyásának nemes célját méltányolni tudjuk.

Az első jövevények, az amerikaiak mai nagyságának előhírnökei, elégedetlenek valának. Polgári egyenlenség és vallási meg hasonlítás szakították el őket hazájokból. Magukkal hozták azon gondolatot, melyért tűrték és küzdöttek: az egyes ember tekintélyét és az új haza földjébe ültették annak magvait. A kivándorlók óriási serege húzódik Amerika felé először kenyeret keresni, mert e czikk a túlnépes Európában már nem található oly könnyen, de másodszor azért, hogy szabadságot és egyenlőséget találjanak, hol ezek oly alkotmány védőpajzsa alatt vívottak ki, mely sok és pedig lényeges tekintetben eltér a mienktől.

Nem tudom valóban képesek vagytok-e a jövevényeknek e két kincset azon mértékben megadni, melyben azok arról álmodoznak s melyek után az emberiség, már bölcsőjében oly forrón vágyódott. Annyi mindenesetre tény, hogy helyet adtok nekik. A tér alapította meg szerencséteket.

Hozzátok mennek tehát az emberek. Kenyeret, személyes szabadságot és társadalmi egyenlőséget keresnek; találnak nálatok helyet, tért, az az szabadságot a munkában, egyenlőséget a sikerben, az esetre természetesen, ha az illetők magukkal hozzák az ehhez szükséges feltételeket. A ti országotok tehát a szabadság és

egyenlőség klasszikus földje és azzá lett oly emberek munkája által, kiket Európa eltaszított magától. Pedig amint talán nem is vagytok oly szabadok, talán nem is annyira egyenlők mint ezt Európában hiszik, éppen oly bizonyos, hogy az ó-világ társadalma sem görnyed annyira békóban mint azt ti képzelitek. Van még parlagon heverő földünk is, kivált ha ahelyett, hogy jó részét rabló módon zsákmányolják ki, észszerűen művelnék. De ne kutassuk e dolgot. Az e felett való vitatkozás messzire vezetne és viszonyos meggyőződéseink mellett még se vezetne eredményre.

Azt mondtuk, hogy az emberi nem egy nyugtalan, örökké mozgó, mintegy erjedő tömeg. A népeknek benső összetétele különbözőnek látszik ugyan, pedig az ide-oda vándorlás miatt, csak bizonyos külső egységesség lehetséges. A nyelvnek, a vallásnak, a szokásoknak, a nézeteknek és kivált annak közössége, a mit nemzeti vagy népi öntudatnak neveznek, mind csak mez, a mely a legkülönbözőbb testeket burkolja be és teszi egyenlővé. Nem mondhatjuk, hogy az ember annak a földnek a terméke, a melyen lakik, mert mindazon földek hatása átöröklődött rája, a melyeken elődei laktak. Mindig csak bizonyos korlátok között mozoghat és éppen a földszínen való elterjedésben, a mely kizárólag csak vándorlások eredménye, nyilvánul leginkább, hogy léte a földrajzi tényezőktől függ.

Mi egyéb lehetne e folytonos mozgékonytság eredménye, mint a különféle népek, illetőleg fajok legnagyobb mértékű vegyülése. Ebből pedig azt következtethetjük, hogy igen valószínűleg az egész földön egy nép sem lakik jelenleg azon a helyen, a honnan származott, tehát valamennyi jelenkori nép máshonnan vándorolt mostani hazájába.

A mozgékonytság végczélja embertani és néprajzi értelemben az emberi nem egysége. Az anthropogeographia szerint nincs „autochton“ fogalom, habár minden nép nagyra is van azzal, hogy ősi lakosa mostani hazájának. Mindenekelőtt azt látjuk, hogy az emberiség egységet képez, amelyben a különbségek háttérbe szorulnak a közös sajátságok mögött. Ez egységesség a történeti korban fokozódott és mind nagyobb tökéletességre törekszik, úgy hogy valamint anthropogeographiai értelemben az egész Föld elfoglalása, úgy néprajzi értelemben az emberi nem egysége látszik az emberiség fejlődése legfőbb céljának. Külső és belső mozzanatok működnek itt és amazok kikutatása az anthropogeographia egyik legelső és legfőbb feladata.

Bartek Lajos.

A BERLINBEN TARTOTT VII-DIK NEMZETKÖZI FÖLDRAJZI CONGRESSUS.

Felolvastatott az 1899. évi november hó 23-án tartott ülésen.

A VII-dik nemzetközi földrajzi congressust f. é. szeptember 28-dika s október 4-dike közt Berlinben tartották meg a földrajzi tudósok és szakférfiak, valamint a földrajz iránt érdeklődők rendkívül nagy részvétele mellett. A résztvevők száma valamivel több volt az 1600-nál. A németországi földrajztudósok majdnem teljes számban jelen voltak, de a többi európai államok is mind képviselve voltak, sőt még az Éjszak-Amerikai Egyesült-Államok is küldöttek számos képviselőt, valamint Japán is képviselve volt. A jelenvoltak közül főlemlítem a következő hírnevesebb geographusokat:

Agassiz A. (Cambridge), dr. Andersson (Stockholm), dr. Andree (Braunschweig), Anutschin tanár (Moskva), Arctowski Henrik (Varsó), dr. Bastian (Berlin), dr. Berg tanár (Buenos-Aires), dr. Brückner (Bern), Bryant Henry (Philadelphia), dr. de Claparede (Geneve), Cordeiro Luciano (Lisboa), dr. Credner (Lipcse), Dalla Vedova (Roma), dr. Dove (Jena), dr. Drapeyron (Paris), dr. Drygalski (Berlin), dr. Fütterer (Baden), Gauthiot Kár. (Paris), dr. Gerland (Strassburg), dr. Günther (München), Hartl Heinrich (Bécs), Keltie (London), dr. Kirchhoff Alfred (Halle), Lahovary György (Bucarest), de Lapparent Albert (Paris), dr. Lenz Oszkár (Prága), dr. Lindemann (Drezda), Gróf v. Linden (Stuttgart), Luksch József (Fiume), Sir Clemens Markham (London), dr. Hans Meyer (Lipcse), R. Mill (London), Sir John Murray (Edinburg), dr. Nansen Fridtjof (Christiania), dr. Natterer (Bécs), dr. Neumayer G. (Hamburg), dr. Neovius Ede (Helsingfors), Nielsen Roar (Christiania), dr. Oberhummer (München), Perthes B. (Gotha), Dr. Radde (Tiflis), dr. Ratzel (Lipcse), Ravenstein E. G. (London), dr. Rein (Bonn), br. Richthofen (Berlin), dr. Schokalsky (Szt.-Pétervár), Scobel A. (Lipcse), dr. Schweinfurt (Berlin), Semenow Péter (Szt.-Pétervár), dr. Stein (Bern), von den Steinen, dr. Wagner Herm. (Göttingen), gróf Zeppelin (Ebersberg) stb.

A magyar kormányt Berecz Antal, a Magyar Földrajzi Tár-

saságot dr. Erődi Béla elnök, Déchy Mór, Lóczy Lajos és gróf Zichy Jenő tiszteleti tagok, továbbá Hopp Ferencz, Kogutowitz Manó és Szende Gyula rendes tagok képviselték.

Az érdeklődés központját a sarki kutatások és a tengermélység tanulmányozásának kérdései képezték, melyeknek tanulmányozói részint előadásokat tartottak, részint az ezen kérdésekre vonatkozó tárgyalásoknál élénken résztvettek. Azon várákozás, hogy a congressus, alkalmat nyújt a tervezett angol és német délsarki expedíciók kérdésének tisztázására, minden részében teljeseedett.

Az utazások ismertetése még jobban háttérbe szorult, mint a megelőző londoni congressuson. A jelen volt utazók előadásai kizárólagosan az utazások végeredményeinek ismertetésével foglalkoztak.

De nagy számmal voltak más tárgyú előadások is, melyeket a különböző országok geographusai tartottak s melyek sok új eszmét pendítettek meg s igen tanulságosak voltak.

A délelőtti általános üléseken naponta oly előadásokat tartottak, melyek tárgyát a sarkkörü kutatások, tengermélységmérések, a Föld alakja, a physikai geographia, a történelmi geographia s a kutató utazások képezték. A délutánokon három csoportra oszolva tartották az üléseket s ezeken klimatologiai, limnologiai, biogeographiai, anthropogeographiai, geomorphologiai, oceanologiai, geophysikai, kartographiai, geodaesiai, areonautikai, azután a sarki utazásokra, az egységes mértékegységek alkalmazására s a geographai tanítás módszerére vonatkozó kérdésekkel foglalkoztak.

A congressusi tagoknak az ülések iránti érdeklődése mindig igen élénk volt, s alig volt egy-két felolvasás, melynek hallgatósága csekélyebb számú volt. Ennek okát nem pusztán az előadások érdekességében keresem, hanem főképen azon körülményben, hogy ezen alkalommal nem volt kiállítás s így a tagok figyelme nem oszlott meg. A megnyitó ülést leszámítva, a legnagyobb érdeklődés Nansen Fridtjof előadása iránt nyilvánult. A képviselőház nagy üléstermének minden zuga megtelt hallgatósággal s kitartó éberséggel — de meglepetéssel, mert népszerű előadást várt — hallgatta végig Nansennek az Éjszaki-Jeges-tenger mélységéről és hőmérsékleti viszonyairól tanulságos képek vetítése mellett tartott tudományos előadását.

A congressus berendezése és külső formája az előkészítő bizottság messzemenő s mindenre kiterjedő gondossága folytán valóban fényes volt s teljesen megfelelt úgy a congressus nemzet-

közi jellegének, valamint azon körülménynek, hogy az a német birodalom fővárosában, a német császár székhelyén tartatott. Mindez nemcsak az előkészítő bizottság fáradozásának, hanem az összes berlini hatóságok végtelen előzékenységének köszönhető.

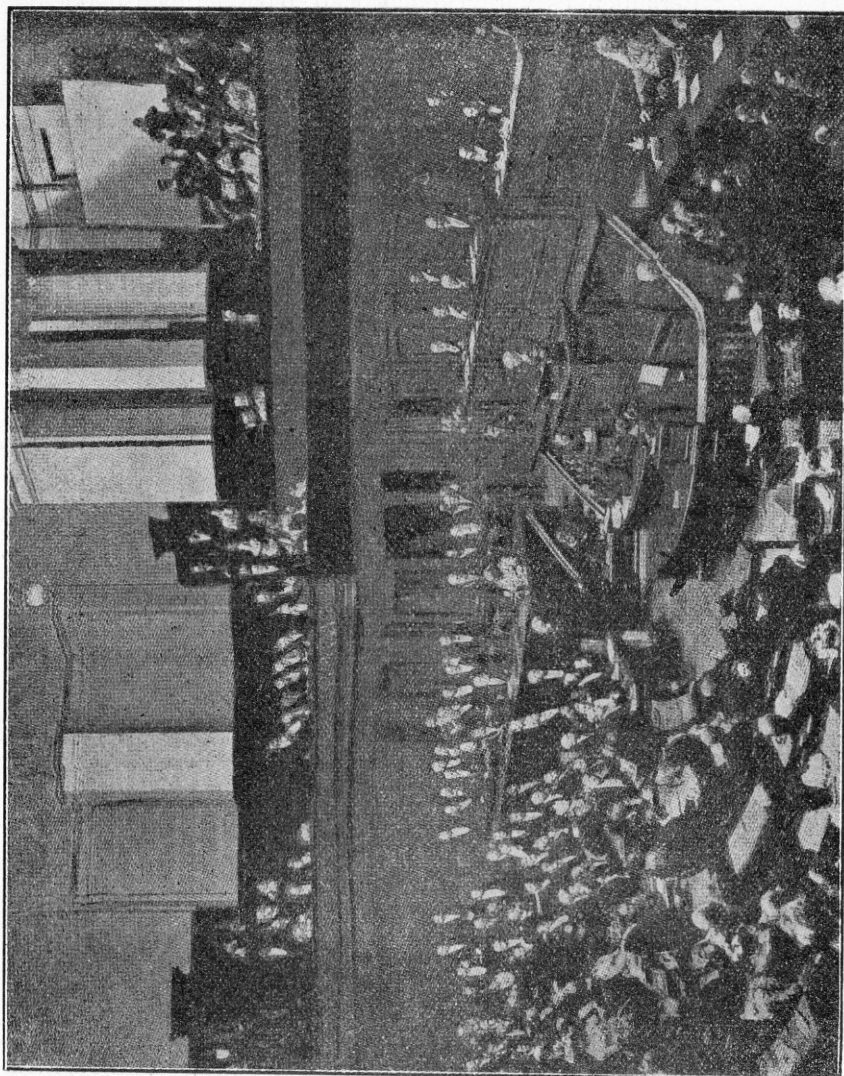
A porosz képviselőház pompás új palotája, annak összes díszes termei állottak a congressus rendelkezésére.

Az ünnepélyes megnyitásnál a congressus tiszteletbeli vőnője Albrecht braunschweigi uralkodó herczeg bejelentette II. Vilmos császár üdvözlését s afeletti sajnálatát, hogy személyesen meg nem jelenhetett az ülésen. Az állam főhatóságai részéről a congressus legnagyobb figyelemben részesült s érdeklődésüknek az üdvözlés alkalmával hosszabb beszédekben adtak kifejezést. Berlin város polgármestere is melegen üdvözölte a congressust. Berlin város mindazon tudományos intézetei és gyűjteményei, melyek a földrajzzal csak némi összeköttetésben is vannak, a congressus tartama alatt a tagok számára nyitva állottak. Az internationalis „Simultan-Ballonfahrten-Vereinigung“ a congressus tiszteletére egy időben bocsátott fel léghajókat Berlinben, Strassburgban, Párisban, Bécsben és Szent-Péterváron s meghívta a congressus tagjait a berlini két léghajó feleresztéséhez.

Úgy a congressus rendező bizottsága, valamint Berlin-városa nemkülönben földrajzi társaságok, a kartographiai intézetek részéről a tagok becses kiadványokkal és nyomtatványokkal tiszteltettek meg, melyek közül kiválóan említést érdemelnek Drygalskynak Grönlandról szóló két kötetes munkája, a Humbold-centenaris kiadvány, a Bibliotheca geographica 5-ik kötete s Berlin város ünnepi kiadványa.

Az estéket díszfogadtatások és díszelőadások foglalták el. Csőtörtökön este a birodalmi kancellár fogadta fényes termeiben a congressus tagjait; pénteken díszelőadás volt az Urania tudományos színházban, szombaton este volt a Berlin-város által adott nagy bankett, vasárnap kirándulás volt Potsdamba és Rüdersdorfba, hétfőn este báró Richthofen a berlini Gesellschaft für Erdkunde és a congressus elnöke fogadott a Kaiserhof ünneplő termeiben a társaság nevében; kedden pedig a császár különös rendeletére ünnepi előadásra voltak a tagok hivatalosok az udvari operába. A congressus befejezése után a tagok nagy része két külön vonaton ellátogatott Hamburgba a városi tanács szíves meghívása folytán, s ott rendkívüli fényes és szívélyes fogadtatásban részesült.

A congressus végzései a következők:

A VII-ik nemzetközi földrajzi kongressus.

1. Nemzetközi bizottság szerveztetik annak megállapítására, hogy mily terjedelemben s mily eszközökkel tétessenek mágneses és meteorologiai egyidejű megfigyelések délsarki expedíciók alkalmával.

2. A Berlinben és környékében lakó biogeographusokból bizottság alakíttatik a növényformációk egységes nomenclaturája előmunkálatainak elkészítésére.

3. Kifejezi a congressus azon óhaját, hogy minden térképen a mérték viszony mellett a reductió aránya is jelölve legyen.

4. Kívánatosnak tartja a congressus, hogy a földrajzi kutatások és tárgyalásoknál egységes mértékek használtassanak s e végre ajánlja a méter mértékrendszert s a százfokos hőmérőt.

5. Nem tartja kívánatosnak, hogy az idő felosztása változást szenvedjen s megtartani kívánja a körnek 360 fokra való felosztását is, de szívesen látná, ha a fokoknak tizes alapon való felosztása elfogadtatnék.

6. A nemzetközi földrajzi bibliographiát illetőleg a congressus kimondja, hogy ennek olyképen való szerkesztése, miként a berlini Verein für Erdkunde Bibliotheca geographica van szerkesztve, teljesen megfelelő.

7. A congressus megpendíti, hogy a hajó parancsnokok és vezetők formularékkal volnának ellátandók a jégzajlásra vonatkozó adatok feljegyzésére, melyek feldolgozásával a dán meteorológiai intézet Kopenhágában volna megbízandó.

8. Nemzetközi bizottság szerveztetik a suboceanicus nomenclatura megállapítására s ugyanezen bizottság feladata, hogy a tengermélységek térképét kiigazítsa s ennek kiadását eszközölje.

9. A congressus meleg sympatiáját fejezi azon gondolat iránt, hogy az ausztráliai kolóniákból expedíció induljon ki, az 52 év előtt eltűnt dr. Leichardt-féle expedíció nyomainak kutására.

10. Elhatározza, hogy a congressus nemzetközi seismológiai társaság szerveztessék.

11. A congressus vezetősége megbízást kap, hogy egységes mérték (1 : 1.000,000) szerint készítendő földtérkép alapjához hálózattervezetet dolgoztasson ki, melynél az egyes lapok a párhuzamos és délkörök által legyenek határolva.

12. Czélszerűnek találja a congressus nemzetközi kartographia társaság szervezését is s az e végre már régebben kiküldött bizottságot újból megerősíti.

13. Óhajtja a congressus oly térkép kiadását, melyen a prae-historikus lakóhelyek a lehető legnagyobb teljességben bejegyezve legyenek.

14. Kíváncsún tartja a népesség statistikáját feltűntető alap-térképek szerkesztését.

Arra nézve, hogy a VIII.-ik nemzetközi földrajzi congressus hol legyen, nem történt döntés. A congressus csak azt határozta, hogy az 1903 vagy 1904-ben tartassék meg az állandó bizottság által meghatározandó helyen.

A congressus lefolyását és működését ezekben általánosságban vázolván, legyen szabad a részletekből is egyet-mást elmondanom.

Miután a közbe esett vasárnapon ülés nem volt, a congressus tulajdonképpen csak hat napon ülésezett, naponként d. e. 10-től 1-ig és d. u. 2-től 6-ig. Ezen időre összesen 136 előadás s felolvasás volt kitűzve. Nagyon természetes tehát, hogy egy és ugyanazon ember valamennyi előadáson jelen nem lehetett és pedig annál kevésbbé, mivel, hogy ennyi előadást napirendre lehessen tűzni, délutánonként az üléseket három helyen tartották. Ily körülmények közt a részleteket illetőleg csak azon előadásokról referálhatok, melyeken a leggondosabb idő beosztás mellett személyesen jelen lehettem.

Mint már említettem az érdeklődés központját az antarktikus kérdés képezte s ezen kérdés tárgyalásánál két tudós magaslott ki, az angol Sir Clemens Markham a Londoni Földrajzi Társaság elnöke és dr. Drygalski Erich berlini tanár, ki a német délsarki expedíció vezetésére van kiszemelve. Úgy az angol valamint a német expedíció pénzügyileg biztosítva van, tervezetüket az angolok részéről Sir Markham, a németek részéről pedig Drygalski tanár ismertette.

Mind a két expedíció fából épült hajón indul útnak Európából 1901. év augusztus havában s a déli sark-vidékekre érve, az angolok javaslata szerint olyképen válnak szét, hogy a németek kutatásának vidéke a nyugati hosszúság 90°-tól a 0°-on át a keleti hosszúság 90°-ig, az angoloké pedig a keleti hosszúság 90°-tól 180°-on át a nyugati hosszúság 90°-ig fog terjedni.

A német expedíció első sorban a Kerguelakon mellék állomást fog szervezni s aztán dél felé fordul, hogy alkalmas helyen a főállomást berendezze, melyen 1902 januártól egész 1903 januárig, tehát egy teljes évig fog időzni. Ezalatt rendes tudományos észleleteket fognak tenni, nemkülönben megpróbálkoznak ismételen a sejtett déli szárazföld belsejébe eljutni. 1893. január hóban a hajó a nyu-

gati Jeges-tengerbe hatol s az Atlanti-oczeán legdélibb részét topographiailag és physikailag kikutatja s azután haza felé veszi útját.

Az angolok programja főképpen abban különbözik a németekétől, hogy az ő hajójuk nem a Jeges-tengerben fog telelni, hanem Új-Zeeland-szigeten Lyttletonban. Az 1901/2. évi nyáron a hajó Terminatio-sziget érintésével elhatol a Wilkes-földre s annak partjait, valamint a Victoria-földnek még ismeretlen nyugati partját Cap-Washington és Cap-Gauss között kikutatja s azután a telelő-állomást Mac-Murdo-öbölben szervezik, a honnan a déli magnetikus sark felé irányítják kutatásaikat. Az 1893 $\frac{3}{4}$. évi nyár a Victoria-földről nyugatra fekvő jégfalak tanulmányozására lesz fordítva, részben megakasztott léghajók alkalmazása mellett. Ha az anyagi erő megengedi, akkor az 1893/4. évi nyáron a hajó még egyszer megpróbálkozik nyugat felé előrehatolni egészen a Péter-sziget délköréig. Az angolok azonban még nem döntötték el, hogy ki legyen expedíójuk vezetője s hogy az expedíció egy vagy két hajóból álljon-e. *Sir John Murray* két hajó küldését sürgeti, csakhogy ez esetben a költség 90,000 fontról, 150,000 fontra emelkednék.

Mindkét expedícióra vonatkozólag függőben maradt azon kérdés, hogy kutyákat vigyenek-e magukkal vagy nem, miután előreláthatólag rendkívüli nagy munkába kerülne ezeket a jég-hasadékokon átszállítani. Nansen mégis a leghatározottabban azt javasolta, hogy vigyenek; továbbá, hogy a jég szélénél való útazásoknál kajákat használjanak.

Nielsen christianiai tanár jelentést tett Borchgrevink antarktikus expedíciójáról, mely a Southern Cross hajón 1898. évi decz. 19-én indult el Hobartból Cap-Adare felé, hova f. évi február hó 17-én jutott el.

Arctowski Henrik (London) a belga délsarki expedíció oceanographiai és meteorologiai, dr. *Mohn* christianiai tanár pedig a „Fram“-expedíció meteorologiai eredményeit ismertette.

Schokalsky Gyula (Sz.-Pétervár) bemutatta a Jenisszei-atlaszt, mely Wilkizkynek 1895—96-ban tett kutatásai alapján készült.

Albert monacoi herczeg kutatásainak eredményeképpen ismertette Grönland keleti részét érintő tengerek faunáját;

Natterer bécsi tanár pedig az osztrák-magyar Pola-expedíciónak a Vörös- és a Közép-tenger kikutatása körül végzett munkáját.

Meg kell említenem *Forel* (Svajcz) előadását („Les Seiches des Lacs“) a tavakon észlelt, az árapálylyal hasonló azon jelenségről, melyet a Svajczban *Seiche*-nek neveznek, mi nem egyéb, mint

a tóvíznek felemelkedő s leszálló szabályos oscillatioja. *Forel* ezt először a Genfi-tavon vette észre, de azután a Bodeni-, Zürichi- s a többi svajczi tavakon is észlelte. A Genfi-tónak mind a két végén, Genfnél is és Chillonnál is határozottan észlelhető a seiche, a nyugati végén azonban négyszerte magasabb, mely tünetény a tó mélységével és szélességével van összefüggésben s valószínűnek tartja, hogy minden tavon észlelhető ilyen jelenség.

Forel előadása alkalmat nyújtott dr. *Lóczy Lajos* egyetemünk tudós tanárának is a felszólalásra, ki rámutatva azon nagy munkára, melyet az ő vezetése alatt társaságunk Balaton-bizottsága ezen tó tanulmányozása által végez, jelezte, hogy hasonló tünetényt a Balatonon is észlelt.

Felszólalt dr. *Lóczy* még *Futterer* Közép-Ázsiáról szóló előadása után is, a midőn kijelentette, hogy *Futterer* kutató utazásának eredményeit ő fontosaknak és saját tapasztalataival megegyezőknek tartja.

Az iskolaügyi osztályban

Gauthiot Károly (Paris) a gazdasági földrajz fontosságáról, *Ratzel* (Lipce) a földrajzi helyzetről, mint a földrajztanítás központjáról, dr. *Kretschmer* a földrajz s a történelem közti viszonyról tartottak előadást.

Kiemelem *Fabre Albertnek* (Montpellier) a földrajznak a franciaországi iskolákban való tanítására vonatkozó előadásából a következőket:

A földrajz tanítása a szülőhely ismertetésével kezdődjék a népiskolában s fokanként terjeszkedjék ki a cantonra, departementre, Franciaországra, Európára s aztán a többi világrészre s végződjék a Földnek mint égi testnek ismertetésével. Mint minden tudománynál, úgy a földrajznál is az alapfogalmakból kell kiindulni, s ezekre kell a legnagyobb súlyt fektetni. Ha a tanuló szülőföldjének földrajza és történelme iránt érdeklődik, biztosak lehetünk, hogy tanításunknak eredménye lesz. A szülőföld ismertetése azonban nem állhat pusztán a folyók, mellékfolyók, magaslatok, szomszéd hegyek, dűllők, utak stb. neveinek megtanulatásából, — az ily tanításnak nem volna lelke. Ennek történelmi vonatkozásokkal kell lelket adni, mit a tanító leginkább kirándulások és séták alkalmával tehet meg. Az ily tanításhoz a szükséges anyagot nem bírja maga a tanító összegyűjteni, — ez szaktudósokra bízandó. Ez a munka azonban nem állhat pusztán a földrajzi és történelmi adatok egybegyűjtéséből, hanem ki kell terjeszkednie a nevek etimológiájára, a

hely népességének emelkedésére és csökkenésére, mezőgazdasági s közlekedési viszonyaira, a helyhez fűződő legendák összegyűjtésére, azon férfiak életének ismertetésére, kik szülőföldjük jótevői. Ismereteni kell a hely emléksobrait, műkincseit stb. Mindennek összefoglalása képezné az illető hely *arany könyvét!* A szülőföld ismerete az, a mi a haza földjéhez való ragaszkodásunk alapját képezi. Nem szerethetjük azt, a mit nem ismerünk!

Ezután még megbeszélés tárgyát képezték a relieftérképek. Dr. Ebeling (Berlin) szerint könnyű s olcsó módon állíthatunk elő az elemi tanítás szükségletéhez relief térképet, ha vízszintes lapra markunkból homokot eresztünk. Ígyképpen fogalmat adhatunk tanítványainknak a hegylánczról, tömeges hegységről, völgyről, hosszanti és keresztvölgyről, hegygerinczről, vízválasztóról stb. Mivel azonban a Föld felületén található némely alakulat a könnyen gördülő homokkal nem állítható elő, ajánlja e célra a plastilínát, melyből ezen alakulatok könnyen utánozhatók. Az eddigi reliefeket az iskolák drágaságuk miatt nem szerezhették meg. Kindt stegliczi kartographus oly módszert talált ki, mely szerint kétharmaddal olcsóbban tud relieftérképeket előállítani, mint az eddig lehetséges volt. Ő ugyanis lithographicus úton oly nyomtatványokat készít, melyekkel az eredeti minta situációját tökéletesen másolni lehet. Ez minden esetre rendkívüli haladás a relieftérképek technikájában.

Legvégére hagytam a szomorú jelentést! Ama bizonyos bóját, miként tudva van, Svedenborg kapitány, ki Andrée felszállásánál jelen volt, Nathorst, Montelius és Nordenskjöld tanárok jelenlétében október 2-án nyitották ki Stockholmban. A negativ eredményről azonnal táviratilag értesítették a congressust. *Nansen* így szólt: „Nem hiszem, hogy a bója jó jel legyen! Azt hiszem, hogy ezt a bóját és több mást a szerencsétlenek nem azért dobták le, hogy magukról hirt adjanak, hanem mint ballasztot; mert hiszen élelmissert nem dobhattak le, mert arra még szükségük volt, de hogy a bójákra többé nem lesz szükségük, azt már akkor tudták. „Szerencsétlen emberek! Nem reménylem, hogy még élnek . . .“ „Nincs többé remény“.

Midőn ezzel jelentésemet bezárom, még örömmel említem meg, hogy társaságunk kiváló megtiszteltetésben részesült a congressus részéről az által, hogy elnökünk a congressus tiszteletbeli, dr. Lóczy Lajos és gróf Zichy Jenő tiszteletbeli tagjaink pedig működő alelnökeivé voltak megválasztva.

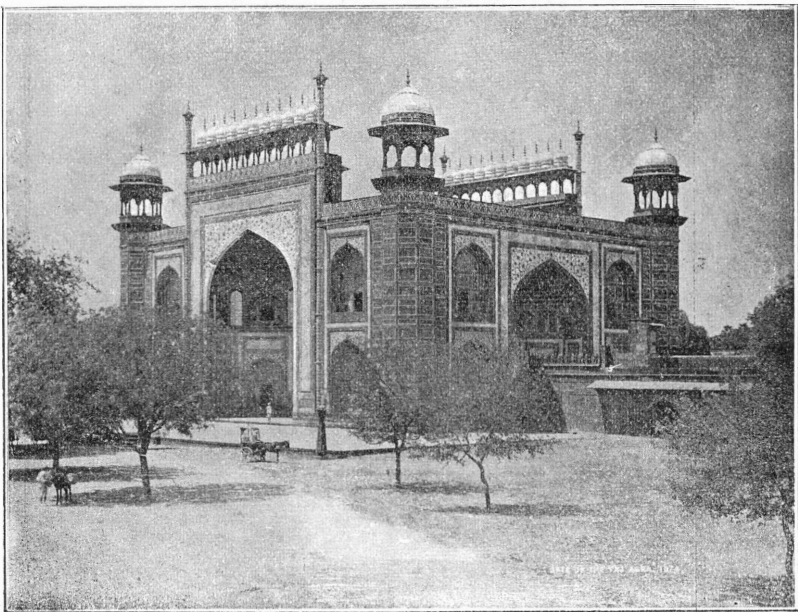
Budapesten, 1899. nov. 15-én.

Berecz Antal.

ÁGRA.

Mutatvány „India és Ceylon“ című útleírásból. *)

1894. január 4-én délben érkeztem Ágrába, s a Lavaries hotelbe meg szállva, azonnal kocsit vettem és a kis félórai távolságra eső Taj-Mala mausoleumot siettem megnézni, melyet Jehan (Dzsehán)

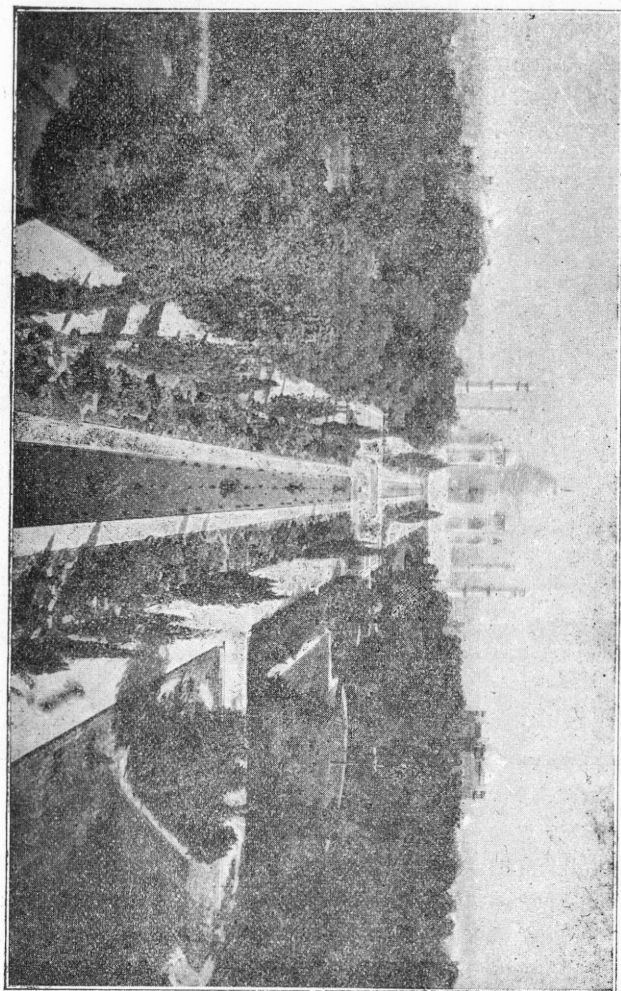

Taj előkapuja, Ágrában.

sah építtetett imádott neje számára 1629—48-ban, de ő maga is mellé van helyezve. Veres homokkő-fallal van körülvéve a cyprusok, vízmedenczék s virágokkal rendezett park. Az előkapu a mausoleumokhoz illő ízlésben, veres kőből, mely fehér és fekete mosaikkal, virágokkal és a Koránból vett idézetekkel van kirakva.

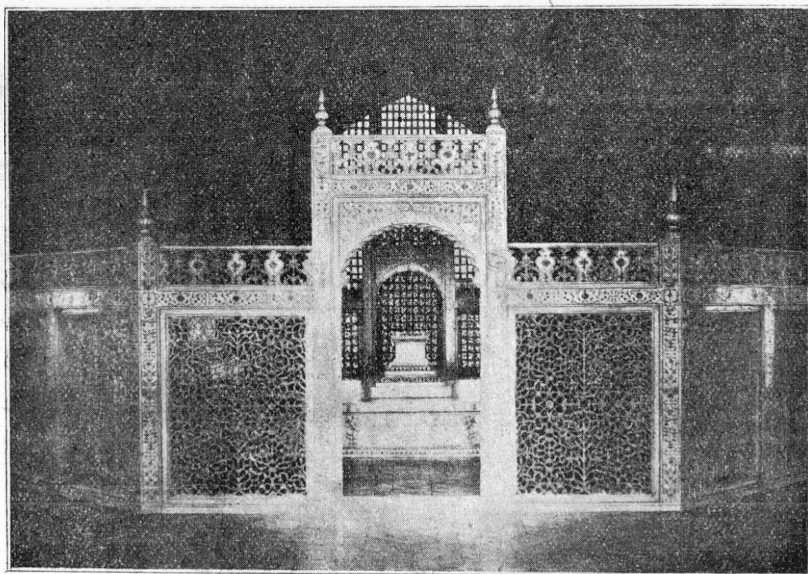
Azon áthaladva, a kapuval szemben a park tulsó végén magas, fehér márvány-terrason áll Taj-Mala, India gyöngye, vakító

*) „India és Ceylon.“ Úti jegyzetek. Irta : Mocsári Béláné (Fáy Mária). 80 képpel. Budapest. Athenaeum, 1899.

Taj a Jumma-ol-yo partján, Ágrában.

fehér márványból, ettől jobbra-balra vagy kétszáz lépésnyire magas fa-csoportok és a mellett két másik mausoleum veres kőből, fehér márvány mosaikkal a simmetria végett, melyek között a Taj fehérsége és classicus formája a minarettekkel még szembetűnőbb a tiszta sötétkék ég alatt a virágos parkban. A főkupola 188 láb magas. Belső falai nyolcz-szögletet képeznek és egészen fel a kupoláig drága-kövekkel kirakva a Koránból idézetekkel és virág-füzérekkel, a sarkok pedig csipkeszerűen áttörve ablak gyanánt, amin keresztül gyenge világosság terjed szét. A fal mellett talán három lépésnyire két méter magas fehér márvány-korlátka az épület

Taj sirbolt belseje, Ágrában.

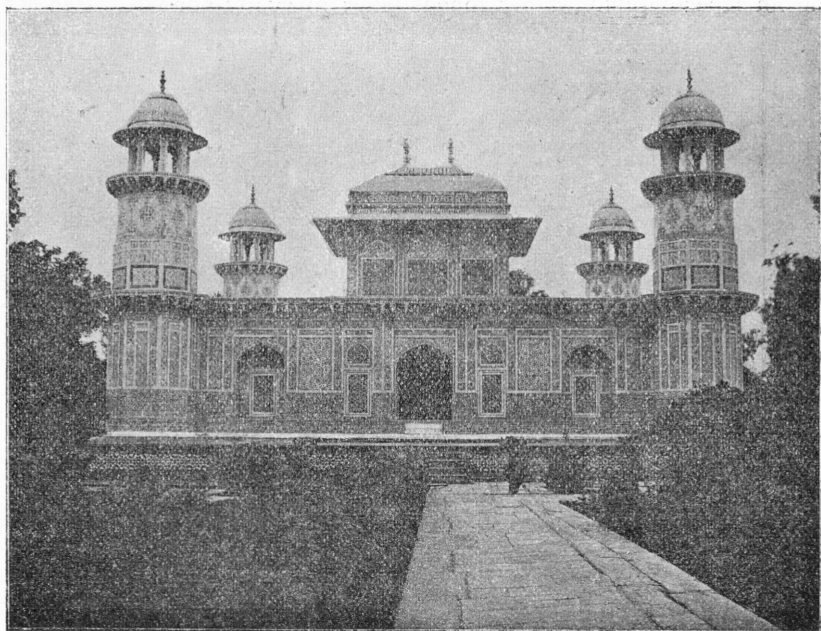
octogon alakjához mérten húzódik körül, melynek közepén Jehán sah és neje sirja áll vakító fehér márványból, drága-kövekkel, virág-füzérmintára kirakva.

A fehér márvány-korlátka pedig levél-mintára van áttörve, melynek füzérében minden virág és csillag egy drágakő. A finom munkát féltetni lehetett volna talán a túlterheléstől, de azon hibát azért még soha sem talált senki.

Az épület túlsó oldalát a Jumma-folyó mossa. Az egész délutánt a parkban töltöttem el, minden oldalról csak csodálni tudtam ezen könnyed, remek, eszményi alkotást.

Este felé a négy minaretten egyszerre végezték a dervisek messze elhangzó imájukat. Ezen délutánt elfelejtenem nem lehet soha!

A Tajtól kifelé menve, a középső virág-ágyak mellett, melynek szélein két oldalt keskenyen a Jumma szent víze folydogált, a gyönyörű előkapuból még egyszer visszatekintve, búcsút vettem a csodák csodájától, melyet oly híven leírni úgy sem lennék képes soha sem.

Régi sírbolt Ágra mellett.

A rajzot, mint ott mondták, maga a sah készítette, a mo-saikot pedig a leghíresebb római munkások. A tervet egy olasz építész.

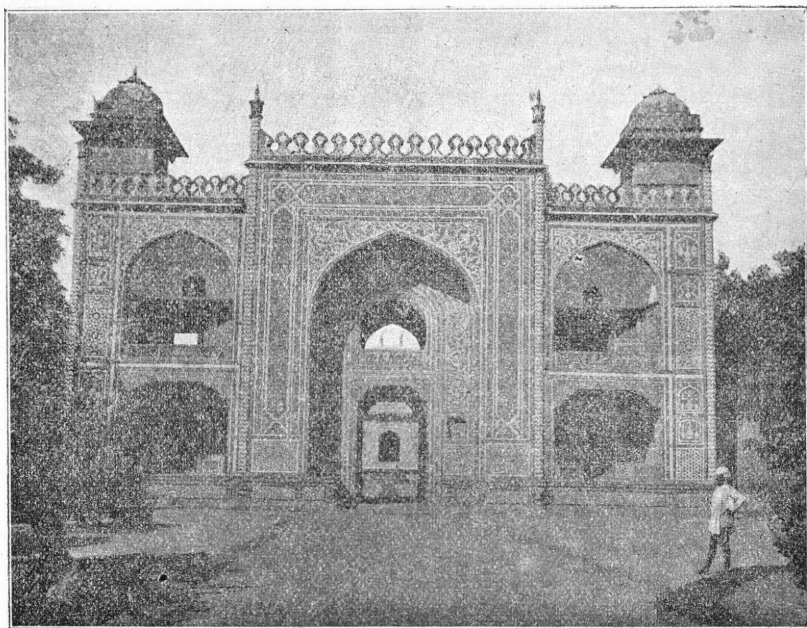
A ki földi maradványainak ily tündéri emléket tudott emel-tetni, elképzelhető, hogy mily páratlan műértő fényűzéssel vette magát körül életében.

Azt tartják, hogy egyedül ezen mausoleumért érdemes Indiába utazni. Ágrában kár volt vezetőmre nem hallgatni, utóljára kellett volna megnéznem a Tajt, mert azután semmi sem tetszett igazán.

Onnan félóra távolságra, más stylben, még egy igen szép sírbolt van, melyben a régi festés nevezetes, szintén előkapuval, a mi Indiában a nagyobb templomok és sírboltok előtt ritkán szokott hibázni és rendkívül nagyhatású.

Este sétálgattam és gyönyörködtem a bennszülöttek gazdagon ékített fogataiban.

A városban jamma-moschée, a vár falain belül pedig meglepő szép dolgok vannak, Jehan sah palotája fehér márványból s a gyöngy-moschée.

Elökapu a régi sírbolthoz (Ágra).

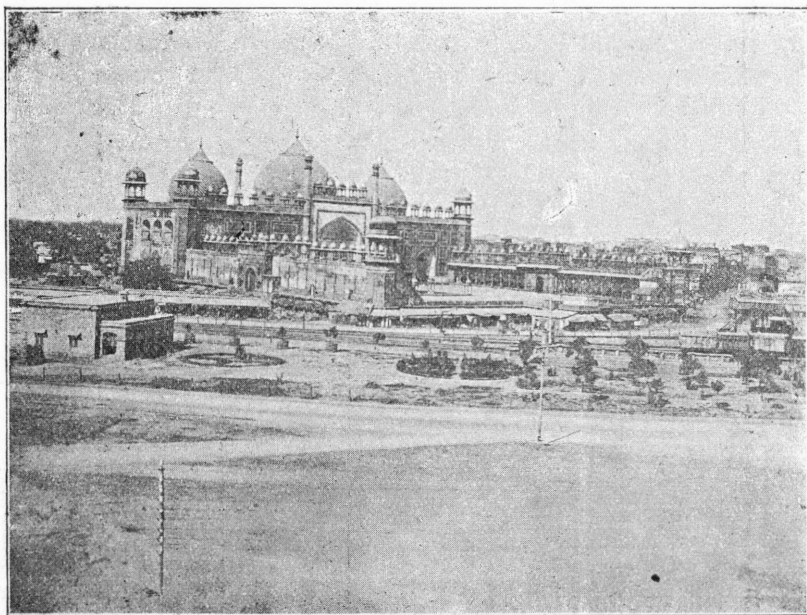
Jehan sah és atyja ízléséről kifogástalan stylű emlékek tanuskodnak, melyek úgy gazdagságban, mint pompában egyetlenek, azok között a várban, a Dewan-i-Khas, melynek egyik csipkeszerűen áttört márványfala mögül nézte hajdanában a hárem, az elefánt-tigris és tigris-ember közötti harczokat, melyeket a vár sánzában tartottak meg.

A hárem-hölgyek ezen palotáiban a fürdő-szobák meglepő szépek, a falak egészen tükörrel vannak burkolva, a tükrökön domborművű virágfüzerek, az ajtók művészien díszítve. Ezen szo-

bák a delhi-i dewan-i-khasi fürdő-szobákon is túltesznek. Úgy itt, valamint több régi palotában a termeket nyitott vízcsatornák övezik a hőmérsék enyhítése végett. A sah titkos kihallgató-terme is a fenti palotában van.

Egyik délelőtt megnéztem, a hol a márvány-munkákat és a mosaik beégetéseket végzik.

Délután meglátogatott szállodámban Telléryné 90 éves öreg édes atyja, a ki fiatal kedélyével nem nézett ki többnek 70 évesnél.

Mohamed-mecset Ágrában.

Ő angol törzstiszt volt s bennszülött leányt vett nőül. Régente azt oly rossz néven vették Angliában, hogy nejével többé nem mehetett vissza hazájába. Szenvedélyesen függött leányain, ép úgy azok is ő rajta. Hoztam is tőle sok üzenetet az ő kedves Lilla leányának, Budapestre.

Az Ágra és Delhiben látott dolgok oly szépek, szinte elfelejtettem az odáig nélkülözött őserdőkről, melyek után már itthon is vágyakoztam.

Hogy mennyi sok szép templom, sírbolt és egyéb remek

építkezés van még az általam említetteken kívül Delhi, Lucknow és Ágrában, azt felsorolni sem tudnám.

Érdekes volt az út Ágrától Lucknowig. Az idő szép napos, az ültetések őríási ős fák szegélyzik; alattok borju nagyságú állatokkal. Közelebb érve hozzájuk láttam, hogy azok nagy majmok, melyek két lábra állva nem is ijedtek meg nagyon vonatunktól. De nagyobb része mégis a fákra kapaszkodott, és a galyak recsegése közt ide-oda ugráltak.

Sok kárt tesznek ott az ültetvényekben, de a nép azért nem bántja őket, mert szentnek tartja. De ha aztán olyan szomszéd faluba vagy kertbe rándulnak, melynek lakói más vallásuak, akkor irgalom nélkül lelövik őket, a mi miatt aztán sok gyűlölködés van. Ágrában a piacra bemennek a majmok, a gyümölcsárosok közé ülnek, s lábaikkal mutogatják, hogy melyik gyümölcsből szeretnének, s az árusok adnak nekik. Különösen egy piczi kis majom nagyon kedves volt, akár egy gyereket, úgy tekintették. Ezeket, ha magam nem láttam volna, nem hinném el. A majmok oly bátrak és oly otthoniasak voltak a vásárosok között, mint bármely házi állat nálunk a megszokott udvarban.

TÁRSASÁGI ÜLÉSEK.

Választmányi ülés október hó 26-án a társaság hivatali helyiségében.

Jelen voltak dr. *Erődi Béla* kir. tanácsos elnöklete alatt, *Gerster Béla*, dr. *Havass Rezső* alelnökök, *Berecz Antal* főtitkár, *Bartos G.*, dr. *Borbás V.*, dr. *Brózik K.*, *Cholnoky J.*, dr. *Gindele J.*, *György A.*, dr. *Jankovich B.*, dr. *Lóczy L.*, *Pompéry E.*, dr. *Schafarzik F.*, dr. *Thirring G.* választmányi tagok.

1. Az ápr. hó 27-iki választmányi ülés jegyzőkönyvének hitelesítése után elnök előzetes rövid jelentést tesz a VII-dik nemzetközi földrajzi congressusról.

2. A főtitkár bejelenti *Daly Károly*, az Amerikai Földrajzi Társaság elnökének és gróf *Bizemont* társ. tiszteleti tag halálát, — mi szomorú tudomásul szolgál.

3. A székes-fővárosi statisztikai hivatal csereviszonyt kér, mi örömmel megadatik.

4. Báró *Guillaume* Athénében székelő belga minister régi Dácziáról írt történelmi s földrajzi munkáját felajánlja kiadásra.

A választmány ezért köszönetet mond, de szerény anyagi viszonyai mellett a kiadásra nem vállalkozhatik.

5. *Steeb* altábornagy tiszteletbeli taggá történt megválasztatását megköszöni.

6. A választmány helyeslőleg veszi tudomásul, hogy a főtitkár f. é. július 30-án a Petőfi-ünnepély alkalmával a Petőfi-szoborra a társaság nevében koszorút helyezett.

7. A felolvasóülések ügye tárgyalás alá kerülven, a választmány tudomásul veszi, hogy a legközelebbi üléseken az elnök Dalmáciáról, dr. *Havass R.* norvégiai utazásáról, a főtitkár a VII-dik nemzetközi földrajzi congressusról, *Hopp Ferencz* afrikai utazásáról, *Czink Lajos* Pago-szigetről, *Bartek Lajos* a népvándorlásról fognak felolvasást tartani.

8. *György Aladár* szóba hozván a párisi kiállításra küldendő Magyarországi utazók térképét jelenti, hogy az ehhez szükséges anyagot nagyjában összegyűjtötte s kéri, hogy annak

revideálásával valaki megbízassék. Erre dr. Thirring Gusztáv és dr. Brózik K. kéretnek fel.

9. Elhatároztatik, hogy a társaság Párisban kiadványait is kiállítja.

Felolvasó ülés 1899. november hó 9-én az *Urania* tudományos színházban.

Az ülést dr. *Erődi Béla* kir. tan. elnök megnyitván, jelezte az *Urania* célját és törekvését, valamint hivatását a tudományos ismeretek népszerűsítésére s köszönetet mondott a színház átengetéseért az igazgatóságnak. Ezután *Chalnoky* Jenő egyetemi adjunctus, választmányi tag százánál több vetített képen bemutatta Magyarország földrajzának vázlatát.

Felolvasó ülés 1899. november hó 23-án a Tudományos Akadémiában.

Elnök dr. *Erődi Béla* kir. tan. az ülést megnyitván, bemutatja „*A föld térképe Merkator prejekcióban*” című új fali térképet, melyet Kogutovicz Manó tagtársunk szerkesztett s azt mint nagy gonddal készült szép kiadású művet ajánlja. Ezután még néhány francia földrajzi szemléltető eszközt mutatott be. Vidal Lablache fali képei Franciaország mezőgazdasági és ipari termékeit tüntetik fel olyformán, hogy a térképen a vidék vagy hely neve mellett annak különleges termékei vannak képben feltüntetve. Aztán bemutatta Armand Colin könyvkiadó-czég kiadásában megjelent Album Géographique három kötetét, melyek egyikében az osztrák-magyar császárság czíme alatt Magyarországról is találunk ismeretést és néhány képet, de oly módon, hogy a külföld ez ismertetésből a legfurcsább fogalmat szerzi hazánkról. Elmondja többek között, hogy a zsidó általában nomád életet él, hogy a csehek reformált katolikusok, a magyarok a protestantizmusra tértek át. A horvátok legújabbán szobrot emeltek Jellasicsnak, a függetlenség hőségnek. A szabadelvű kormány alatt új arisztokrácia alakult magyarokból, németekből és zsidókból, melynek célja: kiszákmányolni a lengyeleket, tótokat és románokat. A büszke orsovai vár a szerb határon védi a Vaskaput, mely Csehországban tör magának utat a sziklák között. Budapest lakosainak száma 370.000, kik közül Pest városában 200,000 magyar van. A pusztán, melynek egyetlen fája sincs, a czikos, nyája legeltetéséből és vadászatból él. A képek között látható egy szűrös-gatyás alak is, ezzel a jelzéssel: egy felső-ausztriai paraszt.

Berecz Antal főtitkár jelentést tett a VII-ik nemzetközi földrajzi congressusról. Mire *Barlek Lajos* halasi főgymnasiumi tanár társ. rendes tag felolvasta értekezését a népvándorlás indító okairól és céljairól.

A felolvasó ülést **választmányi ülés** követte dr. *Erődi Béla* kir. tan. elnöklete alatt. Jelen voltak: dr. *Havass Rezső* alelnök, *Berecz A.* főtitkár, dr. *Borbás V.*, dr. *Demkó K.*, dr. *Gindele J.*, *György A.*, *Hahóthy S.*, *Schneider J.*, dr. *Thirring G.* és *Wodianer A.*

A választmány dr. *Jankó János* társ. titkárnak, miután a Balaton mellékén néprajzi kutatással van elfoglalva, jövő február hó közepéig szabadságot adott s azután a folyó ügyeket intézte el.

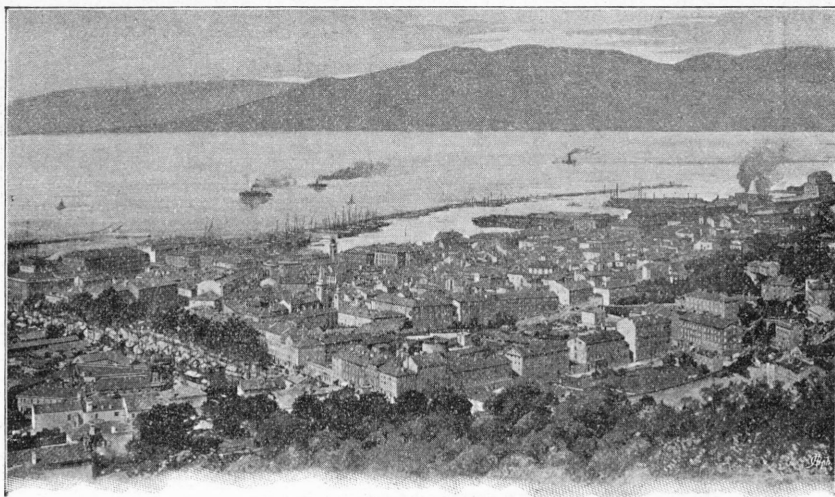
A választmányi ülés után *bizottsági ülés volt az Utazókönyvtár kiadása ügyében*, melyen a bizottság örömmel vette tudomásul *Wodianer Arthur* választmányi tag azon nyilatkozatát, hogy az utazókönyvtár kiadására vállalkozik. Ezután a további eljárás módzatai beszéltek meg.

A legközelebbi *felolvasó ülés* deczember hó 14-én lesz. Felolvasást *Czink Lajos* rendes tag fog tartani **Pago-szigetről**. Az ülést a Tud. Akademiában tartjuk d. u. 5 órakor.

KÖNYVÉSZET.

Führer durch Dalmatien. Herausgegeben vom Vereine zur Förderung der volkswirtschaftlichen Interessen des Königreiches Dalmatien. Verfasst von Reinhard E. Petermann. Mit 165 Illustrationen von Ludwig Hans Fischer, 4 Geographischen Karten und 4 Stadtplänen. Wien. 1899. Alfred Hölder.

A természeti szépségekben és történelmi emlékekben gazdag Dalmácia valósággal az ellentétek országa. Parti szélei Olaszország felé, tehát a művelt Nyugat felé néznek, hegybástyái pedig már a Keletnek nevezett országok határát képezik. Míg egy részében közép-európai a klíma és a vegetatio, addig déli részén a tengerparton

Fiume.

s a szigeteken Korzika s a nizzai kertek enyhe levegőjét szívhatjuk, s még is csak amióta Abbazia csillaga feltűnt járnak ide is utazók részben üdülésre, részben azért is, hogy ezen ország földjének változatos alakulataiban, természeti ritkaságaiban s műemlékeiben gyönyörködjenek s hogy innen rövid ideig tartó kirándulásokat tegyenek a sajátosságaiban oly érdekes Keletre. Ezt a megkezdett forgalmat kívánja elősegíteni s fokozni az előttünk fekvő munka, melyet *Ferencz Ferdinánd* főherczeg védnöksége alatt álló azon egyesület adott ki, melynek feladata Dalmácia gazdasági érdekeit ápolni.

A könyv 8-ad alakú és I—XVI. 1—602-ig és I—LXII lapra terjed. Nyomása s képei minden igényt kielégítenek. Tartalma a következő: Praktikus útmutatás az utazásra. — Dalmácia általános ismertetése. — Trieszből Zarába. — Fiuméből Zarába. — Zára. — A zárai archipelagus. — Zarából a Karini- és Novigradi-tavakhoz és fel a Velebitre. — Zarából Kninbe. — A Kerka és vizesései. — Zarából Sebenicoba. — Sebenico s az innen teendő kirándulások. — Sebenicoból Kninbe. — A morlakok. — Sebenicoból Trauba. — A castellák rivierája. — Spalato. — Kirándulások Spalatoból. — Spalatoból Sinjbe. — Spalatóból Metkoviába. — A Narenta vidéke.

Trieszt.

— A közép-dalmáciai szigetek. — Metkoviából Raguzába. — Ragusa. — Kirándulások Raguzából. — A ragúzai szigetek. — Ragúza és a Bocche di Cattaro. — A Bocche. — Cattaróból az ország déli végeig. — Kirándulások Montenegróba. — Corfuba. — A függékben: Szótár, statisztikai és természetrajzi adatok; a Dalmáciában megjelenő lapok jegyzéke, név és hely-jegyzék

Az illusztrációkat illetőleg kiemeljük a következő egész lapot elfoglaló pompás képeket: A dóm Trauban. — Spalato a nyugati oldalról. — A baptisterium Spalatoban. — A spalato-i dóm belseje. — A dóm campanillája Spalatoban. — A Gravosa-öböl. — Gundulic-emlék Raguzában. — A ragúzai dominikanus-klostrom ud-

vara. — Ragúza Ploceből nézve, — A Ljuta-öböl. — Cattaro. — A Budua-öböl.

Ha összevetjük azon képet, melyet 1857-ben Petter tanár Gothában megjelent munkájában Dalmáciáról nyújtott, a Petermann által a jelen munkában ismertetett mai Dalmáciával, kétségbevonhatatlanul minden higgadt észlelőnek azonnal fel fog tűnni ama nagy haladás, melyet az utóbbi évtizedek alatt Dalmácia tett. A

Clissa.

könyv írója nagy szorgalommal gyűjtötte össze mindazt, ami az ország jelenlegi állapotának feltűntetéséhez szükséges volt. Ez az oka, hogy könyvében oly részleteket is találunk, melyek az útmutató keretébe már nem illenek be, de a munka tudományos becseit annál inkább emelik.

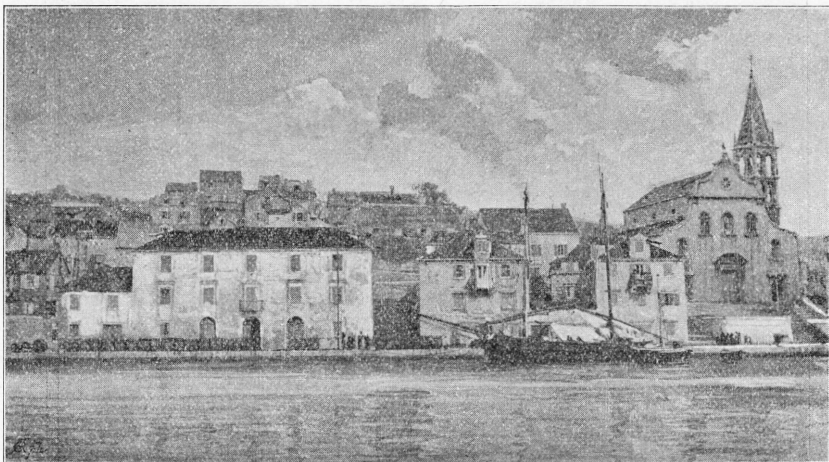
A kiadó szívességéből a munkából ez alkalommal néhány képet is bemutatunk.

— ba —

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

VEGYESEK.

***Dalmáciával és a Dalmáciában való közlekedés** ma már annyira ki van fejlődve, hogy az országnak minden nevezetesebb pontjára gőzhajóval lehet eljutni. A múlt év óta 45 frtért első osztályra szóló körútazási jegyet adnak ki, mely az „Osztrák Lloyd,“ az „Ungaro Croata“, és a „Regusea“ társulatok, nemkülönben az „S. Topic et Cie“ hajóin való útatásra egyaránt érvényes. Azt a

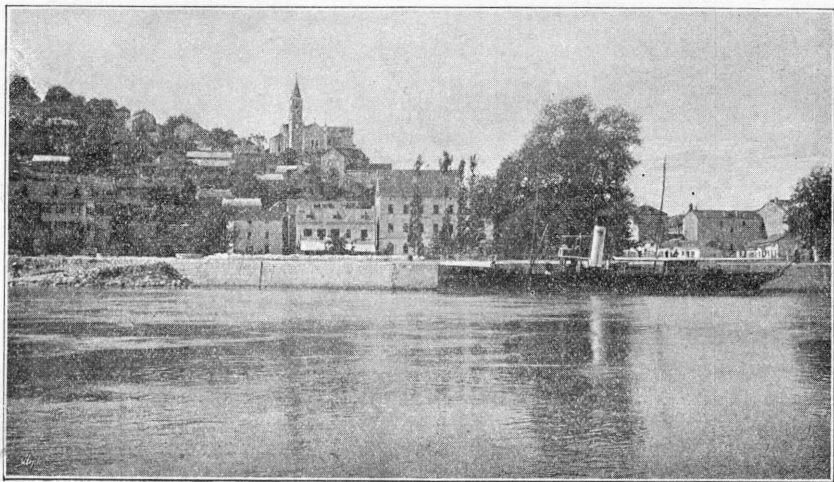

Milna Brazza-szigeten.

hajót használja az útas amelyiknek a járata úti programjába jobban beleillik. Az ilyen körútazási jegy az egész Dalmát-tengerpartra kiterjed le egész Cattaróig s bele van számítva két napi díjtalan tartózkodás és ellátás Raguzában a pompás „Imperial“ szállóban. A dalmát tengerparti közlekedés fönntartására ma 30-nál több első osztályú gőzhajó szolgál összesen 6200 tonna hordozóképes-séggel s 247 emberre menő személyzettel. Az országnak 56 pompás kikötőjénél több van, melyekben 1895-ben 45,000 hajó érkezett 6.194,300 tonna teherrel s melyekből u. az évben 44,942 hajó indult ki 6.195,754 tonnával. Dalmáciából rendes tengeri összekötetést tartanak fenn a Lloyd gőzösei Görögországgal, a „Navigazi-

one Generale Italiana“ hajói Olaszországgal Zára és Ancona közt, a „Ragusea“ hajó pedig Ragúza és Bari közt.

A legújabb menetrend szerint Fiume és Zára közt hetenként az „Ungaro-Croata“ 9 pompás gyorsposta-hajója jár, ezen felül hetenként közlekedik Trieszt és Póla közt 18, Pola és Zára közt 14 hajó. *Zárában* minden vasárnap 10, hétfőn 5, kedden 7, szerdán 5, csütörtökön 11, pénteken 9, szombaton pedig 5 gőzös megy és jön déli és éjszaki irányban. Sebenicóban 39, Metkovicban 15, Spalatóban 62, Gravosaban 19, Ragúzában s Cattaróban 15 hajó fordul meg hetenkint. A kényelmes hajók ily sűrű járása mellett

Metkovic a Narenta mellett.

semmi nehézséggel sem jár a dalmát városok és szigetek meglátogatása. Az Adria tükre nyugodt szokott lenni s így a tengeri utazás kellemetlenségeitől sem igen kell tartani. A ki pedig e tekintetben nagyon érzékeny, tetszés szerinti kisebb darabokra oszthatja fel az egész utat s így aztán jó formán észre sem veszi, hogy tengeren utazik.

(F. Z.)

* **Ragúza.** Dalmáciának legszebb és legérdekesebb városa Ragúza, a tengerbe benyúló sziklás földnyelven fekszik. Középkori képét máig megtartotta. A város tornyos falakkal és váracsokkal van körülvéve. Népe kedves s udvarias, érdekes népviselettel.

Téli hőmérséklete magasabb, mint Nizzáé. Bórája nincsen.

Nyári hőmérséklete egy pár fokkal mindig alacsonyabb mint Fiumeé vagy Trieszté. Igen alkalmas kiinduló hely pompás sétákra és kirándulásokra szárazon és vizen. Szélmentes sétahelyeiről meglepő kilátások nyílnak. A vitorlázás, kerékpározás és vadászati sport gyakorlására kiválóan alkalmas hely.

„Hotel-Imperial“ nevű nagy vendégfogadója 1897. január havában nyílt meg 70 szobával s hosszabb tartózkodásnál is a legnagyobb kényelemmel látja el vendégeit. Majdnem minden szobának van balkonja, melyről felséges kilátás esik a tengerre. A sző-

Mostar.

bák mérsékelt árúak (1 frt 50 krtól felfelé). Egy napi ellátás (pensio), reggeli, ebéd, vacsora (italok nélkül) 5 frt 50 kr.

Az érdekesebb kirándulások a következők:

1. Az *Ombla forrásához*. Fél napi kirándulás gőzladikon vagy evezős hajóval, Moskosica, Petrovoselo, S.-Stefano Ombla melletti helységek érintésével. Az Ombla forrásánál cziprus-liget.

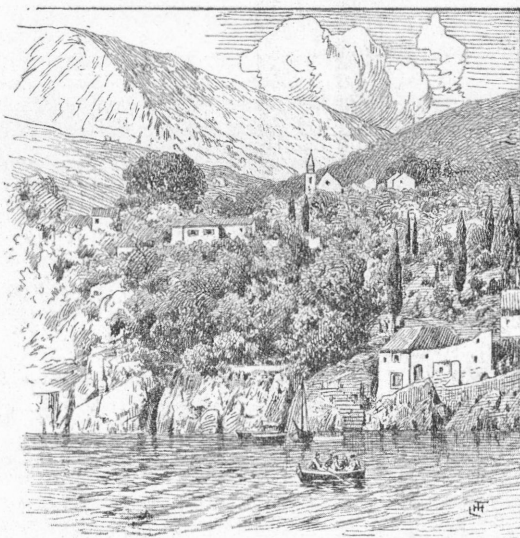
2. *Villa Gondola* Lapad nevű félszigeten. Gravosából ladikon fél óra, az Imperial Hotelből Gravosán át $\frac{3}{4}$ óra.

3. *Cannosa* kocsin $2\frac{1}{2}$ óra, helyi gőzhajón $\frac{3}{4}$ óra. Itt van a híres ezer éves platán, melynek kerülete a tövénél 25 lépés. Pompás kilátás; érdekes a gróf Gozze-féle park, mely 1525-ből ered.

4. *Lacroma-sziget* Porto Cassoneból gőzladikon 10 percz. Régi klostromát oroszláný szívű Richard 1192-ben alapította. Ezt a szigetett a 60-nas években Miksa főherczeg bírta. Halálala után Rudolf trónörökösé volt; s ennek halála után pedig a dominikanuszárda kapta ajándékba.

5. *Castelnovo* a Cattarói-öbölben. Egy napi járás kocsni Sutturinán át.

6. *Cattaroba* oda- és vissza egy nap alatt az Ungaro-Croata vagy az osztrák Lloyd gyorshajóival.

Kikötőhely Cannosában.

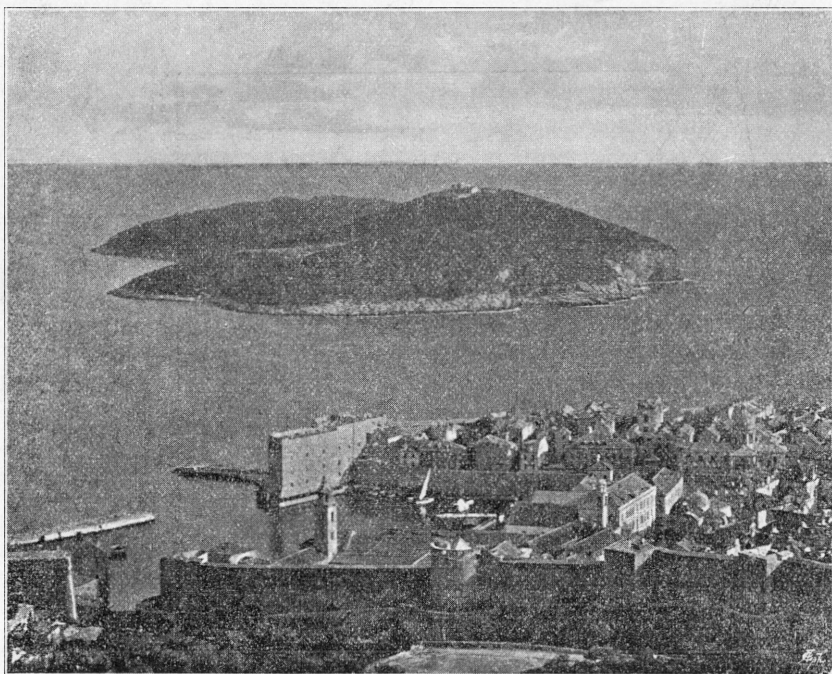
Fiuméből Ragúzába hetenként négyszer indul hajó:

Kedden indul d. e. 10 óra 30 p. Gravosaba érke. szerd. d. e. 8 ó. 30 p.									
Csüt.	"	este	9	"	30	"	"	vas.	reg. 6 " 30 "
Pént.	"	d. e.	10	"	30	"	"	szom.	8 " 30 "
Szom.	"	d. u.	1	"	—	"	"	hétfőn	7 " 15 "

(F. Z.)

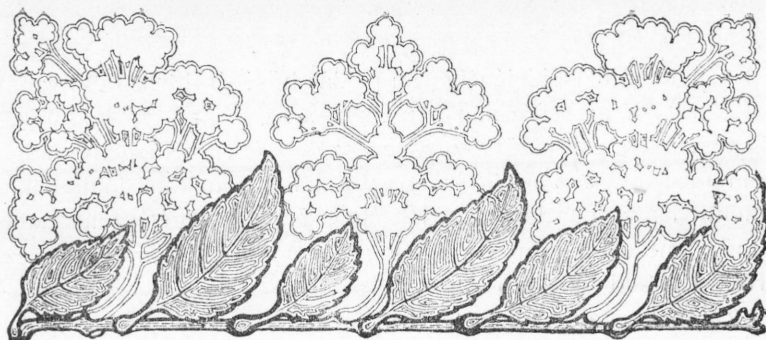
* **Dalmácia területe és népessége.** Dalmácia területe 12,745 négyszög kilometer. Ebből a szárazföldre esik 10,358 négyszögkilom. = 81·3 százalék, a szigetekre pedig 2,387 négyszögkil. = 18·7 százalék. A népesség 1880-ban 476,000, 1890-ben pedig 527,426 lélekből állott. Átlagosan egy négyszögkilométerre esik 41 lélek. A népesség vallás szerint a következőképen oszlik szét; róm. kath.

83·3 százalék, szerb-orthodox 16·5 százalék, egyéb vallású 0·2 százalék. Nemzetiség szerint 96·2 százalék horvát és szerb, 3 százalék olasz s 0·8 százalék egyéb. A dalmát nép jól megtermett szálás s izmos. Már a rómaiaknak jó katonákat, a velenceieknek pedig derék tengerészeket szolgáltatott. A sorozásnál 1000 legény közül rendszerint 220—230 válik be. A sorozásnál megkívánt magassági minimumot (1·55) mindenik megüti ; ezer legényből azonban

Ragüza, szemben Laeroma-sziget.

átlagosan legalább 400 magasabb 1·70 méternél. Már Plinius is megemlítette *Historia Naturalis* című művében, hogy a dalmáták hosszú életűek. Százezer lélekből végelgyengülésben 228 hal meg, tuberculosisban meg csak 238. A lakosság csak a szárazföldön s a nagyobb szigeteken, melyek száma 50, tartózkodik. Temérdek kis sziget lakatlan.

P A G O.

— Dalmát sziget. —

Felolvastatott az 1899. decz. 14-iki ülésen.

Pagonak legrégebb története a rómaiak koráig vezethető vissza ; Plinius említi a szigetet Gissa néven hasonló nevű fővárossal ; Novaglia vecchia és Nuova helységekről bebizonyult, hogy római táborhelyek voltak. A pagoi sófőző telepek eredetét is, támaszkodva Pliniusnak encyclopediájára, melyben a rómaiak só-iparáról emlékezik, a rómaiak korába helyezik. A sziget mai nevét Kresimir Péter királynak egy 1070-ben kelt okiratában találjuk először. E király a szigetnek legnagyobb részét az arbei püspök alá rendeli, csak a déli részét Petyán, Murovlyán és Vlasic falvakkal (ezekből ma csak Vlasic van meg) adományozza a nőnai püspöknek.

Kormányzat tekintetében azonban Gissa az arbei podesztának volt alárendelve. A XI. sz.-ban (1071) Gissa város lakói egy okiratot adtak ki, melylyel Sz. Mihály kolostorát Susaknak adományozzák.

Miután a sziget egyházi és politikai tekintetben Arbe alá tartozott, a XII. sz.-ban ezzel együtt Venezia uralma alá került s ezzel megkezdődik a szigetnek részvétele Dalmácia zavaros sorsában. 1074-ben Ziani Sebestyén doge Gissa városát Roghernek, a zárai podeszta fiának ajándékozza. Ez ajándékozás villongások kútfeje lőn Rogher és Arbe, valamint Rogher és Zara között. Arbe nagyhamar leszorul a térről, ellenben Zara mindinkább elhatalmasodik. A XII. és XIII. sz.-ban a sziget Zárával együtt magyar birtokba

kerül s a tatárdúlás idején igazán példás hűségéről tesz tanubizony-ságot. „Midőn menekülésünkben azon a szigeten tartózkodtunk, a hű pagoiak, a város és sziget egész községe, nem kényszerítve, hanem önszáptukból és örömet ajánlották fel nekünk mindenüket, azonfelül nagy ajándékokat és élelmiszerek bőségét szolgáltatták, sőt még kincset és pénzt is adtak zsoldosok fogadására.“ (Venczel II. 150. 1244-iki oklevél.)

Záranak sikerült Pagot teljesen fennhatósága alá keríteni, azonban fellépése oly kegyetlen volt, hogy Pago gyakrabban fellázadt s véres harcokat vívott Zárával, így 1311., 1345. stb. A pagoiak, hogy meneküljenek Záráról, Nagy-Lajos magyar király hatalmát fogadják el, aki 1372-ben elfoglalja egész Dalmáciát s egyidőre meg-töri Zára hatalmát Pagóban. Pár év múlva — Nagy Lajos halála után — Zára ismét hatalomra kerülve, a szerencsétlen szigetlakókat lázadásba kergette. 1393. márczius 11-én elűzik a zárai kormányzót s két zárai patricziust. Képzeltető a bosszú; Zára oly hadi erővel jön, hogy 14 nap alatt leveri a lázadást, a pagoiak vezérét a piaczon lenyakaztatja, 86 előkelő polgárt s papot Zárába hurczol s 1393. márczius 24-én vérpadra küldi őket. Ez időtől Gissa hanyatlásnak indult. A szigetlakók a hatalmas venezia signoria párt-fogása alá menekültek, a kinek közreműködésével megalapították a XV. sz. második felében a nagy Caskansko völgyben a mai Pago városát; megépítették a domot és a városházát s a szomszéd hely-ségek lakóit kényszerítették arra, hogy az új város felette szűk utczáiban letelepedjenek. Venezia fennsőbbségének elismerése után a sziget osztotta sz. Márk oroszlánjának sorsát e század elejéig.

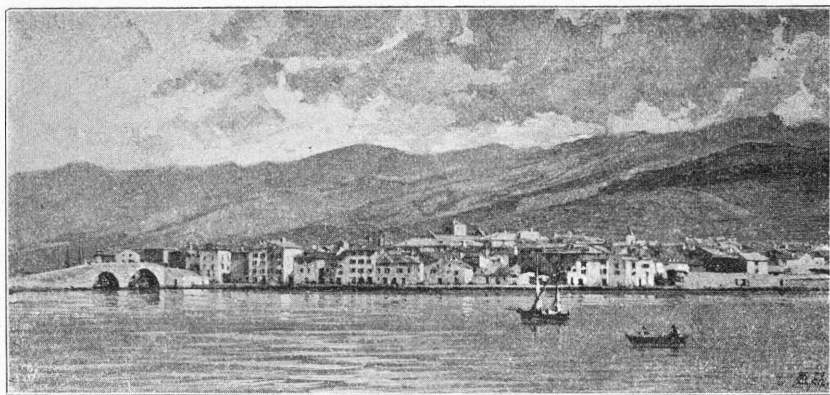
A sziget történetét megírta Marco L. Ruić, de nyomtatás alá soh'se került, kéziratához jutni nem tudtam. Csaiádja kihalván, a kézirat az arbei Galzigna család kezébe került.

* * *

Pago-szigetet a dalmát parttól a Morlák-csatorna választja el; délen a Nonai- és Ljubazi-öblök vize mossa, nyugaton a Maon-csatorna és a Quarnero határolják. Kiterjedése 285 □ km. Fekvése a dalmát part irányát követve ÉNy.—DK-i. Legszélsőbb pontjai Éjszakon a Loni-fok 44°42'20"; keleten a Ljubaz-szorosnak a Morlák-csatornára bámuló meszes sziklái: 32°55'30"; délen a Punta-Pratna 44°17'30"; nyugaton szinte a Loni-fok 32°24'50".

A vízszintes tagozódást illetőleg a keleti part nagyon egyhangú,

kevéssé szaggatott s kikötésre alkalmas öblökben szegény; csak hasadékokra lelünk, a melyekben a bórá elől menekülő bárka alig talál védelemre. Ilyenek a Punta-Koromazuától délre a Val-Ziljuac, Vlaska, Oderlika Luka, a nagy és kis Luka, (velika és mala), Nova-posta, Margarita, melyeknek partmenti mélysége 8 és 34 m. közt váltakozik. A Punta-S.-Cristoforo és S.-Nicolo fokok közt van a Vallone di Pago nyílása. A szt.-Miklós foktól délre találjuk a Slana, Broitna, Grabovaz, Cisto, Santis-öblöcskéket, melyek nagyobbak ugyan az előbbieknél, de a hajózásra még mindig jelentéktelenek. A partmenti mélység 13—40 m. közt ingadozik. A sziget déli, nyugati és éjszaki partjain az öblösödések már sokkal jelentékenyebbek.

Pago.

A szigetnek mintegy magvát képezi a Vallone di Pago, melynek hossza a sziget irányát követve 15 km., legnagyobb szélessége 4 km. s a Morlak-csatornába nyílása: Bocca di Pago 0.75 km. A Vallone valóságos kis beltenger, melynek számottevőbb öblösödései vannak u. m. Val-Sana s a Val-Ruzica, melyek mélysége 49 m.-ig süllyed. Ezekről éjszakra a Val-Barbado s a Val-Saska már sekélyebbek, a legnagyobb mélység nincs 30 m. Pago városán alul folytatódik a medencze az u. n. Valle delle Saline-ban (só-főző telep), melynek hossza 6.7 km. s a szélessége 0.75 km. Ennek a depressionnak a folytatása délen a 7.5 km. hosszú s a közepén 0.4 km., a nyílásánál pedig 1.4 km. széles Val-Dinjiska, melynek mélysége átlag csekély, csak a nyílásánál süllyed 40 m. alá. A Merta és a Sajnica fokok között terjed el a kisebbszerű

(1.8 km.-es) Vlastic-öböl, mely a part mentén sekélyebb is. Sokkal hatalmasabb ennél a Skajnica és a Pratna fokok közt a Vallone Pogliana vecchia, mely 5.75 km. hosszú s 2.9 km. széles. A tengerfenék legnagyobb mélysége 34—36 m. iszapfelület. A nyugati parton vannak a Porto-Pogliana nuova, Val-Bas, Porto-Cassion, Val-Zaglava, Porto-Poladinka, Porto-Germa, Porto-Simone, Val-Slatina, Porto-Novalja nuova, mind jelentéktelen apró öblöcskék. Csak a Cassionban van a Lloyd-társaságnak kikötő helye. A tenger mélység a sziget nyugati partján általában sekélyebb, mint keletin; míg emitt a 30 m.-t meghaladó mélyedés nagyon is gyakori, addig a nyugati parton a legnagyobb ritkaság a 20 m.-nél nagyobb süllyedés, ellenben rendes a 4—7 m. mélység. A sziget éjszaki nyúlványát képező Loni-félsziget nyugati partja csipkézett, de az öblöcskék csekély jelentőségűek s mind Val nevet viselnek; ilyenek: Draga, a két Melnica (S. Vito és S. Giovanni), Dubac, Potosnica, Kokorina, Jadrisnica, Jahisnica, Slatina, Jurjevica, Galiola, Tavernele és Malta.

A sziget éjszaki részén van a körülbelül 4 km. hosszú Vallone Novaglia vecchia, mely a sziget közepén elhúzódó depressziónak éjszaki nyúlványa. A tengerszemélyesség átlag nagy 20—30 m. közt váltakozik.

A mint látjuk, a sziget eléggé szaggatott s 4 nagyobb félszigete van u. m. éjszakon a Loni és a Barbado. A Loni körülbelül 25 km. hosszú s az Arbehoz tartozó Dolinskoljo s a Loni-félsziget közt elterülő Pagoi-csatorna és a Quarnerolo fogják közre. Barbado-félsziget a Morlak-csatorna s a pagoi medencze között 18 km. hosszú. Délen szintén két terjedelmesebb félsziget van u. m. a 10 km.-es Dinjiska, mely a Morlak-csatornát zárja el a Ljubaci-medenczétől s a 7 km.-es Prutna, mely a Nonai medenczét zárja be.

A sziget geológiai alakulása unikum az egész dalmát szigettengerben. A Novaglia vecchia, Pago és Dinjiska-öblök s az ezek közötti horpadások a szigetet két részre osztják. Az alluvio fővölgyén rakódott le a termékeny humus, melyet a közeli magaslatokról lehordott a bóra is, az eső is. Az egész sziget különben flisch, krétamész, mely a Morlak-csatornában oly kopár, hogy még fűszál sem teng rajta. A nap égető sugarai vakítva verődnek vissza. A Deda-fok és a pagoi horpadás kapuját képező Szt.-Kristóf-fok között a legnagyobb magaslat a *Monte-Grasso* 205 m., melytől délre a dombok mindinkább ereszkednek (180, 190 m) s a *Monte-Fornasa* 119 m. csúcsa áll őrt a pagoi Boccaban. Pago városa fölött

emelkedik a 263 m.-es *Monte-Kersina*, mely az egész alluviot uralja s déli irányban a *St. Giovanni* (148 m.) a *Gramanik* (117 m.) s a *Fusta* (111 m.) kiemelkedő csúcsok huzódnak.

A sziget nyugati partvidéke nem lévén annyira kitéve a bőrapusztításának, nem is mutat oly iszonyú sívár képet, mint a keleti. Délen a Vlasic völgye termékeny talajú művelés alatt álló föld, mely felnyulik a Velo-Blato-tóig. Ez a szigetnek legnagyobb állóvize, 152 hektár kiterjedésű, legnagyobb részét sás borítja. Vízi szárnyasokban és halakban bővelkedik. Ez egész alacsony domb-

Pago-szigetbeliek a város falánál.

vidék, mely alig éri el a 69—70 mt. A pagoi horpadást a 348 m. *S. Vito*-hegy uralja, mely éjszakra huzódva mindinkább ereszkedik, így *M.-Castri* 134 m., a *M.-Alto* 141 m. s a *Mezzalon* 134 m. A sziget e része nem is oly kopár, sőt itt-ott erdőség is borítja, így a *S.-Vito* aljában, aztán a *Maon*-csatornában a *Bosko Selaz*, a *Simone-öböl* és a *Selaz-fok* között; a sziget éjszaki részén *Loni* (*Gradiska* erdő), mely arbei birtokot képez, — aztán a *Dubrava* és *Selaz* erdő. Mindezek alatt azonban nem kell ám terjedelmes őserdőket képzelnünk, hanem olyanformát, mint nálunk a cserjés irtás

szokott lenni. Ami a kőzetet illeti, a mészre rakódva találjuk az agyagot, a márgát és a homokot. A S. Vito aljában húzódik jó vastag lignit réteg, mely a pagoi Valloneban is felbukkan, de hasznát bizony nem igen hajt.

Az *éghajlatról* csak általában mondhatunk valamit, miután senkinek sem jutott eszébe, hogy erről pontos feljegyzéseket eszközöljön. Az uralkodó szelek: a) a bóra, mely az év első három hónapjában, de különösen májusban veszedelmes s erről a szigetlakó azt mondja: „la bora prima sala, poi brucia“ t. i. felkorbácsolja a habokat s por alakjában szétszórja a sós vizet; mire a szél elül, a víz elpárolog, a növényzetre rakodott só pedig tönkre silányítja a növényt b) Az éjszaki szél április, május, június, július és augusztusban, c) a sirokkó pedig szeptember, október és novemberben dominál. A legnagyobb nyári meleg 24° -tól 28° R.-ig, a legnagyobb téli hideg -2° -tól -4° R.-ig, ami azonban csak pár nap tart. A nyári középhőmérsék 2° -tól -22° -ig, a téli pedig 1° -tól -12° -ig. Hó és jég a legritkább jelenségek. Amint ebből kitetszik, az éghajlat tisztára tenger melléki.

A *lakosság* a szláv és román keveréke, amint azt a családi nevek s a mai keverék nyelv is mutatja. Családi nevek Pagoban: Babelli, Fabjanic, Baldassarini, Dekanovic, Barbeta, Valentic, Rosignoli, Buljanovic, Portada, Zorovic; Collaneban: Ballabanic, Fumic, Ostaric, Perladina, Gligora, Sugar; Novagliában: Skunze, Dabi, Sulici, Vidati, Borovici. A keverék nyelvre legyen példa e pár szó, amit röptében kaptam el az utcán: Dosla *stima* dosla *perizia*; — vise put smu *visti*; — *metuimo*; — sto *metri*; *intavulat*; — u tu *società* je bilo. — Az apa imígyen inti illedelemre csemetéit: *Crejanza* imate... Nők s férfiak általában középtermetűek, arcuk oválszerű, homlokuk alacsony; a kéz és a lábak a törzshöz arányszerűen elég izmosak. A száj inkább nagy, az orr u. n. krumpliorr, a fogak épek. A szem fekete és a hajzat általában barna vagy gesztenye szín. A nők a hajtat koronába fonják.

Az öltözködést illetőleg a nők viseletét a szigetlakók gyászos színei jellemzik; a szoknya, a kötény, a felöltő s a fejkendő fekete. A harisnya piros; lábukon félcipő van; a hosszában fodros fekete szoknya majdnem a bokáig ér. A felső testre eléggé kivágott szűk újjú mellest (*maglia*) öltenek, mely alól a keményített fehér ing himzése kandikál elő. Úgy a szoknya, mint a melles fekete gyapjuból a házi szövőszéken készült. A fejet 3 szög alaku kendővel (*pokrivaca*) fedik; ennek a színe a lányoknál fehér, a férjes asz-

szonyoknál fekete. Ezt a kendőt a gyér hajzathoz nagy ezüst gombos fejű tű szorítja. A kötény színe az asszonyoknál fekete vagy kék, a leányoké színes. Nagy ünnepekkor a leányok egész öltözete fehérített gyapot, a kötényük színes s ezen kívül számos selyemkendő libeg-lobog róluk.

A férfiak öltözetében az uralkadó szín a kék, a veres és a fekete. A fejen az ismeretes igen picziny piros dalmát-fez, melyet gyász idején egy darabka fekete posztó helyettesít. A felső testet kurta, fekete színű s a mellén nyitott melles fedi, mely alatt inget

Nagypénteki kereplő gyermekcsereg Pagóban.

is viselnek. A kék vagy fekete nadrág teljesen kiszorította a délszlávoknál honos térdig érő darócz viseletet. Lábukat mindig önkészítette bocskor takarja. Igen jó indulatu nép; mikor a zöldségpiacson nézegettem, hogy ki mit árul, körülvettek a leányok s annyira kínálhatták az értéktelen gyökér-salátát (radichio), hogy majd leszedtek a lábamról. — Bemegyek a templomba, letelepszem egy padba; az előttem levő padban egy foghíjas 75 éves anyóka morzsolgatta a rózsafüzért. Mikor észrevette, hogy mi történik a háta megett, megfordult s bocsánatot kért, hogy hátat fordít...

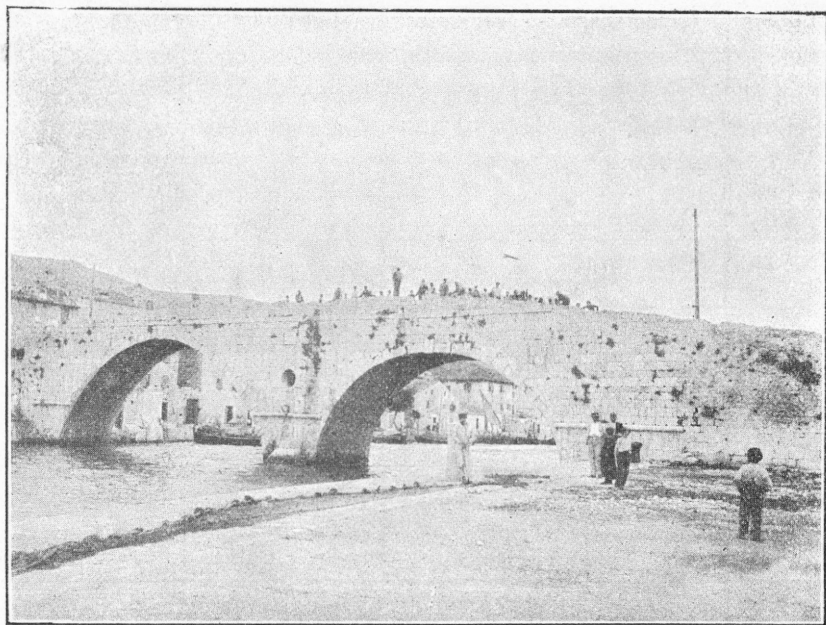
A nép az egész életét az utcán tölti; a férfiak munka után

járnak, a nők, apraja, nagyja egyaránt, gyapjat gyurat, fonalat fon, harisnyát köt, itt-ott egy kis gyapjut vagy buzát szárogat. különben pedig szapulja a világot. Az idegen nagyon is hamar meggyőződhetik arról, hogy a nő a családban nem igen képviseli a munkás elemet; inkább érdekli azt a szomszéd dolga, mint a saját háza tája.

A sziget északi népe tisztább, takarékosabb, a déli ellenben munkátlanabb, szegényebb és a babonára-hajlandóbb is. És tényleg a babona nagyon elburjázott; hogy a sőtartó feldülése és az olaj kiömlése szerencsétlenséget, míg a bor kiöntése vígságot jelent; hogy este fekete macskával találkozni szerencsétlenség, ezek a szláv népnél általában megszokott dolgok. A sajnos csak az, hogy a papság e dudva kinövését nem igen pusztítja, sőt nem ritkán maga is hozzájárul annak terjedéséhez. A paraszt megbetegszik s mit tesz? 3 papot hívat egymás után, hogy imádkozzák le a baját, s vigasztalhatatlan, ha nem sikerül 3 papot kapnia. És csak ezután fordul orvoshoz, ha ugyan van még rá ideje. A kodlah, a vila, a maljih, a boszorkányok igen tisztos alakjai a nép babonájának; általában rossz órában született némberek, akik vihar idején a felhőkben eltűnnek; testük asszonyi, de számárlábakon járnak. A szemmel-verés különösen a pólyás gyermekeket fenyegeti; hatásos orvosszer ellene a szentelt olajág, viaszgyertya és tömjén. Ezek használata után a gondos anya keresztet nyal a nyelvével a kisdéd homlokára s aztán pök egyet jobbra, egyet balra s a pólyás baba meggyógyult. A rossz szellem mindenütt környékezik, még a kenyérsütésnél is, azért annak elűzésére a kemence mellett mindig van szentelt víz. — Sőt, horrendum dictu, vannak még olyanok is, akik lelküket eladták az ördögnek (Mametina) s ezek akkor haláloznak el, amikor az ördög hívja őket. A babonának nem kis része vonatkozik a házi állatokra, a nép napi munkakörére; így: ha a kemence füstöl, szentelt vízzel kell meghinteni; az alig venhedt kis számár nyakába piros szalagon kis táskát aggatnak, melybe tömjént, mirhát és szentelt gyertyát tesznek azért, hogy az ördög meg ne nyergelje a kis számarat. Ha a számár megbetegszik, hogy meggyógyítsák: ócska sapkával verik. — Ha döglének a bárányok, papot hívnak, aki megáldja a falkát s ezért aztán kap egy kövér bárányt. A bóra ellen a pap processiot tart. A szegezés ellen 5 miatyánk, 5 üdvözlég s 5 dicsőség a leimádkozás. — Általában minden betegségnek meg van a maga speciálistája, aki azt le tudja imádkozni, vagy bármi módon elhárítja s megszünteti. —

Egykor a szerencsétlenségeket is távol tartották imádsággal vagy átokkal; bezzeg volt is jó szüret, de amióta e jó szokás kiment a divatból, hiányzik az Isten áldása.

A filloxera Isten büntetése, aki ha megelégtette a bűnhődést, megszüntetheti a csapást; mi tehát ellene hiába küzdünk! Ime a tudatlanság egész a fatalizmusig súlyesztette e népet a babonában s ennek ellensúlyozója csakis az öntudatos vallásosság lehetne. Éppen a nagyhéten voltam Pagoban. A gyermekek nagyesütörtökön és nagypénteken csoportba verődve kereplővel járják be az összes

Híd Pago város szélén.

utczákat s hívják a népet az isteni tiszteletre. A kereszténységnek — kivált a római katholikusságnak — e szent napjai sehol sem maradtak lelkemre oly hatástalanul, mint Pagoban. Nagypéntek napján, amikor a keresztény vallás alapjának sarktétele: az emberimegváltása megy végbe, amikor maga az Isten meghal, hogy életet adjon az embernek: a papok czivilben járnak az utcán, a templomban, de még a korcsmába is ellátogatnak. Bizony-bizony a zárai érsek marokra foghatná VII. Gergely ostorát, hogy végig suhintson egy kicsinyég azon papjainak a hátán, akik nem Krisztus

tanait képviselik, ha még ilyenkor is ráérnek a korcsmában politizálni.

A házassági szokások ugyanolyanok, mint a többi délszlávoknál; az elveszett galambocskát kergetik s keresik a nászok (Svati) s annak feltalálása nagy mulatozások nélkül nem is esik meg.*) A sziget déli lakói Zára környékbeli morlák eredetűek s magukkal hozták a leányrablás szokását is. A házasságba is beleszól a babona (Care), mely a házasfelek közt a házaselet teljességét magtalansággal akadályozza meg. A megbabonázott aztán paphoz fordul, a ki különböző átkozódásokkal iparkodik őt a babona hatalma alól felszabadítani. A házasságra készülő hölgyek megszabadulandók az ilyen babona hatásától, villa alakú tárgyakat hordanak.

Halálozás esetében összegyűlnek a komák és komaasszonyok s éktelen elsiratás között sorolják fel az elhunyt összes erényeit. Előfordul imitt-amott a tor is, t. i. a temetés után összeverődnek az elhunytak házában s víg lakmározással ülik meg örök emlékezetét.

A farsang utolsó napjain a piacon csoportba gyűl a nép s nők, férfiak, leányok, fiúk óriási kört képezve körtánczot (kolo) járnak, t. i. a csimpolya hangjainál medve módra lassan körbe topognak. Amíg a táncz tart, az alatt a piac egyik szegletében a „rabnőt“ (Robinja) játszáik el, csakhogy a nők és a leányok vonakodása következtében e szokás mindinkább pusztul.

Pago-szigetnek összes lakossága 7350, mely az egyes helységekben következőleg oszlik el:

Pago városban...	4,500
Colane helységben...	250
Barbutoban	400
Novagliában	1,200
Puntaloniban	250
Digniscaban	200
Pooglianában	300
Vlassicban	200
Gorizában	50

tehát 1 □ kmre átlag 25 lakos esik; magában Pagoban 67, de Poogliában és Digniscaban csak 8, Novagliában és Collaneban meg 14 esik 1 □ kmre.

* Lásd *Arbe. Földr. Közl.* 1894. évf.

A sziget lakóinak ős foglalkozása a földmívelés, szőlőtenyésztés, állattartás, halászat és sófőzés.

A földmívelésre a talaj nem épen alkalmas; az egész kiterjedésből alig 950 hektár a szántóföld. A termelés oly csekély, hogy a belszükségletet sem fedezi, hanem a lisztet úgy kell importálni.

Érdekes a munkás és birtokos között fennálló jogviszony. A föld tulajdonosa átenged egy darab földet a munkásnak, akitől ezért termelésének egy negyedét, egy ötödét kapja évi bérbe. Igen gya-

Pago városa a kikötővel.

kori az eset ilyenformán, hogy a X tulajdona, a rajta levő szőlőtőkék pedig Y parasztcsaládé. Ilyenformán a birtokos és a parasztcsaládok között nemzedékről nemzedékre száló, majdnem családi kapocs képződik, mely igen gyakran szintén oka a gazdasági hátramaradásnak.

A szőlővel beültetett terület 1493 hektár, mely évenként körülbelül 85,000 hektoliter vörösbort s 5000 hl. fehér bort terem. Azonban a tőke kérlelhetetlen ellensége a filloxera itt is fellépett; 1892-ben észlelték először s a sziget éjszaki vidékéről, — Punta-Loni, Novaglia — terjed folyton dél felé. A nép nem igen védeke-

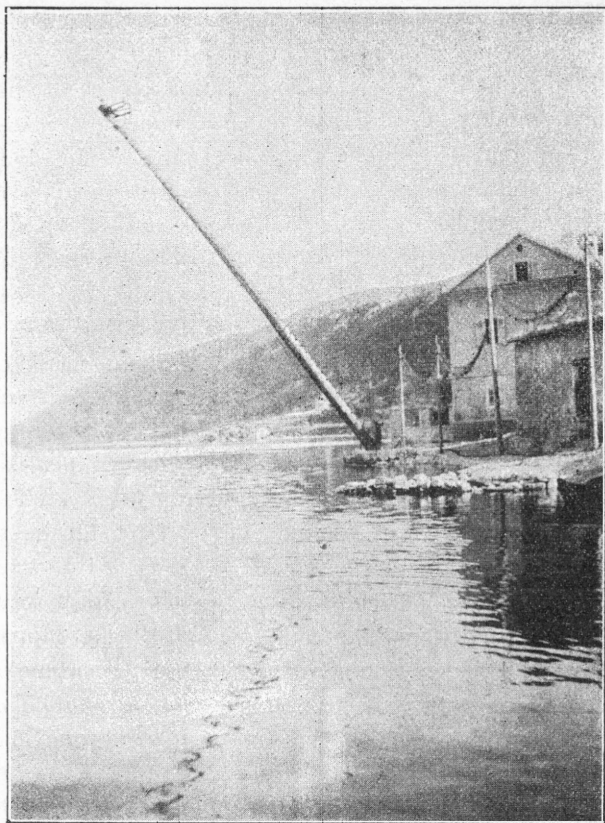
zik ellene s az amerikai vesszők ültetése még ma is ritkáság számba megy. Igen eredeti látványt nyújt egy ilyen szőlőterület; karózásnak se híre, se hamva. Az alacsony tőke kúszik a földön s tavasszal barázdát vágnak elé, hogy megvédjék a fakadásokat a hideg szél ellen. Juliusban villaalakú apró karókra teszik a már termékeny ágakat, de persze mindez nem akadályozza meg azt, hogy a fűrt a földön ne fetrengjen s itt magába szedi a kellemetlen talaj ízt. Ez is, meg a kezdetleges bánásmód az oka, hogy boraik élvezhetetlenek s nem kivitelképesek. — Beléptünk a korcsmába; a némbér nem a csapon eresztette a bort a bögrébe, hanem megfurta a 8—10 akós hordót s aztán a léket rongygyal eldagasztotta. No ha ezt napjában csak párszor ismétli, elképzelhető, hogy 4—5 nap múlva milyen az íze annak a bornak.

Olajat a sziget nagyon keveset termel, azt is az éjszaki részen Puntaloniban és Collaniban. Tüzelőfát különösen Puntaloni szolgáltat tisztes mennyiségben; az összes erdőterület 1934 hektár. A puntaloni erdőség arbei birtokot képez, a lakosságnak azonban megmaradt a faizás joga.

A baromtartás is nagyon patriárkális rendszerű; 8 évvel ezelőtt állat s ember együtt lakott a szűk utcákba zsufolt gyatra lakásokban. Ekkor azonban kiütött az epidemia s az állatokat a városból kitelepítették; ma már az aklok a városon kívül egy kőhajításnyira vannak. A legelőterület 24070 s a rét 110 hektár; van körülbelül 30,000 drb juh, 1200 tehén, 150 ló s 900 szamár, de ez állatok mind nagyon poszkák, aminek bizonyára a kevés gondozás és silány táplálkozás az oka. A juhok éjjel-nappal, télen-nyáron gondozás és felügyelet nélkül szabadon kóborolnak egy bezárt területen: csak fejésre és nyírásra terelik őket egybe. A pagoi juhsajt igen keresett, úgyannyira, hogy 1—1'20 koronával is megfizetik kilóját. Az évi termelést megközelítőleg 1000 mm-ra becsülik.

A halászat is nagyon kezdetleges; a sziget partfejlődése 110 tengeri mértföld számos öblösödéssel, melyek kiválóan gazdagok halban és kagylós állatokban s ennek daczára csak 14 halászbárkán 70 ember foglalkozik a halászattal, akik a szigetlakók napi szükségletét bőven ellátják, de a kivitelre dolgozni eszük ágában sincs. Coschina István értelmes pagoi polgár 1896-ban megmozdult, hogy a halászat érdekében valamit tegyen; kimutatta, hogy Fiume, Trieste, Zara, Abbazzia, Lussin, Cirkvenize közelsége biztosítja a a fogyasztást; kimutatta, hogy Pagoban haltenyésztés nem létezik, pedig azt haszonnal meg lehetne teremteni; kimutatta, hogy körül-

belül 80 tengeri mértföldnyi part teljesen kihasználatlan, pedig az édes vízi hal és az osztriga tenyésztés is haszonnal volna űzhető! — biz ő süket fülekre talált, a halászat megmaradt továbbra is kezdetleges állapotában. A naponkint piacra kerülő halak a sardella, sgombro, dentale, orada, branzino, cievoló, sepia. Az évi zsákmány körülbelül 900 mm-ra tehető. Különben nagy baj még

Tonnara a Szt.-Kristóf-fokon Pagóban.

a dinamittal űzött rablóhalászat is különösen ott, hol a halak húznak, mert nemcsak az élő halat ölik meg, de még az embrióját is kipusztítják.

A sófőzés már igen régi foglalkozása a szigetlakóknak; némelyek azt vitatják, hogy már a rómaiak korában virágzott ez ipar, mások szerint meg Nagy Károly idejében Donát Zárai püspök ho-

nosította meg Pagoban, Dinjiskaban, Pooglianaban és Vlassicban. 1357-ben Dalmácia Nagy Lajos királyunk kezére kerülván, ezek a salinák egyenes kárára voltak Veneziának, azért amikor a velenzések 1423-ban ismét Dalmácia birtokába jutottak, elrendelték a pagoi salinák szétrombolását s csak a XVII. sz.-ban állíttatta ezeket helyre Leone Moro provveditore. 1806—1813 között a francziák uralma alatt a salinák nagy virágzásnak örvendtek; Dorchich Lipót bizatott meg azoknak helyreállításával, akinek kezdeményezésére a parcella-birtokosok 1807-ben társulatot alkottak. E társulat 1847-ben megújított. — A dinjiskai salinákban 1830-ban szüntették meg a munkát, Vlassic és Pooljana salináiban pedig emberemlékezetet meghaladó időkben s ma már nyoma sincs annak, hogy egykor ott salinák is voltak. — A pagoi sófőzőkben 3 hónapig át folyik a munka és pedig júliusban, augusztusban és szeptemberben. Az évi közepes termelés 50,000 mm. (1898-ban 83,000 mm. volt!) A kormány 1 és fél koronával váltja be métermázsáját.

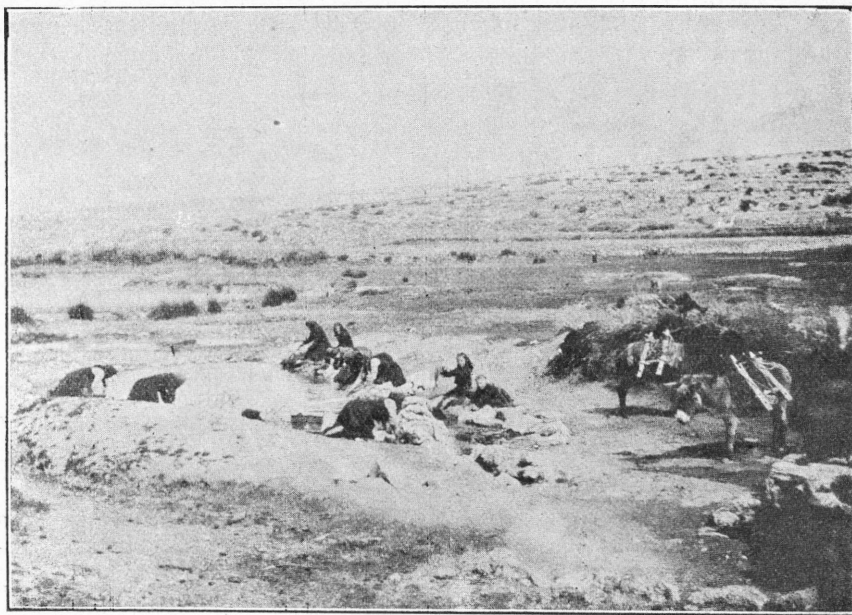
A *gyér ipart* a következő mesteremberek képviselik: 4 mézsaños, 4 asztalos, 3 kovács, 4 kőműves, 5 csizmadia illetve bocskoros, 3 borbély. Van ezeken kívül 1 patika, 1 vendéglő, ahol meg is lehet háltni, több kurta kocsmá, 1 kávéház, több szatócsbolt, 2 olvasó-egylet, 1 jótékonyági-egylet, 1 sófőző-telep-egyesület, 1 halász-egyesület s 1 juhtenyésztési-egyesület. A nép ruházati és házi szükségletét házi iparilag állítja elő. E csekély iparnak is a központja természetesen a sziget főhelye.

Kereskedelme Dalmáciával és Fiumével elég élénk. Zaraval Valcassionen át majdnem naponként van közlekedése, Fiumével pedig párszor hetenként. A tengeri közlekedést az Osztrák-Lloyd, a magyar-horvát, a Sebenicói-Negri, a Lissai-Topic és a Società-Zaratina tartják fenn. A magyar-horvát társaság a Fiume-Obrovazzi vonalán érinti Pagot. Partí hajózásra 12 bárkája van, melyek azonban jobbadán tétlenül hevernek a kikötőben; 52 db kisebb fajta árboczos csónak, melyet leginkább sószállításra alkalmaznak. Kivitelű cikkek: a bor, pálinka, tisztítatlan gyapjú, sajt, friss és sózott hal, vad és tojás. Behozatali cikkek ellenben: a gabona, liszt, olaj, kávé, cukor, sör, vágómarha és sertés. A belkereskedelmre nézvést említést érdemel a pagoi vásár, illetve búcsú augusztus 15-én és a novagliai június 13-án.

Az utak a szigeten nem épen a legjobbak; Pagoból megy éjszakra Collaneba, Novagliába, Puntaloniba s délre Vlassicba. Ezek egyszersmind a postaútak. Posta- és távíró- hivatal csak Pagoban

és Novagliaban van s ezen kívül minden faluban u. n. mezei posta a levelek gyűjtésére és szétosztására. Kábel éjszakon Arbe szigettel, délen Nonával köti össze a szigetet.

Egyházi tekintetben a sziget a zárai érsek hatósága alá tartozik; plébánia van Pagoban, Novagliaban és Puntaloniban, míg Barbatot, Collanet, Dinjiskat, Vlassicot és Pooljanat u. n. curato (száraz kaplán) látja el. Pago városában a káptalant V. Márton pápa alapította a XV. sz.-ban; a plébános infulás apát, a kinek 4 kano-nok és 4 káplán segítkezik a lelkiekben. Az egyházi élet egyko-

Mosóasszonyok Kollaneban.

ron igen kifejlett lehetett, amint a számos templomrom mutatja; manapság csak két kolostort találunk az egész szigeten, u. m. a benedekrendű apáczákét Pagoban és a ferenczesekét Terra-vecchiában, ahol azonban csak 1 misés barát és 1 laikus éldegélnek.

A népnevelés ügye nagyon gyarló; a fiuk oktatását 3 elemi osztályban 3 tanító látja el s a leányokat ugyancsak 3 osztályban 2 tanítónő oktatja. Népoktatás csakis a főhelyen van, a falvakban a népnek úgy látszik nincs szüksége a betűvetés ismeretére.

A közegészségügy is nagyon sok kívánni valót hagy fenn; a

lakások olyan primitívek, hogy nemcsak egészségügyi, de még morális szempontból is erősen kifogásolhatók.

A sófőző telepek közelében s a Velo-Blato vidékén a harmadnapos hideglelés uralkodó betegség, azért idegeneknek különösen ajánlják, hogy napkelte előtt s nyugta után a lakást ne hagyják el. — Pago városában az évi halandóság 3⁰/₁₀, ellenben a születés éppen a duplája. Egészségügyi szempontból megemlítendőnek találok Pago közelében a Locugna iszapot, a melyben állítólag számosan találtak írt csúzos bántalmaikra.

A helységek a következők:

Pago város a sziget főhelye 4500 lakossal. Hiába keressük itt a római vagy a veneziai kor emlékeit; míg e tekintetben Arbe valóságos muzeum, addig Pago semmit, de éppen semmit sem őrzött meg a multból. A városka amphitheatralis alakban épült a majdnem derékszög alakú tengerpartra, honnan a nagyon is szűk utcák — tán inkább sikátorok — parallel mennek a háttérre képező dombra. A házak emeletesek, kockára faragott karst kőből épülvők, egymásra zsúfoltak, de belsejük nagyon primitív. Majdnem minden második, harmadik házban van víz, de ez az élvezhetetlenségig sós ízű az idegennek.

Történelmi emléket csak a városi fuiskola (u. n. palazzo del conte) és a fogház falában találunk. Az elsőben a szokásos veneziai oroszlán mellett ezt a felírást betűzhetjük ki:

PRETORE THOMA GEORGIO CIVITAS

Hec equo jure functa est. — Atriumque hoc felicia posteris incrementa suscipit MCCCCLXVII. Maii die XXV.

A fogház falában levő felírás a város körülfalazásának idejét örökíti meg így:

Faustis faventibus Fatis Thomas Georgio Pretor hic murorum civitatis fundamenta jecit et signa memores annos superatura posuit MCCCCLXIII. Januarii die XXV.

A nagy templom előtti térségen van egy oszlopocska, melynek mind a négy oldalán van felírás; legérdekesebb az, mely királyunk ő Felségének a látogatását örökíti meg:

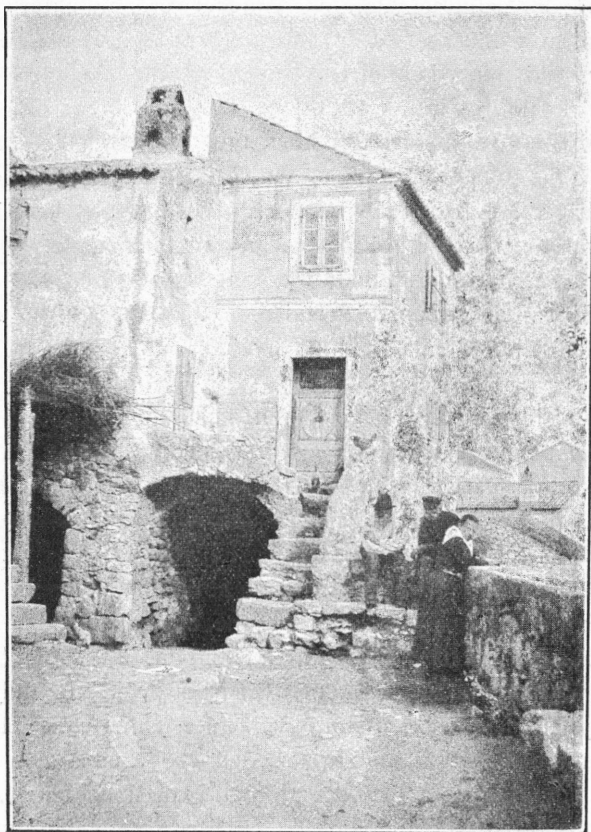
Memoranda Dies XIII. Aprilis MDCCCLXV. qua Augustissimus Imperator Franciscus Josephus I. Pagum Lustrare Dignatus est. Civium in Cordibus sculpta Albo signatur lapillo.

A másik három felírás nem sok értékű:

a) Perenne monumento di cittadina cristiana concordia di amore alla dalmata terra ;

b) Anno domini 1863 die XV. Augusti regnante imperatore Francisco Josepho I. cives pagenses p. p.

c) Na vignetu radostnu Uspomenu prve pucke obcine sa nacelnikom J. Palcic E. M.

Pago. Részlet a belvárosból.

A városkában 3 templomot találunk ; a legnagyobb s leglátogatottabb a dom, melynek homlokzatán négy szent alak közt a veneziai szárnyas oroszlán díszileg a nyitott bibliával. Két oldalfelírás van a falba vésve, az egyik 1640-ből, a másik 1649-ből. A templom tágas, elég tiszta, de a falak kopárak ; a szigeteken szókásos régi képeknek nyoma sincs sehol. A főhajót a 2 mellékhajó-

tól 14 korynthy fejjű oszlopsoron nyugvó bolthajtások választják el. Éppen a nagy héten lévén ott, volt alkalmam meggyőződni, hogy csak az öregek is gyéren koptatják a templom lépcsőit.

A San Giorgio kápolna kicsiny, üres templomocskája; az egyetlen csekély értékű kép benne a Mária mennybemenetelét ábrázolja. A leányiskolával kapcsolatban találjuk az apácák kis templomát, mely ragyogó tisztaságával hat meg.

E városka szülöttei, kiknek emlékét érdemük tartotta fenn, elég számosan vannak; így a többek közt: a XV. sz.-ban Discovich Péter, aki mint Domonkos szerzetes faenzai püspök, majd Spalato érseke lőn; elhunyt 1426-ban. A XVI. sz.-ban Cassio Bartolomeo, aki 1595-ben a törökök közé ment hittérítőnek. Innen visszatérvén, a jezsuiták rendfőnöke lőn Raguzában, majd Lorettóban poenitenciárius. Meghalt 1650-ben. Különösen egyházirodalmi munkálkodásával tűnt ki; lefordította Kempis Tamást, az epistolákat, evangeliumokat, a római rituálét szláv nyelvre s írt illyr grammatikát is. A XVII. sz.-ban sebenicói Semitacolo János megvédte a várost a törökök ellen. Marsic János a nép nyelvén költeményeket és szatirákat írt.

Collane helység 250 lakossal. Itt kezdték a kutatást a kőszén után, de csak lignitre akadtak; egyik vállalkozó a másiknak a nyakába iparkodott varrni kutatási engedélyét (Dorkich, Rotschild, Polai, Goldstein), de egyik a másik után bukott bele. A faburkolattal körülvett tárnalyuk ma is ott dísztelenkedik. Nagypéntek napján kerestük fel Coschina István útitársammal e helységet s annak legnagyobb nevezetességét: Sugár Sime írástudatlan szláv népköltőt, aki költeményeit úgy diktálja, ha ugyan tud fogni néha még pénzen is fizetett írnokot. Költeményeit könyv nélkül tudja. Elvégezvén a jóízű halebédet, a költő verseinek ismertetésével mulattatt bennünket. Versei általában terjedelmesek, elbeszélő természetűek. Ime egy párnak a címe: Montenegroi Ilona eljegyzése Viktor olasz trónörökössel, melyért a Crnagore fejedelmi udvartól elismerő levelét kapott. — Radetzky hajó elsüllyedése; — Kacic András 200 éves jubileumára; — Viktor Emánuel és IX. Pius halála; — Solferinói csata; — Ferencz József útazása Dalmáciában 1875-ben; XIII. Leo; — A vatikáni zsinat IX. Pius alatt; III. — Napoleon bukása; — Népdalok; — Felköszöntők; — Az én álmom; — Egyetlen fiam nőülése; — A bosnyák rája panasza; — Tommateo Miklós halála.

A szerény népköltő, aki azon álmodozik, hogyan adhatná ki

költeményeit, hogy családjának abból kis hasznót biztosíthasson, e közben bőven vendégtelt bennünket jó borral. Végezetre hozott fel egy palaczkkal, melyről maga sem tudta, hogy miféle fajta. Elbeszélése szerint egy collanei gazda utazván látott a hajón csomókba kötve szőlővesszőt, melyet bizonyosan plántálás czéljából szállítottak. Kihuzott egy pár venyigét s hazaérve földbe dugta; szerencsésen gyökeret fogtak s mostanában évenként 5—6 palaczkra való bort adnak. E biographia végeztével megízleltük a valódi nektárt s az egri bikavér zamatját élveztük.

Vlasic, Dinjiska és *Pogliana* a sziget déli részén jelentéktelen falvak szanaszét szórt kunyhókkal. *Vlasic* közelében két forrás van; *Mirosich* és *Tartana*; ez utóbbinak vize erősen diaretikus.

Goriza jelentéktelen házcsoport 50 lakóval, a Val-Dinjiskat és a pagoi salinákat összekötő depresszióban.

A pagoi medenczében a *hármás Barbato* szétszórt házcsoportokból állva festői látványt nyújt.

Novaglia (új és ó) a sziget északi részében egykor római táborhelyek voltak, aminek emlékét a még manap is látható szűk földalatti út tartja fenn.

Puntaloni a legéjszakiabb helység a Loni-félszigeten. A szigethez tartozó skoliók;

Maon a sziget nyugati oldalán, melyet 1069-ben Kresimir Péter király zárai sz. Crisogonusnak ajándékozott remetelakul s tényleg még pár évvel ezelőtt is a zárai érsekség birtoka volt.

A Maon-csatorna déli nyílásánál van *Brusnjak*, az éjszakinál *Misniak*, a közepén meg *Tadinka*.

A sziget déli részén a Ljubac-öbölben találjuk *Paolo* és *Cikovac* skoliókat, a *Pogliana* vecchiában meg a *Misiak*-ot.

A Morlák-csatornában van a *Sestacovi* nevű négy apró sziklatömb, a pagoi medence északi nyúlványában pedig *Karavaniza*.

A Loni-félszigethez tartoznak a *Dolfin* és *Lajgagne* nagyobb területű skoliók a köztök levő zátonyokkal (secca) együtt.

E skoliók általában terméketlen mészkődudorodások, melyek a tengermedenczéből kiemelkedve, úgyszólván semmi hasznót se hajtanak. Legfeljebb a Maon, Dolfin és Lagagne alkalmasak juhtartásra.

Czink Lajos.

A MAROSRA ÉS A TISZÁRA VONATKOZÓ LEGRÉGIBB FÖLDRAJZI ADATOK.

Dacia legrégibb földrajzi adalékát kétségtelenül *Herodotos* VI-ik könyvének 49. fejezetében ez a passus képezi: „Az *agathyr-susok* földjéről a *Maris* egyesül az *Istoos*-sal.“ Földrajzilag két fontos tanuságot örököltünk ebben a mondathban át. Azt t. i. 1-ször: hogy a *Maros* vagyis *Herodotos Marisos*-a az akkori idők tudomása szerint az *agathyrsusok* földjét öntözte, és 2-szor hogy a *Maris* betorkolását a Dunáig terjesztette a görögök értesültsége. A IV. könyv 104. fejezetéből azt is megtudjuk utóbb, hogy ezek az *agathyrusok* pompaszerető puhálkodó nép valának, kik különösen aranyban bővelkedtek s szokásaira nézve a thrákokhoz igen közel állottak.

Ime tehát az *agathyrsusok* hírét az aranybőség segíté át a déli Kárpátok természetes határfalazatán a görögökig, a kiknek érdeklődését az aranykereskedéssel kínálkozó üzleti előnyök vonzották először a *Marisos* távol eső vidékéig s azzal a daciai aranyhegyekig.

Hogy hol, minő vonalakon át kapcsolódott össze a görögök érdekhálózata a távol lakó *agathyrsusok* területeivel? mindezt az idevonatkoztatható fejtegetésekkel máskorra halasztva, csupán arra kívánok itt reflectalni; hogyan vezethették a *Marisos*-t közvetlenül az *Istros*-ba? s miért maradhatott homályban *Herodotos* kortársai előtt a sokkal jelentékenyebb *Tisza*?

Ha ugyanis *Herodotos* hírvivői útja a *Marisoson* túl a *Tiszáig* terjed s a Felső-Tiszavidéket is felöleli vala a görög kereskedelem, melynek révén első földrajzi adalékaink *Herodotosig* jutottak, bizonyára nem feledkezik meg a „történetírás atyja“ sem Alföldünk hatalmas folyójáról. De miként is tájékozódhatott volna bővebben *Herodotos* Dacia belvidékéről s folyóinak elosztásáról, mikor még ötszáz esztendő mulva, a rómaiaknak az Al-Dunánál és *Pannonia*-ban történt előnyomulása idejében sem igen valának tisztában a geographusok a *Maros* és *Tisza* hollétével. Hisz *Tibertus* hírneves kortársa, a jelesókori földrajzi író: *Strabo*, nem igen tud többet e két folyó megnevezéseinél. De azok pályafutásáról ő is a legzava-

rosabb, sőt képtelen feljegyzéssel árulja el amaz idők nagy geographiai tájékozatlanságát. Jól tudja: „hogy a *Marisos* a dákok földjén át jut a *Danubius*ba, melyen a rómaiak hadi készleteiket felvontatták.“ Azt is helyesen különbözteti meg, „hogy a zuhata-goktól felfelé a forrásvidékig érvényes a *Danubius* név s a zuhata-goktól le a *Pontus*ig a géták földje mellett *Ister* elnevezés járja.“¹⁾ Csakhogy kevéssel odább azt olvashatjuk mégis: „hogy a dákok azzal indokolták a *Kritaseros* alá tartozó kelta *boiok* és *tauriskok* megtámadását, mivel a hegyekről lefolyó *Parisos* vize, mely a *skor-diskok*nak nevezett galataknál szakad az *Istros*ba, képezte közös határukat s ilyenformán joguk vala azon területekhez is.“²⁾

Ime tehát még időszámításunk kezdetén sem rendelkezhetett *Strabo* megbízhatóbb adatokkal a *Tisza* és *Maros* pályafutásáról, holott akkoriban már a római hadjáratok Pannoniából a határos területek megfigyelésére annyiféle alkalmat szolgáltattak s *Boiribista* dákjaival a *boiok* és *tauriskokon* át az *noricuni Alpesekig* retgetté és ismertté tévé a *dákok* nevét és hazáját. Hogyan szerezhették volna tehát *Herodotos* pontosabb értesüléseket a görög világtól még oly távol eső *agathyrsusok* belvidékeiről, mikor ő csakis foggyatékos míveltségű üzletemberekre, kereskedelmi utazókra vagy szerencselovagokra vala utalva, a kiket útazásaik közben a szabatos földrajzi észleletek és följegyzések helyett, az élet prózai szükségletei vagy a pénzszerzés felhasználható módjai és eszközei szoktak foglalkoztatni. De megnehezítette *Herodotos* behatóbb tájékozódását a *Maros* és *Tisza* viszonyáról az is: hogy egészen más érdekkörökbe esett az *agathyrsusok* aranyvidéke és a *Tisza* torolata s a kik ismerhették az egyik területet, az akkori közlekedés nehézségei s főleg gyarló személybiztonsága mellett aligha eljuthattak a másikkra.

Igy *Herodotosnak* hazai területeinkre vonatkoztatható adatait mérlegelve, nem bajos rájonnunk: hogy tulajdonképen csakis az *Istros* alvidékein, deltája körül s a *Pontus* mellékén otthonosabb, ellenben onnan távozólag mind szűkebb szavu lesz s felfelé az *Istros* folyó mentén egyszerre elzárul előtte a szemhatár. A *Pontus* mellékén az ő korában legjavában virágoztak éppen a görög városok. Így a Duna utolsó könyökhajlása irányában a mai **Constanta** (*Küsztende*) román tengeri fürdő helyén a Krisztus előtti VII. szá-

¹⁾ *Strabo* VIII. c. VII. 13.

²⁾ *Strabo* VII. c. V. 2.

zadban a miletosiak által alapított *Istropolis*¹⁾ hatalmas rajokkal hálózta be rendre a *Pontus* partjait egészen Borysthenes (Dneper) vizéig. Különösen *Hypanis* (mai Bug) jobb partján a jelenlegi *Odessa* közelében Kr. e. 655-ben alapított *Olbiopolis* oly gazdagságra tett szert: hogy hangzatos és tetszelgő elnevezését (Boldogváros) jogosan meg is érdemelte.

Ezek a pontusmelléki görög gyarmatok a szomszédos *skytha* népekkel folytatott kereskedelemről nyerték hirtelen meggazdagodásuk alapját s az a nagy aranykészlet, mely lehetővé tette, hogy a *skytha* királysírokba a *Borysthenes* (Dneper) menti *gerrhusok* földjén *arany csészéket* helyezhettek,²⁾ elég érthetőleg illusztrálja azt is, hogy általuk és munkásságuk révén tömérdek arany jutott a szomszédos barbár népek kezei közé is. S honnan nyerhették mind ezt az aranybőséget, ha nem Daciából, az *agathyrusok* földjéről, vagyis a *Marisos* mellékéről? Az aranykereskedelem adja tehát kezünkbe a nyitját annak az útnak is, melyen *Herodotos* az *agathyrusokról* s a *Marosról* tudósítást szerezhetett ott a *Borysthenes* és *Hypanis* közé eső *Exampejos* nevű vidéken, melyet a maga szemeivel látottként emleget.³⁾

Azt a műipart és aranyművességet, melynek termékeivel a *skytha* fejedelmek és előkelő emberek pompázni szerettek mind a pontusmelléki görög iparosok és kereskedők szorgalmának s Dacia belterületeivel folytatott sűrű érintkezésnek köszönhetette az ókor.

Minthogy pedig a dáciai aranyhegyek gyakori látogatása közben épen a közép Maros vidékét tanulták megismerni s még abban az esetben sem igen kereshették a *Maros* alföldi szakaszát, ha nem az Istros torkolatától; hanem sokkal nyugatabbról a *Haimos* a (Balkán) szorosain át látogattak *Daciába*, ilyenformán a *Maros* torkolatát s annak a Tiszával való egyesülését közvetlen szemlélletből megfigyelniök alig lehetett. Mert akár keletről *Istropolis* felől közelítették Dacia határszorosaihoz; akár délnyugatról a *Temes Duna* közén felhatolva érintkeztek az *agathyrusokkal*: a *Maros*-nak egyenesen nyugatra vezető vízi útja mindig ellenkezett a görögség üzleti céljaival.⁴⁾

1) Herodotos II. könyve 33. f. Istria neven ismeri Istropolis.

2) Herodotos IV. 71. A skytha királyok temetkezési módjáról.

3) Herodotos IV. 81. A skytha nép nagyságáról nem voltam képes pontos tudomást szerezni . . . A következőket azonban a magam szemeivel láttam.

4) Lásd részletesebben Téglás Gábor Herodotos Dáciára vonatkozó földrajzi adalékainak kritikai méltatása. Budapest, 1898. M. Tud. Akadémia.

Herodotos korában is a népek nagy országútja: a *Brongos* a mai *Morava* vize, melyen Constantinápoly felől a török hadak hazánkat elárasztották, közvetíté a Duna völgyéhez a Balkan forgalmát. Erről a folyóról is értesült már *Herodotos*, tudja, hogy a triballusok térségén az Angros, a mai *Ibar* felvéve Broggos néven ömlik az *Istrosba*.

A *Morava* torkolata *Szendrőnél* majdnem a daciai aranyhegyekhez vezető *Karas* víz beszakadásával átellenben éri el a Dunát. Nyilvánvaló, hogy az *Aurast* vagyis a *Karast* is az aranykereskedés közvetítői ismertették meg *Herodotossal*, mint ezt már e folyóirat f. évi III. füzetében bebizonyítottam.¹⁾ Ugyanezen a réven nyerhetett tudomást a *Temes* vagy *Tibisről* is, melynek forrásai szintén a *Karaséhoz* közel az aranymosásáról sőt aranybányászatáról még nem oly rég emlegetett *Szemenik*-hegységbe esnek.

De a Moravával jó formán be is zárult *Herodotos* korának ismeretköre, olyannyira, hogy az onnan egészen közelbe eső *Száva* és *Dráva* hatalmas vizeivel sem tudott *Herodotos* tisztába jönni. Szerinte ugyanis „az *ombrikusok* földjén tul ered a *Karpis* és egy másik éjszakra haladó, az *Alpis*, melyek szintén az *Istrosba* ömlenek. Az *Istros* ugyanis egész Európán átfolyik, eredetét ama keltaktól vevén, a kik napnyugatra Európa legszélsőbb népei a *kynetak* után s végig folyván egész Európát, *Skythianak* oldalába hatol.” Az *ombrikusok* földjéből azt következtetnők, hogy talán a *Póval* azonosította a régiek phantasiaja a felső Dunát; de a *Karpis*-és *Alpis*-folyók megnevezéséből részemről hajlandó vagyok inkább azt feltételezni; hogy az Alpok és Kárpátok nevét zavarta folyókká *Herodotos* valamelyik felületes hírvivője.

Miután tehát még a Kárpátok és Alpok mibenlétével sem valóban tisztában, csodálhatjuk-e azután, hogy a *Tisza* ismeretlenül maradt előttük, sőt alsó folyását a *Maros*hoz vagyis ahhoz a folyóhoz valóban képesek zavarni, mely folyó felső völgyeit Dacia legkeresettebb terméke: az *arany* annyira emlegettette tévé a pontusmelléki görög üzletemberek előtt.

Lám a *Tiszának* helyes megnevezése is alig *Pliniusnak* sike-ről először, abban a korban, az első század derekán, a mikor már a dákok nem egyszer jöttek összeütközésbe a Pannoniában előnyomult rómaiakkal, sőt épen a *Tisza* és *Duna* téli jegét hídul

¹⁾ Téglás Gábor. A Karas-folyó legrégibb névváltoztatásai. Földrajzi Közlemények. 1899. évf. III. füz. 78—80 lapjain.

használgatták becsapásaikhoz. A Strabonál tévesen Patittisos-sal megörökített folyót voltaképen *Pathisos*-nak nevezték. Ptolemaeus Partiskon nevű jazyg helységet emleget a mi rokonhangzású *Ammianus Marcellinus*¹⁾ Pardiskos nevével. Constantinos *Porphyrogenetos*nál²⁾ ἡ Τίσις alakban jelentkezik már a Tisza neve, mely Τίσιος, Τίσις, Τίσις *Tisza* változataiban mind benne, rejlett Plinius³⁾ *Pathiossos* sőt Strabonak⁴⁾ Παζίσιος-ra ferdített megnevezésében is. Miután pedig Tomaschek Vilmos szerint a *zend*, *peretn* vagyis *pate* gyök „terjengős“, „szétömlős“, „kanyargós“ jelentéssel bírhatott, ebből következtetőleg a *Pathiossos* elnevezés teljesen rávallhatott a mi kanyargós *Tiszánkra*.

Maga a *Marisos*, melyet Strabo *Marios*, Jordannes *Marisia*, Constantinos Porphyrogeneta *Moresis*nek írnak s mely ősz névből fejlődött, tehát a szlávok *Maris*-a, a románok *Muresu* és a szász Mieresch neve a csillogást, fénylést jelentő *mar* gyökből keletkezett.

Íme ezekkel kívántam bővíteni legrégibb földrajzi adalékaink táráát.

Téglás Gábor.

¹⁾ *Ammianus Marcellinus* XVII. 13, 4.

²⁾ Constantinos Porphyrogenetos. *De administrando imperio*.

³⁾ Plinius *Historia naturalis*.

⁴⁾ Strabo VIII. c V. 2.

⁵⁾ Wilhelm Tomaschek. *Die alten Thraker. Eine ethnologische Untersuchung*. II. Die Sprachreste. II-tes Hefte. Personen und Ortsnamen. Wien. 1894. 95 lap.

A BÚROKRÓL.

A mai búrok, helyesebben boérek vagyis parasztok utódai azoknak a hollandus kivándorlóknak, kiket a holland-keletindiai társaság telepített le a 17. században Afrika délnyugati részén. Számuk csakhamar tetemesen növekedett azért, hogy a francia hugonották, kik az 1685-iki nantesi edictum határozatai elől előbb Hollandiába, majd a holland-keletindiai társaság költségén a fokgyarmatra vándoroltak, hozzájuk csatlakoztak. Francia származásra vallanak a francia hangzású nevek, mint Joubert, du Plessis stb., egyesek élénk temperatuma és arczkifejezése, valamint egyik-másiknál mutatkozó a francziákat jellemző egyéb tulajdonságok. Nagyjában azonban a lakosság megőrizte a holland típust és szokásokat, ami főleg azon szigorú rendszabályoknak tulajdonítandó, melylyel a holland-keletindiai társaság a letelepített hugonották nemzetiségét elnyomni igyekezett, valamint azon körülménynek, hogy a hollandok számban is túlnyomóan voltak.

A búrok, amióta Afrikában letelepedtek, békeszeretők, igénytelenek, szorgalmasak és a fanatismusig vallásosak. Rendkívül konzervatívek és féltve őrzik őseiktől örökölt szokásaikat és nyelvüket. És épen ezen békeszerető népnek juttatta századunk ama rettenetes sorsot osztályrészül, hogy nemzeti függetlenségét és existenciáját, részben civilisált, részben vad népek ellen véres háboruk árán kellett megvédenie. A sorscsapások egész sorozata természetesen bizalmatlanná tette őket minden institúció iránt, a mely idegentől származott, lett legyen az a civilisáció és cultura szempontjából bármennyire is áldásos. Mereven elzárkoztak minden modern reform elől, mert mindenben régi jogaik veszélyeztetését látták. Az iniciatívát az 1837-iki első nagy trekkhez (vándorlás) az angolok jogtalan és erőszakos politikája szolgáltatta, a melyet a rabszolgák emantipációjára kérdésében követett. Az angolok a benmszülötteket elvben egyenjogú polgároknak tekintették, míg a búrok mindenkor csak alárendelt és szolgaságra kárhoztatott teremtetéseknek tartották. Az angolok eljárása, a melylyel a benmszülötteket a búrokkal szemben demonstratív protegálták, annyival nagyobb elkeseredést szült, minthogy a rabszolgák felszabadítása által megvont olcsó munka-

erő óriási anyagi kárt okozott a túlnyomólag földműveléssel foglalkozó búroknak. A szigor, a melylyel az angol e kérdésben eljár, annyival kevésbé volt indokolt, mert nem volt tekintettel ama enyhébb bánásmódra sem, melyben a búrok a alattvalóikat részesítették. Ezen elkeseredés természetes következménye volt az 1837. évi tömeges trekk, melyben mintegy 10,000 búr vett részt. Sok viszontagság és nélkülözés után, vad állatokkal való nehéz küzdelmek és barbár népekkel való hosszú csatározások árán elérkeztek a Drake hegységhez, a mai Natal területére. 1840-ben átlépték a Tugela-folyót, heves ütközetben teljesen leverték a zulukat és február 14-én a bataviai köztársaságot proklamálták. Napier, az akkori fokföldi kormányzó, kinek e mozgalom sehoggy sem volt inyére, természetesen nem volt hajlandó az újonnan alakult köztársaság államiségát elismerni, a miért a kafferekkel békét kötött és a bataviai republikát az időközben az Oranje-folyó partján megalakult másik köztársaság területével együtt az angol gyarmathoz csatolta. Miután ismételt felszabadítási kísérleteik kudarcot vallottak, végül kénytelenek voltak a búrok az angol királyné fennhatóságát elismerni. A két annectált köztársaság lakói azonban nem tudták sokáig elviselni az angol nyűgöt. Minthogy Pretorius személyes tárgyalása, a melyet Pottingerrel, a Fokföld kormányzójával folytatott, sem vezetett eredményre, a búrok átlépték az Oranje folyót s a mai Oranje szabad állam területén új köztársaságot alapítottak.

Ezen újabb kísérlet sem sikerült. Pottinger utóda Smith hamar váltotta be ígérétét, a melyet a nála járt búr küldöttégnek tett. 1848 áprilisban az új köztársaság területét „Oranje River Sovereignty“ név alatt angol fennhatóság alá helyezte. Ugyanez év augusztus havában a búrok ismét folytatták trekkjüket éjszak felé és ezúttal a Vaal-folyó partján telepedtek le, a hol Transvaalt, a mai Dél-afrikai Köztársaságot alapították. Most egyidőre helyreállt a nyugalom. Az annectált területek megszerzése az angoloknak oly mérhetetlen anyagi és emberi áldozatába került, a melyeket a bennszülöttekkel és kafferekkel való gyakori összeütközések még tetemesen növeltek, hogy jónak látták hódító politikájukkal egyelőre felhagyni és a búrokkal formálisan békét kötni. 1852. január 17-én jött létre az úgynevezett „Sand-River-Convention“, melynek értelmében az angol kormány elismeri a Vaal-folyó mentén letelepedett farmerek függetlenségét, teljes autonómiát ad nekik, a mely szerint országukat saját törvényeik szerint kormányozhatják. A Natal ha-

tárán lakó bazutó-törzsek folytonos lázadása, valamint egyéb körülmények arra bírták Newcastle herceget az akkori angol gyarmatügyi ministert, hogy az Oranje-River-Sovereignty függetlenségét is elismerje s neki mindazon jogokat biztosítsa, a melyeket 1852-ben Transvaalnak adott. De a békekötés csak formális volt. Az angolok minden alkalmat felhasználtak, hogy a függetlennek deklarált államok belügyeibe avatkozhasanak. Erre a legkedvezőbb alkalom az 1867-ben történt gazdag gyémánt telepek felfedezésével kínálkozott. Az angolok vérszemet kapva, az Oranje szabadállamhoz tartozó ezen területet, mely egyúttal Dél-Afrikának ásványi kincsekben leggazdagabb részét képezi, „West Griqualand“ név alatt a legjogtalanabb módon annectálták. E közben a transvaali búrok baja meggyűlt a benszülöttekkel, főkép a matabalékkal, kik főnökkel Lobengulával ismételten betörtek Transvaalba, az angoloktól titokban támogatva. A búrok zavarát felhasználva, az angolok Transvaalt 1877. április 12-én újból fennhatóságuk alá helyezték. Miután Krügernek az annexio visszavonása tárgyában Gladstone-val folytatott személyes tárgyalása sem tudott eredményre vezetni, Jouberttel és Pretoriussal fegyveres lázadást szervezett az angolok ellen. A sokat zaklatott parasztnép ritka komolysággal és páratlan lelkesedéssel fogott a felszabadítás nemes munkájához. Az 1879-iki wonderfonteini népgyűlésen tett fogadalom szószerint a következő —: „A Mindenható Isten jelenlétében — kinek hatalmas támogatásáért esedezünk — mi a Dél-afrikai Köztársaság polgárai ünnepélyesen elhatározzuk, hogy úgy saját, mint gyermekeink védelmére szent frigyet kötünk, melyet esküvel erősítünk meg. Negyven éve, hogy apáink elhagyták a Fokföldet és új független haza keresésére indultak. Megalapították Natalt, Oranjet, Transvaalt és mindannyiszor tűrniök kellett, hogy az angolok lábbal tiporták szent jogaikat, szétépték vértükkel és könnyeikkel áztatott lobogónkat. E negyven év a gond és szenvedés korszaka volt. Tolvaj módra lopták el szabadságunkat egy éj alatt. Ezt nem tudjuk, de nem is akarjuk tűrni. Őseink iránti tiszteletünk és gyermekeink iránt érzett szeretetünk kötelességünkkel tesz, hogy apáink örökét érintetlenül hagyjuk utódainkra, a miért is mint férfiak és testvérek ünnepélyesen megfogadjuk, hogy hazánkhoz és népünkhöz hívek maradunk és Istenben bízva, hazánk függetlenségét ha kell életünk árán is ki fogjuk vívni. Úgy segítsen az Isten!

A lelkesedés a búrok között határtalan volt és csak ennek tulajdonítható ama fényes győzelem, a melyet 1881-ben a Majuba

dombon Colley angol tábornok felett aratták. Az ütközetben maga a tábornok is elesett. E győzelemmel el volt döntve a köztársaság sorsa. Anglia a „Pretoria Convention“-ban elismerte Transvaal függetlenségét, s később 1884-ben Londonban történt megállapodásban csak a köztársaság külügyeire nézve biztosította befolyását oly értelemben, hogy Transvaal valamely más állammal — az Oránje szabadállam kivételével — csak akkor köthet szerződést, ha erre Anglia beleegyezését bírja.

E békekötést egyidőre nyugalom követte, a mely alatt a köztársaság gyors fejlődésnek indult. Az ásványi kincsek a legkülönbébb nemzetiségű bevándorlókat csábították Transvaalba és Oránjeba, kik egyrészt meggazdagodva tértek vissza hazájukba, másrészt ott letelepedve, élénk kereskedelmet és ipart folytattak.

Az idegenek beözönlése oly nagy mérveket öltött, hogy Johannesburg, a világhírű witwatersrandi aranybányák centruma, rövid idő alatt Dél-Afrika kereskedelmi emporiumává emelkedett. Az idegenek legnagyobb contingensét természetesen az angolok szolgáltatták, kik elűtő életmódjukkal és szokásaikkal ellentétbe jutottak az ős konzervatív búrokkal. A dél-afrikai angol kormány maga részéről is szitotta e viszályt. A búrok táborában pedig két párt keletkezett. Az egyik az angolok követelését a leghatározottabban visszautasította, az engedékenyebb másik párt pedig hajlandónak mutatkozott, az idegenek kívánságainak az alkotmány keretén belül annyiban eleget tenni, a mennyiben *conditio sine qua non* gyanánt az állampolgári jog megszerzését tűzte ki. A forradalmi angol párt Johannesburgban a Jameson-féle betörést akarta céljaira felhasználni, de miután ez a búrok éberségén hajótörést szenvedett, abbahagyta a tervezett felkelést. Vilmos császár ismert üdvözlő távirata, melyet ez alkalomból Krüger elnökhöz intézett, nagyban hozzájárult Rhodes vakmerő vállalatának balsikeréhez. Nagyobb mozgalom 1899. májusban indult meg újból, a midőn a Transvaalban lakó idegenek választói joguk kiterjesztése céljából az angol kormánytól támogatást kértek. A búrok, kik az angol elem elterjedésében ismét nemzeti létük veszélyeztetését látták, igen óvatosak voltak a polgári jogok osztogatásában. Mindazonáltal engedve az angol kormány kívánságának, beegyeztek abba, hogy az idegeneknek adandó jogok tárgyalása céljából közös konferenciát hívjanak össze. Május 30-án érkezett Krüger és Millner fokföldi kormányzó Bloemfonteinba, a hol Steyn oranjei praesidens elnöksége alatt közös tanácskozássra ültek össze. E conferentia sem vezetett

eredményre, minthogy Krüger összes javaslatait attól tette függővé, vajjon Anglia elfogadja-e viszály esetén a választott bíróság elvét. Erről Anglia hallani sem akart és suverenitására való hivatkozással nem akart beleegyezni abba, hogy harmadik hatalom beavatkozzék Transvaal ügyeibe. Másrészt az idegeneknek adott jogokat is keveselte. Krüger erre javított választói javaslatot fogadtatott el a Volksraaddal. Millner ezzel sem volt megelégedve, s azt kívánta, hogy 9 év helyett csak 7 évi tartozkodás legyen szükséges a szavazati jog megszerzéséhez. Bár a Volksraad kezdetben nem volt hajlandó az angolok kívánságának eleget tenni, Krüger rábeszélésére, ki utalt e módosítás jelentéktelen voltára, július 17-iki ülésében végül is 22 szavazattal 5 ellenében elfogadta a javaslatot. E közben Anglia folytatta hadikészülődéseit. Chamberlain július 19-én bejelentette az angol alsóházban, hogy Transvaal elfogadta a választó reformjavaslatot, de egynehány feltételt köt ki, melyek kérdésessé teszik e javaslat értékét, a miért is megbízta Krüger elnököt, hogy szigorúan őrkdljék, hogy a tett concessiók jellegét a Volksraad esetleges utólagos törvényes rendelkezésekkel meg ne változtassa. Ez nagyon kedvezőtlen benyomást tett a búrokra, a mihez még hozzájárult az is, hogy az angol kormány a leghatározottabban visszautasította a praetoriai kormány nézetét, mintha a dél-afrikai köztársaság a suverenitás összes jogaival felruházott független állam volna. Szeptember 18-án érkezett meg a transvaali kormány válasza, mire Salisbury szeptember 24-én ultimátumszerű jegyzéket küldött a transvaali kormánynak. Október 3-án már proklamálták Praetoriában a hadi állapotot. Miután Vilma királynő október 7-iki potsdami intervenciójának sem sikerült a viszályt békés úton elintézni, Krüger október 8-án ultimátumot küldött az angol kormánynak, amelyben felszólította, hogy vonja vissza csapatait a transvaali határról és szüntesse be hadikészülődéseit. Erre Anglia a következő jegyzéket küldte Krügernek: „Az angol kormány sajnálattal vett tudomást a Dél-afrikai Köztársaság október 8-iki táviratának tartalmáról, és az abban foglalt követeléseket nem tartja tárgyalhatóknak. Elnök úr lesz szíves az angol kormány határozatát kormányával közölni.“ Másnap visszahívták a praetoriai angol diplomatiái ügyvivőt s az ellenségeskedések megkezdődtek. Hogy e háború meddig fog tartani, azt előre látni nem lehet s tisztán attól függ, hogy az angolok lesznek-e képesek odahaza és gyarmataikban annyi katonát nélkülözni, a mennyi a búrok leveréséhez szükséges. Az eddigi létszám már azért sem elegendő, mert az angol dél-afrikai

gyarmatokban lakó afrikanderek is tömegesen csatlakoznak a bűrokhöz, kik ettől eltekintve, még abban is előnyben vannak az angolokkal szemben, hogy rendkívül ügyes vadászok és a terepet is kitűnően ismerik. Annyi bizonyos, hogy a kis búr nép, mely függetlensége érdekében küzd a hatalmas Anglia ellen, és melyet a küzdelmében az egész civilisált világ sympáthiája kísér, már eddig is több ütközetben győzött Gatacre, Methuen, sőt a főparancsnok Buller tábornok csapatai felett s ha a legújabb hír, mely szerint Ladysmith megadta magát a bűroknak valónak bizonyul, úgy ezzel a bűrok oly stratégiai előnyt biztosítottak maguknak, a mely az előrenyomulást Port-Natal felé nekik tetemesen megkönnyíti.

Szende Gyula.

KÖNYVÉSZET.

A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei. Kiadja a Magyar Földrajzi Társaság Balaton-bizottsága.

Társaságunk ezen kiadványáról a „*Geographische Zeitschrift*“ novemberi füzetében Uletől terjedelmes ismertetést találunk; melyből örömmel közöljük a következőket, hogy t. tagtársaink tudomást vehessenek arról, hogy a Nyugat tudományos világa mily véleményben van azon nagy munkáról, melyet dr. *Lóczy Lajos* tiszt. tagunk vezetése alatt társaságunk Balaton-bizottsága végez.

„A Magyar Földrajzi Társaság kezdeményezésére néhány év előtt megkezdődött a Balaton-tó limnologiai alapos kikutatása, mely munka részben már be is van fejezve. A nagy kiterjedésű munkálatok eredményei nagy részletességgel a társaság Balaton-bizottsága által rendeztetnek sajtó alá. Az egész mű, mely nemsokára be lesz fejezve, alapvető limnologiai munka lesz. A kilátásba helyezett három kötetből eddigelé csak egyes füzetek jelentek meg; de már ezekből is megítélhetjük az egész munka tudományos értékét. Ezek tartalma mutatja nemcsak azt a szorgalmat és alaposságot, melylyel a gyűjtéseknél s a megfigyeléseknél nyert anyag feldolgozásánál eljárak, hanem azt a komoly törekvést is, melylyel az egyes kutatásoknál a tudomány összességének is iparkodtak szolgálatot tenni. Sokkal több ez a munka az egyszerű monographiánál.“

Azután következik az eddig megjelent füzetek egyenkénti ismertetése.

—ba—

India és Ceylon. Úti jegyzetek. Írta *Mocsary Béláné-Fáy Mária*. 80 képpel. Budapest. Athenaeum 1899. Kis 8-ad alak. 1—234 lap.

Író 1893-ban járt a Keleten. Az első alkalommal Egyiptomban és Palesztinában volt s Görög- s Törökországon át utazott vissza. Ugyanazon év őszén (nov. 30-án) indult második útjára, a „Valetta“ nevű gyorsgőzösön, melyről csak 1894. márczius hó elején érkezett vissza. Utazásának fonala a könyv tartalomjegyzékéből látható: Budapestről Brindisibe. — Tengeri út Brindisiből Adenig. — Vörös-tenger. — Adentől Bombayig. — Bombay. — Kandalla. — Bombaytól Ahmedabadig. — Jeypoor. — Delhi. — Ó-Delhitől Új-Delhiig. — Ágra. — Lucknow. — Benares. — Calcutta. — Calcuttából Darjeelingbe. — Tengeri út Calcuttától Colombóig. — Kandy. — Nuwara-Eliya. — Tengeri út Colombótól Adenig. — Adentől Suezig. — Suez. — Sueztől Brindisiig. — Brindisitől Budapestig. Mindezt író közvetlenül szerzett tapasztalatai nyomán egyszerű, de világos modorban írja le, miként maga mondja, szórakozásul hölgytársnői számára. Hogy ezt csak most teszi, ennek az az oka, hogy előbb azt gondolta, hogy nem írja le útját, mivel már hivatottabb utazók is írtak Indiáról. Most azonban engedett a rábeszéléseknek s haza írt leveleinek s emlékei alapján nyújtja a jelen leírást.

Bizony kár lett volna ezen szép kis könyvet meg nem írni, melyet nemcsak a hölgyek, de a férfiak is élvezettel olvashatnak. Különösen melegen ajánlható ezen munka tanulságos olvasmányul mind a kétnemű ifjúság számára. Egyúttal hasznos útmutató is lehet ezen könyv azok számára, kik hasonló utazásra vállalkoznak.

A könyv kiadása diszes, képei tiszták s tanulságosak.

—ba—

TÁRSASÁGI ÜLÉSEK.

Felolvasó ülés 1899. évi decz. hó 14-én a tud. Akadémiában.

Elnök: dr. *Havass Rezső* társ. alelnök.

1. *Gerster Béla* társ. alelnök ismertette a Brit-Guayana és Venezuela közti határrendezést.

2. *Pompéry Elemér* vál. tag felolvasta *Czink Lajos* r. tag fiumei kereskedelmi iskolai tanárnak *Pago* dalmát szigetről szóló ismertetését.

Választmányi ülés ezen felolvasó ülés után. Elnök: dr. *Erődi Béla* kir. tan. Jelen voltak: *Gerster Béla* és dr. *Havass Rezső* alelnökök, *Berecz Antal* főtitkár, továbbá dr. *Gindele J.*, *György A.*, *Hahóthy S.*, *Jankovich Béla*, dr. *Lóczy L.*, *Pompéry E.*, *Schneider J.*, dr. *Thirring G.* *Wodianer A.* választmányi tagok.

Az előző ülés jegyzőkönyve hitelesítették. Ennek kapcsán *Hahóthy* v. tag jelenti, hogy megbízatásához képest a néprajzi társaság titkárával a választmánynak az előfizetési felhívás melléklete ügyében hozott határozatát közölte.

Főtitkár bemutatja *Dékány Kálmán*nak *Bél Mátyásról* írt munkáját, melyet a választmány *Thirringnek* ad ki megbirálás végett. A felolvasó üléseket illetőleg jelenti, hogy *Brózik* a magyar kartographiai mozgalmakról tartandó előadás ügyében már megkezdte a előmunkálatokat; *Eggenhoffer Teréz* úrnő az előadás tartására azonban nem vállalkozik.

Gerster alelnöknek a mai előadás megtartásáért a választmány köszönetet mond.

Főtitkár jelenti, hogy egy czeglédi lakatos egy 1752-ből való nürnbergi atlaszt 75 frtért megvásárlásra ajánl, — a választmány nem szerzi be a munkát. Jelenti továbbá, hogy *Siskovits* Tamás tag elhalálozott, hogy az *Eötvös-alap* a társaság kiadványainak a tanítók-háza részére való megküldését kéri; hogy a székesfehérvári Vörösmarty-kör pedig a költő születésének századik évfordulóján, 1900. december 1-én tartandó ünnepélyre a társaságot meghívja. A választmány az Eötvös-alapnak megküldi kiadványait, a Vörösmarty-ünnepélyen részt fog venni, de a részvétel módoszatai iránt csak annak idején fog határozni.

Iudány István a könyvtár részére beküldi Bács-Bodrog vármegye névtárának II. kötetét. Köszönettel tudomásul szolgál.

Havass alelnök rendes tagúl ajánlja dr. *Berzeviczy* Albertet, *Berecz* Antal a *kis-várdai polgári finiskolát*. Kik megválasztattak.

Főtitkár jelenti, hogy Coburg Fülöp herczeg Ő Fensége, titkárától vett értesítés szerint, készséggel belecsegyezik abba, hogy Gömör-vármegyéről írt dolgozata a társaság Közleményeiben közzététessék. Ajánlja, hogy a munkát egyik felolvasó ülés napirendjére tűzzük ki s ezen ülésre Ő Fenségét is meghívjuk. Öröndetes tudomásul szolgál.

Telkes Simon bemutatja Magyarország ipari földrajzát tárgyaó terjedelmes

munkáját, mely egyrészt a nagy közönség tájékoztatására szolgálna, másrészt segédkönyve lehetne hazai földrajzi íróinknak és egyuttal az ifjuság serkentésére szolgálhatna; kéri a választmányt, hogy a közönség tájékoztatása céljából a munka egy részét a Közleményekben bocsássa közzé. *Lóczy* a munkát didaktika szempontból igen hasznosnak tartja, különösen kereskedelmi, polgári és ipariskolákra nézve; *Wodianer* javasolja, hogy a kereskedelmi miniszterhez a munka támogatása céljából kérelem intéztessék; *Erödi* elnök czélszerűnek tartaná, ha a szerző valamelyik felolvasó ülésen ismertetné munkáját, Hosszabb eszmecsere után a választmány *Telkes* óhajához képest elhatározza, hogy a munkának az erdélyi részeket tárgyaló részét a *Közleményekben* kiadja, az egész munka megbírálására pedig *Lóczy* és *Pompéry* vál. tagokat kéri fel.

Wodianer vál. tag felolvassa *György Aladár*nak az útazások könyvtára vonatkozólag készített tervezetét. Ezen tervezet szerint a társaság égise alatt *Wodianer* kiadásában megindítandó vállalat felölelné a külföldi irodalomnak feltűnést keltett s hűzágpótló irodalmi jelenségeit, Magyarország egyes részeinek utaztató alakban való leírását és a magyar vonatkozású vidékek ismertetését; az aktuális jelleg szemelött tartásával a vállalatnak érdekesítően megírt számai a művelt közönség és a tanuló ifjuság igényeire alkalmazkodnak. Nagy súlyt kell fektetni illusztrációkra, detailtérképekre, a néprajzi és közlekedési viszonyok ábrázolására. Évenként 10 kötet bocsátattnék közzé, mintegy 100 ívnyi terjedelemben, miből 2 kötet állandóan Magyarországot ismertetné. A vállalatnak olcsónak s minden egyes kötetének külön kaphatónak kellene lennie. Az egyes kötetek megírására elismert szakférfiak vagy ismert tollú ifjusági írók volnának felkérendőek, utóbbi esetben azonban revizorok gyanánt földrajzi szakembereknek kellene szerepelniök; a vállalatnak alakai s tartalmi egyöntetűségéről külön választandó szerkesztő fog gondoskodni.

Wodianer e tervezethez egészben véve hozzájárul, de a maga részéről a következőket ajánlja a társaság figyelmébe: a vállalat évi terjedelme 40—50 ívnél ne legyen több s 3 teljes munkát képezzen; a társaság külföldi munkák kiadása esetén a szerzők engedélyét kérje ki, s igyekezzék a clichék átengedését kieszközölni; az előfizetési felhívás a társaság nevében adassék ki; a kereskedelmi és közoktatásiügyi ministerium erkölcsi s anyagi támogatás iránt megkeresendők. A vállalatból a társaságra semmiféle anyagi teher nem háramolhat, sőt a kiadó kész a tagoknak 20%-nyi engedményt nyújtani.

A választmány *György Aladár* tervezetét *Wodianer* módosításával együtt egyhangulag nagy örömmel elfogadja, egyben az írói díjat eredeti munka íve után 60, a fordítás íve után 40 koronában állapítja meg, s elhatározza hogy a vállalat jövő ősszel induljon meg. *Wodianer* *Arthurral* eziránt 3 évre szerződést köt s ennek effectuálására, valamint a részletek megállapítására *Erödi* elnök, *György* és és *Gindele* vál. tagokból álló bizottságot küld ki, kimondván egyuttal, hogy a szerkesztőt később fogja megválasztani. A választmány köszönetet mond *György*nek a tervezet gondos és sikerült kidolgozásáért és *Wodianer*nek a vállalat megindítása iránt tanúsított hajlandóságáért, végül pedig köszönettel fogadja *Lóczynak* azon kijelentését, hogy a szükséges térképek rajzolását a vezetése alatt álló intézet készséggel elvállalja.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

EXPEDITIÓK.

A Borchgrevink expedíciója. A nevezett expedíció az első tudományosan fel szerelt expedíció, mely Cap-Adair-nál, Victoria-földön, 200 angol mérföldnyire a magnetikus délsarktól kötött ki. 1898. decz. 19-én indult el az expedíció s 1899. február 19-én pillantotta meg Cap-Adair-t. Miután e napon borzasztó vihar dühöngött „a Souther Cross“ kénytelen volt horgonyt vetni. Nemsokára a hajó egész fedélzetét vastag jégkéreg borította. A következő napon megszünt az ostrom s a Robertson-Bai-ig voltak képesek elhatolni, hol megállapodtak s egy félóra alatt valamennyien a parton voltak. Itt rendkívüli nagy fokákat láttak, melyeneket eddig még nem vettek észre. Az expedíció két tagja a hegység legmagasabb pontjára törekedett — melyet éjfél tájban el is ért. A következő napokat kunyhók készítésével töltötték el. Apró csónakokban szállították az élelmi szereket a szárazföldre. A szánkókat, valamint a 75 kutyát is szerencsésen sikerült elhelyezni. Február 20-án óriási hóvihar keletkezett, melyet cyclon kísért. A kunyhókat kövekkel kellett eltorlaszolni, hogy azokat a vihar ellen megvédjék. A hőfok C. szerint zerus alatt 28 volt. Az emberek haja szilárd csomókká, ruhájuk pedig kőkeményre fagyott. A következő napokban a vihar alább hagyott s lassanként a vidék belsejébe hatoltak. Egy 300 m. mély barlangban 3 féle mohot találtak; azután meg tejszínű quarczra akadtak, mely aranytartalmúnak látszik. A tudósítás m. é. február 27-ikéig szól. (Strand Magazine.) — Cs. A. —

Tibeten keresztül Sanghaiba. Futterer tanár és dr. Holderer Tibeten át szerencsésen eljutottak Sanghaiba. Közép-Ázsián keresztül vezető újak második részéről, mely Tibet éjszaknyugati részén is átvezetett, a „Kelet-ázsiai Lloyd“ nyomán a következőkben számolhatunk be.

Az expedíció 1898. évi június 30-án *Sziang-csuból* indult el s *Ping-fau-szhien* és *Szi-ningen* keresztül *Danger-tinbe* vezetett, melyet július 18-án ért el. Az itt szervezett jak-karavánnal, újabb felszerelés után útnak indult a *Kukunor* felé, melynek keleti partját augusztus 19-én sikerült elérnie.

E tó déli partjának keleti felén végig menve, útja átvezet a *Déli-Kukunor*-hegységen, majd a *Dabunu*-tó keleti szélét érintve, az ugyanezen tótól délre fekvő, magas hegységen át *Bulekun-*

gomi felé húzódó mellékhegységen túl eljutott a *Hoangho* folyóhoz, melyen szeptember 16-án *jak*-bőrtömlőkkel ellátott komppal mentek át a *Dsupár*-hegység éjszaki szélén.

Minthogy a *Hoangho* közvetlen partmelléke majdnem járhatatlan, az expedíció útja az utóbb nevezett hegység éjszaki lejtőjén vezetett tovább a *Baa*-folyóhoz, melyen a *Hoangho*-ba való ömlésétől fölfelé, alig egynéhány kilométernyire hatoltak keresztül.

Útjuk további iránya folyton magas hegyeken vezetett át; először párhuzamosan a *Hoangho*-val, később azután délnyugatra a nagy *Scse-cse*-folyó vízvidékére, mely nyugoti irányba folyva jut a *Hoangho*-ba. A *Scse*-csét október 15-én lépték át.

A *jak*-karavánt itt e folyónál hagyva, *Futterer* és *Holderer* déli irányban tettek kirándulást lóháton a *Hoangho*-hoz. Nyugot-éjszak-nyugotról keletdélkelet felé vonuló pala- és homokkőből, továbbá paleozoicus korallmészből álló hegyeken át négy nap alatt eljutottak a folyó partjához.

A *Hoangho* e helyen keletdélkeletről nyugatészaknyugati irányban 75 m. magas kavicsos terrasról 5 km. széles agyagvölgybe zuhan alá. Balpartját magas, hófödte csúcsokkal bíró hegység kíséri, melyet a tibeti vezetők „*Sarii-Dangerő*“-nak neveztek.

Miután e helyen a *Hoangho* azon könyökhajlása, melylyel délészaki irányát keletire változtatja, még nem volt látható, a két utazó visszatérve a *Scse-cse* folyónál levő állomásukra, útjukat keleti irányban folytatták a *Hoangho* val párhuzamosan a hegyek között, mert a folyó mentén itt sincs járható ösvény.

Az expedíció Tibet északkeleti részén át, a roppant hegységekkel szegélyezett fősíkokon haladt tovább a *Hoangho* és azon mellékfolyóinak vízválasztója között, melyek északkeletre a tibeti *Labran*-kolostor mentén elfolyva, *Guidni* és *Lan-csu* között jutnak a *Hoangho*-ba. Innét egy 4000 m. magas vízválasztón át a felső *Tao-ho* vidékére értek, s magát a folyót a tibeti *Sin-sze* nevű kolostor közelében november 8-án érték el.

Eljutottak tehát végre a *Hoangho* könyökhajlásától nem messze keletfelé a *Sze-csuan*-ban fekvő *Szung-pau-ting*-felé, vagyis már a *Jan-cze-kiang*-folyam vidékére vezető útra. E helyre, vagyis *Szung-pau-ting*-ba lóháton 10 nap alatt el lehet jutni a felső *Tao*-ról, míg a *Hoangho* kanyarulata a *Tao*-tól lóval csak 2—3 napi járás.

Az utazók szándéka az volt, hogy a *Hoangho*-folyóhoz menő utat választják s onnét utaznak majd *Szung-pau-ting*-ba, azonban

november 10-én útonálló tibetiek csapata rohanta meg az expeditiót. Harczra kerülven a dolog, megmentették ugyan a szállásukon féltékenyen őrzött gyűjteményüket, de a tibetiek viszont elhajtották majdnem összes jakteheneiket és lovaikat, úgy, hogy a továbbutazásról is le kellett egyelőre mondaniok.

Csak nagynehezen sikerült újabb teherhordó állatokat beszerezniök s a további támadások ellen annyira a mennyire védelmet keresniök, végre november 21-én a tibeti *Sin-sze*-ből eljutottak *Tao-csu*-ba; november 28-án eljutottak szerencsésen *Min-csu*-ba s innét expeditiójuk málháját öszvékaraván vitte kelet felé. Magukkal hozva tudományos gyűjteményüket is, útjuk *Ping-hoing-fu* és *Szi-ngan*-on át a *Szing-ling*-hegységen keresztül *Long-ku-csai*-ba vitt; innét hajón *Han-kau* érintésével végre *Szanghai*-ba értek.

Gazdag gyűjteményök főleg a zoológia és geológia szempontjából nagyon értékesnek ígérkezik. A *Kukunor* mellékéről *Min-csu*-ig terjedő vidékre vonatkozó topographiai és geológiai új adatok igen becsesek, valamint az egész útvonalon tett számos meteorológiai megfigyelés is.

Az expeditió a nyugatról keletre vezető utat, *Kasgar*-ból *Chami*-n, a *Gobi*-n, *Liang-csu*-n és *Szi-ning-fu*-n át a *Kukunor*-ig éjszakkéleti Tibeten keresztül, a *Tao* völgyén *Min-csu*-ba és innét *Szi-ngan*, *Hau-kou*-n át *Sanghai*-ba 1898. február 24.-től 1899. januárig terjedő idő alatt, vagyis nem egészen egy év alatt tett meg; itthonról (Karlsruhe) elindult 1898. nov. 19-én s így *Sanghai*-ba való megérkeztéig majdnem 13½ hó telt el. —Sch.—

Dr. Steffen expeditiója chilei Patagoniában. E Dél-Amerika délnyugati és déli fjordszerűen csipkézett partjai és szigetei között járt expeditio felől újabban a következőket jelenthetjük:

Steffen a Rio-Baker csatornába ömlő bővizű, hasonló nevű folyón fölfelé hatolva, eljutott a d. sz. 47°36' alatt azon vízválasztóig, melyet át kellett lépnie, hogy a *Krautmacher* által vezetett expeditionális csoporthoz csatlakozva, lejuthasson *Punta-Arenas*-ig.

Az expeditio különben is igen szép sikerrel működött. Ms. *Humbleton* és *Steffen* a *S. Rafael*-lagunán túl átlépték az *Ofquiszorost* s ott csónakok átszállítására igen alkalmas utat találtak. A „Pisagua“ ez alatt megkerülte a *Tres-Montes* s a pompás *San Quintin*-öbölben várta meg az előbbieket. Több fjord átkutatása után arról győződtek meg, hogy d. sz. 46½° és 47½° között levő összes csatornákat óriási jégtorlaszok zárják el, melyeken az átjárás legyőzhetetlen akadályokba ütközik. Csak a Rio-Baker csator-

nája enged utat a Cordillerákon át, a szárazföld felé való behatolásra, mert keleti elágazásai néha 100 km.-nyi távolságra is bevágódnak a szárazföld partszegélyén.

E helyen három nagy völgyszakadék van. Legnagyobb a Rio-Baker nevű folyóé. Az expedíció tagjai 35 km.-nyire hatoltak fölfelé eme gyönyörű, a Rio-Cisnes-éhez hasonló vízi úton. E völgy nyílása keletéjszakkelt felé huzódik. A folyó-víz színe és hőmérséklete után azt következtették, hogy tóvidékről jön. A Rio-Bakertől délre még egy másik bővizű folyó torkollik a Rio-Baker csatornába, melynek völgye egyenesen kelet felé nyílik. A három napig tartó kutatások után valószínűnek mondhatni, hogy e folyó a *Monte-Cochrane* (d. sz. 47°40') glecsereinek vizeit vezeti le. A harmadik folyó szintén a messzefekvő havasok vizeit gyűjti egybe s zúgva rohan a csatorna délkeleti részébe. Ez utóbbi folyó minden valószínűség szerint azonos az amerikai Hatcher által *Rio Mayer*-nek elnevezettel. Steffen és társai a második folyót *Rio-Bravo*-nak, a harmadikat pedig *Rio de la Pascua*-nak nevezték el. *San-Quintín*-től délre a növényzet egyszerre megváltozik. A *San-Rafael* tavától délre már nincsenek quilantosok (ágas-bogós cserjék), melyek Patagonia északi völgyében annyira kellemetlenek az utazónak, hanem sima bambuszfélék szegélyezik a folyókat, sőt gyakoriak a *Nothofagus procera* és *fagus antarctica* a tengerpartokon. A tepu (*Myrtaceae*) olykor átjárhatatlan sűrűsöket alkot. Igen sok a *Libocedrus tetragona*, de a *Libocedrus chilensis* már teljesen hiányzik. Az átlag 600 m. magasban fekvő hóhatár közelében sok a moh. A sok helyütt parkszerű növényzet között elég gyakori a szarvas-féle (*Cervus antisiensis*). Az utazók két hét alatt 10 dbot lőttek.

Az időjárás e vidéken még nyáron is igen nyirkos; havonta alig 2—3 derült napjuk volt. A növényzet ugyan néha-néha a nyirkosság csökkenését mutatja, mégis — mint a tudósítások bizonyítják, — igen bő esőzések voltak a múlt nyáron is, különösen a Rio-Baker környékén ép úgy, mint *Palena* és *Llanquihue* tájékán.

Dr. J. Steffen a chilei Patagoniában tett kutatásairól még a következőket tudjuk:

A Rio-Baker csakugyan a Chiléhez tartozó Patagonia, *Palená*-tól délre eső részének, legnagyobb folyója. Ez a folyó vezeti le a Baker-csatornába a Lago-Buenos-Aires, a Lago-Cochrane s több kisebb tó vizeit. Steffen expedíciója a folyón mintegy 70 km.-nyi utat megtéve, hátrahagyva a csónakkal járhatatlan zuhatagoknál járműveiket, sűrű bükk- és bambuszerdőkön hatoltak

tova; útközben nem egyszer mentek vitorlás csónakaikkal a folyó egyik partjától a másikhoz. A folyó iránya, mely soká éjszakkelet felé vezetett, mindinkább éjszakira vált s daczára a számtalan belefutó hegyi pataknak, elég lassú folyású és egyenletes vízbőségű. Partjai nagyon mocsarasak, völgyteknője többnyire néhány km. széles s keletről ép úgy, mint nyugaton áthághatatlan jégóriások kísérik, melyek zárt lánczatban valóságos falat képeznek.

A mult év első hónapjában a kutatók megmászták a folyó völgyét harántosan metsző hegységet (Cordon atrevasado), hogy további útirányukat megállapíthassák. E hegység lábánál a Rio-Baker völgye felé nyílik egy másik, éjszak-keleti hosszvölgy, telve apróbb-nagyobb tómedenczékkel, melyek mind e folyóvidékhez tartoznak. Ugyancsak e helyről pillantották meg először a keletfelé elhelyezkedő *Monte Cochranét*, mely hegyóriás az összes hegytömegből hatalmasan válik ki. Miután a Baker-völgy mocsarai és erdősűrűségei között a további előhatolás csak időpazarlással járt volna, az expedíció az említett mellékvölgy tóban gazdag útvonalát választá s a *Monte Cochrane* éjszaki lejtőjén látható bemélyedés felé tartott annyival is inkább, mert ez útirányt követve vélték legkönnyebben elérhetőnek a *Lago-Cochranét*, melynek keleti partján élelmi czikkeik főraktárát helyeztették volt el.

S e számításuk helyesnek is bizonyúlt. Kedvező időjárás mellett a (Lago Largo, Lago Chacabuco, Lago Juncal, Lago Esmeralda) tavakon könnyebben tovább hatolva, útjokat jelentékenyen meg-rövidítették. A vidék tájképei valósággal festőiek. A nádasok sűrűje megszűnt, a fűtárségeket itt ott nyílt erdők, ligetek váltották fel. A különféle bükkfaerdők közelében a vadászat is kifizette magát. Az elejtett szarvasfélék mindig friss eleséget szolgáltatottak.

Maga dr. Steffen mult évi február 16-án sajátos alakja után *Cerro Alaud-* (koporsó)-nak nevezett hegyet mászott meg, melyről igen nagy tavat látott kelet felé. E tó, mely csupasz s legfőlebb pompás fűvel benőtt magaslatokkal látszott egybeolvadni a szemhatár szélén — valószínűleg a keresett *Lago Cochrane*. Ugyanerről a hegyről figyelte meg Steffen a Rio-Baker völgyét is. E folyó még itt is (a d. sz. 40°20'a) ugyanazon nyugalommal látszott tova folyni, mint előbb, s így alig fér hozzá kétség, hogy csakugyan a *Rio-Baker* az a gyűjtő-medencze, mely a *Buenos Aires*-tavat s egyéb ide tartozó nagy vizeket levezeti.

A *Lago-Cochrane* is aránylag rövid levezetés mellett jut a

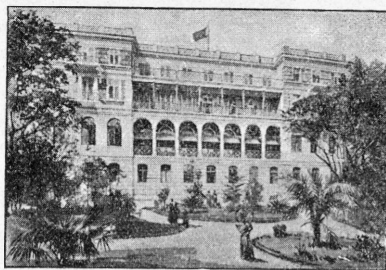
Rio-Bakerbe. Ugyanide folyik még a Monte-Cochranéból fakadó *Rio-Salto* s az említett tavak vize is.

Ennélfogva dr. *Steffen* lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy a *Cerro San-Valentin*-től délre eső üres tér is megteljen térképeinken. *Hambleton* pedig visszatértében megfigyelte, hogy a Rio-Bakertől egészen C. S. Valentinig beláthatatlan óriási jég és hótömeg terül el s így e vidék tartható egész Dél-Amerika legnagyobb glecser-területének.

— Sch. —

II. V E G Y E S E K.

* **Ragúzába utazók** rendszerint a Gravosai-öbölben az egykori ragúzai köztársaság éjszaki kikötőjében szállnak ki a gőzhajóból s innen aztán a „Bella-Vista“ felé vezető magasan fekvő úton kocsin utaznak Ragúzába. Erről az útról főséges kilátás nyílik minden irányban, főképen dél felé az azúrkék tenger végtelen hullámaira. Ragúzába érve, annak nyugati kapujánál a Porta-Pilenél találjuk tropikus díszkertektől körülvéve a pompásan berendezett *Hotel Imperialt*, melynek loggiájából elragadó kilátás van úgy a városra, valamint a tengerre. Ezt a gyönyörű fekvésű hotelt a

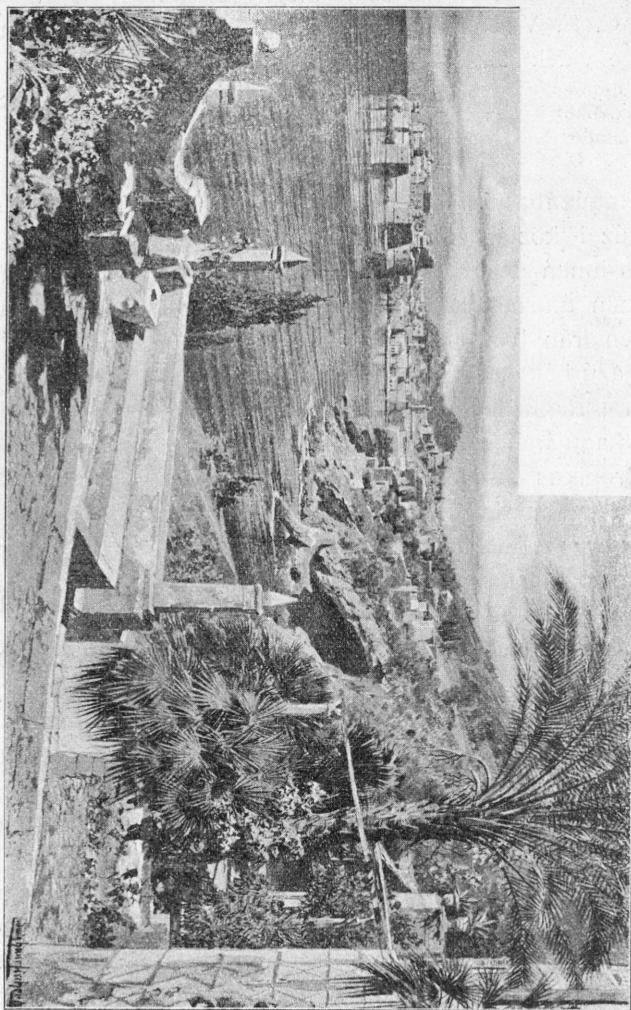
Imperial-Hotel Ragúzában.

a bécsi „*Ragusa-Cattaro*“ hotel-részvénytársaság emelte 1896-ban. Ez Dalmáciának legszebb hotelje. Közte s a város között fekszenek a pilei villák és kertek, melyek közt lépcsőzetes úton juthatunk fel a *Monte-Sergiora* (412 m.)-re, melyről az egész vidéket át lehet tekinteni. A hegyoldalban húzódó városfal hatalmas váracská fejlődik, melynek neve *Minceta*. Kétségtelen, hogy Dalmáciának egyik városa sem bír oly festői fekvéssel mint Ragúza; ez az oka, hogy festőművészek és fényképészek oly sűrűn látogatják. A szobák árai mérsékeltek, a kocsin s csónakon való utazás olcsó, az élvezés is méltányos árú. A kitűnő dalmát bor mellett Ragúzában jó sört is kaphatunk. A jeges frissítők s a fekete kávé éppen úgy divatban van, mint akár Olaszországban.

A **Samoa-kérdés** most utolsó stádiumában van, s közeledik a megoldás felé. A mint halljuk a német külügyi hivatal elhatározta, hogy ennek a szomorú állapotnak valami módon véget vet, különben is az egész politikai helyzet a mai viszonyok szerint

olyan, hogy a németek érdeke megfelelő módon megvédhető. A Samoa-ügyben való tárgyalások két irányban folynak: az Apia és környékének lövöldöztetése által okozott kár fölött egy fejedelmi bíró fog határozni; — a bírót Berlin, London és Washington kabi-

Ragúza Plocehoi névze.

netjei közmegegyezés útján választják és éppen így kerülhet döntés alá a tulajdonjog fölötti kérdés is. Igen valószínűnek látszik hogy a német kormány hajlandó Upolu-t átadni oly kártérítés mellett, mely a helyzetnek megfelelne.

— Cs. A. —

(Vége a XXVII. kötetnek.)

Á t n é z e t :

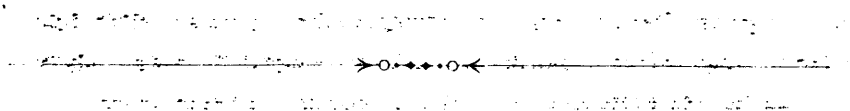
Tiszteletbeli tag van	76
Levelező " "	43
Alapító " "	53
Rendes tag van	519

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG

TISZTIKARÁNAK ÉS TAGJAINAK

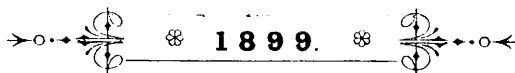
N É V J E G Y Z É K E

AZ 1899. ÉV ELEJÉN.

LISTE GÉNÉRALE

DES MEMBRES DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE
GÉOGRAPHIE.

BUDAPEST, 1899.

FRITZ ÁRMIN KÖNYVNYOMDÁJA
József-körut 9.

A t. tagokat kérjük, hogy a névjegyzékben netalán előforduló hiányos vagy téves adatokra vonatkozó kiegészítő vagy helyreigazító észrevételeiket a főtitkárral közölni sziveskedjenek.

I.

A Társaság választmánya.

Az alapszabályok 32. pontja szerint a választmány az *elnökökből* s a *tisztlakból*, továbbá a *tiszteletbeli elnökökből* s a Budapesten lakó *tiszteletbeli- s levelező-lagokból* s a közgyűlések által megválasztott 24 tagból áll:

1898—1900-ra.

Brázay Kálmán, nagykereskedő, orsz. képv. Bpest, Múzeum-körút.
Dr. *Demkó Kálmán*, áll. főgymn. igazg. Bpest, Tavaszmező-útca.
Farkasfalvi Findura Imre, az orsz. statist. hiv. tisztviselője. Bpest,
Lónyai-útca 9.

Király Pál, áll. paedagogiumi tanár. Bpest, I. Lisznai-útca 17.
Dr. *Lóczy Lajos*, kir. egyetemi tanár. Bpest, VI. Felső-erdősor 1.
Dr. *Schafarzik Ferencz*, m. kir. oszt. geologus. Bpest, VII. Vörösmarty-útca 10/b.

Dr. *Staub Mór*icz, kir. tanácsos, főgymn. tanár. Bpest, Kerepesi-út 8.
Szalay Péter, minist. tanácsos. Bpest, Dorottya-útca 12.

1897—1899-re.

Bartos József, kegyesrendi főgymn. tan. Bpest, Városház-tér.
Dr. *Borbás Vincze*, egyet. magántanár. Bpest, VI. Dessewffy-ú. 3.
Dr. *Brózik Károly*, főreálisk. tanár. Bpest, II. Krisztina-körút 57.
Dr. *Csánki Dezső*, orsz. alleltárnok, Bpest, I. Uri-útca 13.

Hopp Ferencz, kereskedő. Bpest, Andrássy-út 103.

Dr. *Jankovich Béla*, Bpest, Kerepesi-út 6.

Dr. *Pethő Gyula*, m. kir. főgeologus. Bpest, Andrássy-út 33.

Báró *Nopcsa Elek*, orsz. képv. Bpest, Lipót-útca 47.

Schneider János, főreálisk. tanár. Bpest, VIII. Rigó-útca 8.

1896 1898-ra.

Dr. *Ballagi Aladár*, kir. egyet. tanár. Bpest, Kinizsi-útca 20.

Dr. *Gindele Jenő*, ny. kir. táblai fogalm. Bpest, VI. Arena-út 68.

György Aladár, az orsz. stat. hiv. beltagja. Bpest, VI. Teréz-körút 43.

Dr. *Kövesligethy Radó*, kir. egyet. tanár. Bpest, Csömöri-út 76.

- Laky Dániel*, ref. főgymn. tanár. Bpest, Lónyai-útca 16.
 Dr. *Simonyi Jenő*, keresk. akad. tanár. Bpest, Alkotmány-ú. 28.
 Dr. *Thirring Gusztáv*, a székes-főv. statist. hivatal aligazgatója.
 Bpest. I. Karácsonyi-útca 15.
 Dr. *Török Aurél*, az anthrp. intézet igazgatója, kir. egyet. tanár.
 Bpest, Károly-körút 26.

II.

Tiszteletbeli tagok

A) Külföldiek.

- II. *Leopold Ő Felsége*, a belgák királya. Bruxelles.
- Dr. *Baumann Oszkár*, osztrák-magyar konzul. Zanzibar.
Bizemont gróf, Páris, 214. Boulevard St. Germain.
Bonaparte Roland herczeg, Paris, 22. Cours la Reine.
5. Dr. *Brückner Ede*, egyet. tanár. Bern.
Cordeiro Luciano, a Földr. Társ. főtitkára. Lisboa.
Ferreira do Amaral Ferencz, a Földr. Társ. elnöke. Lisboa.
Freschfield Douglas W. London. W. 1. Airlie Gardens.
Friedrichsen L., a Hamburgi Földr. Társ. első. titkára.
10. *Gobat*, állam-tanácsos, Bern.
 Dr. *Hauer Ferencz*, udv. tanácsos. Bécs.
 Dr. *Holub Emil*. Bécs.
 Dr. *Kan C. M.*, egyet. tanár. Amsterdam.
King Clarence. Washington.
15. Dr. *Lenz Oszkár*, egyet. tan. Prága.
Levasseur Emil, az Institut tagja. Paris, Rue Monsieur-le Prince 26.
Lovd Cameron, London. Schoreham. Vicaraga Sevenvaks.
Markham Clemets, a kir. Földr. Társ. elnöke. London.
 Department India Office.
Maunoir Károly, a Földr. Társ. főtitkára. Páris. Rue Jacob 14.
20. Dr. *Nansen Fridtjof*. Lysaker. Christiania.
 Dr. *Neumeyer György*, valóságos titkos admirális tanácsos
 a német „Seewarte” igazgatója. Hamburg.
 Dr. *Nordenskiöld Adolf báró*, a svéd akad. tagja. Stockholm.

- Orleansi Henrik herceg.* Paris.
Payer Gyula, lovag.
 25 *Dr. Radde Gusztáv,* múzeumi igazgató. Tiflis.
Dr. Radloff W. Szent-Pétervár.
Reclus Elisée, egyetemi tanár. Bruxelles, 38. Rue de la croix.
Reile René báró. Paris. 10 Boulevard de la Tour-Marbourg.
Dr. Richter Ede, egyetemi tanár. Graz.
 30 *Richthofen Ferdinand báró,* egyetemi tanár. Berlin.
Dr. Schweinfurt György. Berlin.
Serpa Pinto, portugál őrnagy. Lisboa.
Stanley Henrik, London.
Semenoff Pál, a csász. Fölldr. Társ. alelnöke. Szt.-Pétervár.
 35 *Teano Kajetán herceg,* Roma. Via del Collegio Romano.
Versteeg W. F. ezredes, a Fölldr. Társ. elnöke. Amsterdam.
 vis-à-vis du Palais Royal G. 216.
Wanka József, Lenczenheimi báró, altábornagy. Bécs.
Wilczek János gróf, val. belső titk. tanácsos. Bécs.

B) Magyarországiak.

- Ő Fensége József,** cs. és kir. főherceg, honvédfőparancsnok.
 stb. Alcsuth. (Alapító tag is).
 40 **Ő Fensége Esteri Ferencz Ferdinand,** cs. és k. főherceg. Bécs.
Ő Fensége Fülöp, Szász-Coburg- és Góthai herceg. Bpest.
 (Alapító tag is).
Berecz Antal, felsőbb leányisk. igazg. ministeri biztos. Bpest.
Böckh János, a kir. Földtani intézet igazgatója. Bpest.
Csáky Albin gróf, val. b. t. tanácsos. Bpest, Andrásy-út 114.
 45 **Dániel Ernő báró,** v. b. t. tan., orsz. képvis., kereskedelemügyi
 minister. Bpest.
Dr. Darányi Ignác, v. b. t. tan., földmívelés-ügyi minister.
 Bpest, Andrásy-út 52.
Déchy Mór. Odessa, Sabaniew most. (Alapító tag is).
Dr. Entz Géza, műgyet. tanár. Bpest, Újvásár-tér 9.
Dr. Eötvös Loránd br., a tud. akad. eln. Bpest, Esterházy-ú. 5.
 50 **Dr. Erődi Béla,** kir. tan., főigazgató. Bpest, Király-ú. 76.
Fehér Ipoly, pannonhalmi főapát.
Fejérváry Géza br., v. b. t. tan., honvédelmi minister. Bpest.
Festetich Andor gr., orsz. képvis. Bpest, Uri-útcza 43.
Ghyczy Béla, nyug. altábornagy. Bpest, Vas-ú. 14.

- 55 *Halmos János*, a székes-főváros polgármestere. Bpest.
Dr. Jekelfalussy József, a közp. statist. hív. igazgatója. Bpest.
Kalmár Sándor, ellentengernagy, a hydrographiai hivatal igazgatója. Pola.
- Dr. Konkoly-Thege Miklós*, min. tan., Meteorologiai int. igaz. Bpest, II. Fő-útca 6.
- Dr. Kőrösy József*, székesfőv. statist. hivat. igazgatója. Bpest. Andrassy-út 48. (Alapító tag is).
- 60 *Kuún Géza gróf*, Maros-Németi, u. p. Déva.
Dr. Lóczy Lajos, egyetemi tanár. Bpest, Felső-erdősor 1.
Ludvig Gyula, minist. tan., a m. á. v. elnökgazgatója. Bpest.
Dr. Márki Sándor, egyet. tanár. Kolozsvár.
Rapaics Rudó, minist. tan. Bpest, Földmiv. ministerium.
- 65 *Pécs József*, minist. tan. Bpest, Földmiv. ministerium.
Semsey Andor, főrend. tag. Bpest, Calvin-tér 4.
Szalay Imre, a Nemzeti Múzeum igazgatója. Bpest.
Dr. Szily Kálmán, min. tan., a Tud. Akad. főtákar. Bpest, Akadémia-útca 2.
Teleki Sándor gróf. Bpest. Eszterházy-útca 30.
- 70 *Türr István*, tábornok. Paris, 13. Rue Méissonier. (Alapító tag is).
Újfalvy Károly, a magy. tud. Akadémia tagja.
Dr. Tassary Kolos, bíbornok, herceg-prímás, érsek. Bpest. (Alapító tag is).
Dr. Wlassics Gyula, v. b. t. tanácsos, vallás- és közoktatásügyi minist. Bpest, Eszterházy-ú. 24.
- 75 *Dr. Zichy Ágost gróf*, v. b. t. tanácsos, Bécs. Penzing. Beckmannngasse 10.
Zichy Jenő gróf, v. b. t. tan. Bpest, Rózsa-útca 61. (Alapító tag is.)
Zsilinszky Mihály, államtitkár. Bpest, Vas-útca 6.

III.

Levelező tagok.

A) Külföldiek.

Bonvalot Gábor, Páris.

Cora Guido, a „Cosmos“ című földr. folyóirat igazgató-tulajdonosa. Roma via Goito. 2.

- Camperio Manfredo*, kapitány. Milano.
- Dr. *Cruls*, csillagda-igazgató. Rio de Janeiro.
- 5 Dr. *Čvijić János*, egyet. tanár. Belgrád.
- Dr. *Dalla Vedova József*, egyet. tanár. Roma. Via del Collegio Romano, 26.
- Dr. *Doering Oszkár*, a nemzeti tud. Akadémia elnöke. Cordoba, Argentínában.
- Dr. *Drapeyron Lajos*, a „Revue Géographique“ igazgatója. Paris, Rue des Feuillantines 69.
- Du Fief*, a kir. Athenaeum tanára. Bruxelles. Rue Potagère 171.
- 10 Dr. *Gallina Ernő*, a Földr. Társ. főtítk. Bécs.
- Hoffman Walter J.*, az Egyesült-Államok konzula. Mannheim.
- Dr. *Humphreys A. A.* tábornok. Washington. Engineer Department U. S. Army.
- Meulemans Aug.*, kiérd. főkonzul, a „Revue Diplomatique“ igazgatója. Paris Rue Lafayette 1.
- Mill H. Róbert*, a Földr. Társ. könyvtárnoka. London.
- 15 *Monner Sans*, 1274 rue Cerrito. Buenos-Aires.
- Mühlhaupt F. von Steiger*. Bern. Villa Schauenburg.
- Dr. *Natterer Konrád*, egyet. m. tanár. Bécs.
- Dr. *Paulitschke Fülöp*, csász. tanácsos. Bécs.
- Dr. *Paucel J. W.*, a „Bureau of ethnology“ igazg. Washington.
- 20 *Rodrigo Pequito*. Lisboa.
- Renard György*, a „Revue Géographique Internationale“ igazgatója, Paris. 15, Rue Cimároza, Avenue Kléber.
- Dr. *Richter Ede*, egyetemi tanár. Graz.
- Scobel Albert*, térképész. Leipzig.
- Dr. *Scott Keltie*, a Földr. Társ. titkára. 1, Savile Row. London. W.
- 25 *Stefani Frigyes*, lovag. Venezia, S. Apollinare, Fondómento Tamossi No. 1500.
- Dr. *Wheeler M.*, az Amerikai-Egyes. Államok tábornoki mérnöke. Washington. (Engineer Department U. S. Army.)

B) **Magyarországiak.**

- Dr. *Cherven Flóris*, cz. főigazgató. Bpest; Bárcsay-ú. gymnas.
- Dr. *Duka Tivadar*. London. 55. Nevem Square S. W.
- Dr. *Erődi Béla*. (Lásd a 4. lapon.) Bpest. (Alapító tag is).
- 30 *Farágy Ödön*. Khinában.
- György Aladár*, a közp. stat. hiv. belső tagja. Teréz-körút 43.

Hanusz István, főrelisk. igazgató Kecskemét.

Homolka József nyug. m. kir. térképész. Bpest, II. Toldy Fer.-útca 45.

Dr. *Jankó János*, nemz. múzeumi őr. Bpest, Soroksári-ú. 25.
(Alapító tag is.)

35 *Király Pál*, áll. paedag. tanár. Bpest, I. Lis-nyai-ú. 17.

Korizmicz Antal, a nemzetközi bíróság tagja. Kairo.

Kovács Sebestyén Aladár, min. oszt. tan. Bpest, Granátos-ú. 4.

Luksch J., cs. kormánytan., teng. akad. tanár. Fiume.

Dr. *Márki Sándor*, kir. egyet. tan. Kolozsvár, Külmagyar-ú. 5.
(Alapító tag is.)

40 Dr. *Tauscherné-Geduly Hermína*. Pozsony.

Téglás Gábor, cz. főigazgató. Déva.

Dr. *Thirring Gusztáv*, stat. hiv. aligazg. Bpest, Karácsonyi-
útca 15. (Alapító tag is.)

Wolf Gyula, teng. akad. tanár. Fiume.

IV.

Alapító tagok.

Ő Fensége **József** cs. és kir. főherczeg. Alcsuth. (Tiszt. tag is.)

Ő Fensége **Fülöp** Szász-Coburg- és Góthai kir. herczeg. Bpest,
(Tiszt. tag is.)

Balla Pál, ügyvéd. Újvidék.

Bedő Albert, *Kálnoki*, nyug. államtitkár, orsz. képvis. Bpest,
Alkotmány-útca 12.

5 *Brázay Kálmán*, orsz. képvis. Bpest, Múzeum-körút (saját ház).

Ifj. Brázay Kálmán, földbirtokos. Pellérd. (Baranya-örm.)

Brázay Zoltán, nagykereskedő. Bpest, VIII. Múzeum-körút.

Dr. *Brózik Károly*, főreálsk. tanár. Bpest, Krisztina-körút 57.
Budapest fő- és székváros.

10 *Budapesti „Első magyar áll. biztosító társaság“* Vigadó-tér 1.

Burchard Konrád, *Bélavári*, a főrendiház tagja s gőzm. ig.
Bpest, Klotild-útca 6.

Dávid Vilmos, mérnök. Bpest, Eötvös-útca 9.

Déchy Mór. Odessa. (Tiszt. tag is.)

Deutsch Sándor, birtokos. Bpest, Károly-körút 8.

15 *Elek Pál*, igazgató. Bpest, Váci-körút 32.

- Dr. Erődi Béla*, kir. tan., főigazgató. Bpest, Király-utca 76.
Farkas Ödön, magánzó. Tápió-Sáp.
- Dr. Floch Reichersberg Henrik*, pénzügyi tan. Bpest, Váci-
 utca 19.
- Freund Ferencz*, vállalkozó. Bpest, Hold-utca 27.
- 20 *Gerster Béla*, mérnök. Bpest, Nagy-János-utca 25.
Ghyczy Béla, ny. altábornagy, a főrendih. tagja Bpest, Vas-ú. 14.
Dr. Gindele Jenő, nyug. kir. ítélőtáblai fogalm. Budapest,
 Arena-út 68.
Hanusz István, főreáliskolai igazgató. Kecskemét. (Lev. tag is.)
Dr. Havass Rezső, Bpest, Zerge-ú. 23.
- 25 *Hiersch Tivadar*. Újvidék.
Hopp Ferencz, keresk. Bpest, Andrássy-út 103.
Dr. Jankó János, nemz. múzeumi őr. Bpest, Soroksári-ú. 25.
Jálics Géza, nagykereskedő. Bpest. VI. Eötvös-ú. 14.
Kállay Benjámin, cs. és kir. közös pénzügyminister. Bécs.
- 30 *Kecskemét szab. kir. város.*
Kogutovitz Manó, a magyar földrajzi intézet tulajdonos-igaz-
 gatója. Bpest, Rudolf-rakpart 8.
Dr. Körösy József, székes-fővárosi statist. hivatal igazgatója.
 (Tiszt. tag is.) Bpest, Andrássy-út 48.
Lévay Henrik, Kisteleki, a főrendih. tagja. Pusztá-Táplány. Győr.
Dr. Márki Sándor, egyet. tan. Kolozsvár. (Tiszt. tag is.)
- 35 *Országos kaszinó*. Bpest, Újvilág-ú. 1.
Orsz. közp. takarékpénztár. Bpest, Bécsi-ú. 4.
Mailáth Géza gróf. Bpest. I. Szentháromság-tér 6.
Mailáth László gróf. Bpest, I. Szentháromság-tér 6.
Dr. Malta Árpád. Batta, Fehér-várm.
- 40 *Pálffy József* gróf, cs. és kir. kamarás. Vittencz.
Özv. Saxlehner Andrásné. Bpest, Andrássy-út 3.
Saxlehner Kálmán. Bpest, Andrássy-út 3.
Dr. Staub Móricz, kir. tanácsos. Bpest, Kerepesi-út 8.
Tengerészeti hatóság. Fiume.
- 45 *Dr. Thirring Gusztáv*, a székes-föv. statist. hiv. aligazgatója.
 Bpest, I. Karácsony-utca 15. (Lev. tag is.)
Tschögl Henrik, nagykereskedő. Bpest, Báthory-utca 8.
Türr István, tábornok. (Tiszt. tag is.)
Újvidéki m. kir. főgymn., Balla Pál alapítványa folytán.
Dr. Vaszary Kolos, bibornok, hercegprímás, érsek. Bpest.
- 50 *Wenckheim Frigyes* gróf. Bpest, József-utca 1.

Wenckheim Krisztina grófnő. Bpest, József-útca 1,
Zelénszky Róbert gróf. Temes-Újfalú, p. Lippa.
Zichy Jenő gróf, belső titkos tanácsos, országgyűlési képviselő.
 Bpest, Rózsa-útca 61. (Tiszt. tag is.)

A volt Magyar Afrika-társaság 500 frtos alapítványa ; melyhez hozzájárultak 50—50 frttal ;

- † *Ágost*, Szász-Coburg- s Gothai herceg.
August, Szász-Coburg- s Gothai herceg.
Fülöp, Szász-Coburg- s Gothai herceg.
 † *Dr. Haynald Lajos*, bibornok, kalocsai érsek.
 5 † *Mihalovics József*, bibornok, zágrábi érsek.
 † *Dr. Stockinger Tamás*, kir. tanácsos s egyetemi tanár.
Zalka János, v. b. t. tanácsos, győri püspök.
 † *Zichy-Ferraris Viktor* gróf.
Királyi Tengerészeti Hatóság Fiumében.
 10 „*Szent István*“ szabadkőműves páholy Budapesten.

Meghalt alapítók ;

- Angyelits Germán*, szerb patriarcha. († 1888.)
Dr. Arenstein József. († 1892.)
Csengery Antal, a tud. Akadémia alelnöke. († 1880.)
Erdődy Sándor gróf. († 1880.)
 5 *Gervay Mihály*, főrendiház tagja. († 1895.)
Dr. Haynald Lajos, bibornok, kalocsai érsek. († 1891.)
Lanfranchi Enca, mérnök. († 1895.)
Róth Samu, a lőcsei főreáliskola igazgatója. († 1889.)
Szalacsy Farkas, földbirtokos. († 1884.)

V.

Rendes tagok.

- Almásy Ede*, Zsadányi, földbirtokos. Borostyánkő, Vas-vm.
Ambrusztér Sándor, kegyesrendi tanár. Kecskemét.
Andrássy Géza gróf, v. b. t. tan. Bpest, Eszterházy-ú. 42.
Andreae Emil, földbirtokos. Pápa-lházi. Veszprém-vm
 5 *Antalfy Andor*, kir. főmérnök. Bpest, II. Fő-útca 58.
Apponyi Sándor gróf. Lengyel, Tolna-vm.
Aradi állami főreáliskola.
Aradi állami tanítóképezde.

- Asbóth János, orsz. képvis. Bpest, Angol királyné szálloda.
- 10 Dr. Baán Endre, Sopron-vármegye alispánja. Sopron.
 Babády Sándor, birtokos. Ócsa. Pest-vm,
 Bajai állami tanítóképezde.
 Bakonyváry Ildefonz, Benedekrendi plébános. Zala-Apáti.
 Bakó Géza, honvédhuszár-őrnagy. Nyíregyháza.
- 15 Balás Árpád, kir. tanácsos. Budapest, Rottenbiller-ú. 37/2.
 Dr. Ballagi Aladár, egyetemi tanár. Bpest, Kinizsi-ú. 29.
 Balugyánszky Béla főgymn. tan. Budapest, Tavaszmező-ú.
 Banovich Kajetán, minist. tan., m. á. v. ig. Bpest, Andrásy-út 83.
 Bartek Lajos, kegyesrendi főgym. tanár. Sátoralja-Újhely.
- 20 Bartos József, kegyesr. főgymn. tanár. Bpest.
 Basch Gyula, mérnök. Bpest, Városligeti-fasor 31.
 Dr. Batizfalvy Sámuel, gyógyint. ig. Bpest, Városligeti-fasor 51.
 Batthyány Tivadar gróf., orsz. képvis. Magyar-ú. 24.
 Bauer Antal, nagybirt., orsz. képvis. Bpest, Krisztina-körút 47.
- 25 Bauer Mihály, földbirtokos. Röjtök, Sopron-vm
 Bayer Karolina. Bpest, I. Dísz-tér 8.
 Bánó Jenő, farmer. Capital Hunnia, estado Oaxaca, Rep. Mexico.
 Bátky Zsigmond, tanár. Bpest, Csillag-ú. 15.
 Dr. Báthory István, orvos. Bpest, Soroksári-ú. 57.
- 30 Belóczy Sándor, áll. felsőkeresk. isk. igazgató. Késmárk.
 Bende Imre, püspök, a főrendiház tagja. Nyitra.
 Dr. Bereczky Endre, ker. orvos. Bpest, Kőbánya, Halom-ú. 10.
 Beregszászi áll. gymnasium.
 Besztercezi polg. fiúiskola.
- 35 Besztercebányai állami felsőbb leányiskola.
 Besztercebányai kir. kath. főgymnasium.
 Bexheft Mór, nyug. vasúti vezérfelügy. Bpest, Izabella-ú. 47.
 Dr. Békefi Remig, kir. egyet. tanár. Bpest, József-ú. 16.
 Békési ev. ref. gymnasium.
- 40 Békés-Csabai ág. ev. Rudolf-gymnasium.
 Bischitzky Károly, kereskedő. Bpest, Kerepesi-út 14.
 Bisicz Andor, joghallgató. Bpest, Széchenyi-ú. 1.
 Bisicz Vilmos, műegy. hallgató. Bpest, Széchenyi-ú. 1.
 Biró Kálmán, m. kir. honvédhuszár-ezredes. Debreczen.
- 45 Bodola Lajos, műegy. ny. rendkiv. tanár. Bpest, Damjanich-ú. 52.
 Bogoss Endre Gyula, m. á. v. fogalmazó. Bpest, Andrásy-út 73.
 Dr. Bolemann István, kir. tanácsos, a viharosfürdő igazg.
 orvosa. Bpest, Tisztv. telep. Rezső-tér 2.

- Dr. Borbás Vincze, egyetemi m. tan. Bpest, Dessewffy-ú. 3.
 Borszéký Soma, nyug. minist. oszt. tan. Budapest, Kalap-ú. 8.
- 50 Brassói állami felső kereskedelmi iskola.
 Brassói áll. főreáliskola.
 Brassói róm. kath. főgymnasium.
 Brüll Ármin, bankár. Bpest, Andrásy-út 9.
 Budapesti keresk.-ügyi m. kir. min. posta- és távirdai szakoszt.
- 55 Budapesti „Nemzeti Kaszinó”.
 Budapesti áll. el. és polgári iskolai tanítóképezde. I. Győri-út.
 Budapesti „Erzsébet-nőiskola”. Andrásy-út 65.
 Budapesti áll. gyakorló gymnasium. VIII. Trefort-utcza.
 Budapesti I. ker. áll. főgymn. Várfok-ú. 14.
- 60 Budapesti m. kir. Ferencz József nevelő-intézet.
 Budapesti II. ker. kir. főreáliskola.
 Budapesti II. ker. kir. kath. főgymnasium.
 Budapesti magy. kir. egyetemi könyvtár.
 Budapesti tud. egyetem földrajzi intézete.
- 65 Budapesti m. kir. posta- és távirda igazgatóság könyvtára.
 Budapesti kereskedő-ifjak társulata. Magyar-ú. 3.
 Budapesti IV. ker. főreáliskola.
 Budapesti IV. ker. községi felsőbb leányiskola. Lipót-ú.
 Budapesti kegyesrendi főgymnasium.
- 70 Budapesti V. ker. áll. főgymn. Markó-ú.
 Budapesti V. ker. állami főreáliskola
 Budapesti áll. felsőbb leányiskola. Új-ú. 1.
 Budapesti VI. ker. állami főreáliskola. Bulyovszky-ú. 18.
 Budapesti VII. ker. állami főgymnasium.
- 75 Budapesti posta- és távirda-tanfolyam igazgatósága. Luther-ú. 3.
 Budapesti VIII. ker. állami főgymnasium. Tavaszmező-ú.
 Budapesti ev. ref. főgymn. ifjúsági önképzőköre.
 Budai tanító-egylet. Bpest, II. ker. népiskola.
 Bukovinszky Arthur, m. á. v. felügyelő. Bpest, Széchenyi-ú. 1.
- 80 Bulyovszky Lilla. Bpest, Zöldfa-ú. 42.
 Charusz László, kegyesrendi kormánysegéd. Trencsén.
 Chernel István, Csernelházi, birtokos. Kőszeg.
 Chinorányi Ede, cziszterczita r. főgymn. tan. Zircz.
 Csolnoky Jenő, mérnök. Bpest, VII. Garai-ú. 23.
- 85 Csátó János, kir. tanácsos, alispán. Nagy-Enyed.
 Dr. Csánki Dezső, orsz. allevéltárnok. Bpest, I. Orsz. levéltár.
 Dr. Csepreghy Kálmán, áll. főgymn. tan. Fiume.

- Dr. Cserey Adolf, főreálisk. tanár. Eger.
 Csongrád-várm. tanítótestületek egyesül. Szeged (Belvárosi isk.)
- 90 Czigly János, minist. tan., m. á. v. íg. Bpest, Andrássy-út 83.
 Czink Lajos, m. k. felső kereskedelmi iskolai tanár. Fiume.
 Dr. Czirbusz Géza, kegyesrendi főgymn. tanár. Nagy-Károly.
 Dach János, állami felsőbb leányiskolai tanár. Pozsony.
 Dr. Daday Jenő, muzeumi őr. Bpest, nemz. Muzeum.
- 95 Darányi Ignác, v. b. t. tan., földmívelésügyi m. kir. minister.
 Bpest, Andrássy-út 52. (Tiszt. tag. is.)
 Dávid Károly, papírgyáros. Bpest, III., Lajos-útcza.
 Debreczeni Ján. Mikl. Bpest, József-körút 21.
 Debreczeni kereskedelmi akadémia.
 Dedinszky Kálmánné. Bpest, Mária-Valeria-ú. 3.
- 100 Demény József. Kár., kir. tan., posta- s távirda-ig. Bpest, főposta.
 Dekáni Kálmán, tanár. Borbánd. U. p. Gyula-Fehérvár.
 Dr. Demkó Kálmán, VIII. ker. áll. főgymn. igazgató Bpest,
 Tavaszmező-ú.
 Dessewffy Aristid. Bpest, Csillag-útcza 12.
 Dessewffy Aurél, Cserneki és Tarkeői, földbirt. Szt.-György-
 Abrány, Szabolcs-várm.
- 105 Deutsch Sándor, Hatvani, nagybirtokos. Bpest, Nádor-ú. 3.
 Dérczy Ferencz, birtokos. Nagy-Kondorosi pusza, p. Kondoros.
 Dévai állami főreáliskola.
 Dévai főreáliskolai önképzőkör.
 Dr. Donhoffer Ede, min. tanácsos, posta- s távirdai főigazg.
 Bpest, Arany-János-ú. 1.
- 110 Döry Dénes. Pusztá-Paradicsom, p. Zomba.
 Duma György, czimzet. főgymn. igazgató. Bpest, Gyors-
 kocsi-ú. 5.
 Des Echerolles Kruspér Károly, földbirtokos. Nagy-Várad.
 Ebner József, magánzó. Bpest, Deák-Ferencz-ú. 23.
 Egenhoffer*Erzsébet. Bpest, Csömöri-út 77.
- 115 Egri állami felsőbb leányiskola.
 Egri „Törzs-Kaszinó“.
 Eperjesi angol kisasszonyok „Sancta Maria“ intézete.
 Erdős*Zsigmond, posta- és távirda-titkár. Sopron.
 Esztergomi Szt.-Benedekrendi főgymnasium.
- 120 Eszterházy Gyula gróf, cs. és kir. kamarás, földbirt. Pozsony.
 Etelvári Alajos, okl. tanár, posta- és táviró főtiszt. Budapest,
 LX. Ferencz-körút 18.

- Fazekas Sándor, főreálisk. igazgató: Debreczen.
- Fáy József, Ecséd. U. p. Hort. Heves-várm.
- Fejérváry Géza báró, v. b. t. tan., tábornaszernagy s m. kir. honvédelmi miniszter: (Tiszt. tag is.)
- 125 Felbermann Louis, Esqu, 15/a. Clöfford-street. New-Bond-street. W. London.
- Fernbach Antal, nagybirtokos. Zombor.
- Fernbach Péter, földbirtokos. Zombor.
- Fest Aladár, főgymn. igazgató, Fiume.
- Félegyházai városi kath. főgymnasium.
- 130 Fialovszky Lajos, főgymnasiaumi tanár. Bpest, Markó-ú.
- Findura Imre, Farkasfalvi, az orsz. statist. hiv. könyvtárnoka. Bpest, Lónyay-ú. 9.
- Fiumei kir. állami főgymnasium.
- Fiumei m. kir. Tengerészeti Akadémia.
- Fonciére pesti biztosító társaság. Bpest, Sas-utca 10.
- 135 Forcher Adolf, m. á. v. főfelügyelő. Bpest, Andrássy-út 88.
- Forinyák Gyula, altábornagy. Bpest, vár, Csónak-ú. 1.
- Dr. Fraenkel Sándor, ügyvéd. Bpest, Nagy-Korona-utca 13.
- Francé Rezső, tanár. Magyar-Óvár.
- Fritz Ármin, könyvnyomdá-tulajdonos. Bpest, József-körút 9.
- 140 Gajzágó Salamonné, szül. Fluck Paula, Bpest, Sándor-utca 2.
- Galilei szabadkőműves páholy. Bpest, II. ker. Fő-utca.
- Gászner Béla, kir. közjegyző. Bpest, Bálvány-ú. 4.
- Gászner Béláné. Bpest, Bálvány-ú. 4.
- Gáspár János, vármegyei főjegyző. Nagy-Enyed.
- 145 Gerliczy Felix báró. Bpest, Disztér 15. vagy Deszk p. Szőreg.
- Dr. Gerő Lajos, a Pallás igazgatója. Bpest, Nádor-ú. 16.
- Dr. Gerő Viktor, középisk. tanár. Bpest, Király-ú. 112.
- Goldmann Mihály, terménykereskedő. Bpest, Múzeum-körút 41.
- Gond Ignác, plébános. Stompfa.
- 150 Gonda Béla, minist. oszt. tanácsos. Bpest, Lónyay-ú. 11.
- Gorove János, nagybirtokos. Bpest, Lipót-ú. 16, (vagy Sály, Borsód-vm.)
- Gönczi Ferencz, állami tanító. Új-Pest, Gyár-ú. 93.
- Id. Görgey István, kir. közjegyző. Bpest, Régiposta-ú. 10.
- Graenzenstein Béla, államtitkár. Bpest, Sórház-ú. 4.
- 155 Gregersen György, mérnök. Bpest, Lónyay-ú. 33.
- Grössmann Lajos, m. á. v. felügyelő. Bpest, Vörösmatyi-ú. 19.
- Gschwindt György dr., ügyvéd. Bpest, József-tér 13.

- Gundel János, szálló-tulajdonos. Bpest, István főhercz.-szálló.
Győri állami főreáliskola.
- 160 Győri kath. főgymn. földrajzi tanszéke.
Gyulai Adolf gróf. Bécs. Ungargasse 41.
Dr. Gyurkovich Gyula. ügyvéd. Bpest, Egyetem-ú. 1.
Haág Ödön, ügyvéd. Bpest, Hajó-útcza 16.
Hadfy Imre, m. kir. honv. őrnagy. Arad.
- 165 Hajagos Imre, kir. mérnök. Szeged.
Dr. Hajnóczy R. József, kir. tanfelügyelő. Lőcse.
Hajós József, földbirtokos. Bpest, Muzeum-körút 37.
Hamzus Gellért, cziszt.-r. főgymn. tanár. Székes-Fehérvár.
Harkányi Frigyes báró, a főrendih. tagja, földb. Bpest, Andr.-út 4.
- 170 Harkányi Károly báró, földbirtokos. Bpest, Váci-út 17.
Harmos Béla, m. á. v. főmérnök. Bpest, Rottenbiller-ú. 37/2.
Hatsék Ignác, térképész. Bpest, Óvoda-ú. 37.
Hatvany Deutsch Béla, gyáros. Sárvár.
Hatvany Deutsch József, gyáros. Hatvan.
- 175 Hatvany Deutsch Károly, gyáros. Bpest, Délibáb-ú. 16.
Dr. Hegedűs János, honv. fő-törzsorv. Bpest, Országház-ú. 14.
Heim Péter, nyug. minist. tanácsos. Bpest. Király-útcza 78.
Dr. Heinrich Adolfné, Bpest, Kerepesi-út 67,
Dr. Heinrich Alajos áll. főgymn. tan. Bpest, Felső-erdősor 1.
- 180 Dr. Heinrich Gusztáv, minist. tan., kir. egyet. tanár. Bpest,
Muzeum-körút 18.
Hemmen Ferencz, kanokok s papnővelde igazg. Temesvár.
Herczeg Ferencz, író, orsz. képv. Bpest, Muzeum-útcza 9.
Dr. Hertzka Tivadar. Bpest, Andrássy-út 77.
Herz Henrik, mérnök. Bpest, Rottenbiller-útcza 60.
- 185 Dr. Herzl Mórné. Bpest, Andrássy-út 96.
Hetényi Kálmán, tanítóképezdei igazg. Márm.-Sziget.
Hódmező-vásárhelyi ev. ref. gymnas. könyvtára.
Hofer Károly, kir. föig. és az V. ker. áll. főreálisk. ig. Bpest.
Holitscher Ede, kereskedő. Bpest, Lázár-útcza 5.
- 190 Holitscher Zsigmond, gyáros. Kálmán-útcza 16.
Dr. Horti Henrik, áll. főreálisk. tanár. Bpest. Üllői-út 12.
Horváth Gyula, Lomniczai-Kissevich, m. á. v. hivat. Új-Pest.
Dobó-útcza 7.
Horváth Kristof, Szt.-Benedekrendi főgymn. igazg. Sopron.
Horváth Sándor, kir. főerdőtan. Bpest, Alkotmány-ú. 10.
- 195 Horváth Zoltán, főgymn. tanár. Rimaszombat.

- Hradczky Béla, főmérnök. Dunakesz.
- Hranilović Hinko, Cvijetasini, egyet. tanár. Zágráb Katancicéva
ulica 4.
- Dr. Huber Alfréd. Bpest, József-körút 26.
- Hubert József, műépítész. Bpest, IV., Kossuth Lajos-ú. 4.
- 200 Dr. Hugonnai Vilma grófnő, Wartha Vinczéné, orvos. Bpest,
Tisztv. telep, Szabóky-ú. 41.
- Hüttl Tivadar, kereskedő. Bpest, Dorottya-útcza.
- Dr. Hűvös József, kir. tan. Bpest, József-körút 31 b.
- Dr. Ilosvay Lajos, a kir. Józsefműegyetem ny. rend. tanára.
Bpest, műegyetem.
- Inkey Béla, m. kir. főgeologus. Tarodháza, u. p. Dömötöri.
- 205 Dr. Istvánffy Gyula, egyet. tan. Kolozsvár.
- Jablonszky János, közs. főreálisk. tanár. Bpest, Bástya-ú. 12.
- Dr. Jankovich Béla, birtokos. Bpest, Kerepesi-úti bazár.
- Dr. Jankovich János, pénzügymin. tan. Bpest, Márvány-ú. 1.
- Jankovich László, m. kir. térképész. Bpest, Logody-útcza 29.
- 210 Jassniger Jakab, okl. mérnök. Bpest, Podmanitzky-útcza 35.
- Jasztrabszky Kálmán. Bpest, Szentkirályi-ú. 17.
- Jánosi Ágoston, apát-kanonok. Veszprém.
- Jászberényi római kath. főgymnasium.
- Jähnisch Oszkár, mérnök. Bpest, II. Apostol-útcza.
- 215 Jelentsik Vincze, Koronvári, nyug. tábornok. Pozsony.
- Jellinek Henrik, Haraszi, a bpesti közúti vasút igazg. Bpest,
Bálvány-útcza 22.
- Jeszenszky Dániel, kir. közjegyző. Bpest, Harisch-bazár.
- Kaas Ivor báró. Bpest, Borz-ú. 9.
- Kain Elek, magánzó. Bpest, Teréz-körút 22.
- 220 Kalmár Sándor, ellentengernagy. Pola. (Tiszt. tag is).
- Kapuvári áll. polg. iskola.
- Karczagi ev. reform. gymnasium.
- Karsai Vilmos, földbirtokos. Bpest, Andrásy-út 77.
- Kassai m. kir. posta- és távirat igazgatóság könyvtára.
- 225 Kármán József, ev. ref. lelkész. Új-Verbász.
- Dr. Károly György Hugó, igazgató. Bpest, Kecskeméti-ú. 8.
- Károlyi Tiborné grófné. Bpest, IX. Pipa-ú. 29.
- Dr. Kepes Pál, ügyvéd. Bpest, IV. Borz-ú. 9.
- Kerner Pál, nyug. honv. ezredes. Szeged, Osztrovszky-ú. 9.
- 230 Kerntler Ferencz az alagút igazgatója. Bpest, Alagúti iroda.
- Kertész József. Bpest, IX. Márton-útcza 8/b.

- Kertész Tódor, kereskedő. Bpest, Dezséffy-útcza 15.
 Kertscher István, mérnök. Bpest, I. Gellérthegyi-ú. 21.
 Keszthelyi prémontrei társház.
- 235 Késmárki állami polg és felső keresked. iskola.
 Kilián Frigyes, könyvkereskedő. Bpest, Váci-ú.
 Király Emma, állami polg, leányisk. tanítónő. Kis-Marton.
 Kismartoni állami polgári iskola.
 Dr. Kiss József, köz- és váltó ügyvéd, Bpest, Kerepesi-út 47.
- 240 Kiss Lajos, áll. főreáliskolai tanár. Szeged.
 Kis-szebeni kegyes-tanítórendi gymn.
 Klein Sámuel. Arad (Neumann-gyár).
 Kohner Zsigmond, főrendi tag. Bpest, Nádor-ú. 19.
 Dr. Koller Gyula, orvos. Bpest, Sas-ú. 16
- 245 Kolozsmonostori m. kir. gazdasági intézet. Kolozsvár.
 Kolozsvári m. kir. erdőigazgatósági könyvtári alap.
 Kolozsvári ev. ref. Collegium.
 Kolozsvári állami felsőbb leányiskola.
 Kolozsvári m. kir. posta- és távirtda igazg. könyvtára.
- 250 Komáromi Szt.-Benedekrendiek társháza és gymn. könyvtára.
 Komjáthy Béla, orsz. képvis. Bpest, Röck Szilárd-ú. 37.
 Kossitzky János, m. á. v. főmérnök. Arad, Sárossy-útcza 5.
 Kossuth Benjámin, cs. kir. főgymn. tan. Trebitsch, Morvaország.
 Koszits Szilárd, m. á. v. hivatalnok. Budapest, m. á. v. igazgatóság IV. szakoszt.
- 255 Kovács Demjén, cisztercita-rendi áldozó pap. Eger.
 Kovács György, Mádi, cs. és kir. tábornok. Budapest, Sándor-útcza 9.
 Kovács István, Mádi, igazságügyministeri oszt.-tanácsos. Bpest, József-körút 2.
 Kozma Gyula, polgári iskolai igazg. Bpest, II. Batthány-ú. 10.
 Könczöl József, tanár-jelölt. Pápa.
- 260 Dr. Kőrösi Albin, kegyesr. főgymn. tan. Bpest, Városház-tér.
 Dr. Kövesligethy Radó, egyet. tanár. Bpest, Csömöri-út 76.
 Krausz Alajos, m. á. v. állomásfőnök. Fiume.
 Krausz Károly, első hazai takarékpénztári tisztviselő. Bpest.
 Kreiszel Géza, építész. Mármaros-Sziget.
- 265 Dr. Krenner József, múzeum-őr, egyet. tan. Bpest, Nemz. Múzeum.
 Krécsy Béla, állami főreálisk. tanár. Bpest, Bulyovszky-ú. 22.
 Laczkó Dezső, kegyesrendi tanár. Veszprém.
 Laky Dániel, ref. főgymn. tanár. Bpest, Lónyai-útcza 16.

- Latinovits Géza, földbirtokos, orszgy. képviselő. Bikity
- 270 Latinovits János, a főrendiház tagja. Bpest, Röck Szilárd-ú. 18.
 Dr. Laufenuer Károly, kir. egyet. tanár. Bpest, Kálvin-tér 5.
 Laukó Albert, állami főreáliskolai tanár. Arad.
 Lász Samu, áll. főgym. tanár. Bpest. Logody-út 122.
 László Gábor, tanár-jelölt. Bpest, József-körút 2
- 275 Dr. László Mihály, orsz. képvis., nev. int. tulajd. Bpest, Hold-ú.
 Leitner M. L., nagykereskedő. Bpest, Váczi-körút 18
 Légrády Béla, birtokos. P.-Szalmavár, p. Csóth, Veszprém-vm.
 Linzer Imre, iparos. Bpest, Váczi-körút 29.
 Lippai állami felső kereskedelmi iskola.
- 280 Losonczy állami főgymnasium.
 Lovassy Ferencz ifj. Nagy-Szalonta.
 Loysch Ödön, gymn. tanár. Rimaszombat
 Lőcsei kir. főgymnasium.
 Lőcsei állami főreáliskola.
- 185 Ludovika-Akadémia. Budapest.
 Lugosi állami főgymnasium.
 Lukács József, bankigazgató. Budapest, Nagy János-útca 11.
 Lux Ede, ág. ev. tan. Bpest, Hunyadi-tér 11.
 Magyar Földhitel-Intézet. Bpest.
- 290 Magyar Gábor, a kegyes tan.-rend főnöke. Bpest, Városház-tér.
 Magyar-óvári kegyesrendi gymnasium.
 Majthényi Rudolf, földbirtokos. Bpest, Gyöngytyúk-útca 8.
 Makói gymnasium.
 Malcomes Béla báró, író. Bpest, Kecskeméti-útca 4.
- 295 Dr. Mandel Pál, ügyvéd, orsz. képvis. Budapest, Nádor-útca 14.
 Markbreit Imre, mérnök. Bpest, Lipót-körút 18.
 Maros-vásárhelyi kaszinó-egyesület.
 Maros-vásárhelyi ref. collegium könyvtára.
 Marx János, min. tan., m. á. v. íg. Bpest, Andrássy-út 75.
- 300 Maurer Mór, műegyetemi tanár, m. á. v. felügyelő. Budapest,
 VI. Epreskert-útca 25.
 Mayer József, II. ker. állami főreálisk. igazgatója Bpest
 Dr. Mágócsy-Dietz Sándor, egyet. tanár. Bpest, Fűvészkert.
 Máramaros-szigeti állami tanító-képezde.
 Mehnertné-Dünninger Hermína. Bpest, Gyep-útca 5.
- 305 Meszlényi István, statist. tisztviselő. Bpest, VII. Hárs-útca 27.
 Dr. Mezei Mór, ügyvéd, orsz. képvis. Bpest, V., Korona-ú. 13.
 Mező-túri ev. ref. főgymnasium

- Mező-túri állami felsőbb leányiskola.
 Mérő Lipót, mérnök. Bpest, Vörösmarty-útca 17.
- 310 Milhoffer Sándor. Ecsed. U. p. Hort. Heves-vármegye.
 Miskolczi ref. lyceumi könyvtár.
 Özv. Mocsáry Péláné, Fay Mária. Bpest, Pannonia-szálló.
 Mokos Gyula, tanár Bpest, Zöldfa-útca 38.
 Dr. Moldován Gergely, kir. egyetemi tanár. Kolozsvár.
- 315 Molnár Ákos, m. kir. honvéd huszár-ezredes. Pápa.
 Molnár György, építész Újvidék.
 Morelli Gusztáv, iparművészeti isk. tanára. Bpest, Kinizsi-ú 31.
 Mozsay Károly, m. á. v. osztálymérnök. Mitrovicza
 Móry Károly, háztulajdonos. Bpest, Ferencz József-rakpart 9.
- 320 Nagy-károlyi kegyesrendi főgymnasium.
 Nagy-kőrösi ev. ref. tanítóképezde.
 Nagy Lajos, közs. polgári iskolai igazgató. Orosháza
 Nagy László, ny. ministeri tanácsos. Bpest, Erzsébet-körút 12.
 Nagy Sándor, Káli, m. á. v. főellenőr. Bpest, Teréz-körút 62.
- 325 Nagy-váradi prémontrei tanártestület.
 Nagy-váradi m. kir. posta- és távirat-igazgatóság könyvtára.
 Nagy-váradi állami főreáliskola
 Nagy-váradi községi isk. könyvtár.
 Nagy-váradi felső keresk. iskola.
- 330 Dr. Navratil Imre, kir. egyetemi tanár. Bpest, Lipót-útca 10.
 Nádor Vincze, posta- és távirat-főig. Bpest, II. Albrecht-út 3 5.
 Nákó Sándor gróf. Nagy-Szent-Miklós.
 Návay Emil, uradalmi kasznár Csákova.
 Noileux Edmond, tanár. Bpest, Ferencz-körút 24.
- 335 Nopcsa Elek báró, országgy. képviselő. Bpest, Lipót-útca 47.
 Nyíregyházai ág. ev. főgymnasium.
 Obersohn Miksa, fa-ügynök. Bpest, Akadémia-útca 11.
 Odor Emilia, áll. fels. leányisk. tanítónő. Bpest, Alkotmány-ú. 15.
 Dr. Orbay Antal, főorvos. Bpest, Krisztinaváros, Attila-ú. 149.
- 340 Ormódy Vilmos, az e. m. ált. bizt. társ. igazg. Bpest.
 Ötvös Imre, honvéd huszár-százados. Maros-Vásárhely.
 Paikert Alajos ifj., az Orsz. Gazd. Egyes. titkára. Bpest, Fő-ú. 7.
 Pallavicini György őrgrof. Bpest, I. Szentháromság-tér 6.
 Pályi Sándor, leánygymn. igazgató. Bpest, Zöldfa-útca 40.
- 345 Pannonhalmi főapátsági közp. főkönyvtár, p. Győr-Szt.-Márton.
 Dr. Pap Samu, fürdő-orvos, országgy. képvis. Bpest, Baross-ú. 3.
 Papánek Ferencz, segéd-lelkész. Bpest, VI. Érsek-útca 2.

- Pataky Simon, felső keresk. iskolai tanár. Szeged.
Pálffy János gróf ifj., cs. és kir. kamarás. Pudmericz.
- 350 Pápai ev. ref. főiskola könyvtára.
Pejacsevich János gróf, birtokos. Bpest, Szív-útca 32., vagy
Irén-pusztá, p. Rákospalota.
Pekár Károly, nyug. m. á. v. főfelügy. Arad, Rákóczy-ú. 13.
Dr. Perger Ferencz, ügyvéd, a Balaton-gőzhajótársaság vezér-
igazgatója. Bpest, Arany-János-útca 7.
Perner Gyula, m. á. v. főfelügyelő. Bpest, Lipót-útca 14.
- 355 Pesty Gizella, fővárosi tanítónő. Bpest, VII. István-tér 15.
Dr. Pethő Gyula, m. kir. főgeológus. Bpest, Andrássy-út 33.
Pethő János, Szatai, posta- és távirda-igazg. és földbirt. Temesvár.
Dr. Pethő Richárd, kir. kincs. ügyész. Bpest, Kazinczy-útca 5.
Pécsi m. kir. posta- és távirdai igazg. könyvtára.
- 360 Pécsi m. kir. honv. hadapród-isk. tisztikara.
Pfeifer István, könyvárus. Bpest, Kossuth-Lajos-útca 7.
Piski-i tisztviselői olvasóköri. Piski, pályaudvar.
Dr. Piufsch Frigyes, ügyvéd. Bpest, József-körút 33.
Piukovits József, földbirtokos. Szabadka.
- 365 Piukovits Ödön, kir. táblai bíró. Bpest, József-körút 45.
Podolini kegyes tanítórendi gymnasium.
Pojlák János, kereskedő. Szilágy-Cseh.
Pompéry Elemér, kir. szabadalmi bíró. Bpest, Damjanich-ú. 49.
Popovics György, tanítóképz. tanár. Pakrac.
- 370 Popovics V. István, a Tököly-int. felügy. Bpest, Zöldfa-útca 25.
Pozsonyi kir. kath. főgymnasium.
Pozsonyi m. kir. posta- és távirda igazg. könyvtára.
Pozsonyi áll. tanítónő-képezde.
Dr. Procopius Béla, min. segédfogalmazó. Bpest, Akadémia-ú. 14.
- 375 Prónai Dezső báró. Acsa. Pest-várm.
Dr. Prónai Szilveszter Gábor báró. Acsa. Pest-várm.
Pscherer Károly, magánzó. Bpest, Koronaherczeg-útca 18.
Pucher József, építész. Bpest, Andrássy-út 53.
Dr. Pulszky Ágoston, nyug. államtitkár, egyetemi tanár. orsz.
képviselő. Bpest, Eszterházy-útca 12.
- 380 Püspöky György, magánzó. Bpest, Hal-tér 7.
Ranolder-intézet, rom. kath. tanítóképző. Bpest, IX. Gyep-ú. 23.
Raschka János, kir. tan. és posta- és táv. ig. Bpest, IX. Gályi-út.
Reisenleitner Antal, háztulajdonos. Bpest, Királyi-Pál-útca 20.
Requinyi Géza, főreáliskolai tanár. Pécs.

- 385 Resiczabányai állam által segélyezett polgári iskola.
 Révai Leo, könyvkereskedő. Bpest, Egyetem-útca.
 Révy Géza Viktor, a Bodrogi közti Tiszaszabályozó társ igazgatója. Király-Helmecz.
 Roheim Ödön, kereskedő. Bpest, Tükör-útca 3.
 Rohn József, tanítóképezdei tanár. Bpest, Alkotás-ú. 1. c.
- 390 Rostagni Gedeon uradalmi ispán. Káposztás-Megyer.
 Ruston József, földbirtokos. Marczaltó.
 Saxlehner Andor. Bpest, Andrassy-út 3.
 Saxlehner Árpád. Bpest, Andrassy-út 122.
 Saxlehner Ödön. Bpest, Andrassy-út 3.
- 395 Sáfán József, kegyesrendi főgymnasiumi tanár. Szeged.
 Sáringer Kandid, benczés tanár. Pannonthalma.
 Sárospataki ref. főiskola
 Sátoralja-ujhelyi kegyesrendi főgymnasium.
 Dr. Schafarzik Ferencz, m. kir. osztály-geol. Bpest, Földmiv. min.
- 400 Schäffer György, kereskedő. Bpest, Váci-útca 30.
 Schlesinger Sámuel, hittanár. Bpest, Bulyovszky-útcái főreálisk.
 Schneider János, községi főreáliskolai tanár. Bpest, Rigó-ú. 8.
 Dr. Scholtz Ágost, kir. egyet. tanár. Bpest, Rózsa-ú. 46
 Schönhauer János, kereskedő. Bpest, Baross-útca 21.
- 405 Schöne Lajos, kereskedő. Bpest, Váci-útca 30.
 Schönherr Gyula, nemz. múz. segédőr. Bpest, Rökk-Szilárd-ú. 18.
 Schultz Manó, kereskedő. Bpest, József-körút 28
 Schrimpf Zsigmond, minist. osztálytan. Bpest, Lánchíd-ú. 3.
 Schwarz Ármin, Zimonyi, mérn. épít. váll. Bpest, Váci-út 45.
- 410 Schwarz Izidor, igazgató. Bpest, Akadémia-útca 6.
 Dr. Schwicker Brunó, főreáliskolai tanár. Bpest, Markó-u. reálisk.
 Dr. Schwicker J. Henrik, nyugalmazott kir. főgymnasiumi tanár, orsz. képviselő. Bpest, József-tér 11.
 Schwimmer Pál, csász. török konzul. Bpest, Andrassy-út 25.
 Sebestyén Gyula, tanító-kép. igazg. Bpest, Bulyovszky-ú. 28.
- 415 Dr. Seitz Ottó. Bpest, Zrínyi-útca 3
 Siegmeth Károly, m. á. v. felügyelő. Debreczen.
 Simon Dezső, kinestári ügyész. Bpest, fővámház.
 Dr. Simon György, szentszéki jegyző. Veszprém.
 Simonyi Elemér, Simonyi és Varsányi királyi járásbíró. Illava.
- 420 Dr. Simonyi Jenő, kereskedelmi akad. tanár. Bpest, Alkotmány-útca 28.
 Siskovits Tamás, nagybirtokos. Bács-Almás.

- Soltész Vilmos, a „Pannonia“ magyar viszontbiztosítási intézet igazgatója. Bpest, Vigadó-tér 1.
- Soproni felső kereskedelmi iskola ifjúsági önképző-köre.
- Soproni m. kir. posta- és távirda igazgatóság könyvtára.
- 425 Soproni ág. ev. lyceum.
- Soproni Szt.-Benedekrendi főgymnasium.
- Sóbányi Gyula, tanító. Bánffy-Hunyad.
- Sretvizer Lajos, igazgató tanító. Bpest, VI. Szív-útcza 26.
- Statistikai hivatal, Országos. II. Oszlop-útcza.
- 430 Steiner Jenő, az e. m. ált. bizt. társ. hivatal. Bpest, Vigadó-tér 1.
- Dr. Steinmeyer János, jószágigazg. Bpest, Koronaherceg-ú. 14.
- Stoll Jenő lovag, Váradi, földbirtokos. Bpest, Vörösmarty-u. 11.
- Strasser Sándor, igazgató, Bpest, VI. Lendvay-útcza 16.
- Strasser Alfréd, kereskedő. Bpest, Mária-Valéria-útcza 10.
- 435 Sümeghi főreáliskola.
- Sümeghi városi elemi iskola tantestülete.
- Sváiczzer Gábor, m.kir. honv. ezred. Aranyos-Megyes Szatmár-vm.
- Szabadkai főgymn. könyvtár.
- Szabadkai Nemzeti kaszinó.
- 440 Szakoleczai kir. kath. gymnasium.
- Szalavszky Pál, ügyvéd. Trecsén.
- Szalay István, joghallgató. Bpest, Dorottya-útcza 12.
- Szalay Péter, min. tan. Bpest, Dorottya-útcza 12.
- Szarvasi kaszinó.
- 445 Szatmári kir. kath. főgymnasium.
- Szatmári róm kath. tanítónőképezde.
- Dr. Szántó Károly, felsőbb leányisk. tan. Pozsony. Frigyes-főherceg-útcza 9.
- Szászvárosi ev. ref. Kún-collegium
- Szegedi állami felsőbb leányiskola
- 450 Szegedi felső kereskedelmi iskola. 11
- Szegszárdi áll. főgymnasium. 1
- Szegszárdi kaszinó 6
- Szemler Mór, m. á. v. felügy. Bpest, II. Fő-ú. 65. 7
- Szende Gula, tisztviselő. Bpest, Krisztina-körút 49 11
- 455 Szent-István társulat. Bpest, Királyi-Pál-útcza 11. 12
- Székel-y-keresztúri áll. tanítóképezde. 13
- Székel-y-Mikó Collegium. Szepsi-Szent-György. 14
- Székel-y-udvarhelyi róm. kath. főgymnasium. 15
- Szikora Béla. Devecser. 16

- 460 Dr. Szily Kálmán, Nagyszigeti, minist. tan., a Magyar Tud. Akadémia főtktára. (Tisztb. tag is.) Bpest.
Szombathelyi püspöki elemi iskola tanító-testülete.
Dr. Szontagh Ábrahám, orvos, eg.-ügyi tan. Bpest, Újvilág-ú. 2.
Taray Andor, pénzügyi közigazg. törvénysz. bíró. Budapest, II. Országház-ú. 17.
Dr. Tauscher Béla. kir. tan., főorvos. Pozsony.
- 465 Dr. Tauszk Fer., egyet. m. tanár. Bpest, Üllői-út 26.
Teesz János, polgári iskolai tanár. Újpest, Tavasz-ú. 13.
Teleki Pál gróf Bpest, József-tér 7.,
Teleki Sándorné, özv. grófnő. Bpest, Szervita-tér 10.
Teleki Sándor gróf, orsz. képviselő. Bpest, Múzeum-körút 31.
- 470 Telkes Simon. min. számtanácsos. Bpest, Attila-ú. 137.
Temesvári m. kir. posta- és távirat igazg. könyvtára.
Terlanday Emil, Benedekrendi gymnasiumi tanár. Pannonhalma.
Dr. Ternér Adolf, kir. egyetemi tanár. Kolozsvár.
Theisz Gyula, V. ker. főreálisk. tan. Bpest, Bimbó-ú. Anna-villa.
- 475 Thék Endre, gyáros. Bpest, Üllői-út 66.
Timár Pál, főgymnas. tanár. Bpest, IX. Lónyai-ú. 11.
Tisza Kálmánné, sz. Degenfeld Ilona grófnő. Bpest, Sándor-ú.
Tiszay Kálmán, m. á. v. felügyelő Bpest, II. Batthyány-ú. 31.
Tóth Ágostonné, özv. Sopron, Széchényi-tér 21.
- 480 Tóth Elemér. Bpest, VI. Király-ú. 76.
Tóth István, tanár. Bpest, Királyi Pál-ú. 18.
Tóth Sándor, kegyesrendi főgymn. tanár. Léva.
Tölcséry István, gymn. tanár. Új-Verbász.
Dr. Török Aurél, az anthrop. int. igazg. Bpest, Károly-körút 26.
- 485 Török Péter, ev. ref. gymn. tanár. Debreczen. Görbe-ú. 1023.
Trencsényi állami felsőbb leányiskola.
Turócz-szt.-mártoni áll. polg. és felső keresk. iskola.
Ullmann Emil, kir. tanácsos. Bpest, Andrássy-út. 23.
Ungvári róm. kath. főgymnasium.
- 490 V. dona János, magánzó. Fiume.
Dr. Vangel Jenő, egyet. magánt. Bpest, Gellérthegy-ú. 10653/54.
Vas Gusztáv, az aradi és csanádi egyes vasutak felügyelője. Arad.
Vasváry Benő, közs. főreálisk. tan. Bpest, Rózsadomb, Zárda-ú. 40.
Váczi kegyes tanítórendi főgymnasium.
- 495 Vánossy Mihály, ref. főgymn. igazgató. Bpest, Ferencz-körút 18.
Dr. Veress Endre, főreáliskolai tanár. Déva.
Vermes Béla, földbirtokos. Szabadka.

- Veszprémi főgymnasium.
 Vértesi Károly, ügyvéd Zombor.
- 500 Viczián Antal ifj. Bpest, Tisztviselő telep. Rezső-tér 7.
 Vitalis István, ág. ev. lyceumi tanár. Selmeczbánya
 Dr. Vojnits István, főispán. Zombor.
 Wachtel Károly, m. á. v. felügyelő. Bpest, Andrásy-út 73.
 Walla Géza, birtokos. Nóráp, Mezőlak, Veszprém-várm.
- 505 Dr. Weimann Fülöp, kir. közjegyző. Bpest, Andrásy-út 9.
 Weisz Berthold, gyáros, orsz. képv. Bpest, IV. Deák-ú. 3.
 Ifj. Wekerle Sándor. Bpest, Damjanich-ú. 5.
 Wieselmann Rezső, fogspeczialista. Bpest, Népszínház-ú. 30.
 Wodianer Arthur, könyvkiadó. Bpest, Nagy-János-ú. 5.
- 510 Wouwermans Ferencz, kir. törvényszéki bíró. Nyíregyháza.
 Zach Etelka, oklev. tanítónő. Felső-Motesicz. Trencsén-várm.
 Zágrábi m. kir. posta- és távirtda igazg. könyvtára.
 Zentai községi gymnasium.
 Zichy János gróf, v. b. t. tan. Bpest, Muzeum-ú. 15.
- 515 Zichy József gróf v. b. t. tan. Vederőd
 Zichy Tivadar gróf, Ausztria-Magyarország cs. és kir. követe.
 München.
 Zilahi ref. collegium tanári kara
 Dr. Zimányi Károly, gymn. tanár. Bpest, I. Úri-ú. 22.
 Znióváráljai állami tanítóképezde.

A B R É G É
DU
BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

XXVI. Année.

Budapest, 1898.

1—10. Numéro.

La Société ne prend pas la responsabilité des opinions émises par les auteurs des articles
insérés dans son Bulletin.

Emerich v. Péchy †

Die ungarische Wissenschaft insbesondere die Ungarische Geographische Gesellschaft hat einen grossen Verlust erlitten.

Die Trauerkunde, welche ich der g. Gesellschaft diesfalls mit schmerz erfülltem Herzen melde, sagt, dass *Emerich Péchy*, eines jener Mitglieder unserer Gesellschaft, welche an der Gründung derselben theilgenommen haben, einer der Bahnbrecher unter den ungarischen Kartographen, der mit seinen kartographischen Arbeiten der ungarischen Wissenschaft auch im Auslande Ehre gemacht hat, der über ein Vierteljahrhundert lang ein eifriges Mitglied und eine Zierde unserer Gesellschaft gewesen, ist am 19. Febr. 1898 gestorben.

Als Jüngling hat er den Freiheitskampf durchgekämpft, als Mann hat er bis an sein Ende für die vaterländische Wissenschaft gekämpft, und auch den Gegenstand seiner letzten Thätigkeit hat der heilige Boden des Vaterlandes, die Relief-Darstellung der Perle des Landes, des Beckens und der Umgegend des Balatonsees, gebildet!

Das Hauptfeld seines Wirkens hat zwar die kön. ungarische Staatsdruckerei gebildet, welche durch seine unermüdliche Thätigkeit, seinen entwickelten Kunstgeschmack und seine vielseitige gründliche Fachkenntniss zur ersten Kunstanstalt des Landes erhoben wurde: indessen blieb er beständig ein treuer Arbeiter der Kartographie und wirkte auf diesem Felde mit solchem Erfolg, dass seine Arbeiten nicht blos daheim, sondern auch im Auslande grosser Anerkennung theilhaftig wurden. Seine Reliefkarten haben sowohl auf dem 1875 in Paris, als auch dem 1881 in Venedig tagenden internationalen Geographenkongresse Auszeichnungen erhalten. Aber die Anerkennung blieb auch daheim nicht aus, indem ihn Se Ma-

jestät für seine kartographischen Arbeiten und für seine in der Leitung der Staatsdruckerei entfaltete Thätigkeit mit dem Eisernen Kronenorden III. Klasse dekorirte. Die Ungarische Geographische Gesellschaft ehrte ihn viele Jahre hindurch mit der Wahl zum Ausschussmitglied und in dieser Eigenschaft nahm er lange Zeit an der Leitung der Geschäfte unserer Gesellschaft theil.

Nachstehend folgen seine biographische Daten.

Emerich Péchy von Pécsujfalu wurde am 25-ten September 1832 in Nagy-Kölked im Komitate Vas geboren. Nach Vollendung seiner Gymnasialstudien trat er als Artillerist in die k. k. Armee, aus welcher er 1848 zur Honvédarmee übertrat. Nach dem Freiheitskampf widmete er sich dem Ingenieurfache und befasste sich mit Commassationen, kartographischen Arbeiten, ja auch mit Landwirthschaft auf seinem eigenen Gut. 1870 trat er in den Staatsdienst, indem er Leiter der kartographischen Section des Katasters wurde. In dieser Stellung blieb er jedoch bloß bis zum Jahre 1872. Damals wurde er zum Director der Staatsdruckerei ernannt und in dieser Eigenschaft stieg er bis zur Würde des Ministerialraths empor. Er starb in seinem 66-ten Lebensjahre am 19-ten Februar 1898 in Budapest.

Sein Hinscheiden betrauern seine Gemahlin, geb. Etelka Szalay, mit welcher er 40 Jahre in glücklicher Ehe lebte, und die Verwandtschaft.

Auch wir trauern um ihn und werden sein Andenken in Ehren halten!

— ba —

Emerich von Péchy's Werke.

1. *Plan en relief de Constantinople*, (d'après l'esquisse de situation de Stolpe)

Construit sur la base d'une levée originale des hauteurs par E. de Péchy, cartographe royal hongrois. 1 : 15000 (1870) (Quadrat = 50/67 Cm.)

2. *Budapest und Umgebung*, auf Grund der Aufnahmen des k. k. Generalstabs und der Höhenmaasse des k. ung. trigonometrischen Bureaus construiert und en relief ausgestaltet von Emerich v. Péchy, Leiter der k. ung. kartographischen Section. 1872. 1 : 36,000 (Quadrat = 67/76 Cm.)

Diese Karte erschien in viererlei Ausgaben ; u. zw.:

1. aus landwirthschaftlichem,

2. aus oro- u. hydrographischem Gesichtspunct bearbeitet und

3. als Relief. Als dieses letztere natürlich nur in einem Exemplar.

3. *Karte des Tátra-Gebirges.* Auf Grund von Originalmessungen zusammengestellt und als Relief ausgearbeitet von Emerich Péchy, Leiter der k. ung. kartographischen Section. 1872. 1 : 57,600 (Quadrat 32/46 Cm.)

4. *Die Umgebung Mehadia's und des Herkulesbades.* Auf Grund von Originalmessungen en relief ausgestaltet von Emerich v. Péchy, Director der k. ung. Staatsdruckerei. 1 : 7200. 1883/84. (Quadrat 38/50 Cm.)

5. *Der Plattensee und seine Umgebung.* Auf Grund von Originalmessungen en relief nachgebildet von Emerich v. Péchy, Ministerialrath, Director der k. ung. Staatsdruckerei. 1896. 1 : 100,000 (Quadrat = 58/88 Cm.)

Emerich v. Péchy's kartographische Thätigkeit liegt nicht so sehr in seinen eigenen Werken, als vielmehr in der Anregung zur Herausgabe der verschiedenen Karten.

Sein Verdienst ist die Herausgabe der aus 12 Blättern bestehenden, im Verhältniss 1 : 360,000 gezeichneten Administrationskarte des ungarischen Staates, welche 1895 auf Staatskosten in der k. ung. Staatsdruckerei erschien.

Unter seinem Beirath wurde dieselbe Karte aus dem Gesichtspuncte des Forstwesens und der Kommunikationen umgearbeitet und zu vielerlei anderen Zwecken verwendet, was auf der Milleniums-Ausstellung am besten ersichtlich wurde.

Wiewohl er an der Ausführung nicht persönlich Antheil nahm, war doch er der Dirigent und Massgebende nicht nur bei der Herstellung dieser Karte, sondern auch bei der Ausarbeitung vieler anderweitigen Karten.

Er sammelte fleissig das Material zu einem die ungarische Kartographie betreffenden erschöpfenden Ausweis, in welchem möglichst vollständig nicht nur die in allen Sprachen thatsächlich herausgegebenen Karten Ungarns, sondern auch die nur im Manuscript vorhandenen, auf Ungarn bezüglichen kartographischen Arbeiten verzeichnet sein sollten.

Josef Homolka.

Rapport du président sur l'année 1897.

(Lu dans l'assemblée générale du 24 mars 1898.)

L'année qui vient de s'écouler n'est aucunement signalée par de nouvelles découvertes géographiques. Elle est plutôt frappée au coin d'une activité silencieuse de messieurs les savants. On dirait, en effet, une trêve des entreprises aventureuses et des exploits héroïques des années précédentes. On a bien essayé, dans le courant de cette année d'entreprendre, par-ci, par-là, des expéditions de ce genre, mais les trois quarts du temps on y a renoncé faute de chances de réussir. Ainsi donc, il y a lieu de dire que les voyages sérieux, et les découvertes des terres inconnues, sont d'une date antérieure, et que cette année a été uniquement vouée à poursuivre les travaux commencés. Aussi avons nous, de temps à autre, rendu compte de cette activité, dans les petits articles du Bulletin de notre Société, pour tenir au courant nos lecteurs.

Mais, objectera-t-on, nous sommes loin encore d'être au bout des explorations du globe terrestre. Bien au contraire, le terrain des découvertes étant vierge à bien des endroits il serait désirable que de nouvelles entreprises fussent organisées. N'avons-nous pas les régions polaires avec leurs gigantesques glaciers ou le flambeau de la science n'a point encore pénétré. L'intérieur de l'Afrique ne présente pas moins de problèmes à résoudre, car les taches blanches des cartes géographiques, bien que rétrécies, nous indiquent une étendue bien vaste qui attend à être explorée. Il en est de même de l'archipel de l'Océanie. Mais à quoi bon aller si loin? N'avons nous pas, dans notre proximité, des montagnes, des lacs, des fleuves et des îles sur lesquels nous n'avons que des notions incomplètes, et qui seraient bien dignes d'attirer l'attention des explorateurs.

L'activité des Sociétés Géographiques n'en est pas moins infatigable. Ces Sociétés sont pour ainsi dire les ruches où le peuple travailleur des savants vient déposer les trésors recueillis. Ce sont là les foyers d'où ils partent de tous côtés, pour y retourner après s'être acquittés de la tâche qu'ils se sont imposée volontairement. C'est au sein de ces Sociétés qu'ils rendent compte de leur activité, et des résultats obtenus, et c'est là aussi qu'ils puisent de nouvelles forces propres à les encourager dans la

poursuite de leurs recherches. Les Sociétés Géographiques sont autant de grands quartiers généraux où sont prises les dispositions stratégiques et d'où émanent tous les ordres concernant l'exécution des plans arrêtés. Dans ces quartiers-là les armes sont remplacées par la science. Les dispositions qui y sont prises, et les plans qui y sont arrêtés amènent souvent des victoires plus glorieuses que celles des guerres de conquêtes. Souvent aussi ces travaux scientifiques vont de pair avec les conquêtes ou ils en sont les précurseurs. A preuve l'Angleterre dont la Société géographique a toujours exploré les terres lointaines bien avant qu'elles fussent être conquises par l'armée. Le gros du travail, la partie la plus pénible de l'entreprise a toujours été faite par les apôtres de la science, qui par l'exploration de ces contrées inconnues en facilitaient l'occupation.

Et en effet, les explorateurs d'Afrique, n'étaient-ils pas les avant-gardes des troupes qui, plus tard, vinrent à bout des conquêtes. N'est-ce pas ainsi que la prise de possession des Etats de l'Europe s'est opérée en Afrique? Les trois quarts du temps on pouvait même se dispenser d'y envoyer des troupes: les explorateurs, par les seules armes de la science, s'étaient acquittés de la conquête, succès d'autant plus précieux qu'il n'a souvent été obtenu qu'au risque de la vie des explorateurs. Maintes fois ces nobles champions de la science ont racheté par leur propre sang la vie de milliers de soldats. Un coup d'œil jeté sur l'histoire des dernières découvertes en Afrique nous prouvera, à n'en pouvoir douter, que ce grand oeuvre est uniquement dû à l'activité salutaire des Sociétés Géographiques. C'est elles qui ont recruté les explorateurs parmi leurs membres; c'est elles qui ont organisé les expéditions aboutissant toujours aux conquêtes. Les habitants des pays occupés ne sont pas sans connaître l'importance de ces voyages de découverte, et les dangers qui en résultent pour eux; voilà pourquoi ils se méfient, et qu'ils ont toujours des dispositions hostiles envers les explorateurs dont ils s'efforcent, de leur mieux à entraver les travaux. Plus d'une fois les habitants de la sombre Afrique ont opposé de la résistance au paisible travail des blancs qu'ils regardent instinctivement comme les précurseurs de leurs malheurs et de leur extermination.

Presque tous les Etats qui ont pris part aux voyages d'exploration, ont participé à la division des terres de l'Afrique. Tous y ont pris racine, résolus d'y étendre, de plus en plus, leur première

conquête. Quelquefois, il est vrai, la possession d'une terre de valeur incertaine coûte des sacrifices d'argent énormes, et la vie des milliers de citoyens. On n'a qu'à se rappeler l'Italie, qui a fait un échec complet lors de l'occupation d'une petite terre voisine de l'Abyssinie sur les côtes d'est de l'Afrique, échec qui tout en la discréditant a bouleversé les finances de l'Italie.

Lors de l'organisation, par la Belgique, d'une expédition internationale d'Afrique, nous secourûmes de tous les moyens possibles la „Société d'Afrique Hongroise“ et nous aurions eu notre part au partage, si dès d'abord nos affaires n'eussent pris un tour défavorable. Aujourd'hui nous aurions, nous aussi une petite colonie en Afrique, si nous étions restés membre de l'entreprise, s'il nous avait été possible de faire de nouveaux sacrifices, et si nous avions réussi à disposer un ou deux de nos savants à prendre part à l'entreprise comme nous en avons l'intention tout d'abord.

Tandis qu'en Afrique un partage à l'amiable a eu lieu entre les Etats de l'Europe, partage dans lequel l'Allemagne a eu sa part de lion, — la Société Russe de Géographie a apporté un soin tout particulier à explorer l'Asie orientale. Les voyages de découverte se suivent de près, et les vastes terrains explorés passent, sans coup férir, en la possession de l'empire russe. Voilà la guerre et la conquête modernes, celles qui se font avec les armes de la paix. La Société Russe de Géographie publie dans de gros volumes l'avancement des sciences dû à ses expéditions, et l'Europe étonnée ne tarde pas à s'apercevoir que ces gros in-folio ont fait plus que n'auraient pu faire les canons et les flottes. Toutes ces conquêtes, la Russie les doit à sa Société de Géographie, qui est, pour ainsi dire l'enfant gâté de l'Etat. Elle lui coûte des millions chaque année, mais, en revanche, c'est elle aussi qui est la conseillère de l'Etat, et c'est elle aussi qui se charge des explorations et de tout genre de travaux d'avant-garde. Dès que la Société a présenté ses travaux d'exploration, il ne reste plus à l'Etat qu'à faire son entrée solennelle dans le nouveau territoire. Cette Société a tout le caractère d'une souveraineté. Si la Russie se trouve actuellement maîtresse de tout le nord de l'Asie, si les eaux de la Chine sont familières à ses pavillons, c'est à sa Société de Géographie, à la science géographique qu'elle en est redevable. Toutes ces vastes étendues n'ont point été conquises par les armes, ni au prix du sang, mais par le zèle infatigable de ces modestes travailleurs à paletot gris, par ces savants géographes qui, munis de leurs cartes et des leurs albums de voyage ont

parcouru et exploré lesdits pays. Les Chinois, qui avaient peur de ces nouveaux hôtes, cherchèrent en vain à s'isoler. La grande muraille aurait peut-être pu résister aux sièges et aux canons, mais elle ne le put point à cette autre puissance bien plus grande : savoir, la science. — La Russie, déjà maîtresse de l'empire se chargera, du rôle de distributrice, en s'adjugeant la part du lion, bien entendu. La France, qui s'est impatrimonisé aux frontières, aura aussi sa part; l'Allemagne ne manquera pas de prendre la sienne, non plus que l'Angleterre, qui est toujours présente, lorsqu'il s'agit d'un partage, circonstance du reste généralement connue. Je ne fais que constater le fait. Cette division à venir décidera en définitif sur la figure des nouvelles cartes de l'empire de Chine.

Nous autres membres de la Société Hongroise de Géographie, regardons avec une sincère approbation et une grande admiration tous ces succès de nos confrères, et nous sommes presque tentés à aspirer à une activité aussi glorieuse. Mais hélas ! ni notre organisation politique, ni nos moyens ne nous permettent de nourrir un pareil espoir. Nous nous contentons du cadre modeste qui nous a été donné en partage. L'essentiel c'est d'employer toutes nos forces pour atteindre le but que nous nous sommes proposé, et je crois que, sous ce rapport, nous n'avons rien à nous reprocher. Certes, nous ferions davantage si nous avions plus de moyens à notre disposition.

De temps à autre quelques-uns des membres de notre Société poussés par le noble désir du savoir entreprennent des voyages d'exploration dans des pays inconnus. Ainsi par exemple, Monsieur Eugène Cholnoky séjourne actuellement en Chine où il étudie l'hydrographie et les constructions hydrauliques du Céleste Empire.

Notre honoré confrère Monsieur dr. Louis Lóczy nous a donné lecture de plusieurs lettres ayant rapport au voyage dudit Monsieur Cholnoky et aux résultats qu'il a obtenus. Monsieur Louis Biró est en train d'étudier les rapports zoologiques et botaniques de la Nouvelle-Guinée et les envois réitérés qu'il a faits au Musée national sont des preuves évidentes du succès de son voyage. Dans le courant de l'été dernier M. dr. Jean Jankó, le zélé secrétaire de notre Société a parcouru la Russie. Il prendra part à l'expédition, dans l'Asie orientale, de M. le Comte Eugène Zichy. C'est lui qui dirigera les travaux ethnographiques de l'entreprise et ou la richesse des expériences qu'il a faites en Russie, il n'y a pas à douter qu'il ne s'en acquitte le mieux du monde.

Quant à l'activité de notre Société, je suis d'avis que, sans s'étendre au loin, elle doit être, si j'ose le dire, indigène. Il faudra donc que nous prenions à tâche d'explorer en détail les différentes contrées de la Hongrie, et d'achever les travaux commencés, ainsi que nous l'avons fait dans le courant de l'année dernière. Nous nous sommes en outre occupés de questions géographiques qui étaient à l'ordre du jour et auxquelles le public porte un intérêt particulier. *Fiume*, la perle de la mer adriatique avait, quelques mois durant, attiré à elle l'attention de toute la Hongrie. J'entends parler de la décision du gouvernement en conséquence de laquelle l'exécution de certaines lois y a paru nécessaire. Profitant de cette actualité notre Société a fait, sur la ville de Fiume, deux conférences se rattachant aux mouvements politiques du jour.

La mise à l'ordre du jour de la question dalmate, question déjà entamée l'année dernière, a continué de nous occuper vivement dans le courant l'année 1897. — Revenu d'un de mes derniers voyages, j'ai publié une description détaillée de la Dalmatie, pour attirer l'attention sur ce littoral à-demi oublié qui, de par la loi fait partie du royaume de Hongrie, mais qu'on en a séparé en lui accordant une administration à part.

Monsieur dr. Rodolphe Havass, le très honoré vice-président de notre Société s'est aussi entretenu sur ce même sujet, en nous présentant la Dalmatie au point de vue politique et économique. Avec une sagacité hors ligne, et par des raisons tous à fait convaincantes il a démontré combien il serait désirable que la Dalmatie, cette partie intègre de la Hongrie, fût ré-annexie à la mère-patrie et a fait ressortir tous les avantages qui en résulteraient pour le commerce et l'économie publique de la Hongrie. De par la loi, et le droit commun, la Dalmatie nous appartient. Déjà du temps des rois de la maison d'Arpád elle a été conquise par les Hongrois, au commencement du XII-ème siècle, et on n'est pas sans savoir que cette conquête nous a coûté bien de l'or et du sang. Personne ne saurait mettre en doute notre droit de possession, et comme la réannexion ne tient qu'à une simple question d'administration, notre Société s'est cru le droit — sinon le devoir — de mettre cette question à l'ordre du jour. Continuons donc à y apporter le plus de lumière possible, et tâchons de familiariser le public avec ce pays, en quelque sorte étranger encore, et de le lui faire prendre en amour. Monsieur dr. Rodolphe Havass, dans sa conférence récemment faite dit très bien: „Il est du devoir de

notre Société et de messieurs les géographes hongrois de préparer la réforme politique et économique, et de faire tout leur possible pour prédisposer l'opinion publique en faveur du projet de la réannexion.

Ainsi que je viens de le dire plus haut, la Société hongroise de géographie, faute de moyens, ne peut pas étendre son activité aussi loin que le font les Sociétés analogues d'Angleterre, de Russie et de France, qui, grâce à leur moyens, sont à même de favoriser les conquêtes de leurs pays. Néanmoins, si moins heureux que les autres nous ne pouvons songer à la fondation de colonies lointaines, le patriotisme nous impose le devoir de faire tout ce qui est en nous pour réannexer un territoire dont l'appartenance à la Hongrie ne saurait être contestée par qui que ce soit. Voilà que j'ai jugé à propos de dire à ceux qui ont une autre manière de voir que nous.

Je me rappelle à ce propos une question analogue dont notre Société s'est occupée pendant plusieurs années, et qui d'entre nos mains a passée dans celles du gouvernement. J'entends parler de la question „des noms des communes“. Le V. congrès géographique international a décidé que par rapport aux noms des communes on se conformerait désormais au dictionnaire officiel des communes et qu'on aurait, dans l'orthographe des noms, à suivre celle de la nation respective. Cette décision a été généralement approuvée, et depuis cette époque on s'y conforme dans le monde scientifique, dans les manuels de géographie et dans les cartes géographiques. La „Société hongroise de Géographie“ elle aussi, a mise en vigueur la dénomination hongroise des communes, même de celles dont les noms ont été dénaturés à la longue. Voilà pourquoi nous n'écrivons, ni ne disons plus „Turin“ mais „Torino“, et „Milano“ au lieu de „Mailand“. En revanche nous prétendons qu'on se règle sur nous quant à la dénomination des communes de la Hongrie. Je me hâterai d'ajouter que la besogne est à moitié faite dans les cercles compétents. Il y a quelques années, un comité, sous ma présidence a été chargé, de réaliser l'intention exprimée par le congrès de Berne. Nous nous sommes empressés de faire valoir ladite décision chez nous, et à l'étranger en tant qu'il nous a été impossible. Heureusement la législation est venue à notre aide. Appuyé des travaux de notre Société Monsieur le ministre de l'intérieur a présenté à la Chambre des députés le projet de loi concernant les „noms des communes“ le 8 novembre de l'année passée.

Le projet débattu et accepté par les deux Chambres fut sanctionné le 15 février de l'année courante, sanction qui fait honneur à notre Société sur l'initiative de laquelle ladite loi a été créée. Et dans son principe cette loi n'est que l'exécution de la décision du Congrès de Berne.

Voici le texte codifié de la loi cidessus mentionnée :

1. §. Chaque commune ne saurait avoir qu'un seul nom officiel.

2. §. Il est exclusivement du ressort du ministre de l'intérieur de désigner le nom officiel des communes qui en ont plusieurs, d'amener un changement ou d'ajouter un prénom dans les noms des communes homophones, de décider sur le nom à donner aux communes nouvellement fondées, de changer les noms des communes, et d'établir l'orthographe à suivre dans les noms des communes.

Avec la prise en considération du 1. §. de la présente loi, et des intérêts généraux, le ministre de l'intérieur aura égard aux désirs exprimés par les communes et les assemblées générales des départements et des autorités municipales.

3. §. Les colonies, hameaux, alpes et autres habitations dépendant des communes, et n'ayant point de nom, en porteront un à partir de maintenant.

Le propriétaire ou la majorité des propriétaires constituée en raison de leurs impôts directs proposeront le nom desdits lieux en soumettant leur proposition à l'assemblée générale de l'autorité municipale laquelle à son tour la présentera au ministre de l'intérieur qui décidera en définitif sur le nom à donner.

4. §. Un registre général du bureau de statistique servira à exercer la contrôle des noms de communes et d'autres lieux ainsi que celle des changements opérés, registre dont la surveillance sera confiée au „Comité national de la contrôle du registre des noms de communes“ constitué à cet effet.

Ce comité présentera en outre un projet ;

- a) sur l'orthographe des noms officiels ;
- b) sur le nom définitif des communes qui en ont plusieurs ;
- c) sur l'élimination des noms de communes identiques (homophones) ;
- d) sur les noms à donner aux communes nouvellement créées, et
- e) sur les mesures à prendre pour la mise en vigueur non

seulement officielle mais générale des noms de communes définitivement établis.

Le président du comité de la contrôle du registre des communes est le directeur du bureau royal de statistique, le directeur en second du même bureau en est le vice-président.

L'organisation et les statuts du comité seront précisés par un arrêté du ministre de l'intérieur avec l'approbation du conseil de cabinet.

5. §. Dans les actes officiels de l'Etat, des autorités municipales et des communes, sur les sceaux, estampilles et écriteaux des communes, ainsi que dans l'administration des établissements et exploitations surveillés par l'Etat, par les autorités municipales ou par les communes, dans les manuels et sur les cartes géographiques des écoles publiques, ainsi que sur leurs imprimés destinés à la publicité, sur leurs sceaux et estampilles, et finalement dans les actes des notaires royaux, on emploiera exclusivement les noms officiels des communes, et l'orthographe prescrite dans le registre général de contrôle, même si le reste du texte ou de la légende est en une langue autre que hongroise.

Néanmoins, dans les manuels et imprimés des écoles publiques, l'emploi explicatif, en parenthèse, d'anciennes dénominations historiques on généralement connues, ne saurait être regardé comme une transgression de cet article de la présente loi.

Dans les registres des raisons sociales, dans les actes sujet à la légalisation d'une autorité de l'Etat, ainsi que dans tous les rapports comprenant l'authenticité et le caractère officiel, l'emploi des noms officiels est de rigueur, tout en n'excluant pas la mise en parenthèse d'un nom explicatif.

La promulgation de la présente loi est à la charge du ministre de l'intérieur.

Tout en rendant compte de ce fait de la dernière importance, je profite de l'occasion favorable qui se présente pour exprimer ici toute notre gratitude à son Excellence, Monsieur Désiré Perczel, ministre de l'intérieur, d'avoir créé cette loi, et d'avoir ainsi approuvé notre activité qui en était l'initiatrice.

Puissent les efforts, que nous avons faits au sujet de la réannexion de la Dalmatie, être suivis d'un pareil résultat.

Il me reste à rendre un compte détaillé sur l'activité du comité du lac Balaton dont les travaux sont dirigés par monsieur dr. Louis Lóczy, membre honoraire de la Société.

La plus grande partie des travaux projetés par le Comité du lac Balaton ont été terminés dans le courant de l'année 1896. Les explorations biologiques, les études météorologiques ainsi que celles qui se rattachent aux perforations du fond se trouvent entièrement achevées. Quant aux travaux extérieurs proprement dits, tels que les travaux cartographiques et la réambulation des rivages, la rectification des noms des lisières, les observations ethnographiques, l'achèvement des explorations archéologiques, l'exploration physique de la surface du lac, (formation des vagues, phénomènes de mirage, phénomènes de gel et de dégel) ils sont presque terminés. Le peu qu'il reste à faire de ces travaux, commencés en 1892 et 1894 est du ressort de M. M. dr. Jean Jankó, dr. Valentin Kuzsinszky et dr. Louis Lóczy.

Monsieur Dr. Jean Jankó ayant pris part à l'expédition de M. le comte Eugène Zichy, a été empêché de poursuivre ses travaux, en 1897. Quant à M. Valentin Kuzsinszky il a été retenu par une grave maladie et s'est trouvé contraint de remettre l'achèvement de ses explorations archéologiques.

Monsieur dr. Louis Lóczy a employé la plus grande partie de l'été à l'étude géologique et techtonique des sources du Balaton. Il a aussi exploré les formations triasiques du département de Veszprém, les formations tertiaires de Somogy et les vallées de Jaba et de Koppány. Les cartes qu'il a levées partout dans son voyage, ne contribuent pas peu à augmenter la valeur de ses travaux.

L'étude des vents et des courants du Balaton nous a causé bien de l'embarras, attendu que les anémomètres que nous avions à notre disposition étaient imparfaits, et que l'appareil et le papier nécessaires pour la photographie des courants nous sont parvenus trop tard. Il y a eu un troisième obstacle non moins fâcheux c'est que, plus tard, en août et septembre, lorsque tout était prêt, nous n'avons eu qu'une seule fois un courant assez fort pour nos expériences.

Mais ce qui a surtout entravé nos travaux d'été, c'est l'incendie qui a détruit notre vaisseau à moteur de pétrole le 24 mai. Par suite de l'explosion d'un tuyau le feu a pris à la machine et la détruisit au moment où le vaisseau revenant de Kenese allait entrer au port de Kövesd.

Le vaisseau ayant été assuré contre l'incendie, une nouvelle machine a été commandée dans l'atelier polytechnicien surveillé

par M. Jean Csonka. Mais le vaisseau n'ayant pu être remonté avant le premier août, les explorations projetées pour l'été de 1897. ont dû être remises à l'année 1898.

Aux cinq stations du Comité du Balaton tous les travaux ont été terminés à la fin de l'année 1896. Nous n'avons plus besoin non plus du limnographe de Kenese—Keszthely, ni du tachymètre de Szántód—Tihany. Le Comité a donc décidé qu'on remettrait tous les instruments à Son Excellence le Ministre de l'agriculture, ou plutôt à l'institut national de météorologie, et à la section des travaux hydrauliques.

Quelques-uns de ces instruments sont la propriété du ministère de l'agriculture, d'autres ont été fournis par notre Comité, mais en les cédant tous audit ministère nous avons ajouté la demande de pouvoir toujours nous en servir dans nos explorations à venir du lac Balaton.

Le ministère de l'agriculture s'est chargé des frais d'entretien des limnographes de Kenese et de Keszthely ainsi que de ceux du limnographe-automate établi près du bac de Tihany au mois de mai 1896 et entretenu par le comité jusqu'à la fin de 1896. De tous les accessoires appartenant à la Section des constructions hydrauliques, il ne nous est resté qu'un radeau avec les ancres et chaînes. Ce radeau était ancré, depuis le 23 avril 1897 jusque bien avant dans l'automne dans la baie de Kövesd—Csopak—Kereked. Au milieu du radeau il y a une ouverture dans laquelle flotte une espèce de cuve doublée de zinc et ayant un diamètre de 80 centimètres. L'évaporation de l'eau de la cuve a été chaque jour constaté à l'aide d'un atmomètre muni d'un vernier d'une ponctualité de 0.1 mm.

Les résultats atmométriques ainsi obtenus et joints aux données du pluviomètre attaché au radeau présentent l'évaporation réelle de la surface du Balaton.

La cuve ci-dessus mentionnée nous a fait faire une autre expérience encore, non moins importante que celle de l'évaporation. Au fond de la cuve nous avons recueilli une sorte de vase grisâtre très fine, dont nous avons fait deux fois l'analyse. Cette vase ne contenait guère des restes organiques et il semble être hors de doute qu'elle est de provenance aérienne.

Les couches de vase épaisses déposées au fond du Balaton sont à coup sûr de la même origine.

Dans tout le courant de l'année les changements de la tem-

pérature des eaux du lac ont été soigneusement annotés par Monsieur le capitaine Antoine Amancsics et Monsieur Ferdinand Gyapai administrateur du club „Stefania-Yacht.“

A l'aide d'un thermomètre long de 1'8 mètre nous avons fait constamment observer à Kövesd la température du fond du lac ainsi que celle de l'eau. L'hiver de 1896/97 n'était guère propre à l'étude du gel et des glaces: le lac a bien été pris à plusieurs reprises, mais pour quelques jours seulement, de sorte que le phénomène bruyant des crevasses n'a pu se produire.

En 1897/98 le lac ayant été fortement pris depuis la fin de décembre jusqu'au commencement de mars, nous avons été à même d'annoter tous les phénomènes glacières dans la deuxième moitié du mois de février.

Voici donc les problèmes dont la résolution est remise à l'année 1898.

1. L'exploration géologique et tectonique des environs ainsi que la rectification de la nomenclature.

2. L'achèvement des travaux archéologiques.

3. L'exploration des courants d'air du Balaton.

Grâce à la libéralité de Leurs Excellences, Monsieur dr. Jules Wlassics, ministre de l'instruction publique et Monsieur dr. Ignace Darányi, ministre de l'agriculture, la publication des travaux a pu suivre son cours. Les parties suivantes de la monographie scientifique ont paru dans le courant de l'année 1897.:

II. volume, 1. partie: La faune du Balaton. Par Monsieur dr. Géza Entz, avec la collaboration de Messieurs: Rodolphe Franzé, dr. Eugène Vangel, dr. Charles Szigethy, dr. Eugène Daday, dr. Etienne Rácz, dr. Charles Brancsik, Louis Méhely, dr. Alexandre Lovassy. L'ouvrage a paru en langues hongroise et allemande.

II. volume, 2. partie, 2. chapitre: Les cryptogames du lac Balaton et de ses affluents. Par dr. Jules Istvánffy. En langue hongroise.

I. volume, 6. partie: Qualités chimiques de l'eau du lac Balaton. dr. Louis Ilosvay. En langues hongroise et allemande.

Paraîtront prochainement:

I. volume, 4. partie: Qualités météorologiques des environs du lac Balaton. Par M. M. dr. J. Sáringer, J. Candid et Edmond Bogdánffy ingénieur. Phénoménologie botanique du lac Balaton. Par dr. Maurice Staub.

II. volume, 2. partie, 1. chapitre: Phanérogames du lac Balaton et de ses environs. dr. Vincent Borbás.

La Carte des environs du Balaton à l'échelle de 1:50000 est à paraître.

Ainsi donc plus de la moitié des travaux scientifiques ayant rapport à l'exploration du Balaton se trouveront achevés en 1898, et il y a lieu d'espérer que le zèle et l'empressement à faire des sacrifices de messieurs les collaborateurs hâteront l'achèvement des travaux à venir.

Dans le courant de l'année le Comité a tenu sept séances où, en dehors des affaires courantes, on s'est occupé de l'organisation de séances de conférences. Le comité a débattu les décisions du congrès géographique international de Londres; il a fait les démarches nécessaires pour mieux placer sa bibliothèque, et a fait le premier pas pour populariser la question dalmate. Il a aussi eu soin d'envoyer des représentants aux assemblées solennelles des sociétés de géographie de l'étranger. Ainsi c'est par son président qu'il se fera représenter le mois prochain à Lisboa lors des solennités en souvenir de Vasco da Gama. Lors du 25-ième anniversaire de la fondation de la Société de géographie de Hambourg le comité dut se borner à une félicitation par écrit. Il a aussi fait tout son possible pour faciliter le marche des travaux d'exploration du Balaton.

Les séances de conférences ont eu lieu dans l'ordre suivant :

Le 14 janvier. Le président a fait connaître le dernier ouvrage de M. Charles Ujfalvy, membre honoraire de la société: „*Les Aryens au nord et au sud de l'Hindou-Kouch*“ Ensuite M. dr. Alexandre Márki a donné lecture de son étude: „L'Europe du temps de l'invasion des Hongrois.“

Le 29 janvier. Monsieur Louis Bartek s'est entretenu sur l'influence des facteurs géographiques sur la religion. Monsieur Victor Lévy, membre correspondant de la Société de géographie de Paris, a donné lecture en langue française de son voyage de Maroc.

Le 25 février. Monsieur Dr. Béla Erődi a fait connaître son nouvel ouvrage: „*Dans le pays des Pharaons*“. Dans cette même séance M. Barthélémy Vágó, comme hôte, nous a fait voir sa riche collection de photographies levées dans les différentes contrées de la Hongrie.

Le 11 mars. Monsieur Antoine Berecz a donné lecture d'une étude sur l'île de Crète.

Le 26 mars. Monsieur le secrétaire général Antoine Berecz

a fait connaître „Stromboli“ ouvrage dû à l'illustre plume de Son Altesse l'archiduc Louis Salvator. Monsieur Joseph Luksch, conseiller impérial, membre correspondant de notre Société a fait une conférence en langue allemande sur ses explorations sur la Méditerranée et la Mer-rouge.

Le 8 avril. Monsieur l'ingénieur royal François Erdős a rendu compte sur ses explorations hydrographiques du lac Balaton. Monsieur De Guerville, membre de la Société géographique de Washington et correspondant du New-York—Herald a fait une conférence en langue française sur le Japonnais, l'île de Corée et la Chine.

Le 13 mai. Monsieur Dr. Béla Erődi a rendu un compte détaillé sur les résultats de son voyage de Dalmatie.

Le 28 octobre. Monsieur François Kemény, comme hôte, a fait une conférence fort intéressante sur „Paris, la France et les Français à notre point de vue.“ Dans cette même séance Monsieur Louis Hell a fait connaître le commerce et l'industrie de l'Egypte d'aujourd'hui.

Le 25 novembre. Monsieur dr. Louis Lóczy a fait un rapport sur le voyage d'Asie de M. Eugène Cholnoky, membre ordinaire de la Société. Monsieur dr. Charles Szántó a donné lecture d'un article intitulé: „Parallèle entre les roches calcaires de Liptó-Árva et le Karst.“ Monsieur Valentin Kuzsinszky, comme hôte, s'est entretenu „Sur les environs du Balaton au point de vue archéologique“.

Le 9 décembre. Monsieur dr. Gustave Thirring a fait connaître l'état de la population d'il y a 120 ans. François Hopp a rendu compte de son voyage hivernal dans les pays méditerranéens.

Il y a donc eu dix séances de conférences. Parmi les conférenciers il y a eu 9 membres de la Société et sept hôtes.

Le XXV-ième volume du Bulletin de la société hongroise de géographie vient de paraître. Il se compose de 10 fascicules dont quelques-uns sont suivis d'un Abrégé. Ce volume gros de 26 feuilles contient 17 articles, 46 comptes-rendus et quantité de petites communications. „*L'Europe du temps de l'invasion des Hongrois*“ contenu dans les VIII., IX. et X-ième fascicule est une étude détaillée et d'une grande valeur scientifique due à la collaboration du savant dr. Alexandre Márki, membre honoraire de notre société.

Il me reste à rendre compte des pertes douloureuses que nous avons faites. La mort nous a ravi:

M. Grégoire Bontó, professeur (S.-A.-Ujhely); Valentin Fernbach; propriétaire (Zombor); Attila de Gerando, propriétaire (Pálfalva), Théodor Hiersch, capitaine de hussards (Ujvidék); Joseph Jörg, chef de gare (Pozsony); dr. Jean Jurányi, professeur à l'université de Budapest; Charles Kovách, propriétaire (Szürte); Eméric Lintner, inspecteur en chef du chemin de fer de l'Etat (Budapest); dr. Eugène Pirkler, médecin (Budapest); François Pulszky le savant directeur en retraite du musée national (Budapest); Louis Rayé, professeur (Budapest) et M. le comte Edmond Wilczek (Erdő Kürth).

La perte que nous avons faite en leurs personnes était d'autant plus douloureuse qu'ils étaient tous les douze des membres aussi zélés que désintéressés de notre société.

Le nombre de nos membres honoraires s'est accru de 26, celui des membres correspondants de 14, celui des membres ordinaires de 23, et celui des membres fondateurs de 8. A la fin de 1897 nous avons donc eu un total de: 65 membres honoraires, 43 membres correspondants, 43 membres fondateurs et 451 membres ordinaires.

Dr. Béla Erődi,
président.

Dalmatien in seinen Beziehungen zu Ungarn mit Rücksicht auf Fiume.

(Vorgelesen in der „Ungarischen Geographischen Gesellschaft“ am 13. Januar 1898)

Ich habe Dalmatien vor zwölf Jahren bereist und bin im vergangenen Jahre wieder dort gewesen. Mehr als ein Jahrzehnt lässt auch im Leben der Länder Spuren zurück und wenn wir Dalmatien, wie es vor zwölf Jahren gewesen, mit dem heutigen vergleichen, wird es vielleicht nicht uninteressant sein, auch zu erfahren, ob die verflossenen 12 Jahre für Dalmatien eine Periode des Fortschritts oder des Rückgangs gewesen?

Früher konnten wir nach Dalmatien am leichtesten zur See — über Fiume oder Triest — gelangen, jetzt jedoch können wir bequem mit der Eisenbahn über Bosnien und die Herzegovina in das Herz Dalmatiens reisen, von wo wir dann zur See Ausflüge an verschiedene Punkte dieses schönen Landes machen können.

Diese Reise ist schon an sich sehr lehrreich. Bosnien und die Herzegovina ist in der Civilisation weit vorwärts geschritten und wiewohl man Stimmen hört, welche klagen, dass in den entlegenen Gegenden des Landes die Administration manches zu wünschen übrig lasse, kann es doch Niemand abstreiten, dass Kállay ein grosses Werk vollbracht hat.

Wie wohl es uns thut, dass wir in den occupirten Provinzen auf Schritt und Tritt den Zeichen des Fortschritts begegnen, eben so deprimirend wirkt auf uns der Zustand Dalmatiens, insbesondere, wenn wir dieses Land von früher her kennen und das heutige Dalmatien mit dem vor 12—15 Jahre vergleichen. Abgesehen von Zara und vielleicht noch Sebenico, finden wir überall Rückgang.

Wenn wir durch Bosnien und die Herzegovina auf der Eisenbahn nach Dalmatien reisen, steigen wir in Metković zu Schiff und erreichen unter den dalmatinischen Städten zunächst *Ragusa*¹⁾ diese interessanteste und am romantischsten gelegene Stadt Dalmatiens.

Wie oft wir uns auch Ragusa nähern mögen, sein Panorama ist immer packend. Es bietet mit seinen hohen Mauern, Thürmen, Basteien, Aufzugsbrücken ein wahrhaft mittelalterliches Bild.

Aber Niemand schildert Ragusa mit schöneren Zügen, als die Kronprinzessin Witwe Erzherzogin Stephanie. Sie zaubert diese schöne Stadt folgendermassen vor unser geistiges Auge: „Malerisch hingelagert am Fusse der Karstfelsen, umrahmt von altersgrauen Festungsmauern, umbrandet von saphirblauer Meeresfluth, überwölbt von klaren, wolkenlosen Himmel, umweht von reiner, milder südlicher Luft — das ist Ragusa, die alte Adelsstadt, die sich hier ausdehnt mit ihren Palästen, die in der Pracht tiefgoldener Färbung erglühen, ihren im Sonnenlichte funkelnden Kuppeln und Zinnen, ihren Häusern, die blendend weiss herübersehen, — Ragusa, aus dessen Mitte einzelne Palmen winken, und dessen Thürme und Mauern sich einer langjährigen Geschichte rühmen können, in dessen romantischem Hafen Fischerbarken sich wiegen und dessen Anblick einen unvergleichlichen Eindruck hinterlässt.“²⁾

¹⁾ Ragusa und Umgebung habe ich am 8-ten Jänner 1885 in unserer Gesellschaft besprochen. Dr. R. H. Földrajzi Közlemények. 1885. S. 567—582.

²⁾ Lacroma von Kronprinzessin Witwe Erzherzogin Stephanie. Mit Illustrationen nach Originalen des k. und k. Kammer-Marine-Malers, A. Perko. Wien, 1892. Adolph W. Künast. S. 10.

Ich begrüßte die vor Ragusa sich ausbreitenden Gärten mit ihren zypressen und Palmen als alte Bekannte und trat fröhlich zwischen die trotzigsten Mauern Ragusas, wo wir auf Schritt und Tritt die Spuren alter und hoher Kultur finden.

Mein alter Bekannter, Professor Josef Gelcich, der sich um die Beschreibung der Kunstdenkmäler Ragusas und die Erforschung der auf die ungarische Geschichte bezüglichen Daten schon so viele Verdienste erworben hat, empfing mich auf das Herzlichste. Wir besichtigten wieder die sämtlichen Merkwürdigkeiten Ragusas und ich betrachtete aufs Neue mit Pietät die ungarischen Denkmäler. Die Rolandssäule, von deren Stange einst das ungarische Banner geflattert, und deren Aufschrift verkündet, dass sie unter der Regierung Sigmunds, des römischen Kaisers und Königs von Ungarn, Dalmatien und Kroatien, errichtet worden. Die Säule wurde 1886 renovirt, und das alte Piedestal mit der Inschrift wird im städtischen Museum aufbewahrt. Wir besuchten den Palast der Rectoren, in dessen Vorhalle wir an einer der Wand eingefügten Marmortafel ebenfalls den Namen unseres Königs Sigmund lesen können.

In der Domkirche betrachteten wir jene gewaltige vergoldete Silbertasse sammt Pokal, von dem man bis in die allerjüngste Zeit meinte, sie sei auf Bestellung des Erzbischofs Timoteo Maffei von dem Ragusaner Goldschmied Johann Progovič verfertigt worden und zum Geschenk für den König Mathias bestimmt gewesen. Der Erzbischof sei jedoch vor der Absendung des Geschenkes verstorben und so sei das Meisterstück der Goldschmiedekunst in Ragusa verblieben. Gelcich, Jackson und Andere behaupten auf Grund der auf der Tasse und dem Pokal sichtbaren Zeichnungen auf das Bestimmteste, dass diese Goldschmiedearbeit nicht aus der Zeit des Königs Mathias stamme, sondern entweder am Ausgang des 16. oder am Anfang des 17-ten Jahrhunderts verfertigt worden sei.¹⁾

Traurig überraschten mich die an dem schönen Ragusa wahrnehmbaren Spuren des Verfalls. Ich theilte diese meine Wahrnehmung dem verdienstvollen Bürgermeister der Stadt, Baron Gondola-Ghetaldi mit. Er stellte die Thatsache nicht in Abrede, aber als Sprosse der ehemaligen stolzen Ragusaner Republik klagte er mit keinem Worte, machte Oesterreich keinen Vorwurf, dass es seine Geburtsstadt vernachlässige, und machte auch keine Anspie-

¹⁾ Jackson, Dalmatia, the Quarnero and Istria. 1887. II. Bd. S. 356.

lung, dass Staatshilfe nothwendig wäre. „Ragusa — sagte er — hat einst seinen Reichthum durch das Meer erworben und seine Schiffe haben nicht blos die Wogen des Mittelländischen und des Schwarzen Meeres, sondern auch die des Atlantischen Oceans durchschnitten. Wir Ragusaner haben es eingesehen, dass es das Beste sein werde, wenn wir zu unserem alten guten Freunde, zum Meere zurückkehren. Wir werden uns wieder mit der Schifffahrt beschäftigen und vertrauen darauf, dass unser Streben nicht ohne Erfolg bleiben werde“.

Aufschwung und Lebendigkeit wird die Stadt durch das mit dem grössten Comfort eingerichtete neue grosse „Hôtel Imperial“ erhalten, welches an dem schönsten Punkte Ragusas erbaut und in Wirklichkeit ein neuer klimatischer Kurort ist. Aus seinen Fenstern bietet sich eine unvergleichliche Aussicht auf das Meer und auf Ragusa und es wird gewiss in Bälde einer der besuchtesten Punkte der Küsten der Adria sein. Besonders anziehend wird der Aufenthalt daselbst dadurch gemacht werden, dass in der Nachbarschaft die zauberische Insel Lacroma liegt, welche mit ihrer reichen Vegetation und balsamischen Luft dem Kranken Erquickung dem Gesunden angenehmen Aufenthalt und Zerstreung bietet.

Dem zum östlichen Thore Ragusas, der Porta Ploée, heraustretenden bietet sich ein sehr schöner Spaziergang längs der Meeresküste zum ehemaligen Kloster *San Giacomo*. Gleich neben dem Thore finden wir die Stellmacher-Werkstatt Pápays. Unser wackerer Landsmann hat hier ein blühendes Geschäft und erfreut sich der Achtung des Publikums. In Sebenico traf ich den Schuhmachermeister Johann Kecskeméthy, der bereits seit lange in Dalmatien ansässig ist und dessen zwei Söhne ebenfalls selbstständige Industrielle sind; sie sind insgesamt mit ihrem Lose sehr zufrieden. Ich habe überhaupt mit Vergnügen wahrgenommen, dass unsere ungarischen Industriellen sowohl in Bosnien und der Herzegovina, als auch in Dalmatien ein gutes Fortkommen haben. Die Erklärung dafür ist leicht zu finden: der Ungar ist intelligenter, geschickter, lebenskräftiger als der Südslave, oder der an der Meeresküste sesshafte mehr weniger slavisirte Italiener. Wir können daher unseren Industriellen, welche durch die Umstände zur Auswanderung bewogen werden, nicht genug anempfehlen, ihr Fortkommen nicht jenseits des Oceans in Amerika zu suchen, sondern in der unmittelbaren Nähe ihres Vaterlandes, in den südlichen und haupt-

sächlich den an der Meeresküste gelegenen Gegenden, wo sie zufolge ihrer höheren Intelligenz verhältnissmässig leicht zu Broderwerb gelangen können, und wo sie berufen sind, die Auffrischung des unter dem Einflusse der orientalischen Sitten träge gewordenen Volkes zu fördern.

Wir verfolgen unseren Weg gegen San Giacomo, welches wir nach halbstündigem Spaziergang erreichen. Die Aussicht von hier gegen Ragusa ist vornehmlich bei Sonnenuntergang wahrhaftig hinreissend. Das Kloster jedoch, welches den Benediktiner-Ordensgeistlichen gehört hat, und in welchem 1806 die französischen Soldaten arg gehaust haben, steht verlassen da.

Der 1896 erschienene „Führer durch Dalmatien“ schreibt noch, dass wir im Kloster Speisen und Wein bekommen können. Ich habe das Kloster geschlossen und verlassen, und den verwilderten Garten desselben von Schlangen bewohnt gefunden.

Das traurige Bild der Verödung, dem wir in Dalmatien so oft begegnen, starrt uns auch hier entgegen.

* * *

Wer in Dalmatien reist, verabsäume nicht die *Bocche di Cattaro* zu besuchen, welche von Vielen für eine der malerischsten Punkte der Erde gehalten werden.

Bei der *Punta d'Ostro* schwenken wir in die Bocche ein, welche von vier grossen und zahlreichen kleineren Buchten, stellenweise mit zackigen fjordartigen Ufern gebildet werden.

Die erste grössere Bucht ist die von *Topla* (Baja di Topla). Im Westen erheben sich die Ufer der *Sutorina* aus dem Meere, während des gegenüber *Castelnuovo* mit seinem alten Fort in die Augen fällt.

Herrliche Luft, südliches Klima und Vegetation machen das kleine Städtchen ungemein anziehend, und ich erwähne als interessanten Umstand, dass es, nach der Ansicht eines meiner dalmatiner Bekannten, sehr heilsam, nutzbringend und in seinen Folgen hochbedeutsam sein würde, wenn ungarischer Unternehmungsgeist nächst Castelnuovo einen klimatischen Kurort gründen wollte. Seine südliche Lage, seine reiche Vegetation, seine sozusagen unvergleichlich günstigen klimatischen Verhältnisse, seine wildromantische Umgebung würden diesen Kurort sehr bald zu einem Kurorte ersten Ranges an der adriatischen Meeresküste erheben. Das investierte Kapital würde daher unbedingt seine guten

Zinsen tragen, aber diese Unternehmung würde auch ihren moralischen Erfolg haben, denn Derjenige, der zur Förderung der materiellen Entwicklung dieser bisher noch nicht erkannten und an Naturschönheit so reichen Gegend beitrüge, würde sich die Sympathie der gesamten Bocche erwerben.

„Wenn in Ungarn die Frage der Wiederangliederung Dalmatiens ernst genommen wird, würde in der Bocche kaum irgend etwas eine den Ungarn günstigere Stimmung hervorrufen, als wenn der erwähnte klimatische Kurort ins Leben gerufen und das verlassene Grenzgebiet auf solche Weise in Aufnahme gebracht würde.“

So sagte mein Dalmatiner Bekannter, dessen Idee ich, als eine lebensfähige, mit Vergnügen mittheile, in der Hoffnung, dass sich in unserem Vaterlande vielleicht Jemand findet, der sie der Aufmerksamkeit würdigt.

Aber gehen wir weiter.

Durch den *Canale di Gombur* gelangen wir in die grosse Bucht von *Teodo*, in welcher unsere Kriegsschiffe zu ankern pflegen, von hier aber durch den „*le Catene*“ benannten Canal in die Bucht von *Risano* und *Cattaro*. Die erstere erstreckt sich in nördlicher, die letztere aber in östlicher, hernach südlicher Richtung weit in das Fest-Land hinein.

Die Catene ist so eng, dass ehemals der in das Innere der Bocche führende Weg mit Ketten abgeschlossen wurde; daher stammt auch ihr Name. Aus dieser Enge herauskommend finden wir uns gegenüber das kleine Städtchen *Perasto* mit seinem alten Schlosse, während links im nördlichen Becken der Bucht von *Risano*, *Risano* liegt, hinter welchem sich die Gebirge der wilden Gegend der *Krivosie* in die Höhe thürmen.

Unser Schiff schwenkt rechts in die Bucht von *Cattaro* und wir erreichen, rechts die Häuser von *Persagno*, links die von *Dobrota* erblickend, am äussersten Ende der Bucht, *Cattaro*.

Es ist eine kleine Stadt mit 4000 Einwohnern. An Merkwürdigkeiten hat sie Mangel; einiges Interesse verleiht ihr der Umstand, dass die Montenegriner von ihren Bergen auf ihren Markt herabkommen und mit ihren trotzigen Gestalten in ihrer malerischen Tracht ein lebendiges und in ethnographischer Hinsicht lehrreiches Bild darbieten.

Das von uns so fern abliegende Cattaro spielt in der Geschichte unseres Vaterlandes ebenfalls eine Rolle. 1370 begab es

sich in den Schutz Ludwigs des Grossen, welcher bereitwillig seine alten Rechte und Privilegien bestätigte. 1378 wurde es von den Venezianern erobert, 1381 jedoch kam es wieder unter ungarische Herrschaft. Ludwig bestätigte jetzt die Privilegien der Stadt nur zeitweilig, mit dem Versprechen, sobald es ihm möglich, Cattaro besuchen und nach Kenntnissnahme der örtlichen Verhältnisse bezüglich der Bestätigung, eventuell Erweiterung der Privilegien entscheiden zu wollen. An der Ausführung seines Vorhabens verhinderte ihn jedoch sein im folgenden Jahre erfolgtes Ableben. 1385 huldigte Cattaro dem bosnischen König Tvariko. Bald hernach wird es unabhängig, ist jedoch nicht im Stande — gleich Ragusa — aus eigener Kraft zu bestehen. 1398 bietet es seine Treue Ladislaus von Neapel an, weil aber dieser ausser Stande ist, ihm den gewünschten Schutz zu gewähren, bleibt Cattaro wieder auf sich selbst angewiesen und kommt 1420 unter die Herrschaft Venedigs.^{1) 2)}

Nach diesem kurzen historischen Rückblick machen wir zu Pferd oder zu Wagen, auf dem nach Montenegro führenden wunderschönen Serpentinwege, einen Ausflug auf die Höhen hinter Cattaro, von welchen wir das herrliche Panorama der Bocche in seiner ganzen Pracht geniessen können.

Je höher wir klimmen, desto schöner, desto hinreissender ist die Landschaft und endlich sehen wir unter uns die Bocche in ihrer ganzen Ausdehnung. Sie liegt unter uns mit ihren geschlossenen Buchten wie ein riesiger Alpensee, aus dessen Wasser sich hie und da kleine Inseln erheben. An ihren Ufern wechselt die wilde Natur mit kultivirten Flächen. Finster wilde Felsgegend, wo die Ufer aus dem Meere steil in schwindlige Höhe emporragen. Bald folgt eine sanftere Landschaft und terrassenförmige Gärten, Städte, Klöster, Kirchen beleben das Bild, bis in weiter Ferne der blaue Spiegel der Adria aufblitzt; um uns herum aber breitet sich ein wahres Steinmeer, aus welchem hie und da kleine Forts hervorgucken, die davon Zeugnis geben, dass die nach Montenegro führende gute Strasse nicht nur mit grossen Unkosten ausgebaut werden musste, sondern dass Wachsamkeit geboten war, sie in jedem Augenblick vertheidigen zu können. Von Cattaro kommende Montenegriener gehen an uns wortlos, finsterblickend vor-

¹⁾ Jackson, the Quarnero and Istria. III. Bd. S. 7—10.

²⁾ Farlati, vi. 453.

über. Kehren wir um und setzen wir unsere Wanderung gegen ihr wenig anmuthendes Vaterland nicht fort.

Die wunderschöne und abwechslungsreiche Landschaft fesselt unsere Aufmerksamkeit auch im Bergabsteigen und wir kommen mit unverlöschbaren Eindrücken nach Cattaro zurück. Hier steigen wir zu Schiff und wählen zu unserem nächsten Reiseziel Spalato, die volkreichste Stadt Dalmatiens.

Unterwegs berühren wir auf der Halbinsel *Sabbioncello* die romantisch gelegene Ortschaft *Orebic*, die ihre gewaltigen Palmen interessant machen. Hierauf kommen wir nach *Curzola*, wo alte Burgmauern und gewaltige Thürme unsere Aufmerksamkeit fesseln und auf einem derselben der geflügelte Löwe an die einstige Macht und Herrschaft der Republik daselbst gemahnt.

Ich habe nicht die Absicht mich auf die detaillirte Beschreibung Spalatos einzulassen, auf die Schilderung der Ruinen des einst so herrlichen Palastes des Kaisers Diocletian, oder des berühmten Doms und seines Glockenthurmes, der Taufkapelle und der übrigen historischen Denkmäler. Wir finden in Jacksons und Eitelbergers ¹⁾ Werken, im „Guida di Spalato e Salona“ ²⁾ eine erschöpfende Beschreibung Spalato's und seiner Merkwürdigkeiten und unser verdienstvoller Präsident, Dr. Béla Erődi, hat in seiner im vorigen Jahre gehaltenen Vorlesung diese schöne Stadt mit lebendigen Farben geschildert.

Spalato ist innerhalb 12 Jahre ebenfalls nicht fortgeschritten, ja es zeigt in gewisser Hinsicht Spuren des Verfalls. Auch Ivan Manger, der Bürgermeister von Spalato, constatirte dies vor mir mit Betrübniß. „Noch vor einigen Jahren — sagte er — hatte Spalato acht weitfahrende Schiffe und jetzt nicht ein einziges. Auch die Küstenschiffahrt ist völlig in Verfall gerathen und dessen ungeachtet, dass die Umgegend Spalatos fruchtbar ist, verarmt das Volk immer mehr und giebt es viele, die von der Unterstützung der Stadt leben. Bloss in der jüngsten Zeit sind etwa 150 Familien zugrunde gegangen.“

Nach der Meinung des Bürgermeisters ist die Ursache dieses trostlosen Zustandes jene Politik, welche sich den Aufschwung

¹⁾ R. Eitelberger von Edelberg. Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens Wien. 1884. S. 242—307.

²⁾ Prof. Dr. L. Jelic, Mons. Dir. Fr. Bulie e Prof. S. Rutár, Guida die Spalato e Salona — Zara 1894. S. 280.

Bosniens und der Herzegovina als Ziel vorgesteckt hat, während sie Dalmatien ohne jede materielle und moralische Unterstützung sich selbst überlässt. Diese gedrückte Stimmung, welche auf dem Rathhause wahrnehmbar ist, spiegelt sich auch in den Einwohnern ab und wir begegnen allenthalben verdrossenen und trotzigen Gesichtern.

Wir sehen auffallend viele Bauern in der Stadt, worüber wir uns nicht im mindesten verwundern können, wenn wir bedenken, dass von den 18,000 Einwohnern 12,000 der Bauernclasse angehören. Es ist daher auch kein Wunder, dass die von Seiten der Einwohner auf Schritt und Tritt ausgehende Rohheit den Aufenthalt in Spalato ungemüthlich macht und der Fremde nach Besichtigung der Merkwürdigkeiten der Stadt davon eilt.

Machen wir noch einen Besuch in dem eine Stunde von Spalato entfernten Salona, wo die Grabungen nach und nach die Ruinen des einstigen Salonae, des Lieblingsaufenthalts Diocletians, zu Tage fördern und verabsäumen wir nicht die Stadt Trau zu besuchen, deren herrlicher Dom die schönste Kirche Dalmatiens ist und in dessen Mauern unser König Béla IV. Zuflucht vor der Verfolgung der Tataren gefunden hat.

Wiewohl wir bei dieser Gelegenheit blos skizzenhafte Bilder von Dalmatien bieten, müssen wir bei der Kirche von Trau doch ein wenig Halt machen.

Jackson weist im II. Bande seines gründlichen Werkes über Dalmatien, in dem „On the influence of Hungary upon the architecture of Dalmatia“ betitelten XIV. Kapitel überzeugend den an den alten Gebäuden Dalmatiens sich offenbarenden ungarischen Einfluss nach und die, besonderer Aufmerksamkeit würdigen Erörterungen des englischen Autors sind vornehmlich für uns Ungarn von hohem Werthe.

„Mit dem Siege der Ungarn“ — sagt Jackson — „zerriss der letzte Faden, welcher Dalmatien an das byzantinische Kaiserthum knüpfte. Die dalmatinische Kunst schlug einen neuen Weg ein, insbesondere in jenen Städten, welcher längere Zeit der ungarischen Herrschaft unterstanden. Die Richtung der dalmatinischen Kunst wandte sich von Osten nach Westen, vom Byzantinischen zum Romanischen, und zwar vornehmlich zu jener Form der romanischen Kunst, welche nördlich von den Alpen mehr verbreitet war, als in Italien.“

Die Ungarn verwendeten vor der Tataren-Invasion aus Grie-

chenland, später aus dem westlichen Europa, insbesondere aus Deutschland und Frankreich stammende Architekten, und Jackson weist nach, dass die Zunft der Baumeister in Dalmatien oft Meister aus Ungarn und Österreich berufen haben.

Den ungarischen Einfluss können wir an keinem Baudenkmal

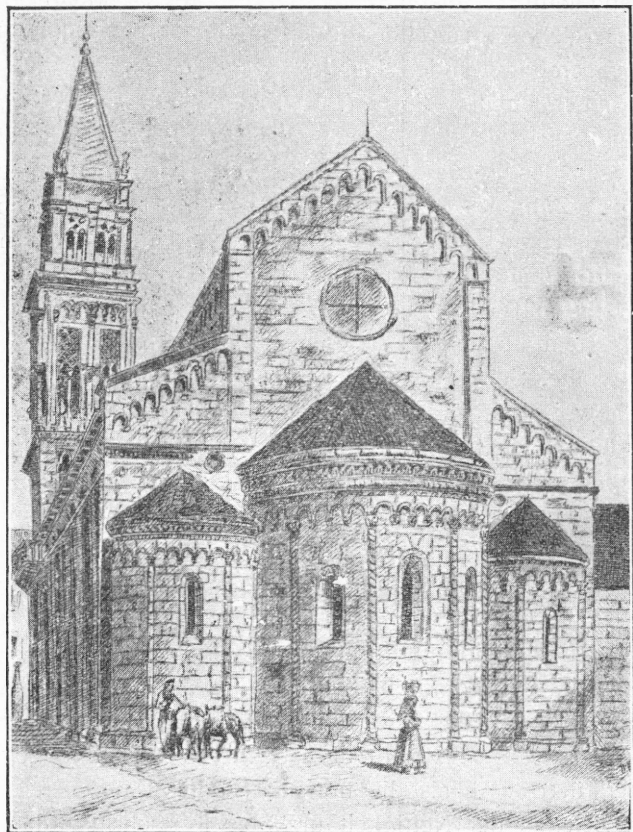

Die Kirche von Ják.

Jackson Dalmatien II. Bd. S. 151.

besser beobachten, als an der Kathedrale von Trau, welche in der ersten Hälfte des 13. Jahrhundert erbaut wurde und eine wahre Zwillingschwester der Kirche von Ják ist. Jackson stellt in seinem Buche auch die Abbildung beider Kirchen vor und die Ähnlichkeit ist wirklich überraschend, abgesehen davon, dass der

Dom von Trau nur einen, die Kirche von Ják aber zwei Thürme hat. Aber die grossmassigen Mauern der Vorhalle des Doms von Trau zeigen, jeden Zweifel ausschliessend, dass ursprünglich der Bau zweier Thürme im Plan gewesen, aber nur der eine aufgebaut wurde. Der Thurm wurde von 1422 bis 1598 erbaut und

Dom von Trau.

Jackson. Dalmatia II. Bd. S. 120.

seine Bauart kann bei der Vergleichung mit der Kirche von Ják nicht mehr in Betracht kommen. ¹⁾ ²⁾ ³⁾

¹⁾ Jackson. Dalmatía, the Quarnero and Istria. II. Bd. S. 153—158.

²⁾ R. Eitelberger von Edelberg. Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens. Wien. 1885. S. 193—236.

³⁾ Dr. Henszlmann Imre. Magyarország ó-román és átmeneti stíliü műemlékeinek rövid ismertetése. Budapest, 1876. S. 105—110).

Aber setzen wir unsere Reise nach Sebenico fort.

Der enge *St Antonio*-Canal führt zwischen felsigen Ufern in die geräumige Bucht von Sebenico. Das Fort Nicolo beschützt die Einfahrt des Canals, welche früher mit Ketten abgeschlossen wurde.

Das Panorama von Sebenico ist überraschend. Wiewohl die Umgegend kahl ist, bietet doch die sich an der Meeresküste und an der Berglehne ausbreitende Stadt mit ihrer zwischen den Häusern hoch emporragenden Domkirche und mit den sich über der Stadt erhebenden drei Forts, der blaue Himmel und das blaue Meer, ein ausserordentlich anziehendes, malerisches Landschaftsbild.

Gegen das Festland zu ist die Stadt von Mauern umgeben, welche den Zahn der Zeit trotzend Überreste der ungarischen Herrschaft sind. Heiss pocht das Herz jedes Ungars, wenn er auf diese Festungsmauern blickt. Sie sind die Herolde des Genies unseres im Jahre 1105 hier gewesenen Königs Koloman, der Dalmatien eroberte und die Macht Ungarns auf dem adriatischen Meere sichern wollte. Sebenico ist eine kleine, aber lebhafte Stadt mit 8000 Einwohnern und bischöflicher Residenz. In seinen engen steilen Gassen ist besonders in den Morgenstunden ein lebhaftes Menschengewühl wahrnehmbar. Es hat seine elektrische Beleuchtung, sein Theater, seinen hübschen Park, in welchem die auf ihren grossen Sohn stolze Geburtsstadt dem italienischen philosophischen Schriftsteller Tommaseo eine Statue errichtet hat. Seine schöne Domkirche ist nach hundertjährigem Bau 1536 fertig geworden und dominirt mit ihrer hohen Kuppel die ganze Stadt.

Das Haupteinkommen bietet den Einwohnern der Weinhandel und die Fabrikation des Maraschino-Liqueurs. Im Allgemeinen können wir jedoch nicht sagen, dass Sebenico von günstigeren Factoren unterstützt wird, als die übrigen Städte Dalmatiens. Dennoch zeigt es Zeichen der Nettigkeit und des Fortschritts, damit Zeugnis dafür gebend, wie das Wohl einer Stadt durch Fleiss und Ausdauer gefördert werden könne. Das Verdienst gebührt dem Podesta Antonio Supuk, der im Stande gewesen ist, dem Samen der europäischen Civilisation auf den verlassen dalmatinischen Küsten einen fruchtbaren Boden zu schaffen.

Achtzehn Kilometer von Sebenico entfernt sind die berühmten Wasserfälle des Flusses *Keika*, welche eine der bewundernswürdigsten Naturschönheiten Dalmatiens bilden.

Werfen wir noch einen Scheideblick auf das malerische Sebenico und setzen wir unsere Reise nach der Hauptstadt Dalma-

tiens, *Zara*, fort. *Zuri*, *Incoronata*, *Morter*, *Pazman* und zahlreiche kleinere Inseln bleiben nach und nach hinter uns zurück, wir gelangen in den *Canal von Zara*, der sich zwischen der Insel *Ugliano* und dem Festland fortzieht, und werfen in Hafen von *Zara* Anker.

Zara, die Hauptstadt Dalmatiens, Residenz eines Erzbischofs, zählt 12,000 Einwohner. Wie sehr man auch bestrebt ist, sie zu kroatisiren, ist sie eine italienische Stadt im strengsten Sinne des Wortes. Italienische Rede und italienischer Gesang ist auf ihren Gassen allenthalben zu hören. Ihre Gebäude, die Bildung und die Sitten ihrer Bewohner tragen den italienischen Typus, und wenn wir ihre engen Gassen entlang schlendern, möchten wir glauben, dass wir uns am jenseitigen Ufer des Adria-Meeres befinden.

Wenn wir in Sebenico Zeichen des Fortschrittes wahrnehmen, bemerken wir in *Zara* bereits eine Entwicklung in grösseren Proportionen. Wir begegnen auf allen Gebieten den Spuren einer zielbewussten Leitung und in dieser Leitung manifestirt sich die Genialität, der weite Gesichtskreis und der unermüdliche Eifer des verdienstvollen Podesta der Stadt, Ritter Nicolaus von Trigari. Industrie, Handel, Sanitätswesen, geistiges Leben, Stadtverschönerung, Alles ist unter Trigaris sorglicher Leitung auf die Bahn des Fortschrittes gekommen.

Zara ist vor 15 Jahren noch eine der ungesundesten Städte Oesterreichs gewesen und jetzt nimmt es in hygienischer Hinsicht die zweite Stelle ein. An der Meeresküste wurden die Stadtmauern niedergerissen und die herrliche Luft des Meeres durchweht frei die Gassen der Stadt. Die Canalisirung und Wasserleitung haben zur Verbesserung der Gesundheitsverhältnisse ebenfalls bedeutend beigetragen. An der Stelle der niedergerissenen Festungsmauern ist die wunderschöne neue Riva der Stadt entstanden, von welcher sich eine anmuthige Aussicht auf die benachbarte Insel *Ugliano* und das darauf sich erhebende Fort *S. Michele* bietet. Sowohl die Riva als auch die übrigen Theile der Stadt sind seit 1895 mit elektrischen Lampen beleuchtet.

In der Umgebung *Zara's* wächst etwa eine halbe Million Hektoliter Wein und von dem weltberühmten *Rosoglio* werden jährlich etwa 5000 Hektoliter fabrizirt. In Hinsicht der Fischerei nimmt *Zara* in Dalmatien die erste Stelle ein.

Die Hauptmerkwürdigkeiten *Zaras* sind die Kirchen, über welche, sowie auch über die kirchlichen Einrichtungen der Umgebung

Zara's ausführlich der Probst Bianchi schreibt, dessen „ZaraCristiana“ betiteltes Werk ich besonders der Aufmerksamkeit empfehle.¹⁾

Unter den Kirchen sind folgende die interessantesten: die uralte Kirche S. Donato, welche nach Einigen schon zur Zeit der Römer stand, wo sie der Tempel der Juno Augusta war. In seiner heutigen Gestalt stammt das Gebäude aus dem 9. Jahrhundert; seit 1798 hat es aufgehört religiösen Zwecken zu dienen und gegenwärtig ist es archäologisches Museum. Die Domkirche hat man in der Mitte des 13. Jahrhunderts zu bauen angefangen und im dritten Jahrzehnt des 14. Jahrhunderts wurde sie fertig, mit Ausnahme des Glockenthurmes, welcher erst in unserem Jahrhundert gebaut wurde. 1840 wurde er bis zum ersten Stockwerke gebracht und 1893 nach Jacksons Plänen vollendet.

Sehenswerth ist die Kirche S. Grisogono aus der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts, aber uns Ungarn interessirt an meisten die Kirche der S. Simeone, in welcher sich der sehr kostbare und durch sehr grossen Kunstwerth ausgezeichnete Sarg des heiligen Simeon befindet, welchen die Gemalin Ludwigs des Grossen, Königin Elisabeth, durch den — aus dem zum Gebiete Mailands gehörenden Sesto gebürtigen — Goldschmied Franciscus anfertigen liess, der unter der Aufsicht von fünf Edelleuten von Zara drei Jahre lang an dem Sarge arbeitete und sein Werk 1380 vollendete. Der Sarg ist 2 M. lang, 0.8 M. breit und 1.25 M. hoch aus Cypressenholz verfertigt und mit stark vergoldeten Silberplatten überzogen. Eine Nachahmung desselben war auf unserer Millennar-Ausstellung zu sehen.²⁾

Den schweren Sarg halten zwei grosse Bronze-Engel mit ihren beiden Händen, aber der Sarg ruht blos auf je einem Finger jeder Hand und es ist wirklich erstaunlich, wie die vier Finger im Stande sind, dieses schwere Gewicht zu tragen. Es ist wahr, dass sich unter dem Sarg auch zwei grosse Marmor-Engel befinden, aber diese halten faktisch den Sarg nicht, und befinden sich dort nur Sicherheits halber für den Fall, dass die Finger der Bronze-Engel zerbrechen.

Anfänglich waren die Engel aus Silber, aber 1390 waren die Einwohner von Zara gezwungen, dem ungarischen Könige Sig-

¹⁾ Carlo Federico Cav. Bianchi Zara. Cristiana. Zara. 1877. 1880. 2 Bde.

²⁾ Szalay-Baróti. A magyar nemzet története (Geschichte der ungarischen Nation) II. Bd. S. 72.

mund 30.000 Stück Dukaten Contribution zu zahlen und machten, ausser vielen anderen Kostbarkeiten, auch die silbernen Engel zu Geld.¹⁾

Der den Cicerone machende geistliche Herr war auf meine Bitte so freundlich, den Sarg zu öffnen, dessen Seitenthüre mit eisernen Schlössern geschlossen ist, und wir waren beide kaum im Stande die schwere Thüre herabzulassen.

An der einen Seite des Sarges ist eine Glasplatte, so dass nach der Entfernung der Thüre der überraschend gut conservirte Leichnam des Heiligen ganz gut sichtbar ist. Seine Finger waren beringt.

Rechts und links vom Sarge sind an der Wand zwei grosse Bilder mit lebensgrossen Figuren zu sehen.

Das rechts hängende Bild stellt die Königin Elisabeth (Gemahlin Ludwigs des Grossen) dar, wie sie im Begriffe ist, sich von dem im Glassarge ruhenden Sct. Simon zu entfernen und den Heiligen mit schmerzlichem Angesicht anblickt. Nach der Sage wollte nämlich die Königin Elisabeth einen Finger des Heiligen mit sich nehmen und barg denselben in ihrem Busen. Aber sie war ausser Stande sich aus der Kirche zu entfernen, ihre Füsse blieben am Boden haften und sie fühlte in ihrer Brust grosse Schmerzen. Auf dem zweiten Bilde kniet die Königin Elisabeth vor dem Sarge des Heiligen und gibt den Finger des Heiligen zurück, welchen der Bischof wieder an die Hand des Heiligen anfügt, wo der Finger sofort wieder anwächst.

Die Königin trägt ein weisses Kleid und ihr schwarzes Haar zieren Perlenschnüre. Von ihrem Antlitz strahlt Freude und Andacht. Sie ist von einem glänzenden ungarischen Gefolge umgeben, während sich auf dem Boden allerhand Krüppel krümmen, welche zum Sarge des Heiligen Heilung suchen gekommen waren. Von Dankgefühl erfüllt, liess die Königin dann diesen künstlerisch schön ausgeführten Sarg machen, in welchem jetzt die Reliquie ruht.

So erzählen die Zaraner, wenn sie den Sarg Sct. Simons und die daneben befindlichen Bilder mit Stolz zeigen.

Für uns Ungarn ist in Zara ferner die Paravia-Bibliothek von ausserordentlichem Interesse. Die Wände ihres grossen Saales zieren sechs Bilder, auf welchen Mitglieder der berühmten Zaraner

¹⁾ R. Eitelberger. Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens. Wien. 1884. S. 159—161.

Familie Nassi in ungarischem Galakostüm abgebildet sind. Nach der Angabe des Zaraner Kapitel-Probstes Bianchi ist der letzte Sprosse dieser Familie, welcher immer ungarische Tracht getragen hatte, 1832 in Zara gestorben ¹⁾

Unter den alten Gebäuden Zara's ist noch der Buovo d'Antona benannte Thurm beachtenswerth, welcher für einen Ueberrest des ehemaligen Hauptthores der Stadt gehalten wird. Gegenwärtig stehen noch die Thore Porta Marina, Porta Terra Ferma und die Porta San Grisogono aufrecht.

Von Zara südlich in einer Entfernung von 27 Kilometern liegt am Meere, an der Stelle des einstigen *Bielograd, Zara vecchia*. Es ist ein kleines Städtchen, aber für uns interessant, denn hier wurde 1102 unser König Koloman zum König von Kroatien und Dalmatien gekrönt.

Ein traurigeres Angedenken hat für uns das ebenfalls nicht weit von Zara gelegene *Novigrad*. Denn in seiner Burg liess die Partei des ermordeten Königs Karls des Kleinen, die Königin Elisabeth, Witwe Ludwigs des Grossen und ihre Tochter, die Königin Maria, gefangen halten, und der Prior von Vrana, Johann Palisnai, dessen Obhut die beiden Königinnen anvertraut waren, liess die Königin Elisabeth, bei der Annäherung ihrer treuen Anhänger vor den Augen ihrer Tochter erdrosseln und ihren Leichnam von der Burgmauer herabwerfen.

* * *

Unser Weg führt uns nunmehr heimwärts, und bis wir in Fiume eintreffen, haben wir Musse, über Dalmatien und die dalmatinische Frage ein wenig nachzudenken.

Der Wiederanschluss Dalmatiens an das ungarische Reich muss einen Programmpunct eines jeden ungarischen Staatsmanns bilden. Ohne Meeresküste kann sich die volkwirtschaftliche Entwicklung eines Landes nur innerhalb enger Schranken bewegen, während es, wenn es im Besitze geeigneter Seehäfen ist, über die wichtigsten Factoren des internationalen Verkehrs verfügt, und sein Handel und im Zusammenhange mit diesem seine landwirthschaft-

¹⁾ Dr. Havass Rezső. *Dalmácia visszacsatolása a magyar birodalomhoz.* (Dr. Rudolf Havass. Dalmatiens Wiederanschluss an das ungarische Reich). Budapest, 1889. S. 9 10.

liche und industrielle Production, unabhängig von der Einmischung anderer Staaten, zur Blüthe kommen kann.

Was thun andere Länder nicht, um sich einer je grösseren Meeresküste zu versichern, um die Zahl ihrer Seehafen zu vermehren! Russland spart nicht Blut und Geld, um an das Mittelländische Meer zu gelangen. Es erbaut mit Riesenkosten die sibirische transcontinentale Eisenbahn, um Zugang zu den Küsten des Stillen Oceans zu erlangen und den Hafen von Wladiwostock seinen Zwecken entsprechend verwerthen zu können.^{1) 2) 3)}

Wir finden in Dalmatien in einer Länge von 562·5 Kilometer die vorzüglichste Meeresküste und längs derselben reihen sich 55 geeignete Hafenplätze an einander, unter welchen die Bucht von Cattaro als der erste Hafenplatz des Erdballes anerkannt ist. Die Bedeutung dieser Häfen wird dadurch erhöht, dass sie sich im adriatischen Meere befinden, welches, zufolge seiner centralen Lage, vornehmlich seit der Eröffnung des Suez-Canals, berufen ist, eine der Hauptpulsadern des internationalen Verkehrs zu bilden.⁴⁾

Diese so vortheilhaft situirte Meeresküste gehört rechtmässig zum ungarischen Reiche. Sie wurde uns von unseren grossen Königen erworben, welche Herrscher von weitem Gesichtskreise gewesen und es wohl gewusst haben, dass nur dasjenige Reich wirklich mächtig sein kann, welches ein Meer hat. Seit Ladislaus dem Heiligen und Koloman, welche Dalmatien eroberten, sind Stephan II., Géza II., Béla III., Karl Robert und Ludwig der Grosse bestrebt gewesen, ihre Macht in Dalmatien zu befestigen, dessen Blüthe mit der Glanzperiode Ungarns zusammenfällt.

Für Erhaltung dieses Erwerbes unserer grossen Könige sorgt der Gesetzartikel XXX. des Jahres 1868, laut dessen §. 65 *Ungarn kraft des Rechtes der ungarischen heiligen Krone den Wiederanschluss Dalmatiens fordern wird.*⁵⁾

¹⁾ Dr. Géza Czirbusz. Die sibirische Trans-Continentalbahn und der Friede von Simonosek. Földrajzi Közlemények. 1896. S. 181. 186.

²⁾ Nach dem „Pester Lloyd“ wird der Ausbau dieser Eisenbahn 350 Millionen Rubel kosten. Pester Lloyd, 1897 10. Jänner. Die sibirische Eisenbahn.

³⁾ Im Oktober 1894 hat die europäische Presse jenen geheimen Vertrag enthüllt, welchen Russland mit China geschlossen hat und laut welchem Russland von Wladiwostock durch die Mandschurei bis zur Petschili-Bucht, also bis zum Gelben Meer, eine Flügelbahn baut. Egyetértés, 1897, 21. December.

⁴⁾ Dr. Rudolf Havass. Der Suez-Kanal, mit besonderer Rücksicht auf die heutige Colonial-Politik und Fiume. Budapest, 1887.

⁵⁾ Siehe Dr. Rudolf Havass. Der Wiederanschluss Dalmatiens an das ungarische Reich. Budapest, 1889.

Die Anhänglichkeit des alten Dalmatiens an die ungarische heilige Krone wird durch zahlreiche Daten unserer Geschichte bewiesen, und interessant sind Béla Jeszenszky's hierauf bezügliche Auseinandersetzungen. „Béla IV. belobt 1245 die Stadt Tragurum (Treu) wegen ihrer Treue. Als Venedig in den Jahren 1387 und 1393 die dalmatinischen Seestädte ermahnte, der ungarischen heiligen Krone Treue zu halten, antworteten mehrere Städte, dass es ihr heisser Wunsch sei, den Ruhm derselben zu erhöhen. Die Treue zur ungarischen heiligen Krone betont der am 6. October 1388 zwischen den Städten Scardona, Sibenigo und Spalato geschlossene Bund, ferner jener Treuschwur, welchen Ragusa dem König Sigmund leistete und jene Huldigungsadresse, welche es an Ladislaus V. sandte. Der Unterwürfigkeit unter die ungarische Krone gedenkt eine von König Albert gelegentlich seiner Thronbesteigung an die letztgenannte Stadt gesandte Zuschrift, sowie ein vom Ragusaner Senat am 4. December 1448 an Johannes Hunyadi gerichtetes Schreiben. In Uebereinstimmung damit nennt sich Ragusa in seiner am 2. Januar und am 13. August 1450 an den Gouverneur und am 19. November 1490 an König Uladislaus II. gerichteten Adresse ein Glied Ungarns, in seinem Schreiben vom 16. August 1490 ein Glied der heiligen Krone, in seinem Nuntium vom 28. Januar 1451 einen treuen Diener Ungarns. Und unter allen diesen ragt die Erklärung hoch empor, welche am Aschermittwoch 1492 die höchsten Würdenträger Kroatiens, Slavoniens und Dalmatien abgaben, indem sie sagten, dass sowohl sie insgesamt, als auch die übrigen Einwohner dieser Länder, zu Ungarn und dessen Krone gehören.“¹⁾

Wir können aber auch aus der neueren Zeit Citate vorführen.

Als 1797 infolge des Friedens von Campo Formio das alte Venedig aufhörte und Dalmatien an Oesterreich angeschlossen wurde, „begrüssten die Städte Dalmatiens“ — schreibt Ludwig Thallóczy — „mit Freuden Oesterreich, denn sie waren der Herrschaft Venedigs überdrüssig. Das Wiener Geheimarchiv und die Acten des Kriegsrathes beweisen, dass die Bewohnerschaft der Städte, die Geistlichkeit und die Intelligenz die Oberhoheit der „ungarischen Krone“ nicht vergessen hatten und unter Oesterreich-Ungarn verstanden. Eine ansehnliche Partei in Spalato wandte sich

¹⁾ L. Béla Jeszenszky. Das staatsrechtliche Verhältniss der Nebenländer zum ungar. Staate. Budapest, 1889. S. 58—60.

im Wege des Palatins an den König mit der Bitte, der ungarischen Krone angeschlossen zu werden. Die Bewegung nahm einen ernstesten Charakter an, in den Städten und auf den Inseln wurde das ungarische Wappen ausgesteckt, die Geistlichen verkündeten von der Kanzel die Treue zum ungarischen König. Thugut, der damalige Minister des Aeussern in Oesterreich, vereitelte aber den Wiederanschluss an Ungarn.“¹⁾)

Auch die dalmatinischen Geschichtsschreiber verzeichnen mit Sorgfalt die Begebenheiten, welche auf die Zeit der ungarischen Oberhoheit Bezug haben. Wir können überhaupt wahrnehmen, dass die ungarische Herrschaft im Herzen des dalmatinischen Volkes unauslöschliche Spuren zurückgelassen hat und dass unsere Könige Koloman, Karl Robert und Ludwig der Grosse in Dalmatien ebenso populär sind, wie in unserem Vaterlande.

Trotz der historischen Vergangenheit und des in Kraft bestehenden Gesetzes gehört Dalmatien heute doch nicht zu Ungarn und in jenem Dalmatien, welches an die ungarischen Könige Huldigungs-Adressen gerichtet hat, wird flüsternd von Ungarn gesprochen.

Als ich im vorigen Jahre in Dalmatien reiste, bemerkte ich zu meinem grössten Befremden, dass mehrere vornehme Dalmatiner es nur bei verschlossenen Thüren wagten, ihrer Sympathie für Ungarn vor mir Ausdruck zu geben. Einige baten mich, ihren Namen nicht zu nennen, wenn ich daheim von Dalmatien sprechen werde, denn sie könnten in eine unangenehme Situation mit der Behörde gerathen.

Eine solche Situation hat in Dalmatien die österreichische Politik geschaffen, welche beinahe ein Jahrhundert hindurch, und vornehmlich unter der Regierung Taaffes, Alles gethan hat, in den Herzen der Dalmatiner jede Sympathie für die Ungarn zu erstickten.

Wiewohl dieses Bestreben in gewissem Masse Erfolg gehabt hat, hat es doch nicht ganz zum Ziele geführt. Ich beschäftige mich nahezu seit zwanzig Jahren mit Dalmatien und der dalmatinischen Frage und komme mit den massgebenden Kreisen dieses Landes in Berührung, und ich hatte immer Gelegenheit die Erfahrung zu machen, dass es dalmatinische Patrioten giebt, welche für unsere

¹⁾ Ludwig Thallóczy, Ungarn und Ragusa. In den Nummern 27—31 des 1889. Jahrg. der „Fiume“.

Nation aufrichtige Zuneigung hegen und die Besserung des Schick-sales ihres Vaterlandes vom Wiederanschluss Dalmatiens an Un-garn erwarten.

Es ist eigenthümlich, dass unsere grössten Feinde die katho-lischen Geistlichen sind, welche sich als die fanatischsten Slaven erweisen, und doch würde der Triumph der Vereinigung der slavischen Völker in keinem Falle zugleich der Sieg des Katholicismus sein.

Wir müssen mit der aufrichtigsten Freude konstatiren, dass in der jüngsten Zeit in der öffentlichen Meinung Dalmatiens Un-garn gegenüber ein günstiger Umschwung eingetreten ist. Wenn auch der dalmatinische Landtag im vorigen Winter die Frage des Wiederanschlusses Dalmatiens an das ungarische Reich fallen ge-lassen hat, ist es doch unleugbar, dass in der öffentlichen Meinung Dalmatiens die Idee immer mehr Terrain gewinnt, dass Dalmatien von Neuem unter ungarische Oberhoheit kommen müsse, denn nur so sei es zu erwarten, dass man das Land wieder zum Aufblühen bringe.

In neuerer Zeit ist die „Dalmatinische Frage“ auch im unga-rischen Reichstage zur Sprache gekommen, und endlich beginnen wir Ungarn uns für Dalmatien zu interessiren. Wollte dieses In-teresse doch immer rege bleiben! Auch 1889 wurde im dalmatini-schen Landtag die Idee des Wiederanschlusses angeregt. Dadurch wurde auch die Aufmerksamkeit des ungarischen Publikums auf Dalmatien gelenkt und ich habe, die Stimmung benützend, in mei-ner bescheidenen Arbeit „Der Wiederanschluss Dalmatiens an das ungarische Reich“ ebenfalls darauf hingewiesen, dass es seit der Schaffung des Gesetzartikels 1868:XXX bereits 21 Jahre sei und Ungarn noch immer nicht — wie es in diesem Gesetzartikel an-gelobt hat — den Wiederanschluss Dalmatiens kraft des Rechtes der ungarischen heiligen Krone fordere. Aber die damals erhobenen Stimmen waren nicht im Stande die dalmatinische Frage auf der Tagesordnung zu erhalten. Die öffentliche Meinung liess sie alsbald der Vergessenheit anheimfallen und jetzt nach Verlauf von neun Jahren können wir die Erweckung des Interesses für diese Idee von Neuem anfangen.

Diese Erweckung müssen wir bereits in der Schule beginnen. Während die Rumänen ohne alle Gewissenskrupel Karten von Rumänien drucken lassen, auf welchen sie den südöstlichen Theil Ungarns bis an die Theiss als „rumänisches Land“ bezeichnen und bekennen, wiewohl dieses Gebiet nie „rumänisches Land“ ge-

wesen, ¹⁾ suchen wir auf den das ungarische Reich darstellenden Landkarten vergebens Dalmatien, wiewohl dieses nicht nur durch seine historische Vergangenheit, sondern auch durch ein in Kraft bestehendes Gesetz mit Ungarn verbunden ist. Dies ist ein Ver säumniss, welches beinahe einer Verzichtleistung gleichkommt, und welches je eher nachzuholen unsere Pflicht ist, und wir begrüssen mit Freuden Anton *Berecz*, den eifrigen Generalsecretär der „Ungarischen Geographischen Gesellschaft“, welcher in seinen Bücherrecensionen von dem Verfasser geographischer Lehrbücher fordert, dass sie, von Dalmatien redend, betonen mögen, dass dieses Land nach Recht zur Ungarischen Heiligen Krone gehöre. ²⁾ Ein nützliches Werk thut auch Dr. Béla *Erődi*, der verdiente Präsident der „Ungarischen Geographischen Gesellschaft“, welcher sich ebenfalls die Aufgabe gestellt hat, die Aufmerksamkeit des ungarischen Publikums auf Dalmatien hinzulenken und in einem Bande seiner „Reise-Bibliothek“ („*Utazási könyvtár*“) Dalmatien zu schildern beabsichtigt.

Alle Diejenigen, welche die friedliche Entwicklung Dalmatiens wünschen und den Gesetzartikel 1868 : XXX. nicht für einen geschriebenen Segen halten, stimmen darin überein, dass bezüglich der politischen Situation dieses Landes je eher entschieden werden müsse. Ein hervorragender dalmatinischer Politiker hat vor mir die sehr treffende Bemerkung gemacht, dass „Dalmatien sich in einem so verwaarlostem Zustande befinde, als ob es gar nicht in Europa wäre. Da Oesterreich nicht weiss, wie die Zugehörigkeit Dalmatiens entschieden werden wird, fühlt es sich nicht bewogen, das Aufblühen dieses Landes zu fördern. Ungarn kann sich natürlich in das Schicksal Dalmatiens nicht einmischen, und so steht dieses schöne Land zwischen den zwei Bewerbern verwaist und verlassen da.“

Seine vorzügliche geographische Lage, seine unvergleichlichen Häfen prädestiniren Dalmatien dazu, dass es ein gewaltiger Faktor des Seehandels sei. Und was sehen wir? Dalmatiens Häfen stehen verlassen da und während heute sowohl in Oesterreich, als auch in Ungarn die Eisenbahn bereits die unbedeutendsten Marktflecken und Dörfer mit den grösseren Städten verbindet, führt nach Zara, der Hauptstadt Dalmatiens, nach Spalato, nach Ragusa, nach Cat-

¹⁾ Dr. Rudolf Havass, Eine rumänische Karte. „*Nemzet*“ 1889. S. 101.

²⁾ Földrajzi Közlemények (Geographische Mittheilungen) 1896. S. 223.

taro, welche insgesamt zu Knotenpunkten unseres Seehandels werden könnten, auch heute noch keine Eisenbahn.

Dürfen wir uns demnach wundern, wenn Dalmatien neben anderen Ländern verfällt, und können wir es übel nehmen, wenn die Einwohnerschaft dieses Landes im Gefühl ihrer Verlassenheit missvergnügt wird? — und wenn sich unter den auf die abschüssige Bahn der Verarmung Gerathenen Solche finden, welche das Gedeihen des Landes in der Lostrennung von Oesterreich und Ungarn zu finden hoffen? — „Glauben Sie mir“ — sagte zu mir ein anderer meiner Dalmatiner Bekannten — „die Idee der Gründung eines südslavischen Staates wird sehr bald wie ein Nebelbild zerflattern, wenn die Dalmatiner sehen werden, dass man sich in Ungarn mit ihnen beschäftigen will“.

Er hat Recht! Oesterreich und Ungarn haben Blut und Geld geopfert, um in Bosnien und der Herzegovina einen ruhigen Nachbar zu haben und mit verhältnissmässig wie geringer Opferwilligkeit und Wohlwollen könnte man die Sympathie und Anhänglichkeit der Bewohnerschaft jenes Landes gewinnen und bewahren, welches Jahrhunderte hindurch zu uns gehört hat, welches unsere grossen Könige mit weiser Voraussicht erworben haben, damit wir ein Meer besitzen, damit der Weltweg auch unserem Vaterlande offen stehe!

In unseren Tagen haben wir um so mehr Ursache, den Wiederanschluss Dalmatiens zu betreiben, weil wir dadurch auch die Fiumaner Frage am einfachsten lösen werden.

Fiume! Mit welch' grenzenloser Liebe und Hingebung hat die ganze ungarische Nation lange Zeiten hindurch an dieser Stadt gehangen! Es konnten unter uns Parteien, Meinungsverschiedenheiten, Zwieträchtigkeiten auf politischem und socialem Gebiete geben, bezüglich dessen aber, dass Fiume gepflegt, entwickelt werden müsse, ist die ganze Nation stets in einem einzigen Lager gewesen. Fiume war ein sorgsam gehegtes, verhätscheltes Schosskind Ungarns, dem es keinerlei Wunsch zu versagen erlaubt war. Auf dem politischen und volkswirtschaftlichen Felde verübten die Schriftsteller einen wahren Wettlauf, um die Nation Fiume gegenüber zu je grösserer Opferwilligkeit anzuspornen und auch ich selbst habe seit zwei Jahrzehnten jede Gelegenheit ergriffen, meine Stimme im Interesse Fiume's zu erheben.¹⁾ Und siehe da, zu

¹⁾ Dr. Rudolf Havass. Beschreibung der Karlstadt-Fiumaner Eisenbahnlinie aus landschaftlichem Gesichtspunkte. Vorgelesen in der „Ungarischen Geographi-

welch' schmerzlicher, welch' bitterer Enttäuschung sind wir alle-
samt erwacht!

Die von uns immer bevorrechteten Fiumaner demonstrieren
gegen uns und es konnte geschehen, dass ein städtischer Abge-
ordneter in der Fiumaner Rappresentanza den Antrag stellte, dass
Fiume in den kroatischen Landtag Abgeordnete sende!

Vor dreissig Jahren war Fiume ein bedeutungsloses Küsten-
städtchen und sehen wir doch zu, wozu es sich durch die Opfer-
willigkeit Ungarns erhoben hat! Seit 1869 ist die Einwohnerzahl
Fiumes von 12 000 auf 36.000, der Seeverkehr von 10 Millionen
Gulden auf 120 Millionen Gulden gestiegen. 1895 war der Import
63.375,439 fl., der Export aber 58.246,119 fl.²⁾

Welch ärmliches Bild bietet im Vergleich zu diesen Daten
der Verkehr der vernachlässigten dalmatinischen Häfen!

E i n f u h r ³⁾

	1886.	fl.	1894.	fl.
	Meterzentner		Meterzentner	
Zara	52,175	1.486,882	50,939	1.231,080
Spalato	111,415	3.195,100	75,196	1.567,986
Ragusa	102,552	2 922,327	144,725	3.017,803
Gravosa	36,488	939,853	66,811	1 393,140
Cattaro	47,210	1.345,388	28,736	599,199

A u s f u h r.

	1886.	fl.	1894.	fl.
	Meterzentner		Meterzentner	
Zara	31,310	459,004	10,427	217,029
Spalato	135,712	1.980,538	85,855	1.704,728
Ragusa	29,520	432,762	14,659	291,066
Gravosa	5,736	85,248	3,336	46,375
Cattaro	11,125	263,093	7,750	153,884

Der in Triest erscheinende „Il Piccolo“ beklagt sich über das
Zurückbleiben Triests und schreibt, dass Triest 1858 auf der Höhe

schen Gesellschaft“ am 14. März 1878. — Ungarischer Hafen, ungarische Schiff-
fahrt. „Ellenör“ 1878. Nr. 261. — Ungarische Seeschifffahrt. „Ellenör“. 1879. Nr.
350. — Fiume. Vorgelesen in der „Ungarischen Geographischen Gesellschaft“ am
7. April 1881. — „Der Suez-Kanal mit besonderer Rücksicht auf die heutige Ko-
lonial-Politik und auf Fiume“. Vorgetragen in der „Pester Lloyd-Gesellschaft“ am
23. April 1887.

²⁾ Daten der kön. ung. Marine-Behörde.

³⁾ Vom Zaraner Bürgermeisteramt mir zur Verfügung gestellte Daten. Dr. R. H.

Hamburgs gestanden habe, während es heute kaum den sechsten Theil des Verkehrs dieses Hafens erreiche. Zu einer Zeit sei Triest unter den Häfen des Kontinents der dritte gewesen, jetzt sei es um sechs Stufen zurückgefallen, und es sei möglich, dass es in der Zukunft noch tiefer herabsinken werde.

Welchen Gegensatz bilden im Vergleich zu den Klage-Ausbrüchen des „Piccolo“ die vom stetigen Aufschwunge Fiumes einlangenden Berichte! Am ganzen österreichischen und ungarischen Küstenstriche wird der Verfall der österreichischen Häfen und Schifffahrt dem ungarischen Einflusse zugeschrieben, denn — wie man sagt — der ungarische Staat bietet mit Umsicht und Opferwilligkeit alles Mögliche auf, um einen je grösseren Theil des Verkehrs des adriatischen Meeres nach Fiume zu lenken. Es gibt Solche, welche behaupten, dass Kállay die bosnische Eisenbahn deshalb nach Metković und nicht nach irgendeiner dalmatinischen Hafenstadt geführt habe, weil das an der Narenta liegende ungesunde Metković nicht zum Rivalen Fiumes werden könne.

Was an der Sache wahr oder nicht wahr ist, wollen wir jetzt nicht untersuchen, es ist jedoch Thatsache, dass Freunde, Neider und Feinde in gleicher Weise Fiume als den verhätschelten Liebling Ungarns betrachten. Und dies ist es auch bis jetzt immer gewesen und es ist möglich, dass die Fiumaner infolge dieser Verhätschelung übermüthig geworden sind. Sie halten sich für unentbehrlich.

Ich selbst habe Fiumaner sagen gehört, Fiume sei das einzige Thor Ungarns, durch welches dieses mit der grossen Welt in Berührung treten kann, ohne dass die Zollschranken der Nachbarn auf seinen Verkehr lähmend wirken könnten; und wenn die Ungarn für Fiume Opfer gebracht haben, so sei dies blos im wohlverstandenen Interesse ihres Vaterlandes geschehen. Dies ist wahr, man kann ja doch nicht voraussetzen, dass Jemand auf viele Millionen sich belaufende Investitionen machen werde, ohne der entsprechenden Gegenleistung theilhaft zu werden. Aber unsere Brüder vom Küstenlande können auch das nicht in Abrede stellen, dass der Aufschwung Fiumes auch die Erhöhung der materiellen Wohlfahrt seiner Bewohner zur Folge gehabt habe. In jenen Ziffern, welche wir weiter oben über den Verkehr Fiumes mitgetheilt haben, erblicken wir das Bild einer lebhaften und regsamen Hafenstadt, wo Schifffahrt und Handel mit grossem Erfolg getrieben wird, und wo gewiss auch die Bürger der Stadt aus den Vorthei-

len, welche der mit staatlicher Unterstützung gross gewachsene Handelsverkehr bietet, ihren Antheil herausnehmen. Aber das flügge gewordene Fiume zieht sich nicht bescheiden unter die schützenden Flügel seiner für dasselbe sorgenden Mutter zurück, sondern klammert sich an das „corpus separatum“ und betrachtet sich als besonderen Staat, in welchem die ungarischen Gesetze nur nach Anhörung und Zustimmung der Fiumaner Rappresentanza in Kraft gesetzt werden können. Und hieran wird in Fiume auf das Starrste festgehalten. Die Frage ist demzufolge sehr zugespitzt worden und das ungarische Publikum kann sowohl der Regierung, als auch insbesondere dem gewesenen kön. ung. Ministerpräsidenten für sein energisches Auftreten nur Anerkennung zollen.

Es sei mir gestattet, unsere massgebenden Kreise nochmals auf den §. 65 des Gesetzartikels 1868:XXX. aufmerksam zu machen, in welchem Ungarn das Angelöbniss macht, dass es den Wiederanschluss Dalmatiens kraft des Rechtes der heiligen ungarischen Krone fordern werde. Im Wappen des ungarischen Reiches befindet sich auch das Wappen Dalmatiens, und bei dem millennaren Huldigungs-Festzug haben wir stolz das Banner Dalmatiens umhergetragen. Ist es wohl unser würdig, dass wir bereits seit 30 Jahren die Zugehörigkeit eines Landes zu uns verkündigen und auch in äusseren Zeichen zum Ausdruck bringen, und uns dann um das Schicksal dieses Landes nicht im mindesten scheren?

Man geruhe nur den §. 65 des Gesetzartikels 1868:XXX in Vollzug zu setzen, Dalmatien wieder anzugliedern, und einen Theil jener Freigebigkeit, welche Fiume grossgezogen hat, zur Inaufschwingbringung der dalmatinischen Häfen zu verwenden, und die Wogen der Fiumaner Frage werden sich sofort glätten. Die competentesten Fachmänner behaupten, dass unser Seehandel sich um Vieles rapider entwickeln werde, wenn wir unsere Producte zum Beispiel in Zara oder in dem herrlichen Hafen Spalato's einschiffen, als wenn wir uns auch ferner blos auf Fiume beschränken, weil der ganze Karlstadt-Fiumaner Abschnitt der nach Fiume führenden Eisenbahn ein riesiger steiler Anstieg ist, welcher grosse Verkehrsschwierigkeiten verursacht, und die Spedition sehr vertheuert.

Also Konkurrenz für Fiume?! — wird man fragen. — Jawohl, Konkurrenz, welche zwar den Fortschritt Fiume's nicht in sein einstiges enges Strombett zurückschleudern, sondern nur bewirken würde, dass Fiume nicht mehr „der einzige und unentbehrliche ungarische Seehafen wäre“. Dieses sein Prestige würde es unleug-

bar verlieren. An der Konkurrenz würden Dalmatiens prächtige — jetzt verlassene — Seehäfen theilnehmen, dadurch dem ungarischen Seehandel eine ganz neue Wendung geben und Wohlstand einem Lande schaffen, dessen wir schon seit so langer Zeit vergessen haben und welches schweigend erwartet, wann ihm die Nachfolger des Königs Koloman seinen alten Ruhm, seine alte Beglückung wieder geben!

Es giebt Fragen, welche weit verwickelter werden, wenn wir uns vor ihnen verkriechen, als wenn wir mit Energie und Umsicht ihre Lösung versuchen. Eine solche Frage ist die Wiederangliederung Dalmatiens an Ungarn. In gewissen Kreisen wird dafür gehalten, dass diese Frage keine brennende sei, und dass eventuell erst nach Jahrzehnten die Reihe an ihre Lösung kommen sollte. Wir sind der entgegengesetzten Ansicht, und es ist unsere Ueberzeugung, dass Ungarn mit dem Aufschube der Lösung der Frage leicht jene Sympathie in Dalmatien verscherzen könnte, welche die historischen Erinnerungen bei einem grossen Theile der Bevölkerung rege halten und welche sich unserem Vaterlande gegenüber auch neuerlich kundgegeben hat. Es hängt von uns ab, ob sich aus dieser Sympathie ein starkes Band der Anhänglichkeit zwischen den Ungarn und Dalmatinern knüpfen soll, und die Wogen der Adria, wie unter Ludwig dem Grossen, vom Quarnero bis nach Cattaro die Küsten des ungarischen Reiches bespülen!

Dr. Rudolf Havass.

Die Bevölkerungsverhältnisse der ungarischen Städte im Jahre 1777. ¹⁾

In den reichen Sammlungen des ungarischen Landes-Archivs fand ich die Resultate einer im Jahre 1777 in den Städten Ungarns durchgeführten Conscription, welche die Bevölkerungsverhältnisse der königlichen Freistädte in eingehender Weise darstellt. Die diesbezügliche Tabelle giebt die Bevölkerungszahl nach Geschlecht und Religion, mit Unterscheidung der Erwachsenen und Kinder, Specificirung von 14 Berufsarten, sowie Angabe der Zahl

¹⁾ Die zu dieser Arbeit gehörenden statistischen Tabellen finden sich im ungarischen Texte (Heft VI.—VII., Seite 227—230.)

der stehenden Ehen, bietet daher ein sowohl vom demographischen wie vom nationalökonomischen Standpunkt werthvolles Material. Die Tabelle umfasst — mit Ausnahme von Kismarton (Eisenstadt) und Ujbánya (Königsberg) — alle königl. Freistädte des engeren Ungarn, 38 an Zahl. Leider war es nicht möglich zu eruiren, zu welchem Zwecke und auf wessen Veranlassung die Conscription durchgeführt wurde, doch scheint dieselbe auf Anordnung des königl. ungarischen Statthalterei-Rathes behufs Steuerbemessung angeordnet worden zu sein. Bezüglich der Resultate muss hervorgehoben werden, dass dieselben sehr gut in den durch die Conscriptionen von 1720, 1782 und 1787 fixirten Rahmen passen, was für gewissenhafte Durchführung derselben spricht. Die Conscription erstreckte sich — mit Ausnahme des Adels — auf alle Schichten der Bevölkerung.

Die königlichen Freistädte waren seit Jahrhunderten bedeutende Factoren der Entwicklung Ungarns, in politischer, kultureller und materieller Hinsicht. Nach dem anderthalb Jahrhundert währenden Türkenregime war das Land zur Hälfte verwüstet, und nur die Städte bewahrten die geringen Überreste des früheren Wohlstandes. Auch diese waren bedeutend herabgesunken. Im Jahre 1720 hatten alle Städte Ungarns insgesamt nur 125.000 Einwohner, Buda (Ofen) war mit 12.300 Seelen die volkreichste Stadt, die nur durch das siebenbürgische Brassó (Kronstadt) an Seelenzahl (16.800) übertroffen wurde. Die im XVIII. Jahrhundert initiirte Besiedelung der entvölkerten Gegenden steigerte auch die Population der 38 Städte auf 270.000 Seelen. Von den 38 königl. Freistädten des vorigen Jahrhunderts sind heute nur 14 selbstständige Municipien geblieben, 22 sind zu Städte mit geordnetem Magistrat degradiert worden und 2 sogar zu ärmlichen Gemeinden herabgesunken. Jene 14 Städte sind auch heute die bedeutendsten Städte Ungarns, während unter den übrigen viele kleine Städtchen sind, die auch heute kaum mehr Bewohner zählen als unter der Regierung Maria Theresias und denen die moderne Gesetzgebung gerade ihrer geringen Bedeutung wegen das Municipalrecht entzogen hat. Von 1720 bis 1777 hat sich die Bevölkerung folgender Städte im grössten Maastabe vermehrt: Pest um 380%, Pozsony (Pressburg) um 261, Székes-Fejérvár (Stuhlweissenburg) um 258, Szeged um 238, Kassa (Kaschau) um 225, Bakabánya (Pukkanz) um 215 und Debreczen um 214⁰/₀. Die 38 Städte bieten ihrer Volkszahl nach die folgende Reihenfolge:

Pozsony (Pressburg)	28.737	Lőcse (Leutschau)	4.529
Debreczen	25.747	Modor (Moden)	4.379
Buda (Ofen)	22.019	Kőszeg (Güns)	4.158
Szeged	16.708	Bazin (Bösing)	3.957
Pest	13.021	Késmárk	3.949
Győr (Raab)	11.574	Felsőbánya	3.165
Sopron (Oedenburg)	11.318	Bártfa (Bartfeld)	3.096
Zombor	11.294	Korpona (Karpfen)	2.847
Székes Fejérvár (Stuhl- weissenburg)	11.202	Trencsén (Trentschin)	2.811
Körmöczbánya (Kremnitz)	10.566	Selmeczbánya (Schemnitz)	2.709
Komárom (Komorn)	9.831	Bakabánya (Pukkanz)	2.200
Újvidék (Neusatz)	7.930	Kis-Szeben (Zeben)	2.198
Kassa (Kaschau)	6.367	Nagybánya	2.155
Eperjes	5.743	Breznóbánya (Bries)	2.074
Nagy-Szombat (Tyrnau)	5.631	Szent-György (St. Georgen)	1.819
Szokolcza (Skalitz)	5.156	Zólyom (Altsohl)	1.808
Esztergom (Gran)	5.151	Bélabánya (Dilln)	1.424
Szatmár-Németi	5.126	Libetbánya (Libethen)	1.192
Beszterczebánya (Neusohl)	4.995	Ruszt	1.069

Die demographische Zusammensetzung der städtischen Bevölkerungen nach *Geschlecht* und Alter war im Jahre 1777 eine von der heutigen ganz verschiedene. Gegenüber dem heutigen Ueberschuss des weiblichen Geschlechts waren damals die Männer in der Mehrzahl, indem auf 1000 Männer nur 979 Frauen trafen. In einzelnen Städten war dieser Unterschied noch um Vieles bedeutender; auf 1000 Männer zählte man in Pest 227, in Nagy-Szombat 816, in Kassa 879, in Bártfa 883, in Buda 897 und in Újvidék 898 Frauen. Dieses starke Uebergewicht des männlichen Geschlechtes wurde vornehmlich durch den damals sehr beträchtlichen Zuzug fremder Schüler aus der Provinz verursacht, ein Umstand der heute auf die Gestaltung der Geschlechtsverhältnisse keinerlei bedeutenden Einfluss ausübt; dagegen war der heute für die Städte so charakteristische Zuzug des weiblichen Gesindes damals noch wenig von Belang, wie überhaupt der heute so bedeutende Zug nach der Stadt — ein Symptom der schweren Erwerbsverhältnisse in der Provinz — damals noch kaum entwickelt war.

Die auf die *Altersverhältnisse* bezüglichen Angaben der Conscripton können leider nicht eingehender verwerthet werden, da es aus den Resultaten nicht ersichtlich ist, bei welchem Altersjahre

die Grenze der Minorenität gezogen wurde; desgleichen kann auch die Anzahl der *stehenden Ehen* nicht zum Ausgangspunkte weiterer Untersuchungen gemacht werden, da die Summe der im heirathsfähigen Alter stehenden erwachsenen Bevölkerung nicht bekannt ist. Umso werthvoller sind die *confessionellen* Angaben. Die Conscription detaillirt Katholiken und Nicht-Katholiken, und fixirt deren Zahl mit 175.116, beziehentlich 94.539, oder in Percenten ausgedrückt 64.⁹/₀ Katholiken und 35.¹/₀ Sonstige. Charakteristisch für alle Städte ist die grosse Präponderanz der einen oder anderen Confession, im Gegensatz zu der heute sehr starken Mischung der Confessionen. Städte, welche zur Zeit Maria Theresias rein katholisch waren, oder nur von einer geringen Anzahl Nicht-Katholiken bewohnt waren, weisen heute eine confesionell sehr stark gemischte Bevölkerung auf.

Es betrug z.B. der Procentsatz der katholischen Bevölkerung

	1777	1891	daher gegenwärtig
in Nagyszombat	100 ⁰ / ₀	81 ¹ / ₁	—18 ⁹ / ₉
„ Székes-Fejérvár	97 ³ / ₃	80 ³ / ₃	—19 ⁰ / ₀
„ Esztergom	99 ⁰ / ₀	91 ⁷ / ₇	— 7 ³ / ₃
„ Pozsony	80 ⁸ / ₈	73 ⁵ / ₅	— 7 ³ / ₃
„ Kassa	84 ¹ / ₁	70 ² / ₂	—13 ⁹ / ₉
„ Szakolcza	87 ⁰ / ₀	80 ² / ₂	— 6 ⁸ / ₈
„ Budapest	92 ⁹ / ₉	67 ⁴ / ₄	—25 ⁵ / ₅
„ Győr	75 ² / ₂	69 ³ / ₃	— 5 ⁹ / ₉
„ Szent-György	73 ⁵ / ₅	65 ¹ / ₁	— 8 ⁴ / ₄

Dasselbe gilt auch von den im vorigen Jahrhundert stark protestantischen oder griechisch orientalischen Städten, wo seither die katholische Bevölkerung stark zugenommen hat; z. B.:

	1777	1891	daher gegenwärtig
in Debreczen	2 ⁴ / ₄	13 ⁸ / ₈	+ 11 ⁴ / ₄
„ Libetbánya	10 ¹ / ₁	25 ⁴ / ₄	+ 15 ³ / ₃
„ Újvidék	31 ⁹ / ₉	38 ⁸ / ₈	+ 6 ⁹ / ₉
„ Késmárk	41 ⁰ / ₀	49 ⁵ / ₅	+ 8 ⁵ / ₅
„ Zombor	35 ⁰ / ₀	52 ⁶ / ₆	+ 17 ⁶ / ₆
„ Besztercebánya	48 ⁰ / ₀	56 ² / ₂	+ 8 ² / ₂
„ Zólyom	32 ² / ₂	54 ⁶ / ₆	+ 22 ⁴ / ₄
„ Felsőbánya	45 ³ / ₃	56 ⁹ / ₉	+ 11 ⁶ / ₆
„ Korpona	47 ⁰ / ₀	64 ⁰ / ₀	+ 17 ⁰ / ₀

Bedeutender sind die Veränderungen in der Anzahl der Israeliten; diesbezügliche Angaben sind in der Conscription vom Jahre 1782 enthalten, woraus ersichtlich ist, dass Israeliten damals nur in 9 Städten sesshaft waren, u. z. in Trencsén 327 Personen in Ujvidék 173, in Szakolcza 75, in Bártfa 43, in Szent-György 52, in Szeged 28, in Pozsony 19, in Modor 11 und in Komárom 4, insgesamt daher 732, wogegen deren Anzahl in denselben Städten heute 146.000 beträgt.

Sehr werthvolles Material bietet die Conscription vom Jahre 1777 zur Kenntniss der *Berufs- und Erwerbsverhältnisse*. Die in der Conscription specificierten 13 Berufsarten (denen als vierzehnte die Gruppe der Waisenkinder angeschlossen ist) umfassen 44% der Gesamtbevölkerung und sind die folgenden:

	Männer	Frauen	Zusammen	In Procenten der Bevölkerung
Pfarrer	848	—	848	0.96
Mönche	1.339	—	1.339	
Nonnen	—	393	393	
Lehrpersonal	401	—	401	0.15
Beamte	3.351	—	3.351	1.27
Industrielle	30.891	—	30.891	11.46
Kaufleute	3.089	—	3.089	1.15
Tagelöhner	16.955	11.232	28.187	10.61
Gesinde	7.129	15.156	22.285	8.26
Schüler	9.473	4.142	13.615	5.06
Fremde Schüler	6.998	337	7.335	2.72
Arme in Stiftungen	486	563	1.049	0.38
Bettler	1.604	1.633	3.237	1.20
Waisenkinder	1.489	1.568	3.057	1.26

Vergleicht man diese Angaben mit den Resultaten, der jüngsten Volkszählung, so ergibt sich, dass im vorhergehenden Jahrhundert die materielle Cultur (Industrie und Handel) viel weniger verbreitet war als gegenwärtig, welcher Mangel jedoch durch die Vertreter der rohen körperlichen Arbeit (Taglohn) zum Theil ersetzt wurde; dagegen war der Beamtenstand bedeutend zahlreicher besetzt, desgleichen die kirchlichen Stände, die zugleich den sehr fühlbaren Mangel des weltlichen Lehrpersonals ersetzten.

Auf die Details der Berufsgliederung eingehend, muss hervorgehoben werden, dass der *Gottesdienst* namentlich in Nagy-Szombat, Buda und Kassa am stärksten vertreten war, u. z. mit 4.71,

2.48 und 2.12⁰/₀ der Gesamtbevölkerung; absolut am zahlreichsten war der Priesterstand in Buda (mit 302 Seelen), Nagy-Szombat (130) und Győr (102). Nicht-katholische Pfarrer wurden nur an wenigen Orten conscribirt. Die Mönche waren in Pozsony (175), Buda (170), Pest (130) und Nagy-Szombat (95), die Nonnen in Pozsony (185), Buda (62) und Nagy-Szombat (40) am zahlreichsten.

Sehr gering war die Zahl des *Lehrpersonals* (artium liberium instructores), zum Theil deshalb, weil ein grosser Theil der Schulen in den Händen der Kirche war. In allen Städten (mit Ausnahme von Nagy-Szombat, dessen diesbezügliche Angaben fehlen) betrug die Anzahl der Lehrer nur 401, wovon 277 römisch katholisch. Am zahlreichsten waren dieselben in Pozsony (95), Pest (44), Besztercebánya (38), Sopron (22) und Buda (20). Dagegen war die Zahl der öffentlichzn *Beamten* eine sehr hohe, was auf die grosse Bedeutung der Städte, als Organe der selbständigen Verwaltung, ein helles Licht wirft. In zahlreichen Städten betrug der Beamtenstand 2–3⁰/₀ der Bevölkerung, während er gegenwärtig nirgends auch nur 1⁰/₀ erreicht. Pozsony, der Sitz des ungar. Statthaltereii-Rathes, der königl. ungar. Hofkammer, des Landtages, des Obercommandos und zahlreicher anderer hoher Aemter steht in dieser Hinsicht mit 576 Beamten an erster Stelle; es folgen dann Debreczen mit 286, Buda mit 205, Pest mit 198, Besztercebánya mit 151, Kassa mit 143, Beamten u. s. f. Auch einzelne kleine Städte, wie Kőszeg und Késmárk, ragen durch die Menge der Beamten hervor. Sehr charakteristisch für die Auffassung des vorigen Jahrhunderts und den Rechtsstand der nicht-katholischen Confessionen ist es, dass unter 2872 Beamten nur 479 nicht-katholische (daher nur 14.3⁰/₀) gefunden wurden, während diese Confessionen nicht weniger als 35.1⁰/₀ der Gesamtbevölkerung betragen; den Nicht-Katholiken war die Beamtenlaufbahn zu dieser Zeit noch an den meisten Orten verwehrt; selbst im rein reformirten Debreczen (wo nur 2.4⁰/₀ der Bevölkerung katholisch waren) fanden sich unter 286 Beamten 237 Katholiken (d. i. 82⁰/₀.)

Die *Industriellen* bildeten die an Zahl stärkste Klasse der Bevölkerung, wenngleich deren Percentsatz ein geringerer war, als heute. Verhältnissmässig am stärksten vertreten war die Industrie in Besztercebánya (23.3⁰/₀), Selmeczbánya (21.2⁰/₀), Bártfa (19.3⁰/₀) Zólyom (18.9⁰/₀), Kis-Szeben (18.2⁰/₀) Kőszeg (18.0⁰/₀), Trencsén (17.4⁰/₀), Eperjes (16.6⁰/₀), Komárom (16.3⁰/₀), Pest (16.2⁰/₀) und Késmárk (15.7⁰/₀) d. h. zum grössten Theil in den

kleineren alten Städten Nord- und Westungarns, während in den, Städten der ungarischen Tiefebene, wie Zombor (3·3%) und Szeged (5·6%) die wenigsten Industriellen angetroffen wurden. Absolut am zahlreichsten waren diese Berufe natürlich in den grösseren Städten, wie Pozsony (3.205), Debreczen (2714), Pest (2.106), Buda (1984), Komárom (1607), Győr (1388), Sopron (1334) und Székes-Fejérvár (1200). Dass aber die Industrie in dieser Zeit noch sehr wenig entwickelt war, dass es sich hierbei mehr nur um in sehr geringem Umfange betriebene Handgewerbe handelte, geht aus der Specification der Gewerbetreibenden nach ihrer Berufsstellung hervor. Unter den 30.891 Gewerbetreibenden aller Städte waren nämlich 14 051 Meister, 12.232 Zunft-Gesellen und 4608 Lehrlinge; auf einen selbständigen Industriellen traf daher durchschnittlich kaum mehr als ein (1·2) Angestellter und ein grosser Theil der Industriellen entbehrte gänzlich des Hilfspersonals. So arbeiteten in den kleineren Städten, wie Breznóbánya, Libetbánya, Bakabánya, Felsőbánya, Nagybánya, Szakolcza, Késmárk, aber auch in dem grösseren Szatmár-Németi von zehn Meistern 5—8 ohne Gesellen oder Lehrlinge, und nur in 6 grösseren Städten gelangten auf einen Meister wenigstens zwei Hilfsarbeiter, u. z. in Pozsony (2·7), Pest (2·3), Komárom (2·1), Buda, Kassa und Székes-Fejérvár (je 2.)

Noch unbedeutender war der *Handel*, der in allen Städten nur durch 3089 Personen vertreten war; die verhältnissmässig bedeutendsten Handelsstädte finden wir an den Ufern der Donau, so namentlich Pest mit 3·76, Újvidék mit 2·85, Komárom mit 2·39, Győr mit 2·24 und Buda mit 1·44⁰/₀ commercieller Bevölkerung, ihnen reihen sich Nagybánya (1·76%), Modor, (1·16%) Debreczen (1·13) und mehrere Städte Oberungarns an; absolut am zahlreichsten waren die Handelstreibenden in Pest (489), Buda (318), Debreczen (291), Pozsony (2·9), Győr (259), Komárom (235) und Újvidék (226). Unter den Handelstreibenden waren 2058 selbständige, 648 Zunft-Gesellen und 383 Lehrlinge, die Hälfte der Kaufleute entbehrte daher des Hilfspersonals. Nur in 7 Städten erreichte das commerciale Hilfspersonal die Höhe der selbständigen Handelstreibenden, doch fanden sich auch in grösseren Städten wie Debreczen und Buda neben 274 und 271 selbständigen Kaufleuten nur 17 und 47 Angestellte, in zahlreichen kleineren Städten gab es gar kein commerciales Hilfspersonal, ja in Libetbánya, Korpona und Bélabánya werden überhaupt keine Handelstreibenden gefunden.

Sowohl die industrielle, wie auch die commercielle Bevölkerung verdient bezüglich ihrer confessionellen Zusammensetzung besondere Beachtung. Die Resultate der Conscription ergeben nämlich, dass im Kreise dieser Berufe, u. z. namentlich unter den selbständigen Unternehmern die nicht-katholischen Confessionen in bedeutend grösserem Verhältniss vertreten waren, als unter den übrigen Berufen, oder der Gesamtbevölkerung überhaupt. Während z. B. nur 14% der Beamten, und überhaupt nur 35% der Gesamtbevölkerung nicht-katholisch waren, sind dies von den Industriellen 39, von den Kaufleuten 54% gewesen; in den Städten, wo der Protestantismus verhältnissmässig nur schwach vertreten war, finden sich namentlich unter den Meistern und selbständigen Kaufleuten auffallend zahlreiche Anhänger dieses Glaubens. Dies scheint darauf hinzuweisen, dass die Protestanten, denen in dieser Zeit viele Laufbahnen noch verwehrt waren, sich namentlich dem Gewerbe- und Handelswesen mit Vorliebe widmeten, wo sie es auch bald zur selbständigen Etablirung brachten, während die Katholiken, deren befähigtere Kinder sich vorwiegend dem Priester-, Lehrer- oder Beamtenstande widmeten, auf der gewerblichen oder commerciellen Laufbahn schwerer und seltener das Meisterrecht erwerben konnten.

Die Tagelöhner, 28.187 an Zahl, bildeten einen beträchtlichen Theil (10 $\frac{1}{6}$ %) der städtischen Bevölkerung, und waren verhältnissmässig am zahlreichsten in Nagybánya (45 $\frac{1}{8}$ %, wahrscheinlich mit Einschluss der Bergwerksarbeiter). Buda (29 $\frac{1}{7}$ %) Székes-Fejérvár (19 $\frac{1}{7}$ %), Kassa (19 $\frac{1}{6}$ %), Felsőbánya, Késmárk (je 19 $\frac{1}{8}$ %), Trencsén (17 $\frac{1}{10}$ %), Győr (16 $\frac{1}{10}$ %) und Szakolcza (15 $\frac{1}{4}$ %), Ihre absolute Zahl war in den grösseren Städten, wie Buda (6544), Pozsony (3038), Pest (2312) und Székes-Fejérvár (2208) am höchsten. Etwa 60% derselben waren Männer und mehr als drei Viertel (21.663, d. i. 76 $\frac{1}{9}$ %) gehörten dem römisch-katholischen Glauben an. Eine gleichfalls starke Betheiligung der Katholiken (75%) zeigt sich bei dem Gesinde, welches damals mit 22.285 Seelen (wovon nur 7.129 Männer) eine verhältnissmässig stärker besetzte Schichte der Bevölkerung (8 $\frac{1}{3}$ %) darstellte, wie heute (7 $\frac{1}{3}$ %). Im Verhältniss zur Gesamtbevölkerung war das Dienstpersonal in Nagyszombat (16 $\frac{1}{6}$ %), Pásztortcsebánya (16 $\frac{1}{6}$ %) Trencsén, Kassa, Nagybánya, Pozsony, Selmeczbánya, Zólyom, Sopron und Bártfa (12—13%) am zahlreichsten. In den Städten der ungarischen Tiefebene, wo ein beträchtlicher Theil des Gesindes aus wirtschaftlichem

Dienstpersonal bestand, war dementsprechend das männliche Geschlecht zahlreicher (so in Szeged, Zombor, Debreczen).

Die Zahl der *Schüler* betrug 20.950, worunter jedoch 7.335 auswärtige gefunden wurden; ihre Zahl war namentlich dort eine bedeutende, wo höhere Lehranstalten existirten; die sehr geringe Anzahl der weiblichen Schüler (4.479) beweist am besten, wie sehr in dieser Zeit der Mädchen-Unterricht vernachlässigt war.

Endlich sei noch bemerkt, dass in den ungarischen Städten 4.286 von Almosen und Unterstützung lebende Personen ausgewiesen wurden, wovon 1.049 (darunter 486 Männer) in öffentlichen Anstalten untergebracht waren, oder aber auf Kosten von Foundationen erhalten wurden, der Rest aber sein Dasein am Bettelstab fristete. Aus zahlreichen Städten fehlen die Spuren einer wenn auch noch irgendwie geringen öffentlichen Wohlthätigkeit.

Die knappe Zusammenfassung der Resultate der Conscription vom Jahre 1777 lässt erkennen, dass in diesen Conscriptionen ein sowohl vom Standpunkt der Demographie, als auch der Gesellschaftslehre und Culturgeschichte werthvolles, reiches Material enthalten ist. Das eingehendere Studium solchen Materials dürfte die Kenntniss der Bevölkerungsgeschichte Ungarns nach vielen Seiten hin fördern und bereichern.

Dr. Gustav Thirring.

Verzeichniss

der im XXVI-ten Bande (1898) der *Földrajzi Közlemények* (Geographische Mittheilungen) in ungarischer Sprache erschienenen Artikel.

Karsterscheinungen in dem Kalkgebirge von Árva-Liptó. (Karsztjelenségek az Árva-Liptói mészkőhegységben) von Dr. Karl Szántó. (Seite 1.)

Eine Winterreise in den Ländern um das Mittelmeer (Téli útazás a Földközi-tenger körül fekvő országokban) von Franz Hopp. (Seite 11.)

Ueber Alexander Körösi Csoma (Körösi Csoma Sándorról) von Dr. Georg Versényi. (Seite 25.)

Dalmatien in seinen Beziehungen zu Ungarn mit Rücksicht auf Fiume (Dalmácia Magyarországhoz való vonatkozásaiban tekintettel Fiuméra) von Dr. Rudolf Havass. (Seite 52.) Deutsche Uebersetzung erscheint in diesem Abrégé.

Geographie von Palästina (Palaestina földrajza) von dr. Béla Erődi. (Seite 79.)

Reisebericht aus dem Mandschulande (Útazási jelentés Mandsuországból) von Eugen Cholnoky. (Seite 104.) Ein Bericht über diese Reise ist auch in Petermann's Mittheilungen Band 45. Seite. 8. erschienen.

Temperatur-Veränderungen (Hőmérsékleti változások) von Stephan Hanusz. (Seite 107.)

Die Haupt-Weltwege (A fő világutak) von Zoltán Horváth. (Seite 154.)

Die Insel Cuba (Cuba-sziget) von Anton Berecz (Seite 167.) Siehe Vortragssitzungen.

Die geographischen und geologischen Ergebnisse der ost-asiatischen Reise des Grafen Béla Széchenyi (Gróf Széchenyi Béla kelet-ázsiai útazásának földrajzi és földtani eredményei) von Dr. Ludwig Lóczy. (Seite 184.) Besprechung des III. Bandes des grossen Werkes über die ost asiatische Reise des Grafen B. Széchenyi.

Die Bevölkerungsverhältnisse der ungarischen Städte im Jahre 1777 (Városaink népesedési viszonyai 1777-ben) von Dr. Gustav Thirring. (Seite 199.) Ein Auszug dieses Artikels erscheint in diesem Abrégé.

Reise nach Alaska (Útazás Alaskába) von Koloman Saxlehner. (Seite 231.)

Einfluss der geographischen Factoren auf die Religion (A földrajzi tényezők befolyása a vallásra) von Ludwig Bartek. (Seite 250.)

Die Terrainveränderungen zwischen Donau und Theiss (A Duna-Tisza-köz vándorlása) von Stephan Hanusz. (Seite 255.)

Ueber die ung. Ortsnamen (A helynevekről) von Simon Telkes. (Seite 264.) Siehe Vortragssitzungen.

Die antarktischen Forschungen (Az antarcticus kutatások) von Johann Bakos. (Seite 266.)

Die Resultate der Nansen'schen Expedition (Nansen F. expedíciójának eredményei) von Johann Bakos.

Bericht über die Vasco da Gama-Feierlichkeiten zu Lissabon (Jelentés a lisboai Vasco da Gama ünnepségekről) von Dr. Béla Erődi. (Seite 287.)

Ueber die geographische Lage Fiume's (Fiume földrajzi helyzetéről) von Aladár Fest. (Seite 304.)

Ueber die Wirbellhiere des Quarnero (A Quarnero gerinczesei és lebegő állatalakjai) von Johann Matisz. (Seite 326.)

Die Reise Isak Weld's in Amerika des Washington (Weld Izsák útazása Washington Amerikájában) von Dr. Alex. Márki. (Seite 360.)

Bibliographia.

Im XXVI-ten Bande der „Földrajzi Közlemények“ sind in ungarischer Sprache folgende Werke besprochen worden:

I. In ungarischer Sprache erschienene Werke:

Besprochen von A. Berecz.

Geographie für die 2-te Klasse der Realschule von Eugen Simonyi.

Geogr. Atlas für Mittelschulen von Brózik-Kogutowitz.

Topographische und hydrographische Karte von Ungarn von T. Pokorny.

Ortsnamen-Register von Ungarn von Johann Dvorzsák.
Universal-geograph. Lehrbuch von Cherven-Schneider.
Reliefkarte von Ungarn von Vinzenz Molnár.

* *Besprochen von Steph. Hanusz:*

Jahrbuch des ung. Karpathen-Vereines.
Wegweiser in der Tatra von Dr. Nicolaus Szontagh.
Ó-Tátrafüred von Ladislaus Jármay.
Győr und Pannonhalma von dr. Viktor Récsey.
Das Comitat Arad von Ladislaus Tóth.
Physikalisch geograph. Studien von Kabos Hegyfoki.
Der Wasserstand unserer Flüsse von Kabos Hegyfoki.
Szécsen und Umgebung von Alex. Pintér.

II. In fremder Sprache erschienene Werke:

Besprochen von A. Berecz:

Charte of the World (Berghaus)
Merele Dictionar Geografic al Rominici

Besprochen von Grafen Paul Teleki:

Auf verbotenen Wegen (H. T. Landor).
Villetard de Laguerie, La Corée.
Le comte De Cholet Lieutenant, Exsursion en Turkestan.
Paul Rohrbach, In Turan u. Armenien.

Festsitzung

der Ung. Geogr. Gesellschaft am 10-ten Mai 1898. Zu Ehren Prof. F. Nansen.

Unter ausserordentlicher Theilnahme des Budapester Publikums und unserer Gelehrtenwelt hat Abends 7 Uhr der Polarforscher Fridtjof Nansen im grossen Saale der Redoute seinen mit hoher Spannung erwarteten Vortrag über die Nordpolfahrt der „Fram“ gehalten. In den letzten Tagen war das Heim unserer Gesellschaft zweifellos der meistgesuchte Ort in der Hauptstadt und obgleich die Karten nur für die Mitglieder der Gesellschaft und für eine Anzahl geladener Gäste reservirt worden waren, präsentirte sich der riesige Redoutensaal als von einem glänzenden Pub-

likum — darunter auffallend viele Damen — fast überfüllt. Vor dem Orchesterraum war eine Estrade errichtet, darauf ein Vortragspult mit dem mächtigen Lorberkranz unserer Gesellschaft geschmückt, für den berühmten Forscher. Die Sitzreihen nächst der Estrade waren den geladenen Ehrengästen vorbehalten. Hier haben Platz genommen Minister des Innern Desider *Perczel* mit seiner Tochter, Präsidenten der Akademie der Wissenschaften Baron Roland *Eötvös*, Generalsekretär der Akademie Koloman *Szily*, Paul *Gyulai*, Otto *Herman*, Baron Friedrich *Harkányi*, Rektor *Herczegh*, die Professoren *Tauffer*, *Bókay* u. v. A.

Einige Minuten nach 7 Uhr trat Professor Fridtjof *Nansen* am Arme des Vizepräsidenten der Gesellschaft Dr. Rudolf *Havass* in den Saal. Ihnen folgte die Gemahlin Nansen's in weisser Atlasrobe, am Arme Professor *Ónodi*'s. Stürmische Éljenrufe begrüßten das interessante Paar. Frau Nansen nahm neben dem Minister *Perczel* Platz.

Nansen, der in Frack mit Orden geschmückt und einem breiten Ordensband auf der Brust erschienen war, wurde von Professor *Vámbéry*, Ehrenpräsidenten der Gesellschaft begrüßt, der die ersten Sätze seiner Rede in ungarischer Sprache, die Fortsetzung aber deutsch sprach. Seine Ansprache lautete:

Hochgeehrte Damen und Herren!

Auf heimischen Boden will ich zuerst in der Sprache unseres Vaterlandes das Wort erheben und Ihnen vor Allem im Namen der Ungarischen Geographischen Gesellschaft den Dank dafür aussprechen, dass Sie so gütig waren, den Glanz unserer Festsitzung durch Ihr Erscheinen zu erhöhen. Wir stehen in dem Rufe, eine gastfreundliche Nation zu sein. Gestatten Sie daher, dass ich an unseren geehrten Gast in der Sprache mich wende, die ihm minder unbekannt ist als die unserige. (Deutsch fortfarend :) Hochgeehrter Herr Professor! Gestatten Sie mir, dass ich im Namen der Ungarischen Geographischen Gesellschaft unserer Freude Ausdruck verleihe, dass es uns vergönnt ist, den grössten, kühnsten und erfolgreichsten Reisenden dieses Jahrhunderts an der Seite seiner würdigen Lebensgefährtin in unserer Mitte begrüßen zu können. Wenn ich jener fachmännischen und gelehrten Reden gedenke, in welchen die Koryphäen der geographischen Wissenschaft in Europa und in Amerika Ihrer wohlverdienten Triumphfahrt den Tribut der Bewunderung und Verehrung zollten, da wird mir wirklich bange ob der passendsten Ausdrücke, in welchen ich die ähnlichen Gefühle

unserer Gesellschaft und unserer Hauptstadt verdolmetschen will. Sie haben der Anerkennung beredteste Worte gehört, Sie haben die Begeisterung Ihrer Mitmenschen in seltenem Masse gesehen und doch war dies Alles unzureichend, um Ihrer Unerschrockenheit, Ihrem Mannesmuthe und Ihrem wissenschaftlichen Eifer als gehörige Belohnung dienen zu können. Dass wir Ungarn uns diesen Kundgebungen der gebildeten Welt mit vollem Herzen anschliessen, das brauche ich Ihnen wohl kaum zu sagen Trotz der Jugend unseres modernen Kulturlebens pulsirt ein mächtiger Drang für Wissen, Kunst und Bildung in unserem Volke. Sie haben wahrscheinlich unser Land bisher nur aus der Ferne gekannt, doch brauchen Sie auf diesem Boden sich nicht als Fremder zu fühlen, denn Norweger und Ungarn stehen in Folge so mancher gemeinschaftlichen nationalen Charakterzüge einander nahe. Wir haben wohl eine etwas lebhaftere Phantasie, unser Blut ist heisser, unser Herz schlägt wärmer, als das der Norländer: doch, so wie Ihre schöne norwegische Heimath sich stets für Recht, Freiheit und Unabhängigkeit begeistert und diese heiligsten Schätze der Menschheit im Dienste der Bildung und Aufklärung verwerthet, ebenso trachten auch wir Ungarn, seitdem wir unsere alten Rechte wieder erlangt haben, an dem edlen Wettkampfe der Bildung, des Wissens und der Aufklärung thatkräftig theilzunehmen. Der Empfang, der Ihnen an allen Orten der gebildeten Welt zu Theil geworden, mag vielleicht effektvoller inscenirt und glänzender ausgefallen sein als bei uns, aber wärmer, inniger und liebevoller war er nirgends in der Welt. Ich heisse Sie daher noch einmal herzlichst willkommen und bitte Sie, den mit Spannung erwarteten Vortrag halten zu wollen. (Stürmische Eljenrufe.)

Nun erhob sich Bürgermeister *Halmos*, um den Forscher im Namen der ungarischen Hauptstadt zu begrüßen. Die Hauptstadt, sagte Redner, fühle sich hochgeehrt, einen so hervorragenden Vorkämpfer der Wissenschaft als Gast empfangen zu können. Mit innigen Dank für diese Bevorzugung und mit echt ungarischer Gastfreundschaft heisst die ungarische Haupt- und Residenzstadt ihren geehrten und geschätzten Gast willkommen. Er lebe hoch! (Stürmische Eljenrufe.)

Nachdem Professor *Vámbéry* diese Ansprache englisch kurz wiederholt hatte, deklamirte Ladislaus *Neugebauer* das folgende von ihm ins Deutsche übersetzte Gedicht Endrödy's zur Begrüssung Nansen's:

An Nansen.

Du starren Nord's, verwegner Schiffer,
 Der dorthin drang mit kühnem Fuss,
 Wo nie vor ihm ein Mensch gestanden :
 Ein Hurrah, Nansen, Dir zum Gruss !

Jedwede Furche, die Dein Fahrzeug
 Im Eise zog der arktischen Nacht,
 War ein Triumph des kühnsten Traumes,
 Hat fruchtbarer die Welt gemacht.

Du flogest hin wie der Gedanke,
 Ein Pfeil, vom Bogen losgeschneilt,
 Im Rücken lag Dir das Bekannte,
 Vor Dir : nur unbekannte Welt.

Du schwandest hin in Graus und Nebel,
 Und als es hiess : „Er kehrt nicht mehr . . .!“
 Da flammte Deiner Feuerseele
 Gewaltiges Nordlicht polwärts her.

Was Heldenmuth mir der Caesaren,
 Mit Schwerterblitz und Flammenbrand !
 Ein Grösserer bist Du, Norweg's Schiffer,
 In Deinen Händen der Sextant.

Ein Flammenpfad gigantischer Liebe
 War jeder Zoll breit Weg des „Fram“
 Den er, sich brechend durch's Gefelse
 Des jungfräulichen Eises, nahm.

Du fährst mit tausend Schrecken kämpfend,
 Auf eisgepresstem Wogenkamm,
 Auf dass Du immer höher hissest.
 Des Wissens heilige Oriflamm'.

Selbst Gott, er selber, schritt voran Dir
 In grauser Oeden Hochgefahr,
 Es wurde sein urew'ges Wesen
 In deinem Ringen offenbar.

Erhab'nes Schauspiel ohne Gleichen!
 Es hebt sich feurig sein Phantom
 Ab von den eisbegrabnen Wassern,
 Entflammend selbst den Himmelsdom.

Bewundernd, schauernd, sehn die Völker
 Die That, durch Deinem Geist geschehn,
 Sie sehn des Erdgebornen Schatten
 Hoch zwischen ewgen Sternen gehn ;

Den Heros, der von Nacht bedeckt,
 Und einer Welt doch Licht gesandt,
 Der Gottheit ein Atom erglügen
 Im Erdenstaub — wie Sonnenbrand. —

Den stürmischen „Halljuk!“-Rufen Folge leistend, erhob sich hierauf Professor *Nansen* und sagte: Es gereicht mir zu grosser Freude, in der ungarischen Hauptstadt einen Vortrag halten zu können, in Ungarn, mit dem wir Norweger so viel Gemeinschaft haben und dem wir so viel Sympathie entgegen bringen. Es gibt eine starke Aenlichkeit zwischen Norwegen und Ungarn und zwischen den Bewohnern beider Länder. Ich danke herzlichst für die schönen Worte, die hier gesagt wurden, ich danke herzlichst für den Empfang, den Sie mir bereitet und schliesslich für die Erlaubniss, hier sprechen zu dürfen.

Hierauf begann Professor *Nansen* seinen Vortrag wohl mit lauter Stimme, doch war der Redner in Folge der schlechten Akustik des Saales nur für die Nahesitzenden verständlich. Die Bilder des vortrefflichen Scioptikons aber, welche auf einen weissen Schirm projizirt wurden und den interessanten Vortrag illustirten, boten auch Jenen, die den Vortragenden nicht genau verstanden, genügende Abwechslung. Der Vortrag lautet:

Der Mensch fühlt ein unwiderstehliches Bedürfniss, alle Theile der Erdkugel zu erforschen. Die unzugänglichsten Theile sind die Polargebiete gewesen, wo Eis, Schnee und Kälte Schranken errichtet haben, um das Vordringen des Menschen zu verhindern. Zahlreich und verschiedenartig sind die Gegenden, wo man versucht hat, einen Eintritt in das unbekannte Gebiet zu erzwingen, das den Nordpol umgibt; aber die Schiffe wurden durch das Treibeis zurückgehalten, das sie zu zerstören drohte, und wenn die Menschen

versuchten, über das Treibeis hinweg vorzudringen, fanden sie es so rauh und ungangbar, dass sie sehr bald umkehren mussten. Daher war der Weg, auf dem die norwegische Polar-Expedition ihren Vorstoss in dieses Gebiet unternahm, ein ganz anderer. Da ich verschiedene überzeugende Beweise dafür gefunden zu haben meinte, dass eine stetige Strömung gerade durch die Gegend fließen müsse, die wir zu erforschen wünschten, und das Eis von dieser unablässig vom Sibirischen Meer nördlich über Franz-Josef-Land und Spitzbergen hinweg in das Meer zwischen Spitzbergen und Grönland hinausgeführt wurde, so dachte ich, man könnte von diesem Umstande Vorthail ziehen und die Kräfte, die hier wirken, zu Gunsten der Polarforschung verwerthen. Ein Schiff, das besonders konstruirt und fest genug sei, dem Drucke der Eismassen zu widerstehen, könnte mit diesen treiben, und es liesse sich also auf diese Weise das unbekannte Gebiet leicht und bequem durchqueren. In dieser Art wurde die Expedition auch ausgeführt. Der Zweck der Expedition war nicht die Erreichung des Nordpols selbst; sagte ich doch schon in dem Entwurfe vor meiner Abreise: „Die Erreichung dieses Punktes ist an sich von geringer Bedeutung. Unser Ziel ist, das grosse unbekannte Gebiet rings um den Pol zu erforschen.

Das Schiff, welches eigens für diese Expedition erbaut wurde war die „Fram“, welche am 24. Juni 1893 mit 13 Mitgliedern in Christiana in See stach. Es bestand die Absicht, längst der Küste Asiens ostwärts bis zu den neusibirischen Inseln vorzudringen und dann den Weg nach Norden in die unbekannten Eisgebiete zu erzwingen. An der Nordwestseite der neusibirischen Inseln fanden wir weiter hinaus offenes Wasser, wie wir erwartet hatten. Erst als 78 Grad 50 Minuten nördlicher Breite erreicht war, hinderte das Eis jedes weitere Vordringen und zwang uns, seiner Macht uns zu überliefern, wie es übrigens auch unsere ursprüngliche Absicht gewesen war. Wir waren bald von dichtem Eis umgeben und trieben mit ihm drei Jahre lang. Wir fühlten uns im Norden ganz wohl; die Temperatur betrug zwar 30 bis 40 Grad unter Null, aber wir waren gut ausgerüstet, die Luft war gesund, ohne Bakterien (Heiterkeit), und wir hatten Arbeit von Morgens bis Abends. Wir machten meteorologische Studien, eine Station für magnetische Beobachtungen wurde errichtet, Meeresmessungen vorgenommen. Interessant war die Entdeckung, dass die Temperatur des Meeres bei einer Tiefe von hundert Faden höher ist, als an der Oberfläche, was theilweise vom Golfströme herrührt.

In ungemein fesselnder Weise entrollte der Vortragende nun vor dem geistigen Auge des Auditoriums ein farbenprächtiges Bild des Polarlichtes, das der Polarnacht, sowie die unvergleichliche Pracht eines Nordlichtes. Bilder, deren Farbenpracht nichts zu wünschen übrig lässt, von Nansen vorgeführt, erhöhten den Reiz der eben geschilderten Naturscheinungen.

Jetzt, nachdem ich nach Europa zurückgekehrt, erzählt Nansen weiter, sehne ich mich zurück nach dem Nordpol. Im November 1895 waren wir bis 83 Grad 24 Minuten nördlicher Breite vorge drungen, dort hatte der „Fram“ die grösste Quetschung des Eises zu ertragen, die je ein Schiff ausgehalten hat. Es war ein furchtbares Krachen und Dröhnen, die Eismassen schoben sich mit unheimlicher Schnelligkeit heran und wir fürchteten, dass der „Fram“ wenn auch nicht zerdrückt, so doch unter dem Eise begraben werden würde. Alles, was wir für unseren ferneren Aufenthalt brauchten, wurde ausgeschifft, Hunde, Proviant etc. Niemand durfte schlafen, nicht einmal in den Pelzkleidern, und Alle waren des Befehls gewärtig, das Schiff zu verlassen. Da mit einem Male hob sich der „Fram“ über das Eis und wir waren frei.

Nansen schildert hierauf seine kühne Tour nach dem Norden, die er allein mit Lieutenant Johnsohn unternommen. Mit 28 Hunden drei Schlittenbooten und Proviant für hundert Tage ausgerüstet, brachen die Beiden am 14. März 1895 gegen Norden auf, die übrige Mannschaft unter dem Kommando des Kapitäns Swerdrup auf dem „Fram“ zurücklassend. Unter riesigen Gefahren zogen sie über das Eis, Kanäle und Schollen dahin. Am 7. April hatten sie 80 Grad 5 Minuten erreicht, nirgends eine Spur von Land. Bei einer Temperatur von 40 Grad unter Null zogen sie nach Monaten dem Süden zu.

Die Rationen wurden verringert, die meisten Hunde, bis auf zwei, starben unterwegs, oder sie wurden getötet, um Nahrung für die andern zu bekommen. Die Kleidung war mit fingerdicker Eiskruste bedeckt, so dass die beiden Männer die Gelenke nicht rühren konnten. Bei 82 Grad 20 Minuten entdeckten sie endlich eine Insel, die sie in vierzehn Tagen erreichten.

Während dieser Zeit — fuhr Nansen fort — hatten wir ein Abenteuer, das ernste Folgen hätte haben können. Wir wollten gerade einen Kanal in unseren Kajaks kreuzen; ich hatte eben meinen Kajak auf dem Rand des Eises gebracht. Plötzlich hörte ich ein Geräusch hinter mir und Johansen sagte zu mir, ich solle

meine Flinte ergreifen. Als ich mich umwendete, sah ich Johansen auf dem Rücken liegen und einen Bären über ihm stehen. Er hielt das Thier bei der Gurgel. Ich that ein Griff nach meinem Gewehr, das auf dem Kajak lag, aber gerade in diesem Augenblick glitt das Boot ins Wasser. Mit Aufwendung aller meiner Kräfte bemühte ich mich, so rasch als möglich das schwere Boot wieder über die Eiskante heraufzuziehen, da hörte ich Johansen ruhig sagen: „Be-eilen Sie sich, wenn Sie nicht zu spät kommen wollen.“ Schliesslich hatte ich mein Gewehr, und als ich mich umwendete, auf dem Eise sitzend, war der Bär dicht vor mir. In der Aufregung feuerte ich den Schrotlauf ab; da die Ladung den Bären jedoch gerade hinter dem Ohr traf, fiel er trotzdem sofort todt nieder. Johansen hatte zum Glück nur eine Schramme an einer Hand; als der Bär ihn mit der Tatze an der Wange berührte, hatte er ihm dort nur den Schmutz abgekratzt, so dass einige Tage lang ein weisser Strich über die Backe lief.

Am 19. Mai 1896 brachten wir nach dem Süden auf. Manchmal gingen wir über das Eis, manchmal fanden wir offenes Wasser wo wir rudern und segeln konnten. Auf dem Eise lagen zahlreiche Wallrosse. Sie hatten so wenig Furcht vor uns, dass wir sie von allen Seiten photographiren konnten. Am 12. Juni kamen wir endlich zur Südseite der Inselgruppe, die wir durchquert hatten. Es kam nun eine grosse Strecke offenen Wassers, wo wir in den Kajaks die Küste entlang fuhren. Um jedoch ein wenig die Beine zu bewegen, die vom langen Sitzen in den Kajaks ganz steif geworden waren, legten wir in einer Bucht an und erklommen einen Hügel. Oben bemerkten wir zu unserem Schrecken, dass die schlecht befestigten Kajaks draussen auf dem Meere trieben. Wir rannten so schnell wir konnten hinunter, ich gab Johansen meine Uhr, dann warf ich einige Kleidungsstücke ab. Alles wagte ich nicht abzulegen, um von keinem Krampf befallen zu werden. Es war furchbar, in den eiskalten Wasser den beiden zusammengebundenen Fahrzeugen nachzuschwimmen, die mit ihrer hohen Takelung dem Winde guten Halt boten. Es schien keine Möglichkeit, sie einzuholen, aber dort schwamm Alles, was wir besaßen, ohne die Kajaks waren wir verloren. Ich strengte mich bis zum Aeussersten an, als ich müde wurde, legte ich mich auf den Rücken. Als ich mich aber später umwendete, merkte ich, dass ich den Kajaks näher gekommen war. Aber schon begannen die Glieder zu erstarren, immer schwächer wurden die Schläge, aber auch die Entfer-

nung wurde kürzer, und ich glaubte, dass ich die Kajaks doch erreichen würde. Endlich konnte ich den Schneeschuh erfassen, der quer über dem Heck lag. Der ganze Körper war jedoch von der Kälte so steif, dass es der verzweifeltsten Anstrengungen bedurfte, um mich in einen der Kajaks hinaufzuschwingen. Nun musste ich noch, obwohl ganz erschöpft, die weite Strecke bis zum Ufer zurückrudern.

Hier wurde der Vortragende von minutenlangem Applaus und stürmischen Éljenrufen des Publikums unterbrochen, welches der packenden Schilderung des Zwischenfalles mit Spannung gefolgt war. Hierauf setzte Nansen seinen Vortrag fort und erzählte, wie sie im Frühjahr nach dem Süden weiter zogen und den englischen Forscher Jackson trafen: Die Begegnung war rührend. Die erste Frage Jackson's war: „Sie wollen sich gewiss waschen,“ was Beide natürlich bejahten. Sechs Wochen blieben sie bei Jackson auf der Insel Elmwood. Dann zogen sie weiter nach Süden und gelangten am 13. August nach Vardö in Norwegen.

Nansen schloss mit folgenden Worten: „Sie werden mich fragen, was die Expedition geleistet hat? Das grosse Material ist noch nicht gesichtet, es ist noch viel zu leisten und viele Probleme sind noch zu ergründen. Die Menschheit hat jetzt aber eine Vorstellung, wie es auf dem Nordpol aussieht: Es ist dort tiefes Meer, bedeckt von ewig umherwanderndem Eis, und keinesfalls Land, so wie dies oft angenommen und behauptet wurde.“ (Stürmischer Beifall, der minutenlang anhält.)

Nach dem Verklingen des Beifallssturmes setzte Nansen, an die Rampe der Estrade tretend, fort:

Die Zeit der Völkerkämpfe und der grossen Eroberungen durch Waffen ist vorüber, aber auf dem Gebiete der Wissenschaft gibt es noch unermesslich grosse unerforschte Gebiete, welche derjenigen Nation angehören, die sie entdecken wird. In diesem Kampfe um Wissen und Fortschritt stehen einander alle Nationen gleich, und auch wir kleinere Völker, Norwegen und Ungarn, könnten uns an demselben, mit den ebenbürtigen Waffen des Wissens und des Muthes beteiligen. Ich hoffe, dass Ungarn auch auf diesem Gebiet die Stelle erringen wird, die sich diese Nation auf anderen Gebieten bereits erworben hat. (Brausende Éljenrufe und Applaus.)

Nachdem der Beifallssturm verbraust war, erhob sich Professor *Vámbéry* und dankte für den interessanten Vortrag. Redner begrüsst Nansen als Kollegen. Wie Nansen im Norden, habe er im Süden Entdeckungsreisen unternommen. Nansen habe gegen

Bären, Redner gegen Menschen gekämpft, die leider gefährlicher werden können als Bären. Und wenn der Gefährte Nansen's glücklich gewesen sei, als er sein Hemd nach Monaten einmal wenden konnte, da kein reines vorhanden war, konnte er, Redner, sich diesen Luxus überhaupt nicht gestatten, weil er ja kein Hemd gehabt habe. (Heiterkeit)

Nochmals trat Nansen auf die Estrade, um auf die nicht endwollenden Éljenrufe sich dankend zu verneigen. Nansen entschloss sich, noch ein paar Worte des Dankes zu sagen.

Nochmals besten Dank, sagte er, für den glänzenden Empfang, den Sie mir, meine Damen und Herren, durch Ihr Erscheinen in so imposanter Zahl bereitet haben. Es ist eine grosse Ehre, in dieser auserlesenen Gesellschaft von Ungarn zu sprechen, für die ich schon früher so tiefe Sympathie, so grosses Interesse gehabt habe. Ich habe die freundlichen Worte des berühmten Reisenden Professors Vámbéry hier gehört, und wenn ich diese nicht in der Weise beantworte, wie ich es wünsche, so schreiben Sie dies der Schwierigkeit zu, die mir die Benützung der deutschen Sprache bereitet. Ich bitte Sie, nehmen Sie meine einfachen Worte des aus dem Herzen kommenden Dankes entgegen. (Stürmische Éljenrufe.)

Das Publikum bildete hierauf ein dichtes Doppelspalier vom Saale bis zum unteren Absatz des Treppenhauses und unter fortwährenden Akklamationen und Éljenrufen konnte endlich um 9 $\frac{1}{2}$ Uhr die Abfahrt Nansen's und seiner Gemahlin in den Parkklub erfolgen.

Soirée im Parkklub zu Ehren Prof. Nansen und Frau Nansen.

In den feenhaften schönen Räumen des Parkklubs waren Fridtjof Nansen und seine Gemahlin Gegenstand ausserordentlicher Ehrungen seitens der vornehmsten Gesellschaft unserer Haupt- und Residenzstadt. Der Parkklub veranstaltete zu Ehren des berühmten Forschers eine Soirée, welcher die Anwesenheit der hervorragendsten Vertreter der politischen Welt, der Aristokratie, der wissenschaftlichen und Kunstkreise ein Lustre verlieh, würdig des seltenen Mannes, dem diese Feier galt. Nach 9 $\frac{1}{2}$ Uhr brachte die Equipage des Baron Béla Atzél Professor Nansen und dessen Gattin ins Stadtwäldchen und zum Parkklub, wo die zur Soirée geladenen Gäste, die Damen in grosser Toilette, die Herren im

Frack, bereits vollzählig versammelt waren. Man sah hier den Minister des Aeussern Grafen Agenor Goluchowski, die Minister Baron Ernst Daniel, Desider Perczel, Ignaz Darányi, den Fürsten Ludwig Starhemberg, den Fürsten Trautmansdorff, den Prinzen Thurn-Taxis, Freiherrn v. Chlumecky, Gräfin Viktor Károlyi, die Präsidentin des Damenausschusses, Graf und Gräfin Michael Esterházy, Graf und Gräfin Theodor Andrássy, Graf und Gräfin Ludwig Batthány, Graf und Gräfin Stephan Károlyi, Graf und Gräfin Julius Károlyi, Graf Tassilo Festetisch, Graf und Gräfin Albert Apponyi, Graf Elemér Batthyány, Graf und Gräfin Alexander Andrássy, Graf Samuel Teleky, Graf und Gräfin Theodor Pejacsevich, Graf Julius Andrássy, Graf und Gräfin Johann Zichy, Baron Julius Révay, Baron und Baronin Simon Révay Baron Géza Radvánszky, Graf und Gräfin Aladár Széchenyi, Graf Josef Teleki, Baronin Béla Orczy, Graf und Gräfin Berthold, Graf Paul Festetics senior, der Direktor des Klubs Baron Béla Atzél, der in lebenswürdigster Weise die Honneurs machte, Alexander Wekerle, Dr. Max Falk, den Obergespan Franz Fenyvessy, Oberbürgermeister Márkus, Bürgermeister Johann Halmos, Professor Dr. Ónodi, von Seite der ung. geogr. Gesellschaft die Ehrenpräsidenten Graf Béla Széchenyi und Professor Ármin Vámbéry, die Vizcpräsidenten Béla Gerster und Dr. Rudolf Havass, den Generalsekretär Direktor Anton Berecz, die Mitglieder des Ausschusses, ferner den Oberstadthauptmann Béla Rudnay und noch zahlreiche illustre Persönlichkeiten, von denen Viele mit ihren Gemahlinen erschienen waren.

Den Beginn der Soirée bildete ein prächtiges Konzert, dessen künstlerische Qualität durch die Nennung der Mitwirkenden genügend charakterisirt wird. Frau Sigrid *Arnoldson* entzückte mit Gesangsvorträgen, die Kapellmeister Ladislaus *Kun* (Cymbal) und Carl *Noseda* (Klavier) erfreuten durch ihre tüchtigen Leistungen und Herr Michael *Takáts* vom königl. Opernhause vertrat die ungarische Gesangkunst mit ausserordentlichem Erfolge. Jede einzelne Nummer des Programms fand wärmsten Beifall.

Als dann die illustre Gesellschaft zum Festmahle an den geschmackvoll dekorirten Tafeln Platz nahm — die Ehrenplätze neben der Gräfin Viktor Károlyi und dem Grafen Béla Széchenyi hatten Professor Nansen und Gemahlin, Baronin Daniel und Frau Arnoldson inne —, wurde den interessanten Gästen auch ungarische Zigeunermusik geboten. Die Berkes'sche Kapelle spielte feurige

Weisen, von denen sich Nansen und seine Gemahlin ganz enchanted zeigten. Auch das Menu enthielt in dem ersten Gange „Glace Pôle Nord“, eine Anspielung auf den Helden des Abends.

Den ersten Toast sprach Armin Vámbéry in englischer Sprache. In schwungvollen Worten liess er Nansen hochleben als einen Mann, der in diesem Jahrhundert für die Förderung der Wissenschaft so vieles gethan. Nansen, einer der hervorragendsten Repräsentanten des persönlichen Muthes, hat wohl gethan, nach Ungarn zu kommen, denn Ungarn ist das Land, wo der Muth und auch der Drang nach Wissen immer die vollste Würdigung gefunden haben. (Brausende Éljenrufe.)

Nun erhob sich Nansen und sagte ebenfalls in englischer Sprache ungefähr Folgendes :

„Mein Freund Vámbéry sagte in einem Passus seiner schöner Rede, dass es zwei Nationen gibt, wo der Wissensdrang und der persönliche Muth volle Würdigung finden, die ungarische und die englische. Es gibt aber noch eine dritte Nation, ein kleines Volk, das sich in würdiger Weise zu den beiden gesellt : das norwegische. Jahrhunderte lang hat Norwegen einen Kampf für die Freiheit, aber auch für die Wissenschaft geführt, einen Kampf, der in den Annalen der Weltgeschichte mit unauslöschbaren Lettern eingetragen ist. Als freier Norwege habe ich mich nirgends so wohl gefühlt wie in Ungarn, da das Leben dieser ganzen Nation auf Freiheit und Selbstständigkeit gegründet ist. Die Freiheit ist der Boden, auf dem die Wissenschaft am schönsten gedeiht. Da Ungarn frei ist, so ist es auch ein Heim der Wissenschaft. Es lebe Ungarn!“

Minutenlanger Beifall, der kein Ende nehmen wollte, folgte diesen schönen Worten, die auf die Anwesenden tiefen Eindruck machten

Nach dem Souper entwickelte sich im Tanzsaale des Klubs eine überaus animirte Konversation. Professor Nansen liess sich den Damen der Aristokratie, die Herren wieder liessen sich Frau Nansen vorstellen und um Mitternacht traten unternehmende Paare zum Tanze an und machten Nansen, der von der Soirée entzückt war, auch mit dem Csárdás bekannt. Beim Scheiden erklärten die Gäste, sie nehmen unvergessliche Eindrücke von diesem herrlichen Abend mit sich.

Vortragsitzungen

im Jahre 1898.

1. Sitzung am 13-ten Jänner unter dem Vorsitze des Präsidenten, kön. Raths Dr. Béla *Erödi*. Auf der Tagesordnung stand ein Vortrag des Vizepräsidenten der Gesellschaft Dr. Rudolf *Havass* unter dem Titel: „*Dalmatien in seinen Beziehungen zu Ungarn und mit Rücksicht auf Fiume*“. Die deutsche Uebersetzung dieses Vortrages ist in diesem Abrégé (Seite 17) abgedruckt.

2. Sitzung am 28-ten Jänner. Nachdem Präsident Dr. Béla *Erödi* die Sitzung eröffnet, las der Generalsekretär Anton *Berecz* eine Mittheilung Dr. Georg *Versényi's* „*Ueber Alexander Körösi Csoma*“.

Alexander *Ujfalvy* (1792—1866), ein berühmter Jäger, dabei gebildeter, denkender Mann, der am öffentlichen Leben Siebenbürgens regen Antheil nahm und mit vielen leitenden Männern innige Freundschaft hielt, schrieb gegen Ende seines Lebens seine interessanten Memoiren in drei Bänden, deren mittlerer verloren ging, während der erste und zweite in der Bibliothek des Siebenbürgischen Museums bewahrt wird. Sie enthalten viele werthvolle Berichte. Besonders ausführlich und interessant schreibt er über den jungen Baron Nikolaus *Wesselényi*; kürzer, aber ebenfalls interessant über *Alexander Körösi Csoma*, der bekanntlich nach Asien ging, um die Urheimath der Magyaren zu finden, und in Tibet starb. Dr. Theodor *Duka*, der im Auftrage der Ungarischen Akademie *Alexander Körösi Csoma's literarischen Nachlass* (Körösi Csoma Sándor dolgozatai. Budapest, 1885. Magyar Tud. Akad.) herausgab, hatte keine Kenntniss von dieser interessanten Aufzeichnung. Darum hält es Dr. Georg *Versényi* für zweckmässig, dieselbe mitzuteilen. Diese Mittheilung erschien im I. Hefte B. XXVI. der „*Geographischen Mittheilungen*“ („*Földrajzi Közlemények*“). Wir können hier, was Alexander *Ujfalvy* im I. Band seiner Memoiren (S. 135—142) über *Alexander Körösi Csoma* schreibt, nur kurz wiedergeben.

„Ich kannte ihn näher. Von 1799 bis 1811 studirte ich mit ihm in derselben Klasse und stand mit ihm zwölf Jahre im engeren Verhältniss. Körösi stammte von einer armen Székler Soldatenfamilie. Als er 10 Jahre alt war, begleitete ihn sein Vater zu Fuss

nach Enyed, damit er am reformirten Kollegium daselbst studire. Unterwegs verausgabte er für ihn einen ungarischen Gulden. Aber nie mehr. Einige Jahre war er Diener bei Studenten. Unter 90 Mitschülern war er schon im ersten Jahre der Erste und blieb es bis zuletzt. Sein Gedächtniss war ebenso enorm, wie sein Fleiss. Er sprach selten, kurz und immer bedächtig. Der geringste Gegenstand entging seiner Aufmerksamkeit nicht. Er war von unersetzlichem Körperbau, muskulös, knochenstark, unter uns der stärkste. Sein Antlitz regelmässig, schön, männlich. Sein Aussehen vertieft, bedeutend, schweigsam. Seine Nahrung Kollegium-Brod, Obst, Brinse, Salat. Fleisch genoss er selten, Leckerbissen, geistige Getränke nie. Er schlief auf blosser Erde oder auf einer Bretterpitsche. Krank oder kränklich war er nie. Er war gleichmüthig, weder heiter, noch ernst, keinerlei Affekt an ihm zu sehen. Kinderspiele spielte er nicht, aber lobte gute Spieler. Im Schwimmen, Ringen übertraf er uns Alle. Das Glücksspiel nannte er Thorheit, hasste es. Singen, tanzen sah man ihn nie, doch sah er gern einen guten Tänzer. Er war keinen Augenblick ohne Lernen, Beschäftigung. Er war unabhängig im strengsten Wortsinne, denn er wusste seinen Willen, seinen Affekt zu beherrschen. Sein fleissiges Lernen war von solchem Erfolg, dass er, aufgerufen, den Lehrer mit seinen gelehrten Abhandlungen in Verlegenheit brachte. Trotz aller Auszeichnung war er nie eingebildet. Er hatte immer Geld. Wir liehen oft von ihm, er nie von Niemandem. Als Ergebniss seiner guten Wirthschaft hatte er 5000 fl. am Schlusse der Schulzeit. Er war ein tiefer, aber nicht schneller Denker. Sein Anzug war einfach, aber stets rein. Sommer, Winter trug er einen Tuchrock. In der grössten Hitze schwitzte, in der grössten Kälte fror er nie. Trotz Genies, starken Charakters, überlegener Körperkraft liess er Niemandem seine Ueberlegenheit fühlen. Seine Lehrer bevorzugten, seine Kollegen bewunderten ihn. Er wusste es, doch liess es ihn gleichmüthig. Innige Freundschaft blieb ihm ebenso fremd, wie Hass oder Neid. Man weissagte ihm eine grosse Zukunft als Feldherr, Staatsmann, Stolz seines Landes. Trotz seiner ausserordentlichen Individualität wurde er keines. 1816 nach Göttingen reisend, besuchte er mich in Wien. — 1820 besuchte er mich auf meinem Landsitz in Romladék, um Abschied zu nehmen. Er war von seinem, von erster Jugend an gehegten Reiseplan, den Andere für Narrheit hielten, durch Nichts abzubringen. Er hatte dazu dreizehn lebende und todte Sprachen erlernt, seinen Körper durch Entbeh-

rung und Abhärtung dazu präparirt. Beim Abschied war er begeistert, wie ich ihn nie gesehen. „Mein Freund“ — sagte er — die Lösung der grossen Frage, die Urheimath unserer Vorfahren zu entdecken, ist meine Aufgabe. Dem grossen Ziel entsprechend wird einst mein Lohn sein. Lebe wohl, sei glücklich, mein Freund! — Du wirst es auch sein, denn Dein leichtes Blut ist mit wenig beglückt.“ Und gegen seine Gewohnheit umarmte er mich zärtlich. Dies war meine letzte Begegnung mit ihm.“ So weit im Auszug der Bericht Ujfalvy's über Körösi Csoma.

Hierauf hielt Dr. Vinzenz *Borbás* einen Vortrag über das *Fátragebirge*. Von den drei Berggipfeln des ungarischen Nationalwappens, Tátra, Fátra, Mátra, ausgehend, entwickelt Vortragender, dass diese drei Gebirge in unserer Orographie nicht gehörig hervorgehoben sind. Der östliche Flügel des Fátragebirges wird von diesen, unter dem Namen *Niedere* oder *Kleine Tátra*, getrennt und zum Tátragebirge geschlagen, obgleich er mit dem Fátragebirge zusammenhängt. Der *Stureczpass* ist nicht eine Scheide, sondern eigentlich eine Verbindung des zentralen und östlichen Theiles des Fátragebirges. Dieses hat mit Inbegriff des östlichen Flügels (*Niedere Tátra*) eine übereinstimmende Vegetation. Ebenso zieht sich von den Südahängen des *Bakonygebirges* über das Budaer-, Mátra- und Bükkgebirge einschliesslich der Hegyalja eine einheitliche Vegetationszone und muss die Reihe dieser gesonderten Gebirge wenigstens hinsichtlich der Vegetation zu einer Kette zusammengefasst werden. Auf der Tátra, auf der Fátrakette, sowie auf der vom Balatonsee über das Budaergebirge, die Mátra- und den Bükk sich bis zur Hegyalja hinziehenden Gebirgsfolge hat sich je eine übereinstimmende, also der Dreiheit der Gebirge entsprechend, auch eine dreifache Vegetationszone gebildet.

3. Sitzung am 10-ten Februar, unter dem Vorsitze des Präsidenten Dr. Béla *Erödi*.

Den ersten Vortrag hielt das Ehrenmitglied Dr. Lúdvig *Lóczy* über „*Eugen Cholnoky's Asienreise*.“ — Cholnoky reiste von Shanghai, wo er von einer französischen Gesellschaft Auftrag zur Erforschung von Goldminen erhielt, in die Mandschurei. Von Shanghai fuhr er zu Schiff bis Wladiwostok, von hier aber kehrte er, zu Fuss reisend, durch die Mandschurei nach Peking zurück. Seine Reise dauerte 130 Tage, indem er von Tien-pao-schan tägliche Touren von 40 bis 45 Kilometer machte. Er berührte auch die Gegend, wo jetzt die neue chinesische Eisenbahn gebaut wird. Er

machte über siebzig photographische Aufnahmen und etwa 200 Zeichnungen und Kartenaufnahmen. Seine Reise ist reich an wissenschaftlichen Ergebnissen, die der Veröffentlichung harren.

Hierauf hielt Aladár Fest, Direktor des Staats-Obergymnasiums in Fiume, einen Vortrag „*Ueber die geographische Lage Fiumes*“. Im ersten Theil spricht Vortragender von der *geographischen Prädestination* Fiumes. Das Erblühen der Handels-Emporien ist nicht ein Werk des reinen Zufalls, sondern vorherbestimmt durch die in der geographischen Lage einzelner Punkte liegenden natürlichen Vortheile. Dies gilt auch für Fiume. — Der nördliche Zipfel des Adriatischen Meeres ist seit den ältesten Zeiten ein Sammelbecken des aus dem Innern Europas nach dem Süden strebenden Verkehrs gewesen. Das Hauptemporium dieses Beckens hat im Laufe der Zeiten gewechselt (Adria, Ravenna, Padova, Aquileja, Venedig), aber in der Regel gab es zu einer und derselben Zeit immer nur eines. Die Häfen der alten Emporien verseichteten nach der Reihe. Am längsten widerstand Venedig diesem Schicksal, aber seine Lagunen sind heute nicht mehr genug tief. Der Verkehr suchte einen tieferen Hafen und fand Triest, welches der Erbe der „Meereskönigin“ Venedig wurde. Fiume indessen theilt sämmtliche Vorzüge der Lage Triests. Der Dualismus kam zur Herrschaft auch in der Adria, welche zuerst aus dem venezianischen ein rein österreichisches, dann ein österreichisch-ungarisches Meer wurde. Entscheidend ist in der Lage sowohl Triests, als Fiumes, dass sie die Endpunkte der von den beiden Hauptstädten zum Meere gezogenen kürzesten Linien sind. Dann hebt Vortragender die lokalen geographischen Umstände hervor, welche Fiume über die übrigen Punkte der Küstenlinien von Anbeginn den Vorrang boten und ihm den Primat sicherten, in erster Linie den natürlichen Mündungshafen der Fiumara. Nach den Beschreibungen der römischen Geographen hatte dieser Hafen schon in der römischen Zeit eine dominirende Stellung über die übrigen Küstenstädte der Umgegend.

Im zweiten Theile beschäftigt sich Vortragender mit dem Zustande des *alten Hafens Fiumes* und seinen Umgestaltungen im Mittelalter und der Neuzeit bis zum Jahre 1868. Er bespricht die älteren Pläne, welche die entsprechende Entwicklung und Verbesserung des alten Hafens bezweckten. Vom Schicksal der Mündungshäfen, der Verseichtung, wurde Fiume durch Ungarn gerettet, welches 1822 die Stadt *ohne Hafen* übernahm, weil ihr bisheriger Hafen schon ganz versandet und unzugänglich war. Schon damals

tauchte die Idee des jetzigen künstlichen Hafens auf. 1847 brachte die ungarische Regierung auch das neue Hafenbassin zu Stande, welches indessen zu klein war und sich unter dem Absolutismus nicht entwickelte. Sehr interessant illustriren die Entwicklung der Stadt und des Hafens die vom Vortragenden vorgezeigten, vom Sektionsrathe Hajnal zusammengestellten alten Planskizzen und Ansichtsbilder.

Im dritten Theil spricht Vortragender eingehend vom *Hafen von Zengg*, welcher ebenfalls schon im Mittelalter eine Rolle spielte und damals die heutige Mission Fiumes erfüllte, weil er damals Ungarns nächster Hafen war.

In vierten Theil spricht er von der *Ausdehnung und dem Material des Waarenverkehrs* des Fiumaner Hafens im Alterthume, Mittelalter und in der Neuzeit. Auch die im Laufe der Zeiten erfolgten Veränderungen desselben illustriren treu die Wirkung der natürlichen Faktoren, welche Wirkung nur von Zeit zu Zeit durch die politische Lage modifizirt werden kann.

4. Sitzung am 24-ten Februar. Nachdem der Präsident Dr. Béla *Erödi* die stark besuchte Sitzung eröffnet hatte, widmete Generalsekretär Anton *Berecz* dem am 19. Feber dahingeshiedenen eifrigen Ausschussmitgliede der Gesellschaft, Direktor der Staatsdruckerei, Ministerialrath Emerich *Péchy* einen pietätvollen Nachruf. *Péchy* nahm an der Gründung der Gesellschaft theil und war auf dem Gebiete der ungarischen Kartographie einer der Bahnbrecher, der mit seinen Arbeiten der ungarischen Wissenschaft auch im Auslande Ruhm erwarb. Das Hauptfeld seiner Thätigkeit bildete zwar die königl. ung. Staatsdruckerei, deren Direktor er seit 1870 gewesen und welche seine unermüdliche Thätigkeit, sein entwickelter Kunstgeschmack und seine vielseitige gründliche Fachkenntniss auf ein hohes Niveau brachte. Dabei blieb er unentwegt ein treuer Pfleger der Kartographie und wirkte auf diesem Gebiete mit solchem Erfolg, dass seine Leistungen nicht bloß daheim, sondern auch im Auslande grosse Anerkennung fanden. — Hierauf hielt Johann Matiss, Professor am Staatsobergymnasium in Fiume einen Vortrag über „*die Wirbellhiere des Quarnero und des ungarisch-kroatischen Küstenlandes*.“ Er besprach in erster Reihe die Fische, ihre Lebensweise und die Art ihres Vorkommens und illustrierte seinen Vortrag durch Vorweisung verschiedener nach seiner eigenen Methode verfertigten Präparate.

5. Sitzung am 10-ten März. Der den Vorsitz führende Vice-

präsident Béla *Gerster* eröffnet die von einem dichtgedrängten Auditorium besuchte Sitzung, indem er den anwesenden Grafen Eugen *Zichy* begrüsst und zu seiner demnächst anzutretenden dritten Asienreise beglückwünscht. Graf Eugen *Zichy* dankt für die Begeisterung und skizzirt seine geplante neuere Reise. Sein Vortrag erntete lebhaften Beifall. (Éljenrufe). Dann widmet der Generalsecretär Anton *Berecz* dem dahingeschiedenen Gesellschafts-Mitgliede Salamon *Gajzágó* einen warmen Nachruf. Hierauf hielt der Vicepräsident Dr. Rudolf *Havass* einen Vortrag über *Dalmatien*. Der über „*Dalmatiens Beziehungen zu Ungarn mit Rücksicht auf Fiume*“ von dr. Rudolf Havass am 13-ten Jänner gehaltenen Vortrag, in welchem er auch die Frage des Wiederanschlusses Dalmatiens an Ungarn berührte, hatte in weiteren Kreisen, insbesondere auch in Kroatien und Dalmatien Interesse erregt. Der heutige Vortrag über Dalmatien ist eine Ergänzung des vorigen. Die Ereignisse bewiesen seitdem, wie zeitgemäss die Berührung dieser Frage gewesen. Am 17. Feber brachte ein wortkarges kaum beachtetes Telegramm aus Zara die Nachricht, die dalmatinische Provinzial-Versammlung habe in einer an Se. Majestät gerichteten Adresse um die Vereinigung Dalmatiens mit Kroatien — also mit dem ungarischen Reiche — gebeten. Dieser Bitte verleiht grosses Gewicht die Erklärung des Referenten *Ivcsevic*s, dass die österreichische Regierung der Adresse nicht entgegen sei, während sie früher immer mit Schliessung der Provinzial-Versammlung drohte, wenn der Wiederanschluss Dalmatiens aufs Tapet gebracht wurde. Von den zwei politischen Parteien Dalmatiens, deren eine den *unmittelbaren* Anschluss an Ungarn und die andere den *mittelbaren durch Kroatien* wünscht, erhielt die letztere in der Provinzialversammlung die Mehrheit, und wir betrachten auch diese Lösung der Frage als vortheilhaft für uns. Die halbe Million Bevölkerungszuwachs für Kroatien wird unsere Schwierigkeiten mit diesem Lande nicht vermehren. Die Dalmatiner werden sehen, dass wir für das Aufblühen ihres Landes sorgen, und schon im eigenen Interesse Freunde des ungarischen Staates sind. Auch wird der Wiederanschluss Dalmatiens keine grossen Investitionen verursachen. Wie Nikola *Plavsics*, Secretär der Essegger Handels- und Gewerbekammer, in seiner Abhandlung „*Budapest als Europa's Kontinental-Knotenpunkt auf dem Verkehrswege nach der Levante*“ nachweist, wird eine von Agram oder Karlstadt über Otočak oder Knin (wo schon eine Eisenbahn ist) nach Spalato führende

Eisenbahn höchstens 20—30 Millionen kosten, welche Ungarn, das nahezu 800 Millionen in Eisenbahnen investirt hat, gewiss noch zu investiren im Stande sein wird. Die Einrichtung der von Natur vorzüglichen Häfen Dalmatiens würde kaum Kosten verursachen. Das materielle Opfer käme im Vergleiche zu dem Gewinne gar nicht in Betracht, wenn Ungarn die dalmatinischen Häfen zur Entwicklung seines Seehandels verwenden kann. Durch die Eröffnung des Suez-Kanals ist wieder das Mittelmeer die Verkehrslinie nach Süd und Ost. Selbst die Deutschen anerkennen, dass bis zur Main-Linien die Häfen des Mittelmeers berufen sind, den Verkehr mit Asien zu vermitteln, und unter diesen Häfen könnte die ungarische Küste den Vorrang haben. Wir müssen aber Dalmatien kennen lernen und unsere Gesellschaft erhält die Aufgabe, den politischen und volkswirtschaftlichen Umgestaltungen den Weg zu ebnen. Nach diesem Vortrag hielt der Präsident der Gesellschaft, Dr. Béla *Erődi*, einen Vortrag über „*das Heilige Land*“, über welches vom Vortragenden nächstens ein in Form und Ausstattung seinen Werken über *Sizilien und Malta* und über *das Land der Pharaonen* sich anschliessendes, illustriertes Werk erscheinen wird, welches er auf Grund seiner auf zwei Reisen im Heiligen Lande gesammelten Erfahrungen und eingehenden Studiums der Fachliteratur verfasst hat. Vortragender schildert von geographischem Standpunkte Palästina, das eigenartige kleine Land, in welchem die grössten Naturgegensätze neben einander vorkommen. Das Thal und der Fluss Jordan geben dem Lande seinen Charakter und deshalb schildert Vortragender eingehend den Fluss, der in der tiefsten Einsenkung des Erdballs verläuft, erst durch den See Miram, dann durch den See Genezareth, und im Todten Meer verschwindet. Nach den hydrographischen Verhältnissen bespricht Vortragender die orographischen, die vom Gross-Hermann-Berge bis zur Sinai-Halbinsel ziehenden Gebirge und ihre Gliederungen. Dann bespricht er die politische Geographie des Landes im Alten und Neuen Testament, mit besonderem Hinweise auf die merkwürdigen Orte, die in der Heiligen Schrift, in der Geschichte des Volkes eine hervorragende Rolle gespielt haben. Dem Vortrage schlossen sich projizirte Bilder an, die hervorragenderen Orte des Heiligen Landes nebst den ethnographischen Typen umfassend.

6. Sitzung am 24-ten März anschliessend an die Generalversammlung. Dr. Ludwig *Lóczy* hielt einen Vortrag „*über China*“. China ist wieder an der Tagesordnung und die europäische Politik

berathschlagt über dessen Theilung. Vortragender hält das baldige Eintreten dieses Ereignisses nicht für wahrscheinlich. Die chinesische Armee zu schlagen, die Hauptstadt zu erstürmen ist nicht schwer, da Khina keine nennenswerthe Armee hat und der Gesellschaft und dem Gemeinsinn Chinas der kriegerische Geist abgeht. Aber das auf leichte Weise eroberte China zu behalten und unter europäisches Regime zu beugen, hält er seitens jeder europäischen Macht für eine Unmöglichkeit. Fremde asiatische Mächte haben China mehrmals erobert, aber die Eroberer nahmen Sprache und Sitten der Chinesen an, verschmolzen mit ihnen. Die Chinesen zogen aus der Berührung mit den Europäern sehr viel wirtschaftlichen Nutzen ohne auch nur eine ihrer nationalen Sitten aufzugeben. Wenn die 380 Millionen zählende chinesische Nation sich einmal die technischen Errungenschaften der westlichen Kultur aneignet, die Geschicklichkeit der Kriegführung, wozu sie ja durch die Berührung mit den Europäern gedrängt wird: dann erstet eine drohende Grossmacht, welche Europa mit einer grösseren Gefahr bedroht, als die Mongoleninvasion und die Türkenverheerungen gewesen.

7. Sitzung am 14-ten April. Präsident Dr. Béla *Erödi* eröffnete die Sitzung worauf Generalsekretär Anton *Berecz* das Schreiben, welches Graf Eugen *Zichy* am 28. März l. J. an die Gesellschaft gesandt hatte verlas. Hierauf hielt Generalsekretär Anton *Berecz* einen Vortrag über „*die Insel Cuba*“, die er geographisch und historisch beleuchtete.

Spaniens blühendste und wichtigste Kolonie, die Perle der Antillen, oder, wie die Spanier sie noch lieber nennen, „die Königin der Antillen“, hat heute — sagte der Vortragende — ein hervorragendes Interesse, nicht so sehr wegen des Schicksals der darauf lebenden Völker, oder wegen der darauf vorhandenen Naturschätze, sondern noch mehr wegen seiner günstigen geographischen Lage, welche diese Insel zum Schlüssel einer erst noch werdenden Hauptweltstrasse und deshalb zum Gegenstand der Begehrlichkeit mächtiger Staaten macht. Diese schöne Insel des Atlantischen Oceans, welche schon Columbus das schönste Land nannte, das je ein Auge geschaut, das durch den Zauber seiner Landschaften und den Reichthum seiner Produkte das gesegnetste Land der Erde ist, beleuchtet Vortragender zuerst von allen geographischen Gesichtspunkten; bespricht dann ausführlicher die Kultur der drei Hauptprodukte Zucker, Kaffee und Tabak, Handel und Verkehr, die administrative Eintheilung, die Finanzen, das Unterrichts- und

Gerichtswesen. Er betont, welch grenzenlosen Hass die Farbigen gegen die herrschenden Spanier, aber auch gegen die übrigen Europäer hegen, die sich auf die Insel bereichern kommen, und beschreibt dann eingehender die Hauptstadt Habana mit ihren 200.000 Einwohnern in allen ihren Einzelheiten, und kürzer die anderen bedeutenden Städte des westlichen und östlichen Theils. Dann skizzirt er kurz die Geschichte der ursprünglich von Indianern bewohnten Insel von ihrer Entdeckung durch Columbus am 28. Oktober 1492 und bespricht ausführlicher die vom Anfang dieses Jahrhunderts, trotz der immer grösseren Konzessionen der Spanier, sich immer wiederholenden Aufstände, welche von den Vereinigten Staaten, besonders nachdem diese die Insel vergeblich durch Kauf an sich zu bringen versucht hatten, fortwährend unterstützt wurden. Einen dieser Freiheitskämpfe müssen wir wegen der Theilnahme eines ungarischen Obersten speziell erwähnen. Im Jahre 1851 machte Narciso *Lopez*, verbündet mit dem Amerikaner *Critenden* und dem Ungar *Prágay*, einen Versuch zur Befreiung Cubas, der aber misslang und mit der Enthauptung *Lopez* am 1. September 1851 in Habana ein trauriges Ende nahm. *Prágay* war 1848 Honvéd-Oberst, kapitulierte in Komorn und lebte dann im Exil in Amerika. Er nahm mit mehreren Honvéds unter Lopez am cubanischen Freiheitskampfe theil und starb mit allen seinen Kameraden den Feuertod in einer Scheune, in welcher sie sich vertheidigten, um das Vorrücken der Spanier aufzuhalten, welche, da sich die Vertheidiger nicht ergeben wollten, die Scheune anzündeten. — Die Schilderung der weiteren Aufstände und Kämpfe schliesst Vortragender folgendermassen: Trotzdem 1881 ein königliches Dekret die spanische Verfassung auch auf Cuba einführte, die cubanischen Bürger ganz gleiche Rechte mit den Spaniern genossen, 16 Senatoren und 30 Abgeordnete in den Cortes die Interessen ihrer Wähler frei vertreten konnten, begannen die separatistischen Elemente im Febr. 1895 neuerdings den Befreiungskampf. Noch vor Beginn dieses Kampfes schufen die spanischen Cortes ein Gesetz, welches den Wirkungskreis der cubanischen Regierung bedeutend erweiterte. Cuba erhielt dadurch Autonomie und ein aus 15 gewählten und 15 ernannten Mitgliedern bestehender Senat unter dem Präsidium des jeweiligen Gouverneurs sollte die Angelegenheiten der Cubaner ordnen. Aber das Gesetz konnte wegen des ausgebrochenen Krieges nicht in Kraft treten. Der neueste Geschichtsabschnitt Cubas ist aus den Zeitungen bekannt. Das Volk der Vereinigten Staaten

fordert die Annexion der wunderschönen und fruchtbaren Insel und das Schicksal Cubas wird durch die Haltung der Regierung dieser Staaten entschieden werden.

Wir können aus der Ferne jene geheimen Ursachen nicht kennen, welche einen Theil des cubanischen Volkes bewogen, wieder zu den Waffen zu greifen, um die spanische Herrschaft abzuschütteln. Wir ahnen nur, dass dies nicht blos die Begeisterung für die Freiheit sei; aber wir können jedenfalls mit Gewissheit auf die Ursache hinweisen, wegen deren sich das Volk und die Regierung der Vereinigten Staaten für Cuba so ausserordentlich interessiren. Cuba liegt in der nächsten Nähe dieses grossen und mächtigen Staates mit dem Berufe, seinerzeit den interozeanischen Kanal von Panama oder Honduras zu dominiren. Diese Macht wünschen die Vereinigten Staaten für sich, denn der die beiden grossen Ozeane verbindende Kanal wird eine noch grössere Wichtigkeit haben, als der Suez-Kanal, und der diesen neuen Kanal beherrschende Staat wird zugleich Herr des Handels und des Seeverkehrs der beiden Ozeane sein. Es fragt sich, ob es für das alte Europa heilsam sein wird, wenn es den amerikanischen Yankees gelingt, diese Herrschaft an sich zu reißen. Gewiss ist, dass Spanien seine auf Cuba verausgabten Millionen nicht leicht dort lassen und sein Banner nicht ohne Kampf von Cubas Bergen einziehen wird.

Ogleich der Heldentod des Honvédobersten Johann *Prágay* und seiner Kameraden blos eine kleine Begebenheit ist, die der Geschichtsschreiber des cubanischen Unabhängigkeitskampfes vielleicht gar nicht erwähnen wird, können wir doch Befriedigung daraus schöpfen, dass für die Freiheit Cubas auch ungarisches Blut geflossen ist.

Sodann las der Vicepräsident der Gesellschaft, Béla *Gerster*, in Begleitung interessanter Erläuterungen einen Brief Koloman Saxlehner's, in welchem dieser in lebendiger Darstellung seine durch die Vereinigten Staaten gemachte Reise nach Alaska schildert. Vortragender konstatirt mit Vergnügen, dass auch die Kaufleute unseres Vaterlandes bemüht sind, auf Grund eigener Erfahrungen den ungarischen Waaren im Auslande einen Markt zu eröffnen. Auch Koloman Saxlehner hat anlässlich der Eröffnung der New-Yorker Filiale der Firma Saxlehner in Amerika eine interessante Reise gemacht und diese in den vorgelesenen (an seine Familie gerichteten) Briefen beschrieben. Die Reise ging von Chicago

mit der westlichen Pacific Eisenbahn bis zu den Roky Mountains, drehte sich dann südwärts nach Mexico, von hier am Westrande der Union über San-Francisco bis Takoma, von wo er zu Schiff mit den nach Klondyke gehenden Goldsuchern bis Skaguci in Alaska fuhr, wo die Goldsucher ausstiegen. Hier bot sich ihm reiche Gelegenheit, das Leben der Goldsucher zu studieren. Viele von ihnen haben ihre sichere Carrière (Bank- oder Staatsanstellung) im Stich gelassen und gehen in dieser wilden Gegend, sobald ihnen das Geld ausgeht dem sicheren Tode entgegen. Auf der Rückreise besuchte er den Nationalpark und er weiss sowohl das hier als auf der vorhin angedeuteten Reiseroute Beobachtete höchst interessant zu schildern.

8. Sitzung am 27-ten Oktober unter dem Vorsitze des Präsidenten der Gesellschaft, königl. Rath, Dr. Béla *Erödi*.

Der Präsident widmete dem Andenken der verklärten Königin einen tiefempfundenen Nachruf, welchen das Auditorium stehend anhörte.

Dann berichtete er, dass der Ausschuss die Teilnahmskündigung der Gesellschaft an die Stufen des Thrones gelangen liess und 5000 fl. aus dem Stammkapital zu einem Königin-Elisabeth-Fond ausgeschieden habe, dessen je fünfjährige Zinsen als Preis für die geographische Monographie eines Landestheiles ausgeschrieben werden sollen.

Sodann begrüsst er das Mitglied dr. Johann *Jankó*, der von seiner einjährigen Reise in Asien gesund zurückgekehrt ist und durch seine Forschungen der geographischen Wissenschaft einen grossen Dienst geleistet hat.

Hierauf las Generalsekretär Anton *Berecz* einen kurzen Vortrag von dem ord. Mitgliede Simon *Telkes* „*Ueber die Ortsnamen*.“ Telkes weist darauf hin, dass es nothwendig ist, dass das Gesetz über die Ortsnamen Ungarns, nachdem es von seiner Majestät des Königs sanctionirt wurde, auch von der heimischen deutschen Presse eingehalten werde. Er erwartet dies insbesondere von der patriotischen deutschen Journalistik.

Professor *Fialovski* bemerkt, wenn die Ortsnamen magyarisirt werden, möge dafür Sorge getragen werden, dass dies auf eine wohl bedachte Weise geschehe. Der Präsident anerkennt die Richtigkeit dieser Bemerkung und ersucht Fialovski, das in dieser Hinsicht gesammelte Material der Gesellschaft einzusenden, deren Ortsnamen-Kommission dasselbe der Aufmerksamkeit des Ministers des

Innern empfehlen werde. — Dann übernimmt Vicepräsident Rudolf *Havass* den Vorsitz, während Präsident *Erödi* seinen Bericht über die Lisboaer Vasco da Gama-Feier erstattet, an der er in Vertretung der Gesellschaft teilgenommen. Nachdem er der Rolle und Verdienste Vasco da Gama's gedacht, geht er zur Beschreibung der Feier über.

9. Sitzung am 10-ten November unter dem Vorsitze des Präsidenten Dr. Béla *Erödi*. Präsident beantragt die Wahl des Handelsministers Baron Ernst *Daniel*, des Direktionspräsidenten der ungarischen Staatshachnen Julius *Ludvigh* und des Bürgermeisters Johann *Halmos*, die der Geographischen Gesellschaft die grösste Aufmerksamkeit und Förderung zuteil werden liessen, zu Ehrenmitgliedern der Gesellschaft. Hierauf beantragte Professor Ludwig *Lóczy* die Wahl des Grazer Universitäts-Professors Dr. Eduard *Richter*, der die Balatonsee-Kommission bei der Herstellung der deutschen Ausgabe der Balatonsee-Monographie unermüdlich freundlich unterstützt hat, zum Ehrenmitgliede der Gesellschaft. Die Generalversammlung wählte die Empfohlenen einstimmig unter lebhaften Eljenrufen zu Ehrenmitgliedern, wovon dieselben amtlich verständigt werden sollen. Nach einer Pause von wenigen Minuten hielt den ersten Vortrag Aladár *György* unter dem Titel: „*Ueber die neueren politischen Umgestaltungen am oberen Nil*“. Er schilderte kurz die Geschichte des englischen Einflusses in Egypten, die Eroberung der Aequatorialprovinz, die Entstehung des Mahdi-Reiches, Gordon's Untergang, den Verlust der Provinz und die Wiedereroberung durch Kitchener, die Realisirung des englischen Planes, ganz Ostafrika in seine Machtsphäre zu bringen und die Beseitigung des Gegenplanes Frankreichs, einen zusammenhängenden Kolonialbesitz von der West-zur Ostküste zu erwerben. — Hierauf las Julius *Kozma* die Aufzeichnungen des Steuermanns *Fellner* über die Taifuns, welche er auf der Erdumschiffung der Fregatte „Donau“ miterlebt hat. Nach einer einleitenden Schilderung der Reise durch den Suezkanal nach Japan zu, kommt er auf die Taifuns zu sprechen. Der erste Taifun erreichte die Fregatte im Gelben Meere; sie entging ihm aber glücklich. Der zweite und stärkere traf sie im Stillen Ocean. Nach vorangegangenen fortwährenden Windwechsel brach der Sturm mit elementarer Gewalt los. Er ergriff das Schiff in der Flanke, wobei es sich einmal bis zu 44° neigte, oder trieb es mit unglaublicher Schnelligkeit vorwärts. Die Dampfmaschine nützt in diesem Falle wenig, denn beim fort-

währenden Umherwerfen des Schiffes fällt die Kohle unterm Kessel hervor. Die Wirkung des Sturmes wird am besten aus der Rechnung der Schiffswerfte für die Ausbesserung des Schiffes ersichtlich, welche 110.000 Dollars betrug.

10. Sitzung am 15-ten Dezember unter dem Vorsitze des Präsidenten Dr. Béla *Erödi*. Die Reihe der Vorträge begann Aladár *György*, indem er eine von Dr. Eugen *Gindele* verfasste kurze Schilderung der an Mühseligkeiten reichen Reise Landors's in Tibet vorlas, welche aus den ausführlicheren Schilderungen der Tagesblätter bereits bekannt ist. — Vor dem Uebergang zum zweiten Vortrage machte der Präsident die Mittheilung, dass das von seiner Asienreise heimkehrende Ehrenmitglied Graf Eugen *Zichy* am Sonntag, Vormittags 8 $\frac{1}{2}$ Uhr, in Budapest im Ostbahnhofe eintrifft, und fordert die Mitglieder, welche sich dem Präsidium zu seinem Empfange anschliessen wollen, auf, daselbst zu erscheinen. — Hierauf hielt der junge Graf Paul *Teleki* einen Vortrag unter dem Titel: „*Perioden in der Geschichte der Entdeckungsreisen in Asien.*“ Vortragender zählt zuerst in chronologischer Ordnung die einzelnen asiatischen Reise-Expeditionen und ihre hauptsächlichsten Ergebnisse auf und geht dann zu seinem eigentlichen Gegenstande über, indem er auf Grund ihrer charakteristischen Züge die historischen Perioden der asiatischen Entdeckungreisen festzustellen sucht. Die erste bis zur Völkerwanderung reichende Periode umfasst die Expeditionen der Griechen. Darauf folgt die Periode der Gesandtschaftsreisen, unterbrochen von einzelnen Handelsreisen. Dann treten die Portugiesen und Spanier in den Vordergrund, dann die Russen und Engländer, Holländer, Franzosen. Um die Mitte dieses Jahrhunderts beginnen die wissenschaftlichen Reisen. Die neuesten Reisen haben die Erforschung des innersten Asien zum Ziele. Die Vorlesung fand lebhaften Beifall. Präsident dankt dem Vortragenden für den Vortrag und spricht die Hoffnung aus, dass die geographische Wissenschaft auch ihm so viel zu verdanken haben werde, wie bereits mehreren Mitgliedern der gräflich *Teleki*'schen Familie. — Hierauf übergab Dr. Béla *Erödi* den Vorsitz an den Vizepräsidenten Rudolf *Havass* und hielt einen Vortrag über „*die im Dienste der Geographie stehenden amerikanischen Eisenbahn-Reklamen.*“ Vortragender schildert einleitend das Eisenbahnsystem der Vereinigten Staaten Nordamerikas. Das ganze Eisenbahnnetz erstreckt sich auf 293.858 Kilometer, so viel, wie die Eisenbahnen der übrigen Staaten der Welt zusammengekommen.

Die Herstellungskosten betrugen 11.363,000.000 Dollars. Sämmtliche Eisenbahnen sind Privatbesitz. Die Union Pacific Railroad hat allein ein Netz von 17.600 Kilometern. Die Zahl der Eisenbahnbediensteten erreicht 900.000. Die Waggons unterscheiden sich von den unseren. Die Pullmanschen bieten den grösstmöglichen Komfort. Es gibt nicht nur Speise- und Schlafwaggons, sondern auch zum Rauchen, zur Konversation, mit Bibliothek, Bad, Frisirsalon eingerichtete. Es stehen Stenographen und für Damen Gesellschafterinnen und Begleiter zur Verfügung. Die Eisenbahn-Gesellschaften sind in der Reclame sehr erfindlich. Vortragender besitzt etwa 300 Reklamhefte und ebenso viele Plakate, darunter riesig grosse. Die Reklamhefte sind äusserst geschmackvoll mit prächtigen Illustrationen ausgestattet, manche ganze geographische Monographien, andere in Versen abgefasst. Die Eisenbahn-Gesellschaften benützen jede sich darbietende Gelegenheit zu Extrazügen mit ausserordentlich ermässigten Fahrpreisen. Ein Plakat kündigt eine Vergnügungsreise für einen Dollar mit Inbegriff des Erdbeerenlesens an. Die Plakate der Extrazüge sind überschwänglich in der Anpreisung der Schönheiten der Gegenden. Vortragender erwähnt all dies, um auf die Mittel und Wege hinzuweisen, mittelst deren der Fremdenverkehr zur Hebung einzelner schöner Gegenden unseres Vaterlandes gefördert und belebt werden könnte. Er berichtet, dass die Direktion der ungarischen Staatsbahnen in dieser Hinsicht bereits die Initiative ergriffen habe; er zeigt drei bezügliche Hefte vor und wünscht, dass ihnen je eher noch mehrere folgen mögen.

Generalversammlung

der Ung. Geogr. Gesellschaft am 24-ten März 1898.

Präsident kön. Rath Dr. Béla *Erödi* eröffnet die zahlreich besuchte Generalversammlung und begrüsst den zu derselben erschienenen Grafen Béla *Széchenyi* als Ehrenpräsidenten der Gesellschaft zugleich aus dem Anlasse, dass sein grosses Werk über seine asiatische Expedition jüngst vollendet wurde. (Lebhafte Eljenrufe.)

Hierauf erstattete der Präsident Dr. Béla *Erödi* seinen *Präsidialbericht über das Jahr 1897*, den wir in französischer Uebersetzung in diesem Abrégé geben. (Seite 4.)

Der Präsidialbericht wurde unter lebhaften Beifall aufgenommen.

Hierauf erstattete der Generalsekretär Anton *Berecz* Bericht über die Schlussrechnungen der Gesellschaft und der Balatonsee-Kommission für 1897 und legte den Kostenvoranschlag der Gesellschaft für 1898 vor. Die Schlussrechnungen des Jahres 1897 ergaben: Einnahmen: 4516 fl. 3 kr. Ausgaben: 4207 fl. 96 kr. Die Rechnung wurde von den Revisoren in Ordnung befunden und dem Generalsekretär und Kassier Anton *Berecz* das Absolutorium ertheilt. Der Vermögenstand der Gesellschaft Ende 1897 stellte sich im Ganzen auf 8580 fl. Der Kostenvoranschlag für 1898 zeigt: Einnahmen: 3990 fl. 7 kr. Ausgaben: 3990 fl. Die Schlussrechnung der Balatonsee-Kommission für 1897 ergab: Einnahmen: 6992 fl. 75 kr. Ausgaben: 5332 fl. 62 kr.

Hierauf folgten die Wahlen von 7 Ehrenmitgliedern. Es wurden gewählt: Ausländer: *Radloff* in St. Petersburg, *Ferreira do Amoral* und *Luciano Cordeiro* in Lissabon. Inländer: Graf *Eugen Zichy*, Josef *Jekelfalussy* Director des Landes-statistischen Bureaus, Josef *Kőrösi* Director des Hauptstädtischen Statistischen Amtes, und Ministerialrath *Rudolf Rapaics*.

Zu Ausschussmitgliedern wurden gewählt: *Emerich Findura*, *Paul Király*, Dr. *Ludwig Lóczy*, Dr. *Franz Schafarzik* Dr. *Moriz Staub*, *Koloman Brázay*, Dr. *Koloman Demko*, Dr. *Julius Pethő*, und *Peter Szalay*.

Société Hongroise de Géographie.

Protecteur :

S. A. le Prince Philippe de Saxe-Coburg et Gotha.

Présidents d'honneur :

S. A. l'Archiduc Louis Salvator.

Le Comte Béla Széchényi.

Dr. Arminius Vámbéry, Prof. à l'Université de Budapest.

Bureau :

Président: Dr. **Béla Erődi**, Conseiller Royal. (Budapest, VI. ker., Király-útcza 76. sz.)

Vice-présidents: **Béla Gerster**, Ingénieur; **Rodolphe Havass**, Docteur en philosophie.

Secrétaire général: **Antoine Berecz**, Commissaire ministériel des écoles supérieures pour les jeunes filles. (Budapest, VI. Csengeri-ú. 51.)

Secrétaire: Dr. **Jean Jankó**, surveillant au Musée National à Budapest.

Membres du Comité :

J. Bartoss. — C. Brázay. — Dr. V. Borbás. — Dr. Ch. Brózik. — Eug. Cholnoky. — Dr. D. Csánki. — Dr. C. Demkó. — E. Farkasfalvy. — Dr. E. Gindele. — A. György. — A. Hahóthy. — F. Hopp. — Dr. B. Jankovich. — P. Király. — Dr. L. Lóczy (Président du comité pour l'exploration du Lac Balaton). — Dr. J. Pethő. — E. Pompéry. — Dr. F. Schafarzik. — J. Schneider. — Dr. M. Staub. — Dr. G. Thirring. — A. Wodianer.

- 45 Bpesti posta- és távir-
tanfolyam igazg.
Budai tanító-egyl.
Charusz L.
Csongrád-várm. tanító-
test. egyes.
Czigly J.
- 50 Dr. Czirbusz G.
Dach J.
Debreczeni J. M.
Dekáni K.
Dévai áll. főreálisk.
55 Dévai főreálisk. ön-
képzőkör.
Egenhoffer T.
Egri áll. fels. leányisk.
Eperjesi angol kisasz-
szonyok int.
Esztergomi Szt.-Bene-
dekrendi főgymn.
- 60 Eszterházy Gy. gróf.
Etelvári A.
Fernbach A.
Fernbach P.
Félegyházi városi kath.
főgymn.
- 65 Fiumei áll. fels. leányisk.
Fiumei kir. áll. főgymn.
Fiumei m. kir. Teng.
Akademia.
Fiumei áll. polg. isk.
Forcher A.
- 70 Forinyák Gy.
Gáspár J.
Gerster B.
Dr. Gindele J.
Goldman M.
- 75 Gond I.
Gönczi F.
Graenzenstein B.
Grossmann L.
Dr. Gswindt Gy.
- 80 Gyapai N.
Győri áll. főreálisk.
Győri kath. főgymn.
Gyulai A. gróf.
Dr. Gyurkovich Gy.
- 85 Hallóthy S.
Hamzus G.
Harkányi F. báró.
Hatsek I.
Heim P.
- 90 Dr. Heinrich A.-né.
Dr. Heinrich G.
Hemmen F.
Herczeg F.
Dr. Herzl M.-né.
- 95 Hetényi K.
Hódmező-vásárhelyi ev.
ref. gym. könyvtára.
- Holitscher E.
Homolka J.
Horváth K.
100 Horváth Z.
Hradczky B.
Dr. Huber A.
Hubert J.
Hüttl T.
- 105 Dr. Húvös J.
Dr. Illosvay L.
Inkey B.
Jablonszky J.
Dr. Jankovich B.
- 110 Dr. Jankovich J.
Jankovich L.
Jasztrabszky K.
Jánosi A.
Jászberényi róm. kath.
főgymnasium.
- 115 Jänisch O.
Jelentsik V.
Jeszenszky D.
Kain E.
Kalmár S.
- 120 Kapuvári áll. polgári
isk.
- Karczagi ev. ref. gymn.
Karsai V.
Kármán J.
Dr. Károly Gy.
- 125 Kerner P.
Kerntler F.
Kertész J.
Keszthelyi prem. társh.
Késmárki áll. polg. és
fels. keresk. iskola.
- 130 Király E.
Kismartoni áll. polg. isk.
- Kiss L.
Kogutowitz M.
Kollmann V.
- 135 Kolozsmonostori m.
kir. gazd. int.
Kolozsvári ev. ref. Coll.
Kolozsvári áll. felsőbb
leányiskola.
Komáromi Szt.-Bene-
dekrendiek társháza
és gymn. könyvt.
- Komjáthy B.
- 140 Kossitzky J.
Kovács D.
Kovács I.
Kozma Gy.
Dr. Kőrösi A.
- 145 Krausz A.
Dr. Krenner J.
Krécsey B.
Laczkó D.
Latinovits G.
- 150 Latinovits J.
Laukó A.
László G.
Linzer I.
Lippái áll. fels. keresk.
iskola.
- 155 Losonczi áll. főgymn.
Lőcsei kir. főgymn. 4
Lőcsei áll. főreálisk.
Ludovika-Akad. B.-pest.
Lugosi áll. főgymn.
- 160 Lux E.
Magy. Földhitel-Intézet.
Magy.-óvári kegyesr.
gymn.
Majthényi R.
Makói gymn.
- 165 Dr. Mandel P.
Margitay E.
Maros-vásárhelyi kasz.
egyesület.
Maros-vásárhelyi ref.
colleg. könyvtára.
Marx J.
- 170 Maurer M.
Mayer J.
Maramaros-szigeti áll.
tanító-kép.
Márton N.
Mehnerthné-Dünninger H.
- 175 Dr. Mezei M.
Mező-túri áll. felsőbb
leányisk.
- Mérő L.
Miskolczi ref. liceumi
könyvtár.
Özv. Mocsáry B.-né
- 180 Mokos Gy.
Molnár Á.
Morelli G.
Móry K.
Nagy-károlyi kegyesr.
főgymn.
- 185 Nagy-kőrösi ev. ref.
tanítókép.
Nagy J.
Nagy S.
Nagy-váradi prémontr.
tanártest.
- Nagy-váradi áll. főreáli.
- 190 Nagy váradi közs. isk.
könyvtára.
Dr. Navratil I.
Nádor V.
Nyíregyházai ág. ev.
főgymn.
- Obersohn M.
- 195 Odor E.
Dr. Orbay A.
Ormódi V.

- Otvös I.
Pallavicini Gy. gr.
200 Pályi S.
Pannonhalmifőapátsági közp. főkönyvtár.
Dr. Pap S.
Papánek F.
Pálffy J. gr. ifj.
205 Pápai ev. ref. főisk. könyvtára.
Pekár K.
Dr. Preger F.
Perner Gy.
Pesty G.
210 Dr. Pethő Gy.
Pécsi m. kir. honv. hadapród isk. tisztikara.
Pfeifer I.
Piski-i tisztv. olvkör.
Dr. Piufszich F.
215 Piukovits Ö.
Podolinl kegyes tanítórendi gymn.
Pompéry E.
Pozsonyi kir. kath. főgymn.
Pozsonyi áll. tanítónőképezde.
220 Dr. Procopius B.
Prónai D. báró.
Pschrer Károly.
Pucher J.
Püspöky Gy.
225 Ranolder-intézet, rómkath. gymn. tanítónőképző.
Raschka J.
Reisenleitner A.
Requinyi G.
Resiczabányai áll. által segély. polg. isk.
230 Révai L.
Révy G. V.
Roheim Ö.
Saxlehner A.
Saxlehner Á.
235 Saxlehner Ö.
Sáring K.
Sárospataki ev.ref. főisk.
- Sátorajla-ujhelyi kegyesrendi főgymn.
Dr. Schafarzik F.
240 Schäffer Gy.
Schneider J.
Dr. Scholtz A.
Schönbauer J.
Schöne L.
245 Schrimf Zs.
Schwarz I.
Dr. Schwieker J.
Sebestyén Gy.
Dr. Seitz O.
250 Siegmeth K.
Simon D.
Dr. Simon Gy.
Simonyi E.
Dr. Simonyi J.
255 Soltész V.
Soproni fels. keresk. isk. ifjusági önk.-kör
Soproni Szt.-Benedekrendi főgymn.
Soproni ág. ev. lyceum
Srétvizer L.
260 Steiner J.
Dr. Steinmeyer J.
Stoll J.
Strasser S.
Strasser A.
265 Sümeghi áll. főreálisk.
Sümeghi városi el. isk. tantestülete.
Szakolczai kir. kath. gymn.
Szalay I.
Szalay P.
270 Szarvasi kaszinó.
Szatmári kir. kath. főgymn.
Szatmári r. kath. polg. isk. tanítónőképz.
Dr. Szántó K.
Szászvárosi ev. ref. Kún-collegium.
275 Szegedi áll. fels. leány isk.
Szegszárdi áll. főgymn.
Szegszárdi kaszinó.
- Szende Gy.
Szent-István társ.
280 Székely-keresztúri áll. tanítóképezde.
Székely-Mikó Collegium.
Székely-udvarhelyi rómkath. főgymn.
Szilády Z.
Szombathelyi püspöki el. isk. tanító-test.
285 Dr. Szontagh Á.
Takács Z.
Taray A.
Dr. Tauscher B.
Dr. Tauszk F.
290 Teleki P. gróf.
Teleki S.-né grőf
Terlanday E.
Tisza K.-né. grőf
Tiszay K.
295 Tóth Á.-né.
Tóth S.
Dr. Török A.
Trencséni áll. fels. leányiskola.
Turócz-szt.-mártoni áll. polg. és keresk. isk.
300 Ullmann E.
Ungvári rómkath. főgymn.
Vadona J.
Vas G.
Váczi kegyes tanítórendi főgymn.
305 Vámosy M.
Veszprém főgymn.
Vértesy K.
Walla G.
Dr. Weimann F.
310 Weisz B.
Wodianer A.
Zentai községyi gymn.
Zichy Ján. gróf.
Zilahi ref. collegium tanári kara.
315 Dr. Zimányi K.